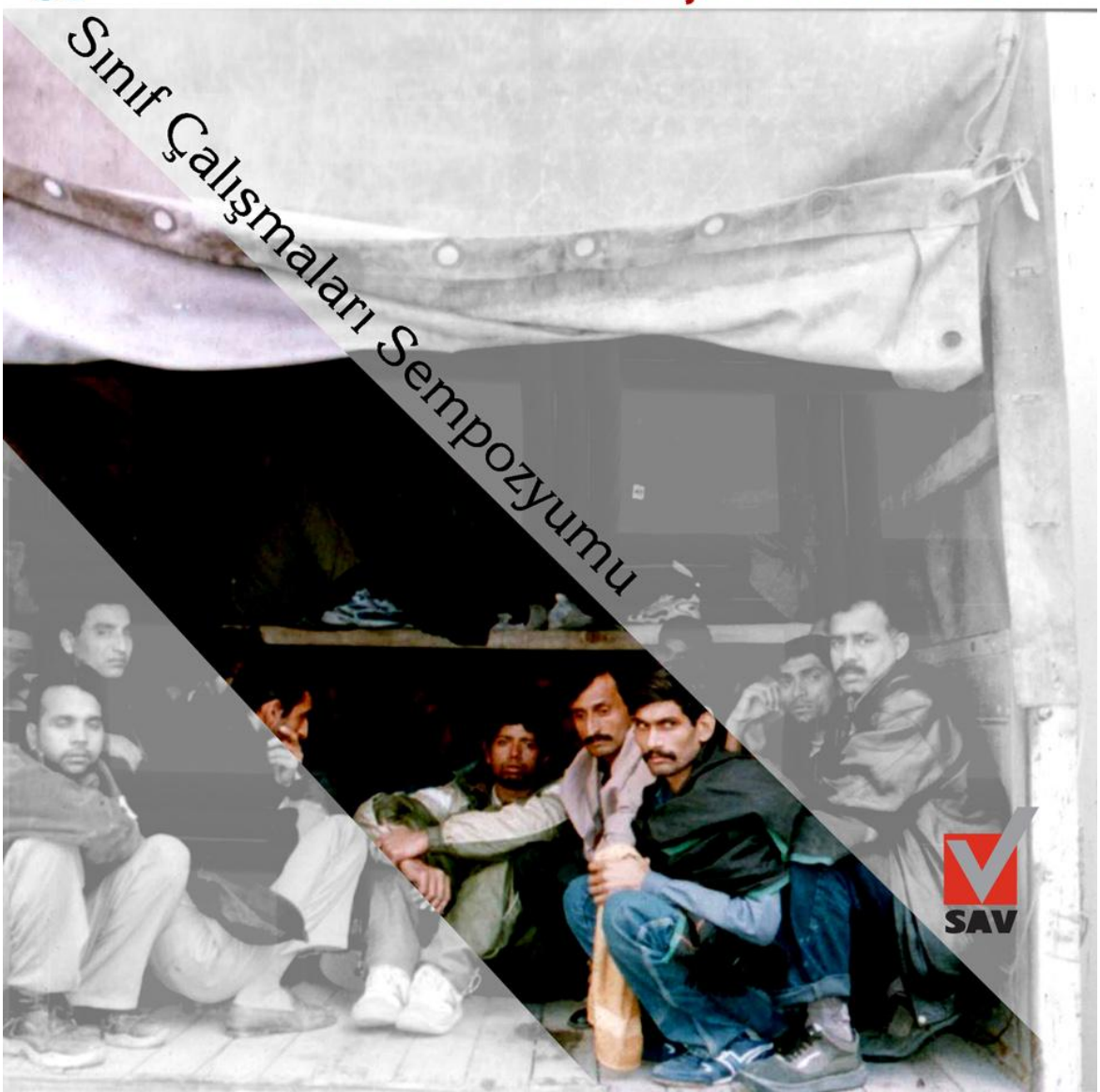
SOSYAL ARAŞTIRMALAR VAKFI SAV
TÜSAM TÜRKİYE SINIF ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI ve EMEK HAREKETİ KÜRESELLEŞİYOR MU?

3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu

Bandrol uygulamasına ilişkin usul ve esaslar
hakkında yönetmeliğin 5. maddesinin ikinci fıkrası (b)
çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.

SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı
ISBN 978-9944-5612-6-6

Sosyal Araştırmalar Vakfı 17
Sınıf Çalışmaları Dizisi - 3

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM)
Sınıf Çalışmaları Sempozyumu 3
Türkiyi İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?

Birinci Basım: Nisan 2008

Yayına Hazırlayanlar
TÜSAM Kollektifi:
Başak Ergüder, Besime Şen, Fatma Genç, Gökhan Kaya, Güllistan Yarkın,
Hakan Güneş, Nazır Kapusuz, R. Nevra Akdemir, Seçil Orhan, Sinem Uz, Tolga Tören
Serap Kurt (Koordinatör)

Kapak Tasarımı
İlknur KAVLAK

Baskı Öncesi Hazırlık
Ülkü GÜNDOĞDU

Baskı ve Cilt:
Ezgi Matbaası
Çobançeşme Mah.. Sanayi Cad.
Altay Sok. No:10 Yenibosna/İSTANBUL
Tel: 0 212 452 23 02

Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi
İstiklal Caddesi Balo Sk. Analin Ap. No: 17/2
Beyoğlu – İstanbul
Tel/Fax: 0 212 292 55 85 – 292 55 86
Web: www.sav.org.tr
e-mail: merhaba@sav.org.tr

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI ve EMEK HAREKETİ KÜRESELLEŞİYOR MU?

İçindekiler

Önsöz 7
Teşekkür 11
TÜSAM 3. Sınıf Çalışmaları Sempozyum Çağrısı 12
Sempozyum Programı 14
Açılış Konuşması Bedahet Tosun 17
Açılış Konuşması Nazır Kapusuz 19
Açılış Konuşması Yüksel Akkaya 21

KÜRESELLEŞME ve GÖÇ OLGUSU 23

Emeğin Enformel Küreselleşmesi: Yasadışı Emek Göçünde Türkiye Ayağı/ *Ayhan GENÇLER* 25

Türkiye'de Göçmen İşçiler ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri/ *Kurtar TANYILMAZ-M. Meryem KURTULMUŞ KIROĞLU* 51

Kapitalizmin Mekanları ve Gelişmiş Kentlerin Azgelişmişleri Olarak Göçmen İşçiler/ *Ayşegül KARS* 68

Soru-Cevap Bölümü 76

EMEK HAREKETİNİN ULUSLARARASI DAYANIŞMASI 87

Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'nin Durumu/ *Gülay TOKSÖZ* 89

Türkiye Sendikal Hareketi, Enernasyonalizm ve Milliyetçilik/ *Oğuz TOPAK* 108

İşçiler Arası Rekabetin ve Bölünmenin Arttığı Günümüzde "Ulusların İşçileri" Versus İşçi Sınıfının Uluslararası Dayanışması/ *Gaye YILMAZ* 132

Soru-Cevap Bölümü 140

GÜNCEL ALAN ARAŞTIRMALARINDAN ÖRNEKLER 149

Türkiye'de Sendikal Krizin Önemli Bir Sorun Alanı: İşçi-Sendike İlişkisi/ *Betül URHAN* 151

Uluslararası Sağlık Emek Göçü: Ne, Nasıl, Neden?/ *Özlem ÖZKAN-Onur HAMZAOĞLU* 170

Soru-Cevap Bölümü 189

GÖÇ, VATANDAŞLIK, SINIF ve TOPLUMSAL CİNSİYET 199

Enformelden Formele Kadın Emeği Küreselleşiyor mu?/ *Başak ERGÜDER* 201

Avrupa'da Göçmen Kadın Emeği ve Sosyal Refah Devleti/ *Saniye DEDEOĞLU* 221

Ev Hizmetlerinin Küreselleşmesi: Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar/ *Çağla ÜNLÜTÜRK* 233

Soru-Cevap Bölümü 249

ULUSLARARASI DÜZENLEMELER ve POLİTİKALAR 259

AB'nin Ortak Bir Emek Göçü Politikası Olabilir mi?/ *İbrahim SOYSÜREN* 261

Küreselleşme ve Sosyal Denetim/ *Sinem UZ* 321

İş Hukuku Tehlikede mi?/ *Yüksel AKKAYA* 332

Düzensiz Göçleri Önlemeye Yönelik Politikalardaki İkiyüzlülük/ *Taner AKPINAR* .. 344

Soru-Cevap Bölümü 353

İŞÇİ HAREKETİNDEN GÜNCEL DENEYİMLER 361

Novamed Grevinin Anlattıkları/ *Necla AKGÖKÇE* 363

Genç, Ucuz, Esnek, Örgütsüz: İşçi Sınıfının Yeni Üyeleri-Çağrı Merkezi Çalışanları/ *Ümit AKÇAY* 377

Özgeçmişler 399

Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV) 405

Sınıf Araştırmaları Merkezi 406

Basından... 411

Önsöz

1990'lardan itibaren belirgin hale gelen kapitalizmin küresel dinamikleri, her alanda olduğu gibi işçi sınıfının yapısı ve işçi hareketinin durumunda da köklü değişimler yaratıyor. Ancak bu sürecin genel ve dolaylı iktisadi-sosyal etkilerinin ötesinde son dönemlerde tanık olunan şey, "emek piyasalarının", dolayısıyla işçi sınıfının sosyal yapısının ve emek hareketinin nitelik ve kapsamının uluslararası/çok uluslu/ulus-ötesi karakter kazanması. Dünyada giderek olağanüstü bir hacme ulaşan emeğin yasal ve yasadışı göçü, gelişkin kapitalist toplumlarda oluşmuş ve oluşmakta olan göçmen toplulukları, ulus-ötesi şirketlerin çeşitli ülkelerdeki işyerleri arasında dolaşan işgücü vb. bu sürecin belirgin görüntüleri. "Küresel bir emek piyasası oluşuyor mu?", "Uluslararası emek göçü sınıf mücadelesinin yeni bir formu mu?", "Kapitalist metropollerdeki göçmen hareketleri sınıf hareketinin öncü gücü olabilir mi?", "Küresel düzeyde bir emek hareketinin imkânları oluşmuş mudur ve uluslararası sendikal oluşumlar böyle bir hareketi yaratabilir mi?", "Çeşitli uluslar arası kuruluşlara katılım ve sözleşmelerine maddeler eklenerek küresel çalışma standartları uygulanması sağlanabilir mi?" gibi sorular ise, konuyla ilintili olarak son dönemlerde altı çizilen başlıca noktalar.

İçinde yaşadığımız dönemde sermayenin küresel düzeyde neredeyse sınırsız bir hareketliğe ulaştığı, emeğinse büyük ölçüde ulusal sınırlar içinde hapsolduğu genel bir doğru olmakla birlikte, bunun dünya emekçileri tarafından pasif şekilde kabullenilmiş bir durum olduğu da söylenemez. Göç ederek, çeşitli düzeylerde uluslar arası örgütlenmelere katılarak ya da onları kullanarak durumlarını değiştirme yönünde çaba gösteriyorlar. Öte yandan, dünya emekçileri yaşadıkları bu süreçle yeni bir bilinç oluşumuna da hizmet ediyorlar. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz zaman diliminde;

* Türkiyeli emekçilerin uluslararası çalışma deneyimleri,
* Türkiyeli olmayan emekçilerin Türkiye'deki çalışma deneyimleri,
* Türkiye'de sendikal yapıların uluslararası sendikal oluşumlarla ilişkileri, katılımları ve mücadelelerinde bu ilişkilerden yararlanma deneyimleri,

* Uluslararası ve ulusal emek piyasası düzenlemeleri ile uluslararası denetim organizasyonlarının Türkiye'deki faaliyetlerinin düzeyi, kapsamı ve niteliği,

* Çok uluslu şirketlerde çalışan emekçilerin çalışma ve sendikal etkinlik deneyimleri,

gibi alanlara uzanan alan araştırmaları, eğilimleri genel planda değerlendiren yorumlayan çalışmalar, karşılaştırmalı çalışmalar vb. oldukça önem taşıyor. Bu tespit(ler) aynı zamanda Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nin (TÜSAM) 19–20 MAYIS 2007 tarihlerinde İstanbul'da düzenlediği "Türkiye İşçi Sınıfı Ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?" başlıklı sempozyumunun da düzenlenme amacını ifade ediyor. Elinizdeki bu kitap da söz konusu Sempozyum'a sunulan tebliğlerden ve Sempozyum'da yapılan tartışmalardan oluşuyor. Kitapta yer alan çalışmalar, (Sempozyum programı ile paralel olarak) altı başlık altında toplandı. "Küreselleşme ve Göç Olgusu" başlığı altında; emeğin enformel küreselleşmesi; Türkiye'de yabancı kaçak işgücü olgusu; kapitalist sistem içerisinde oluşan mekansal farklılaşmanın bir yansıması olarak göçmen işçiler gibi konular ele alınıyor. Kitabın izleyen bölümü ise, sermayenin uluslararasılaşması olgusunun iyiden iyiye hissedildiği günümüzde, yeni bir dünya yaratabilmenin olmazsa olmazlarından birisini oluşturan bir konuya odaklanıyor: "Emek Hareketinin Uluslararası Dayanışması". Bu bölümde, ilk olarak enformel işgücü piyasalarında göçmen işçilere olan talep, karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınıyor; sonrasında ise, Türkiye'deki sendikal hareketin enternasyonalizm ve milliyetçilik ile ilişkilerine odaklanılıyor. Bu bölümde yer alan bir başka çalışmada ise, işçi sınıfının ulus algısını örnekleniyor ve uluslar arası ölçekte gerçekleştirilen örgütlenmelere dair deneyim aktarımında bulunuluyor.

Kitapta yer alan bir diğer başlık ise, "Göç, Vatandaşlık, Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet". Bu bölümde ise ağırlıklı olarak, hem kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanmasında, özellikle son dönemlerde, büyük bir role sahip olan hem de emeğin yeniden üretiminde oldukça önemli bir rol oynayan kadın emeği sömürüsü konusuna odaklanılıyor. Kadın emeğinin küreselleşmesi, Avrupa'da göçmen kadın emeği ve sosyal refah devleti uygulamaları, Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar bu bölümde ele alınan başlıca konular.

Kuşkusuz ki, kapitalist sistemin -ya da sermaye birikim sürecinin- özellikle 1970'lerden bugüne geçirdiği dönüşüm, sadece üretim ve emek süreçlerinin değil, kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğini güvence altına almaya çalışan yasal/kurumsal düzenlemelerin ya da işçilerin mücadelelerle elde ettikleri kazanımların dönüşmesini de beraberinde getiriyor. Bu dönüşüm büyük ölçüde sermaye-

nin kazanımları geri almaya dönük saldırıları ile birlikte ortaya çıkıyor. Bu durum ise, emek hareketinin düşünsel çabalarının uluslararası ölçekteki düzenlemelere, politikalara ya da kurumsal yapılara da odaklanması zorunluluğunu beraberinde getiriyor. Elinizdeki kitabın bölümlerinden birisi de bu ihtiyaca dönük bilgi üretmeyi hedeflemiş çalışmalardan oluşuyor. "Uluslararası Düzenlemeler ve Politikalar" başlığını taşıyan bu bölümde yer alan çalışmalarda, Avrupa Birliği'nin ortak bir emek göçü politikası olup olamayacağı, "iş hukuku" kavramının tehlikede olup olmadığı gibi soruları yanıtlamaya dönük çalışmalar yer alıyor. Öte yandan bu bölümde, sermayenin uluslararasılaşması olgusuyla birlikte açığa çıkan "sosyal denetim" konusunda faaliyette bulunan firmaları inceleyen ve sermaye için ucuz işgücü elde etme olanağı sağlayan düzensiz göçlerin önlenmesine dönük çalışmalardaki tutarsızlıkları, deyim yerindeyse ikiyüzlülükleri, ele alan çalışmalar da yer alıyor.

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) kurulduğundan bugüne, genelde sınıf kavramı, özelde ise işçi sınıfı üzerine yapılan çalışmaları teşvik etme, yapılmış olan çalışmaları da görünür kılma ve dolaşıma sokmaya, benzer şekilde emek hareketinin yaşadığı deneyimleri paylaşmaya, tartışmaya büyük önem verdi. Sempozyumda (ve kitapta yer alan) oturumlardan iki tanesi de bu amaca hizmet ediyor. Söz konusu bölümlerden birisinin başlığı "Güncel Alan Araştırmalarından Örnekler". Bu bölümde yer alan çalışmalarda değinilen başlıca konular ise, azgelişmiş ülkelerdeki seks işçisi kadınlar üzerinden açığa çıkan sömürü ilişkileri, Türkiye'de sendikal krizin önemli sorun alanlarından birisini oluşturan işçi-sendika ilişkileri ve özellikle son dönemde yeniden gündeme gelen sağlık alanındaki emek göçünün mevcut durumu. "İşçi Hareketinden Güncel Deneyimler" başlıklı bölümde ise, son dönemlerde yeniden canlanma yaşayan Türkiye işçi sınıfının gerçekleştirdiği önemli direnişlerden birisi olmanın yanında, kadın hareketi açısından da büyük önem taşıyan bir direniş, Novamed direnişi, ele alınıyor. Bu bölümdeki bir diğer çalışmada ise, son yıllarda, özellikle hizmet sektörünün büyümesiyle birlikte hayatımızın hemen her alanında var olan, ama bir o kadar da görünmez kalan ve çoğunlukla, esnek ve düşük ücretli çalışan, örgütsüz genç işçilerden oluşan bir emek sömürü biçimi ele alınıyor: Çağrı merkezi çalışanları.

Gerek bu derleme kitap gerekse Sınıf Çalışmaları Sempozyumları, üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüme paralel olarak, işçi sınıfını ve onun dönüşümlerini, kendini var etme biçimini, eylemliliklerini, anlamaya, çözümlemeye; akademide, siyasal alanda ya da benzeri alanlarda kendisini işçi sınıfından yana konumlandıranların sınıfı merkeze alan çözümlemeler yapmasına, politikalar geliştirmesine

hizmet ettiği ölçüde amacına ulaşmış olacak. Elinizdeki bu kitap bu amaca dönük bir adım olarak da değerlendirilebilir. Yeni çalışmalarda ve sempozyumlarda, yeni sorularla buluşmak dileğiyle.

TÜSAM Yürütme Kurulu

Teşekkür

Geçtiğimiz yıllarda gerçekleştirdiğimiz sempozyumlarda olduğu gibi, 19–20 MAYIS 2007 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz **"Türkiye İşçi Sınıfı Ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?"** başlığını taşıyan üçüncü **"Sınıf Çalışmaları Sempozyumu"**nun düzenlenmesinde de birçok dost kişi ve kurumun desteklerini, dayanışma çabalarını yanımızda hissettik. Katkılarından dolayı;

* **Petrol-İş Sendikası Genel Merkezi**'ne,

* **TMMOB Makine Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi**'ne,

* Sempozyum hazırlık sürecinde, fikri ve pratik düzeyde katkı sağlayan, fikri donanımlarını her daim bizlerle paylaşan **TÜSAM Danışma Kurulu** üyelerine;

* Sosyal Araştırmalar Vakfı Yönetim Kurulu Üyeleri **Metin Şen** ve **Serap Kurt**'a;

* Sosyal Araştırmalar Vakfı Üyeleri **Gazi İpek**, **Haluk Tümel** ve **Atilla Altaylı**'ya;

* Sempozyum'u sundukları tebliğler, aktardıkları deneyimler ve yapıkları konuşmalarla var eden katılımcılara/izleyicilere;

* Duyuran, haber yapan, hakkında yazı yazan, fikir ve önerilerini iletenlere, izleyenlere…

* Sempozyum organizasyonunda gönüllü görev alan ve burada anmayı unutmuşsak affetmelerini dileyeceğimiz tüm dostlara…

Teşekkürlerimizi sunuyoruz.

TÜSAM Yürütme Kurulu

SEMPOZYUM
"TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI ve EMEK HAREKETİ KÜRESELLEŞİYOR MU?"
19-20 Mayıs 2007 -İ.T.Ü. Maçka Sosyal Tesisleri- İstanbul

1990'lardan itibaren belirgin hale gelen kapitalizmin küresel dinamikleri her alanda olduğu gibi işçi sınıfının yapısı ve işçi hareketinin durumunda da köklü değişimler yaratmaktadır. Ancak bu sürecin genel ve dolaylı iktisadi-sosyal etkilerinin ötesinde son dönemlerde tanık olunan şey emek piyasalarının, dolayısıyla işçi sınıflarının sosyal yapılarının ve emek hareketlerinin nitelik ve kapsamlarının doğrudan uluslararası/çok uluslu/ulus-ötesi karakter kazanmalarıdır. Dünyada giderek olağanüstü bir hacme ulaşan emeğin yasal ve yasadışı göçü, gelişkin kapitalist toplumlarda oluşmuş ve oluşmakta olan göçmen toplulukları, ulus-ötesi şirketlerin çeşitli ülkelerdeki işyerleri arasında dolaşan işgücü vb. bu sürecin belirgin görüntüleridir. Küresel bir emek piyasası oluşuyor mu? Uluslararası emek göçü sınıf mücadelesinin yeni bir formu mu? Kapitalist metropollerdeki göçmen hareketleri sınıf hareketinin öncü gücü olabilir mi? Küresel düzeyde bir emek hareketinin imkanları oluşmuş mudur ve uluslar arası sendikal oluşumlar böyle bir hareketi yaratabilir mi?

Çeşitli uluslararası kuruluşlara katılım ve sözleşmelerine maddeler eklenerek küresel çalışma standartları uygulanması sağlanabilir mi? vb. sorular ortaya atılmakta, tartışılmakta ve yanıtlar aranmaktadır. İçinde yaşadığımız dönemde sermayenin küresel düzeyde neredeyse sınırsız bir hareketliğe ulaştığı, emeğinse büyük ölçüde ulusal sınırlar içinde hapsolduğu genel bir doğru olmakla birlikte bunun dünya emekçileri tarafından pasif şekilde kabullenilmiş bir durum olduğu da söylenemez. Göç ederek ya da çeşitli düzeylerde uluslar arası örgütlenmelere katılarak ya da onları kullanarak durumlarını değiştirme yönünde çaba göstermektedirler. Öncelikle de dünyada emekçiler yaşadıkları bu süreçle yeni bir bilinç oluşturmaktadırlar.

Sempozyumda bu aşağıdaki başlıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiş alan araştırmalar, eğilimleri genel planda değerlendiren yorumlayan sunumlar, karşılaştırmalı çalışmalar vb. de yer alabilecektir.

1- Türkiyeli emekçilerin uluslararası çalışma deneyimleriyle ilgili araştırmalar,

2- Yabancı kökenli emekçilerin Türkiye'deki çalışma deneyimlerine ilişkin araştırmalar,

3- Türkiye'de sendikal yapıların uluslararası sendikal oluşumlarla ilişkileri, katılımları ve mücadelelerinde bu ilişkilerden yararlanma deneyimlerine dair çalışmalar,

4- Uluslararası ve ulusal emek piyasası düzenlemeleri ile uluslararası denetim organizasyonlarının Türkiye'deki faaliyetlerinin düzeyi, kapsamı ve niteliğine dair çalışmalar,

5- Çok uluslu şirketlerde çalışan emekçilerin çalışma ve sendikal etkinlik deneyimlerine ilişkin araştırmalar.

SEMPOZYUM PROGRAMI

1. GÜN

Açılış Konuşmaları
SAV, Bedahet TOSUN
TÜSAM, Nazır KAPUSUZ
Sempozyum Açılış Konuşması, Yüksel AKKAYA

1. Oturum
Küreselleşme ve Göç Olgusu
Moderatör: Tülin ÖNGEN

Emeğin Enformel Küreselleşmesi
Ayhan GENÇLER

Türkiye'de "Yabancı Kaçak İşgücü" ve İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri
Meryem KURTULMUŞ-KIROĞLU, Kurtar TANYILMAZ

Kapitalizmin Mekanları ve Gelişmiş Kentlerin Az Gelişmişleri Olarak Göçmen İşçiler
Ayşegül KARS

2. Oturum
Emek Hareketinin Uluslararası Dayanışması
Moderatör: Nurcan ÖZKAPLAN

Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'nin Durumu
Gülay TOKSÖZ

Türkiye'de Sendikal Hareket, Enternasyonalizm ve Milliyetçilik
Oğuz TOPAK

İşçiler Arası Rekabetin ve Bölünmenin Arttığı Günümüzde "Ulusların İşçileri" Versus İşçi Sınıfının Uluslararası Dayanışması
Gaye YILMAZ

3. Oturum
Güncel Alan Araştırmalarından Örnekler
Moderatör: Asuman TÜRKÜN

Arzuları Sömürgeleştirmek
Anna M. AGATHANGELOU (Kanada)

Türkiye'de Sendikal Krizin Önemli Bir Sorun Alanı: İşçi Sendika İlişkisi
Betül URHAN

Uluslararası Sağlık Emek Göçünün Mevcut Durumu
Özlem ÖZKAN

2. GÜN

1. Oturum
Göç, Vatandaşlık, Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet
Moderatör: Güllistan YARKIN

Enformelden Formele: Kadın Emeği Kürelleşiyor mu?
Başak ERGÜDER

Avrupa'da Göçmen Kadın Emeği ve Sosyal Refah Devleti
Saniye DEDEOĞLU

Ev Hizmetlerinin Küreselleşmesi:
Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar
Çağla ÜNLÜTÜRK

2. Oturum
Uluslararası Düzenlemeler ve Politikalar
Moderatör: Fatma Şenden Zırhlı

AB'nin Ortak Bir Emek Göçü Politikası Olabilir mi?
İbrahim SOYSÜREN

"İş Hukuku" Tehlikede mi?
Yüksel AKKAYA

Küresel Sermaye ve Sosyal Denetim
Sinem UZ

Düzensiz Göçleri Önlemeye Yönelik Politikalarda İkiyüzlülük
Taner AKPINAR

3. Oturum

İşçi Hareketinden Güncel Deneyimler

Moderatör: Besime ŞEN

Novamed İşçi Direnişi

Necla AKGÖKÇE

Genç, Ucuz, Esnek, Örgütsüz: İşçi Sınıfının Yeni Üyeleri:
Çağrı Merkezi Çalışanları

Ümit AKÇAY

Genel Konu Değerlendirme ve Açık Tartışma

Sempozyum Kapanışı

Açılış Konuşması

Bedahet TOSUN

Değerli Konuklar,

Sınıf Araştırmaları Merkezimiz TÜSAM tarafından üçüncüsü düzenlenen Sınıf Çalışmaları Sempozyumu'na hoşgeldiniz.

Geçen hafta bu salonda, Türkiye'nin önemli siyasal gündemlerinden birisini, milliyetçilikleri konu alan Parksis Sempozyumu'na ev sahipiği yaptık. Konu iki gün süreyle sosyolojik ve siyasal temelde tartışıldı. İdeolojik olarak emekçi sınıfları ve çeşitli sol siyasal merkezleri de etkisi altına alan milliyetçiliğe yaklaşım emek cephesinin perspektifinden değerlenirilmeye çalışıldı. Bu etkinlikte yanıtı aranan sorulardan birisi de; globalleşen sermayenin politik ve ekonomik örgütlenmesine karşı emek cephesinin küresel politik yapılanmasının sorunları ve içeriği idi.

Sınıf Çalışmaları Sempozyumu bu yıl emeğin uluslarası dolaşımını, örgütlenme sorunlarını, ekonomik ve politik sorunlarını masaya yatırıyor. Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nin sempozyumları; emek cephesinin spesifik sorunlarının alan araştırmaları ve deneyimler ışığında değerlendirildiği, tecrübelerin ortaklaştırıldığı, araştırmacıların analiz ve çözüm önerilerinin sunulduğu platformlar olagelmiştir. Ve bütün bu çalışmalar her zaman işçi sınıfının hayata ilişkin güncel sorunlarına yanıt bulmayı hedeflemiştir. İçerikler bu bakış açısı doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu nedenle, Sempozyum'a bildiri sunan değerli katılımcılar ve panelistler; doğrudan konu ile ilgili akademisyenler, araştırmacılar, sınıfın temsilcisi örgütler ve bizzat emekçiler olmuştur.

Emeğin uluslararası dolaşımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan yeni sorunlar ve bunların çözümüne ilişkin uygulama örneklemeleri ve öneriler sınıf çalışmalarına yapacağı katkılar açısından oldukça önemlidir. Yeni Dünya Düzeni ile birlikte, mali sermayenin uluslarüstü yapısı, örgütlenmesi ve emekçi sınıf ve halklara karşı emperyalist politikaları, nitelik değiştirerek gelişmektedir. Beklenen; işçi ve emekçi sınıfların da bu değişime göre durum almasıdır. Ön kabulümüz; kapitalizmin globalizmine karşı çözümlerin işçi sınıfının enternasyonalizmi içinde saklı

olduğudur. Sempozyum, konuyu bu açıdan da ele almalıdır ve alternatif sonuçlar üretmelidir.

Sınıf Araştırmaları Sempozyumları, her aşamada sınıf örgütleri ve sınıf yandaşı çevrelerin katkı ve desteği ile gerçekleşmektedir ve gücünü buradan almaktadır. Burada öncelikle TÜSAM ekibini, şimdiye kadarki istikrarlı çalışmaları ve işçi sınıfı mücadelesine katkıları için SAV Yönetim Kurulu adına tebrik ediyorum. Etkinliklerimize destek sağlayan tüm kurum ve kişilere, fikirleri ve araştırmalarıyla katkıda bulunan değerli katılımcılara ve sorularınızla katkıda bulunacak siz değerli konuklara teşekkür ediyor, sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum.

Açılış Konuşması

Nazır KAPUSUZ

Merhaba dostlar, hoş geldiniz.

Bugün Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nin 3. Sempozyumu için burada bulunuyoruz. Sempozyumun içeriği hakkında bir konuşma yapmayacağım, bu yeterince programımızda bulunmakta. Ben biraz şimdiye kadar mütevazilik için kaçındığımız bir şey yapacağım; kendimizden bahsedeceğim.

TÜSAM ilk kurulduğu yıl işçi sınıfı hakkında çalışmalara başlamadan önce bu konuda ulusal bir sempozyum yapmanın iyi bir başlangıç olacağını düşündü. Bildiğiniz gibi İşçi Sınıfın Değişen Yapısı ve Yeni Sendikal Deneyimler konulu ilk sempozyunu Darphane'de düzenledik. O sempozyumu düzenlerken bir tereddüdümüz vardı. Başına birinci yazsa mıydık yazmasa mıydık? Birinci yazarsak arkası gelmeliydi ve biliyorduk ki, çevremiz yarım kalan projeler ve inşaat demirleri açık kalmış girişimlerle doluydu. Buna rağmen "birinci" ön ekini sempozyuma ekledik, ardından ikincisi ardından bugün olduğu gibi üçüncüsü geldi, sanırımın ve umuyoruz da arkası da gelecek.

Bunun yanı sıra her yıl yaklaşık 5–6 adet sınıf çalışmaları atölyeleri yaptık. Kiminde Sosyal Araştırmaları Vakfı salonun sandalyeleri yetmedi kiminde dinleyici olarak sadece TÜSAM üyeleri vardı. Ancak çapı ve niteliği ne olursa olsun Sınıf Çalışmaları alanına bir katkı yaptığımızı düşünüyorum. Derdimiz başta bu alandaki çalışmaları görünür kılmak ve ilgileriyle buluşturmak iken, şimdi görüyoruz ki sadece bu sempozyumların kendisi bile bir üretim nedeni olabilmekte, sempozyumda sunulması amacıyla bildiriler kaleme alınmakta.

Sanırım bunlarla övünmeliyiz ama övünemiyoruz ve hatta biraz hüzünlüyüz, 3 yılda sadece bunları yapabildik çünkü. Kendi üretimimiz sergilemek isterdik, isterdik ki kolektif ürünlerimiz ortaya çıkabilsin. Bu konuda işin açıkçası düşünsel bir sıkıntı da çekmiyoruz, çekmecemizde Türkiye Sosyal Bilimler Tarihi, Emek Gözlem Projesi, Emeğin İstanbul'u, Emek Çalışmaları Kılavuzu gibi her şeyiyle detaylandırılmış ama hayata geçememiş fikirlerimiz bulunmakta.

Peki, neden hayata geçiremiyoruz, biraz kendimizden bahsedersek sanırım bunun nedenlerini ortaya koyabilirim. Bizler profesyonel bir şekilde tam vakitli bu fikirlerle uğraşamıyoruz. Sosyal Araştırmaları Vakfı'nın bize sunduğu destek ve mekânlar dışında cebimizde başka olanaklar yok. Aramızdakiler elektrik teknisyeninden, finansçıya, açık öğretim dershanesi öğretmeninden, denetçiye kadar farklı meslek guruplarından insanlar bulunmakta. Bu durum bizleri zorluyor. Zorlamasının nedeni bizlerin profesyonelce çalışmaya çalıştığında amatörlük beklentiler, amatörce davrandığımızda da bizi profesyonel olmamakla suçlayan yaklaşımlar işin açıkçası bizi zaman zaman demoralize edebiliyor. Bizler Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi üyeleri bu merkezin sadece bizlere ait olmadığını biliyoruz, lütfen sizler de bu merkezin sizlere de ait olduğunu bilin ve öyle görün. Çekmecelerdeki çalışmaların gün yüzüne çıkması sizlerin desteğine bağlı yoksa biz yarı amatörlerin yapabileceği ve gücünün yeteceği işler değil bunlar.

Bu dostlar arası dert dökmeye artık bir son vermek gerekiyor sanırım. Sizleri daha fazla bekletmeyelim. Ama son kez bize ait bir şeyden bahsedeyim: Bu sempozyumun hazırlanmasında birçok yükü çeken ama bazı nedenlerden dolayı aramızda bulunmayan Sevgili Nevra ve Fatma arkadaşlarımıza da teşekkürlerimizi yokluklarında sunuyor ve sözü sevgili hocamız Yüksel Akkaya'ya bırakıyorum.

Teşekkür ederiz.

Açılış Konuşması

Yüksel AKKAYA

Değerli Dostlar,

TÜSAM'ın "3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu"nun "Açılış Konuşması" onurunu bana verdiğiniz için çok teşekkür ederim. Ancak, biliyorum ki, bugün bu salonda olan ya da olmayan pek çok değerli arkadaş bunu hak etmiştir. Ben bugün sıramı savmış olacağım.

Kapitalizmin hızlı bir kirletme ve çürütme döneminden geçiyoruz. Böylesi bir süreçte devrimci, sosyalist olmak için pek çok nedenimiz bulunmaktadır. Ancak, ne büyük çelişkidir ki, bu zaman diliminde devrimciliği, sosyalistliği seçenlerin sayısı, en azından şimdilik, bir karşı çıkış için yeterli görünmemektedir. Bu yıkım ve dönüşüm sürecinde devrimci, sosyalist olanlara adeta "deli" gözü ile bakılmaktadır. Kuşkusuz, bu büyük kirlenme ve çürüme döneminde akıntıya kapılmayıp, devrimci ve sosyalist kalmak için de deli olmak gerekmektedir! Zira, bu iş pek "akıllı" işi değildir!...

TÜSAM, kapitalizmin bu kimliksizleştirme, kişiliksizleştirme, karaktersizleşme çağında bize, devrimcilere, sosyalistlere umut veriyor, güven veriyor; devrimci ve sosyalist olmanın coşkusunu tattırıyor.

Bir insan neden ve nasıl devrimci, sosyalist olur? Hepimiz bu sorunun yanıtını biliyoruz. Bu nedenle ben bu soruya kendi hayatımdan hareket ederek farklı bir yanıt vereceğim.

Eskiden, 1980 öncesinde, devrimci, sosyalist sorunları, konuları anlatan yayın sayısı bugünkü kadar çok olmadığı gibi kolay ulaşılır da değildi. Bu nedenle bazı tartışmalar, "temel metinler" daktilo ile pelür kağıtlarında çoğaltılırdı. Ben devrimciliği, sosyalistliği pelür kağıtlarından öğrenen bir kuşaktanım. Bundan yaklaşık otuz yıl önce abimin pelür kağıtları ile tanıştım. Hani kolayca saklanabilen, fazla yer tutmayan, cepte taşınıp, her yerde okunabilen pelür kağıtları. O yıllar bir bebekten katil olmasa da bir çocuktan, bir gençten devrimci sosyalist yaratılan yıllardı ve devrimci, sosyalist olmamak delilikti, bugünün tersine.

Pelür kâğıtlarından okuduklarım neden devrimci, sosyalist olmam gerektiğini de öğretti. Bir düşün, bir hayalin, eşitlikçi, özgür, müreffeh bir toplumun peşinde koşmak büyüleyici gelmişti. İzzettin Hoca (Önder), şaka ile karışık, "Kırkından sonra dönülmez" derdi. Kırkımı aştığım için bu yolda devam etmekten başka çarem kalmadığı için devrimci ve sosyalist kalmaya mecburum!

Sermaye birikiminin önündeki engellerin hızla kaldırıldığı, kar alanlarının kapsamının genişletildiği, sömürünün ve kar oranlarının artırıldığı, toplumun hızla yoksullaştırıldığı bir dünyada devrimci ve sosyalist olmak insan olmaktan başka anlama gelemese gerek. Kuşkusuz, insanlık adına bir isyankâr, bir asi olarak…

Dünden kalan mirasımız da bizi buna zorluyor. Suphi'lerin, Hikmet'lerin, Boran'ların, Deniz'lerin, Mahir'lerin, İbrahim'lerin, Hıdır'ların, Erdal Eren'lerin, Önder Babat'ların ve bugün hapishanelerde tutsak olan devrimcilerin ve sosyalistlerin mirasıdır. Mirasları onurumuzdur. Bu miras bize sınıflar arasındaki mücadelede daha büyük sorumluluklar ve görevler vermektedir. Onlara sözümüz var.

Sözümüzü yerine getirmek umudu ile hepinizi sevgi ile selamlıyorum.

I. Oturum

KÜRESELLEŞME ve GÖÇ OLGUSU

Yöneten: Tülin ÖNGEN

Ayhan GENÇLER
Kurtar TANYILMAZ
Meryem KURTULMUŞ-KIROĞLU
Ayşegül KARS

EMEĞİN ENFORMEL KÜRESELLEŞMESİ: YASADIŞI EMEK GÖÇÜNDE TÜRKİYE AYAĞI

Ayhan GENÇLER*

Özet

Küreselleşme, ülkeler arasında ticaretin, malların ve hizmetlerin önündeki engellerin kaldırılarak bütünleşmiş bir pazar yaratma düşüncesinin ifadesi olarak anlaşılmaktadır. Engelsiz bir dünya yaratma yönünde empoze edilen bu fikrin uygulama boyutunun unsurlarına bakıldığında ise farklılaştırılmış bir mekanizmanın işlediği görülmektedir. Finansal alanlarda küresel engellerin kaldırılması ve dolaşımın serbest gerçekleştirilebilmesi yönünde çabaların olabildiğince arttırıldığı ve tüm ülkelerin aynı kriterlere uygun olarak mekanizmanın işlemesi savunulurken, insan faktörü söz konusu olduğunda ise savunulan ve uygulanmakta olan politikaların ayrımcı ve kısıtlayıcı olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin aralarında insan güçlerinin sınır ötesi hareketliliğinde kısıtlama olmamasına karşın, gelişmekte olan ülkelerin insan gücünün gelişmiş ülkelere yönelik hareketliliğinde ise yasal ve idari kısıtlamaların gerçekleştirildiği ve gittikçe de artan bir eğilim içinde olduğu gözlenmektedir. Küreselleşmenin özündeki sınırsızlığın pratikte eşitsizlik taşıdığı insan faktöründe tüm açıklığı ile görülmektedir.

Yaşam koşularının kalitesini daha da geliştirme arzusu içinde olanların ise bu istemlerini sağlamalarının yeri olarak gördükleri gelişmiş ülkelere yönelik hareketliliklerini gerçekleştirmek için formel yolların dışında enformel kanallar ile düşüncelerini somutlaştırma çabası içine girmektedirler. Bu yeni yöntemler uluslararası göç hareketliliği içinde artan boyutu ile dikkatlerin giderek yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Enformel göç eyleminin gerçekleştirilmesi yolunda Türkiye'de bir hedef ve araç ülke konumunda öne çıkmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'ye

* Yard. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi.

yönelik yasadışı göç hareketinin gelişimi, özellikleri ve meydana getirdiği etkileşim ele alınmaktadır.

I. Nasıl Küreselleşiyoruz

XX. yüzyılın son çeyreğinden beri siyasi ve entelektüel çevreler tarafından yoğun olarak gündeme getirilmeye başlanan küreselleşme/küreselleşmek kavramı, günümüzde ise en popüler kavramlardan biri olarak kabul edilen, yaşam koşullarımızı ve biçimini derinden etkileyen, her kesimin olumlu/olumsuz fikir yürüttüğü ancak üzerinde tam bir uzlaşının sağlanamadığı paradoksal özelliğini koruyarak etkilerini sürdürmektedir. Diğer taraftan, üzerinde ekonomistlerin, siyaset bilimcilerinin, sosyologların, tarihçilerin ve antropologların tartıştığı ortak bir tanımlamanın yapılamadığı tartışma alanını oluşturmaya devam etmektedir.

Küreselleşmenin karmaşık, çok boyutlu, uzun bir süreci içerdiği, bu sürecin sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerinin olduğu, sürecin akışında teknolojik gelişmenin kuvvetli etkisinin olduğu hatta hukuk sistemlerinden, tüketim davranışlarına kadar tüm aktiviteleri etkilemekte olduğudur (Şenatalar, ty: 1/14). Tarihsel perspektif bakımından çeşitli dönemlerde küreselleşmenin etkilerinin yaşandığı, bunun süreçlere göre farlılıklar içerdiği bunun "son dönemlerde ortaya çıkan bir fenomen olmadığı hatta 100 yıl önce bugünden daha fazla küreselleşmenin gerçekleştirilmiş" olduğu da ileri sürülmektedir (IMF, 2000: 2/11). Ancak günümüzde ifade edilen küreselleşmenin önceki zamanlardan farklı olarak ülkeler/bölgeler arasındaki farklılıkların azaldığı kısaca modernleşmenin yarattığı bir sonuç olarak görülmektedir. Küreselleşmenin tüm dünya için geniş fırsatlar yarattığı bunun; ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel, politik ve ekolojik açılardan global bütünleşmenin, entegrasyon ve dayanışmanın artması ile gerçekleşebileceği savunulmaktadır. Bu bakımdan bazı görüşler küreselleşmenin getireceği yararları savunurken, bazı kesimler tarafından ise bunun bir aldatmacadan ibaret olduğu, sermayenin yeni hareket alanları kazanmak amacıyla ortaya atılan bir yalan/aldatmaca olduğu ileri sürülmektedir.

Kısaca küreselleşme ekonomilerdeki değişmeyi ve yer değiştirmeyi beraberinde getirmekte. Ekonomilerde reform yapılarak uluslararası ticaret organizasyonlarının değişen yapısı ile ticarette liberalizasyon, özelleştirme, piyasa ekonomisine adaptasyonu içermektedir. Bununla birlikte, yaşam şekillerini değiştirmekte, kamu sektöründe istihdamın azalması, bazı geleneksel sektörlerin ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Richards, 2004: 150). Ülkeler arasında ticari ve finansal ilişkilerin daha fazla gelişmiş ve derinleşmiş, ticari engellerin azalmış ol-

masına rağmen, XX yüzyıl dünyasında kişi başına GSMH'nın neredeyse beş kat artmasının gözlenmesine rağmen, ekonomik büyüme paralel olarak gelişme göstermemiştir. Bu süreç de zengin ve fakir ülkeler arasında, zengin ve fakir insanlar arasındaki farklılıklar da artmıştır. Dünya nüfusunun 1/4'ünü oluşturan zengin ülkelerin kişi başına gelirleri altı kat artarken, fakir ülkelerin gelirleri üç kat artabilmiştir. Gelir eşitsizliği açıkça artmıştır (IMF, 2000: 3/11). 1820'li yıllarda dünyanın en zengin ile en yoksul ülke arasındaki fark beş kat iken bugün bu farklılık elli kata çıkmıştır.

Bu süreçten bazı ülkeler olumlu yönde etkilenirken, birçok ülke bu sürecin dışında kalmış veya yavaş gelişme göstermektedirler. Dolayısıyla küreselleşme "bir süreç olarak henüz tüm küreye yayılmamıştır, ayrıca tüm bölgelerde de aynı hızla yayılmamaktadır" (Şenatalar, ty: 1/14). Dünya'nın gelişme ile çehresinin ve insanların çalışmalarının ve ilişkilerinin değişmesine ve önceki yüzyıla göre olumlu yönde (tıpta, iletişimde, ulaşımda vs.) farklılaşmasına rağmen, dünyanın önemli bir kısmı değişim ve zenginleşmeden yeterli oranda yararlanamamaktadır.

Dünyamızda 1990 yılında günde 1 $'dan daha az gelir ile yaşamlarını sürdürmeye çalışanların sayısı 1,218 milyondur (dünya nüfusunun %27,9'u). Bu oran 2002 yılında 1,011 milyona gerilemiş ve "Milenyum Kalkınma Programı" ile bunun 2015 yılında 617 milyona (dünya nüfusunun %10,2'sine) indirilmesi hedeflenmektedir. Ancak oransal olarak bu nispi iyileşmeden en az yararlanacak olan bölgenin Sahra Altı Afrika ülkeleri olduğu görülmektedir (1990'da 227 milyon kişi nüfusun %44,6'sını içerirken, 2015'de bunların sayılarının nüfus artışından dolayı 336 milyona çıkarak nüfusun %38,4'ünü oluşturacaklarıdır). Günde 2 $ dolardan daha az gelir ile yaşamlarını sürdürmeye çalışanların ise sayılarının 6,654 milyon kişiden 2015 yılına kadar 1,993 milyon kişiye düşerek belirtilen bölgelerde nüfusun %60,8'inden %32,8'ine düşmesi beklenmektedir (World Bank, 2006: 9). Rakamsal verilerdeki oransal iyileşmeler görülmesine rağmen, günde 1/2 $'dan az gelirle yaşamlarını sürdürenleri dünya nüfusu içinde kapladıkları yoğunluk olarak düşündüğümüzde dünyanın yarısından fazlasının yoksulluk içinde olduğudur.

ILO verilerine göre 2004 yılında dünya'da 185 milyon kişinin işsiz olduğu, önceki on yılda sadece gelişmiş ülkelerin işsizlik oranlarını azaltabildikleri, diğer ülkelerin ise işsizlik oranlarının sabit kaldığı veya artmış olduğu belirtilmiş. Dünya Bankasına göre de marjinalleşen dünya ekonomisinde iki milyar kişinin risk altında olduğu ileri sürülmektedir (GCIM, 2005: 11, 21).

II. Küreselleşme Bağlamında Göç

Ekonomik anlamdaki yayılımda eşitsizliğe karşın ulaştırma ve haberleşme gibi teknik gelişmenin sağlandığı alanlarında dünyanın önemli bir kısmı bunun faydalarından yararlanmaktadır. Ulaştırma ve haberleşmedeki maliyet düşüşlerinden tüm dünyanın bütün kesimleri bundan yararlanmaktadır. Hava taşımacılığında her bir mil için maliyetler 1990 yılına kadar 1930'lu yılların %20'si oranında azalırken, haberleşmede 1930 ve 1996 yılları arasında Londra ve New York arasında yapılan üç dakikalık telefon konuşmasının maliyeti 300 $'dan 1 $'a düşmüştür. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret farklılıkları çok daha derinleşmiştir. ABD'de ücretler 1870-1960 arasında 2,181 $'dan 16.779 $'a yükselirken, Etiyopya'da 250 $'dan 325 $'a yükselmiş ve farklılık 9: 1'den 50:1'e çıkmıştır (Stalker, 2000: 1, 7, 17).

Küreselleşme ile ulaşımın, haberleşmenin, mali ve finansal hareketlerin, ticaretin çok daha kolaylaşarak ülkeleri ve bölgeleri birbirleri ile daha fazla entegre ve bağlı olmaya itmekte, insanlara daha iyi yaşam koşulları vaat etmektedir. Ancak küreselleşmenin etkisinin eşitsiz olarak gelişmesi ve farklılıkları içermesi ile birlikte insanların bulundukları yerden daha mutlu ve güvenilir hissedebilecekleri yerlere yönelmelerinin arayışına itmektedir. BM tahminlerine göre günümüzde dünya nüfusunun %3'ünü oluşturan 175 milyon civarında göçmenin ülkelerinin dışında yaşadıkları (World Bank, 2006: 27) tahmin edilmektedir.

Göç olgusu, insanların bulundukları yerdeki koşulların arzuladıkları koşullar ile uyuşmaması sonucunda mekansal yer değiştirmelerinin oluşumuna (zorunlu göç hariç) neden olur. Bunun arka planında da "3 D" olarak nitelenen "Gelişmede, Nüfusta ve Demokrasideki" (differences in development, demography and democracy) farklılıklar yatmaktadır (GCIM, 2005: 12). Dolayısıyla küreselleşme ile ülkelerin ve toplumların önündeki engellerin kaldırılması yönündeki fikir bombardımanının pratikteki uygulanışında sermaye zengini ülkelerin kendi sermayelerinin engelsiz hareket kabiliyetini sağlamak yönünde uygulama olduğudur. "Küresel gelişelim" savlarının aslında zengin ülkelerin sermaye unsurlarına hareket alanı yaratmak ve kendi toplumlarının ötekilere rağmen refah içinde yaşamlarını sürdürmeyi hedeflediği anlamı çıkmaktadır.

Nitekim, küreselleşme bağlamında emek kapsam dışında tutulmakta, sadece zengin ülkelerin insanlarının (AB, EFTA ülkelerinde emeğin serbest dolaşımı, ABD gibi ülkelerin bazı ülke vatandaşlarına uyguladıkları vizesiz seyahat imkânı gibi), yanında sermayenin ulus ötesi ilişkilerinde çıkar sağlayabilmesi, GATS[1] (General

1 1947 yılında imzalanan Tarifeler ve Ticaret Anlaşmaları çerçevesinde, Uruguay Raundu'nda

Agreement on Trade in Services-Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) kapsamında hizmet görecekler ile Batı toplumlarının refahlarına katkı sağlayabilecek gelişmekte olan ülkelerin nitelikli insan sermayelerinin ülkelerine sınırlı oranda katılabilmeleri ile kısıtlıdır. Bu bağlamda, refah toplumunu sürdürebilmek için nitelikli emeğe kapılarını (Almanya'nın Gren Card uygulaması gibi) açmışlardır.

Küreselleşmenin getirdiği eşitsizlik bir yana, bu sürecin getirdiği kitlesel haberleşmedeki gelişim ile görsel ve işitsel engellerin kalkması ile, daha önce bu gelişmeleri izleyemeyen veya haberdar olamayanlar artık değişimi ve gelişmeyi anında bilgilenme fırsatı yakalamışlardır. Örneğin Arnavut bir göçmen önceki tecrit edilmiş dünyası ortadan kalktığında, bir İtalyan televizyon kanalındaki programları ve reklâmları izleyebilmekte, gelişimi ve değişimi görebilmektedir.

> Penceresinden dışarıya baktığında reklâmlarda gerçeğin farkına varmakta. İnsanların, eşyaların, davranışların ve hareketlerin olduğu yer gerçektir. İnsanlar neredeyse daima iyi görünen, temiz ve iyi giyimlidir; yeni bir diş macunu reklâmıyla karşılaştırıldığında, tamamen mutlu, yaptığı her şeyden zevk alan ve hepsi gülümsemektedirler… Bu insanların gerçek dünyasının ötesi ile ilişki kurmalarına yol açmakta ve adeta bir serap gibi görünmekte, bunlara sahip olmak için insanlarda ruh hali yaratarak harekete geçirmektedir (Pieterse, 2000: 391).

Ülkeler arasındaki ekonomik gelişmedeki farklılıklar demokraside ve insan haklarının varlığı bakımından da uçurumlara neden olmaktadır. Kısacası oluşan refah farklılığı karşısında, ulaşım ve haberleşmenin sağladığı pozitif etkiler sayesinde daha fazla mutluluğu elde etmeyi veya mutlu olabilmenin arayışında olan birey, bunu elde etmesine yardımcı olabilecek yollara kanalize olur. Bu da göç eyleminin ortaya çıkmasına ve bunu sağlayacak yeni yöntemlerin (yasa dışı göç, düzensiz göç, belgesiz göç gibi) gelişmesine neden olur.

Göçün bireysel karar sonucunda gerçekleşmesine etkide, bireysel kararların yanında dolaylı olarak içinde bulunulan ülkenin göçe ilişkin yaklaşımı da bir faktör olarak çıkmaktadır. Birçok gelişmekteki ülke göçmen vatandaşlarının ülkelerine gönderdikleri paraları kendi "ekonomik stratejilerinin" bir parçası olarak görürler. Bu da "göç kültürünün" oluşmasına neden olmaktadır (Castles, 2000: 45; GCIM, 2005: 29). Havale edilen paralar birçok gelişmekteki ülkenin makro ekonomik dengelerine katkıda (dış ödemeler dengesi, dış borçlanma için kredi itiba-

---

(1986-1994) görüşülen, 15 Nisan 1994'te Marakeş'de imzalanan "Dünya Ticaret Örgütü" Anlaşma metninin ekinde yer almaktadır. Türkiye'de 26 Mart 1995 tarihinden beri resmi üyesidir.

rının artması, sekuritizasyon vs.) bulunmaktadır (World Bank, 2006: 86; Castles, 2000: 48).

Göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri paraların tutarı 1970 yılında 2 milyar $ civarında iken 1995 yılında 70 milyar $'a (Stalker, 2000: 79), 2006 yılında ise 268 milyar $'a ulaşmış (tablo 2), 2007 yılında ise bunun 300 milyar $'ın üstüne çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu rakamlarında aslında gerçek değerlerin altında olduğu belirtilmektedir. Çünkü göçmenler paralarının önemli bir kısmını resmi olmayan yollardan ülkelerine havale etmektedirler ve bunlar resmi kayıtlarda yer almamaktadır (Newland, 2007: 5).

Tablo 1. Uluslararası Göçmenlerin Havalelerinin Küresel Akışı ($ Milyar)

Akış	2001	2006	2001–2006 Yüzdesel değişim
Tüm gelişmekteki ülkeler	96	199	107%
Düşük-gelirli ülkeler	26	47	81%
Orta-gelirli ülkeler	70	152	116%
Düşük-orta gelirliler	48	101	110%
Yüksek-orta gelirliler	22	41	128%
Dünya	147	268	83%

Kaynak: Newland, K., 2007, "A New Surge of Interest in Migration and Development", Migration Information Source Special Issue On Migration And Development, Migration Policy Institute, s. 6.

Göçmenlerin gönderdikleri paralar birçok gelişmekteki ülke için önemli girdi oluşturmaktadır. Inter-American Development Bank'ın raporlarına göre 2006 yılında Latin Amerika ve Karayiblere gönderilen tutar 45 milyar $'ı geçmiştir. Bu tutar aynı zamandaki Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) tutarlarından daha fazladır. Meksika'ya yapılan FDI'dan ve Sri Lanka'nın çay ihracatından elde ettiği gelirden fazladır. BM Kalkınma Programı tahminlerine göre, dünya nüfusunun yaklaşık %8'ini oluşturan 500 milyon kişinin göçmenlerin dışarıdan gönderdikleri paralardan yararlandığı belirtilmektedir. Göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri bu paraların yoksulluğu azaltıcı yönde etkide bulunduğu (ABD'den Latin Amerika ülkelerine transfer edilen tutarın ortalama 200 $ olduğu) özellikle, hane halkının temel ihtiyaçları olan gıda, barınma, eğitim ve sağlık harcamaları için kullanıldığı. Az bir kısmının ise gelir getirici, iş yaratıcı yatırımlara yöneldiğidir (Newland, 2007: 6-7). Bu nedenle göçmen gönderen ülke bu oluşumun sonucunda pozitif yönde etkileşimde bulunmaktadır. Tabii ki bunun gönderici ülke bakımından bazı negatif yansımaları da olmaktadır.

Göç olgusunun alıcı ve gönderici ülkeler arasında herhangi bir kısıtlamaya

tabi tutulmaksızın devam edebilmesi iki tarafın da bu işten karşılıklı yarar sağlıyor olmasına dayanır. Ancak bu yararlanmadaki akışkanlığın sürdürülebilmesinin niteliksel, idari ve yasal kuralları koyma yetisi göç alıcı ülkenin tekelinde olup, onlarda oyunun kurallarını belirleyen konumundadırlar.

III. Göçün Marjinalleşmesi

Gelişmiş ülkeler gereksinim duydukları süreçte, gelişmekte olan ülke insanlarına herhangi bir kısıtlama koymadıkları gibi ülkelerinde çalışmak için davet ve teşvik de (1970'lerin ortasına kadar Avrupa ülkelerinin işgücü talebi) etmekteydiler. Pakistanlı ve Bangladeşliler, Japonya gibi vize uygulamayan ülkelere giderek çalışma yollarını bulabilirlerken, günümüzde bu serbestlik ortadan kalkmıştır.

Gelişmiş ülkelerin göçe yönelik yaklaşımlarının değişmesine karşılık, küresel eşitsizliğin devam ediyor olması ve bu eşitsizliği bir ölçüde olsa azaltabilme arayışında olanların yeni göç yöntemlerine başvurmaları, göçün bir ölçüde marjinalleşmesine (Gençler ve Apak, 2007) yol açmıştır. Formel yolların dışında gerçekleşen göçe ilişkin ortak bir yaklaşım olmamakla birlikte, vatandaşı olunmayan ülkeye ulusal hukuk yollarını ihlal ederek giren veya kalmayı sürdürenlerin oluşturdukları farklı fenomenler, düzensiz göç (irregular migration)[2] olarak nitelendirilmektedir. Resmi bir izin olmaksızın bir ülkeye giren veya kalmayı sürdüren, bir uluslararası sınırı kaçak veya insan ticareti yapanlar yoluyla geçenler, sahte evlilik düzenleyerek göç kontrol yollarını atlatmak veya başarısız sığınma başvurusunda bulunup sınır dışı edilme sürecinde olanları içermektedir. Düzensiz göç, sıkça izinsiz giriş yapanların oluşturduğu "belgesiz göç" (undocumented migration) veya "yasadışı göç" (illegal migration) gibi başlıklar adı altında da tanımlanmaktadır. Düzensiz göçün tanımlanmasında bölgesel farklılıklar da önemlidir. Örneğin Avrupa'da Avrupa Birliği ülkelerine dışarıdan gelen insanlara yönelik sıkı kontrol uygulandığı için göreceli olarak düzensiz statüdeki göçmenleri ayırmak ve tanımlamak nispeten daha kolaydır. Ancak Afrika gibi sınırların geçirgen olduğu etnik ve dil gruplarının sınırları ayırtamadığı, bazı insanların ve toplulukların göçebe gibi yaşadıkları ve birçok insanın doğum yerlerini ve vatandaşlıklarını ispat edemedikleri yerlerde mümkün olamamaktadır (GCIM, 2005: 32).

Hedef ülkelerin formel/informel göçe yönelik getirdikleri kısıtlamalar ve al-

2 Düzensiz göç: Gönderen, transit ve alıcı ülkelerin düzenleyici kurallarının dışında hareketin meydana gelmesidir. Geniş kabul görmüş bir tanımlama olmamakla birlikte bu göç şekli sınırlı da olsa illegal göç terimi içindede kullanılmaktadır (International Migration Law, Glossary on Migration, International Organization for Migration 2004: 34–35: http://iom.int).

dıkları önlemler karşısında "mülteci" (refugee)[3] ve "sığınmacı" (asylum)[4] gibi insani nedenlere dayalı olarak oluşan göç hareketliliğinin de son dönemlerde zulüm ve baskıdan kaçmak yerine daha çok ekonomik dürtülerden kaynaklandığı, ekonomik amacın gerçekleştirilebilmesi için bu yöntemlerinde araç olarak kullanıldığı[5] görülmektedir (Djajic, 2001: 147; Gençler ve Apak, 2007; Erder, 2003: 159).

IV. Hedef veya Transit Ülkeyi Belirleyen Faktörler

Göç güdüsünü dürtükleyen "push-pull" faktörlerin varlığına ek olarak gidilmek istenen ülkelerdeki göçmen karşıtlığı, göçe yönelik getirilen ve alınması düşünülen önlemlere rağmen, göç etme amacında bulunan "potansiyel göçmen" veya "göçmen adayı", amacını gerçekleştirmek arzusunu sürdürür. Amacın gerçekleştirilmesinde maliyet faktörü öncelikli olarak öne çıkar. Şayet bulunulan ülke ile amaçların gerçekleştirilmesine esas olabilecek ülke yakın coğrafi bölgede (hatta komşu ülke) ise bu doğrudan maliyeti azaltıcı yönde etkide bulunacağından göç hareketlerinin "daha çok yakın bölgeler arasında yoğunlaşmasına neden olmaktadır" (Borjas, 1999: 4; World Bank, 2006: 28). Örneğin, ABD'ye göç başta Meksika ve Latin Amerika ülkelerinden gerçekleşirken, AB/Avrupa ülkelerine Afrika (Fas, Tunus, Cezayir'den İspanya, Fransa ve İtalya'ya), Ortadoğu ve yakın Asya ülkelerinden göç yoğunluğu görülmektedir.

Bununla birlikte, göç trafiğinin bazı bölgelere yoğunluğunda gidilen ülkelerdeki esnek (liberal vize rejimleri, göçmenlere yönelik iyileştirici uygulamalar (ya-

---

3 Mülteci: Bir kişinin ırk, dini, milliyet, özel bir sosyal grup üyeliği veya siyasi görüşünden dolayı ülkesinde baskı korkusu bulunan ve ülkesinde korunmasının imkânsız olduğu isteksiz olarak ülkesi dışında bulunmak zorunda olanlardır (BM Mülteci Statüsü ile ilgili Konvansiyon Md. 1A(2), 1951, 1967 Protokolü ile yeniden düzenlenmiş. Agy., s. 53.

4 Sığınmacı: Uluslar arası ve ulusal enstrümanlarla ilgili olarak mülteci statüsü altında başvuruda bulunan, kararı bekleyen bir ülkeye mülteci statüsü ile kabul edilmeyi bekleyen kişidir. Olumsuz bir karar olması durumunda ülkeden ayrılmak veya kovulacak, insani veya diğer ilişkili sebeplerden dolayı izin verilmediğinde düzensiz göçmen durumda olabilecekler. Agy., s. 8.

5 Schengen Anlaşması ile (Britanya ve İrlanda hariç) katılan ülkeler arasında vatandaşlarına açık sınır uygulamasına geçilerek, gümrük ve polis işbirliğinin yapılması istenmektedir. Buna karşın, Avrupalı olmayan ülke vatandaşlarına sıkı denetim getirilmektedir. Suç içeren unsurlar ile uyuşturucu trafiği gibi kurallar Dublin Konvensiyonu ile kabul edilmektedir. Sığınma arayışında bulunanların üye bir devlet tarafından başvurusunun reddedilmesi durumunda tüm üye devletler tarafından reddedilmiş sayılarak geldiği ülkeye geri gönderilmeleri kabul edilmiştir.

sallaştırma uygulamaları gibi) ve yetersiz düzenlemeler (kanuni boşluklar, sınır güvenliğinin sağlanamaması gibi) ile bu ülkelerdeki resmi ve özel kuruluşların kanuni olmayan uygulamaları da bu hareketliliklerin gerçekleştirilmesine yönelik cesaret arttırıcı olmaktadır. Bunlar "aktif ve pasif işlemlerin" varlığı olarak nitelenebilir (Richards, 2004: 158). Aktif işlemler, görev oluşturan unsurlardaki bozulma, rüşvet kabul etmek, rüşvet transferi ve kolaylaştırıcı işlemler veya trafiği sağlayan organizasyonlara katılımdır. Yasal otoriteler bazen bu tip organizasyonlara kişinin sınır dışı edilmesinden önce delil sağlamak amacıyla da katılıyor olabilirler. Pasif işlemler ise, varolan düzenlemeleri bile bile önemsemeyici davranışlar içinde bulunarak bu tip göçmenin gideceği yer hakkında daha detaylı bilgi edinmesi hakkında yardımcı olur. Ancak bu tip işlemlerin ne kadar ve nasıl olduğu hakkında bitmek tükenmek bilmeyen uygulamalar olmaktadır.

V. Yasa Dışı Göçte Türkiye

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik yükselişe geçmelerinin yarattığı nitelikli ve niteliksiz işgücü için en büyük kaynak sağlayıcı ülke olmuştur. Türk ve Alman Hükümetleri arasında 1961 yılında yapılan anlaşma sonrasında organize olarak Türk işgücü başta Almanya'ya gönderilmeye başlanmış, bunu Hollanda izlemiş ve spontane olarak da Fransa, Belçika, Avusturya ve diğer ülkelere yönelik olarak 1970'li yılların sonuna kadar devam etmiştir (Castles, 2000: 49). Türkiye'nin başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere batılı ülkeler tarafından işgücü ihracatçısı bir ülke olarak geniş kabul gören bir yargının olmasına (gelişmiş ve zengin ülkelerin neredeyse tamamına yakını ülkemiz insanına vize uygulaması tatbik ekmektedir. Japonya gibi birkaç ülke istisna tutulursa) karşın ülkemiz, aynı zamanda önemli bir göç alıcısıdır.

Ülkemizin göç alıcı yapısı cumhuriyet döneminde ortaya çıkan bir gelişme olmayıp öncesine de dayanmaktadır. İnsani amaçlarla, 1492 yılında İspanya'dan göç etmek zorunda kalan 300 bin Yahudi'nin üçte birinin Osmanlı Devletine getirilmiş olmaları, 1848-1849 yılları arasında Avusturya'nın baskısıyla ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan Macarların ve Lehlerin ülkemize getirilmeleri ve adlarını vererek oluşturdukları İstanbul'daki Polonezköy yerleşim yeri bunun somut örneğidir. Cumhuriyet dönemi ile de başta Balkanlar olmak üzere birçok bölgeden[6] 1980'li yılların sonuna kadar soydaş göçü yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin

6 Yunanistan'la yapılan mübadele ile 384 bin Türk, Türkiye'ye göç etmiş, 1920 ve 1930'larda 200 bin civarında Türk ve Pomak, 117 bin Türk ve Tatar Romanya'dan, 115 bin Türk ve Bosnalı Müslüman Yugoslavya'dan, Bulgaristan'da Todor Jivkov'un etnik arındırma girişiminde

dağılması sonrasında Kafkaslarda yaşanan karışıklıklar, İran-Irak savaşı, körfez savaşı gibi diğer yakın ve uzak bölgesel çatışmalar ile birlikte de ülkemize yönelik farklı göçün yaşandığı görülmektedir. Ezcümle 1923 yılından 1997 yılına kadar 1,6 milyonu aşan göçmenin ülkemize geldiği ve yerleştiği görülmüştür (Kirişçi, 2003: 58). Bu süreç nispi olarak bölgesel çatışmalar ve huzursuzluklara bağlı olarak devam etmektedir.

A. Türkiye'ye Yönelik Göçün Türleri

Türkiye'nin 1980'li yıllara kadar aldığı göç, 1980'li yıllardan başlayarak nitelik değiştirmeye ve beraberinde çeşitlenmesine de yol açmıştır. "Sığınmacı-mülteci, transit göçmen ve kaçak işçi" olarak adlandırılabilecek insan hareketleri biçimine dönüşmüştür (İçduygu, 2004: 20). Türkiye'ye yönelik göçün yapısal nitelik değiştirmesinde bölgesel krizlere ek olarak ülkemizin ekonomik olarak gelişme göstermesi (2007 yılı ilk çeyreğinde kişi başına gelir 5.400 $ civarındadır), coğrafi konumu itibariyle AB ülkelerine sınırdaş[7] olması ve bu ülkelere yasadışı yollardan geçiş bakımından kara ve deniz yolu fırsatları sunuyor olmasından kaynaklanmaktadır.

1. Sığınmacı ve Mülteciler

1979 yılında İran'da meydana gelen rejim değişikliği sonrasında bu ülkeden büyük boyutlarda göçün yaşanmasına neden olmuştur. Bunlara ilaveten 1980'li yılların sonlarında Balkanlarda yaşanan istikrarsızlık ortamı, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Kafkaslardaki çatışmalar, ülkemizin bu kargaşa ve kaotik ortamdan kurtulmak isteyenler için bir liman olarak görülmesine yol açmıştır. Türkiye'ye sığınmacı ve mülteci statüsünde gelenler, ülkelerindeki ve bölgedeki siyasal, sosyal huzursuzluklar ve baskılar sonucunda ülkelerini terk etmek zorunda kalarak üçüncü bir ülkeye gidene kadar, geçici olarak kalanları içermektedir.

Türkiye 1951 yılında Cenevre Sözleşmesi'ni kabul ederken doğusundan gelebilecek ilticalara yönelik çekince[8] koymuştur. Bu nedenle doğumuzdaki ülkeler-

---

244. 653 göçmen Türk resmi olarak ülkemize yerleştirilmişlerdir. Bu veriler Organize Suçlar ve Kaçakçılıkla Mücadele kapsamında Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde verilen hizmet içi eğitimde kullanılan "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticaretinde Türkiye" başlıklı notlardan alınmıştır. Adı geçen kaynağa atıfta bulunulurken bundan sonra EGM, ty" kısaltması kullanılacaktır. Bu konuda ayrıca bak; Erder, 2003: 158.

7 01 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan'ın AB'ne tam üye olması ile Türkiye'nin Batı sınırlarının tamamı AB ile sınırdaş hale dönüşmüştür.

8 Söz konusu sözleşmenin 42. maddesinde her devletin imza, tasdik veya katılım esnasında

den gelenlerin mülteci statüsü kazanmaları mümkün olamamakta, Batıdan gelenlerin talepleri kabul edilmektedir. Ancak 1994 yılında İltica Yönetmeliğinde yapılan düzenleme ile mülteci ve sığınmacılara yönelik önemli yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Böylece İran, Irak gibi ülkelerden gelenlerin mülteci kriterlerine sahip olmaları durumunda geçici olarak sığınmacı statüsü elde edebilmeleri sağlanmıştır. Ülkemizde sığınmacı-mülteci durumunda iken geçimlerini temin etme arayışında olanlara çalışma izinleri olmadığı için çalışma işlemini kayıt dışı alanlarda gerçekleştirmekteydiler. 06 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe giren "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" kapsamında (Md. 8/d), sığınmacı olarak başvurmuş ve en az altı aylık oturum izni almış olanlara iş izni için başvuru imkânı da sağlanmıştır. Bu amaçla gelenlerin ülkeye giriş yaptıkları tarihten itibaren on gün içinde resmi makamlara başvurmaları ve onbeş gün içinde de kabul edilebilir bir belge sunmaları gerekmektedir. Aksi takdirde bu kişilerin yasadışı göçmen oldukları düşüncesi kabul edilebilir (Corliss, 2003: 76).

Coğrafi kısıtlılığa karşın, 1934 tarihli İskân Kanununa göre[9] etnik olarak Türk olan ve kültürel benzerlik taşıyanlara ise göç etme ve yerleşme imkânı tanınmaktadır.

Türkiye'nin 1951 tarihli Cenevre sözleşmesini günümüz koşullarına göre yeniden düzenlemesi gerektiği, uluslararası kuruluşlar ile daha yakın ilişkiye geçmesinin yararlı olacağı belirtilerek, bu alanda uzman kişilere sahip olunması gerektiği ve ulusal programının bu nitelikteki sığınmacı ve mülteciler için yeniden düzenlemesinin doğru bir yaklaşım olacağı ileri sürülmektedir (Corliss, 2003: 80-1). Türk hükümetleri bu coğrafi sınırlandırmayı kaldırmayı düşünmekle birlikte, açık ve liberal bir mülteci politikasının varlığında doğudan olası kitlesel mülteci akınlarının yaratabileceği sonuçlardan çekindikleri için ulusal güvenlik endişesi nedeniyle bu sınırlamayı kaldırmaktan kaçınmaktadırlar (Kirişçi, 2003: 60-1). Ancak Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakere sürecine başlamış olması, AB'nin Türkiye'den Birlik vize rejimine uyumunu isteyeceği gibi, bir insan hakkı olarak düşündükleri coğrafi bakımdan mülteci sınırlandırmasının kaldırılmasını da sıradaki bir talep olarak düşünmek gerekir. Böyle bir durum karşısında Türkiye, göç olgusu-

sözleşmenin 1,24,16,33 ve 36-46'ncı maddeleri haricindeki maddelere kısıtlayıcı kayıtlar beyan edebilir hükmü çerçevesinde, bulunduğu coğrafik yapıyı göz önünde tutarak kısıtlama getirmiştir. 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokolü de onaylamasına rağmen, "coğrafi çekinceyi" korumaya devam etmiştir.

9 Türk soylu yabancılar hakkındaki işlemler İskan Kanunu ve bu Kanuna ek olarak çıkarılan 3657, 2848, 5682, 1306 sayılı Kanunlar 2/1777 sayılı İskan Muafiyetleri Nizamnamesi'ne ek olarak Bakanlar Kurulu Kararları ve Genelgeler ile yürütülmektedir.

nun bu bilinen fakat etkisinde pek kalmadığı sorunla karşı karşıya kalma durumunda olabilecektir.

2. Transit Göçmenler

AB'nin Avrupalı olmayanlara yönelik uyguladığı sıkı vize rejimleri, ekonomik, siyasal değişimler ve ülkemizin coğrafi konumu, Türkiye'yi bu ülkelere geçiş niyetinde olan göçmenler için bir araç ülke konumuna getirmiştir. Diğer ülkelere geçiş yolları arayanlar ya ülkemize giriş yaparak sağladıkları araç/aracılar yardımı ile diğer ülkelere geçmekte veya bu geçişi sağlayabilecek ortam veya fırsatlara sahip olana kadar ülkemizde kaçak olarak belirli bir süre kalmayı ve çalışmayı tercih etmektedirler. Türkiye ortaya çıkan bu yeni durum ile adeta bir başka ülkeye gitme niyetinde olanlar için "bekleme odası" konumundadır[10] (Erder, 2003: 166).

Türkiye'nin geniş sınırlara sahip olması (9683 km toplam sınır, 2875'i kara, 6808 km. deniz sınırıdır)[11] ve yeterli denetim mekanizmalarının işletilememesi (idari, mali, teknik vs.) yasadışı/transit göçmenler için elverişli sayılabilecek geçiş koşulları yaratmaktadır. Transit göçmen de özellikle Afganistan, Irak, Pakistan, İran ve Bangladeş vatandaşları olmak üzere Asya ve Afrika kıtası ülke vatandaşlarının yasadışı yollardan diğer Avrupa ülkelerine geçiş için ülkemize gelenlerden oluşmaktadır. Bunda Türkiye'nin uyguladığı liberal vize rejimi politikasının etkisi bulunmakla birlikte, sınırlardan geçişin yeterli denetim altına alınamamış olması da önemli etkendir. Bu amaçla ülkemize gelenlerin içerisinde Ortadoğu ve Asya kökenli olanların çoğunun doğu sınırlarımızdan yasal olmayan yollardan belgesiz olarak giriş yapmakta oldukları ve kayıt yapılmadan diğer ülkelere geçtikleri veya geçmeye çalıştıkları gözlenmektedir.

Yasal olmayan yollardan diğer ülkelere geçiş yapmak amacıyla deniz/kara araçlarında bulunan veya yayan olarak eylemin gerçekleşme sürecinde olanlara yönelik yapılan operasyonlar sonucunda çok sayıda transit göçmen yakalanmıştır. Bu operasyonlar ile, 1995 yılında 11.362, 1996 yılında 18.804, 1997 yılında 28.439, 1998 yılında 29.426, 1999 yılında 47.529, 2000 yılında 94.514,

10 Göçmenler ile yapılan görüşmelerde transit göçte en popüler ülke olarak başta İtalya'nın geldiği, ardından Almanya yer almaktadır. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Fransa ve İsveç de transit ve hedef ülke olarak en tercih edilenler arasındadırlar (İçduygu, 2004: 40).

11 2875 km. kara sınırlarının 276 km'si Gürcistan, 325 km'si Ermenistan, 18 km'si Nahcıvan, 529 km'si İran, 378 km'si Irak, 877 km'si Suriye, 203 km'si Yunanistan, 269 km'si Bulgaristan'ladır

2001 yılında 92.362, 2002 yılında 82.825, 2003 yılında 56.219, 2004 yılında 61.228 olmak üzere toplam 522.711 yasadışı göçmen güvenlik güçlerince yakalanmıştır. 2005 yılının dokuzuncu ayına kadar yakalananların sayısı ise 28.351 dir. Türkiye'ye sahte belge ile giriş yapmak isteyen veya şüphelenilerek girişleri engellenen kişi sayısı ise 1999 yılında 6.069, 2000 yılında 24.504, 2001 yılında 15.208, 2002 yılında 11.084, 2003 yılında 9.362, 2004 yılında 11.093 ve 2005 yılında anılan tarihe kadar 4.513'dir.[12]

Ülkemizin batısındaki sınır şehrimiz Edirne, bu tip geçiş işlemlerinin başında gelmektedir. Yunanistan'a yönelik sınır olayları yoğun olarak görülmektedir. Türkiye'de bulunan ve diğer ülkelere geçiş yapmak isteyen bu nitelikteki göçmenlerin yaklaşık 1/6'sının öncelikli olarak Yunanistan'a geçmeyi hedefledikleri belirtilmektedir (İçduygu, 2004a: 297). İpsala ve Meriç ilçelerinde görülen olay sayısı (2002-2007 arasında) diğer ilçelere göre çok daha fazladır.

Tablo 2. Edirne İlinde Yakalanan Yasadışı Göçmenlerin Olaylara ve Sayılara Göre Dağılımı: 2002 - 2007

İlçeler	2002		2003		2004		2005		2006		2007*		Toplam	
	Olay	Şüpheli	Olay	Şüpheli	Olay	Şüpheli	Olay	Şüpheli	Olay	Şüpheli	Olay	Şüpheli	Olay	Şüpheli
Merkez	186	877	178	883	161	767	221	1645	217	1169	67	214	1030	5555
Enez	34	469	19	340	56	895	28	548	24	354	13	125	174	2731
Havsa			4	63	9	84	9	315	2	56			24	518
İpsala	222	2849	243	2030	297	3277	283	4205	249	3497	48	676	1342	16534
Keşan	1	28	14	244	54	489	39	457	21	162	3	26	132	1046
Lalapaşa	40	352	7	29	4	16	6	34	11	30	1	1	69	462
Meriç	159	2435	214	2293	249	3101	165	3107	153	3623	34	807	974	15366
Süloğlu				1	1								1	1
Uzunköprü	56	606	53	362	51	387	65	797	31	388	4	80	260	2620
Toplam	698	7616	732	6244	882	9017	816	1108	708	9279	170	1929	4006	45193

* İlk üç aylık verilerdir.

Kaynak: Edirne Jandarma Bölge Komutanlığı

2002-2007 yılları arasında bu ilimizde 4006 olay belirlenip, 45.193 kişi gözetim altına alınmıştır. Bulgaristan sınırında yer alan ilçelerde ise benzeri olay sayısı çok azdır. Ancak Bulgaristan'ın 2007 başında AB'ye tam üye olması sonrasında bu ülkeye yönelik göç hareketliliklerinin yoğunlaşması beklenmelidir.[13]

12 Bu veriler Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış "Yasadışı Göç, Göçmen kaçakçılığı İle Mücadele" notlarından alınmıştır.

13 Bulgaristan-Türkiye sınır boyunda Karadeniz'e doğru olan alanlarda ormanlık olması bu tip geçiş işlemlerini doğal engellerden dolayı zorlaştırmaktadır.

Yasadışı göç olayındaki sınır geçiş işlemlerinin enformel karakteri, bu eylemi gerçekleştirme arzusu ve isteği içinde bulunan kişilerin amaçlarına ulaşmak için diğer kişi, grup veya bu amaçla oluşturulmuş organize oluşumlardan yardım ve destek almayı da gerektirmektedir. Bu hizmete yardımcı olabilecek organizasyonların göçmene sağlayacağı yardımın niteliğine göre; belge düzenleme, sınırı geçirme, istenilen ülkeye götürme, gidilecek ülkede iş ayarlama, pasaport temin etme gibi durumlara göre ödenen ücretler değişmektedir. Bu amaçlar için oluşturulmuş organize hareketlerin yılda 7-10 milyar $ civarında gelir temin ettikleri ileri sürülmektedir. Kişilerden alınan paralar 100 $'dan başlayıp[14] 30 bin $ ve üstüne çıkabilmektedir. Yasadışı göçün yaklaşık %15-30'unun bu tip aracılıklar ile gerçekleştirildiği düşünülecek olunursa bu sektörün ne kadar büyük bir yer işgal ettiği görülür (Gençler ve Apak, 2007; GCIM, 2005: 34).

Göçmen kaçakçılığına yardım edenler 1998 yılında 98, 1999 yılında 187, 2000 yılında 850, 2001 yılında 1155, 2002 yılında 1157, 2003 yılında 937, 2004 yılında 956, 2005 yılında 483 olmak üzere toplam 5823 göçmen kaçakçısı yakalanmıştır (Yasadışı Göç, ty: 5). Genel kanı bu tip suçlara yardım ve yataklık edenlerin genellikle diğer suçlara da karışmış, "mafia'vari" tipte organizasyonlar olabilecekleri yönündedir. Ülkemizdeki bu tip suçlara karışmış olanların uluslararası şebekeler ile bağlantılı olarak çalıştıklarına dair kuvvetli deliller bulunmamakta ve ülkemizdekilerin daha çok küçük organizasyonlar şeklinde faaliyette bulundukları yönündedir (İçduygu, 2004a: 299). Şayet böyle bir organizasyon varlığı olmuş olsaydı o zaman bu tip göç eyleminde bulunacak kişiler için bulundukları ülkelerden gitmeyi arzu ettikleri ülkelere aktarmalı geçiş olmadan daha az veya doğrudan giriş yollarına yönelik çabalar içinde bulunulurdu.

Ancak, göçmen kaçakçılığı yapanların sınır ötesindeki olanlar ile lokal de olsa bağlantıları mevcuttur. Bazen sahte belgelerin hazırlanmasında uluslararası şebekeler ile bağlantı olabilmektedir. Yasadışı göçü gerçekleştirmek isteyen kişi önceden nerede ve kiminle bağlantı kuracağını bilmektedir. Örneğin Afganistanlı veya Iraklı biri Tahran, İstanbul, Aleksandrapolis veya Atina'da kiminle ilişkiye gireceklerini önceden bilmektedirler (İçduygu, 2004a: 300-2). Uluslararası bağlantılı olanlarda ise lojistik destek alma ve alışılagelmiş yöntemleri değiştirmede çok daha esnek olabilmektedirler. Örneğin, Belçika'da bulunan bir şebeke, ülke-

14 Örneğin, İran'dan Türkiye'ye geçebilmek için 150 $ öderlerken, Van'dan İstanbul'a gidebilmek için 250–300 $ (eğer sahte dokümanda içeriyorsa miktar artar) ödeyebilmektedirler (İçduygu, 2004a: 303). Türkiye'ye gelmek için ödenen paranın 100-15,000 $ arasında değiştiği belirtilmektedir (İçduygu, 2004: 39).

de yasal oturum almış Ganalıların belgelerini yeniden düzenleyerek diğer göçmenlere satabilmekte veya ölülerin kayıtları bildirilmeyerek belgelerin (Belçika'daki Çinlilerin ölüm oranlarının bu nedenle düşük olduğu varsayılmaktadır.) başka kişilere verilmesi gerçekleştirilmektedir (Gençler, 2003: 179).

Geri kabul anlaşmaları; Türkiye, yasal olmayan yollardan çıkış yapmış ve sonrasında gittiği ülkede gözetim altına alınmış olan kişileri koşulsuz olarak geri almaktadır. Aynı şekilde ülkemizde ikamet izni almış ve bu tür bir eylem içinde bulunanları da koşulsuz geri almaktadır (Göçmen Kaçakçılığı, ty: 5). Türkiye, transit ve yasadışı göçmenler ile mücadeleyi arttırabilmek amacıyla ikili anlaşmalar yapma yoluna gitmektedir. Bu amaçla (Gençler ve Apak, 2007); Yunanistan, Suriye, Kırgızistan, Romanya, Rusya ile anlaşmalar imzalanmış. Özbekistan, Belarus, Macaristan, Makedonya, Ukrayna, Lübnan, Mısır, Libya ve İran ile bu yönde müzakereler sürmekte, Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Çin, Tunus, Moğolistan, İsrail, Bulgaristan, Gürcistan, Etiyopya, Srilanka, Sudan, Cezayir, Fas, Nijerya ve Kazakistan'a da geri kabul anlaşması yapılması yönünde teklifte bulunulmuştur.

AB, Türkiye ile tam üyelik müzakere süreci içinde Birliğe yönelik yasadışı göç sorununun sorumluluğunu ülkemize ihale etme girişimi içinde de bulunmaktadır. Geri Kabul Anlaşması gerçekleştirilerek, Türkiye kanalı ile Birlik ülkelerine giriş yapmış olanların Türkiye'ye iadesini talep etmektedir. Böyle bir anlaşma ile AB, Geri Kabul Anlaşması yapmadığı ülkelerin vatandaşlarının iadesini Türkiye'ye havale ederek sorununu azaltmayı hedeflemektedir. Ancak gelen baskıya rağmen Türkiye, diğer ülkeler ile anılan anlaşmayı gerçekleştirmeden böyle bir uygulamaya geçilemeyeceğini savunmaktadır (Gençler ve Apak, 2007).

12 Aralık 2000 tarihinde Palermo'da imzalanan "Sınıraşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi"nin imzalanmasının ardından ilgili sözleşme hükümlerine yönelik düzenlemeler içeren 9 Ağustos 2002 tarihinde 4771 sayılı "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun" kabul edilmiştir. Bu Kanun'un 2/B.md'si ile Türk Ceza Kanunun 201.md'sinden sonra gelmek üzere 201/A ve 201/B maddeleri eklenmiştir. 201/A'da "Doğrudan veya dolaylı olarak menfaat temin etmek amacıyla, yabancı bir devlet tabiiyetinde bulunan vatansız veya Türkiye'de sürekli oturma izni verilmemiş bulunan kimseleri Türkiye'ye yasal olmayan yollardan girmelerini, kalmalarını, sahte kimlik veya belge düzenleyenlerin veya temin edenlerin, bu kişilerin ve Türk vatandaşlarının yasal olmayan yollardan ülke dışına çıkmalarını sağlayan kişilerin iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis ve bir milyar liradan ağır olmamak üzere para cezasına çarptırılacaklarını

emretmiştir. 201/B fıkrasında da "zorla çalıştıran, esaret ve benzeri uygulamalar, organ temin etmek, nüfuzu kötüye kullanmak amacıyla insan tedarik eden, götüren, sevk eden ve barındıranlara beş yıldan on yıla kadar ağır hapis ve bir milyar liradan az olmamak üzere ağır para cezası verilmesini düzenlemiştir. 4771 sayılı Kanun ile göçmen ve insan kaçakçılığına yönelik düzenleme yapılarak Türk Ceza Kanunu'na ekleme yapılması, Türkiye'nin bu tip göç hareketlerine karşı başlattığı mücadelenin bir göstergesi niteliğindedir.

AB'ye uyum yasaları çerçevesinde yeniden düzenlenerek yürürlüğe giren (01 Haziran 2005) "Yeni Türk Ceza Kanunu"nda da belirtilen suçlar yeniden tanımlanarak, cezalar arttırılma yoluna gidilmiştir. 79. maddeye göre; üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezasına çarptırılmasını içermektedir. Şayet suçun örgüt faaliyeti içinde yapılması durumunda cezaları yüzde elli oranında arttırmaktadır. Suça tüzel kişiliğin iştirak etmesi durumunda ise bunlara has güvenlik tedbirlerine tabi olacakları yer almaktadır. İnsan ticareti ile ilgili 80. maddede, cezalar arttırılarak sekiz yıldan oniki yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezasının tatbik edileceği hüküm altına alınmıştır.

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretiyle mücadelede uluslararası organizasyonlar ile işbirliğine girmek önem taşımaktadır. BM bünyesinde UNDP ve İstikrar Paktı bünyesinde yürütülen SECI'nin çalışmalarına aktif katılım sağlanmaktadır. Düzenlenen eğitim projelerine katılım da bu yönde aktivasyonu arttırır. İnsan ticareti mağdurlarının tabi oldukları süreci ve başarılı olanları izlemek bakımından "İnsan Ticareti Twinning Projesi"[15] katkı sağlayabilir.

3. Yasadışı Göçmen Kaçak İşçiler

Ülkemize gelen yasadışı göçmen kaçak işçiler, sınırlı sayıda sığınmacı-mülteciler, transit göç amacında olup geçişi sağlayana kadar çalışanlar ile tamamıyla çalışmak amacıyla gelenlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışma işleminde olan yabancıların farklı kategorilerden oluşması, transit göçmenlerin ne kadar oldukları ve kaçının çıkış yaptığının bilinmemesi, doğudan giriş yapanların çoğunun kaçak olarak giriyor olmaları, bu sorunun boyutlarına yönelik doğru sayısal

15 Twinning Projeleri, AB uyum sürecinde AB'nin yardımları için hazırlanan iltica-göç, insan ticareti ve sınır yönetimi gibi konulardaki projeleri içermektedir. Bu projeler maddi yardım öngörmemekle birlikte, uzman desteği ve kapasite artırımı gibi konularda destek çalışmalarını içermektedir. Projenin temel hedefi özelde göç ve iltica işlemlerinde sorumlu kurumların operasyon kapasitelerinin güçlendirilmesi, genelde Türkiye'nin iltica sisteminin AB müktesebatı ile uyumlu hale getirilmesinin sağlanmasıdır.

veri bulabilmek mümkün değildir. Tabi bu eksiklik sadece ülkemizin karşı karşıya kaldığı bir eksiklik değildir, gelişmiş ülkelerde de aynı sorun yaşanmaktadır.

Ülkeye giriş-çıkış yapanların sayıları[16] arasındaki farklılık olarak tahminde bulunacak olsak bu da gerçeği yansıtmaktan uzak olacaktır. Çünkü bu verilerde resmi kanallardan giriş yapanları içeriyor olması, yasal olmayan yollardan giriş yapanları kapsamaması ve yasadışı yollardan çıkış yapanları belirlemenin mümkün olmamasından dolayı gerçekçi olamayacaktır. Dolayısıyla çok farklı rakamlar ileri sürülüyor (1-4 milyon) olsa da bunlar gerçeği yansıtmaktan uzaktırlar. Çünkü ileri sürülen rakamlar, sendikadan işveren kesimine ticaret odalarına göre farklılıklar içermektedir. Ancak bu rakamın bir milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.[17] Ülkemizde 32 uyruktan[18] yabancı kaçak işçinin bulunduğu belirtilmektedir (Kaçak.., 2007). Bu nedenle, kesin rakamların ileri sürülebiliyor olması da olayın esprisine ve gizemliliğine aykırıdır. Olayın adı "kaçak"tır.

Eski Doğu Avrupa ülkelerinden ülkemize gelenler (Moldavya, Ukrayna gibi Eski Sovyetler Birliği ülkeleri, Romanya, Bulgaristan ve Balkan ülkeleri) hedef ülke olarak nitelerlerken, Afrika, Asya ve Ortadoğu ülkelerinden gelenler ise transit ve hedef ülke olarak görmektedirler. Romanya ve Bulgaristan'ın AB'ye tam üye olmaları, Balkan ülkelerine yönelik esnek vize uygulanması, bu ülke vatandaşlarının yönlerinin Türkiye'den AB ülkelerine kaymalarına neden olmuştur. Bir ölçüde de şöyle nitelenebilir, varlık düzeyi daha yüksek olan yoksulların artık zenginler kulübünün üyesi olmasından güzergah değişmiştir. AB, bir ölçüde de olsa Türkiye'nin yasadışı göç aldığı ülke sayısının azalmasına dolaylı katkı sağlamıştır.

a. Daha esnek işgücü talebi

Yasadışı göçmen işçiler resmi makamlar tarafından istenilmedikleri açık olarak belirtilmiş ve engellemek için yasal sınırlamalar konulmuş olmasına karşın

---

16 2000 yılında giriş yapanlar 9,748 bin iken çıkış yapan 9,393 bindir. Aradaki fark +355 bindir. 2001 yılında 10,912'e 10,530 ile fark +380 bin, 2002'de 12,906'ya karşılık 12,606 olup fark +300 bin, 2003 yılında 13,461 bin'e 13,180 iken, fark +281 bin, 2004'de 16,854'e 16,503 olup, fark +351 bin, 2005'de 16,419'a 15,484 olup, fark +935 bindir. Altı yıllık giriş-çıkış arasındaki fark, 2,602 bindir.

17 Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'nün 2003, 2004, 2005 Yılları Eylem ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesi Konulu 2006/7 sayılı 01.11.2006 tarihli DDK raporu "g" maddesine istinaden.

18 Economist dergisi tarafından 40 bin Ermeninin Türkiye'ye çalışmak üzere geldikleri (Milliyet, 17.11.2006) bu rakamın Hükümet üyelerine göre ise 70 bin civarında olduğu ifade edilmektedir (Milliyet, 10.10.2006).

böyle bir hareketliliğin sürdürülmesinde tek taraflı bir inisiyatif söz konusu değildir. Bu aynı zamanda gidilen ülkedeki iş piyasalarında işveren konumundakilerin emek maliyetini daha da düşük tutmak, rekabette avantaj kazanmak için örtülü taleplerinin bir yansımasıdır (Gençler, 2003: 180; Entorf ve Moebert, 2004: 8; Djajic, 2001: 158; GCIM, 2005: 33). Bu durum adeta işverenlerin yasaların ve emek piyasalarının sunmakta olduğu esnek düzenlemelerden daha esnek uygulamaları hayata geçirebileceği "ultra esneklik" (Gençler, 2003: 180) arayışlarını ifade etmektedir. Ultra esnekliğin daha ilerisi ise "zorla çalıştırma" veya "modern kölelik" olarak adlandırılmaktadır. Zorla çalıştırma biçimlerinde günümüzde azda olsa, kişinin bulunduğu yasadışı veya benzeri durumdan yararlanarak çalıştırmak isteyenler olabilmektedir.[19] Yabancı kaçak işçilik hareketleri ile hedef ülkedeki bazı işverenler ile bağlantılı oldukları (Djajic, 2001: 142) ve ülkeye giriş yaptıktan sonra işlerinin hazır olduğu durumlar da vardır.

İşverenler böyle bir emek gücüne sahip olmaları durumunda, iç piyasadaki emek gücüne yönelik yasal düzeneklerin dışında (asgari ücret, çalışma süresi, sosyal güvenlik, mesai, sosyal yardım, bazı meslekler için getirilmiş yaş ve cinsiyet yasağı) şartları belirleyici taraf olma imtiyazına sahip olabilmektedir.

b. Çalışma şekli ve alanları

Yasadışı kaçak göçmen işçinin ülkedeki varlığı veya çalışması mevcut yasal düzenlemelere aykırı bir durumu içerdiğinden, çalışma talebinde bulunmaktan, yasal haklardan yararlanmaktan, hatta açık kamu hizmetlerini (otobüs, tren, metro, tramvay, deniz vs. ulaşım araçları) dahi yakalanma endişesi ile kullanmaktan kaçınabilmektedirler.

Bu tip kaçak işçiler küçük ölçekli işletmelerde ve kayıt dışı sektörde istihdam fırsatı yakalamaktadırlar. Bulundukları ülkenin kayıt dışının (enformel sektör) büyüklüğüne göre de daha kolay iş bulabilmekte ve bu sektörel faaliyet içinde çalışıp saklanabilmektedirler (Türkiye'de vize sürelerini 6 yıl aşmış göçmenlerde görülmüştür (İçduygu, 2004: 48)). Kayıt dışı sektörün büyüklüğü ise ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ters orantılıdır. Gelişmişlik düzeyi yüksek olanlarda kayıt dışı sektör küçük, gelişmekte olan ülkelerde ise daha yüksek olmaktadır. Bu tip sektörlerin gelişmiş ülkelerdeki GSMH'nın yaklaşık %15'lerine kadar varabildiği, Türkiye'de ise hesaplamalara ve tahminlere göre çok farklı oranlar ileri sürülmektedir. DİE'nin Milli Gelir Hesaplamalarına göre %25'ler civarında olduğu hesaplanmakta ancak, kayıt dışının GSMH'nın %50'sinden aşağı olmadığı genel kabul gör-

19 Göçmen Kaçakçılığı, ty.

mektedir (ÇSGB, 2004: 23). DİE'nin 2006 yılında yaptığı araştırmalara göre kayıt dışı çalışanların toplam çalışanlara oranının %49.4, mali hizmetler ile madencilik sektöründe %10'un altına düşerken, tarımda %90'lara kadar ulaşabildiği belirtilmektedir (Törüner, 2007). Kayıt dışı sektör inşaat, tarım ve hizmet sektörlerinde daha yoğun olarak görülmektedir. Yabancı kaçak işçinin de bulunduğu ülke farklı olsa da bu kişilerin çalıştıkları alanlar bu sektörler içinde olmakta ancak, sektördeki işin niteliği bulunulan ülkeye ve gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir.

Kaçak yabancı işçilerin daha çok (Richards, 2004: 151); tarım, balıkçılık, fabrika işçiliği, nitelik gerektirmeyen tekstil gibi imalat alanlarında, inşaat, sağlık bakımı, seks ilişkili işler, ev hizmetleri ve diğer kol gücüne dayalı işlerde çalıştıklarıdır. Ülkemizde birçok çalışma sahasında faaliyette oldukları gözlenmekle birlikte tarım, inşaat ve tekstil sektörü diğerlerine göre öne çıkmakta (İçduygu, 2004: 43) fakat bulunulan bölgeye ve eğitim düzeyine göre yapılan işler farklılaşmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olanların sosyal statüsü ve gelir düzeyi daha iyi ve temiz işlerde (çocuk/yaşlı bakıcılığı, hemşirelik, tercümanlık, tezgahtarlık vs. işler) çalışabilmektedirler.

B. Yabancı Kaçak Emek Göçünü Önlemeye Yönelik Düzenlemeler ve Alınması Gereken Önlemler

Yabancı kaçak emek göçünün önlenmesine yönelik alınabilecek önlemleri iki kısımda ele almak gerekir. İlki yasal yollardan girmiş vize veya ikamet süresini aşmamış olmasına karşın izin almadan kaçak çalışma isteğinde olanlar veya çalışanlar ile vize veya ikamet süresi dolmuş olmasına karşın gerekli yasal izinleri almaksızın ülkede kalmaya devam ederek çalışan veya çalışma isteğinde olanlar ve ülkeye yasal olmayan yollardan giriş yapmış çalışan veya çalışma isteğinde olanların oluşturduğu gruptur. Bu grupları içerenlere yönelik alınabilecek önlemler içeride yapılabilecek düzenleme veya denetimlerin arttırılması ile gerçekleştirilebilecek içsel esasları içerir. İkincisi ise ülkeye gelerek kaçak çalışma isteğinde olanları sınır dışında veya içeriye girmeden engellemenin yapılabileceği önlemlerden oluşmaktadır. Bunlar ise dışsal düzenlemelerdir.

1. İçsel Önlemler

a. Kayıt dışının küçültülmesi

Kayıt dışı sektörün varlığı ve hacimsel büyüklüğü sadece yabancı kaçak istihdamını önlemek amacıyla değil aynı zamanda, iç piyasanın kayıt altına alınma-

sı ve düzenlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu sorunu besleyen faktörlerin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır:

- işsizlik azaltılarak kayıt dışına geçebilecek potansiyel kitle azaltılmalıdır,
- gelir dağılımında adaletsizlik giderilerek yoksulluk azaltılmalı,
- işyeri faaliyetlerine yönelik bürokratik işlemler azaltılmalı,
- vergi ve sosyal güvenlik primleri düşürülmeli,
- kurumlar arasındaki koordinasyon geliştirilmeli,
- işverenleri bilgilendirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Alınması gereken önlemlerin yabancı kaçak işçiler için doğrudan etkisi olmamakla birlikte, dolaylı etkileri vardır. İç piyasadaki başıboşluğun giderilmesi, bu tip faaliyette bulunan işletmelerin kayıt altına alınarak, yasal prosedürün uygulama etkinliğinin artmasına, işsizlik ve vergi kaybının azalmasına, sosyal güvenlik şemsiyesinin genişlemesine ve bu kurumların gelirlerini artmasına katkı sağlayacaktır. Buna karşın tabiidir ki, her zaman için kayıt dışılığın sunduğu fırsatlardan yararlanmak isteyenlerin olması beklenmelidir. Önemli olan kaçak yabancılara iş fırsatı sunabilecek alanın daraltılmasıdır.

b. Denetimlerin arttırılması

Kayıt dışı ile ve kaçak çalışan yabancılar ile mücadele için iş piyasalarındaki denetimin arttırılması gerekir. Böylece piyasada yasallaşma sağlanırken, yabancılar ile mücadele de artmış olacaktır. Ancak bunun için mücadele etmeye yönelik öncelikle yönetimin iradi kararlılığı olması gerekir. Ülkemizde böyle bir iradenin oluştuğunu söylemenin henüz erken olduğu görülmektedir. Çünkü Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı tarafından kayıt dışı ile mücadele etmek için kamudaki bütün denetim elemanlarının seferber edilmesi durumunda altı ayda kayıt dışının üstüne gidilebileceği, ama bu sürecin sonunda 200 bin kişinin işsiz kalabileceğini ifade etmektedir (Türk Metal, 2007:10). Siyasi iradenin işsizliğin artması riskini göze almak yerine kayıt dışına bir ölçüde de olsa göz yumduğu söylenebilir.

Denetimin arttırılması için diğer kurumlara, kolluk görevi yapan kuruluşlara ve sivil toplum kuruluşlarına da görev düşmekte,[20] onlar da bu sürecin denetimi ve

20 Maliye Bakanlığı'nın kayıt dışı ile mücadelesinin yanında ve bu sürecin yarattığı göç hareketlerinin engellenmesi, göçün gerçekleşmesinin beraberinde ve içeriğinde olan diğer yasa dışı işler ile mücadele için diğer kurum ve kuruluşlara; İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, İnsan Kay-

hizmet gereken alanlarda yardım sağlayabilmek için daha aktif olmalılardır. Sahip oldukları bilgiyi konu ile ilgili diğer birimlere hızlı bir şekilde aktarmaları, tüm kurum ve kuruluşların aktif bir şekilde sürecin içinde bulunmaları sağlanmalıdır.

c. Cezaların arttırılması

Caydırma faktörlerinden birisi de kaçak çalıştırma yapan işverenlere yönelik uygulanacak yüksek cezalardır. Bu çalışana da uygulanarak iki taraflı yaptırım sağlanabilir (Borjas, 1999: 4; Djajic, 2001: 148-9). Parasal cezaların yaptırım gücünün olabilmesi için miktar olarak yüksek olması gerekir. Eş zamanlı olarak piyasada yeterli denetimin yapılıyor olması esastır.

2003 yılında çıkarılan 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun"[21] da bildirimde bulunmayan işveren ve çalışana (bağımlı/bağımsız) yönelik cezai uygulama getirilmiştir. Bu kanun 403 sayılı kanuna göre Türk Vatandaşı olmayanları (Md. 3) kapsamaktadır. Kanun yabancıların hangi hallerde çalışma izni alabileceklerini düzenlemekte (md. 5-8), izin verme ve denetleme yetkisini (Md. 20) tek bir çatı altında toplayarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın uhdesine vermektedir. Yasal çalışma izni almaksızın çalıştıran bağımlı/bağımsız çalışan yabancıya para cezası öngörmektedir (Md. 21).

4817 sayılı kanun uyarınca verilebilecek idari para cezaları her yıl yeniden değerlendirmeye tabi olarak arttırılmaktadır. 2007 yılı için 18. md. deki[22] bildirim yükümlülüğünü süresi içinde yerine getirmeyip, "bağımsız çalışan yabancı" ile "yabancı çalıştıran işverene" her bir yabancı için 421 YTL; çalışma izni olmaksızın "bağımlı çalışan yabancı" ya 844 YTL; çalışma izni bulunmayan yabancıyı çalıştıran "işveren veya işveren vekillerine" her bir yabancı için 4,227 YTL; çalışma izni olmaksızın "bağımsız çalışan yabancı"ya 1,689 YTL idari para cezası uygulanmaktadır. Şayet bu suçun tekrarı söz konusu olursa anılan cezalar bir kat daha arttırılmaktadır.

nağını Geliştirme Vakfı gibi sivil toplum kuruluşlarına da görev düşmektedir.

21 4817 sayılı Kanun ile 1932 tarihli 2007 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" yürürlükten kaldırılmıştır.

22 Md. 18: Bağımsız çalışan yabancılar, çalışmaya başladıkları tarihten ve çalışmanın bitiminden itibaren; Yabancı çalıştıran işverenler yabancının çalışmaya başladığı tarihten, çalışma izninin verildiği tarihten itibaren otuz gün içerisinde çalışmaya başlamaması halinde bu sürenin bitiminden itibaren ve herhangi bir nedenle hizmet akdinin sona erdiği tarihten itibaren, en geç on beş gün içerisinde Bakanlığa bildirmekle yükümlüdürler. Md. 19: Yabancılara çalışma izni verme yetkisi bulunan bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları, çalışma iznini verdikleri, çalışma izin süresini uzattıkları ve çalışma iznini iptal ettikleri tarihten, yabancı istihdam eden bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları ise çalıştırmaya başladıkları tarihten itibaren en geç otuz gün içinde yabancı ile ilgili tüm bilgileri Bakanlığa bildirirler.

Kanunun uygulamaya girmesinden 2006 yılı sonlarına kadar, kaçak çalıştığı tespit edilen 32 farklı uyruktan, 4,109 yabancı kaçak işçi sınır dışı edilmiştir. Son on yıldan beri kaçak çalışmalarından dolayı sınır dışı edilen yabancı sayısı ise 19,754 dür. Yakalanan ve sınır dışı edilen kaçak yabancı işçilerin sayısına ve oluşturdukları ileri sürülen tahmini kütleye göre denetimlerin yeterli düzeyde gerçekleştirilemediğini belirtmek mümkündür.

d. Sahtecilikle mücadele

Sahte belge düzenleme ve evlilik yapılması ile mücadelede etkinlik arttırılmalıdır. 1964 yılında kabul edilen 403 sayılı "Türk vatandaşlık Kanunu"nda 3 Haziran 2003 tarihinde yapılan yeni düzenleme ile sahte ve anlaşmalı evlilik yapılması zorlaştırılmıştır. 403 sayılı Kanunun md. 5'e yapılan ekleme ile "…bir Türk vatandaşı ile evlenen kişinin Türk vatandaşlığının kazanabilmesi için en az üç yıldan beri evli olmaları, fiilen birlikte yaşamaları…" şartı getirilerek, vatandaşlığın kazanılması zorlaştırılmıştır. Çünkü yapılacak anlaşmalı evlilikler vatandaşlığı kazanmanın en kolay yolunu oluşturmaktadır.

Evlilik dışında ülkede kalma veya ayrılma yollarından birisi de sahte belge ve pasaport düzenlemektir. Bu sahtecilik işlemleri ile ilgili olarak polisiye önlemler arttırılabileceği gibi, sahteciliği önlemek için belgelerin taklit edilmesini zorlaştırıcı teknikler kullanılmalıdır.

2. Dışsal Önlemler

Potansiyel kaçak işçi olabilecek yabancıların sorunu içeriye taşımadan dışarıda önlenmesine ilişkin tedbirleri içerir. Bu önlemlerin sıkılaştırılması ve yeterli oranda zorlaştırılması durumunda sorun bir ölçüde de olsa dışarıda tutularak içselleşmesi engellenebilir.

a. Vize uygulanması

Vize uygulamak, bir insan hakkı olan dolaşım özgürlüğünün kısıtlanmasıdır. İnsanımızın da sıkça yakındığı, gitmek istediği ülkelerin konsolosluk kapılarında sabahlaması gayri insani bir yöntemdir. Türkiye'ye vize politikasında oldukça liberal davranıp olabildiğince vize uygulamaktan kaçınmayı tercih etmektedir. Ancak AB ile tam üyelik müzakereleri sürecinde AB tarafından talep edilen vize rejimine uygunluk çerçevesinde üçüncü ülke vatandaşlarına vize uygulamasına geçmesi beklenmektedir. Bu bir ölçüde de bazı ülkelerden Türkiye'ye yönelik yoğunluğun azalmasına neden olabilir.

b. Sınır kontrolleri ve teknik yeterlilik

Fiziki sınırların korunması da önemli bir etkendir. Ancak Türkiye'nin geniş sınırlara sahip olması, Doğu ve Güneydoğu sınırlarında yer alan ülkelerin ekonomik olarak daha geri olmaları, batı tipi demokrasinin giderek yoğunluğunun azaldığı, kısacası demokrasinin kıtlaştığı totaliratizmin veya militarizmin arttığı yerlere yakınlığı sınırlarımıza olan insan hareketliliğini arttırmaktadır. Ancak Türkiye, sınır güvenliği bakımından yeterli korunmadan uzaktır. Bunu gerçekleştirebilecek teknik alt yapıdan yoksun, yeterli personele sahip değildir. Sınırların korunma altına alınabilmesi için bu amaca yönelik uzman personel istihdam edilmeli bununla birlikte, insansız teknik donanım sağlanmalıdır. AB'nin güneydoğu sınırlarını oluşturan Türkiye'den Birliğe gelişleri engellemesi için önlemeleri arttırmasını isteyen AB, Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlayabilmesi için maddi destek sağlamalıdır. AB'nin maddi desteği hem Türkiye'ye yönelik yasal olmayan göçü azaltmayı sağlayacak, dolaylı olarak da Türkiye'den AB'ye gitmeyi hedefleyen transit göçmenlere yönelik önlemleri güçlendirecektir.

c. Uluslararası organizasyonlar ile işbirliği

Türkiye, yasadışı göçe yönelik etkin mücadeleyi gerçekleştirebilmesi için genelde küresel bazda başta BM kurumları ve Programları (UNDP-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) olmak üzere, Dünya Bankası, OECD ve İOM gibi kuruluşlar ile yakın işbirliğine girmelidir. Özelde ise Türkiye'yi bir araç veya bekleme odası olarak algılayanların ise ülkeden ayrılarak öncelikli olarak gitmeyi hedefledikleri yer AB topraklarıdır. AB üyesi bir ülkeye girmeyi başardıktan sonra, gitmeyi arzuladıkları ülkeye yönelmektedirler. Bu nedenledir ki, Türkiye, AB ve kurumları ile Europol'den[23] düşünce ve sivil toplum kuruluşlarına kadar karşılıklı bilgi akışı sağlama, koordinasyon, ortak eylem geliştirme gibi birlikte hareket etme çabalarına ağırlık vermelidir.

---

23 AB'ye üye ülkeler tarafından 07.02.1992 tarihinde kurulmasına karar verilerek, 03.01.1994 tarihinde Avrupa Uyuşturucu Birimi (EDU) adı altında sınırlı olarak faaliyete başlamış, 01.07.1999 tarihinden itibaren de tam olarak faaliyete geçmiştir. Yasadışı uyuşturucu, motorlu taşıt ticareti, çocuk pornografisi de dahil olmak üzere her türlü insan ticareti, para ve diğer ödeme araçları ile ilgili kalpazanlık, radyoaktif ve nükleer maddelerin yasadışı ticareti, terörizm ve bu suçlar ile ilgili karapara aklama, yasadışı göç konularında çalışmalarını yürütmektedir. 2703.2000 tarihinde AB Adalet ve İçişleri Bakanlar Konseyi tarafından alınan karar ile EUROPOL idaresine AB üyesi olmayan ülkeler ile üyelik müzakereleri başlatma yetkisi verildikte sonra Türkiye de Nisan 2000'de tam üyelik müzakerelerine başlamıştır.

Küresel ve kıtasal kuruluşlar tarafından düzenlenecek programlar ile Türkiye'nin de bu konu ile ilgili daha nitelikli insan gücüne sahip olması sağlanarak, karşılıklı bilgi akışı ile olayın boyutlarının belirlenmesi ve ortak politikaların geliştirilmesine yönelik ilerlemeler sağlanabilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Dünya'daki 1980'li yıllardan itibaren tek kutupluluk ve küreselleşme olgusunun gelişmelerinin varolan sonucu ve etkileşimi olarak bazı ülkeler bu süreçte sınıf atlarlarken ve gelişmiş ülkeler zenginliklerine zenginlik katarlarken, bir çok ülke bunun dışında kalmıştır. Küreselleşmenin ulaşım ve haberleşmede getirdiği fırsatlar ise daha az gelişmiş ülke insanlarının hareketliliğinin artması yönünde etkileşimde bulunmuştur. Küresel gelişimdeki eşitsizliğin bir sonucu olarak da yasadışı kaçak göçmen işçi hareketliliğinin önceki dönemlere göre çok daha yoğunlaşmasına neden olduğu görülmektedir.

Ülkeler arasındaki adaletsiz ve farklı kaynak dağılımının bir ölçüde de olsa gelişmekte olan ülkelerin işgüçlerine yönelik göç kısıtlamalarının kaldırılmasının bu adaletsizliğin bir nebzede olsa telafi edilebileceği düşünülecek olunsa. Buna gelişmiş ülkeler tarafından hayır denmektedir. Göçe ilişkin kısıtlamaların kaldırılmasının gelişmiş ülkelerin toplumlarına sunduğu refahı ortadan kaldıracağı ve bunun sonucu olarak bir refah toplumundan söz edilemeyeceği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda göçe yönelik gelişmiş ülkelerin göç politikalarında daha liberal politikalar benimsemek yerine bu ülkelere bilgi ve teknolojiyi transfer etmenin çok daha yararlı olacağı ileri sürülmektedir (Matutinovic, 2006: 200-2). Dolayısıyla gelişmiş ülkeler istenmeyen göç trafiğini azaltıcı agresif politikaları daha da geliştirmek yolunda çabalar yerine, göç veren ülkelerde istihdam genişletici yatırımlara yönelmeleri (Gençler ve Apak, 2007), en azından göçün marjinal boyutunun durağanlaşmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Borjas, G. J. (1999), Economic Research on the Determinants of Immigration, World Bank Technical Paper No: 438.

Castles, S. (2000), "The Impacts of Emigration on Countries of Origin", Local Dynamics in an Era of Globalization, Edited by S. Yusuf, W. Wu, S. Evenett, The World Bank, New York.

Corliss, S. (2003), "Asylum In Turkey: Today And Future Prospects", Migration and Labour in Europe Views from Turkey and Sweeden, Edited by E. Zeybekoğlu, B. Johasson, Marmara University Research Center for International Relations (MUR-

CIR), Swedish National Institute for Working Life (NIWL), İstanbul.
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2004), Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı, Genel Yay., No: 116, Ankara.
Djajic, S. (2001), "Illegal immigration trends, policies and economic effects", International Migration Trends, policies and economic impact, Edited by S. Djajic, London.
Emniyet Genel Müdürlüğü. (ty), Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticaretinde Türkiye, Organize Suçlar ve Kaçakçılıkla Mücadele Hizmet İçi Eğitim Notları.
----------. (tya), Yasadışı Göç, Göçmen Kaçakçılığı İle Mücadele, Teksir.
Entorf, H., J. Moebert. (2004), "The Demand for Illegal Migration and Market Outcomes", Intereconomics Jan/Feb 39 (1). Ss: 7-10.
Erder, S. (2003), "Global Flows of Huddles: The Case of Turkey", Migration and Labour in Europe Views from Turkey and Sweeden, Edited by E. Zeybekoğlu, B. Johasson, Marmara University Research Center for International Relations (MURCIR), Swedish National Institute for Working Life (NIWL), İstanbul.
Global Commission on International Migration (GCIM). (2005), Migrant in an interconnected world: New directions for action, http://www.gcim.org.(05.12.2005).
Gençler, A. ve S. Apak. (2007), "Marginalized Migration, Trends and Policies", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyal Siyaset Konferansları Prof. Dr. Haşmet BAŞAR'a Armağan, 53. Kitap (Baskıda).
Gençler, A. (2003), "Büyüyen Yasadışı Göç Sorunu ve Türkiye", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3 (1). Ss: 174-180.
International Monetary Fund. (2000), Globalization: Threat or Opportunity?", Issues Brief for 00/01. http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm.-(24.04.2007).
İçduygu, A. (2004), Türkiye'de Kaçak Göç, İstanbul Ticaret Odası Yay., No: 2004-65, İstanbul.
----------. (2004a), "Transborder Crime between Turkey and Greece: Human Smuggling and its Regional Consequents", Southeast European and Black Sea Studies May 4(2). pp: 294-314.
Kirişçi, K. (2003), "Turkish Asylum Policies In A European Perspective", Migration and Labour in Europe Views from Turkey and Sweeden, Edited by E. Zeybekoğlu, B. Johasson, Marmara University Research Center for International Relations (MURCIR), Swedish National Institute for Working Life (NIWL), İstanbul.
Matutinovic, I. (2006), "Mass migrations, income inequality and ecosystems health in the second wave of a globalization", Ecological Economics 59. pp: 199-203.
Newland, K. (2007), "A New Surge of Interest in Migration and Development", Migration Information Source Special Issue On Migration And Development, Migration Policy Institute. http://www.migrationinformation.org.(19.04.2007).
Pieterse, J.N. (2000), "Globalization and human integration: we are all migrants", Futures 32. pp: 385-398.

Richards, K. (2004), "The Trafficking of Migrant Workers: What are the Links Between Labour Trafficking and Corruption?", International Migration 42(5). Pp: 147-168.
Stalker, P. (2000), Workers Without Frontiers, ILO Geneva.
----------. (2002), "Migration Trends and Migration Policy in Europe", International Migration, 40 (5). pp: 151-179.
Şenatalar, B. (ty),"Küreselleşme",http://sodev.org.tr/okullar/sdo/ders_notlari/kureselleseme.htm. (25.04.2007).
Törüner, Y. (2007), "Kayıtdışı Ekonomi", Hürriyet Gazetesi 07. 07. 2007.
Türk Metal Sendikası Genel Merkezi Aylık Yayın Organı. (2007), Şubat 91.
World Bank. (2006), Global Economic Prospects Economic Implications of Remittances and Migration 2006, Washington.

INFORMAL GLOBALIZATION OF LABOUR: TURKEY ASPECT OF ILLEGAL LABOUR MIGRATION

Globalization is accepted as an integrated developing market by clearing the barriers on international trade of goods and services between countries. This idea which imposed to form unhampered world differentiates in some aspects in practise. It can be seen that the countries all over the world support abolishment of barriers and application of same criteria in finance all over the world. On the other hand, when labour movement is the case, restrictive policies are supported and applied. While there is no retsriction on the labour movements between developed countries, the labour migration from developing countries to developed ones have been restricted with an increasing trend by laws and administrative practices. It can be seen from labour movement case that the idea of unbounded world which is the main foundation of globalization derives inequality and injustice in practice in some cases.

People who desire to move to developed countries in order to improve their life quality practise illegal ways to achieve their purpose. These newmigration routes with their significantly increasing trend have been taking attention. Turkey stands out with being target and passage country these illegal migrations. The development and features of illegal migrations to Turkey and the interaction derived from these migrations are investigated in this research.

TÜRKİYE'DE GÖÇMEN İŞÇİLER ve İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNE ETKİLERİ

Kurtar TANYILMAZ*
M. Meryem KURTULMUŞ KIROĞLU**

"Bugünlerde, bana bu ülkeye ayak bastığın anda şeytanla anlaşma yapmışsın gibi geliyor. Giriş kapısında pasaportunu uzatıyorsun, damgalanıyorsun, biraz para kazanmak istiyorsun, bir işe girişiyorsun... ama niyetin geri dönmek! Kim burada kalmak ister ki! Soğuk, nemli, berbat bir yer: Kötü yiyecekler, iğrenç gazeteler, kim burada kalmak ister? Kimsenin seni hoş karşılamadığı, sadece tahammül ettiği bir yerde kalınır mı? Sadece tahammül ettiği. Sonunda evcilleştirilmiş bir hayvanmışsın gibi. Kim kalmak ister? Ama şeytanla anlaşma yaptın... seni ele geçiriyor ve birden dönecek halin kalmıyor, çocuklarını tanımakta güçlük çekiyorsun, artık yersiz yurtsuz birisin."

(Z. Smith, İnci Gibi Dişler)

Giriş

Günümüz kapitalizminde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasalarının kronik işsizlik, düşük ücretler ve ağır çalışma koşullarının yeniden yaygınlaştığı bir dönemi yaşıyoruz. '90'lı yıllardan itibaren uluslararası rekabet baskısı altında enformel çalışma biçimleri başta Eski Doğu Bloku ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde yaygınlaşmıştır. İşgücü piyasalarında yaşanan bu dönüşüm aynı zamanda uluslararası göç olgusunda da yeni oluşumlarla birlikte gerçekleşmektedir. '90'ların başında her yıl yoksul ülkelerden 75 milyon kişinin ülkelerinden ayrıldıkları belirtilmektedir (Barnet and Cavanagh, 1995: 235). "Sınırsız ekonomi" kavramının gündelik hayatımızda bu kadar çok yer ettiği bir dönemde sınırların yeniden tanımlandığına şahit oluyoruz. Göçmen karşıtı politikalar ya da en azından işgücü göçünü sınırlayıcı politikalar başta Avru-

* Yar. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Almanca İşletme Bölümü
** Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Araştırma Görevlisi

pa ("Avrupa Kalesi") olmak üzere ABD ve başka birçok ülkede uygulamaya konuluyor.

Kuşkusuz yukarıda belirtilen bu gelişmeleri, politik koşullardaki değişimlerden, özellikle de Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'ndaki çözülme, Ortadoğu bölgesindeki çatışmalardan ve neo-liberal ekonomi politikalarının (ticarette serbestleştirme, deregülasyon, özelleştirme vb.) yaygınlaşmasından, bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Keza 90'lı yıllardan itibaren Doğu-Batı Göçü olarak nitelenen uluslararası yabancı işgücü hareketlerini bu bağlamdan ayrı olarak değerlendirmek, kanımızca Türkiye'ye yönelen, hatta Türkiye'yi adeta göç akımlarında bir "geçiş noktası" konumuna sokan gelişmelerin anlaşılmasını engelleyici bir işlev görecektir.

Bu çalışma, 2000-2002 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri (UGİNAR) projesinin kapsamında yürütülen bir araştırmanın[1] bulguları ışığında Türkiye'de enformel istihdam ve yabancı işgücü arasındaki etkileşimin işgücü piyasası üzerindeki etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Söz konusu çalışmanın kapsamı çalışma ve oturma izni olan yabancı işgücünün Türkiye'de de oldukça düşük sayıda olmasından hareketle, çalışma izni olmayan yabancı işgücü ile sınırlandırılmıştır.[2] Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde uluslararası işgücü göçünü açıklayan yaklaşımlar ele alınacaktır. İkinci bölümde bu teorilerin eleştirel bir değerlendirilmesinden hareketle yabancı işgücünün Türkiye işgücü piyasasına etkileri ve toplumsal sonuçları ele alınacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise bu toplumsal sorunun çözümüne ilişkin genel değerlendirmeler ve mevcut politika önerileri gözden geçirilecektir.

Uluslararası Göç Teorileri

Uluslararası göçü açıklayan teorik yaklaşımların çeşitliliği dikkat çekicidir. Bunun nedenini göç olgusunun demografiden coğrafyaya, ekonomiden sosyolojiye kadar oldukça geniş bir sosyal bilimler alanını kapsayıcı niteliğinde aramak gerekir. Bununla birlikte göç sürecini belirleyen etkenlerin nasıl bir ilişki içinde oldukları önem taşımaktadır. Mevcut teorileri bu etkenler arasındaki ilişkileri tanımlayışlarında yaptıklar vurgular itibariyle şöyle tasnif edebiliriz (Goss ve Lindquist, 1993):

---

1 Bkz. K. Lordoğlu, K. Tanyılmaz ve M. Kıroğlu, Türkiye'de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü, UGİNAR Proje Raporu, İstanbul, 2004.

2 Türkiye'de çalışma izni olan yabancı işçiler ile ilgili bir çalışma için bkz. N. Ciğerci Ulukan (2007).

İşlevselci yaklaşım (Mesafe, itici-çekici etkenler yaklaşımları) bireylerin karar alma davranışlarına (mikro ekonomik süreçler, fırsatların az ya da çok olması) odaklanır. Buna göre göçmenler az gelişmiş bölgelerden düşük ücretler, yüksek nüfus yoğunluğu ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle itilmekte, gelişmiş bölgeler tarafından yüksek ücretler ve iş fırsatlarının çok olması nedeniyle çekilmektedir (Lee, 1966). Bu teorinin temelinde bireylerin ya da ailelerin bir "rasyonel tercihin" ve fayda-maliyet analizinin ürünü olarak az gelişmiş ülkelerden, gelişmiş olanlara göç edecekleri varsayımı yatar. Bu teoriye göre ülkeler arasında var olan ekonomik gelişme düzeyindeki farklılıklar göç akımlarını belirler. Uzun dönemde bu akımların ücretleri eşitleyeceği, gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler arasındaki koşulları, ekonomik dengeye yönelteceği beklentisi söz konusudur.

Yapısalcı yaklaşımda (Neo-Marxist Dünya Sistemi, İkili Emek Piyasası yaklaşımları) ise göç bireysel rasyonel tercihlerinin bir toplamı olarak değil, toplumsal-mekansal eşitsizlikler yaratan makroekonomik süreçlerin bir ürünü olarak değerlendirilir.

Bütünleştirici, sentetik yaklaşımlar (örn. Giddens'ın "Yapılaştırma" yaklaşımı), göç olgusunun aktörleriyle yapısal etkenleri arasındaki bağları kuran, bunları birbirine eklemleyen toplumsal ağlara ve kurumlara odaklanır.

Bu üç yaklaşımda da kanımızca ortak olarak paylaşılan unsur işgücü göçünün toplumlar, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları ("uçurumu") ile açıklanmasıdır. Örneğin bu yaklaşımların bir sentezi olarak ifade edilebilecek bir açıklamaya göre '90'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin göç alan bir ülke konumuna gelmesi ve yabancı işgücü için çekim merkezi olması olgusu ülkeler arasındaki (bu durumda Türkiye ve eski Doğu Bloku ülkeleri) gelir farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Hönekopp ve Werner, 2000: 6). Bu farklılıklar ise göç edenin mevcut durumunu düzeltmek üzere "rasyonel" bir tercihte bulunduğu (Türkiye'de ücretlerin görece yüksekliği) ya da "sistemik" bir baskı altında bu kararı aldığı (Doğu Bloku ülkelerinin sosyal güvenlik sorunları) ve bu süreçte bazı "sosyal ağların" varlığının (akrabalık, bavul ticareti vb.) önemli rol oynadığı varsayımına dayanmaktadır. Özellikle "itici-çekici etkenler" modeli bu davranışa işgücü piyasasının durumu, ücret düzeyi ve dış ticaret değişkenlerinin etkide bulunduğunu ileri sürmektedir (Tassinopoulos ve Werner, 1999).

Bu konuda yoksulluğun "itişine" ve uzak ülkelerdeki ekonomik fırsatların "çekişine" dayanan geleneksel açıklamaların fazla mekanik olduğu görüşüne (Barnet ve Cavanagh, 1995: 237) katılmamak elde değildir. Biz bu yaklaşımlar karşısında ekonomik ve politik etkenlerin birlikte değerlendirildiği bir modelden ha-

reket etmekteyiz. Uluslararası göç hareketlerini sadece insanların coğrafi veya uzamsal hareketliliği olarak değerlendiren teoriler karşısında maddi ve tarihsel bağlamı içinde ele alan bir perspektifi önemsiyoruz. Tarihsel olarak yaşanmış olan göç hareketlerine bakıldığında, göçün öneminin uzamsal hareketlilikten değil, daha çok bu türden bir hareketin öncesinde ve sonrasında üretim ilişkilerinde işgal edilen konumda yattığı göz ardı edilmemelidir (Arslan, 2001: 220). Daha gelişmiş bir ülkeye gelen göçmenler -en azından başlangıçta- burada sürekli kalmak amacında değildirler. İnsanları göçe zorlayan evdeki üretim ilişkilerindeki değişimden kaynaklanan ekonomik ve politik sorunlardır. Dolayısıyla uluslararası göç çalışmalarında sıkça vurgulanan gelir farklılıkları da aslında bir neden olmayıp, mevcut üretim ilişkilerindeki dönüşümün bir sonucudur.

Bu bakımdan özellikle günümüzde "post-Fordist" dönem diye adlandırılan üretim ilişkileri içinde (Weberci bir sınıf analizinden hareketle ve göçmenlerin üretim ilişkilerindeki konumlarından ziyade toplum içindeki, özellikle de işgücü piyasalarındaki statülerini merkeze alarak) sıkça "sınıf altı" (madun) teriminin kullanılmasının yanıltıcı olacağı görüşündeyiz. Bizce göçmen işçileri tanımlamada bölünmüş işçi sınıfı kavramının kullanılması önerisi (Arslan, 2001: 235) daha uygundur. Böylesi bir bakış açısı sermaye birikimi ve göç arasındaki karşılıklı ilişkiye işaret ederek, göçmen işçilerin varlığının özellikle kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminde hâlâ merkezi bir role sahip olduğu saptamasına yol açar. Bu bağlamda göç olgusunu salt kapitalizm çerçevesi içinde görenler de sıklıkla işlevselci bir bakış açısının kolaycılığına düşebilmektedirler. Uluslararası göç kapitalizmle ilişkilidir demek yeterli değildir. Zira bu olgunun hem yapısal olduğunun hem de kapitalist üretim ilişkilerinin dolaylı bir boyutu olduğunun kavranması önem taşımaktadır.

Burada yapısallık ne kendi başına emek piyasasındaki mübadele ilişkilerinden (işgücünün kıtlığı, emeğin arz ve talebi arasındaki dengesizlik, emek piyasalarının ikili yapısı vb.) ne de üretim yapısının (yeni teknolojiler, ihracata dayalı bir üretim yapısının ortaya çıkışı vb.) değişen gereksinimlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Potansiyel göçmen işçiler, kapitalizmin dünya ve ulus ölçeğinde eşitsiz gelişmesi tarafından üretilmektedir (Munck, 1995: 314). Ne var ki bu arz ve talebin tesadüfen çakıştığı basit bir ekonomik olay değildir. İşçi göçü giderek işçi hareketleri tarafından elde edilen toplumsal ve politik hakların olmadığı sağlıklı bir işgücüne gerek duyan geç kapitalizmin yapısal bir özelliği olmaktadır. Manuel Castells'in belirttiği gibi, tekelci sermayenin kendi krizini çözme rüyası, "yirmibirinci yüzyıl sermayesi ile ondokuzuncu yüzyıl proletaryasıdır" (aktaran Munck,

1995: 314).

Uluslararası göç sürecine dolaylı karakterini, kapitalist sermaye birikiminin gelişim dinamiklerine göre ve özellikle bu sürecin tıkandığı kriz dönemlerinde yedek sanayi ordusuna duyulan ihtiyaç ve özellikle "ulusal" işçi sınıfını dize getirme gereksinimi açısından işgücü ithal eden "merkez" tarafından belirlenmesi kazandırır. Bu açıdan göçmen işçilerin temel özelliği elde ettikleri ücret düzeyinden ziyade korumasız ve güvencesiz koşullarda elde edilebilirliğidir. Bu hiyerarşik yapılandırma ile birlikte yerli işçilerle yabancı işçiler arasında yaratılan rekabet ve tehdit unsuru ile amaçlanan bir yandan işgücünün yeniden üretim maliyetinin (ücretler ve sosyal sigorta ödentileri) düşürülmesi, öte yandan "merkezdeki" işçi sınıfının disiplin altına alınmasıdır. İşçi göçü bir düzeyde, ucuz ve uysal bir işgücü yaratmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda yabancı işçiler, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda, özellikle kriz dönemlerinde yedek sanayi ordusu yaratılmasına katkıda bulunarak bir tür tampon işlevi görmektedir. Bu saptama bizi, artı-değere el konulma sürecini gerçekleştiren mekanizmaların ortak bileşenleri olarak yerli ve yabancı işçilerin aslında ortak bir kaderi paylaştıkları sonucuna götürmektedir.

Bu tespitler ışığında bir göç hareketini incelerken elbette sürecin bütün açılarını, görünümlerini anlamaya çalışmak gerekmektedir. Her göç olayının kendi özgül tarihsel özellikleri vardır. Bununla birlikte göçlerin oluşumu konusunda genellemeler yapılabilir ve bu süreçte kesin belli dinamikler bulunabilir. Günümüzde işgücü göçü olgusuna damgasını vuran temel dinamikler şunlardır (Went, 2001: 54-55).

1- Dünya ekonomisinde derinleşen kriz eğilimleri ve sermayenin yeniden yapılanması: Dünya ekonomisinin özelikle '80'li yıllardan itibaren giderek derinleşen bunalımı ve buna bağlı olarak artan rekabet sermayenin dünya çapında hareketliliğini arttırma çabalarına yol açmıştır. Bu doğrultuda "uluslararası taşeronluk" diye nitelendirilen bu strateji, üretimin farklı aşamalarının farklı ülke ve bölgelere kaydırılması ve özellikle imalat faaliyetlerinin giderek daha büyük bir bölümünün Güneydoğu Asya, Çin, Latin Amerika ve Doğu Avrupa işgücü tarafından üstlenilmesine yol açmaktadır (Chossudovsky, 1999: 90).

2- Politik koşullarda değişim: Bir yanda Ortadoğu'da yaşanan çatışmalar ve politik dönüşümler, öte yanda Doğu Bloku'nun çözülüşü ve bunun içinde yer alan ülkelerin yaşadıkları dünya pazarında eklemlenme süreci (özellikle "Avrupa genişlemesi") sonucunda bir dizi azgelişmiş ülke ve bu arada Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda üretim ilişkileri dönüşüm geçirmiş ve bu ülkeler ucuz emek güçleri-

ne dayanarak amansız bir rekabetin içine çekilmişlerdir (Went, 2001: 55).

3- Yeni teknolojilerin gelişimi özellikle üretim sürecinin farklı aşamalara bölünüp, başka mekanlara kaydırılmasında kilit bir rol oynamaktadır.

4- Emek piyasalarının parçalanması: II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde "Refah devleti"nde somutlaşan hak kazanımlarının ortadan kaldırılması, işgücünün büyük bölümü için iş güvencesinin yitirilmesine, enformel istihdamın, taşeronlaşmanın yaygınlaşmasına,[3] sosyal güvenlik ağlarının zayıflamasına ve artan kitlesel işsizliğe yol açmıştır. Böylece işgücü maliyetlerinin düzeyi, farklı ülkelerdeki yedek sanayi ordularının oluşturduğu "ucuz emek rezervleri"nin varlığı tarafından koşullanmaktadır (Chossudovsky, 1999: 95).

5- Kamu hizmetlerinin piyasaya açılması (özelleştirme, deregülasyon uygulamaları ve daha önce devlet tarafından üstlenilen sosyal güvenlik harcamalarının kısılması ve bu alandaki hizmetlerin piyasaya terkedilmesi).

Dolayısıyla günümüzde yabancı işgücü göçü olgusunu, dünya ekonomisinin derinleşen kriz koşulları ve bunun yol açtığı sermaye birikimi gereksinimi ile başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ülkelerindeki çözülüş ve yeniden dünya pazarına eklemlenmenin getirdiği istikrarsızlık belirlemektedir. Buna "ulusal güvenlik devleti"nin (warfare state) kısıtlar ve denetimlerle "yabancı kaçak işgücünü" ortaya çıkaran, onu püskürten ya da ona izin veren temel belirleyici kurum olduğunu da eklemek gerekir. Bu süreçte devletin rolü şu çelişki tarafından belirlenmektedir: Rekabet gücü vb. iktisadi sebeplerle yabancı işgücü talep etmekle, aynı zamanda yasal araçlarla yabancı işgücünü dışarıda bırakmak ya da seçerek almak zorunluluğu. Başka türlü ifade edersek, yabancı işgücünün ülke içindeki işgücü piyasasına kontrollü alınması devletin müsamahası etrafında şekillenir. Bu bağlamda olsa olsa işverenlerle devlet arasında bir uzlaşmadan söz edilebilir. Gerçekten günümüzde Avrupa ekonomilerinde ucuz emek için artan bir talep söz konusudur ve bu talep kısmen yerli kısmen de kısmen de yabancı kayıtdışı emek tarafından karşılanmaktadır.[4]

---

3 Latin Amerika'da 70'li yıllarda (tarım dışı) toplam çalışabilir nüfusun % 17-19'u enformel sektörde çalışırken, 80'li yılların sonunda bu oran %30'lara ulaşmıştı (Altvater ve Mahnkopf, 1997: 300). Meksika'da toplam istihdam içinde enformel sektörde çalışanların oranı %25-40 olarak tahmin edilmektedir. Keza Asya'da bu oran ülkeden ülkeye %40- 66 arasında değişmektedir. Bu arada enformel sektörde çalışanların çoğunluğunu kadın ve çocuklar oluşturmakta olup, bunlar büyük ölçüde hizmetler alanında faaliyet göstermektedir.

4 Went, ABD ve Avrupa'da tarım kesimi, inşaat ve hazır giyim endüstrisi ile otel ve lokanta sahipleri sektörlerinin sözcülerinin göç yanlısı açıklamalar yaptıklarına ve göç yanlısı bir lobinin varlığına işaret etmektedir (Went, 2001:55).

Yabancı İşgücü Göçünün Türkiye'deki İşgücü Piyasasına Etkileri

Türkiye'ye yönelen göç akımları üç ana kategoride sınıflandırılmaktadır (Erder, 2000: 257; Lordoğlu, 2001:119): (1) Sıcak çatışma anında oluşan kitlesel sığınmacı ve mülteci akımları, (2) İran, Irak ve Afganistan gibi ülkelerden çoğu kez yasadışı yollardan gelip, Türkiye'den bir süre sonra ayrılmayı düşünen, asıl hedefleri Türkiye dışında bir ileri sanayileşmiş ülkeye gitmek olan transit göçmen akımları ve (3) sadece ekonomik amaç güden, gönüllü, kısa süreli, düzensiz, sözde turizm amaçlı, mekik göçü diye tanımlanan akımlardır. Bu çalışmada mekik göçü (düzensiz göç, döngüsel göç, sözde turist) olarak sınıflandırılan yabancı/göçmen işçilerin Türkiye işgücü piyasası üzerinde olan etkilerine yoğunlaştık.

Burada kavramsal çerçevemiz açısından belirtmemiz gereken nokta şudur: Günümüzdeki söz konusu göç akımlarına özgünlüğünü verenin onların yasadışı, ya da kaçak gerçekleşmeleri olmadığını, aslında bu göç akımlarının günümüze özgü niteliklerinin sermayenin yeniden yapılanma pratiklerinde somutlaşan üretim ilişkilerindeki dönüşümden kaynaklandığı görüşünü ileri sürüyoruz. Zira kaçaklık, düzensizlik gibi nitelemeler devletlerin izlediği göç politikalarının değişiminden hareketle tanımlanmaktadır. Örneğin 60'lı yıllarda Batı Avrupa ülkeleri, birçok az gelişmiş ülkeden yabancı işgücü ithalini yasal bir çerçeveye büründürme çabası içindeyken, günümüzde sermaye birikiminin değişen ihtiyaçları nedeniyle kısıtlayıcı ve kontrollü göç politikasına yönelmişlerdir. Artık istenilen yasal olarak düzenlenmiş "misafir işçiler" değil; daha az sayıda, seçilmiş "nitelikli göçmen işçi" yanında, ekonomik ve politik haklardan tamamen yoksun "kaçak" işçilerdir. Bu bakımdan söz konusu göç akımları kapsamında yer alan işgücünü, ulusal ya da devlet merkezli bir analizden hareketle "yabancı kaçak işçi" olarak tanımlamak yerine, bu işçilerin üretim ilişkisindeki işlevlerinden hareketle yabancı ya da göçmen işçi olarak tanımlamanın daha uygun olduğu kanısındayız.

Mekik göçü kapsamında yer alan göçmen işçilerin büyük bir çoğunluğunu Romenler, Moldovalılar, Ukraynalılar, Ruslar, Gürcüler ve Azeriler oluşturmaktadır (Lordoğlu, 2001: 119). Özellikle tarım, tekstil, inşaat, ev hizmetleri, otel, eğlence, turizm sektörlerinde yoğunlaşan bu göç akımı türünü, sadece Türkiye açısından değil, birçok gelişmiş ülke ekonomisi açısından da günümüz "esnek üretim" ihtiyaçlarına uygun niteliğiyle işgücü piyasalarında artan esnekleşme, enformelleşme eğilimlerinden bağımsız olarak düşünmek mümkün gözükmemektedir.

Türkiye'ye yönelen göç akımlarını bu bağlamda değerlendirdiğimizde şu sorulara cevap vermek gerekir:

- Neden Eski Doğu Bloku ülkelerinden göç söz konusudur?
- Neden Türkiye'ye işgücü göçü söz konusudur?
- Yabancı işgücü hangi sektörde, neden çalışmaktadır?
- Söz konusu sektörlerde yabancı işgücü Türkiye işgücü piyasasını nasıl etkileyecektir?

Doğu Avrupa'nın Entegrasyon Sancıları

Sovyetler Birliği ve Eski Doğu Bloku ülkelerinin çözülmesi, buna bağlı olarak bu bölgedeki iktisadi ve politik istikrarsızlığın giderek artması kanımızca bu ülkelerden dışa işgücü göçünün temel nedenidir. Ancak bu ülkelerden Türkiye'ye yönelen göç olgusunu sadece politik koşulların değişimiyle açıklamak yeterli değildir. Çünkü politik koşullardaki bu değişim kapitalist dünya ekonomisinin kriz dinamikleriyle ve bundan çıkış için izlenen neo-liberal yeniden yapılanma stratejileriyle iç içe geçmiştir.

Bu doğrultuda Avrupa Birliği'nin genişleme çabaları ve bunun çeşitli aday ülkelerin (başta eski Doğu Bloku ülkeleri olmak üzere) işgücü piyasaları üzerindeki etkilerine değinmek gerekir. 1990'lardan sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları çarpıcı bir biçimde artmıştır. 2004 Mayısında Avrupa Birliğine yeni üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde (CEE-8) işsizlik oranı 1990'da 2.6 iken 2003'te 11.2'ye ulaşmıştır. 2003 yılında Polonya (%19.2) ve Slovakya (%17.5) işsizlik oranı en yüksek olan iki ülkedir (UN ECE, 2004). Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile eski Sovyetler birliği ülkelerindeki işsizliğin temel bir özelliği ise işsizliğin uzun süreli olmasıdır. İşsizlerin %50'den fazlası bir yıldan daha uzun süreli işsizdir. Türkiye'de ise bu oran 2004 yılı için %39.2'dir (OECD Employment Outlook, 2005). Diğer bir özellik ise genç işsizliğin yüksekliği ve düşük eğitimliler (ilköğretim) arasında işsizliğin yaygın olmasıdır. Örneğin Bulgaristan ve Slovakya' da gençlerin 1/3'ünden fazlası işsizdir. Polonya'da ise ilköğretim mezunları içinde işsizlik oranı üniversite mezunlarının 4 katına ulaşmıştır (UN ECE, 2004).

İşsizliğin çok yüksek düzeylere çıkması, uzun süreli işsizliğin yaygın ve ücret düzeylerinin düşük olması, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden, AB'ye üye 15 ülkeye göçü artırmıştır. Ayrıca özellikle üyelikten sonra yeni üye sekiz ülkeden AB'ne üye 15 ülkeye, serbest dolaşım çerçevesinde giriş, kalma ve ücretli çalışma dışında amaçlarla yerleşmenin sorun olmaktan çıkması buna karşın pek çok ülkede çalışma izni alma koşulunun korunması "kaçak işgücü göçünü" arttırıcı bir işlev görmektedir.[5]

5 Birçok AB-15 ülkesi yeni üye ülke işçilerine çalışma izni alma koşulu uygulamaktadır ve bu

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa'ya göçün yanında Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya gibi Orta Avrupa ülkelerinin kendileri de Doğu Avrupa ülkelerinden göç alan ülkeler haline gelmiştir. Bu ülkeler Doğu ve Batı Avrupa arasında bir çeşit tampon görevi üstlenmektedir. Bu ülkelere özellikle Ukrayna, Belarus ve Moldova gibi ülkelerden yoğun işgücü göçü yaşanmaktadır. Macaristan büyük ölçüde Romanya'dan göç almaktadır. Ukraynalı göçmenlerin ise %40'ı bu dört Orta Avrupa ülkesine gitmektedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki işgücü göçünün temel özellikleri göçlerin, çoğunlukla düzensiz ve "yasadışı" gerçekleşen mekik göçü diye tanımlanan göç akımları olmasıdır (Kaczmarczyk ve Okolski, 2005).

Bavul Ticareti ve Kayıtdışı Ekonomi

Bu ülkelerle kurulan ve Türk Tekstil ve Hazır Giyim sektörünün önemli bir köşe taşı olan "bavul ticareti"[6] ve geçmişten gelen kültürel bağlar (Gagavuz Türkleri vb.) Ukrayna, Moldavya, Romanya ve Azerbaycan'dan gelen yabancı işgücünün Türkiye'yi tercih etmesinin arkasındaki önemli etkenlerden biridir. Arka planında Çorlu'dan Bursa'ya kadar geniş bir tekstil üretim bölgesi bulunan yaklaşık 10 bine yakın imalatçı bu ticarette rol almış, Laleli, Merter, Osmanbey'de kayıtdışı ticaret sayesinde birçok imalatçı firma Rusya ve komşu ülke pazarlarına yönelmişlerdir (Özgentürk, 2006). Benzer şekilde başta tekstil olmak üzere birçok sektörde Türk firmaları Romanya, Ukrayna Bulgaristan, Türki Cumhuriyetler ve Polonya gibi ülkelere işçilik ücretlerinin ucuzluğu nedeniyle yatırımlarını kaydırmaktadırlar.[7] Dolayısıyla bu ülkelerle artan yoğun ticari ilişkilerde dünya çapında tekstil sektörünün yeniden yapılanması ve artan rekabet koşullarının belirleyiciliği söz konusudur.

Türkiye kapitalizminin dış pazara dayalı sermaye birikimi çerçevesinde ihracata dayalı sanayileşme politikaları ile dünya pazarına eklemlenmesinin önemli boyutlarından biri, artan uluslararası rekabet baskısı ile birlikte Türkiye'de kayıtdışı ekonomide görülen artıştır. OECD ülkelerinde GSMH'nın %15'i oranında

---

uygulama üyelikten itibaren 7 yıl sürdürülebilecektir. Bu izinlerde belli kotalar kullanılmakta ve izinler her ülkede farklılaşan çeşitli koşullarla bağlanmaktadır. AB-15 ülkelerinde çalışma izni uygulamaları ile ilgili bkz. "EU free movement of labour map" www.bbc.co.uk

6 1996 yılında 8.8 milyar dolara ulaşan bavul ticareti, 1999'da Rusya'nın yaşadığı ekonomik kriz nedeniyle 2.2 milyar dolara gerilemiş ve o tarihten sonra ise yaklaşık 4 milyar dolar civarında seyretmiştir (Özgentürk, 2006).

7 Bkz. Milliyet, 11.2.2001. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı "yurtdışına giden yatırım ların yüzde 90'ı alıcısının isteğiyle gitti" diyerek rekabetin hiyerarşik yapısına işaret etmektedir (Milliyet, 3.6.2001).

olan ve kayıtdışı istihdamla beslenen kayıtdışı ekonomi, Türkiye'de GSMH'nın %50'den fazlasını oluşturmaktadır.[8] Bununla bağlantılı bir diğer önemli boyut ise Türkiye ekonomisinde birçok sektörün karşılaştırmalı üstünlüğünün işgücü maliyetlerinde yatmasıdır. Türkiye, kayıtlı işçilerin reel ücretlerinin gerilemesi, kayıtdışı işçi çalıştırmanın sağladığı maliyet avantajları ile adeta ucuz emek satarak ihracatı sürdürmektedir. Bu yapısal dönüşümün önemli sonuçlarından biri işgücü piyasasının niteliksel bir dönüşüm geçirmesidir. OECD (2005) verilerine göre 2002 yılında Türkiye'deki işsizlerin yüzde 29.4'ü 12 ay ve daha uzun süredir işsiz iken bu oran 2004'te 39.2'ye çıkmıştır. Ayrıca başka gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de 1980'lerden itibaren kayıt dışı istihdamın büyüklüğü ve artış eğilimi, işgücü piyasasına damgasını vuran diğer temel özelliklerinden biridir. Bazı dalgalanmalarla birlikte, 1990-2004 yılları arasında toplam istihdamın yaklaşık yarısı kayıt dışıdır. 2005 yılında da toplam istihdam edilenlerin %51.5'i, kırsal alanda çalışanların ise %88.4'ü herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir (Türkiye İş Kurumu, 2004). Keza OECD (2004) Türkiye raporuna göre 2000 yılı öncesinde yüzde 50.3 olan kayıtdışı istihdam oranı, 2003 yılında yüzde 51.7'ye, 2004 yılında yüzde 53'e yükselmiştir (Referans, 31.3.2005). İmalat sanayiinde 1998 yılında yüzde 20.7 olan kayıtdışı istihdam oranı 2003'te yüzde 30.7 olarak gerçekleşmiştir.[9]

"Yabancı kaçak işgücü" sorununun da, kayıtdışı istihdam sorununa paralel olarak ve özellikle taşeronlaşma ve sendikasızlaştırma ile birlikte 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıktığına ve Türkiye'nin yabancı işgücü için bir çekim merkezi olduğuna işaret etmek gerekir.[10]

Emek Yoğun Sektörlerde İhracatın Lokomotifi Kayıtdışılık

Türkiye'ye gelen ve sayılarının yaklaşık 1 milyon olduğu tahmin edilen yabancı işgücü büyük ölçüde tarım, metal, tekstil, inşaat ve hizmetler gibi emek yoğun sektörlerde çalışmaktadır (Lordoğlu, 2001; Kayıkçı, 2002: 55). Özellikle büyük kentlerde çok sayıda yabancı kadının ev hizmetlerinde (temizlik, çocuk bakımı vb.) çalıştığı gözlemlenmektedir.[11]

---

8 DPT'nin araştırmasına göre 1968-1980 ortalamasında %36, 1981-1990 ortalamasında %35.6 olan kayıt dışı GSMH'nın kayıtlı GSMH'ya oranı 1991-2001 ortalamasında %59'a yükselmiştir. 1968-2000 ortalaması ise %45'dir (Ilgın, 2002; Radikal, 7.10.2002).

9 Referans, 24.10.2004; DİE, Hanehalkı İşgücü Veritabanı http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmwebtur.lmwebform.

10 Ahmet İçduygu'nun İTO tarafından yayınlanan Kaçak Göç Raporu da bu tespitleri doğrular niteliktedir (Cumhuriyet, 7.8.2005).

11 Ev hizmetlerinde yabancı işgücü konusunda bkz. S. Kaşka (2007).

Düşük Ücret ve İşsizlik Tehdidi Altında: Yerli İşgücü Yabancı İşgücüne Karşı

Tekstil, giyim sanayi ve hizmetler kayıtdışı ekonominin ve kayıtdışı istihdamın yaygın şekilde görüldüğü sektörlerin başında gelmekte, bunları gıda, metal, inşaat (toprak-seramik), madencilik ve ulaştırma sektörleri izlemektedir (Radikal, 25.3.2002). Tarım, yüzde 91.2 ile ve inşaat sektörü yüzde 63.8 ile kayıtdışılıkta başı çekmektedir (Referans, 24.10.2004).

Hak-İş Başkanı'nın ifadesine göre tekstil sektöründe 2.5 milyon işçinin 500 bini sendikalı gözükmekte ve 2 milyonu kayıtdışı çalışmaktadır (Radikal, 4.2.2001). TEKSİF sendikasının yaptığı bir araştırmaya göre Trakya'da tekstil fabrikalarında çalışan her 20 kişiden 3'ünün Romanyalı olduğu, aynı araştırmada bölgede 200 bin yabancı işçinin bulunduğu ve genelde bu işçilerin Türk işçilerin yarı ücretine, hiçbir sosyal yük getirmeden çalıştıkları açıklanmıştır (Yeni Binyıl, 30.10.2000).

Özellikle tekstil ve inşaat, yaşanan krizler (Uzak Doğu, Rusya, Türkiye) ve artan rekabetten en fazla etkilenen sektörlerdir. Örneğin en önemli ihracat pazarları arasında bulunan Rusya'da yaşanan kriz, bavul ticareti ile bu ülkeye yönelen konfeksiyon ihracatını azalttığı gibi tekstil sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Tekstil ve inşaat sektörlerinde yoğun istihdam dalgalanmaları yaşanmaktadır. Son 10 yılda en fazla işten atılanların olduğu sektörler inşaat ve dokumadır (Kayıkçı, 2002: 55).[12]

Artan uluslararası rekabet sürecinde işverenlerin işgücü maliyetlerini azaltma çabaları inşaat işkolunda da 1981-1995 dönemlerinde reel ücretlerin azalmasına yol açmıştır (Özçelik, 1996:106). Keza tekstil sektöründe de diğer sanayi alt sektörlerine göre ücret düzeyi düşüktür. Düşük ücretler sektörün uluslararası düzeyde rekabet gücünü artırmaktadır.[13]

---

12 2001 krizi sonrası çalıştığı tekstil fabrikasından atılan bir kişinin ifadesiyle: "İşsisiz. Çalışan kesimin patronları da krizi bahane edip iş saatlerini uzattılar. Her fırsatta dışarda 15 milyon işsiz var, "sesinizi çıkarırsanız kovarım" diyorlar" (Radikal, 11.8.2001).

13 Bir tekstil işvereninin ifadesine göre "kaçak ithalat dahil, yılda 1 milyar metrekare kumaş it hal ediliyorsa (Radikal, 4.2.2001), ki bunun 100 bin kişinin işsiz kalmasına yol açtığı belirtilmektedir ve 300 bin tonu resmi, gerisi kaçak 500 bin ton civarında iplik ithal ediliyorsa, ki bunun da 50 bin kişilik istihdam kaybına yol açtığı söylenmektedir ve nihayet yabancı işçilerin de sektörde "kaçak" olarak istihdam edildiği bilindiğine göre, firmaları böylesi bir yola sevk eden zorunluluk ancak artan rekabet baskısı ile açıklanabilir. Bu baskıyı ifade etmesi bakımından İstanbul Tekstil ve Hammaddeleri İhracatçıları Birliği'nin Başkanı'nın "yerli sermaye gönüllü olarak değil, zorla dışarı çıkarılıyor" (Milliyet, 3.6.2001) görüşü önemlidir. Buna gerekçe olarak ise "alıcılar Türkiye'den gidecekse üreticisiyle birlikte gitmeye çalışıyor"

Kayıtdışı istihdam ve yabancı işgücünün varlığı ile amaçlanan, mevcut işçiler üzerinde, onlar arasındaki rekabeti şiddetlendirerek ücret baskısı yaratmaktır.[14] TİSK Başkanı bu tehdidi özel sektörde toplu sözleşme öncesi şöyle ifade etmektedir: "Türkiye'de 1.5 milyon yabancı kaçak işçi var. Bu işçiler ayda 30 dolara çalışıyor. Vergisini ödemek isteyen, namuslu işveren yabancı kaçak işçiden şikayetçi. Bu rekabet gücünü zayıflatıyor. İşçi sendikalarımız görüşmelerde bunları dikkate almalıdır. Daha önce yüksek zam alan sendikalarımız bunu ilelebet alacaklarını zannetmesinler. Yüksek zammın sonucu işçi çıkarmadır" (Radikal, 13.3.2000). İşverenler aynı zamanda krizleri bahane ederek SSK primlerini bile kısmak istemektedirler. Ankara Sanayi Odası (ASO) Başkanı son yaşanan ekonomik krizden sonra 1.5 milyon kişinin işsiz kaldığını anımsatarak,"SSK primleri indirilmezse 1.5 milyon kişi daha işsiz kalır" demiştir (Radikal, 19.2.2002). Dolayısıyla işverenler işçilik maliyetlerinden yakınmaktadırlar. Ancak işçilik ücretlerinin geçimlik düzeyin oldukça altında olduğu hatırlanacak olursa, herhalde işverenler karın tokluğunun bile altında çalışacak işçi peşindedirler ki bu da yabancı işgücünün açık veya örtük teşvik edilmesine ve ücretler üzerinde tehdide dayalı bir baskının kurulmasına yol açmaktadır.[15] Başta inşaat olmak üzere yabancı işgücünün, yoğun olarak çalıştığı sektörlerde nitelik düzeyinin yerli işçiden görece yük-

---

görüşü ileri sürülmektedir. Demek ki imalatla merkezi denetimi elinde tutan büyük Amerikalı ve Avrupalı tekstil şirketlerini birbirinden ayırmak gerekir. Sermaye "göçünü" yabancıların teşvik ettiğini belirten dönemin başkanı "12 kişi varsa altısı işsiz. Diğer altısının birisi kayıtlı. Çünkü maliyetlerin büyük bölümü işçilikle oluşuyor. İstihdamın üzerinde ağır bir vergi yükü var. Firmalar kolay kazanmanın yolunu seçip hemen kayıtdışını tercih ediyorlar" demektedir (Milliyet, 3.6.2001). Bu çarpıcı ifadeler Türkiye'deki üreticilerin uluslararası işbölümündeki konumunu ve rekabet gücünü dikkate almanın gerekliliğine işaret etmektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet baskısı hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren bir çok firmayı "ucuz maliyetli" üretim bölgelerine yöneltmektedir. Bu firmalar Uzak Doğu veya Doğu Avrupa'ya üretimlerini kaydırmaktadırlar (Milliyet, 8.4.2000).

14 Rekabetin boyutları ve işverenlerin kayıtdışılık tercihlerinin arkasında yatan nedenleri ortaya koyması bakımından Ankara Sanayi Odası (ASO) Başkanı'nın "Asgari ücretlinin Türkiye'de işverene maliyeti 400 dolar, Ukrayna'da 90 dolar (75 dolar işçiye 15 dolar sigortaya)" ifadesi ilginçtir (Milliyet, 24.3.2004).

15 Anadolu'ya üretimi kaydırma ve bölgesel asgari ücret uygulaması konusunda TGSD Başkanı "Anadolu'yla Çin'e rakip olamasak da Bangladeş'e, Hindistan'a alternatif olabiliriz. Avrupa'nın Çin'i olabiliriz" (Cumhuriyet, 5.11.2005) ifadesiyle beklentilerini dile getirmiştir. Keza TÜSİAD Başkanı da "Türkiye KOBİ'lerin Çin'i olabilir" (Radikal, 20.3.2005) diyerek bu görüşü desteklediklerini belirtmiştir. Bölgesel asgari ücret uygulamasına hükümet de destek vermeye, Bakan'ın ifadesiyle: "Türkiye'nin kendi Çin'ini yaratmasına" yardım etmeye hazır olduğu anlaşılmaktadır (Radikal İki, 14.8.2005).

sek olması da işverenlerce önemli bir tercih nedeni olmaktadır (Lordoğlu, 2001: 123). Yabancı işgücünün düşük ücretlerde görece daha nitelikli oluşu, işverenin - devletin işgücünün yeniden üretim maliyetlerinde önemli rol oynayan eğitim vb. toplumsal altyapı yatırımlarından çekilmesi sürecinde- kendi üstlenmek zorunda kalacağı maliyetlerden de tasarruf etmesini mümkün kılmaktadır.

Bu "işyerinin güvencesi olmazsa işin güvencesi olması mümkün değil" yaklaşımı[16] devlet (ve dönemin hükümetleri) tarafından da paylaşılmakta, dönemin hükümetinin sözcüsü olan Bakan, toplu iş sözleşmelerinde "Bugün çalışanların belki beş, on misli daha çalışmaya amade milyonlarca işsizin de olduğu hesaba katılarak uzlaşmaya varılır" diyerek (Milliyet, 19.6.2003) "işçiye zam yaparken işsiz de hesaba katılır" mantığını benimsemiştir.

Bu saptamalar ışığında yabancı işgücünün, Türkiye işgücü piyasasının parçalanmış istihdam yapısını derinleştireceği, sendikal yapıların ve işçilerin pazarlık güçlerini zayıflatacağı, mevcut ücret düzeyini daha da aşağı çekeceği, yerli işçilerin daha kötü çalışma koşullarını kabul etmelerine yol açacağı savlanabilir. Ancak yabancı işçilerin geri gönderilmesinin bu gelişmeleri tersine çevirme beklentisinin de gerçekçi olmadığı açıktır. Günümüz kriz koşullarında bu yüksek işsizlik oranlarının daha düşme ya da ücretlerin daha yükselme olasılığı oldukça zayıftır (Carchedi, 2001: 66).

Genel Değerlendirme ve Politika Önerileri

Emek piyasasına yabancı işgücü göçünün olası etkileri üzerine ileri sürülen temel önermelerden biri göç alan ülke halkının refahı ve ücretinin düşeceği, göçmenlerin yerli işçinin işini elinden alacaklarıdır. Bu bakış açısına göre göçmen işçilerin ulusal işgücü piyasasındaki etkisi bir tür sıfır toplamlı oyun gibi algılanmaktadır: Göçmen işçinin kazandığını, yerli işçi kaybeder. Bunun altında yerli işçilerle göçmen işçiler arasında temel bir çıkar çatışması olduğu varsayımı yatmaktadır. Buradan hareketle bir uçta açık kapı politikası diğer uçta sınırların kapatılması önerileri yer almaktadır. Bununla birlikte fayda-maliyet analizine dayalı olarak günümüzde devletlerin özellikle izledikleri politikalar, "göç olmalı mı?" değil, "ne ölçüde ya da miktarda göçe izin verilmeli?"sorusuna verdikleri cevaba göre şe-

16 İş Güvencesi Yasası'nın çıkarıldığı 2004 yılında dikkat çekici bir sendikasızlaştırma uygulamasının yaşandığı ortaya çıkmıştır (Radikal, 26.2.2005). Bu dönemde sadece Türk-İş üyesi sendikalarda örgütlenme girişiminde bulunan 10 bin civarında işçinin iş akidleri işveren tarafından feshedilmiştir ve bunlar arasında Tekstil sektöründe sendika üyesi olanlar ikinci sıradadır (Radikal, 26.2.2005).

killenmektedir. Böylece göç alan ülkenin iktisadi çıkarları doğrultusunda (ülke içindeki yerli halkın refahını maksimize edecek) bir politika tasarlamanın amaçlandığı iddia edilmektedir.

Kanımızca gerek sınırların kapatılması gerekse de "kontrollü göç" yaklaşımlarının Türkiye işgücü piyasasının yapısal sorunlarını çözme olasılığı oldukça düşüktür. İşten çıkartmaların ve kitlesel işsizliğin kaynağı dünya ve Türkiye kapitalizminde yoğunlaşan rekabet dinamiklerinde aranmalıdır. Artan rekabet baskısı karşısında özel kesim kayıt dışı istihdamı artırarak[17] bir tür ayakta kalma stratejisi izlemektedir.[18] Bununla ilişkili olarak dile getirilen "haksız" rekabet" ifadesi, yerli işçilerle yabancı işçiler arasında çıkar birliği olmadığı, oysa yerli firmalarla/işverenlerle yerli işçiler arasında çıkar birliği olduğu varsayımına dayanmakta[19] ve aslında ilgili sektörlerde büyük yerli üreticilerle küçük yerli üreticiler arasındaki rekabet ve güç mücadelesini destekleme işlevi görmekte, dünya çapında geçerli olan "kıran kırana" rekabeti gölgelemektedir. Bu bağlamda işverenler ve devlet "yabancı kaçak işgücü" politikasını özellikle ucuz emek arzını genişletmek üzerine inşa etmektedirler. Toplumsal çıkarların farklı kesimler arasında homojen olduğunun varsayılması durumunda, kitlesel işsizlik ve düşük ücretlerin gerçek sorumluları (işverenler, hükümetler) göz ardı edilerek, göçmen işçilerin toplumsal sorunların kaynağı olarak görülmesi sonucu doğacaktır.

Nitelikli yabancı işgücü konusunda seçici olmak gerektiği önermesi, yabancı işgücü göçünün, eğer yerli işçileri ikame eden değil, tamamlayan işlerde seçici bir göç politikası izlenebilirse, yerli çalışanların ücretlerini ve istihdamını olumlu etkileyebileceği varsayımına dayanmaktadır. Yabancı işgücü göçünde seçici politika izlemenin de, nitelikli yabancı işgücünü "ayıklamanın" da diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de gerçekçi olmadığı açıktır. Türkiye işgücü piyasası değil yabancı işçiye, kendi nitelikli işçisine bile iş bulamamaktadır. Türk sanayiinin tekstil ve gıda başta olmak üzere emek yoğun sektörlerde uzmanlaşması ve

17 Kayıtdışı istihdamın sadece Türkiye işgücü piyasasına değil, bir bütün olarak Türkiye ekonomisine de olumsuz etkileri vardır. SSK'nın 4 milyon kişinin kayıtdışı istihdam edilmesi nedeniyle her yıl 5 katrilyon 300 trilyon lira prim kaybı olduğu belirtilmektedir (Radikal, 12.1.2003).

18 Dönemin Türkiye İşveren Sendikaları (TİSK) Başkanı esneklik uygulamaları içeren "İş Kanunu İş Güvencesi Kanunu'ndan önce yasalaşmazsa büyük bir işçi grubu arkadaşımızın işinden ve ekmeğinden olacağını şimdiden belirtmek istiyorum" demiştir (Milliyet, 13.11.2002).

19 İşverenler haksız rekabetten yakınırken, işçi temsilcisi sendikalar da benzer görüşleri paylaşmaktadırlar. DİSK Genel Başkanı, kayıtdışı ekonomiden, haksız rekabetten, dampingden işverenler kadar kendilerinin de şikayetçi olduğunu vurgulamaktadır (Radikal, 4.2.2001).

yoğunlaşması işgücü piyasasında vasıfsız işçiye olan talebi artırırken, vasıflı işgücü iş bulmakta zorlanmaktadır.[20]

Yabancı işçi sorunun çözümü, söz konusu göçmenlerin kendi ülkelerinde yoksulluk ve dışlanma gibi nedenlerle kendi istekleri dışında ülkelerini terk etmek zorunda hissetmedikleri bir ortamın yaratılmasında aranmalıdır. Bu doğrultuda sendikalar yabancı işçileri karşıt olarak görmeyip, bir yandan onları sendikal örgütlenmede kapsamaya, öte yandan söz konusu yabancı işçilerin geldikleri ülkelerdeki sendikalarla ilişkileri yoğunlaştırmaya ve onları ücretlerin yükseltilmesi mücadelelerinde desteklemeye çabalamalıdırlar. Ana vatana dönmenin çözümün bir parçası olamaması durumunda yerli işçilerin stratejisi, yabancı işçileri mevcut işlerden uzaklaştırmak yerine daha fazla iş için mücadele etmek olmalıdır (Carchedi, 2001: 66). Böylesi bir mücadelede önemli bir ilk adım, sendikaların örgütlü bulundukları işyerlerinde taşeronlar tarafından kaçak olarak çalıştırılan işçilerin de yürürlükteki Toplu İş Sözleşmesinin hükümlerinden ve aynı zamanda tüm sosyal haklardan yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla mücadele etmeleri olabilir. Dayanışma stratejisine dayalı böylesi bir politika, bütün çalışanlara tâbiyetine bakılmaksızın eşit hakların verilmesi, "Doğu"da ve "Batı"da eşit ücret, taşeron firma ve işverenlere bağlı çalışanların da toplu sözleşmeye tâbi olmaları taleplerinden hareket etmelidir.

Kaynakça

Altvater, M., ve B Mahnkopf, (1997), Grenzen der Globalisierung, 3. Auflage, Westfälisches Dampfboot, Berlin.

Arslan, E. (2001), "Uluslararası Göç ve Yeni Irksallaştırma Biçimleri: Etnisite, Çokkültürcülük, Diyaspora", Praxis (2).

Barnet, R., ve J. Cavanagh, (1995), Küresel Düşler, İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni, Sabah yay.

Carchedi, G. (2001), "Avrupa'nın Entegrasyonu Sürecinin Çelişkileri", İktisat Dergisi, Sayı: 409, çev. B. Hocaoğlu, M. Karaoğlu.

Chossudovsky, M. (1999), Yoksulluğun Küreselleşmesi, çev. N. Domaniç, Çivi Yazıları Yay., İstanbul.

Ciğerci-Ulukan N. (2007), "Türkiye'de Yabancıların Çalışma İzinleri: Hazine Müsteşarlığı Örneği", Aylan Arı (der.), Türkiye'de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri içinde, Derin yay. İstanbul.

20 İş-Kur 2002 yılında kendisine başvuran her 100 vasıfsız elemandan yaklaşık 86'sını işe yerleştirirken, her 100 vasıflı elemandan yalnızca 7'sine iş bulabilmiştir (Radikal, 19.2.2003).

DİE, Hanehalkı İşgücü Veritabanı, http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmwebtur.-lmwebform
Erder, S. (2000), "Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye "Göç Alan" Ülke Mi?", Mübeccel Kıray için Yazılar içinde, Armağan Dizisi, Bağlam Yay. İstanbul.
Goss, J., ve B. Lindquist, (1993), "Conceptualizing International Labour Migration: A Strucuturation perspective", International Migration Review, vol. 29, no.2, ss: 317-351.
Hönekopp, E. ve H. Werner, (2000), "Eastward Enlargement of the European Union: a Wave of Immigration", IAB Labour Market Research Topic, No. 40.
Ilgın, Y. (2002), "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum", DPT Planlama Dergisi, Özel Sayı.
Internationale Politik und Gesellschaft, (1994), S. 411, 4/1994.
İçduygu, A. (2004), Türkiye'de Kaçak Göç, İstanbul: İTO Yayınları
Kaczmarczyk, P. ve M. Okolski, (2005), "International Migration in Central and Eastern Europe-Current and Future Trends", UN/POP/MIG/2005/12
Kaşka S. (2007), "Ev İçi Hizmetlerinin Küreselleşmesi ve Türkiye'deki Göçmen Kadınlar", Aylan Arı (der.), Türkiye'de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri içinde, Derin yay. İstanbul.
Kayıkçı, D. (2002), "Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sanayi Çalışma Alanında Gözlemlenen Başlıca Sorunlar", İktisat Dergisi, Sayı 421-428.
Lee, E.S. (1966), "A Theory of Migration", Demography, 3:(1):47-57
Lordoğlu, K. (2001), "Enformel ve Yabancı Kaçak İstihdam Üzerine Notlar", Sendikal Notlar, Petrol-İş yay.
Lordoğlu, K., K. Tanyılmaz, ve M. Kıroğlu, (2004), "Türkiye'de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü", UGİNAR Proje Raporu, İstanbul.
Munck, R. (1995), Uluslararası Emek Araştırmaları, Öteki yay., çev. C. Aygün, S. 314.
OECD, (2005), Employment Outlook 2005.
Özçelik, T. (1996), Küreselleşme ve Sendikal Hareket, YOL-İŞ yay., Ankara.
Özgentürk, J. (2006), "Rusya bavula karşı mücadeleyi sertleştirdi", Referans, 28.1.2006.
Piore, M. (1979), Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies, Cambridge: Cambridge University Press.
Tassnopoulos, A. Ve H.Werner, (1999), "To Move or Not to Move: Migration of Labour in the European Union", IAB Labour Market Research Topics 35.
Treibel, A. (1990), Migration in modernen Gesellschaften: soziale Folgen von Einwande rung und Gastarbeit, Juventa Verlag, München.
Türkiye İş Kurumu, (2004), İstihdam Durum Raporu, Ankara.
UN ECE, (2004), Economic Survey of Europe 2004.
UN ECE, (2005), Economic Survey of Europe 2005.
Went, R. (2001), Küreselleşme, çev. E. Dinç, Yazın yay., İstanbul.

Gazeteler
Cumhuriyet, 7.8.2005, "Türkiye kaçak işçi cenneti oldu".
Cumhuriyet, 5.11.2005, "Bektaş: Bankalar yanlış kredi veriyor".
Milliyet, 11.2.2001, "Yabancı gelmiyor, yerlisi kaçıyor".
Milliyet, 3.6.2001, "Göçü yabancılar teşvik ediyor".
Milliyet, 19.6.2003, "İşçiye zam yaparken işsiz de hesaba katılır".
Milliyet, 14.12.2003, "Kronik işsizlikte üçüncüyüz".
Milliyet, 24.3.2004, "Made in Turkey etiketi yerine Made in Ukraine", aktaran M. Tamer.
Milliyet, 26.4.2005, "İşsizlik yüzde 11.5".
Radikal, 4.2.2001, "Tekstilde can pazarı".
Radikal, 7.10.2002, "119 katrilyon kayıt dışında".
Radikal, 19.2.2003, "Nitelikli elemana iş bulmak zor".
Radikal, 26.2.2005, "Sendikalı işçi kapı önüne".
Radikal, 20.3.2005, "Bir uyarı da stand by için".
Radikal İki, 14.8.2005, "Asgari Ücret, yoksulluk ve bölücülük".
Referans, 27.9.2004, "Haftalık çalışma saati 48'e çıkıyor".
Referans, 24.10.2004, "Reform kayıtdışı çalışmayı artırdı".
Referans, 31.3.2005, "Ekonomi hızlı büyüdü ama işsizlik anı kaldı".
Yeni Bin Yıl, 30.10.2000, "Türkiye kaçak işçi cenneti".

Abstract

One of the dimensions of contemporary capitalism is increasing importance of the international labour migration. This paper reveals the effects of immigrant labour coming from CEE countries, on Turkish labour market. According to our findings domestic labour is confronted with low wage competition, unemployment threat and informal working conditions under the following historical circumstances: Integration problems of East European countries with EU, shuttle trade with former CEE countries since 1990 and export specialization of Turkish economy in labour intensive sectors. We propose that a solidarist strategy is possible and necessary for workers of both side instead of exclusive or selective strategies mostly advocated by labour unions and governments.

KAPİTALİZMİN MEKANLARI ve GELİŞMİŞ KENTLERİN AZGELİŞMİŞLERİ OLARAK GÖÇMEN İŞÇİLER

Ayşegül KARS*

Günümüz kapitalizmine damgasını vuran özelliklerden biri; üretim, dolaşım ve tüketimin giderek daha fazla küreselleşmesidir. Ancak küreye yayılmakta olan sermayenin kontrolünün hiç de yayılmadığını, aksine merkezileştiğini söyleyebiliriz. Mesela, 1960'ta tüm dünyadaki Yabancı Doğrudan Sermaye stoklarının 2/3'ü gelişmiş kapitalist ülkelerde yoğunlaşmaktayken, 1990'a gelindiğinde bu oran 3/4'e çıkmıştır (Sassen, 1994: 14,21 ve Castells, 2001: 117). Benzer şekilde 1990-1992 döneminde dünyadaki toplam 36.600 ÇUŞ'un 33.500'ü (yüzde 91'den fazlası) gelişmiş kapitalist ülkelerin şirketleridir. Bu örnekler ve artan küresel şirket evlilikleriyle tekelleşme süregitmekte ve ortaya merkezileşmenin en meşhur isimlerinden olan "Çok Uluslu Şirketler" (ÇUŞ) çıkmaktadır. Yine rakamlara başvurmak gerekirse, 1993 yılında sınır aşan şirket evliliklerinin tutarı 60 milyar dolar kadardı. Bu rakam 1994'te 105 milyar dolara, 1996'da 165 milyar dolara ve 1997'de ise 236 milyar dolara yükselmiştir (Castells, 2001: 118). 1998 yılında yalnızca ABD'deki birleşme ve ilhakların değeri 1.6 trilyon dolara yakındır. 1999'un ilk çeyreğinde bu rakam 2 trilyon dolardan daha fazla olmuştur (Foster, 2005: 220). Sermayenin bu şekilde ÇUŞ'ların elinde merkezileşmesine tekabül eden bir gelişme, sermaye birikiminin toplandığı ve yönetildiği mekanların da merkezileşmesi; daralmasıdır. Sermaye günümüzde daha dar bir mekandan kontrol edilmekte ve bu dar mekândan dünyaya yayılmaktadır.

Bu daralmanın göstergelerinden biri, küresel sermayenin kontrol edildiği mekanların artan şekilde ülke olarak değil, kent olarak ifade edilmesidir. Kentlerin, sermayenin yoğunlaştığı mekanlar olarak öne çıkmalarının sebebi, ÇUŞ'ların merkez ofislerinin bu kentlerde toplanmış olmasıdır. 1984 yılında dünyanın en

* KESK Haber-Sen Uzmanı,
ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

büyük 500 ÇUŞ'unun merkez ofislerinin dağılımı şöyledir: New York'ta 59, Londra'da 37, Tokyo'da 34, Paris'te 26, Chicago'da 18, Osaka'da 15, Los Angeles'ta 14, Houston'da 11 ve Hamburg'da 10 merkez ofis vardır. Dünya üzerindeki başka hiçbir kentte 10'dan daha fazla merkez ofis bulunmamaktadır (Smith, Feagin, 1993: 6). Görüldüğü üzere merkez ofisler, dünya üzerindeki yalnızca bir avuç kentte bulunmaktadır. Bu kentler içerisinden ise Tokyo, New York ve Londra, diğerlerinden daha fazla yoğunluğa sahiptir. Bu üç büyük kentte küresel düzeyde hareket eden sermayenin yönetim ve kontrolü ile, bu işlevlerin gerektirdiği hizmetler yoğunlaşmıştır. Bu büyük kent merkezlerini "küresel kent" ya da "dünya kenti" yapan da budur. Buralarda "yönetim" üretilmektedir (Sassen, 1994: 68).

Ülkelerinden ve yakın çevrelerinden kopmuş mekanlar olarak kentlerin ortaya çıkışı yalnızca gelişmiş kapitalist ülkelere ya da ÇUŞ'ların merkez ofislerinin bulunduğu kentlere özgü değildir. Ekonomik etkinliklerin küresel olarak yayılması ve entegrasyonu, etkinlik ve işlevlerin mekanı olarak, gelişmiş ve aynı zamanda kimi gelişmekte olan ülkeler içindeki bazı büyük şehirlerin önemini arttırmıştır. Bu büyük kentlere ise "mega kentler" denmektedir. Bu mega kentler içinde Paris, Frankfurt, Düsseldorf, Zürih, Amsterdam, Sidney, Hong Kong, Singapur, Sao Paulo, Milan, Los Angels, San Francisco, Osaka, Meksiko City ve İstanbul sayılabilir (Sassen-Koob,1987: 5). Mega kentler telekomünikasyon merkezleri, hava limanları ve sabit iletişim sistemleri ile donatılmış, geniş bir finansal, hukukî, ticari ve altyapı hizmetleri ağına sahip merkezlerdir.

Zenginliğin biriktiği ve en görkemli şekilde yaşandığı gelişmiş kapitalist şehirlerin kimi ortak özellikleri vardır. Konumuz açısından bizleri ilgilendiren bu ortak özelliklerden biri, küresel kentlerin göçmen nüfusudur. Küresel kentlerin göçmen nüfusu azımsanmayacak boyuttadır; öyle ki Londra ve New York'ta yerli halkın nüfusu, kent nüfusunun yarısının altına düşmüştür (Cross, Waldinger, 1992: 153). "Azınlıklar", "çoğunluk" haline gelmiştir. Öte yandan göçmenlerin büyük kentlerde hali hazırda yüksek olan sayıları, daha da artma eğilimi göstermektedir. Mesela, New York'a yasal yollardan gelen göçmen sayısı 1966'da 61.200 iken bu rakam, 1974'te 73.600'e çıkmış; 1987'de ise 92.300'e yükselmiştir (Cross, Waldinger, 1992: 163).* Londra'nın, New York'a nazaran her zaman göçmen nüfusu daha az, demografik yapısı daha az hareketli olmasına rağmen, 1970 sonrasında göçmen nüfusunun arta eğilimi gösterdiği görülmektedir.

---

* Bu sayıların resmi yollardan giriş yapan göçmenlere ait olduğu; yasa dışı yollardan gelen göçmen sayısının ise bunun birkaç katı olduğu akılda tutulmalıdır.

Peki bu göçmenler küresel kentlerde ne yapmaktadırlar? Ne yiyip, ne içerler? Bu soruların yanıtını araştırdığımızda ortaya çarpıcı bir tablo çıkmaktadır. Göçmenler küresel kent ekonomilerinde zenginliğin üretiminde merkezi bir rol oynamaktadırlar. Toplumsal hayat içerisinde "marjinal" gruplardan olan göçmenler, ekonomik hayat içerisinde hiç de marjinal değil, asli bir göreve sahiplerdir. Bu durumu tespit etmek için küresel kentlerin ekonomilerinde göçmenlerin üstlendikleri rollere bakmak gereklidir. Küresel kentlerin ekonomilerinde göçmenler, sadece bu alanlarla sınırlı olmamakla birlikte çoğunlukla, kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almakta; terleme atölyelerinde ve hizmetler sektörünün düşük nitelik ve ucuz emek gerektiren işlerinde çalışmaktadırlar.

"Terleme atölyeleri" günümüzde küçük ölçekli, zanaat türü, genel olarak ev içi, aile temelli, emek yoğun çalışma sistemleri olarak tanımlanabilir (Harvey, 2003: 213). Chicago, Boston, New York, Los Angeles gibi büyük şehirler, yüzlerce terleme atölyesine sahiptir (Smith, 1987: 241). 1970-80 arası New York, Los Angeles ve Chicago'da 6000 yeni terleme atölyesi açılmıştır. Terleme atölyelerinde sömürü oranı son derece yüksektir. Öyle ki merkez ülkelerin kentlerindeki bu grubun durumu gelişmekte olan ülkelerde kanlı Taylorizmin montaj atölyelerinde çalışan işçilerle kıyaslanmaktadır. Bu aşırı sömürü durumunu mümkün kılan en önemli olgu yasadışı göç ve göçmen işçilerdir. Yukarıda adı geçen kentlerdeki terleme atölyelerinde çoğunluğu Asya ve Meksika'dan gelen kadın göçmen işçi olan 85.000 işçi çalıştırılmaktadır (Feagin, Smith, 1993: 14). Terleme atölyelerinde yoğun olarak göçmen işçilerin çalıştırılmasından dolayı bu atölyeler daha çok göçmenlerin yaşadıkları yerlerde örgütlenmiştir.

Göçmenler sadece imalat sektöründe değil, aynı zamanda yükselen bir sektör olan hizmetler sektöründe de istihdam edilmektedirler. Zaten küresel kentlerin ekonomileri günümüzde imalat sektörüyle değil, hizmetler sektörü ile tanımlanmaktadır (Allen, 1988: 131). Hizmet sektörü yüksek düzeyli, teknolojik ve yönetimsel işlerle birlikte nitelikli emek gücü istihdamını doğurmuş olmasının yanında, sayısı giderek artan rutin ofis işleri, temizlik ve güvenlik işleriyle birlikte niteliksiz, eğitimsiz ve düşük ücretli emek gücü de gerektirir. Göçmen işçiler, işte bu ikinci grubun içinde istihdam edilirler.

Her iki iş kolunda da göçmenler ağırlıklı olarak kayıt dışı ekonomi içinde yer alırlar. Kayıt dışı ekonomide şirket, bildirilmemiş ücretli çalışma ile sağlık, güvenlik, asgari ücret gibi devletin düzenlediği istihdam koşullarına uymama olanağı kazanır. Ayrıca vergilerden de kurtulur. Ve ancak kayıt dışılık ile daha uzun çalışmak, geceleri de çalışmak, hafta sonları ve tatillerde çalışmak, ikinci işte çalış-

mak, kaçak göçmen işçi çalıştırmak mümkün olur (Castells, Henderson, 1987: 4). Böylece üretim ve emek maliyetinde düşüş sağlanır ve aşırı sömürü imkanı doğar.

Göçmenlerin çalıştığı terleme atölyelerini, hizmet sektörünü ve kayıt dışılığı tetikleyen ve besleyen, üretimin küresel ölçekte mekansal yeniden yapılanmasıdır. Bu sebeple söz konusu istihdam biçimleri içerisinde göçmenlerin rolünün artmasının arkasında esnek birikim rejimine özgü olan yeni uluslararası mekansal iş bölümü vardır. Bu açıdan göçmen işçi istihdamını kapitalizmin mekansal yeniden yapılanması çerçevesinde ele almak yerinde olacaktır.

20. yy'ın son çeyreğinde kendisini göstermeye başlayan mekansal yeniden yapılanmaya özgüllüğünü veren olgu imalat sektörünün otomotiv ve tekstil gibi kimi birimlerinin çevre ülkelere kaydırılması, bu tip ürünlerin imalatının artık üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşmeye başlamasıdır.* Burada görülen, endüstrileşmiş ülkelerde yürütülen imalat operasyonlarının kimi bölümlerinin kapatılması ve ardından bu üretim süreçlerinin aynı şirketin yabancı ülkedeki şubeleri, ya da anlaşmalı olduğu şirketler tarafından gerçekleştirilmesidir (Fröbel, Heinrichs, Kreye, 1980: 12). Üretimin ucuz iş gücü gerektiren niteliksiz ve nitelikli aşamaları üçüncü dünyanın gelişmekte olan ülkelerine yerleştirilirken; tasarım, programlama, araştırma ve geliştirme, pazarlama gibi can alıcı birimleri merkez ülkelerde tutulur. Böylece imalat sanayi sektörü giderek üçüncü dünya ülkelerine kaymaktadır.

Bu şekilde yeni bir mekansal düzenlemenin doğmasını sağlayan gelişme daha çok üretimin yeniden organizasyonu olmuştur. Bu yeniden organizasyon dikey birleşmeden dikey ayrışmaya bir geçiştir. Dikey birleşme, üretimin ard arda gelen aşamalarının ve dağıtımın, tek bir şirketin kontrolü altına yerleştirildiği bir süreçtir (Johnston, Gregory, Pratt, Watts, 2000: 399). Dikey ayrışma ile, daha önce tek bir firma içinde gerçekleştirilen üretim sürecinin ayrı, uzmanlaşmış evrelere bölünmesi ve evrelerin dışsallaştırılması eğilimi söz konusudur (Peck, 1996: 122). Üretimin büyük ölçeğe dayanan hiyerarşik yapısı ortadan kalkmış ve küçük ölçekli firmalar görülmeye başlanmıştır. Bu şekilde büyük firmalar ile küçük sermaye dilimleri arasındaki kontrol ağını alt sözleşme anlaşmaları sağlamaktadır. Bu sebeple günümüz kapitalizminin tekelleri olan ÇUŞ'lardan bahsedilirken daha çok "ağ" (network) kelimesi kullanılır (Castells, 2001: 176).

İmalat üretiminin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasının en başta gelen sebebi bu ülkelerde ücretlerin düşük olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde aynı işe

---

* Bu olgu sadece kimi imalat sektörü birimleri ve sadece kimi üçüncü dünya ülkeleri için geçerlidir.

ödenen ücret, geleneksel sanayileşmiş ülkelerde ödenen ücretin yaklaşık yüzde 10 ile yüzde 20'si kadardır. Mesela, 1981 itibariyle İngiltere'deki bir merkez şubede saat başına toplam emek gücü maliyeti 2.678 pound'dur. Bu maliyet İtalya'da 3.259 pound, Batı Almanya'da 3.561 pound, Kanada'da 3.596 pound, ABD'de 3.134 pound'dur. Endonezya'da ise 0.166 pound'a Filipinler'de 0.276 pound'a, Hindistan'da 0.342 pound'a, Peru'da 0.611 pound'a, Brezilya'da 0.840 pound'a ve Kolombiya'da 0.950 pound'a düşmektedir (Thrift, 1988: 14). Bu ülkelerde çalışma günü daha uzundur, ayrıca gece çalışması ve tatillerde çalışma daha yaygındır. Benzer biçimde şirketin görüş ve değerlendirmesine göre emek gücü kiralanıp sonra da kovulabilir. Böylece yorgun, bitkin bir emek gücü, taze ve dinç olanıyla kolaylıkla değiştirilebilir.

Çevre ülkelere aktarılarak üretim maliyetinin düşürülmesi, hali hazırda gelişmiş kapitalist kentlerde kalan üretim birimleri için küresel rekabetle baş edememe ve kârlılıklarını koruyamama korkusu yarattı. İşte terleme atölyeleri ve kayıt dışı ekonomideki artma, merkezde (gelişmiş kapitalist ülkelerde) kalan imalat sektörü birimleri için ayakta kalma ve kâr etme stratejileri olarak ortaya çıkmıştır. Mutlak sömürüye dayanan terleme atölyeleri ve kayıt dışılık, kentlerin kendi içindeki ucuz emek stoklarının, yani göçmenlerin, önemini arttırmış, bir nevi, ucuz emek gücünü temsil eden çevreyi, küresel kentlerde yeniden tanımlamıştır. Görülüyor ki, küresel kentlerin ekonomilerinde mevcut imalat sektörünün ayakta kalma stratejileri ile göçmen işçi istihdamı birbirleriyle iç içe geçmiştir. İmalat sektörünün ucuz emek gücü gereksinimi ve yasa dışı göçmen işçilerin varlığı birbirlerini karşılıklı olarak yeniden üretmişlerdir.

Göçmenler küresel kentlerde ucuz emek stokları olarak emek piyasası içerisinde bulunmaları dışında, küresel kentlerin "yeni alt sınıfı" içerisinde de önemli bir yer tutarlar. Yeni alt sınıfla kastedilen New York ve Londra gibi şehirlerde sayıları giderek artan evsizler, dilenciler, yoksullar vb. grubudur. Sassen ve Gordon' un verdiği rakamlara göre New York'ta resmi yoksulluk sınırının altında yaşayan insanların oranı 1970'te nüfusun yüzde 14.6'sı iken, bu oran 1977'de yüzde 18.5'e; 1985'te yüzde 23.2 ve 1990'da yüzde 25'e kadar yükselmiştir (Gordon, Sassen, 1992: 137). Yeni alt sınıf, işçi sınıfının oldukça büyük bir kısmının bir çeşit yapısal aşağı hareketini gösterir. Bu grup, emek piyasasının dışındadır ve marjinalleşmiştir. Yalnızca çalışma yaşında olup da emek piyasasından uzaklaştırılmış olan ya da emek piyasasıyla düzensiz bağlantıları olanları değil, emeklilik yaşının üstünde olup da çalışmak zorunda kalanları da içerir. Bu yapısal kategori içinde büyük sayıda göçmen ve etnik azınlığın bulunması sonucu ye-

ni alt sınıf, belli bir etnik-kültürel yapı kazanmıştır. Bu sebeple yeni alt sınıf Amerika'da zencilerse, İngiltere'de Afrika kökenliler ve Karayiplilerdir.

İşte bu küresel yapılanma kentlerde yaşayan göçmenlerin rollerini yeniden belirlemiş; onları, hem kent ekonomilerinin kârlılığının, hem de kentlerin sosyo-kültürel yapısının asli bir bileşeni yapmıştır.

Göçmenler sosyal ve siyasi haklarından mahrum insanlar olarak her zaman yedek emek gücü olarak kapitalizm içerisinde önemli bir işleve sahip oldular. Ucuz emek gücü olarak göçmenlerin tercihinin sebebi aşikardır: Her türlü vatandaşlık haklarından ve güvenceden yoksun olan göçmen işçiler, aşırı sömürüye karşı savunmasızdır. Günümüzde konuyu öne çıkaran nokta ise göçmenlerin, gelişmiş kentlerin ekonomilerinin marjinal değil, asli bir unsuru olmalarıdır.

Öte yandan gelişmiş ülke ve kentlerin "ikincil emek piyasalarının" içindeki "ikincil" unsurlar olan göçmenlerin varlığı, kapitalizmin tezatlarını bir kez daha ortaya sermektedir. Göçmen işçilerin varlığı ile birlikte küresel kentlerde zenginlik ve sefalet aynı mekanda yan yana gelmektedir. Gerçekten de, başta terleme atölyeleri olmak üzere göçmenlerin çalıştıkları yerler küresel kentlerin tam göbeğinde, merkezlerinde bulunmaktadırlar (Feagin, Smith: 14). Dahası zenginliğin üretilmesi, göçmen işçilerin ve sembolize ettikleri aşırı sömürünün yeniden üretilmesine bağlıdır.

Küresel kentlerdeki bu kutuplaşma, bir merkez-çevre oluşumu olarak görülebilir. Küresel sermayenin kontrolünün ve yarattığı zenginliğin temsil ettiği merkez içerisinde göçmen gettoları ve terleme atölyeleri bir çevre oluşumunu net bir şekilde görmemize olanak tanır. Böylece literatürde sadece devletler arası bir niteliğe sahip olduğu farz edilen ve uluslararası ölçeğe atfedilen merkez/çevre ilişkisi kendisini daha dar bir ölçekte, ulus devlet-altı ölçekte göstermiştir. Dahası, her iki ölçekteki gelişmeler birbirlerine bağlıdırlar; Paris'in ikincil emek piyasası ve göçmen işçi sorunu, sermayenin uluslararası mekansal yeniden yapılanmasıyla birlikte ele alınması gereken bir sorundur.

REFERANSLAR

Allen, J. (1988) "Geographies of Services" içinde Massey, D., J. Allen (der). Uneven Re-Development: Cities and Regions in Transition: A Reader, Londra: Hodder and Stoughton

Castells, M. (2001). The Rise of The Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1. İkinci Baskı, Oxford: Blackwell Publishers

Castells, M., J. Henderson. (der) (1987). Global Restructuring and Territorial Developmen,. Bristol: Sage Publications

Cross, M., R. Waldinger (1992) "Migrants, Minorities and The Ethnic Division of Labour" içinde Fainstein, S.S., I. Gordon , M. Harloe (der) Divided Cities: New York and London in the Comtemporary World, Cambridge: Blackwell

Foster, J. B. (2005). Emperyalizmin Yeniden Keşfi, İstanbul: Devin Yayınları

Fröbel, F., J. Heinrichs, O. Kreye (1980). New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialized Countries and Industrialization in Developing Countires, Cambridge: Cambridge University Press

Gordon, I, S. Sassen (1992) "Restructuring the Urban Labour Markets" içinde Fainstein, S. S., I. Gordon , M. Harloe (der), Divided Cities: New York and London in the Comtemporary World. Cambridge: Blackwell

Johnston, R. J. , D. Gregory, G. Pratt, M. Watts (der) (2000). The Dicitionary of Human Geography, Oxford: Blackwell Publishers

Harvey, D. (2003). Postmodernliğin Durumu, İstanbul: Metis Yayınları

Peck, J. (1996). Work Place: Social Regulation of Labor Markets, New York: The Guildford Press

Sassen, S. (1994). Cities in a World Economy, California: Pine Forge Press

Sassen-Koob, S. (1987) "Issues of Core and Periphery: Labor migration and Global Restructuring" içinde Castells, M., J. Henderson. (der) Global Restructuring and Territorial Development, Bristol: Sage Publications

Smith, M. P. (1987) "Global Capital Restructuring and Local Political Crisis in US Cities " içinde Castells, M., J. Henderson. (der) Global Restructuring and Territorial Development, Bristol: Sage Publications

Smith, M. P., J. R. Feagin (der) (1993). The Capitalist City: Global Restructuring and Community Politics. Oxford: Blackwell

Thrift, N. (1988). "The Georaphy of International Economic Disorder" içinde Massey, D., J. Allen (der), Uneven Re-Development: Cities and Regions in Transition: A Reader, Londra: Hodder and Stoughton

SPACES OF CAPITAL AND MIGRANT WORKERS AS THE PERIPHERY OF CENTRAL CITIES

One of the most spectacular aspects of contemporary capitalism is the development of cities, rather than states as the centers of wealth. Although the production, circulation and consumption of capital is expanding and going global, the control of global capital is being centralized and monopolized in the hands of a few multi national corporations (MNCs). This global monopolization process has a spatial aspect, as the headquarters of these MNCs intensified in a handful of

cities. These cities like New York, Tokyo, and London are called "Global Cities". Global cities are where global capital is managed; they signify wealth and glory of capitalism. One of the common particularities of the global cities is their high rate of migrant population. Migrant workers occupy an essential and a critical place in the economies of global cities and creation of wealth. As they have almost no social and political rights, they are open to over-exploitation. Lower pays, longer working days and cuts in social security allowances are possible for employers. That's why they are preferably employed especially in sweatshops in the manufacturing sector and positions in the services sector, which require unskilled, part-time and low-paid labor power.

Employing migrant workers is a strategy to stay profitable in the age of global competition. As some parts of the manufacturing sector, like textile and automotive, move to periphery countries in order to benefit form the lower labor costs; the sectors which stayed in the developed capitalist states intensively employ migrants to catch up the lower costs of labor in peripheral countries. Therefore migrant workers constitute the periphery of the labor market of global cities. Hence the issue of migrants in the global cities cannot be isolated from global economics; rather, it has direct linkages with the restructuring of global capitalism in the 20th century. The paper explores above-mentioned issues with its broad repercussions for restructuring of capitalism and its spatial aspect.

Soru-Cevap Bölümü

Fuat Ercan: İfade edilen sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması konusuna baktığımızda dünya kenti kavramı daha çok sermaye açısından bir tanımlama olarak ortaya çıkıyor. Türkiye'de bunun tartışması epey bir yapıldı, dünya kenti kavramına kendi içinde sermayenin kontrol odakları olarak bakmaya dikkat edilmeli. İkincisi dünya kenti kavramının yanı sıra, İstanbul dendiğinde bana kalırsa, sermayenin trafiğinin kontrol edildiği uluslararası kentler diye bir kavram kullanarak bakmak lazım. Çünkü ikisi arasındaki ayrımı yapmadığımız zaman çok oluyor İstanbul konusunda. Mesela bildiğiniz gibi bütün yerel seçim dönemlerinde "İstanbul'u bir dünya kenti yapmak" gibi bir ifade var, ama bunlar yanlış ifadeler. Yeni dönemde daha çok sermaye hareketlerinin trafiğinin kontrol etme mekanlarına ihtiyacı var. Ama, son zamanlarda bu "dünya kenti" kavramı daha çok sermaye kavramı üzerinden inşa edildiği için, bu gelişmenin belki de işaret edilmesi gereken üçüncü ayağı bunu uluslararasılaşmış yerel üretim odakları olarak tanımlanması gereğidir ki emek üzerinden baktığımızda esas belirleyicinin de o olduğunu görülür. Ama burada Kurtar'ların Meryem'lerin sunuşlarıyla paralellik kuracak olursak, sermayenin dünya ölçeğindeki mekansal yayılımını ne yaptık diye sormalıyız: Birincisi sermayenin kontrol mekanları, ikincisi sermaye trafiğinin içinden geçtiği, denetlendiği mekanlar, bir de bilfiil daha çok emek gücünün, doğrudan emek gücünün kullanıldığı mekanlar. Mesela bu Japonya'da çok önemli, Çin'de, Güney Kore'de belirli bölgeler var, Meksika, Amerika'da belirli bölgeler var. Bu ayrımı yaptığımız zaman ve bu sefer göç meselesine tersinden baktığımızda göç meselesinde de şu şeye dikkat etmek gerekiyor: göç dediğimiz zaman göçe ilişkin de iki tane referans vermek bir tane ayrım yapmak lazım. Aslında üretim sürecinde görece artık değerin egemen olduğu dönemle, mutlak artık değerin egemen olduğu döneme farklı olarak ya da onların mekansal farklılaşmasına bağlı olarak şunu söyleyebiliriz. Mesela uluslararası göçlerde yine bu dünya kenti kavramını kullananların geliştirdiği bir şey, şöyle bir şeyle karşılaşıyoruz, mesela New York, Londra, Sao Paulo'nun belirli bir bölgesi, çok ni-

telikli enformel emek gücünün göç ettiği yerler, bir de deminki ayrıma göre baktığınızda mesela bu Malezya açısından çok önemli, Güney Kore açısından önemli. Bir de üretimin yoğunlaştığı mekanlara göç eden emek var. Baktığımızda her ikisinde de birinde niteliksiz emeğin yoğunlaştığı mekanlar var, bir de nitelikli emeğin yoğunlaştığı mekanlar var. Mesela Türkiye'deki sermaye birikiminin hızlanmasına bağlı olarak doktorlar, mühendisler gibi yeni alanlarda da bu gelişiyor, o anlamda emek göçüne bu alanda çalışan birisinin söylediği aktif proletarizasyonla pasif proletarizasyon diye bir ayrımla bakmak lazım. Aktif proletarizasyon tam da işçileşme, tam da görece artık değerin nitelikli emek gücünün ihtiyaç duyulduğu dönemde mesela artık Kanada, Almanya, Amerika da görülüyor. Bu ülkeler emek gücü kontrol merkezleri, ne derler, insan kaynakları kontrol merkezleri kurarak, oraya hangi nitelikli emek gücünün yılda ne kadar gireceğini belirliyorlar. Diğer taraftan da niteliksiz emek de bu sınır dediğimiz noktada gelişiyor. O anlamda mesela sadece Manuel Kastels'e referansla kullanılan kavram bence çok yetersiz bir kavram. Yani 19. yüzyılın işçisi 21. yüzyılın sermayesi kavramı olayı sadece ucuz emek üzerinden açıklıyor, yanlış bir kavram, eksik bir kavramlaştırma, çünkü her iki tarz da gelişiyor, bu anlamda hani dünya kenti kavramını tersine çevirmek lazımsa ve eğer emek üzerinden bakılıyorsa, emeğin yoğunlaştığı mekanlar üzerinden bir dil kurmak lazım. O da yoğunlaştığı mekanlarda demin dediğim gibi aktif nitelikli görece artık değerin istediği emekle, daha niteliksiz emeğin yoğunlaştığı mekanlar açısından bir mekansal iş bölümüne bakmak daha anlamlı olacaktır diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Oğuz: Ben Ayhan Gençler'e bir soru sormak istiyorum. Şimdi bu yasadışı göç olgusuna ilişkin bazı açıklamalarda bulundu, ben çalıştığım sektör itibariyle yani ulusal düzeyde bu tür toplantılara katılan bir insan olarak, şimdi şöyle bir gelişmeyi tarif edeceğim ve onun üzerinden bir soru soracağım. Şimdi özellikle 1998'den sonra İMO, İLO, AGİT ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun ortaklaşa aldığı bazı kararlar var, bu kararlar çerçevesinde yasadışı göç olgusunda artık ulus devletlere yetki tanıma süreci kısıtlandı, buradan kastedilen şey şu, artık bütün küresel ulaşım zinciri içerisinde, başlangıçtan yani kaynaktan itibaren sorumluluk şirketlere devredildi, mal transferinde ya da bu tür taşımacılık zincirinin her aşamasında dijitalize etme zorunluluğu getirildi. Soracağım soru bunun anlamı uzerine. Yani herhangi bir nedenle bu zincirin içerisinde bir halka koptuğu zaman ve yasadışı bir göçmen, insan ticareti vs. gibi bir süreç başladığı zaman burada yasal sorumluluk ve cezalandırma süreci şirket üzerinden gelişiyor

ve şirketler kontrol ediyor ve doğrudan üst yapılar bu süreci takip ediyorlar. Şimdi bütün anlattığımız süreçte devlet nosyonu koruyucu, bunu engelleyici, yasal düzenleyici norm olarak duruyorken 1998'den sonra tam tersi bir eğilim gelişiyor. Bu durumda nasıl bir süreç işleyecek? Yani izin sistemleri, geleneksel yasadışı göçmen transferi ya da ulaşımları açısından belirttiğiniz şeyler doğru ama bundan sonrası için bu eğilim artık bütün dünya genelinde kaynaktan itibaren kontrol edilen bir akış mekanizmasını dayattığı için farklı bir anlama da geliyor artık. Yani "sınır" dediğimiz kesimlerdeki süreçlerin artık yok sayıldığını gösteriyor bu gelismeler ve bu eğilim diğer konuşmacı arkadaşların da yasadışı göçmen sunuşlarıyla ilgili önemli bir noktadır. Artık günümüzde ülkeler arası sınırlardan koruma yoluyla ya da o sınırlar üzerinden bir transferden değil, tamamen bütün o transferin mekanizmasını üretiminin yapıldığı noktadan itibaren kontrol etmeye dönük bir anlayış var ve bu anlayış da bir uluslararası sözleşmeye çevrilmiş durumda. Bu yeni durum bakımından sermayenin yeniden yapılanma süreci nereye oturuyor sorusuyla birlikte biraz tartışabilirseniz sevinirim.

B.K.E: Aslında bu sorunun yanıtının aranabileceği başka bir oturum var mı diye özellikle bakmaya çalıştım ama göç olgusunu özellikle Türkiye gerçeğinde tartışırken yaşadığımız Kürt göçü sanki çok gözden kaçmış. Bu konu oturumların da herhangi birisinde değerlendirilecek mi bilmiyorum. Buradaki katılımcı arkadaşlar, sunan arkadaşlar buna yönelik bir veri araştırdılar mı? Yani Türkiye'de asgari iki üç milyon Kürdün son dönemde göç ettiğini, çeşitli nedenlerle göç ettiğini biliyoruz ve bunun Türkiye'deki sınıf ilişkilerini her yönüyle derinden etkilediğini biliyoruz. Dolayısıyla temel bir tartışma konusu gibi geliyor bana bu. Bilmiyorum, toplantıyı düzenleyen arkadaşlar bunun tartışılacağı bir oturum var m? Yoksa bu tartışmayı bu oturumun içersinde açmak yararlı olur mu?

Moderatör: Tabii bu iç göç olgusu. Ama bu oturumdaki arkadaşlarımızın ilgi ve çalışma alanları gördüğünüz gibi daha çok yabancı, yani dış göçle Türkiye'ye dönük dış göçle ilgili...

B.K.E: Yani biraz Kürdistan olarak adlandırılan bölgeye nasıl bakıldığıyla alakalı burada bu iç-dış tartışması.

B.K.K: Evet ama bilebildiğim kadarıyla böyle bir tebliğ ve bunun tartışılacağı bir şey yok, yani gelen çalışmalarla tebliğlerle yani buna çaba gösterdi arka-

daşlarımız biliyorum, olabildiğince zengin, gelmeyince/gelemeyince (salondan sesler geliyor anlaşılmıyor) aslında var bu çalışmalar ama bu çalışmaları su yüzüne mesela benim yönettiğim bir tezin bir bölümü böyleydi ama işte çeşitli nedenlerle şey yapamadık.

Hakan Güneş: Şimdi hem sizin yorumunuza bir katkı yapayım hem de sempozyum düzenleyicileri adına soruya kısmen açıklık getireyim. Sempozyum konuları tartışılırken gündeme gelen konulardan bir tanesi de, özellikle benim de çok üzerinde durduğum konulardan bir tanesi etnostratifikasyon diyebileceğimiz bir şeydi, yani etnik katmanlaşma. Türkiye'de etnik katmanlaşma olgusu muhtemelen önümüzdeki sempozyum konularından bir tanesi olacak. Bunu başlı başına önemli buluyoruz, önemli bir sosyal olgu: milliyetçilik boyutuyla Türkiye'de iki taraflı soruna da yol açan meseleyle de ilintisi olan, sınıf çelişkileri açısından, sendikal hareketin gelişimi ve güçlenmesi açısından da önemli, çok önemli boyutları olan bir mesele bu.

Bu kısa açıklamanın ardından ben esasen Kurtar ve Meryem arkadaşlarımdan bir yorum almak istiyorum: Türkiye'ye dönük göç konusunda BDT'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin kritik bir bölge oluşturduğunu söylediniz, tamamen katılıyorum, çünkü Türkiye'ye dönük göçler istatistiki olarak da saptanabilecek bir olgu ve bu doğru. Yine göçedenlerin esas olarak evet tekstil, inşaat, oto yıkama gibi sektörlerde, hasta-çocuk ve yaşlı bakımı, ondan sonra turizm gibi yani esas olarak hizmet sektöründe yoğunlaştığını görüyoruz. Artık Türkiye'de hani hiçbir dizi yok ki içinde bir yabancı, esas olarak da eski Sovyet ülkelerinden gelmiş bir figür olmasın: Mesela "Yarım Elma"daki Azeri kapıcı, "Binbir Gece"deki çocuk bakıcısı Mihriban, "Bir İstanbul Masalı"ndaki Tatyana gibi devam ediyor. Sıkça kullanılan bir dizi figürü olarak klasik "Nataşa" tiplemesini bir yana bırakarak söylüyorum. Tabii bunlar medya dolayımıyla belli bir algı da yaratıyor Türkiye toplumunda. Bu bakımdan ben esasen yabancı işgücü göçü konusuda TMMOB'un ve TTB'nin de içinde olduğu bir yaklaşımı nasıl gördüğünüzü sormak istiyorum. Sorunun alt yapısını oluşturuyorum konuşurken. Şimdi bu göçmenler evet esas olarak niteliksiz işlere yönelmiş durumdalar çünkü başka şansları yok bu aşamada, ama bu onların nitelikli işçi olmadıkları anlamına gelmez, hatta paradoksal olarak orda son derece kalifiye insanlar son derece kalifiye olmayan işlerde çalışıyor. Kişisel olarak da pek çoğunu tanıyorum, değişik nedenlerle temaslarım var. Mesela bilgisayar programcısı oto yıkamacısı olarak çalışıyor, efendim hemşire tekstilde en düşük vazifeyi yapıyor ve benzeri bir sürü konum var. Şimdi

bunların bir kısmı gerçekten değinildiği gibi çeşitli konularda, artık daha formel sektörleri de daha kalifiye işleri de zorlamaya başladılar, nasıl Almanya'daki Türkler en alttan başladı şimdi pek çoğu iş adamı oldu, şimdi bu süreç Türkiye açısından da her boyutuyla yaşanıyor ve yaşanacak, gerçekten düşünüldüğünden çok daha önemli bir hacim kaplayacaklar. Şimdi bu noktada sorum şu, TMMOB'un ve TTB'nin Tayyip Erdoğan'ın gündeme getirdiği bu yabancı doktor yasasına yaklaşımı ve devamında işte yabancı mühendis falan diye genişletildi meseleler, şimdi kuşkusuz iktidarın ne kadar basit, iyi düşünülmemiş biçimde getirdiği ve problemli bir öneri getirdiği ortada ama en nihayetinde ne diyelim, diyelim ki Türkiye'deki iyi eğitim veren tıp fakültelerinin niteliğine haiz okullardan gelenlerin sınavla kabul edilmesi, yahut mühendislerin böyle kabul edilmesi seçenekleri üzerinde durmaksızın, bir tür Türk olmayan mühendis, Türk olmayan doktor çalışmasın yaklaşımı geliştiren TMMOB ve TTB vardı bana kalırsa. Yanılıyor olabilirim yani düzeltin ama, bu eğilim solda ve sendikal harekette, en azından sendikal hareketin daha enternasyonalist referansları temel alan kesimlerinde geleceğe dönük sorunlu bir alan yaratmayacak mı? Hani sizin öneriler kısmında atladığınızı düşünüyorum ama mutlaka bir yorum yapacaksınız, teşekkür ediyorum.

Moderatör: Teşekkür ediyoruz, son bir soru.

Şemsa Özar: Ben aslında birçok şeye katılıyorum onun için çok kısa keseyim, Fuat'ın söylediği konudan başlayarak yani yaratılan üretim mekanları konusundan belki girersem daha kısa olur, şu açıdan, sanıyorum buradaki soruların bir çoğu şundan kaynaklanıyor, konuşmacıların çoğu göçmen göçü ucuz emek üzerinden biraz siz daha az, sizinki daha çeşitlendi ama iki konuşmacı ucuz emek üzerinden götürdü. Onun üzerinden ve daha çok ulus ötesi yani ulusal sınırlar ötesi göç üzerinden götürdü, teorik çerçeveyi öyle çizdiğiniz zaman bazı şeyleri atlamak zorunda kalıyorsunuz, eğer öyle çizilmemiş olsaydı ismine Kürt göçü diyelim, başka şey diyelim iç göçü de teorik açılımınızda anlatabiliyor olurdunuz o zaman. Bence öncelikle konu başlığından çok, teorik modelin kısıtından dolayı oralara dokunulamadı. İkincisi, göçü anlatırken yine çok fazla ekonomiye ve politikaya vurgu yapıldı doğrudur ama öbür faktörlerin tamamen göz ardı edilmesi de bence sorun yaratıyor. Yine biraz Kurtar'la Meryem kültürel faktöre değindi ama kültürel faktörün dışında örneğin bir demografik faktör var ki hiç bahsedilmedi. Demografi gerçekten çok önemli diye düşünüyorum. İkincisi kültürel faktör çok önemli demin sizin söylediğiniz şeye, etnik faktör çok önemli, çatışma ortam-

ları bazı şeyleri etkiliyor bunlar çok önemli, bunlar tabi ki kısa tebliğlerinizde her şeyi anlatmanızı beklemiyorum ama hiç olmazsa bunların varlığından bahsetmek ve önemli faktör olduğunu söylemek de kuramsal açıdan önemli diye düşünüyorum.

Ayşegül: Ben Fuat beyin söylediklerine son derece katılıyorum, yani bu literatürün de başka şeylerin de eksikliği olabilir ama şöyle bir farklılaştırma yapalım: Birincisi tabi mesela küresel kent literatürü, Fuat beyin de değindiği gibi, sermaye merkezli olarak tanımlanmıştır. Yani emeğe, emeğin yoğunlaştığı yere göre tanımlamayı yapmış olsaydık çok daha farklı bir kavram ve yapı ortaya çıkmış olurdu. Yine mesela Sassen'in, Gordon'un ya da Castelle'in yapmış olduğu ayrımlar var ve işte ben de tebliğimde bir küresel kent olarak Sassen'in vurgulamış olduğu üç kenti alıyorum. Diğer kentleri dünya kenti diye aldım - hani böyle bir küresel dünya olarak ayrımını yapmıştım. Buna mesela uluslararası kent de denebilir, hani kavramlaştırma böyle, üç tanesi merkez, yönetildiği sermaye odaklı olarak belirlenmişler, diğerleri ise tam da Fuat beyin çok güzel ifade ettiği gibi sermaye trafiğinin kontrol edildiği yerler. Üçüncü dünya ülkeleri içerisinde merkezileşmiş olan yerler, mesela İstanbul'u bu işte dünya kenti kategorisine katan birçok şey vardır ama İMKB bunun başında geliyor herhalde: Sermayenin, borsasının bulunması, dünya kentlerine baktığımızda da, Sau Paulo'ya, Hong Kong'a vs. aynı şeyi görürüz. Burada borsalar var ve ülke genelinde mali sermayenin dağıldığı ya da kontrol edildiği yerler buralar. Yani sermaye üzerinden yapılan bir tanımlama, çok doğrusunuz, bunun üzerinde de en fazla mali sermayenin kontrol edildiği yerler olarak buralar ortaya çıkıyor. Yine eğer bu kavramlaştırmayı emek üzerinden yapmış olsaydık mesela Microsoft'un belkemiğini oluşturan Hindistan'daki bilgisayar mühendislerini, işte nitelikli emeğin bulunduğu mekanlarla, tutup Malezya'daki montaj atölyelerinde çalışan son derece niteliksiz emeğe göre, bunların ikisi de emeğin yoğunlaştığı mekanlardır deyip de işin içinden çıkamazdık kesinlikle. Çünkü aynı ücreti alan mühendislik işleri, Amerika'daki mühendisle aynı işi yapıyor, aynı bilgi seviyesine sahip, aynı donanıma sahip, aynı teknolojiyi kullanıyor, aynı nitelikte ve bir de dediğiniz gibi niteliksiz emek gücüne sahip, işte bu belki de hani bizim kendi elimize almamız gereken bir şey, artık sermaye odaklı bir bilimsel bakış açısıyla tanımlamadan çıkıp emek odaklı yeniden bir kurma bu, gerçekten bir yapısöküm ve bu yapıyı tekrar yeniden kurma olarak ele alacağımız bir şey olarak düşünüyorum.

Ayhan Gençler: Şimdi ben bu göç hareketliliklerine genelleyerek bir cevap vermiş olayım. Gerek iç göç gerekse dış göç olsun temel güncel yaklaşımlarından bir tanesi de şeydir, neo-klasik iktisat yaklaşımının öngördüğü teori çerçevesinde yani göç örgütü çerçevesinde dile getirilir. Orada üç kademe vardır A, B ve C diye: Aslında yoksullar kolay kolay göç etmezler, parası olan adam göç eder, çünkü göç bir maliyet faktörüdür, öncelikli olarak lokal bazda kalır, daha ileri bölgelere ve sınır ötesi işlemlere gitmesi parasal durumları gündeme getirir. Örneğin bu yasadışı göç davasında olduğu gibi, işte İran'dan Van'a geçiş yapmanın maliyetiyle veyahut ta batı ülkesindeki herhangi bir yere gitmenin maliyeti ve sunulan fırsatlara göre de bu bedel değişmektedir ve bu rakam 50.000 dolara kadar bu çıkar. Sonra oturum belgesi, ikamet belgesi vs. hepsi içersinde olup bu tip organizasyonlar kolaylıklar da sunulur. Örneğin Belçika'daki Ganalılar kendilerine verilmiş ikamet tezkeresini bir başka kişiye satmaları çok konuşulur. Veyahut ta bu ülkedeki Çinlilerin ölüm oranlarının neden düşük olduğu da hep sorulur. Belçika'daki Çinlilerin ölüm oranları düşüktür çünkü ölüm kayıtları bildirilmez. Vatandaş mekan değişikliği yapmış olsa da evrak bazında yeni insanlara yaşam fırsatı da sunmaktadır. Bu belgeler yani pasaportlar, oturum belgeleri yüksek paralar karşılığında diğer kişilere iş fırsatı yaratır, dolayısıyla burada bu neo klasik iktisat bağlamında bu tip göç hareketleri açıklanmaya çalışılır, iç göçte de keza aynı koşullar bu teori çerçevesinde dile getirilir. Tabi hep para para diyerek konuyu ücrete dayandırıyoruz ama ücret de bunlara ödenen paraların önemli bir boyutunu içeriyor. Biraz önce dediğimiz gibi elma hikayesinden, şimdi size şöyle bir örnek anlatayım, Bu yasadışı kaçak işçilerden özellikle Doğu Avrupa ülkelerinden gelenler aslında eğitimli kişiler, yani bizim iç emek piyasamızdaki emeğin eğitim düzeyiyle karşılaştırdığımızda bunlar bizim emeğimizden çok daha eğitimliler. Özellikle Orta Asya ülkelerinden gelenler ya da Moldovya, Ukrayna gibi ülkelerden gelenler eğitim kalitesi bizden daha yüksek. E tabi bunlar nerelerde çalıştırılıyor, daha ucuza çalıştırılıyor, bunların yurtdışındaki seyahat acentalarıyla bağlantıları var ve birçoğu buraya iş garantili geliyorlar.Size bir örnek anlatayım, örneğin Orta Asya'daki bir Türkmen bayan bulunduğu yerdeki bir acentaya başvuruyor, acenta iş garantisiyle Türkiye'ye getiriyor, Türkiye'de bir ay süreyle dil kursuna tabi oluyor, bir aylık dil kursunu sunduktan sonra da yani derdini anlatabilecek işi yapabilecek şekilde, yaşlı ve çocuk bakıcılığı işlerine yönlendiriliyorlar. Aileler aracılık eden kuruluşlara geliyor ve orda işte doktor, hemşire bir iki üniversite mezunu olanlar alınıyor. Tabi niçin daha ucuza çalışıyorlar diyebilirsiniz. Gayet basit. 24 saat bir ailenin yanında kalarak çalışma karşılığında

ülkemiz vatandaşı tarafından talep edilen para miktarıyla bu ülkelerden gelmiş olan kişilerin talep ettikleri para miktarları arasında büyük farklılıklar var. Yabancılar 550 ila 750 YTL arasında bir ücretle 24 saat hizmet sunuyorlar. Türkiye'de aynı işi yapmak isteyen kişiye göre çok daha ucuzlar ve çok daha bilgi birikimine sahipler. Tabi bu, bu tip alanlardaki kaçak işçinin sahip olduğu bilgi birikiminin kalitesinin yüksekliği ve iş piyasasındaki talebe göre çalıştığı iş alanlarındaki işin kalitesi ve temizliği de ön plana çıkıyor. Yani tercümanlık yapması, tezgahtarlık yapması, çocuk bakıcılığı yapması ya da dadılık hizmetlerinin sunulması eğitim kalitesine göre değişiyor. Bu yüzden hep ücret faktörü, yani mali boyut öne çıkıyor. Diğer taraftan tabi bu uluslararası iş birliği arttırılmasına yönelik çabalar ortaya çıkıyor. Bu çabaların arkasında mesela Palermo'da düzenlenen sınır ötesi işbirliğine yönelik anlaşma, buradaki anlaşmada göçmene yönelik herhangi bir cezai unsur içermez ama anlaşmaya imza koymuş ve anlaşmayı kabul etmiş olan ülkelerin iç yasal düzenlemelerindeki esnekliği serbest bırakır. Yani nasıl ki İLO sözleşmesinde efendim güvenlik görevlilerinin sendika kurma hakkı tanınması esasını getirir ama orada da bir istisna vardır, der ki jandarma polis teşkilatına dair düzenlemeler o ülkenin iç hukuk sistemindeki kabul görecek görüşe göre bir serbestlik tanımaktadır. Bunda da tabi Eurodog gibi sistemler oluşturma aşamasındadır. Avrupa Birliği ülkeleri özellikle bu parmak izlerinin aktarılması, biyometrik düzenlemelere yönelmektedir, Avrupa Birliğinin felsefesi "sıfır göç" diye bir kavram. Bunun içinde de agresif tutum sergiliyor, alabildiğince şartları zorlaştırıyorlar. Neden, sığınma ve mülteci başvurusunda bulunanların başvurularının birçoğu kabul edilmediği konusunda gerçek argümanlara dayalı bir savunma yok. Türkiye'de bu AB nin ilgili teşkilatıyla ortaklık ilişkisi içersindedir ama AB ile diğer alanlarda olduğumuz gibi Türkiye'yle bu tip göç olgusunda da, AB Türkiye'yi sağmak niyetinde gözükmektedir. Yine 1951 General formasyonu mültecilik konusunda coğrafi sınırlamayı Türkiye'den kaldırmasının ister, insani amaçlı güzel bir şey ama diğer taraftan Türkiye'nin karşı karşıya kalmadığı yeni bir sorunla karşılaşma sorumluluğu vardır. Türkiye'nin 9683 km toplam sınır alanı vardır, bu sınırların denetilmesi sorundur, bunun için 2 milyar Euroluk yaklaşık bir parasal desteğe ihtiyaç vardır. Diğer taraftan biraz önce dağıttık konuyu ama neden herkese serbestlik tanınmıyor, örneğin neden insani amaçlarla herkes dilediği yere seyahat etme fırsatı olsun denemiyor? O zaman gelişmiş ülkelerdiyor ki "bizim refah toplumlarımız ne olacak, yani yarattığımız refah toplumlarını kaybederiz, öyleyse göçe yönelik olabildiğince kısıtlamaları arttıralım". Bunlardan bir tanesi de işte sorumluluğun çeşitli şirketlere veyahut da ülkelere devredilmesidir.

İki örnek vereyim, havayolu şirketlerine getirilen kısıtlamada denilir ki farz edelim işte Türkiye'den Almanya Cumhuriyeti'ne gidecek olan bir kişinin vizesi olmaması durumunda bu ülke topraklarına girişini sağlayan bir araç konumundaysanız cezaya tabi kılınırsınız. Bu 300 bin dolar gibi büyük paraları içeriyor. Dolayısıyla bu AB ülkeleri ve diğer gelişmiş ülkelerin bu tip göç hareketlerini içeride kontrol değil, dışarıda kontrol etme yaklaşımının bir göstergesi, mekanizmasıdır. Örneğin Türkiye'ye yönelik şöyle bir tavsiyesi vardır AB'nin diyor ki, AB'ne gelmiş yasadışı bir göçmen Türkiye kanalıyla giriş yaptıysa biz bunu alalım, Türkiye'ye iade edelim, Türkiye bunu ne yaparsa yapsın. Tabi bu kabul edilecek bir şey değil, yani 51 konvansiyonunu genişletmeye dayalı uygulamalar olmakla birlikte Türkiye'ye bu tip dayatmaların getireceği büyük maddi yükler vardır. Türkiye tabi bu sorunun giderilmesi bakımından çeşitli ülkelerle yeni kabul anlaşmaları yapıyor. Türkiye'nin temel argümanı şu, AB öncelikli olarak bu ülkelerle geri kabul anlaşması yapsın, dolayısıyla o sorumluluk çerçevesinde ben de bu göçmenleri alıp sınır dışı etme işlemi içerisine girebilirim. Tabi bu sorunun genelde çözümü ne olacaktır? İnsanlık tarihinin derinliklerine kadar dayanan bu sorun nasıl çözümlenebilir?

İnsanlara kendi ülkelerinde istihtam fırsatları yaratarak giderilecek, yeni iş olanaklarının yaratılması gerekir, yoksa bunun haricinde bu bahsettiğimiz göçün marjinal formattaki hareketliliğinin git gide büyüyerek gelişeceğini görebiliriz.

B.K.K. : Ben hemen TİSK başkanının ağzından tehdit içeren bir cümle okuyacağım, arkasından da doktorlarla ilgili bir şey söyleyeceğim kısacık. TİSK başkanı özel sektörde toplu sözleşme öncesi şöyle ifade ediyor: "Türkiye'de 1.5 milyon kaçak işçi var, bu işçiler ayda otuz dolara çalışıyor, vergisini ödemek isteyen namuslu işveren yabancı kaçak işçiden şikayetçi. Bu rekabet gücünü zayıflatıyor, işçi sendikalarımız görüşmelerde bunları dikkate almalıdır, daha önce yüksek zam alan sendikalarımız bunu ilelebet alacaklarını zannetmesinler. Yüksek zammın sonucu işçi çıkarmadır." Şimdi bu şekilde yabancı göçünü tehdit olarak kullanıyorlar. Peki nitelikli doktorlara geldiğimizde, hizmet sektörüne geldiğimiz zaman burası kayıtlı ve izne bağlı çalışılması -öyle bir sektör- burada bahsettiğimiz kayıt dışı çalışmaydı. Orda izin verilirken çok dikkatli olmak lazım, bu Tabipler Odasının, TMMOB'un falan yaklaşımı şöyle, onlar buraya geldikleri zaman işte daha düşük ücretlerle çalışacaklar üstelik hizmet kalitesi de çok düşecek, bunların işte geldikleri zaman nerde eğitim yaptıkları vs. o konuda soru işaretleri var, bunlar önemli soru işaretleri. Ama şu denmemeli yani ne olursa olsun, bunlar kesin-

likle gelmesin diye bir yaklaşım hani çok mantıklı görünmüyor ama bunların geldikleri zaman çalışma izni verilirken burada çok dikkat edilmesi lazım, çünkü bu kayıtlı bir alan sağlık hizmeti, ve onların diplomaları üniversiteler nasıl bir eğitim aldıkları, burada geldikleri zaman hangi haklardan yararlanacaklar yani ücretleri düşürme gibi bir şey olacak mı, buradaki doktorların bütün aynı haklara sahip olacaklar mı, o çok önemli ücretleri düşürmeden yani onlarla aynı konumda olmalılar ki, aynı mücadeleyi yürütebilsinler, ortak dayanışma yürütebilsinler yoksa şu anda amaçlanan şey, onları rakip hale getirerek ücretleri ya da işte hizmet sunumunun kalitesini düşürmek vs.

Moderatör: Teşekkür ediyorum. Sorular var sanırım daha, arada...

Ayhan Gençler: Bir şey ekleyebilir miyim? Şimdi iki noktayı hemen bitirip değineceğim. Bir tanesi Şemsa'nın değindiği nokta, tamamıyla haklı yani uluslararası göç olgusunu ele aldığımız taktirde demokratik kültürel boyutları dikkate almamız da gerekir, doğrudur. Biz biraz özellikle bu eski Doğu Bloğu ülkelerinden gelen göç olgusuna odaklandık belki ondan kaynaklanmış olabilir. Dolayısıyla orda şöyle bir muhakeme yürüttük, -belki yanlış da olabilir tartışabiliriz yani- belki Doğu Bloğu ülkeleri çözülmeseydi bütün o kültürel farklılıklara rağmen ya da demokratik özelliklere rağmen yine de oradan buraya gelirler miydi sorusuna odaklandık. Dolayısıyla da oradan hareketle bu şekilde cevapladık soruyu. Yoksa uluslararası göç olgusunda şüphesiz diğer faktörleri dikkate almak lazım, ikincisi bu nitelikli iş gücü, yabancı doktor mühendis olgusunun zaten çok ayrıntısına girmeyeyim, Meryem de bahsetti ben de onu büyük ölçüde memur maaşlarını vs. hükümetin çatır çatır pazarlık yaptığı, zaman almak için örneklerini vermek istemiyorum burada, somut yaptıkları açıklamalar var, yani toplu sözleşme yapılırken işçilerle beraber işsizler de hesaba katılırdan tutun gayet bu konulardaki şey. Ben bir tür tehdit olduğunu düşünüyorum, tamamen gerçekleştirmezler ama çok böyle ağırlıklı bir eğilim olacak bir şey değil, bilakis memur maaşlarını aşağı çekebilmek için doktorlar ve diğer alanlarda şey olduğunu düşünüyorum. Şundan dolayı bunu düşünüyorum, yani mesela Hakan arkadaşımızın dediği gibi tam da, nitelikli geliyor ama nitelikli işlerde çalışmıyor, böyle işlerde çalışma olasılığı var mı, var şüphesiz ama bunun çok böyle başat bir eğilim olmayacağını düşünüyorum, oradaki varsayım da şu yani, Türkiye'deki sermaye birikiminde şüphesiz son zamanlarda teknolojik bir gelişme çabası var, birden Türk mucit falan aramaya başladık, 50 senedir ihracat yapıyoruz nerdeyiz ayrı mesele, ama yani orda me-

sela şeye baktığımızda mesela İş-Kur'un 2002 yılında yaptığı kendisine başvuran her yüz vasıfsız elemandan yaklaşık 86'sını işe yerleştirirken, her yüz vasıflı elemandan yalnızca 7'sine iş bulabilmiştir. Yani zaten çok fazla aman aman bir nitelikli elemana ihtiyaç yok, tabi ki görece olabilir. Şimdi Fuat arkadaşımızın bahsettiği şeyle de ben belki yanlış ifade ettik, şeyi söyleyeyim yani Manuel Castells'in görüşlerine katılmam ama yani bu cümle oradan atıftır doğrudur, orada şey diyor yani 21. yüzyıl sermayesini ben biraz şey alarak alıyorum yani onların kullandığı anlamda sermaye olarak alıyorum, yani makinesi teknolojisi anlamında dolayısıyla burada her ikisi birden var diye düşünüyorum, hem göreli artı değer hem mutlak artı değeri beraber yapmaya çalışıyorlar ama bunu her zaman yapmayabilir.

(a.k.): Anlaşılmayan Kelime
(a.c.): Anlaşılmayan Cümle
(?): Doğru yazıldığından ya da anlaşıldığından emin olunmayan kelime
B.K.K : Bilinmeyen Konuşmacı Kadın
B.K.E: Bilinmeyen Konuşmacı Erkek

2. Oturum

EMEK HAREKETİNİN ULUSLARARASI DAYANIŞMASI

Yöneten: Nurcan ÖZKAPLAN

Gülay TOKSÖZ
Oğuz TOPAK
Gaye YILMAZ

ENFORMEL İŞGÜCÜ PİYASALARI ve GÖÇMEN İŞÇİLERE TALEP: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN TÜRKİYE'nin DURUMU*

Gülay TOKSÖZ**

Küreselleşmeyle bağlantılı olarak ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri, yeni uluslararası ekonomik işbölümü çerçevesinde gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun ve çoğu kez çevre açısından zararlı sanayi dallarının gelişmekte olan ülkelere kaydırılması olmuştur. Bu durum büyük işletmelerde ikincil sektör kapsamındaki işyerlerinin yok olmasını ve çevre işgücünün en önemli unsuru olan göçmen işgücü açısından işsizliği beraberinde getirmiştir. Buna karşılık gelişmiş ülkelerde imalat sanayiinde, hizmet ve tarım sektörlerinde faaliyette bulunan orta ve küçük ölçekli işletmelerin vasıflı ve vasıfsız işgücü ihtiyacı devam etmektedir. KOBİ'ler emek yoğun işlerini ülke dışına taşıma imkanları olmadığı için kuralsızlaştırma, istihdamın esnekleştirilmesi ve fason-taşeron üretim üzerinden çıkış yolu bulmaya çalışmaktadırlar. Yerli işgücü, hatta bulundukları ülkenin vatandaşlığına geçen ikinci ve üçüncü kuşak göçmen işgücü sosyal refah uygulamalarından yararlanabildiği ölçüde bu tür işleri yapmaya razı gelmemekte, yeni göçmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Oluşan işgücü talebi emek akımları ve kayıtsız göçmenlerin istihdamı için güçlü dürtü oluşturmaktadır. İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz gibi Güney Avrupa ülkelerinde göreli büyük enformel ekonomilerin varlığı bu gelişmede etkili olmakta ve Avrupa Birliğine yönelik göç akımlarında bu ülkeleri hedef haline getirmektedir.

Aynı zamanda neoliberal yeniden yapılanma sürecinde refah rejimlerinin değişmesi, çocuklar ve yaşlılar için bakım hizmetleri sunan geleneksel aile bağla-

* Berggren E., Likic-Brboric B., Toksöz G., Trimikliniotis N. (Eds) Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge for Europe, IMILCO, Shaker Publishing, Maastricht, 2007.

** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

rının zayıflaması, toplumun yaşlanmasıyla birlikte yeni demografik eğilimlerin ortaya çıkması ve kadınların işgücüne artan katılımları bu ülkelerde ev hizmetlerinde giderek artan sayıda göçmen kadının istihdamına yol açan faktörler arasında yer almaktadır. Bütün bunların sonucunda işgücü piyasası tabakalı yapısını korumakta ve işgücü toplumsal cinsiyet, etnik köken veya ırk temelinde ayrışmasını sürdürmektedir. Bu ayrışmanın temelindeki tekil bileşenler zaman içinde değişiklikler gösterse ve bazı göçmen işçi kategorileri giderek yerli işgücüne benzese de, göçmen işçiler arasında var olan hiyerarşi sonucu bazı kategoriler "öteki" olarak dışlanmakta ve etnik veya kültürel kökene bağlı dezavantajlı konumlarını korumaktadır.

Bu bildirinin amacı önce Güney Avrupa ülkelerinin özgül kapitalist gelişimi bağlamında enformel ekonominin, zayıf refah devletinin ve ekonominin değişik alanlarında işgücü için toplumsal cinsiyetlendirilmiş talebin rolünü düzensiz göç akımları açısından analiz etmektir. Sonra Türkiye'deki enformel ekonomi ve istihdam olgusu incelenerek, düzensiz göçte kadın ve erkek göçmen işgücüne talebin rolü Güney Avrupa ülkeleriyle benzerlikler ve farklılıklar temelinde karşılaştırılarak ele alınmaktadır.

Güney Avrupa'da Enformel Ekonomi ve Düzensiz Göç

Avrupa Birliği ülkelerinde, sahip oldukları refah devleti tipine ve göç politikalarına bağlı olarak enformel ekonominin varlığı ve düzensiz göçmenlerin bu alandaki istihdamının boyutları farklılık göstermektedir (Reyneri 1998: 326, Jordan 2005). Genelde enformel ekonomi refah devleti uygulamalarının sınırlılığı ölçüsünde varlık bulmakta, refah devleti uygulamalarının güçlü ve işgücü piyasası denetimlerinin yoğun olduğu ülkelerde enformel istihdamın daha sınırlı ölçekte kaldığı görülmektedir. Esping-Andersen'in refah devleti üçlemesi göz önüne alındığında muhafazakar ve liberal rejimlerin karşılıksız hane içi emeğe dayanması göçmen işgücü için yeni alanlar yaratmaktadır. Ama özellikle refah devletinin zayıf olduğu Güney Avrupa ülkeleri kadın hizmet işçilerinin başlıca hedefleri olmaktadır. Zaten yetersiz olan kamusal bakım hizmetlerinin terki ve bakım hizmetlerinin piyasalaşmasıyla hizmetlerin piyasadan temininin teşvik edilmesi evde göçmen kadın emeğinin kullanımına katkıda bulunmuştur (Kofman vd. 2000, Plantenga 1997).

Güney Avrupa ülkelerinin Fordist üretimden Post-Fordist üretime geçmesi her ülkenin kendi özgül koşullarında olmuştur. Bölgenin ikili ekonomik yapısı kapsamında birincil ve ikincil işgücü piyasaları, ileri ve geri teknoloji kullanan işletme-

ler ve bölgeler arası eşitsizlikler ekonominin bütününe damgasını vurmaktadır (Mingione'den aktaran King 2000:15). Her ne kadar Kuzey İtalya'da Bologna bölgesi esnek uzmanlaşmada başı çekse de, Güney Avrupa kapitalizminin özgül biçimi kendini geç veya yetersiz sanayileşme, tarım ve turizme ağır bağımlılık, kentsel gelişmenin spekülatif biçimleri ve küçük aile işletmelerine dayalı güçlü bir enformel ekonomiyle ortaya koymaktadır. Ekonomik gelişmenin turizm, ev ve kişisel hizmetlerde istihdamı artırdığı görülmekte ve bu hizmetler doğası itibariyle enformel istihdama çok yatkın olmaktadır. Ayrıca 1970'lere kadar Güney Avrupa'nın az gelişmiş kırsal yörelerinden Kuzey Avrupa ülkelerine göç tarımda ciddi işgücü açıklarına yol açmıştır.

Güney Avrupa ülkelerinde bu ikili yapıya dayanan enformel ekonominin yaygınlığı bu ülkelere yönelik düzensiz emek göçü açısından belirleyici öneme sahip bulunmaktadır. Enformel sektörün dinamizmi, küçük işletmelerin yaygınlığı, kentleşme ve hizmet sektörünün büyümesiyle eğitim düzeyi yükselen gençlerin bedeni işleri reddetmesi gibi unsurlar düzensiz göç açısından çekici faktörlerin önemini artırmakta, bu ülkelerin içsel piyasa yapıları göçü teşvik etmektedir. Artık geçmişte kırsal göçmenlerin, kadınların, okulu yarım bırakan gençlerin yaptıkları işler için işgücü ihtiyacı doğmaktadır (King 2000:15). Akdeniz çevresinden göçmenler özellikle İtalya'nın enformel ekonomisinin en fazla gelir ve iş fırsatı sunduğu konusunda hem fikirdir (Reyneri 2002:22).

Güney Avrupa ülkelerinde göçmen işgücüne talep sadece düşük üretkenlikteki sektörlerin ve enformel ekonominin ihtiyaçları temelinde şekillenmemekte, demografik eğilimler özellikle düşük doğurganlık oranlarına bağlı olarak nüfusun yaşlanması bunda etkili olmaktadır. 2000'de doğal nüfus artış hızı (doğumların ölümleri aşma oranı) İtalya'da ve Yunanistan'da negatiftir, Portekiz ve İspanya'da çok düşüktür (CE 2002:34). Pozitif net göçün varlığı İtalya ve Yunanistan'da nüfusun mutlak gerilemesini önlemektedir. 65 yaş üzerindeki nüfusun toplam nüfus içindeki yüksek oranı bakım ve sağlık hizmetlerinde çalışacak işgücüne talebi artırmakta ve talep iç kaynaklardan sağlanamamaktadır. Bu durum aynı zamanda bakım hizmetlerinin temel insan kaynağı olarak göçmen kadınlara artan talebi açıklamaktadır.

İşgücü piyasalarında göçmen işgücüne olan ihtiyaç kendini sık sık tekrarlayan yasallaştırma (regularisation) düzenlemeleriyle ortaya koymaktadır. Şimdiye kadar ki düzenlemelere milyonlarca kişi başvurmuş ancak yasallık kazanan göçmenlerin önemli bir kısmı enformel istihdamda yer almaya devam etmiştir. Ayrıca söz konusu Avrupa ülkelerindeki her yasallaştırma girişiminde getirilen koşul-

lara bağlı olarak ülkede kaçak bulunan göçmenlerin tümü başvurmadığı gibi, bu girişimler yasallaşma umudu taşıyan yeni göçmenlerin de ülkeye girmesine neden olmaktadır (Baldwin-Edwards 1999: 10, Reyneri 1999:91, Arango 2005). Ülkeler itibariyle göçmenlerin durumunu incelerken, onların düzenli veya düzensiz olmaları, enformel ya da kayıtlı bir işte çalışıp çalışmadıkları gibi hususlar yüz yüze geldikleri sorunlar açısından aralarındaki farkları anlamak bakımından önemlidir. Göçmenler çalışma ve oturma iznine sahip olabileceği gibi, oturma iznine sahip olarak enformel çalışabilir veya tümüyle yasadışı ikamet ederek kayıtdışı çalışabilir. Kayıtlı çalışanlar çoğu kez kısa süreli işlerde yüksek devir oranlarıyla çalıştığından işsizlik yardımlarından yararlanamamaktadır. İşsizlik döneminde kendi tasarrufları veya hemşerilerinin yardımlarına dayanmak zorunda olduklarından ancak kısa dönemli işsizliğe tahammül edebilmektedir. Göçmenler yasal olan ve olmayan pozisyonlar arasında hareket halindedir. İtalya'da ve İspanya'da yasallaştırma şemalarına bağlı olarak geçici süreli oturma ve çalışma izini alanların önemli bir kısmı, bunları yeniden uzatmaları kayıtlı bir iş sözleşmesine veya gelir düzeyine bağlandığından yeniden yasadışı statüye düşmüştür (Reyneri 2002: 26, Arango 2005, Martinez Veiga 2005). Özellikle göçmenlerin yoğun olduğu tarım ve ev hizmetlerinde sürekli iş sözleşmelerinin yapılması ve muhafaza edilmesi çok zordur. Düzensiz iş sahibi olmak yasallaşan göçmenlerin oturma izinlerini uzatmalarını önlemekte, yasadışı olduklarında mecburen enformel işlere yönelmektedir. Böylece bir kısır döngü doğmaktadır.

Göçmen İşçiler Tarafından Yapılan İşler

İzinli ve izinsiz göçmenlerin yaptığı kayıtlı ve kayıtsız işler benzer niteliktedir: ev hizmetleri, seyyar satıcılık, tarım, inşaat, küçük imalat işleri, otel lokantacılık hizmetleri ve düşük düzeyli kent hizmetleri, eğlence ve fuhuş. Bu işlerin ortak özellikleri güvencesiz, düşük ücretli, marjinal, çoklu sömürüye tabi ve sosyal dışlanmaya yol açan işler olmaları ve toplumsal cinsiyet temelinde ayrışmış bulunmalarıdır.

Ev hizmetleri esas olarak göçmen kadınlar tarafından yapılmaktadır. Güney Avrupa'da bu tür işgücüne talepte dört önemli faktörün rolü vardır: İlki evli ve çocuklu kadınların işgücüne artan katılımlarının ev hizmetlilerine talebi artırmasıdır. İkincisi çocuk ve yaşlı bakımı için kamusal hizmetlerin yetersizliğidir. Üçüncüsü hanede geleneksel değerler ve cinsiyete dayalı işbölümünün hala mevcut olmasıdır. Göçmen kadınların ev hizmetlerinde istihdam imkanı yerli orta sınıf kadınlarının eşlerinden ev işlerini paylaşmasını talep etmeksizin mevcut toplumsal cinsi-

yet dengesini sürdürmesini mümkün kılmaktadır. Dördüncüsü evde hizmetçinin varlığı orta ve üst sınıf hanelerde statü sembolüdür. Bu tarz sosyal açıdan düşük değerli işler yerli genç kızlar tarafından işsizliğe rağmen kabul edilmediği sürece gelecekte daha fazla göçmeni çekecek ve ev hizmetleri daha da etnikleşecektir (Reyneri 1998: 316, 2002: 45, Kofman vd. 2000: 144, Ehrenreich ve Hohcschild 2003, Lazaridis 2005).

Göçmen kadın istihdamının bir diğer alanı eğlence sektörü ve seks endüstrisindeki fuhuş faaliyetleridir. Campani'ye göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde seks endüstrisi küreselleşme bağlamında tüketim piyasalarının büyümesi ve yeni neoliberal ideolojinin güçlenmesiyle yaygınlaşmıştır (1999:236). Bazı Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden kadınlar insan ticareti kapsamında kârlı bir faaliyetin nesneleri olarak cinsel sömürü amacıyla batı ülkelerine getirilmektedir. Ancak 1990'larda Sovyet sisteminin çökmesiyle doğu ülkelerinden çok sayıda genç kadın da bu işlere girmiştir. Doğu Avrupa'daki neoliberal dönüşüm kısıtlayıcı göç politikalarıyla birlikte kadın ticaretine yeni ivme kazandırmıştır. Bu kadınların bir kısmı yüksek eğitimli olsalar bile olumsuz ekonomik koşullar ve yüksek işsizlik oranları onları dansçı veya seks işçisi olarak çalışmak zorunda bırakmaktadır. Kırsal bölgelerden düşük eğitimli genç kadınlar ise suç örgütlerinin insan ticaretine konu olmakta ve insanlık dışı koşullar altında seks işçiliği yapmak zorunda kalmaktadır (Skrobanek 1998, Campani 2005).

Tarımda özellikle hasat zamanı mevsimsel emeğe ihtiyaç duyulan ürünlerde göçmen erkekler çalışmakta ve Güney Avrupa'nın yoksul bölgelerindeki tarım işletmelerinde yerli işgücünü ikame etmektedir. Genelde yevmiyeli olarak çalışan işçiler çoğu zaman kendisi de kayıtsız bir göçmen olan aracı tarafından toprak sahibine kiralanmaktadır. Ücretler çoğu kez yerli işçilerin ücretinden düşük kalmakta, günlük çalışma 12 saati bulmaktadır. Kuzey İtalya'da domuz ve sığır çiftliklerinde ücretler yüksek olsa da, yerel gençler işi pis bularak yapmak istemediklerinden Faslı, Polonyalı ve Hintliler bu işleri yapmaktadır. Düşük ücretli göçmen işgücünün varlığı aile işletmelerindeki aile işçiliğinin ücretli işçiliğe dönüşümüne imkan vermiştir (Martinez Veiga 1999, Reyneri 1998: 318, 2002: 46, King 2000: 16).

İnşaat sektöründe taşeronlaşmaya bağlı ayrıştırılmış bir iş sürecinin en alt basamaklarında izinsiz göçmen erkekler vardır. Göçmenler küçük ölçekli inşaat ve tamirattan otoyolların ve havaalanlarının yapımına kadar çalıştırılmakta, taşeron tarzı çalışma enformelleşmeyi kolaylaştırmaktadır. İnşaat yakınlarındaki barakalarda kalan göçmenler yerli işgücünün aldığının çok daha azını almakta ve yük-

sek iş kazası riskiyle çalışmaktadır (Martinez Veiga 1999: 116-117, Malheiros 1999, Reyneri 2002: 46, King 2000: 16).

Göçmen kadın ve erkeklerin imalat sanayinde en çok istihdam edildikleri işkolu tekstil ve konfeksiyondur. Bunu daha düşük oranlarda diğer işkolları izlemektedir. İtalya'da göçmenler orta ve kuzeydoğunun sanayi bölgelerinde plastik, seramik, konfeksiyon, taş kesme, metal, çimento fabrikaları ve tabakhanelerde küçük ve orta boy işletmelerde çalışmaktadır. Bunlar ağır koşullara sahip, kaza riski olan işlerdir ve bu türden işler sadece marjinal firmalarda değil teknolojik yenilenmeye giren küçük firmalarda da bulunmaktadır. Büyük firmalar kendi bünyelerinde vasıfsız işlere yer vermemekte, küçülerek bu tür işleri başka firmalara yaptırmaktadır. (Reyneri 1998: 319, 2002: 47).

Turizm ve lokantacılık işlerinde mevsimlik ve geçici işçiler için yoğun talep vardır ve göçmen kadın ve erkekler temizlikçi, kapıcı, mutfak elemanı, garson vb. olarak çalışmaktadır. Genelde resmi sözleşme ve yan yararlar olmadan enformel çalışma egemendir (King 2000: 17).

Güney Avrupa ülkelerine göçün ana karakteristikleri şöylece sıralanabilir: Göç ikincil ve enformel işgücü piyasaları için ucuz ve esnek işgücü talebine dayanmaktadır. Tarım ve imalatta küçük işletmelerde üretkenlik düşüktür ve bunların ayakta kalabilmesi düşük maliyetli (sosyal sigorta primi ve gelir vergisi kesintisi olmayan) işgücünün varlığına bağlıdır. Göçmenler olmadan bazı ekonomik sektörlerin; küçük çiftlikler, inşaat işleri, ev hizmetleri, yaşlı bakımı gibi, ayakta kalması mümkün değildir. Yaptıkları işler de genelde daha düşük ücretli ülkelere aktarılamayacak işlerdir. Yerli işsizler göçmenlerin üstlendiği düşük ücretli, düşük statülü işleri kabule razı olmadığından onları ikame eden göçmen işçiler cinsiyet ve etnik grup temelinde işgücü piyasasının belirli tabakalarında ve nişlerinde yoğunlaşmakta, böylece işgücü piyasalarında ayrışma derinleşmektedir. Düşük ücreti göçmenlerin yasadışı veya yarı yasadışı statüleri mümkün kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki göçmen ağları bilginin aktarılmasında ve işgücü arzının sürekliliğinde önemli rol oynamaktadır (Martinez Veiga 1999: 116, Reyneri 2002: 56-57, King 2000).

Bu noktada işgücü piyasalarındaki geleneksel toplumsal cinsiyet ayrışmasının göçmen kadın ve erkekler açısından farklı fırsatlar sunduğunun altını çizmek gerekir. Göçmen kadınların iş fırsatları ev işleri, eğlence, otel ve restoran, satış ve imalat sanayinde parça birleştirme işleriyle sınırlıdır. Göçün mevcut yasal kanalları daha çok tarım ve inşaat alanlarına ilişkin olup, bunlar esas olarak erkek ağırlıklı sektörlerdir. Bu durum kadınları düzensiz göçmenliğe ve dolayısıyla istis-

mara daha çok mahkum etmektedir (Taran, Chammartin 2003: 9). Göçmen kadınların yasallaştırıldığı durumlarda bile (2003'te İtalya'da sadece ev hizmetlileri için af çıkartılmıştır) kadınlar yalnızca ev ve bakım işleri bulabilmekte, erkeklerse değişik işler arasında seçim yapabilmektedir (Campani 2005).

Türkiye'de Enformel Ekonomi ve Düzensiz Göç

Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve kapitalist gelişmenin yönü Güney Avrupa ülkeleriyle çeşitli benzerlikler göstermekle birlikte, birçok yönden de farklıdır. Güney Avrupa'da kapitalizmin gelişimi sanayileşmeden ziyade, tarım ve turizme bağımlılık ve küçük ölçekli aile işletmelerine dayanan güçlü bir enformel ekonomi ile karakterize olurken bu özelliklerin hepsi Türkiye için daha da güçlü şekilde geçerlidir. Türkiye'de tarım sektörü üretim ve istihdam içinde çok yüksek bir paya sahiptir, turizmin milli gelir ve istihdamdaki payı sürekli artmaktadır. Kırsal ve kentsel kesimlerde küçük üreticilik, kendi hesabına çalışma ve aile temelli işletmeler son derece yaygındır. Türkiye'de işgücü piyasası, istihdamın büyük kesimini kapsayan tarım sektörünün yanında kentlerde özel ve kamu kesiminin büyük işletmelerinde çalışanları kapsayan formel sektör ve küçük işletmelerin kayıtdışı işgücünü kapsayan enformel sektör nedeniyle tabakalı bir yapı arz etmektedir. Gerek ücretlilerin işgücü içindeki payının sınırlılığı, gerekse de çalışanların yarısına yakınının yasal ve kurumsal düzenlemelerin büyük ölçüde dışında kalan küçük işletmelerde kendi hesabına veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışması Türkiye'de işgücü piyasalarının son derece esnek ve toplumsal cinsiyet temelinde son derece ayrışmış ve eşitsiz bir yapıda olduğunu göstermektedir. İşgücü piyasalarının bu esnek yapısı işverenlerin düzensiz göçmen işçileri kolaylıkla istihdam etmesini mümkün kılmaktadır.

Türkiye'de işgücü piyasasının temel özelliklerinden biri işgücüne katılım oranı ve sektörel/mesleki dağılım itibariyle kadınlar ve erkekler arasındaki büyük farklardır. Güney Avrupa ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranları artarken Türkiye'de bu oran yıllar itibariyle düşme eğilimi içinde olup 2000'li yıllarda her dört kadından sadece biri işgücündedir. İstihdamda hizmet sektörü erkekler için en önemli alan iken bunu tarım ve sanayi izlemektedir. Kadınlar için tarım belirleyici ağırlığını korumakta ve istihdamdaki kadınların yarısı ücretsiz aile işçisi olarak tarım veya hizmetlerdeki küçük aile işletmelerinde çalışmaktadır. Kentlerde düşük eğitimli kadınlar için ücretli çalışma imkanları son derece kısıtlıdır. Bu durum kadın işgücüne talebin düşük düzeyi kadar mevcut işlerin ücretler ve diğer çalışma koşulları açısından olumsuz koşullarıyla ve çocuk bakım hizmetlerinin

yokluğuyla bağlantılıdır. İşgücüne düşük katılım oranında toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadın işgücü arzını kısıtlayan sosyal ve kültürel engeller de belirleyicidir, kadının çalışma kararı çoğunlukla kocasının izni ve denetimine tabidir (Kardam ve Toksöz 2005:160).

Türkiye'deki ekonomik, demografik ve sosyal yapının ayırt edici özellikleri

Türkiye ekonomisinde enformelleşme sürecini etkileyen ekonomik ve demografik faktörler çok çeşitlidir. Güney Avrupa ülkeleriyle var olan benzerlikler kadar farklılıklar da ekonomik faaliyetler ve istihdamdaki enformelleşmeyi artırıcı yönde etki göstermektedir. Sosyal devletin geri yapısı ve çocuklar ile yaşlılar için kamusal bakım hizmetlerinin yokluğu da ev hizmetlerinin enformel emek yoluyla çözümüne neden olmaktadır.

Farklılıkların başında Türkiye'de sanayileşmenin tümüyle dışa bağımlı yapısıyla Güney Avrupa ülkelerindeki yetersiz düzeyin de gerisinde kalması gelmektedir. Bu durum kendini istihdam içinde ücretlilerin payının sınırlılığı, sınıfsal yapılanmada işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel zayıflığı ve bunun örgütlenme düzeyine yansıması olarak somutlamaktadır. Ayrıca Türkiye'de bölgeler arasındaki kalkınmışlık düzeyi ve milli gelirden alınan pay itibariyle büyük farklar vardır. Bu durum ve 1980-90'larda güneydoğudaki politik çatışma ortamı iç göçün hızı azalmış olsa da hala sürmesine neden olmaktadır. İç göçe ek olarak Türkiye'de enformel sektörün büyüklüğünü etkileyen ve Türkiye'den AB ülkelerine, çevre ülkelerden de Türkiye'ye göçü tetikleyen ekonomik faktörler vardır. Bunlar şöylece sıralanabilir:

1. Yetersiz ekonomik büyüme: Çalışma çağındaki nüfusun giderek artması ve iç göç kentsel işgücü arzının büyümesine yol açmakta ve işgücü piyasaları üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Türkiye'de istihdamın çalışabilir yaştaki nüfusa oranı sürekli düşme eğilimi içinde olup, bu durum işgücüne katılma oranındaki düşmenin ve yüksek işsizliğin bir sonucudur. 1963'te %65 olan bu oran, 2006'da %43'tür. İşgücüne katılımdaki düşüş esas olarak tarımsal üretimde ücretsiz aile işçisi olarak yer alan kadınların kente göçle birlikte üretimden çekilmesine bağlıdır. İşsizliğin artmasındaki asıl neden ise tarımda istihdam azalırken, tarım dışı alanlardaki ekonomik büyümenin beraberinde yeterli istihdam artışı getirmemesidir İzlenen ihracata dayalı sanayileşme modeli reel ücretlerde düşüş üzerinde temellendiğinden ülke içindeki talepte kısılma yeterli işyerlerinin yaratılmasını önlemektedir (Ansal vd., 2000: 128).

2. Ekonomik yeniden yapılanma ve esneklik: Türkiye'de 1980 sonrasında uy-

gulanan yapısal uyum programları ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dayalı sanayileşmeye geçişi öngörürken, devlet eliyle geliştirilen bir dizi kurumsal, siyasi ve iktisadi teşvik sistemi sermaye birikim sürecinde rant mekanizmalarını öne çıkarmıştır. Bunun sonucunda sermaye sanayi yatırımlarından uzaklaşarak kamu kesimine borç vermeyi ve yüksek faiz gelirleri elde etmeyi tercih etmiş veya turizm ve inşaat sektörlerine yönelmiştir. Türkiye'de devletin küçültülmesi politikaları çerçevesinde kamu kesiminin imalat sanayi yatırımlardan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluk özel sektör tarafından kısmen doldurulabilmiştir (Şenses 1994: 64). İhracatı teşvik etmek üzere getirilen çok sayıda tedbir sonucunda, imalat sanayiinde ihracata yönelik üretimde bulunan firmalar uluslar arası piyasalarda rekabet edebilmek için fiyatları dolayısıyla emek maliyetini düşürmeye yönelmişlerdir. Kayıtdışına çıkması kolay olmayan ve emek yoğun üretimde bulunan büyük firmalar çözüm yolunu küçük ve orta boy işletmelere fason üretim yaptırmakta bulmuşlardır. Bu tür işletmeler esas olarak enformel istihdam üzerinden işgücü maliyetlerini düşürmekte, esneklik enformelleşme şeklinde tezahür etmektedir.

3. Gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk: Türkiye'de gelir dağılımının eşitsizliği ve adaletsizliği de dikkat çekicidir. 2000'de nüfusun en alt %40'lık bölümünün milli gelirden aldığı pay %13.5'tir. 90'lı yıllarda ücretli çalışanların toplam istihdam içindeki payları artarken, GSYİH'daki payları gerilemiştir. Bunun sonucunda yoksulların %53.7'sinin çalışan yoksullar olduğu görülmektedir. Bu oran kırsal kesimde %62.5 ve kentsel kesimde %29.7'dir (DPT 2001: 151). Kentlerde formel sektörde asgari ücretle istihdamın yaygınlığının yanı sıra enformel sektörde düşük ücretli istihdamın yaygınlığı çalışan yoksulların varlığında önemli rol oynamaktadır. Yoksulluk hanenin tüm üyelerini enformel sektörde birden fazla gelir getirici faaliyette bulunarak yaşamlarını sürdürme çabasına yöneltmektedir. Formel kesimde yeterli istihdam yaratılmaması, işsizlik sigortası uygulamasının 2003'te başlaması ve sigortadan yararlanabilme koşullarının ağırlığı nedeniyle işsizlerin büyük kısmı enformel sektöre ve kendi hesabına çalışmaya yönelmek zorunda kalmaktadır. Enformel istihdamın göstergesi olarak Türkiye'de herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalışanların oranına bakıldığında 2006'da %48.5'tir. Bu oran tarımda %87.4, tarım dışı faaliyetlerde %33.9'dur (www.tuik.gov.tr).

Güney Avrupa ülkeleriyle Türkiye arasındaki bir diğer çok önemli fark Türkiye'nin demografik yapısı ve pozitif doğal nüfus artış hızı bakımından ortaya çıkmaktadır. 2000'de doğal nüfus artış hızı Türkiye'de 1.56'dır (CE 2002: 34). Toplam doğurganlık oranına bakıldığında Türkiye'de 2.5'le Avrupa Konseyine üye

ülkeler arasında en yüksek düzeye çıkmaktadır (agy: 23). Ancak Türkiye'deki nüfus dinamikleri de giderek Avrupa toplumlarınınkine benzemektedir. Türkiye'de 1990-2000 arasında doğurganlık hızındaki azalmaya bağlı olarak genç nüfusun artış hızı sıfıra yaklaşmış, üretken nüfusun artış hızı aynı düzeyde kalmış, yaşlı nüfus ise en fazla artış hızına ulaşmıştır. Bu dönemde 20 milyona ulaşan genç nüfusun büyüklüğü hemen hemen sabitleşirken, üretken nüfusun büyüklüğü 44 milyona ve yaşlı nüfusun büyüklüğü 4 milyona yükselmiştir (DİE 2003:32-33). Yetişkin nüfusun hacmi projeksiyonlara göre 2025'e kadar sürekli artacaktır. Çünkü bu nüfus grubundakiler doğurganlığın henüz hızla düşmediği bir dönemde doğmuş bulunmaktadır. Türkiye'de nüfus 2025'e kadar %30 oranında artarken, 15-64 yaş grubunda olanların oranı %60 oranında artarak 60 milyon kişiye yükselecektir (Behar vd. 1999: 60). Bu, giderek yükselen potansiyel bir işgücü arzı demektir ve ülke içindeki istihdam imkanlarının yetersizliği ölçüsünde emek göçü yönünde baskı yaratacaktır.

Enformel ekonomiyle bağlantılı olarak düzensiz göç

Türkiye'de yaygın bir enformel ekonominin ve istihdamın varlığı her ne kadar ülke içindeki işgücü arzı fazlasını bulduğu her işi yapmaya ve elverişsiz koşullarına rağmen kayıtdışı çalışmaya razı gelmeye sevk etse de, düzensiz göçmenler açısından da istihdam fırsatları sunmaktadır. Türkiye'de kaçak yabancıların hangi alanlarda ne tür koşullar altında çalıştığını ve bu çalışmanın boyutlarını ortaya çıkaracak kapsamlı ve toplumsal cinsiyet farklarını gözeten araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu alanda yapılmış sınırlı sayıda araştırmanın bulgularına ve basında yer alan haberlere göre Türkiye üzerinden AB ülkelerine gitmek isteyen göçmenler (çoğunlukla Asya'da İran, Irak, Afganistan, Pakistan ve Bangladeş'den, Afrika'da Somali, Sudan, Nijerya'dan gelmektedirler) kalış sürelerinin uzamasına bağlı olarak yaşamlarını sürdürmek üzere enformel sektörde çalışmaktadır. Eski doğu bloku ülkelerinden (Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve AB'ne üyelik öncesi Romanya) göçmenler ise çalışma amacıyla turist vizesi alarak Türkiye'ye gelmekte ve çeşitli sektörlerde kayıtdışı işler bulmaktadır. Vizeleri dolduktan sonra ya çıkış yapıp geri dönmekte ya da kaçak göçmen olarak ülkede kalmaya devam etmektedir. Kaçak olarak kalanlar daha sonra ülkeyi terk ederken sınırda yüksek miktarda para cezaları ödemek zorundadır (600 $). Diğer iki gruba göre sayıları çok daha az olmakla birlikte sığınma başvurusunda bulunmak üzere Türkiye'ye gelenlerden başvuruları reddedilenler de yaşamlarını sürdürmek için enformel istihdama yönelmektedir.

Yabancı işçi istihdamı daha çok Marmara ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yoğunlaşmış olup tekstil, konfeksiyon, gıda, deri, lastik, plastik, döküm gibi imalat sanayi işkollarının, inşaat ve hizmet sektörünün küçük ve orta boy işletmelerinde ve ev hizmetlerindedir. Karadeniz bölgesine esas olarak çay ve fındık toplamak üzere mevsimlik işçi gelmektedir. Güneydeki turistik bölgelerde Rusça konuşabilen yabancı işçiler tezgahtarlık, otelcilik, lokantacılık vb. hizmet işlerinde istihdam edilmektedir. Ev işleri, çocuk, yaşlı ve hasta bakımında daha çok Moldova'dan, tekstil-konfeksiyonda daha çok Moldova ve Romanya'dan, eğlence ve fuhuş sektöründe Moldova, Rusya, Romanya, Ukrayna ve Belarus'tan gelen göçmen kadınlar, inşaat sektöründe İran, Irak ve Azerbaycan, Romanya ve Moldova'dan gelen göçmen erkekler çalışmaktadır. Lokanta ve gıdayla ilgili sektörlerde ise Ukrayna, Filipinler, Pakistan, Bulgaristan ve Romanya'dan gelen kadın ve erkek işçiler kaçak olarak çalışmaktadır (İçduygu 2004: 11, Gürsel vd. 2002: 20-21). Türkiye'de kaçak olarak çalışan yabancı işçi sayısına ilişkin kesin bilgi olmasa da her yıl 200-300 bin arasında yabancının ülkeye kaçak girdiği ve bunların yaklaşık yarısının yasadışı çalıştığı tahmin edilmektedir (İçduygu 2004: 68).[1] Yasal yollardan turist vizesi alarak gelenlerin bir kısmının da çalıştığı ve vizesi bittikten sonra da ülkede kaldığı göz önüne alındığında bu sayının birkaç yüz bin kişiyi bulacağı düşünülebilir.

Türkiye'de düzensiz göçmenlerin Güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi yerli işgücünün yapmak istemediği işlerde onları ikame etmesi kısmen gözlenmektedir. Türkiye'deki yüksek işsizlik oranları, vasıfsız işgücünün sayısal büyüklüğü, her koşulda çalışmaya hazır geniş bir işgücü rezervi yaratmaktadır. Yerli işsizler göçmenler tarafından yapılan işleri yapmaya hazırdır. İmalat sanayiinde ve inşaat sektöründe yerli ve göçmen işçiler arasında bir rekabet söz konusudur. Ancak göçmenlerin yerli işgücünün çekince ücretinden daha düşük düzeylerdeki ücretlere çalışmaya razı gelmesi, vasıflılık düzeylerinin daha yüksek olması, daha çalış-

1 Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre 1995-2004 yılları arasında kayıtdışı giriş çıkış yapan ya da ikamet eden kimselerden yakalananların sayısı 467 768'dir. 2000-2001 yıllarında yakalananların sayısı yıllık 90 bin kişiyi aşarak en yüksek düzeye çıkmıştır (ÇSGB, 2004:39-43). Yıllar itibariyle yakalananların bir veya birkaç katı yakalanamayan kişi olduğu söylenebilir. Yine Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre 1996-2001 arasında suça karışma (izinsiz ikamet, izinsiz çalışma, sahtecilik, fuhuş, fuhşa aracılık etmek) sebebiyle valiliklerce sınır dışı edilenlerin sayısı toplam 177 783'tür. 1999-2001 arasında sınır kapılarında geri çevrilenlerin toplam sayısı 46 366'dır (www.emniyet.gov.tr). Türkiye'ye yasal yollardan giremeyen göçmenler göçmen kaçakçılarından yardım almakta, yapılan ödemelerin tutarı 50 $'dan 3500 $'a kadar çıkmaktadır (İçduygu 2004: 39).

kan ve disiplinli olarak kabul edilmeleri onları işverenler açısından tercih edilir kılmaktadır. Özellikle sık tekrarlanan ekonomik kriz dönemlerinde krizden çıkışın yolu küçük ve orta boy işletmelerde kimi işverenlerce göçmenleri çok düşük ücretlerle, son derece elverişsiz koşullarda uzun saatler çalıştırmak olarak bulunmaktadır. Genelde fason veya taşeron üretimde bulunan bu işletmeler daha büyük işletmelerden işi ancak düşük fiyat teklif etmelerine imkan veren düşük işgücünü maliyetlerini sağlayabilmeleri ölçüsünde almaktadır. Oysa yerli işgücünün bu düşük ücret düzeyini kendisinin ve ailesinin yaşamını idame ettiremeyeceğinden kabul etmesi mümkün değildir. Bu nedenle yerliler ve yabancılar için farklı ücret düzeyleri ortaya çıkmaktadır.[2]

Tarım sektöründe ise durum daha farklıdır. İşgücü piyasasının en korumasız grubu olan ve güneydoğudan gelen gezici tarım işçisi kadınlara zaten il ve ürün bazında belirlenen asgari günlük ücretin daha altında ücret ödenmektedir. Karadeniz bölgesinde fındık ve çay tarımında özellikle BDT ve Rusya'dan gelen kaçak işçiler bu ücretin de altında çalışmakta, gezici ve geçici tarım işçilerinin de asgari ücretin altındaki ücretini daha da düşürmektedir (Yıldırak vd. 2003: 115).

İmalat, inşaat ve tarım sektörlerinde kısmi bir ikameden söz edilebilirken hizmet sektöründeki ikame çok daha düşük düzeydedir, burada kendi talebini yaratan bir arz mevcuttur. Türkiye'de vasıfsız kadınlar için kentsel istihdam imkanları çok kısıtlı olsa da, büyük kentlerde yüksek vasıflı kadınlar için istihdam fırsatları artmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı katı bir işbölümüne bağlı olarak çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerini sürdürmeleri çalışan kadınlardan beklenmektedir. Yüksek eğitim görmüş, uzman mesleklerde çalışan kadınlar, geleneksel aile yapısı içinde kadından beklenen bakım işini kendileri yerine getirmedikleri noktada ücretli işgücünden yardım almaktadır. Kamusal bakım hizmetlerinin yokluğu hizmetlerin piyasadan satın alınmasına yol açmaktadır. Ancak ağır çalışma koşulları nedeniyle ev hizmetleri düşük eğitimli yerli kadın işgücü tarafından kocaları para kazanabildiği sürece pek tercih edilmemektedir. Kocanın para kazanma yükümlülüğünü yerine getirmediği durumlarda kadınların bu işleri yaptığı görülmektedir (Kalaycıoğlu, Tılıç 2000). Ayrıca yerli kadın işgücünün evde tam zamanlı kalmasını sağlamak Türkiye'de çalışan kadınların kendi aile yükümlülükleri ve gelenek-

2 Yabancı işçilerin yerli işgücüyle rekabet ettiği alanlara örnek olarak imalat sanayinde konfeksiyon işkolu verilebilir. 2002'de ekonomik krizin etkilerinin devam ettiği konfeksiyon işyerlerinde kayıtlı işgücü için asgari ücret yaygın olup 113$'dır. Enformel işletmelerde bu tutar 97-110 $, çocuk emeği ve yabancı işçi kullanan işletmelerde 69-83 $'dır (Eraydın, Erendil 2002).

ler nedeniyle istisnai bir durumdur. Kalmaları durumunda talep ettikleri ücret yabancılara ödenenden daha fazladır. Bu nedenle göçmen kadınlar, özellikle Moldovalılar evlerde sürekli kaldıkları ve kimi zaman sağlık alanında eğitim gördükleri, ciddi ve disiplinli çalıştıkları için orta ve üst orta gelir gruplarından ailelerde özellikle hasta bakımında kesinlikle tercih edilmektedir.[3]

Eğlence ve fuhuş sektöründe çalışan kadınlar arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Eğlence sektöründe Doğu Avrupa ülkelerinden gelen genç kadınlara büyük talep olup, bunlar genelde kendi ülkelerindeki dans okulu şeklindeki aracı kurumlar tarafından gerekli yasal izinler alarak getirilmekte, gece klüplerinde erotik şovlara çıkmaktadır.[4] Bu kulüplerde çalışan kadınlar genelde yapacakları işi bilerek gelmektedir. Ancak Rus Konsolosluğu temsilcisine göre gece klüplerinde çalışan dansçılara bazen ücretleri ödenmeyebilmekte veya başlangıçta anlaşılandan daha düşük ücret verilebilmektedir. Genelde kadınlar kendi ülkelerinde bu durumlara karşı uyarılmakta, Türkiye'deki yasal mevzuat sözleşmelerin mutlaka iki dilde yapılmasını öngörmektedir. Ancak Moldova ve Azerbaycan konsolosluk temsilcilerinin açıklamalarına göre bazen kırsal kesimden gelen düşük eğitimli ve göç konusunda yanlış bilgilendirilen kadınların sahte iş sözleşmeleriyle kandırılmaları ve fuhşa zorlanmaları söz konusu olmaktadır. Türk emniyet yetkililerinin verdiği bilgilere göre kadınlar kendi ülkelerinde örgütlü seks şebekelerinin temizlikçilik, hizmetçilik, garsonluk vb. iş vaatleriyle kandırılmakta ve borçlandırılmakta, Türkiye'ye geldikten sonraki ilk aylar aracı için çalışmaktadır. Daha sonra kazandıkları paranın %40'ını almalarına izin verilmektedir. Polis yetkilileri yabancı kadınların çok mağdur oldukları vakalara tanık olmuştur. Ancak kadınların önemli bir kısmı fuhuş sektöründe çalışmak üzere bilerek gelmektedir ve bu sektörde çalışan yabancı kadınların sayısı artmaktadır (Erder, Kaşka 2003: 40-50).

3 Ankara'da hasta bakımı yapan Moldovalı kadınlara ödenen ücret ayda 350-400 $'dır (500 milyon TL). Böyle bir işi yerli bir kadın en az 575 $'a (750 milyon TL) yapmaktadır. Buna karşılık kadınlar kendi ülkelerinde vasıflı işlerde bile ayda en fazla 50 $ kazandıklarını belirtmektedirler.

4 Günlük yevmiye esasıyla ve sigortalı olarak çalıştırılan kadınların aylık kazancı 500 $ civarındadır. Ancak kadınlar bu parayı kulüp işleticisine kazandırabilmek için şovdan sonra müşterileri masalarında ziyaret etmek ve kendilerine içki ısmarlanmasını sağlamak zorundadır. Her kadının günlük veya haftalık olarak doldurması gereken bir içki kotası vardır ve konsomasyon süresi 10-20 dakika arasındadır. 2004'de Ankara'daki gece kulüplerinde bir içkinin fiyatı 15-35 $ arasındadır. Kadınlar tanıştıkları kişilerle iş saatleri dışında buluşabilir ve onlardan hediye alabilirler ancak fuhuş yaptıkları suçlamasını kesinlikle kabul etmemektedirler (Özen 2004).

Türkiye'ye geçici süreyle, para kazanmak üzere gelen yabancıların kendi ülkelerinde ekonomik koşulların ağırlığı, yoksulluk, işsizlik göç kararı almalarında etkilidir. Çalışmak üzere Türkiye'nin hedef ülke olarak seçilmesinde kayıtdışı iş bulabilmelerinin, kendi ülkelerine kıyasla çok daha fazla para kazanabilmelerinin yanı sıra coğrafi yakınlık, seyahatin ucuz ve rahat olması, çalışan akraba veya arkadaşların sağladığı sosyal ağ etkili olmaktadır. Kazanılan paranın tutarı çalışılan işkoluna ve yapılan işe göre farklılık gösterse de, kendi ülkelerinde kazanabileceklerinin birkaç katıdır. Göçmenler esnek vize sistemi sayesinde kaçakçılara ihtiyaç duymamakta ancak kendi ülkelerinde veya Türkiye'de özel iş bulma kurumları olarak faaliyet gösteren aracı kurumları kullanmaktadır. Kurumlar yaptıkları iş karşılığı yüksek komisyonlar almaktadır. Bu kurumların bazıları göçmenleri borçlandırmakta, sürekli polis ve sınır dışı edilme korkusu, vize sürelerinin dolmasına rağmen kalmalarından ötürü işverenlerden veya güvenlik güçlerinden aldıkları tehditler, rüşvet, çalıştıkları halde ücretlerinin ödenmemesi gibi istismar biçimleriyle yüz yüze kalmaktadırlar. Kadın göçmenler bunların dışında cinsel taciz, tecavüz gibi saldırılara da maruz kalabilmektedir (İçduygu 2004: 12-13).

6 Eylül 2003'te yürürlüğe giren 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun yabancıların çeşitli alanlarda izin alarak çalışmasına imkan vermektedir. Bu işler arasında ev hizmetleri de vardır. Ancak ülkede bulunanların çalışma iznine başvurabilmesi için en az altı aylık yasal bir ikamet iznine sahip olması gerekmekte ya da başvurunun gelmeden önce bulundukları ülke konsolosluğuna yapılması gerekmektedir. Turist vizesiyle gelenlerin yurt içinden başvuru yapması mümkün değildir. Dolayısıyla yasa ülkede halen kaçak olarak çalışanlar açısından bir kolaylık getirmemiştir. Yasaya göre işverenlerin yanlarında çalıştıkları yabancıları sosyal güvenlik kurumuna kaydettirmeleri gerekmektedir. Ancak ev hizmetleri Türkiye'de İş Kanunu kapsamında olmadığı gibi yasal olarak düzenlenmiş bir çalışma biçimi değildir ve yerli işgücü açısından da sigortaya kaydettirilmeleri gibi bir alışkanlık bulunmamaktadır. Bu koşullar altında yabancı hasta ve çocuk bakıcıların sigortalanması ihtimali çok zayıftır. ÇSGB verilerine göre yasanın çıktığı tarihten 5.7.2005'e kadar geçen sürede toplam 21 605 başvuru olmuş, 13 009 izin verilmiş, 3 286'sı reddedilmiştir. Başvuruların 5 310 tanesi o tarih itibariyle incelemededir. Çalışma izni verilen yabancılar aynı zamanda SSK ve Bağ-Kur Genel Müdürlüklerine de bildirilmiştir. Başvuruların ve verilen izinlerin mesleklere ilişkin dağılımına dair bilgi mevcut değildir. Bu sayı Türkiye'de kaçak olarak çalıştığı ve sayılarının birkaç yüz bini bulduğu tahmin edilen yabancıyla karşılaştırıldığında çok sınırlıdır. Her ne kadar kaçak yabancı işçi çalıştırma-

nın karşılığı olarak ağır para cezaları getirilmiş olsa da (işçi başına yaklaşık 3 572,30 YTL=2300 $) bu ceza yetersiz denetimlerden ötürü caydırıcı olmaktan uzaktır.

Türkiye'de gerek eksik istihdamda bulunanların, gerekse işsizlerin sayıca çokluğu göz önüne alındığında, düzensiz göçmenlerin işsizlik oranlarının yükselmesi yönünde bir etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak bu etki kaçak çalışan göçmen sayısının çok yüksek olmamasına bağlı olarak sınırlıdır. Özellikle ev hizmetlerinde ve eğlence endüstrisinde çalışan kadınlar ise bir açığı doldurmaktadır.

Sonuç

Ülkeler arasında büyük eşitsizlerin hüküm sürdüğü koşullarda, enformel ekonomiler var oldukça, ülke içinden yeterli miktarda ucuz işgücü sağlanamadıkça ve refah devletleri çocuk ve yaşlı bakımı için kamusal hizmet sunmadıkça emek göçü de sürecektir. Sınırlar kapatılsa ve düzensiz göçe yönelik denetimler artırılsa da enformel sektörden kaynaklanan işgücü talebi göçü tetikleyecektir. İşgücü arz ve talebini göz önünde tutmadan benimsenen göç politikalarının sınır denetimleri etkisiz kalmaya mahkumdur. Yasadışı sınır geçişleriyle, insan kaçakçılığı ve ticaretiyle, işgücü talebi göz önüne alınmadan ve yasal göç için uygun kanallar açılmadan yürütülecek mücadele enformel istihdamın istismar boyutlarını ve göçmenlerin dışlanmasını daha da derinleştirecektir.

Göç veren ve göç alan bir ülke olarak AB'ne adaylık sürecindeki Türkiye'den sınır kontrollerini AB'yle uyumlu hale getirmesi yani kısıtlayıcı vize düzenlemelerini benimsemesi beklenmektedir. Ancak Türkiye'de göçmenlere fırsatlar sunan enformel ekonomik faaliyetler ve enformel istihdam sürdüğü sürece soruna çözüm bulmak mümkün değildir. Güney Avrupa ülkelerindeki işgücü piyasalarının yapılarının göçü teşvik etmesi gibi Türkiye'nin yüksek derecede enformelleşmiş işgücü piyasaları da göçü teşvik etmektedir. Aralarındaki temel fark Güney Avrupa'da işgücü talebinin yerli işgücü açığını kapatmak için olması, yerli işgücü rezervinin yüksek olduğu Türkiye'de ise göçmen işçilerin ücret rekabetini ve işsizliği artırarak aşağı doğru yarışı hızlandırmasıdır. Göç konusunda yapılması gereken, getirdiği kimi olumsuz sonuçlara rağmen AB'nin kısıtlayıcı politikalarını benimsemek değil, Türkiye'de mevcut enformel ekonomi ve istihdamı denetleyecek ve küçültecek önlemleri almaktır. İstihdamın büyük kısmını sağlayan küçük ölçekli imalat ve hizmet sektörü işletmelerinin korumasız işgücü istihdamı üzerinden varlığını sürdürmelerini önlemek için bu işletmeleri ekonomik açıdan sürdürülebilir hale getir-

mek ve işgücü açısından yeterli koşulları olan işyerleri yaratmak üzere destek politikaları geliştirilmelidir. Aynı zamanda imalat ve inşaat sektörlerinde kayıtdışı çalıştırmaya karşı denetimler artırılmalıdır. Ancak bu yolla varlığını hep daha düşük işgücü maliyetlerine bağlamış olan işletmelerin kaçak göçmen işgücü istihdamının önüne geçilebilir. Çocukların ve yaşlıların bakımına yönelik kamusal hizmetlerin sunulması için ulusal bütçede gerekli kaynaklar ayrılmalıdır. Yerli işgücünün çalışmadığı alanlarda ise göçmenlere yönelik yasal düzenlemeler yoluyla konumları yasallaştırılmalı ve sosyal koruma kapsamına alınmaları sağlanmalıdır. Fuhuş sektöründe çalışan kadınlar mağdur olarak kabul edilmeli, mücadele onları sömüren suç şebekelerine karşı yürütülmelidir.

Kaynakça

Ansal, H., Küçükçiftçi, S., Onaran, Ö., Orbay, B. Z. (2000) Türkiye'de Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Arango, J. (2005) 'Irregular Migration, Informal Labour Markets and Immigration Policy Reform: The Case of Spain'. Paper presented at the international workshop, Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe, Istanbul: December 2005.

Baldwin-Edwards, M. (1999) 'Where free markets reign: aliens in the twilight zone' in Baldwin-Edwards and Arango (1999), 1–15.

—— , Arango, J. (eds) (1999) Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe. London: Frank Cass.

Behar, C., Işık, O., Güvenç, M., Erder, S., Ercan, H. (1999) Türkiye'nin Fırsat Penceresi, Demografik Dönüşüm ve İzdüşümü. İstanbul: TÜSİAD.

Campani, G. (1999) 'Trafficking for sexual exploitation and the sex business in the new context of international migration: the case of Italy' Baldwin-Edwards and Arango (1999), 230–61.

—— (2005) 'Trafficking and irregular migration: controversial concepts, changing contexts'. Paper presented at the international workshop, Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe, Istanbul: December 2005.

Council of Europe (2002) Recent Demographic Developments in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

ÇSGB (2004) Kayıt Dışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı. No.116. Ankara: Genel Yayın.

DİE (2003) 2000 Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DPT (2001) Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele. Ankara: ÖİK Raporu.

Ehrenreich B., Hochschild, A. R. (2003) Global Woman-Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy, London: Granta Books

Eraydın, A. and Erendil, A. (2002) 'Konfeksiyon Sanayiinde Yeniden Yapılanma Süreci, Değişen Koşullar ve Kadın Emeği: Ne Kazandılar, Ne Kaybettiler'. İktisat Dergisi No. 430. Ekim.

Erder, S. and Kaşka, S. (2003) Irregular Migration and Trafficking in Women: the Case of Turkey, Geneva: IOM.

Gürsel, S., Levent, H., Taştı, E., Yörükoğlu, A., Erçevik, A.S., Tercan, P. (2002) Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik, İstanbul: TÜSİAD.

İçduygu, A. (2004) Türkiye'de Kaçak Göç, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Kalaycıoğlu, S., Rittersberger-Tılıç, H., (2001) Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar. Cömert "Abla"ların Sadık "Hanım"ları, Ankara: Su Yayınları

Kardam F., Toksöz, G. (2005) Gender Based Discrimination at Work in Turkey: a Cross-sectoral Overview, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:59, no:4, 2004.

King, R. (2000) 'Southern Europe in the changing global map of migration' , King R., Lazaridis G. and Tsardanides C.G. (eds) Eldorado or Fortress: Migration in Southern Europe. Basingstoke: Palgrave.

Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R., (2000) Gender and International Migration in Europe, London: Routledge.

Lazaridis, G. (2005) 'Les Infirmières exclusives and migrant quasi-nurses in Greece' Paper presented at the international workshop, Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe, Istanbul: December 2005.

Malheiros, J.M. (1999) 'Immigration, clandestine work and labour market strategies: the construction sector in the metropolitan region of Lisbon' , Baldwin-Edwards M., Arango J. (1999), 169–85.

Martinez Veiga U. (1999) 'Immigrants in the Spanish labour market', Baldwin-Edwards M., Arango, J. (eds) (1999) Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe. London: Frank Cass.

Martinez Veiga, U. (2005) 'Irregular migration, informal labour and poverty in Spain'. Paper presented at the international workshop, Irregular Migration, Informal Labour and Community in Europe, Istanbul: December 2005.

Plantenga, J. (1997) 'European Constants and National Particularities: the Position of Women in the European Union Labour Market', Dijkstra A.G., Plantenga J. (eds) Gender and Economics, London: Routledge

Reyneri, E. (1998) 'The role of the underground economy in irregular migration to Italy: cause of effect', Journal of Ethnic and Migration Studies, 24(2): 313–31.

—— (1999) 'The mass legalization of migrants in Italy: permanent or temporary emergence from the underground economy?' Baldwin-Edwards M., Arango J. (1999), 83–104.

—— (2002) 'Migrants' Involvement in Irregular Employment in the Mediterreanean Countries of the European Union': <www.ilo.org>.

Özen, Açelya (2004) 'Konsumatris Kadınlar', yayınlanmamış makale.

Skrobanek S. (1998) 'Set Me Free', NL Magazine: <www.newint.org/issue305/free.htm>
Şenses, F. (1994) 'The stabilization and structural adjustment program and the process of Turkish industrialization: main policies and their impact', Şenses F. (ed.) Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context. London: Greenwood.
Taran, P.A. and Chammartin, G.M.F. (2002) 'Getting at the Roots: Stopping Exploitation of Migrant Workers by Organized Crime': <www..ilo.org>.
Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., Kılıç, M. (2003) Türkiye'de Gezici ve Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları. Ankara: Tarım-İş Yayını.

"INFORMAL LABOUR MARKETS AND THE NEED FOR MIGRANT WORKERS: THE CASE OF TURKEY FROM A COMPARATIVE PERSPECTIVE"

One of the most significant developments associated with globalisation is the shift of labour-intensive and, in many cases, environmentally harmful branches of industry in industrialised countries to developing countries within the framework of a new international economic division of labour. In industrialised European countries this shift brought with it the disappearance, to a great extent, of secondary sector workplaces in the manufacturing industry and was accompanied by unemployment on the part of migrant workers who constitute the major component of the peripheral labour force. Meanwhile, although somewhat reduced, small and medium-size manufacturing enterprises in industrialised countries still need skilled and unskilled labour. Since such enterprises are in no position to transfer their labour-intensive work abroad, they are trying to find a way out through deregulation, further flexibility in production and outsourcing/sub-contracting. 'Bad jobs' exist not only in manufacturing but also in the service sector, agriculture and construction, and in many countries there is a proliferation of jobs at the lower echelons of employment. The emerging demand for labour brings a strong motive for labour mobility and for the employment of new migrant workers. The existence of relatively large informal economies in southern European countries such as Italy, Spain, Greece and Portugal contributes additionally to this development in that they become the main targets of irregular migratory flows in the European Union.

At the same time changing welfare regimes in the process of neoliberal restructuring, breaking down of traditional family structures providing care for children and elderly, new demographic trends with the aging of the society and increasing labour force participation of native women are multifarious factors

decisive for the migration of female workers to be employed in domestic services of these countries. As a result, the segmented structure of labour markets maintains itself and the labour force keeps segregating on the basis of gender, ethnic origin or race.

This paper attempts first to analyse the role of the informal economy, weak welfare state and the gendered demand for labour in different sectors of economic activity in relation to irregular migration in the countries of southern Europe, in the context of their specific capitalist development. Then, the phenomena of the informal economy and informal employment in Turkey are examined, and the extent to which irregular migration is shaped by the demand for male and female labour is investigated by highlighting similarities and differences with other southern European countries.

TÜRKİYE SENDİKAL HAREKETİ, ENTERNASYONALİZM ve MİLLİYETÇİLİK

Oğuz TOPAK*

1. GİRİŞ

Göç, kapitalizmin ilk dönemlerinden itibaren işçi sınıfı açısından önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kapitalizmin emekçi kitleleri yaşadığı yerlerden söküp atması ve sermaye birikimi için ucuz emekgücü ihtiyacı nedeniyle zorunlu emek göçünü dayatması sınıf içi gerilimler ve hatta çatışmalar yaratmıştır. Sendikal hareket açısından üzerinde yoğunlaşılan en önemli konulardan birisi haline gelen enternasyonalizm ve göç olgusu, 18 ve 19. yüzyıllarda olduğu gibi günümüzde de bu alandaki tartışmalarda önemini korumaktadır. Göç ve milliyetçilik arasındaki ilişki birçok dönemde işçi sınıfı ve örgütlerinin kısa ve uzun vadeli yaklaşımlarında kapitalizmin tahripkar doğasına karşı ortaklaşma yerine ulusalcı çıkarların öne çıkmasına neden olarak bir parçalanma yaratmıştır.

Bu ilişkinin ve parçalanmanın arkasında sermaye birikim sürecinin gereksinimleri yatmakta ve sermaye birikim rejimlerinin kendine has özellikleri sendikal hareketin kurumsal yapısını etkilemektedir. Sendikal hareket bir kurumsal krizle karşı karşıyadır. Sendikal hareketin krizinin ardında yatan nedenleri dışsal ve içsel nedenler olarak iki ana başlıkta toplayabiliriz. Dışsal nedenler, teknolojik dönüşüm, yaygın birikim stratejisinin emek rejiminin dayattığı esneklik uygulamalarının etkileri ile korporatist uzlaşmanın çözülüşüdür. İçsel nedenler ise, sendika üye profilindeki erkek ve mavi yakalı üyelere dayanma ve örgütsel yapının buna göre şekillenmesi nedeniyle örgütlerin sürece yönelik mücadele ve yenilenme yeteneğinin kısıtlanmasıdır.

Dünya genelinde varolan kriz sürecini aşmaya yönelik geliştirilen politikalar, iki eksen etrafında toplanmaktadır. Bunlardan ilki üretimin uluslararasılaşması ve

* Liman-İş Sendikası Uzmanı

esnekleşmesine karşı ulusal sendikal hareketlerin mücadele alanını uluslararasılaştırma gayretidir. Diğeri ise teknolojik dönüşümün emeğe yönelik olumsuz etkilerini asgariye indirmek ve yeni istihdam türlerini kapsamaya yönelik politikalar oluşturmaktır. Bu çerçevede sendikalar açısından "Marx'ın Komünist Manifesto'da "Bütün Dünya İşçileri Birleşin" sözüyle ifadesini bulan enternasyonalizm ve uluslararası sendikal dayanışma modelinin yeniden tanımlanmasına yönelik ciddi adımlar atılmaktadır. Türkiye'de sendikal hareket içerisinde günümüzde yaşanan gelişmeler ve tartışmalarda bu anlamda sermaye birikim rejimlerindeki değişimlerle bağlantılıdır. Türkiye'de sermaye birikim rejiminde köklü kurumsal dönüşümlerin yaşandığı bugünler, aynı zamanda Türkiye'deki sendikal hareket için de önemli bir moment olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle 1980 sonrası dönemde başlayan yeniden yapılanmaya dönük makro ekonomik politikalar 1990'lı yılların son yarısında ciddi bir ivme kazanırken 12 Eylül ve sonrasındaki Özalizmin sonuçları birikim stratejilerinde kendisini göstermektedir. Bu sürecin yansımaları sendikal hareket açısından da görülmektedir. Sürekli olarak gerileyen, bastırılmaya çalışılan sendikal hareket artık niceliksel açıdan dibe vurmuş durumdadır. Kamu sektörüne sıkışan sendikacılık şimdi burada da erimektedir.

Tebliğimizde Türkiye örneği üzerinden bu gelişmelerin Türkiye'deki yansımaları ve uluslararası sendikal dayanışmaya yönelik tutum ve politikaları incelenecektir. Türkiye sendikal hareketi açısından bu alanda yaşanan gelişmelerin ve bu çerçevede oluşturulan politikaların ikili bir ayrıma tutulabileceği söylenebilir. Birinci ve ana eğilim uluslararası sendikal hareketi ve dayanışmayı reddetme şeklinde kendisini gösteren milliyetçi dalganın sendikal hareket içinde yükselişidir. İkinci eğilim ise uluslararararası düzeyde diğer sendikal örgütler ve yapılarla ilişki kurma eğilimidir. Bu eğilimde öne çıkan iki tarz bulunmaktadır. Birincisi AB ve ETUC gibi yapılarla maddi ve politik ilişki kurma ve Türkiye sendikal hareketinin sorunlarının çözümünde bu tür yapıların etkinliği çerçevesinde çözüm arayışlarıdır. İkincisi ise sendikaların sektörel düzeyde gerek uluslararası sendikal örgütlenmelerle gerekse diğer ulusal sendikalarla birlikte yeni birikim rejimi çerçevesinde giderek uluslararasılaşan üretim sürecine karşı yeni ve ortaklaştırılmış mücadele stratejileri oluşturma arayışlarıdır.

Tebliğimizde özellikle Türkiye'deki bu eğilimlerin nedenleri ve sonuçlarını Türkiye'de sınıf mücadelesi sürecini nasıl etkilediğini irdeleyeceğiz. Bu çerçevede sendikal hareketin geleceğine dair bazı saptamalarda bulunacağız. Özellikle, sendikal hareketin dibe vurduğu böyle bir ortamda toplumsal muhalefetin tarihsel

öncüsü konumunda olan bu kurumların yeniden yapılanması ve sürece yönelik olarak işçi sınıfının yeniden örgütlenme koşullarını yaratması zorunluluğu çerçevesinde enternasyonalizmin ve uluslararası sendikal dayanışma ve ilişkilerin önemine değineceğiz. Yeni dayanışma biçimlerinin ve politikaların Türkiye'de sendikal harekete sunduğu imkânlar ve buna yönelik kısıtlar ve yetersizliklerin aşılabilmesi sınıf mücadelesinde önemli bir yere oturmaktadır. Bu çerçevede sendikal hareketlerle diğer toplumsal hareketler arasında giderek çözülen ilişki ağlarının, uluslararası sendikal hareketle kopma noktasına gelen sendikal ilişkilerin yeniden etkin bir sınıfsal perspektif çerçevesinde nasıl kurulabileceği tartışılacaktır.

I

Dünyada yaşanan değişim süreci sendikal hareketi de derinden etkilemektedir. Özellikle üretim sürecinde yoğunlaşma ve sermaye birikim sürecinde kitlesel üretim ve kitlesel tüketim denklemi üzerine kurulu Fordist birikim stratejisinin 1970'li yıllarda başlayan krizi ve bunun sonrasında yaşanan kriz süreci bir yandan uluslararası işbölümünü derinden etkilerken diğer yandan da sosyal formasyon düzeyinde "tek ulus" stratejisine dayanan hegemonik stratejilerin çözülüşünü de beraberinde getirmekteydi (Jessop, 1991). Fordizmdeki verimlilik artışlarına dayalı yüksek reel ücret politikaları yoluyla kitlesel tüketimi artırmak, ulusal düzeyde merkezileşmiş bir temsil sistemine dayanan korporatist temeli geliştirme ve kurumsal açıdan destekleme, Keynesyen makro ekonomik politikalar aracılığıyla pazara müdahale ve kitlesel üretim ve sermaye yoğunlaşmasına bağlı altyapı ve hammadde, yarı-mamul üretimi ve toplumsal denetim ve bütünleşmeyi kurumsal düzeyde oluşturan kapsamlı bir refah devleti oluşturma süreci batı kapitalizmlerinde çatırdamaya başlıyor ve yeni bir birikim rejiminin ortaya çıkışına tanık olunuyordu.

Özellikle Fordizmin yarattığı uluslararası işbölümündeki doygunluk noktasına ulaşma ve emek verimliliğindeki artışın teknolojik düzeyin verili sınırına erişmesi nedeniyle durağanlaşmasına karşıt olarak ulusal düzeyde merkezileşen ve temsil sürecinde önemli bir konum elde eden sendikal hareket sayesinde reel ücret düzeylerinin yükselmeye devam etmesi sermayenin sendikalara yönelik karşı saldırısının temelini oluşturmaktaydı (Jessop, 1994; Schmitter, 1979). "Katı emek piyasası" söylemi ve bunun doğrultusunda yoğun sermaye birikim rejimi yerine yaygın bir rejime geçilmesi ve esnek birikim stratejilerinin krizin çözümü için alternatifsiz olduğu vurgusu dünya genelinde yeni birikim stratejisinin hegemonyasını kurmaya dönük yaklaşımların habercisi niteliğindeydi.

Nitekim Fordizmin kurumsal düzenlemelerine karşı saldırıyı da beraberinde getiren yeni birikim stratejisi, bir yandan keynesyen makro ekonomik politikalardan monetarist politikalara geçişini dayatmaktaydı. Diğer yandan devletin pazar için doğrudan hammadde ve yarı-mamul üretim alanlarından çekilmesini ve korporatizmin yeniden tanımlanarak temsilin yeni biçiminin devreye sokulmasını istiyordu. Merkezi sendikal yapıların temsil hakkının meşruiyetinin sınırlandırılmasını, refah devletinin yeniden yapılandırılarak refah politikalarının bağımsız bir yeniden üretim formu şeklinde değil pazara bağımlı bir işlevle donatılarak yeniden tanımlanması sürecini (piyasalaştırma ve ara kurumsal yapıların ortaya çıkışı), Fordist Refah Devletinin verili konumunun yeniden düzenlemesini dayatıyordu (Schmitter ve Grotte, 1998).

Bu süreç içerisinde Fordizm sonrası dönemin emek rejimi giderek daha vahşi bir hale gelirken yalın üretim biçimleri ya da bir başka deyişle Japon otokratik üretim süreci giderek hegemonik hale gelmeye başlıyordu. Kısacası, kriz sürecinin sonrasında ortaya çıkan yeni birikim stratejisi bir yandan fonksiyonel ve sayısal esnekleştirme politikaları yoluyla işyerini mekansal açıdan dönüştürürken bir yandan da işgücüne yönelik olarak bir segmentasyon ve parçalama sürecini hayata geçiriyordu. Bunun sonucunda taşeronlaştırma, sendikasızlaştırma, atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasının yanısıra kadın ve çocuk emeğinin de kullanımı artmaktaydı. Özellikle sun-rise sektörler olarak tanımlanabilecek yüksek teknolojinin kullanıldığı ve esnek firma modelinin ağırlıklı olarak hakim olduğu sanayii sektörlerinde ve hizmet sektöründe sendikaları dışlayan yeni bir üretim süreci hakimiyetini kurarken geleneksel sektörlerde ve Fordizmde merkezi bir konum ihtiva eden sektörler ise bu sürecin dışında kalmakta ve yoğun bir sınıf mücadelesine tanık olmaktaydı (Jessop, 1994). Nitekim, İngiltere'de ve sonrasında bir çok ülkede özellikle madencilik ve demir çelik sektörlerinde sendikal yapılara yönelik saldırılar yoğunlaşırken bu mücadelenin izdüşümleri merkezi sendikal yapıları bir bütün olarak etkilemekte ve sendikaların temsil sürecindeki meşru konumları sarsılmaktaydı. Özellikle ulusal düzeyde siyasal temsil üzerinden tanımlanabilecek korporatist temsilin yerini şirket düzeyinde tanımlanan mikro-korporatizm yada yeni Japon modelinin alması da bu mücadele sürecinde sendikal hareketi kendi içerisinde de parçalıyor ve mevcut korporatist yapının çözülüşünü hızlandırıyordu. Özelleştirme ve piyasalaştırma süreci kamusal üretim ve kamu hizmetlerinde de neo-liberal bir yaklaşımın izdüşümü olarak karşımıza çıkarken birikim için kurulan korporatist yapının yıkılışına tanık olunmaktaydı. Özellikle Yapısal Uyum Programları aracılığıyla ulusal düzeyde kurumsal açıdan sermaye

birikimine dönük olarak yeniden yapılandırılan devlet aygıtı merkezi düzeyde kurulu bulunan mevcut korporatist uzlaşma süreçlerini geçersizleştirmiştir.

İşte bu kriz sürecinin sonrasında dünya genelinde sendikal hareket farklı düzlemlerde hem üretim sürecinden hem de siyasal düzlemden dışlanışın acımasız ağırlığıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Gelişmiş ülkelerde yaşanan bu toplumsal dönüşüm sürecinin bir uzantısı olarak yeni ulusal ve ulusüstü oluşumların ve düzenlemelerin etkisi de sendikal hareketi doğrudan etkiliyordu.

Özellikle Fordizme özgü sektörlerde yoğunlaşan sendikal hareket, bu sürecin doğal bir sonucu olarak mavi yakalı ağırlıklı üye kompozisyonlarını yeni birikim stratejisine dönük olarak yeniden yapılandırmakta içsel mekanizmaları kurmakta yetersiz kalırken kapalı cemaatlar şeklindeki örgüt modeline dönüşme tehlikesiyle yüzyüze kalıyordu. Örgütlenme sürecinde, Fordizm ve öncesine ait erkek işçi ve aile reisi temelinde örgütlenme modelleri yeni sektörlerdeki kadın ve gençlere yönelik etkin stratejilerin hayata geçirilmesinde yetersiz kalıyor ve sendikal hareket her geçen gün kan kaybetmeye devam ediyordu (Hymann, 1999). Özellikle korporatist endüstriyel ilişkiler sistemi çerçevesinde bir kurumsal taraf olarak yapılanmış merkezi sendikal yapıların bu sistem içerisindeki konumları da yeni birikim stratejisinde işlevsizleşmekte ve kurumsal düzeyde devlet ve sermayenin dönüşüm sürecinde sadece verili hukuk biçiminin kalıntılarına sarılma noktasına inmekteydi.

Gelişmiş ülkelerde yeni birikim stratejisi verili toplumsal dengeleri kökten dönüştürme yerine süreç içerisinde birikim stratejisinin hegemonyasının kurulmasını ana hedef olarak hayata geçirirken özellikle Latin Amerika ve bir dizi ülkede yeni birikim stratejisi kendisi için önemli bir hammadde ve yarı-mamul mal üreticisi ülkelerde yeni birikim stratejisini daha kökten bir şekilde hayata geçirmeyi tercih ediyordu (Lipietz, 1986). Darbeler ve sonrasındaki baskı dönemlerinde gerek kurumsal gerekse hukuki yapıların sermayenin uluslararası ve ulusal düzeydeki ihtiyaçlarının kesiştiği noktalarda kökten dönüştürülmesi ve bu noktada korporatist yapının daha sancılı bir şekilde çözülüşüne tanık olunurken sendikal hareketin temsil süreciyle ilişkisi de koparılıyordu. Bu noktada gelişmiş ülkelerdeki sendikal hareket ile diğer ülkelerdeki sendikal yapıların kısa ve orta vadedeki politikaları farklılaşırken uzun vadede de her iki tarafın stratejileri de değişiyordu.

Avrupa Birliğine üye ülkelerdeki sendikal hareket yeni birikim stratejisinin hayata geçirilmesi sürecinde geçmişten gelen sınıfsal dengelerin etkisiyle de bu süreçten sadece sendika üyeliklerinde düşüş, verimlilik artışlarıyla ilişkilendirilen yeni ücret politikaları, yeni çalışma biçimleri ve ücret dışı sosyal haklarda bazı re-

vizyonlara razı olma yoluyla varlık nedenlerine dönük ciddi saldırılarla karşılaşmadan kurtulurken, birçok ülkedeki sendikalar ciddi saldırılarla karşı karşıya kalıyorlardı. Özellikle, esnekleştirme, taşeronlaştırma ve atipik istihdam biçimlerinin yaygın olarak hayata geçirilmesi ve endüstriyel ilişkiler sistemindeki koruyucu hukuk biçiminin dejenerasyonu bu süreç içerisinde sendikaları vahşi pazar kurallarıyla yüzleşme durumunda bırakıyordu. Kapitalizmin vahşi doğası bir kez daha ilkel içgüdüsüyle bütün kurumsal düzenlemelere saldırırken sendikalar da bununla tekrar karşılaşmanın bütün ağırlığını hissetmektedir.

Özellikle yukarıda tanımlanan süreç sonunda ciddi bir yenilgiyle karşı karşıya kalan sendikal hareket kendi içerisinde buna ilişkin bir politika tartışması yapmaktadır. Sendikal hareket içerisinde bir yandan neo-liberal dönemin yeni birikim stratejisinin emeğe ilişkin politikalarına karşı mücadeledeki yetersizliklerin dışsal nedenleri diğer yandan da bu yetersizliğin örgütlerin Fordizme dayanan yapıları, üye kompozisyonları ve yeni çalışma biçimlerine ve emek türlerinin üretim sürecindeki konumlarına yönelik yeni politika yaratamamanın sıkıntıları şeklindeki içsel nedenleri tartışılmaya başlanmıştır.

Sendikal hareketin yüzleşmek zorunda kaldığı dışsal şokun nedenini Dünya Bankası'nın 1995 yılı Gelişme Raporunun giriş bölümünde ifade edilen söz betimlemektedir: "Bugüne kadar katılıklar nedeniyle sermaye emeğin ortaya koyduğu mevcut durumun sonuçlarına maruz kalıyordu, bundan sonra ise emek sonuçlarla yaşamak zorunda kalacak." (WB, 1995). Sermayenin dolaşım hızının artması ve mekansal kısıtlarından kurtulması, merkezileşme ve yoğunlaşma süreçleriyle tekelleşme dinamiklerinin artarak çokuluslu ların ve uluslararası firmalarının dünya genelindeki ticaret hacminin büyük bir kısmını yönlendirmeye başlamaları, ulusal sınırlar içerisinde kalan emeğin ve emek örgütlerinin bu süreçle mücadelelerinde haksız rekabet durumu yaratırken bu eşitsiz süreç sendikal hareketi gün geçtikçe eritmeye devam etmektedir (Thomas, 1998).

İşte bu noktada uluslararası sendikal hareket bir durum değerlendirmesi yaparak küreselleşmenin toptan reddini merkezine alan politikaların sendikal hareketin krizini çözmediği görüşünü ortaya koymuştur. Toptan karşı çıkışın yerine bu süreci etkilemek için farklı bir modelin oluşturulması ve yeni politikalar oluşturulması gerekliliği tanımlanmıştır. Örneğin, ICFTU Genel Sekreteri Bill Jordan'ın bu konudaki yaklaşımı ihtiyatlı bir iyimserliği yansıtmaktadır: Buna göre, makul ve pratik bir gündem oluşturmaya muktedir olan uluslararası sendikal federasyonlar en azından G7 olarak bilinen endüstri ülkeleri kadar Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu olmak üzere bir dizi kritik kurum üzerinde örgütlü emeğin sorun-

larını dile getirmek suretiyle örgütlü bir lobi baskısı uygulayarak küreselleşmenin temel güçlerini insanileştirebilecektir. Sendika Dünyası dergisinin 1998 Kasım sayısında Jordan şu düşünceleri dile getirmektedir. "Küreselleşmeye son vermek ne gerçekçi, ne de istenir bir şeydir. Gerçekte sorun, insanların küreselleşmeyle ortaya çıkan ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek uluslararası kurum ve politikalar yaratmak suretiyle bu süreçle başetmenin yollarını bulup bulamayacağımızla ilgilidir."(ICFTU, 1998). Bu tutum, gelişmiş ülkelerdeki sendikal hareket açısından da geçerli kabul edilebilir. Esasen sendikalar becerebildikleri kadarıyla genel politikalar ve endüstri ilişkileri inisiyatifleri aracılığıyla mevcut koşullara uyum için çabalamakta ve küreselleşme karşıtı bu kötümser bakış açısını giderek terketmektedir. Belçika Sendika Federasyonu FGTB'nin Genel Sekreteri Mia de Vits'in sözleriyle: "Küreselleşme, belalara yol açan bir felaket değil kontrol altına alınabilecek bir gerçekliktir." (İÇÖ, 1998). Dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelerini bir araya getiren 1997 Denver ekonomik zirvesine, OECD Sendika Danışma Komitesince, sunulan raporda küreselleşme kavramının birçok ulusötesi şirket ve ulusal hükümetler tarafından işçiler arasında korku uyandırmak ve "politika yeteneksizliği" yaratmak için kullanıldığı ileri sürülmekte, ancak yine de rapor, şu cümlelerle devam etmektedir:

"Küresel ekonomi yalnızca yerel destek sayesinde varlığını sürdürebilir; çokuluslu kurumlara verilen destekle birlikte yerel destek, her düzeydeki politikacıların işçilerin kaygılarına yer vermedikleri ve çok yönlü küresel gelişmenin ekonomik ve sosyal süreçlere hizmet edeceğini örneklerle göstermedikleri sürece giderek ortadan kalkacaktır." (OECD, 1997)

Bu görüşler en azından gelişmiş ülkelerdeki sendikal hareketin bakış açısını yansıtması açısından bize bir politik tutumun temel taşlarını özetlemektedir. Ancak, uluslararası sendikal hareketin her kesiminin bu yönde düşündüğünü söylemek yanlış olur. Örneğin Güney Afrika Sendika Federasyonu COSATU'nun Genel Sekreteri Sam Shilowa'nın belirttiği gibi; "Küreselleşme sürecinden en çok fayda sağlayacak olanlar, Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, kuzey olurken, güney ülkeleri bundan en az yarar sağlayacaktır." (İÇÖ, 1998). Shilowa bunun kısmen "merkezde yoğunlaşma, çevrede rekabet" sloganı etrafında geliştirilen neo-liberal gündemin düşürülmüş, sendikasızlaştırılmış ve baskı altına alınmış ücretler ve diğer giderlerle ilgili olarak ulusötesi şirketlerin dünya ticaretinin üçte birini gerçekleştirerek ele geçirdiği güç ile ilişkilendirmektedir. Ancak Shilowa sendikaların ulusötesi endüstriyel ilişkiler konusunda yapabilecekleri şeyler açısından yine de kötümser değildir. Kendisi, "Ulusötesi şirketlerin artan güçlerine rağ-

men sendikalar çaresiz değildir", diye yazmaktadır. Sendikaların "Hiç değilse kısa ve orta vadede pazarlık etme" şansları vardır. Bu şirketlerin merkez kuruluşlarının da bulunduğu gelişmiş ülkelerdeki merkezlerde ve bu şirketlerin faaliyet gösterdiği diğer yerleşimlerdeki sendikal örgütlenmelerle işbirliği bu çerçevede önem kazanmaktadır. Shilowa, her ne kadar ulusötesi şirketlerin ulusal düzenlemeleri tehdit etse de uluslararası düzenlemelerin geliştirilmesi konusundaki ısrarın daha da artacağına ve sendikaların işte bu sürecin gerçekleştirilmesi için harekete geçmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. Shilowa, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA) ve Avrupa Birliği benzeri bölgesel bloklaşmaların oluşturulması ve geliştirilmesi yönündeki umudunu da dile getirmektedir. "Ekonomik bölgecilik sendikalar için çalışanların sınıf çıkarlarının uluslararası düzeyde savunulması açısından bir aşama olabilir", bunun için neo-liberal gündeme karşı uluslararası sendikal ittifakların oluşturulması ve yerel ihtiyaç ve koşullara uyum sağlanması doğrultusunda emin adımlarla ilerlemesine yardımcı olmak gerektiğine inanmaktadır. Shilowa'ya göre halihazırda uluslararası sendikal örgütlenmeler, uluslararası ekonomik ve ticaret konularıyla başedebilecek yeterlilikte bir kapasiteye sahip değildir.

Emeğin yeni birikim stratejisine ilişkin tespitleri farklılaşırken yeni birikim stratejisi açısından kesin olan şey, modern şirketlerin şirket faaliyetlerini örgütleme yolunda artan bir yeniden yapılanma yaşadıklarıdır. Başka yerlerde de olduğu gibi, bu şirketlerin ana vatanlarında emeğin esnekleştirilmesi, işlerin taşeronlara devredilmesi, güç ve iktidarın yaygın olduğu veya başkalarına geçirildiği durumlarda karmaşık uzmanlaşma ağlarının yaratılması gibi konular güçlü biçimde vurgulanmaktadır. Sonucun ille de kuralsız ve belirsiz bir parçalanmaya yol açacağı düşünülmemelidir; bunun anlamı, bu şirketlerin endüstriyel ilişkiler alanındaki gelişmeler üzerindeki etkileri konusunda genellemelerde bulunmayı güçleştiren bir etkinlikler bütünüyle karşı karşıya olunduğudur. Anlaşılır nedenlerle birçok sendikal organ, uluslararası sermayeyi oldukça entegre ve birbiriyle ilişkili bir karakterle ilişkilendirerek basitleştirme eğilimindedir. Üyelerini etkili bir sosyal ve/veya endüstriyel eylem planı etrafında harekete geçirmek adına sendikalar genellikle bir düşmanı tasvir eden oldukça karanlık bir tablo resmetmektedir. Ama bu muhalefet tarzının sonucunda ele geçen şey genellikle ulusötesi sermayenin özellikleri ve eğilimleri konusunda yetersiz ve tek taraflı bir görüş açısı olmaktadır (Hymann, 1999; Taylor, 1999).

Yukarıda tartışmaların farklılaştığı görülmektedir. Ancak yukarıda farklılaşan bu görüşler küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni sermaye kompozisyonuna

karşı uluslararası ve ulusüstü düzeyde mücadele etme hususunda birleşmektedir ve bu konuda ulusal sendikaların ciddi bir biçimde uluslararası ve ulusüstü dayanışma biçimlerini geliştirmeleri gerekliliğine işaret etmektedirler. Nitekim, ICFTU ve diğer Uluslararası sendikal örgütler 1-3 Kasım 2006 tarihinde ITUC (International Trade Union Confederation- Uluslararası Sendika Konfederasyonu) içerisinde birleşerek yeni ve bütüncül bir örgütlenme meydana getirdiler. ITUC'un tüzüğüne ve programına bakıldığında öncelikli hedeflerin uygun (decent) bir çalışma ortamının yaratılmasıdır.

Nitekim geçen birkaç yıl içinde sendikalar dünyanın en büyük şirketleri aleyhinde lobi yapmaya ve endüstriyel eylem için ulusötesi kampanyalar düzenlemeye başlamıştır. Toplam yatırımların %80'ini ve toplam ticaretin %70'ini gerçekleştirenlerin 500 ulusötesi şirket olduğu tahmin edilmektedir. Amerikan işçi hareketi, farklı ülkelerdeki örgütlü emeği bu yönde harekete geçirmeye dönük bir teknikler dizisi eşliğinde, saldırgan ve çatışmacı bir perspektifin benimsenmesinde özellikle etkilidir. Sergilenebilecek başarının boyutları açısından gerçekleştirilen bir dizi kampanyadan sözedilmelidir. Ancak sonuçları itibariyle bu kampanyaların pek de başarılı oldukları söylenemez. Yine de bu süreçte sergilenen sendikalararası sınırötesi dayanışma potansiyelinin önemi -özellikle farklı ülkelerden işçilerin aynı şirkette istihdam edildikleri durumlarda- bu noktada belirtilmelidir.

1996 yılında bir Amerikan şirketi olan Sprint'in San Fransisco'daki La Conexion yan kuruluşunda başvurduğu sendikal örgütlenme sürecine girdikleri için İspanyol işçilerin işten çıkarılması uygulaması karşısında, işçileri destelemek üzere Uluslararası Posta-Telefon-Telgraf bir başkaldırıya öncülük etmiştir. Bunun bir sonucu olarak Alman Telekominikasyon Sendikası (Deutsche Postgewerkschaft) Alman Telekom'undan, Sprint'le planladığı ortaklık için 2.7 trilyonluk ortaklık sermayesini devreye sokmadan önce anlaşmanın bir parçası olarak bazı çalışma standartlarını şart koşmasını talep etmiştir. Fransız telekomünikasyon işçileri de Sprint ile Fransız Telekom'u arasındaki ortaklık sürecinde benzer bir anlaşmanın kabulünü şart koşmuştur. Meksika Telekom şirketi STRM ise Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşmasının (NAFTA) işçileri ilgilendiren maddelerini ihlal ettiği iddiaları doğrultusunda Sprint'ten tazminat talep etmiştir (Taylor, 1996).

1997-1998 yılları arasında özellikle batı yakasındaki Amerikan dok işçileri ile Avustralya, İspanya ve İsrail'deki dok işçileri Liverpool'da işten çıkartılan dok işçilerini desteklemek üzere bir eylem geliştirmişlerdir. Söz konusu gayriresmi mücadelenin liderleri kendileri için uluslararası destek yaratmak üzere bütün dünyayı dolaştılar. Bu çatışma Sydney veya Kaliforniya'dan göründüğünden çok daha

fazla karmaşık olmakla birlikte ulusal sınırların ötesindeki bir dayanışmanın boyutlarının neler olabileceğinin sergilenmesi bakımından önemlidir. 1997 yazında İngiliz Havayolları mürettebatının iş organizasyonlarındaki değişikliği protestoları sürecinde sağladıkları uluslararası destek de buna bir örnektir. Bu eylem açısından da sonuçları itibariyle gerçekleştirildikleri sırada yaratılan görüntülerin ötesinde bir karmaşıklığa sahip olma özelliği geçerlidir, ama yine de Uluslararası Taşımacılık Federasyonu'nun (ITF) bir anlaşmaya varmak açısından bu süreçte tüketici ihtiyaçlarına duyarlı bu şirket üzerinde sergilediği inanılmaz baskının yardımı azımsanamaz boyutlardadır.

Japon lastik üreticisi Bridgestone'un sendika karşıtı uygulamaları karşısında gerçekleştirilen uluslararası kampanya da bu açıdan klasik bir örnek durumundadır. Bu kampanyanın, greve giden işçilerin yerlerine yenilerinin alındığı şirketin bir yan kuruluşu olan Amerika'daki Firestone'da gerçekleştirildiği ILO'nun 1997-98 Raporu'nda belgelenmektedir.

1990'ların ilk yıllarında, 1988'de İngiltere'nin şeker holdingi olan Tate ve Lyle tarafından alınan Illonois Decatur'da mısır işlenen bir fabrika olan A E Staley'de son derece şiddetli ve uzun süren bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu şirket, esneklik adı altında haftada dört gün 10-12 saatlik çalışma düzeni biçiminde yeni çalışma yöntemlerini gündeme getirdi. Çalışanlar bu yeni sisteme direnme yolları aradılar. Bu anlaşmazlık sürecinde Staley'in müşterileri olan Pepsi ve Miller'in boykot edildiği bir tüketici eylemini harekete geçirmelerine ilave olarak çok geniş bir toplum desteği sağladılar. Bu çerçevede, görüşlerini dile getirmek için Tate and Lyle'nin 1995 ve 1996 yıllarındaki hissedarlar toplantısının yapıldığı Londra'ya temsilciler dahi gönderdiler. Bütün bu etkinlikler kampanya için çok olumlu bir profil sağladıysa da zafer sağlayacak güçte olmamıştır. Sendikalar ayrıca, Yeşilbarış Hareketi (Greenpeace) ve Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International) gibi diğer örgütlenmelerle birlikte çalışma ve belli başlı ulusötesi örgütlere karşı yapılan kampanyalar çerçevesinde bu kuruluşlarla sağlanan dayanışma açısından da göreceli bir etkinlik sergilemeyi başarmıştır.

Burada kastettiğimiz durum daha ziyade sendikal hareketin dışsal koşullara yönelik politikalarının anlamlarıdır. Diğer bir politika oluşturma nedeni ise bu süreçte sendikal hareketin içsel dinamiklerinin yetersizliği sorunudur. Yukarıda da kısaca değindiğimiz sendikal hareketlerin Fordizmin içsel bütünlüğü içerisindeki profilindeki erkek ve mavi yakalı üyelere dayanma ve örgütsel yapının buna göre şekillenmesi, yeni birikim stratejisiyle mücadele sürecinde yaşadığı sorunların temellerinden birisini oluşturmaktadır. Bir yandan yüksek teknolojiye dayanan ye-

ni sektörlerdeki üretim sürecine uyum sağlamada zorluklarla karşılaşma ve buradaki beyaz yakalıların üretim süreci içersinde yaşadığı sorunlara yönelik politikalar geliştirmedeki yetersizlikler, diğer yandan kadın çalışanların giderek artan oranda üretim sürecine girmesiyle bunlara yönelik özel politikalar üretmeme sıkıntısı yeni üye kazanma sürecini sekteye uğratırken, Fordist sektörlerdeki yoğun birikime dayalı işyerlerinin parçalanması da sendikal hareketin üzerinde şekillendiği örgütsel yapıların içsel dinamiklerinin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Kendisini büyük fabrikalar temelinde şekillendiren sendikal hareket sermayenin mekansal mobilizasyonu karşısında etkin mücadele biçimleri oluşturamamakta veya mücadele süreci sonrasında göreli kazanımlarına karşın uzun vadede üye kaybıyla yüzleşme durumunda kalmaktadır. Mevcut sendikal yapılardaki mavi yakalı hegemonyası ise toplu pazarlık süreçlerinde cemaat kültürü şeklinde tasavvur edilebilecek bir şekilde daha ziyade kendilerine özgü sorunlara öncelik tanımaktadır ve diğer sorunları ikincil plana itmektedirler. Beyaz yakalılar, kadınlar, gençler gibi sorunlar sürekli olarak geri planda kalmaktadır.

Nitekim, özellikle Latin Amerika sendikaları temelinde gelişen toplumsal hareket sendikacılığının ortaya çıkış gerekçelerinden birisi de üretim süreci içerisindeki farklı kimliklerin de içerilmesini oluşturmaktadır. Bu temel yukarıda tanımlamaya çalıştığımız sürecin bir parçasına yönelik çözüm arayışını da kendi içerisinde taşımaktadır. Bu bağlamda emeğin uluslararası göçü konusu da sendikal hareket açısından önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Avrupa'da emeğin ulusal kompozisyonunun giderek karmaşıklaşması (Türkiye, Bulgaristan, Cezayir, Arnavutluk, Romanya gibi ülkelerden gelen mavi yakalı işçilerin örgütlü işçi hareketi içerisindeki konumları), kaçak ve yabacı ucuz işgücünün yarattığı baskı ve bunun reel ücretler üzerinde ve işsizlik üzerinde yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle Avrupa'daki sendikalar yabancı işçilerin durumu hususunda farklı politikalar üretme gereksinimi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bazı sendikalar bu sorunun çözümü için yabancı işçilerin sendikalaşmasına olanak sağlayıcı düzenlemeler yapma, örgütsel yapılarında bu tür işçilere yönelik farklı yapılar kurma yoluyla aşmaya çalışırken bazıları da sorunların çözümü için kaynak ülkelere baskı yapmanın ve göçü kaynağında önlemenin yollarını aramaktadırlar. Bu çerçevede eğitim ve yeni örgütsel dayanışma yapıları örgütlemeye yönelik adımlar atmakta ve AB düzeyinde lobicilik faaliyetleri yürütmektedirler. Aynı şekilde dünya genelinde de benzer gelişmeler toplumsal hareket sendikacılığı şeklinde yeni politikaların gündeme gelmesine neden olmaktadır (Munck and Waterman, s. 247-64). Toplumsal Hareket Sendikacılığı hususu farklı bir tartışmanın konusunu oluşturması nedeniyle

burada daha fazla yer vermeyeceğiz. Ancak uluslar arası sendikal hareketin enternasyonal bir yeniden yapılanma sürecine girmesi gerektiği apaçıktır. Bu çerçevede yeni birikim stratejisinin sermayenin mobilizasyonunu hızlandırmaya yönelik yeni teknolojileri devreye sokmasına benzer şekilde sendikal hareketin de bu yeni teknolojileri kullanmaya yönelik adımlar atması gerekmektedir. Özellikle Internet teknolojisinden faydalanma ve network sistemleri kurma bu anlamda ulusal sendikal yapıların bütünleşik ve etkin bir uluslar arası strateji oluşturmasında faydalı olabilecektir.

Konumuz açısından uluslararası sendikal harekete ilişkin tespitlerimizi yukarıda özetlemeye çalıştığımız tartışmalarla sınırlama ihtiyacı duymaktayım. Konunun burada tartışılmayan bir dizi farklı yönü olmasına karşın aşağıda Türkiye sendikal hareketinin bu süreçle olan ilişkisi açıklanacağından makalenin konusu açısından bu sınırlamanın yerinde olduğunu düşünmekteyim. Aşağıda Türkiye'de yaşanan süreç ve bu süreç içerisinde sendikal hareketin konumu özetlenmeye çalışılacak ve özellikle son dönemde yaşanan gelişmeler hususunda bazı gözlemler ve saptamalar aktarılmaya çalışılacaktır.

II

Dünya genelinde Fordist yoğun sermaye birikim sürecinin krizi özellikle 1970'ler ve sonrasında etkisini göstermeye başlarken Türkiye gibi bir dizi ülkede Fordizm yukarıda tanımlanmaya çalışan öğelerinin biri ya da bir kaçından yoksun olarak ortaya çıktığı için uluslararası işbölümündeki değişim ve kriz sürecine eş zamanlı tepki vermemiş, bu süreç özellikle 1979 yılı ve sonrasında kendisini göstermiştir. Özellikle Keynesyen makro ekonomik politikalara dayalı bir Devlet Fordizmi ile çevresel Fordizmin eklemlenmiş bir çeşidi olan (Peck ve Tickel, 1994) Fordist büyüme tarzını seçen Türkiye, refah devleti formunun hayata geçirilmesinde eksiklikleri olan, korporatizmi sadece iktidar bloğu çevresinde tanımlayarak işçi sınıfının temsilini bu iktidar bloğu çevresinde şekillendiren bir birikim tarzını tercih ediyordu. Nitekim, fordizmin birikim stratejisinde kitlesel üretim ve tüketim denkleminde Taylorist modelin ötesine geçen ve kitlesel tüketimle ilişkiyi tamamlayacak verimlilik artışlarına dayalı bir reel ücret politikası kurma ve bu süreç içerisinde ulusal düzeyde merkezi sendikal yapıları sistemin kurucu unsuru olarak ortaya koyan bir model yerine daha ziyade kamusal üretim ve hammadde ve yarımamul üretim alanında yoğunlaşan bir modeli tercih etmekteydi. Refah devletinin gelir transfer mekanizmaları aracılığıyla tüketim sürecine yönelik transferlerin bulunmaması, sigorta mantığına dayalı sistemin dışında kalan geniş bir kitlenin sis-

teme entegrasyonunu sağlayacak politikalar yerine yaygın birikimin bazı ilkel formlarının devamına yönelik devlet müdahaleleri de Türkiye'nin kendine özgü tarihsel dinamiğini oluşturmaktaydı.

1979 bunalımı ile başlayan ve 24 Ocak, 12 Eylül süreciyle devam eden kriz dönemi Türkiye burjuva sınıfının göreli reel ücret artışlarına ve sendikal hareketin militanlaşmasına yönelik bir tepkisini dile getirmekle birlikte batıda yaşanan gelişmelerin bir devamı yada kopyası şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Kısacası Türkiye 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal birikim stratejisiyle karşı karşıya kalıyordu.

Yeni birikim rejiminin temel noktasını oluşturan esnek firma modeli giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak Türkiye'de ve dünyada görülen gelişme kapitalizmin altın kuralının işlevini yerine getirdiğini göstermektedir. Yani rekabet aynı zamanda bir savaştır. Bu savaş sonrasında galipler ve mağluplar vardır ve yenilenler yok olmak zorundadır. İşte bu rekabet ortamında esnek firma modelini çok iyi bir şekilde hayata geçirebilen enformel sektör. Giderek Fordizmin büyük sermayesinin faaliyet alanını tehdit eder duruma gelmiştir. Yalın üretim metotlarının devreye sokulmasıyla rekabet süreci giderek başka alanlara kaymaktadır. Çok uluslu şirketler bunu mekan değiştirerek ucuz emeğe yönelmekle aşarken bazı alanlarda tekelleşme sürecini başlatmaktadırlar. Doğal olarak diğer firmalarda bunların dışında veya hibrit şekilde yaşmalarını sürdürme kavgası içindedir. Enformel şirketler emeğin payını yukarıda belirtildiği gibi düşük tutabilmekte ve ürün çeşitliliğine veya kısa vadeli faaliyet alanlarına doğrudan kanalize olabilmektedirler. Aynı şekilde doğrudan enformelleşemeyen büyük sermaye ise yeni post-fordist rekabet koşullarına ayak uydurmaya çalışmakta ve bunun için iki önemli rakiple rekabet etme durumunda kalmaktadır. Birincisi giderek artan oranda ulusal sınırlar üzerinde tahditlerin kaldırılmasına paralel olarak ülke genelinde ve uluslararası alanda yaygınlaşan uluslararası ve ulusötesi sermaye. İkincisi ise esnek veya yaygın üretimle çabuk bütünleşebilen ve kendini hızlıca piyasa koşullarına göre çeşitlendirilmiş mal üretir konumuna sokabilen yeni tip şirketler. Bu tip şirketlerin bir kısmı zaten kayıtdışı alanda enformel üretim ilişkileri çerçevesinde faaliyet gösterirken bir kısmı da küçük ve orta ölçekli firmalar temelinde faaliyet gösterip enformel alanla olan sıkı ilişkileri sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler.

1980'li yıllarda başlayan neo-liberal politikalar yeni bir birikim rejimi için gerekli düzenleme biçiminin ortaya çıkması için farklı düzenlemeleri de devreye sokmaya çalışmaktadır. Nitekim, yeni birikim rejiminin dayandığı esnekleştirme kendisini, esnek işgücü piyasalarının oluşumu, taşeronlaştırma, eve iş verme gibi genelde işgücü piyasasının düzensizleştirilmesi olarak tanımlanan gelişmelerde

bulmaktadır. 1990'larda yoğunlaşan enformelleşme süreci de bir anlamda emeğin esnek üretim koşullarına göre yeniden biçimlendirilmesini amaçlamaktadır.

Öte yandan bu düzensizleştirme veya yeni düzenlemelerin bir düzenleme biçiminin şekillenmesinde önemli rol oynadığı da görülmektedir. Bu durumun devlet yapısındaki izdüşümü ise kendisini öncelikle özelleştirme ve piyasalaştırma ile gösterirken neo-liberal birikim stratejisine uygun kurumsal dönüşüm süreci ise özellikle 1998 ve sonrasında hayata geçmeye başlamıştır. Özellikle mevcut hükümetin göreve gelişiyle beraber yapısal uyum programı doğrultusunda hayata geçirilen bir dizi kurumsal düzenleme bu süreci en açık biçimde göstermektedir. Sosyal güvenlik sisteminin pazarın dayattığı neo-liberal modele yönelik olarak yeniden yapılandırılması, reel ücret düzeylerini düşürerek esnek işgücü piyasaları yaratma gayreti devlet temelinde bir dizi kurumsal dönüşümün yoğun bir biçimde yaşandığını göstermektedir.

Bu süreç aynı zamanda yeni bir iktidar bloğunun oluşumunu da göstermektedir: bunun içerisinde finans kapital, uluslararası ve ulusal sanayi burjuvazisi, asker-sivil bürokrasi yer almaktadır. Bu noktadan bakılınca geçiş sürecinin sancılı yapısının ilk belirtilerinden birisini refah politikalarından vazgeçiş ya da pazarın anarşik doğasına terk etme oluştururken bir diğerini de korporatist temsilin parçalanması oluşturmaktadır. Merkezi sendikal yapılar artık bu iktidar bloğunun bir parçası olarak görülmemektedir. Yeni süreç dışlananlar içerisine sendikal kurumları da koyarken bunların yerine pazar yönelimli aracıları ve uluslararası sermaye grubunun temsilcilerini dahil etme uğraşı içerisindedir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu süreç Türkiye'de yaşanan kriz ve yeniden yapılanma sürecini ana hatlarıyla ortaya koyarken bu sürecin sendikal hareket açısından sonuçlarını ve bu süreçle mücadele biçimlerinin de özetlenmesi gerekmektedir.

Bu noktada 1950'li yıllardan itibaren merkezileşmeye başlayan Türkiye sendikal hareketi, özellikle Fordist birikim stratejisinin içerisinde kendi meşruiyetini bularak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960 ve sonrasında giderek artan oranda merkezileşen bu yapının içerisinde doğduğu ortam Fordizmin Türkiye'ye özgü biçimiydi. Hal böyle olunca, Türkiye'deki sendikal hareket bir anlamda varoluş itibarıyla korporatist bir temsile dayanıyordu. Sınıfsal mücadele sürecinin sonuçlarına dayanmamış olan bu biçimsel varoluş Türkiye'deki kriz sürecinin yönüne de kendi açısından bir etkide bulunmuştur. Nitekim, 1960'lı yılların sonu ve 70'lerin başında DİSK'in ortaya çıkış gerekçeleri de buna işaret ediyordu. Uluslararası işbölümündeki gelişmelerle şekillenen Türkiye Fordizminin 1970'lerdeki sancılı sü-

recinde ise Türkiye'de zaten kitlesel üretim ve tüketim denkleminde tüketimin devamını sağlamaya yönelik politikalardan vazgeçiliyordu. İşte tamda bu nedenle birikim stratejisi baştan itibaren hybritleşmiş ve esnemeye başlamış bir konumdaydı. Belli bölgelerde ve kamuda ağırlığını hissettiren kitlesel üretimin yanında yaygın birikim varlığını ciddi şekilde devam ettirmekteydi. Sendikal hareket ise bu dönemde dahi merkezileşmesine ve temsil hakkının meşruiyetine rağmen varoluş koşullarının da etkisiyle yaygın bir örgütlülük sürecinden kaçınırken bu politikanın meşruluğunu da "partilerüstü" politika diye tanımlanan sınıfsal mücadeleden feragatta buluyordu. Sendikal hareketteki militanlaşma eğilimi ise genellikle DİSK'in ağırlıklı olarak örgütlendiği özel sanayi sektöründeydi. Bu da doğal olarak kamu işçisi ve özel sektör işçisi açısından bir çıkar ve örgütsel farklılaşmayı dayatmaktaydı. Kısacası örgütlü işçi sınıfı hareketi içerisinde parçalanma süreci kendisini göstermekteydi.

Özetle 24 Ocak-12 Eylül darbesiyle birlikte başlayan süreçte büyük bir kan kaybına uğrayan ve DİSK'in kapatılmasının da etkisiyle özel sektörde giderek artan oranda üye kaybıyla karşı karşıya kalan sendikal hareket, bu sürece tabansal baskıların yoğunlaşması ve reel ücret seviyesinin hızla düşmesi nedeniyle 1989 Bahar Eylemleriyle yanıt verirken bu süreç aynı zamanda sendikal hareketin içsel yapısında da değişime yol açıyordu. Birçok sendikanın yönetimi Bahar Eylemlerinden süzülüp gelen kadrolarla yenilenirken bu süreç bir anlamda neoliberal politikaların hayata geçirilmesine de göreli bir dur deyiş anlamına geliyor ve reel ücret düzeyleri yükseliyordu. Konjonktürün hemen ardından özelleştirme ve enformelleşme sürecinin başlaması ve kamu sektöründeki yeniden yapılanma süreci geleneksel olarak mavi yakalı ve kamu sektörüne sıkışıp kalan sendikal hareketin altındaki tabanın zayıflaması sürecini başlatıyor ve sendikal hareket reel ücret artışı sağlamanın bir bedeli olarak üye kaybıyla karşı karşıya kalıyordu. Özellikle 1994 krizi ve sonrasında gerek yeni birikim stratejisinin yapısal uyum programı adı altında hayata geçirilmeye başlanması gerekse esnekleşme politikaları nedeniyle özel sektördeki fabrika yapılarının dönüşümü sendikal hareketin kan kaybını arttırırken sendikal hareketin sürece ilişkin kendi içerisinde ayrışması ve özelleştirme ve taşeronlaştırma, piyasalaştırma politikalarına bir bütün olarak tepki vermemesi, hatta sendikal hareketin bir kesiminin özelleştirmenin sendikal harekete katkı yapacağına ilişkin farklı yaklaşımları bu sürece ciddi ve örgütlü bir yanıt vermesinin önüne geçmiş ve sendikal yapılar bir bütün olarak zayıflamaya başlamıştır.

Bu tarihsel yanılgının ardından düzensizleştirme uygulamalarının başlangıcı

olarak kabul edilebilecek toplu pazarlık sisteminin dejenerasyonu (1993-1995 Kamu Sözleşmelerinin 4. dilim zammının geç ödenmesine ilişkin düzenleme) ile karşılaşılmış ve Fordizme özgü endüstriyel ilişkiler sistemindeki ilişki ağları hızla bozulmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren verili korporatizmin bozulması sürecine rağmen sendikal hareket karşı karşıya olduğu bu dönüşüm sürecine ilişkin etkin politika oluşturma yerine mevcut yapısını korumayı tercih etmeye yönelmiş ve kamuya sıkışmış bir sendikal anlayışın devamına bel bağlamaya devam etmeyi tercih etmiştir. Özellikle özelleştirme, sendikasızlaştırma, emeklilik gibi nedenlerle boşalan kadroların yerine yeni istihdamın durdurulması, piyasalaştırma gibi bir dizi gelişmeyle karşı karşıya gelinmesi ve kamunun küçültülmesi politikaları neticesinde giderek daralan sendikacılık yaşadığı yapısal sorunların çözümüne dair yeni bir atılım yapmaktan adeta kaçınmıştır.

Özellikle endüstriyel ilişkiler sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinde sendikalar parçalı yapısı nedeniyle sürece yönelik homojen politikalar oluşturamamış ve farklılaşmış politik tutum sergileme ve ayrışma süreci yaşamaktadır. Nitekim, 1990'ların sonunda önce sosyal güvenlik yasasındaki köklü değişimler, ardından özel sektördeki grev ertelemeleri, sonra da kamu sektöründeki 2001 toplu iş sözleşmeleri süreci Türkiye sendikal hareketi açısından politikasızlığın ve bürokratikleşme ve yozlaşmanın doruk noktasını oluşturmuştur.

2001 Toplu İş sözleşmeleri öncesinde İşkolları Tüzüğünde ve 2821 ve 2822 Sayılı Yasalarda yapılması düşünülen değişikliklerde bir kez daha sekter bir tutum sergilerken stratejik olarak parçalı yapısının sürdüğünü gözler önüne sermiş ve yapısal uyum programında emek karşıtı politikaların hayata geçirilmesine neredeyse çanak tutmuştur. Bütün gerileme sürecini "İş Güvencesi" Yasasının çıkmasına bağlayarak ve tabanını bu yönde yönlendirerek sürecin arkasında yatan yeni birikim stratejileriyle mücadeleye yönelik politika üretmekten kaçınma ve gündelik siyasete indirgenmiş politikalarla yürütmeye çalışan ve merkezi sendikal yapılardaki dağınıklık ve bürokratikleşme eğilimini tepeden yönlendiren bu yaklaşım sonuçta en son darbeyi yemeden önce kendi kendine ellerini kollarını bağlamayı tercih etmiş ve kendi kendine yarattığı, varolmayan korporatizme esir düşmüştür. Nitekim, tıpkı 1994 krizinin hemen ardından yapılan fedakarlık söylemine benzer şekilde 2001 Şubat krizinin ardından "ulusallık" sendromuyla toplu pazarlık sürecini baştan sakatlamayı tercih etmiş ve kendi içerisindeki küçük sendikaları dahi ateşe atmaktan çekinmemiştir.

Bu konuda 16 Eylül 2000 tarihinde alınan Başkanlar Kurulu'nun Kamu Koordinasyon Kurulu oluşturulması kararına karşın böyle bir kurul oluşturulmadığı

gibi alınan karar uyarınca ortak toplu pazarlık sürecine başlama politikası da hayata geçirilmemiş adeta sürecin başında yenilgiyi kabul etme durumu açığa vurulmuştur. Nitekim, kamu sektöründe ücret pazarlığına sıkışan toplu pazarlık taktikleriyle bir anlamda özelleştirme ve düzensizleştirme politikalarıyla mücadeleden kaçılmış ve sonuçlarla yaşamayı tercih eden bir tutum tercih edilmiştir. Toplu pazarlık sürecinin başında sendikal hareket açısından bazı sendikaların kendi bünyesinde yeralan geçici işçilere kadro alması sonrasında başlangıçtaki taleplerden vazgeçmesi de sanki kalenin içten fethi anlamına gelebilecek bir silsileyi başlatıyordu. Ardından hükümetin reel ücretleri dondurma anlamına gelecek teklifini mevcut durumu korumak adına kabulden kaçınmayan ve bunun karşılığında toplu pazarlık mekanizmasının sonunu ilan eden protokole imza atarak sendikal hareketin geleceğini ipotek altına almışlardır (Protokolün 7. maddesine göre işçi sendikaları tarafından getirilecek parasal konular dışındaki teklifler kabul edilmeyecektir hükmü).

Reel ücret dondurmasının ardından Hükümet, yeni birikim stratejisinin politikalarını hayata geçirmeye başladığında ise (işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesi, önemli kamu kurumlarının piyasalaştırılması, özelleştirme gibi) artık sendikalar için vakit çok geçti. Bütün bu süreç içerisinde kriz süreci bahanesiyle geçiş sürecinin bütün ağırlığı emeğe yüklenmiş ve özel sektörde ve finans kapitalde yoğun işten çıkartmalar yaşanmış, enformelleşme eğilimi hızlanmıştır.

Sendikal hareket açısından 2003 yılından itibaren yaşanan gelişmeler de bu değişim sürecinin yarattığı etkileri göstermektedir. Özellikle 4857 Sayılı İş Kanunu'nun çıkış sürecinde sendikal hareketin esnekliğe hukuki bir çatı kuran bu yasaya yönelik pasifliği (Topak, 2004) dikkate değerdir. Çalışma hayatının en önemli yapı taşı olan hukuki metinin hazırlanmasını bilim adamlarına bırakması, iş güvencesi yasası ile elde ettiği kısmı kazanımın bile iğdiş edilmesine karşı etkin bir muhalefet yapamaması bu dönemde mevcut korporatist biçimin bozulduğunun en temel göstergeleri haline gelmiştir.

2004 ve 2005 yıllarında AKP iktidarının neo-liberal politikalar çerçevesinde özelleştirmeye ilişkin tutumu hususunda da etkin ve sonuç alıcı ortaklaştırılmış bir politika oluşturamayan sendikal harekette özelleştirmeyle yüzyüze gelen sendikaların tekil mücadeleleri ise beklenen sonucu getirmemiş, hatta parlementer demokrasinin en önemli ayağı olan hukuk devleti nosyonunun dahi ortadan kalkmasına tanık olunmuştur. Özelleştirmenin usulünde yapılan hatalara ilişkin yargının aldığı kararlar uygulanmamıştır. Bu çerçevede de sendikal hareket yine pasif bir tutum sergilemiştir. Sendikal hareket mevcut tabanının "işini koruyabilmesi" için

mücadele etme yerine varolan durumu korumaya yönelik bir politikayı tercih etmiştir. Ama Fordist korporatist yapının dönüşmesi nedeniyle kamuya endeksli işçi hareketi nicelik açısından konumunu koruyamadığı gibi her geçen gün de hızlı bir üye kaybıyla karşı karşıyadır.

Nitekim, artık bu politikaların etkisiyle dip noktaya gelen sendikal hareket bu dip noktasından çıkışı da devletin inayet göstermesinde görmektedir. Bütün örgütlerini ve kadrolarını buna endeksleyen bu yapı aslında bu kurumsal düzenlemenin arkasında ciddi bir örgütlenme atağı olmadan hiçbir değişim yaratmayacağını görmemektedir veya görmek istememektedir. Bir sendikal hareket açısından olmazsa olmaz iki unsur vardır. Birincisi varolan örgütlülüğün korunması, ikincisi ise potansiyel örgütlülük sağlanmasıdır. Böylece, kurumsal yeniden üretim sağlanır. Eğer sadece bu unsurlardan birincisine ağırlık verilirse bu durumda yapı statikleşerek birikimi yeni kuşaklara aktaramaz ve yok olur. Eğer ağırlık ikincisine verilirse de bu halde varolan örgütlülük açısından maddi ve örgütsel birikimin ortaya çıkması engellenmiş olur. İşte bu nedenle her bir sendikal yapının iki unsuru da eş zamanlı olarak var etmesi gerekmektedir.

Oysa Türkiye'de durum tam da bunun tersidir. Örgütlenmenin önünde yasal engeller olduğuna dayanan söylemsel niyet gerçekte içsel dengeler nedeniyle neo-liberalizmi kendi içerisinde üretmektedir. Küçük olsun benim olsun veya yeni gelenin bilinmezliği ve iç dengeleri değiştirme olasılığı bile rahatsızlık yaratırken sendikal yapılar daha ziyade kendi yapılarını perçinleyecek örgütlenmeyi kabul etmektedirler. İşçi kendi ayağıyla gelse bile bu sendikalar açısından seçim dönemine bağlı olarak sorun olarak nitelendirilebilmektedir. İşte tam da bu nedenle dışsal olan patron baskısı ve esnekleştirme, enformel yapı gibi bir dizi unsur örgütlenmenin önünde büyük bir engel olarak dururken, bir diğer engelleyici unsurda sendikal yapıların bu örgütlenme sürecine hazır olmamaları yada istememeleridir. Özellikle kamuda göreli olarak yüksek ücret alan üyeye sahip bu yapılar, örgütlenme hamlesine girdikleri takdirde elde edecekleri yeni üyelerin ücret seviyelerinin düşük olması nedeniyle bu uğraşa girmekten kaçınmaktadırlar. Bir başka deyişle klientalizme saplanan bu kurumlar, sınıfsal bir duruş sergilemek yerine mevcut statükonun yeniden üretimini meşrulaştırmaktadırlar. İşsizliğin ve örgütsüzlüğün büyük oranlara vardığı bir toplumda küçük bir azınlığın ayrıcalıklarını koruma amacından öteye gitmeyen bir dizi talep ve karar, istihdam artışı, işsizlik ödeneği, öteki sosyal güvenlik hakları ve örgütlenmeye ilişkin haklar ile birlikte istendiği zaman sınıfsal bir taleptir. Oysa bizim büyük sendikacılarımız çehaviri kurtarmak adına mevcut sistemi meşrulaştırdıklarının yani işsizliği, örgütsüzlüğü

meşrulaştırarak uzun vadede potansiyel tabanlarını yok ettiklerinin de farkında değillerdir.

Madalyonun bir diğer söylenmemiş tarafı da "Kahrolsun, IMF, DB ve AB" sloganıyla dile getirilen söylem ve bu bağlamda yabancı işçilere yönelik çoğu zaman milliyetçi zaman zaman da ırkçı tutum ve davranışlardır. Kendi içinde kendisine yönelik saldırının kaynağı olarak dışsal bir güç şeklinde nitelendirdiği bu yapıları yok etmeyi amaçlayan bu söylem başlangıçtan yanlış bir temele dayanmaktadır. Çünkü bu uluslararası ve ulusüstü kurumlar ancak ve ancak yerel düzeyde bunların politikalarını hayata geçiren ve meşrulaştıran toplumsal ajanlar veya kurumlar eliyle kendilerini var edebilmektedirler. Hal böyle olunca önce karşı çıkılması gereken unsurlar da bunların yerel düzeydeki izdüşümleri olmaktadır. Kompradorlaşma sürecinin kendisine karşı çıkılmalıdır. Çünkü sınıflar mücadelesi her zaman ulusal düzeyde hayat bulmaktadır. Antikapitalist olmayan bir anti-emperyalizmin içi boştur, sınıf mücadelesini çarpıtmadır, hatta işbirlikçiliktir. Başkalarının değirmenine su taşımaktır. Ulusal düzeydeki sınıf mücadelesinde egemen sınıflarla ve sömürü ilişkilerinin kendisiyle hesaplaşma yerine düşmanı dışarıda gösterme, sınıf mücadelesinde bir çarpıtma ya da "brutüs"cülüğü oynamadır.

Yukarıda belirtilen sloganın iki unsuru özellikle yapısal uyum programları aracılığıyla yeni birikim stratejisinin hayata geçirilmesinden sorumlu tutulsa bile burada sorunlu olan bir diğer unsur daha kullanılmaktadır. Bu da Avrupa Birliği sorunudur.

Özellikle Türkiye'nin Gümrük Birliğine giriş süreciyle birlikte başlayan tartışmalarda birçok çevre bu eşitsiz ilişkiye karşı çıkmıştır. Karşı da çıkılmalıdır. Avrupa Birliği'ne giriş sürecine ilişkin birçok alanda yapılan tartışmalarda vurgulanan eşitsiz bir gelişmenin varlığını bizde kabul ediyoruz. Ancak, burada önemli olan hangi kimlikle bakıldığıdır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği ilişkileri açısından söylenenlerin büyük bir kısmı doğrudur. Siyasal ve ekonomik kriterlerin ve Türkiye'nin bu kriterlere uyum sağlama süreci bir bütün olarak değerlendirilmeli ve ele alınmalıdır. Bu süreçte emeğe dönük yaklaşımlar da sendikal hareketin konusunu oluşturabilir. Özellikle örgütlü emek hareketine ilişkin düzenleme tartışmaları da bunun bir parçasıdır ve ciddi bir biçimde sendikal hareket tarafından izlenmeli ve sürece dönük olarak görüş oluşturulmalıdır.

Ancak, mevcut durumda sendikal hareket Avrupa Birliği hususunda görüş ayrılığına düşmektedir. Bir kısmı Avrupa Birliği'ne girilmesi gerektiği yolunda bir yaklaşım sergilerken özellikle Türk-İş, Avrupa Birliği'ne giriş hususunda olumsuz

tavır almaktadır. Yazımızın konusu gereği AB'ye girip girmeme hususunu detaylı olarak tartışmayacağız. Burada özellikle üzerinde durmak istediğimiz husus, bu olumsuz görüş takınan sendikal yapının konuyu çarptırmasıyla ilgilidir.

AB'ye girilmemesinin gerekçesi olarak AB'nin Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne saldırdığını ve bir dizi bölücü talepte bulunduğu belirtilerek "ulusalcı" bir bakış açısının da ötesinde bir yaklaşımla bu sürece karşı çıkılması ve bu taleplerin yerine getirilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Hatta bu konuda şu saptama açık olarak yapılmaktadır "... Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi üyeliğe almak gibi bir niyeti, amacı veya düşüncesi yoktur. Üyelik gerekçesiyle ileri sürdüğü talepler ise Türkiye'de işçi sınıfının ve halkımızın en önemli dayanağı olan ulus devleti parçalamayı, Türkiye Cumhuriyetini bölmeyi, Türkiye'yi Yugoslavya gibi sömürgeleştirmeyi amaçlamaktadır.

...Türkiye bugün 1919 yılında olduğu gibi bir tehditle karşı karşıyadır. Tehdit, Avrupa'dan gelmektedir. Bazı siyasi partilerin bazı yöneticileri, büyük sermayenin uluslararası sermaye ile bütünleşmiş kesimleri, bölücüler ve cumhuriyet düşmanları, Avrupa Birliğinin yanındadır. Avrupa Birliği'ne teslimiyeti savunanlar, Türkiye'nin parçalanmasına "evet" demektedir. İşçi sınıfımız ve diğer ulusal güçler ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını, laik ve demokratik sosyal hukuk devletini ve Türk Aydınlanmasını savunmaktadır." (Yol-İş, 2001). Görüldüğü gibi, demogojik bir söyleme dayanan bu metin hakkında daha fazla açıklamaya gerek yoktur.

Burada asıl sorunlu olan şey ise bu tip yaklaşımda bulunanların daha sonra bu saptamaları biraz daha geliştirerek şöyle bir ek saptamada daha bulunmasıdır. Buna göre Avrupa Sendikalar Konfederasyonu ve bir dizi federasyon Avrupa Birliğinden maddi kaynak almaktadır. Bu nedenle bağımsızlıklarını yitirmişlerdir ve AB politikalarının savunucusu durumundadırlar. Dahası, "sosyal diyalog" model çerçevesinde işverenleri ve devlet yetkililerini "sosyal partner" olarak görmeleri de bunların sendikal anlayışlarının çarpık olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çünkü karar alma süreçlerine AB temcilcileri de katılmaktadır şeklinde bir söylem kullanmaktadır. Ayrıca, özelleştirme sürecinde de Türkiye'deki sendikal hareket ile yeterince dayanışma içinde değillerdir. İşte bu nedenlerle Avrupa Sendikal Hareketiyle olan ilişkiler kopartılmalıdır denmektedir (Türk-İş, 2001). Bu saptamanın ardından da başka bir görüş dile getirilmektedir. Bu da, Rusya ve Türki Cumhuriyetlerdeki sendikalarla ortaklaşa yeni bir uluslararası sendikal yapının kurulması gereğidir.

Böyle bir bakış açısı öncelikle uluslararası dayanışma denilen ve sermayenin

mobilitesinin arttığı ve uluslararası ve çokuluslu sermaye biçimlerinin giderek artan oranda hegemonyasını kurduğu böyle bir dönemde çok daha önemle vurgulanması gereken sendikal yapıların ortak hareket etmesi gerekliliğine vurulan ciddi bir darbedir. Bunun Türkiye işçi sınıfı tarihi açısından kara bir saptama olduğu aşikârdır. Çünkü AB'ye girişe ilişkin görüşler ne olursa olsun sendikal hareketin diğer ülkelerde yaşayan işçilerin örgütleriyle olan ilişkilerini bu milliyetçi çerçevede ele alma gibi lüksü yoktur. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Sendikal Hareketinin düştüğü bu yanılgının sonuçlarını herkes bilmektedir. Milliyetçi ideolojileri beslemek veya bunları dile getirmek başta sendikal hareketin kendi iç dayanışma ağlarını ortadan kaldırır. Milliyetçilik sınıfsal bir ideolojidir, ama işçi sınıfının ideolojisi değildir. Burjuvazinin çıkınında bulunan ve gerektiğinde sınıfsal çıkarları için kullanmaktan hiçbir zaman çekinmediği, kitlelerin dayanışma duygularını suistimal ettiği bir ideolojidir. Benzer biçimde ulus-devlet de ortaya çıkış sürecinde de görüldüğü gibi sınıfsal bir formdur. Sınıfsal hegemonyanın kurulmasında kitlelerin özgürlük, aidiyet duygularıyla beslenen bir yanılsama yaratma biçimidir.

Öte yandan yazının başında da belirtildiği üzere çokuluslu ve uluslararası şirketlerle mücadele süreci artık uluslararası alanda klasik dayanışma modelinin daha ötesinde yeni bir modeli zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bugün sermayenin ve üretimin uluslararasılaşmış olması, emeğin bütünleşmeden uzak olmasına rağmen, emek süreci açısından öylesine birleşik bir emek süreci yaratmıştır ki, bu da uluslararası dayanışmayı hem zorunlu kılmakta hem de kolaylaştırmaktadır. Nitekim çokuluslu şirketlerle yapılan ortak sözleşmeler veya dünya genelinde uygulanmak üzere hazırlanan asgari toplu sözleşmeler bu yeni gelişmenin unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni birikim stratejisinin dışlama politikalarına benzer bir tarzın yaratılması da bir anlamda eleştirilenle aynı paralele düşmek olarak nitelendirilebilir. Sendikal yapının bu nedenle de kapsayıcı politikalar üretmesi gerekmektedir.

Nitekim sektörel düzeyde özel sektörde örgütlenen sendikalar özellikle neoliberal yeniden yapılanma sürecinde giderek artan oranda çok uluslu firmaların yoğunlaştığı sektörlerde bu firmalarla mücadelede uluslararası dayanışmayı da kullanmaktadır. Örneğin, ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren Uluslar arası Taşımacılık İşçileri Federasyonuna üye olan Denizciler Sendikası ITF'in ILO aracılığıyla imzaladığı Gemiadamları için Küresel Toplu İş Sözleşmesini kullanarak Türkiye'de örgütlenme yapmaktadır. ITF'in Uluslararası Denizcilik Örgütü ve Avrupa Birliği Müktesabatı çerçevesinde elde ettiği hukuksal hakları kullanarak Türk Ban-

dıralı gemileri yabancı limanlarda bağlattırma yetkisini de kullanması sayesinde birçok denizcilik firması bu alanda sendikayla işbirliği yapmak zorunda kalarak sendikalı gemiadamı çalıştırmaya başlamıştır. ITF bu çerçevede Türkiye'yi 2006-2009 yılları arasında uygulanacak olan bir kampanyanın kapsamına almıştır.

Yine Birleşik Metal İşçileri Sendikası 2003-2004 yılları arasında bazı örgütlenme deneyimlerinde işverenin işçi çıkarması nedeniyle şirketin ortağı olan firma için Alman IG Metal Sendikası ile ortak bir kampanya yürütmüş ve bu sendika Almanya'daki firmaya baskı yaparak Türkiye'de işten atılan işçilerin işbaşı yapması için adım attırmıştır. Matbaacılık sektöründe de örgütlenen işçilerin işten atılması üzerine Basın-İş Sendikası UNI aracılığıyla çok uluslu bir firmaya baskı yaparak firmanın imzalamış olduğu küresel sözleşme çerçevesinde işçilerin işe alınmasını sağlamış ve toplu sözleşme imzalamıştır. Bu ve benzeri örnekler arttırılabilir.

Özetle yukarıda kısaca yaptığımız bir dizi saptama sendikal hareketin geleceğine dair bir tartışma açmanın gereğini ortaya koymak içindir. Özellikle, sendikal hareketin dibe vurduğu böyle bir ortamda toplumsal muhalefetin tarihsel öncüsü konumunda olan bu kurumların yeniden yapılanması ve sürece yönelik olarak işçi sınıfının yeniden örgütlenme koşullarını yaratması zorunluluğu bulunmaktadır. Bunun yolu sadece söylem düzeyinde politika belirleme yada karar alma değildir. Politika oluşturma ve sürece müdahale etme yöntemleri esnasında toplumsal ve uluslararası dönüşümleri ve gelişmeleri iyi bir şekilde tahlil etme, özeleştiri de bulunma ve bu dönüşümlere ve gelişmelere yönelik doğru ve kapsayıcı politikalar üretmek ve uygulamaktır. Türkiye'de sendikal hareket açısından elzem olan budur.

İster küreselleşme ister AB olsun ya da ulus-devletle ilgili sorunlar olsun, bunlar sınıf mücadelelerini değil, sınıf mücadeleleri bu oluşumların niteliğini belirler, sorunların belli yönde çözümünü getirir. Bunlar sınıf çıkarına karşı ise bunları yok saymak ya da bunları karalamakla politika yapmış olunmaz. Bu işin kolayına kaçmaktır. Pasifisizmdir. Pasifizmin sonucu ise zaten baştan yenilgiyi kabul etmektir. Belki de mücadelenin kendisinden kaçmaktır. Böyle olunca da kitlelere mücadele ediyormuş görüntüsü vermeye çalışmak için yapılmaması gerekeni yapma, söylenmemesi gerekeni söyleme sınıf mücadelesini içten baltalamanın bir başka şekli olmuyor mu?

KAYNAKÇA

Amin, A. (1994) Post-Fordism Reader, Blackwell Publishers Ltd., Oxford.

Hymann, R. (1999) Sendikalar İçin Yeni bir Gündem mi?, International Institute For Labour Studies: Emek ve Toplum Serisi, Tartışma Metinleri, 1999.

ICFTU (1998) Sendika Dünyası. ICFTU, Brüksel, Kasım, s. 6

İsveç Çalışma Örgütü (1998) Dünya Çapında İşçiler. s. 32

Jessop, B. (1991) The State Theory: Putting the Capitalist State In, London, Oxford University Press.

Jessop, B. (1994), "Post-fordism and The State" In A. Amin (ed); Post-Fordism Reader, Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1994.

Lipietz, A. (1986) Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism, London, New Left Books.

Munck, R., Waterman, P., (1999) Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order, Basingstoke: Macmillan.

OECD (1997) G7 Denver Konferansı'ndaki TUAC Raporu.

Peck, J., Tickell, A., (1994) "Searching For a New Institutional Fix: the After-fordist Crisis and the Global-Local Disorder", A. Amin (ed.) içinde, s. 281-305.

Schmitter, P.C. (1979) "Still the Century of Corporatism?" in in P.C. Schmitter and G. Lehmbruch (eds.), Trends Towards Corporatist Intermediation, London and Beverly Hills: Sage.

Schmitter, P.C. Grote, J.R. (1998) "The Corporatist Sisyphus: Past, Present and Future", EUI Working Paper SPS No. 98/4, Florence.

Schmitter, P.C., Lehmbruch, G. (1979) Trends Towards Corporatist Intermediation, London and Beverly Hills: Sage.

Taylor, R., (1996) Küresel Ekonomi ve Sendikal Stratejiler. Geneva, ILO.

Taylor, R. (1999) Sendikalar Ve Ulusötesi Endüstriyel İlişkiler, International Institute For Labour Studies: Emek ve Toplum Serisi, Tartışma Metinleri, 1999.

Thomas H., (1998) Küreselleşme ve Üçüncü Dünya Sendikaları, Türk Harb-İş Yayınları.

Topak, O., (2004) "Esnekliğin Ötesi: Yeni İş Kanunu", Petrol-İş Yıllığı 2000-2003, Petrol-İş Yayınları: İstanbul.

Türk-İş Dergisi (2001) "Uluslararası Sendikal Dayanışma (Var mı?)", Ağustos-Eylül 2001, Sayı: 346, s. 31-38.

World Bank (1995) World Development Report 1995: Workers in an Integrating World, New York: Oxford University Press.

Yol-İş Dergisi, (2001) "Avrupa Birliği ve Türkiye", Ocak-Şubat Sayısı.

TURKISH TRADE UNION MOVEMENT, INTERNATIONALISM AND NATIONALISM

This paper aims to analyze the reasons of internationalism and nationalism debate among the trade unions. The crisis that trade union movement lives is tried to overcome by new internationalism and international solidarity. The developments which the Turkish trade union movement shows rising of nationalistic tendency and weakening of relations with international labor movement in today's Turkey. The transformation of capital accumulation regimes is the reason that lies behind these developments. Transformation of capital accumulation regimes effects the institutions as well as labor process, consequently trade unions are faced on the the results of this transformations. This paper aims to discuss these developments by analyzing Turkish trade union movement's policies.

İŞÇİLER ARASI REKABETİN ve BÖLÜNMENİN ARTTIĞI GÜNÜMÜZDE "ULUSLARIN İŞÇİLERİ" VERSUS İŞÇİ SINIFININ ULUSLARARASI DAYANIŞMASI

Gaye YILMAZ*

Merhabalar,

Ben öncelikle bu sempozyumun düzenlenmesinde büyük emek harcadığını yakından bildiğim TÜSAM'lı çok genç arkadaşlarıma ve SAV'a teşekkür etmek istiyorum.

Sevgili dostlar, ben buradaki sunuşumu Birleşik Metal İş Sendikası'nın bir çalışanı olarak yapmayı planlıyorum. Bir sendika çalışanı olarak, özellikle uluslararası ilişkiler, uluslararası emek dayanışması veya dayanışamaması konusunda kendi pratiklerimden son on yıldır yaşadığım, en çarpıcı bölümleri sizlerle paylaşacağım. Ama bu örneklere geçmeden önce giderek işçi sınıfı içinde artan rekabetin teorik temellerine dair birkaç şey söyleyip daha sonra pratiğe geçmek istiyorum.

'70'lerdeki kriz diye başlayacağım, tabi haklı olarak diyeceksiniz ki ondan önce işçi sınıfı arasında parçalanma, rekabet düşmanlık yok muydu, tabi ki vardı. Oğuz arkadaşım gayet güzel değindi o konuya, işçi sınıfı aristokrasisi kavramının kökleri 19. yy'a kadar uzanıyor elbette. Ama bir ara dönem olması bakımından, işçi sınıfının 1945-1970 dönemini de özel olarak hatırlatmakta yarar görüyorum. Kar oranları düşüş eğiliminden kaynaklanan krizin başladığı yıllarda başta Avrupa olmak üzere işçi sınıfının genel durumuna bakıldığında şöyle bir manzara var: son derece yüksek istihdam düzeyleri; bugünle karşılaştırıldığında oldukça yüksek sendikalaşma oranları; fordist üretim organizasyonuna ve özellikle de artan iş yoğunluğuna karşı gelişen tepkiler, grevler ve direnişler ve işçi sını-

* Ekonomist/Araştırmacı
Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Anabilim Dalı Doktora

fı mücadelesinde bireysel değil daha çok kolektif eylemin egemen olduğu bir süreç. Bu dönemin, yani 1945'ten krizin başladığı 1966-67 yıllarına kadar geçen sürecin, daha sonraları "kapitalizmin altın yılları" olarak adlandırılacak olan döneme tekabül ettiğini hatırlamakta yarar var. Aynı dönemde yani kriz başladığı sırada sermaye sınıfının durumuna baktığımızda 1966-67 yılı için söylüyorum, emek verimliliği son derece yüksek henüz düşüşe geçmemiş ve artan mekanizasyonun sonucu olarak sürekli büyüyen bir nispi artı değer, bununla ters orantılı olan kar oranları, düşme eğilimi içine giren kar oranları dolayısıyla sermayeler arası merkezileşme eğiliminin hızlı bir şekilde artışı yani rekabet olgusunun kendini daha çok var ettiği bir süreç. Sermaye sınıfı, krizden çıkabilmek için sabit sermaye yatırımlarını olabildiği ölçüde parçalayarak, işin belli bölümlerini dışarıda yaptırmak ve böylece sermayenin yükselen organik bileşimini düşürmek zorunda. Dışarıda yaptırılacak işlerin merkezdeki şirketlere maliyeti, aynı işlerin bünyede yapılması halinde ortaya çıkacak maliyetten daha düşük olması gerektiği için, "dışarı" ile kast edilen, esas olarak ülke dışı ve özel olarak da emek, alt-yapı ve çevresel maliyetlerin çok daha düşük olduğu geç kapitalistleşmiş ülkeler. Başka bir deyişle bu süreç, bir yandan üretken sermayenin uluslararasılaşmasını gerektirirken, diğer yandan da erken kapitalistleşmiş ülkelerde işgücünün artan bir şekilde işsizleşmesini şart koşuyor.

Emeğin sendikal örgütlülüğünün en güçlü olduğu bir dönemde böyle bir pratiğin hayata geçirilmesi, işçi sınıfının olası tepkilerini yumuşatacak başka stratejileri de gerekli hale getirmiştir. Günümüzde sıkça başvurulan "sosyal taraflar", "sosyal diyalog" ve "şirketlerin sosyal sorumluluğu" vb. kavramlar 1970'li yılların başından itibaren sosyal bilimler literatürüne dahil edilmiş; Avrupa sendikalarına ise, emek-sermaye çatışmalarının en alt düzeye çekilmesinin hedeflendiği bu pratik içinde önemli bir rol verilmiştir. Avrupa İş Konseyleri gibi 1990'lı yıllarda uygulamaya konan kurumsal düzeydeki diğer gelişmeler, Avrupa sendikaları tarafından emeğin uluslararasılaşması olarak algılanmış ve sürecin en başından itibaren kuvvetle desteklenmiştir. Bu arada, emek hareketinin o dönemdeki görece güçlü konumunun etkisiyle, gerek Avrupa İş Konseyleri gerekse sosyal diyalog mekanizmalarının girişimlerinin söz konusu dönemde oldukça ılımlı ve emekten yana bir görüntü arz ettiğinin altını çizmekte yarar var.

Takip eden süreçte Avrupa sendikalarının yönelim ve politikalarında ciddi bir dönüşüm ve daha da önemlisi AB kurumlarına bir tür biat edişin başladığını görüyoruz. Giderek güçlenen bu eğilim günümüzde öyle ironik bir noktaya ulaşmıştır ki, AB, sendikalar için artık hem dünyanın geri kalanının çok ötesinde, örnek

alınması gereken bir "sosyal blok"tur; hem de sermayenin uluslararasılaşması karşısında -bu konuda hiçbir sorumluluğu ve kabahati olmasa da- tıpkı dünyanın geri kalanı gibi çaresizdir.

Avrupa sendikalarının bu ve benzer diğer pozisyon alışlarını örneklemek gerekirse, Güney Kore işçi sınıfı ile girilen rekabet oldukça çarpıcıdır. Hatırlanacağı gibi 1999 yılında Asya krizinin hemen ardından, Asya ülkeleri büyük bir çöküş içerisinde, büyük bir işsizlik var, Güney Kore'nin de önde gelen sektörü gemi inşaat sektörü. IMF, Latin Amerika'ya kriz döneminde çok az kredi tahsisatı yaptı ama Asya krizinden etkilenen özellikle yeni sanayileşmekte olan Güney Kore gibi ülkelere oldukça ciddi kredi tahsisatı yapıldı. Doğal olarak Güney Kore hükümeti de bunu öncü sektörüne kullandı, yani gemi inşaat sektörüne, bir çeşit sübvansiyon biçiminde kullandırdı. Fakat aynı dönemde Güney Kore gemi inşa sektöründe hızlı bir atılım, öne çıkma, üretimde ciddi bir artış yaşanınca Avrupa'nın gemi-inşa sektörü zor duruma girdi ve işten çıkarmalar başladı. Bunun üzerine Avrupa'da metal sendikaları bir araya geldi, Avrupa komisyonuna bir ziyaret düzenlendi ve Komisyondan şöyle bir talepte bulunuldu: Komisyon derhal IMF'yle görüşecek, Güney Kore'ye yapılan kredi yardımının kesilmesini isteyecekti. Avrupa sendikaları bunun sonucunun Güney Kore işçileri için ne anlama geleceğini bir an bile düşünmeden, gözlerini kırpmadan böyle bir talepte bulundular. Avrupa'daki metal sendikaları işçilerin bir sınıf olarak uluslararası dayanışması konusunda sınıfta kalmıştı. 2001 yılında başlayan çelik krizi sırasında da benzer tepkiler görüldü. 2003 yılı sonuna kadar devam eden ve Amerika Birleşik Devletleriyle Avrupa Birliği arasında yaşanan çelik krizinde aslında ilk sınıfta kalan ABD olmuştu, çünkü ABD sendikaları kendi devletlerinden, kota ve gümrük duvarlarını yükseltmesini takep etmiş, Amerikan çelik firmalarının özellikle Avrupa ülkelerinden ithal edilen ucuz ve kaliteli çelikle rekabet edemediğini, başka ülkelerin çeliği Amerika'ya girmezse çelik işletmelerinin kapanmayacağı, işçilerin işsiz kalmayacağını belirtmişti. Tabiki hükümet sadece sendikaların değil, aslında çelik üreticilerinin, çelik sermayesinin uyarılarına kulak vererek kota ve gümrük duvarlarını yükseltti. Avrupa sendikalarının bu durum karşısında gösterdiği ilk reaksiyon, ABD'nin çelik sektörünü liberalize etmesi, binlerce işçinin işsiz kalması pahasına da verimsiz olan çelik işletmelerinin derhal kapatılması, zira, AB'nin çelik sektörünün güçlendirilmesi sırasında da bunların yaşandığı, ama bu yapılmadan da olamayacağı şeklinde oldu.

Bir diğer örnek Türkiye'den. Türkiye'deki örnek 2003 yılında DİSK'in insan hakları eğitiminde yaşadığım bir olayla ilgili. Ören'de insan hakları konulu bir

eğitim veriyoruz, yüz işçinin küçük gruplar oluşturrarak bir arada olduğu, farklı atölye çalışmalarından geçirildiği bir eğitim. İnsan hakları ve bu hakların ihlaliyle karşılaştıklarında ne tür önlem alabileceklerine dair düşüncelerini de öğrenmeye çalışıyoruz. Önce sunumlar yapıp konular ve veriler anlatılıyor ardından da katılımcılar kendilerine verilen örnek olaylarla başbaşa bırakılıyor. Örnek olayımız şuydu ve gerçek bir olaydı, Bakü-Ceyhan petrol boru hattında iki yüz kadar Hintli mühendis çalıştırılıyor. Bu mühendisler haftada altı gün, günde on iki saat ve ayda sadece 200 dolar karşılığında istihdam ediliyor. Sorumuz ise bu gördüğünüz olayda bir insan hakkı ihlali var mıdır size göre, vardır diyorsanız gerekçeleriniz nedir, nasıl bir mücadele örgütlersiniz, hayır burada bir insan hakkı ihlali yoktur diyorsanız bunu nasıl gerekçelendirirsiniz, şeklinde. Her biri 20 kursiyerden oluşan toplam beş grup var ve gruplar Ören-Abdullah Baştürk İşçi Eğitim Tesislerinin güzel bahçesinde çeşitli köşelere dağılmış çalışma yapıyorlar. Ben de gruplar arasında tartışmaları duyabilmek için dolaşıyorum ve birkaç grupta şöyle konuşmalara rastladım, "arkadaşlar Gaye hoca bizi yanıltmaya çalışıyor, burada insan hakkı ihlali falan yok, olamaz, çünkü Bakü-Ceyhan petrol boru hattında Botaş da var, Botaş bizim ulusal firmamızdır ve Botaş'ın kar etmesi, bizim milli gelirimizin yükselmesi için elbette ucuz işçi çalıştırılmalıdır, hem de bu Türk işçisi değilse daha da iyi bir durumdur üstelik, hoca sadece bizi şaşırtmak için böyle bir soru verdi." "Ulusların işçileri versus işçi sınıfının uluslararası birliği" başlığını uygun gördüğüm sunuşumun "ulusların işçileri" kısmına verebileceğim son örnekti bu.

Beğenmesek de bu bizim gerçeğimiz, ama bu gerçeğin sadece Türkiyeli işçilere özgü bir durum olmadığını yeterince anlatabilmek için önceden Avrupalı ve Amerikalı işçi örgütlerinden birer küçük örnek vermeye çalıştım. Konuşmamın son bölümünde de bu gerçeğin değişmesine nasıl katkıda bulunabiliriz sorusuna yanıt üretmemize yardım edecek bir örneği sizlerle paylaşmak istiyorum. Bu örneğin açılım sağlayabileceğini ve uluslararası sınıf dayanışmasının önemini hiçbir zaman kaybetmediğini göstereceğini düşünüyorum.

Bosal isimli bir Belçikalı firmanın Türkiye'de bir tedarikçi işletmesi var ve bu işletme altında biri Gebze diğeri Kartal'da olmak üzere iki fabrika faaliyet gösteriyor. 2006 yılı başında, Birleşik Metal-İş sendikası bu iki fabrikada örgütlenme girişiminde bulunuyor ama girişimin sonlarına gelindiğinde -ki bunu, sendikanın %50 işyeri barajına yaklaşmasına beş kala biçiminde ifade etmek mümkün, örgütenme dairesi benden, Belçika'daki sendikayla görüşmemi, Bosal'da örgütlenmeyi tamamlamak ve yetki aşamasına gelmek üzere olduğumuzu iletmemi, eğer

Bosal işvereni haber alır da işten çıkarmalar başlarsa, Belçika sendikası bizimle dayanışma içinde olur mu diye sormamı istiyorlar. Belçika'daki arkadaşımı hemen aradım, durumu anlattım. Aldığım yanıt, Belçika'daki arkadaşıma göre pek umut verici değildi, ona göre biri iyi diğeri kötü olan iki durum sözkonusuydu. Kötü haber, arkadaşımın sendikası Bolsa Belçika'da örgütlü olduğu halde Bosal işçileri ve örgütlü sendikanın şirket merkez yönetimiyle ilişkilerinin çok gergin, işyerinde tansiyonun bir hayli yüksek olduğu; sosyal diyaloğun ise neredeyse hiç söz konusu olmadığıydı. Arkadaşım, fabrikadaki örgütlenmelerinin ise oldukça iyi ve yüksek bir düzeyde olduğunu ve işçilerin şirket yönetimine hiç iyi duygular beslemediğini belirtiyordu. Belçika Bosal işçilerinin bu durumu öğrendiklerinde ne yapacaklarından emin olamadığını, bu antagonizmin iyi sonuçları olabileceğini eklemeyi de ihmal etmedi. Yarım saat içinde daha net bir şeyler söyleyebileceğini belirtince, ben henüz bir sorunla karşılaşmadığımızı, dolayısıyla işveren haber alır ve sendikaya üye olan işçileri işten çıkarmaya başlarsa Belçika Bosal'ı harekete geçirmenin daha yararlı olabileceğini belirttim ve benden haber almadan fabrikadaki işçilerle görüşmemesini istedim. Bu görüşmenin üzerinden iki gün geçmemişti ki, sendika %50 barajına ulaşamadan iki fabrikada toplam 27 işçi işten çıkarıldı. İşveren olayı haber almıştı ve bir gecede 27 işçiyi işten çıkarmıştı. Haberi alır almaz hemen Belçika'daki arkadaşımla görüşmeye başladım, o da dosdoğru Bosal fabrikasına işçilerle konuyu görüşmeye gitti. İşçilerin ilk önerisi derhal şalter indirmek ve üretimi durdurmak ve işten çıkarılanların işe iadesi yapılıp, Birleşik Metal İş sendikası işveren tarafından tanınıncaya kadar da bu eylemi sürdürmek oldu. Sendikacı arkadaşım Belçika Bosal işçilerini durdurabilmek için çok uğraştığını ve onları, hemen üretimden gelen gücü kullanmalarının hem Türkiye'deki Bosal işçilerine hem de kendilerine hiçbir yararı olmayacağına ikna edebilmek için bunun kullanılması gereken en son silah olduğunu söylediğini anlattı. Sendikacı arkadaşım fabrikadaki işçilerden bu güçlü güvenceyi alır almaz doğru merkez yönetime gitti ve durumu anlattı. Üç gün içerisinde Belçika'daki arkadaşım Luc'la doksanı aşkın telefon görüşmesi, iki yüze yakın e-mail haberleşmesi yaptık, bu süreç boyunca bütün işimiz, gecemiz, gündüzümüz tüm yaşamımız bu oldu. Bu noktada önemli bazı bilgileri de aktarmam gerekiyor o yüzden biraz detaya gireceğim: İlk olarak sendikacı arkadaşım Luc, Belçika merkez yönetimiyle konuşuyor, benden aldığı bilgileri iletiyor. Ardından merkez yönetim Gebze ve Kartal'daki Türkiye Bosal yönetimiyle konuşuyor ve bilgiler anında farklılaşıyor. Örneğin şunu diyor Kartal ve Gebze'nin yöneticileri, "hayır bizim sendikal örgütlenmeden haberimiz bile yok, sadece üretim yavaşladı biz daha önce

Ford'la çalışıyorduk siparişleri bitti, yani Ford'un firmamızla yapmış olduğu sözleşmenin sonuna gelindi, dolayısıyla küçülmek zorunda kaldık o yüzden işçi çıkardık" diyordu. Biliyorsunuz ekonomik gerekçelerle işçileri işten atmak Türkiye'de de Avrupa'da da dünyanın her yerinde de meşru bir neden, ekonomik nedenle işçi çıkarıyorsunuz, hiç kimse hiçbir yasa size bir şey yapamıyor. Bunun üzerine Luc bana dönüyor ve diyor ki, "Türkiye'deki işverenin gerekçesi bu, bu durumda hiçbir şey yapamayız" Ben tekrar şube yönetimiyle, sendikanın örgütlenme uzmanlarıyla ve işten çıkarılan Bosal işçileriyle görüşmeler yapmaya başlıyorum. İlk aşamada bana işverenin yalan söylediği anlatılıyor ama bana somut bilgi gerektiğini söylüyorum. Çünkü hem Avrupa'lı, kafası karışık dostumu hem de Bosal merkez yönetimini burada bir sendikal hak ihlali yaşandığına ikna etmem gerekiyor. Bir sonraki aşamada Türkiye Bosal'daki aktivistlerimiz beni arıyor ve doğru diyorlar, Ford'la sözleşme bitmiş ama onun yerine üç yeni sözleşme yapılmış, -şu an firma isimlerini hatırlayamıyorum ama- diyelim ki Peugeot, Reno ve Citroen'le üç yeni sözleşme, üçünün toplamı Ford sözleşmesinin iki katından daha büyük ve sözleşmeler yürürlüğe gireli bir buçuk ay olmuş, bu sözleşmelerin süresi beş yıl, yani, Türkiye Bosal önümüzdeki beş yıl boyunca bu sözleşmeler için çok daha yüksek düzeyde üretim yapmak zorunda. Başka bir deyişle firmanın sözde "ekonomik" gerekçesinin geçersizliği böylece ispatlanmış oldu. Bu arada, yapılan ilave araştırmalarda ortaya çıkan başka somut gerçeklikler de vardı. Örneğin, sözleşmesi biten ama sendika üyesi olmamış insanların sözleşmeleri uzatılırken; sözleşme bitimine daha beş ay olan ama sendikaya üye olmuş arkadaşlarımızın işten çıkarılmış olması işten çıkarmaların temel nedeninin sendikalaşma olduğunu ortaya koyan somut kanıtlardı. Toplanan bütün bilgi, belge ve kanıtlar anında Belçika'ya iletiyor, Belçika'daki arkadaşım hemen merkez yönetimle irtibata geçiyor, merkez yönetim her defasında geri adım atmak zorunda kalıyor, bu sefer yeni bir mazeret geliştiriliyordu. Sonunda fabrikaya noter getirdiklerinin, işçileri sendikadan istifaya zorlamak için bir odaya topladıklarının haberini alıyorum ve bu bilgiyi de hemen Belçika'daki arkadaşıma iletiyorum. Türkiye Bosal yönetiminin ilk tepkisi inkar oluyor ve "hayır noter çağırmadık" diyorlar ve ben noterin çağrıldığını ispatladığım anda tek bir işçi istifa ettirilemeden noter bir saat içinde apar topar geri gönderiliyor. Üçüncü günün sonunda hem Merkez yönetim hem de Türkiye yönetimi teslim bayrağını çekmek zorunda kaldı ve bizler üç gün üç gecede, toplam beş yüz kişiye yakın işçinin çalıştığı iki fabrikayı örgütlemeyi başarmıştık. Bunu başaran ne tek başına Türkiye'deki sendika, ne de yalnızca Belçika'daki sendikaydı, bunu başaran Belçika'daki işçilerin kararlılığı,

"eğer işveren geri adım atmıyorsa, eğer işveren sendikayı tanımıyorsa, atılan arkadaşlarımızı işe geri almıyorsa biz işi durduruyoruz" demeleriydi. Bunu başaran Türkiye Bosal işçilerinin örgütlenme konusundaki azmi ve kararlılığı, bu uğurda gözü kara bir mücadele vermeye hazır olduklarını ortaya koymalarıydı. Bu yüzden sunuşumun başından beri sosyal diyaloğun altını çizmeye çalıştım, sosyal diyaloğun üretim süreçlerinde işçi sınıfına ne denli zarar verdiğini özellikle aktarmaya çalıştım.

IG-Metal'le ilgili sevgili arkadaşımın verdiği örnek doğru, pek çok ortak ilişkimiz var, ne yazık ki diyorum bu ortak ilişkilerin yüzde doksanı sosyal diyalog çerçevesinde gelişiyor ve ne yazık ki size anlatabileceğim üç günde üç haftada veya üç ayda bu sendikayla birlikte örgütleyebildiğimiz bir tek örnek bile yok. IG-Metal'le giriştiğimiz çabalar sosyal diyalog temelinde yürüdüğü için genellikle üç yıl falan sürüyor arkadaşlar ve sonuçta sendika bir şeyler kazanabilir, ama unutmamak gerek ki sendikaların kazancı her zaman işçilerin kazancına eşit olmuyor. Bunu da şu açıdan söylüyorum, muazzam bir yabancılaşma var örgütlerle üyeleri arasında, bu yabancılaşmanın da etkisiyle sendikanın kazancı eşittir üyelerinin kazancı formülasyonu her zaman gerçekliği yansıtmayabiliyor. Ayrıca, bir sendika üye sayısını arttırıyor olabilir ama bu sendikaya üye olan işçiler neredeyse sendikasızmış gibi bir statüde örgütlü olabilir, bunu da unutmamamız lazım. Süremi oldukça aştığımın farkındayım ama yabancılaşma ve IG Metal örneğinden söz edip te Almanya'da geçen yıl yürürlüğe giren ERA adı verilen pratiği ve IG Metal sendikasının ERA yaklaşımlarını sizlerle paylaşmadan sunuşumu bitirmek istemiyorum.. Bildiğiniz gibi işletmeler genelde iş derecelendirme sistemi denen bir uygulamayı benimsemiş durumdalar. Buna göre, bir işletmedeki işçiler görev pozisyonlarına göre farklı gruplar altında kategorize ediliyorlar ve ücretlerini de bulundukları kategoriye göre alıyorlar. Örneğin Almanya'da bir otomobil fabrikasında 20 dereceli bir görevlendirme şeması olduğunu varsayalım ve 20. sıradaki işler örneğin bilgisayar mühendisliği gibi en yüksek niteliğe sahip emek gücünü gerektiriyor, alt sıralara inildikçe de işin niteliği basitleşiyor olsun. İşte ERA yasası, bu 20 kategoriyi söz gelişi 10'a düşürüyor ve daha önce 20 veya 19. kategoride çalışan işgücünü bir anda 9. veya 10. kategoriye indirmekle kalmayıp; bu grupların yeni ücretlendirmesini de eski 20 kategorili listenin 9., 10. sırasındaki işgücüne ödenen ücret düzeylerine çekmeyi amaçlıyor. Belki de işçilerin nominal ücretlerini ulusal ölçekte aşağıya çekme amacıyla tasarlanan dünya üzerindeki ilk yasa ile karşı karşıya Alman işçi sınıfı. IG Metal sendikası bu süreçte şöyle ikili bir pozisyon alıyor: İlk olarak sözleşmenin bütün detayları üyelere aktarılmıyor ve

gerekli tartışma süreçleri yaşanmıyor. İkinci olarak ise, sendika bu yasayı kendi başarısı olarak lanse ediyor ve "bu sayede beyaz ve mavi yakalılar arasındaki ücret farklılıklarını ortadan kaldırmayı başardık; bu iki grubu birbirine yakınlaştırdık" açıklamasını yapıyor. Diğer yandan ERA yasasının, Marx'ın soyut emek teorisinin birebir doğrulandığı bir ülke örneği olduğunu hatırlamakta da yarar var. Bu yasayla Alman sermayesi, işçi sınıfına "senin emeğinin özgün özelliği yaptığın işin doğasından değil; emeğinin toplumsal olmasından kaynaklanıyor" demiş oluyor...

Unuttuklarım varsa belki tartışma bölümünde konuşuruz, süreyi uzattığım için özür dilerim.

Soru-Cevap Bölümü

Şefik Ergün: Marmara Üniversitesi İktisat bölümünde okuyorum, Gaye Hanım'a sorum olacaktı. Sonuç itibariyle ekonomik bilinç dolayısıyla işçiler arasında sendikal bazda çıkan anlaşmazlıklar ve rekabetten bahsettik, zaten bütün oturumun herhalde ana konusu bu idi. Yalnız işte biraz önce anlatılan meseleden benim anladığım Belçika'daki işçilerin aslında çıkarına uygun bir eylem ihtiva ediyor. Çünkü sonuçta dışarıya yatırım yapan bir şirket söz konusu ve ordaki işgücü fiyatının düşmesi sermayenin hareketliliği açısından Belçika'daki işçilerin zararına olur. Benim sormak istediğim ya da dikkat çekmek istediğim şey, sendikal bilinç, ekonomik mücadele bilinci, uluslararası mücadele ve örgütlenme açısından yeterli midir, yoksa bunun için politik bir bilinç ve mücadele biçimi mi gereklidir?

Fuat Ercan: Ben sadece Oğuz arkadaşın sunduğu çerçeveye ilişkin kavramsal bir dille bir eleştiri getirmeye ve karşılıklı bir diyalog kurmaya çalışacağım: Bir önceki çalışmada da Ayşe'nin sunum dilinde fordizm fordizmle ilgili uygulamalar, esnek üretim gibi ifadeler vardı. Baktığımızda özellikle "kamusal alanda fordizmin kullanılması" gibi bir kavram kullanıldı ya da "kanlı taylorizm" dendi. Bence, bu küresel kent kavramında da olduğu gibi, bu kavramları kullanırken, kavramların üretilme haliyle Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerdeki biçimlenme halleri arasında bir bağlantı kurmak lazım. Çünkü Türkiye'de aslında, mesela merkezileşmiş fordizm kavramına ya da kamusal alanda kullanımına, çok dikkat etmek gerekiyor, çünkü fordizm kavramının arkasında yatan değişkenler sermaye birikiminin belirli bir noktaya ulaştığı ve sermayenin kendini yeniden üretme koşullarının oluştuğu bir alan. Şimdi Türkiye örneğine baktığımızda mesela kanlı taylorizmi örneğin piyasa için kullanıyorlar ama Malezya, Güney Kore için daha çok tasarruf oranları yüksek, üretimi etkileyecek, eleştirecektir. O anlamda Türkiye gibi ülkelerde 1980 öncesi döneme ilişkin fordizm kavramlaştırmasına -çünkü daha sonraki politik dil de oradan oluşturuluyor- dikkat etmek lazım. Ben olsam Türkiye'de 1960'ların sonuna '70'lerin ortasına kadar Türkiye'de kapita-

lizmin inşa süreciyle fordizm, esnek üretim gibi kavramlar tutmuyor derdim. Yani bu işgücü, istihdam politikaları, politik hareketler açısından baktığınızda da çok önem arz ediyor, çünkü bir dönemi fordizm olarak tanımladığınızda, kamusal alana da ağırlık verdiğinizde sizin talepleriniz yine hep kamusal alan üzerinden biçimleniyor. O anlamda sadece bu kavramları kullanırken sermaye birikiminin yapısal özellikleri üzerinden bir dil geliştirmek ve Türkiye'nin de, demin Gaye'nin ifade ettiği bir kavramla soyleyecek olursak, geç kapitalistleşmeye ait özelliklerini oraya koymak lazım. Özellikle düzenleme okulunun Türkiye'ye girişiyle birlikte bayağı bir kavramsal erozyona girdiğimizi düşünüyorum: İşte esnek üretim, fordizm, post-fordizm vb. Nitekim fordizmin kendisi erken kapitalistleşen ülkelerde nasıl bir işleyiş içinde olduğu açısından eleştiriliyor. Yani bu kavramsal çerçeveye dikkat etmek gerekiyor bence.

İkincisi de enformel kesime ilişkin kullanılan dilde, küçük üreticilik ile enformel kesim arasındaki ilişkiye bakmak lazım: Yine kapitalizmin yapısal özelliklerine baktığımızda her geçen gün görece artık değerden bahsediyorsak, görece artık değerin egemenliğinin arttığı dönemde küçük ölçekli üretim de artacaktır. Yani istihdamın yapılanma biçimi çok farklılaşacaktır, o anlamda da mesela Türkiye'de DİSK, TÜSİAD, hükümetin önemli gündemlerinde birlikte el sıkışarak enformel sektörü ortadan kaldıralım diyorlar. Ama burada, kapitalizmin gelişme dinamiklerine baktığımızda Türkiye'de küçük ölçekli bir enformel kesimin çok daha artacağı ama biçim değiştirerek artacağına dikkat etmek lazım. Yani bu konu denetleme ve kontrol mantığı uluslararasılaşan bir Türk sermayesi için bugün sadece ve sadece görsel bir ifadenin ötesinde anlam taşımaz. Sadece şu olur, toplantıdaki tartışma da ona ait ipuçları veriyor, enformel ve küçük üreticiliğin biçimi değişecek, biraz daha nitelikli emek belki kullanılacak ama o alanın, yani küçük üreticilikte enformelleşmenin denetlenmesi/kontrol altına alınması gibi bir şey olabileceğine inanıyorum, teşekkür ederim.

Hakan Koçak: Fordist üretimin çözülüşüyle milliyetçilik arasında bir bağ kuruluyor, fakat ben başka etkenleri de dikkate almak gerektiğini biraz radikal bir şekilde söyleyeyim, özellikle 2000'ler, 1990 ortalarından 2000'lere kadar bir tür zorunlu milliyetçi dilin, zorunlu bir sınıf dili olması durumunun atlandığını düşünüyorum. Sizin sunuşunuzda da sanki böyle oldu. Son zamanlarda mesela özelleştirme sürecindeki işçiler sokağa en çok "Telekom vatandır satılamaz" sloganıyla döküldü. Büyük Türk bayrakları vardı ellerinde ve burada yapılan bir eylemde benim de içinde bulunduğum bir sol destekçi grup eylemden nerdeyse atıldı, ol-

dukça kesif milliyetçi bir söylem hakimdi topluluğa. Yine bir yanıyla tabi ki kızgındık sendikaya ama başka bir açıdan bakıldığında çok anlaşılır bir şeydi diye düşünüyorum. Sizin de yorumunuzu almak istiyorum bu bahiste. Çalışmanızda o kadar küçülmüş bir kitleden söz ediyorsunuz ve Türkiye'de sınıf mücadelesi geleneğinin zayıflığından bahsediyorsunuz. Solun bugünkü durumu düşünüldüğünde bir işçi hareketi olarak ayağa kalktığınızda kendinizi en geniş zeminde kuracağınız hemen hemen tek meşru slogan olarak milliyetçilik kalıyor. Dolayısıyla bordrodaki milliyetçiliği en azından başka türlü okumak bir tür mecburiyet olarak okumak, aslında orada kastedilenin bir "Türklük", "Türk devleti" savunusundan çok, bir tür "kamusal alan" olarak okunabilir. Bir başka taraftan ifade edecek olursak sınıfın bırakılmasının zorunlu bir sonucu olarak bunun ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Eğer her türlü milliyetçiliğe örgütlü işçi hareketi saflarında itiraz edeceksek, bunların her birine farklı itirazlar veya her birinin farklı düzlemlerde değerlenmesi gerekmez mi? Yine son dönemde bir başka örnek: İster istemez "IMF'ye hayır" deniyor, çünkü toplu pazarlık masasında karşısında görülen neredeyse artık fiziken de IMF. Dolayısıyla burada o hareketi milliyetçi bir söyleme kaydıran başka bir şey de yok mu, diye düşünüyorum. Buradan tabi ki bu söylemin milliyetçi söylemin doğruluğu meselesine varmıyorum ama bu itirazı ve eleştiriyi çokca yapanların ben de dahil, o dilsiz bırakılmış sınıfa bir alternatif dil vermek, onlara bir araç sağlamak konusunda yeterince enerjik olamadığını, candan olamadığını da ben de kişisel deneyimlerimden gözledim doğrusu. Teşekkür ederim.

Moderatör: Son bir soru alalım.

Gültekin Akarca: Kavramlar konusunda Fuat'ın duyarlılığına bir iki eklemede bulunmak gerekir gibi geldi bana. Ben bu enformel sektör kavramının nereden devşirildiğini bulamadım, kullanan arkadaşlar biliyorlarsa, bilgilendirirlerse sevinirim. Hangi retoriğin parçası bu kavram? Benim bildiğim kadarıyla örneğin Marksist literatürün ürünü olan bir kavram değil. Ben öyle duymadım bilmiyorum, okumadım. Azgelişmişlik, gelişmişlik kavramını kullandı Gülay Hanım. Azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin tarih öncesini mi yaşarlar? Onlar tarihsel doğrultuda ilerlediklerinde gelişirler mi? Bunu tartışmak gerekir mi diye düşünüyorum. Böyle kavramlara dair duyarlılığa çağrı diyebileceğim bir iki şey söyleyebilirim. Oğuz Bey'in tartışmasında sendikal hareketin krizini biraz enformel sektöre esnek üretime bağlandı. Sendikal hareketin krizini yaratan şey bu gelişim midir, yoksa sendikal hareketin krizi mi enformel sektörün veya kuralsızlaşmanın gerisnde yatan

olgulardan birisi midir? Çünkü örneğin ev eksenli çalışma da enformel sektör içersinde değerlendiriliyor, fason üretim, taşeronlaşma da, bilmem ne de enformel sektör denilen kavramın içerisine yedirilmiş durumda. Bunların kategorik olarak yanyana gelebileceğine inanmıyorum. Birisi sınıf mücadelesinin yenilgisinin ürünüdür, birisi üretim biçiminin sonucudur diye düşünüyorum. Bence bunları bu şekilde yanyana getirmek doğru değil. Kuralsızlaşma ekseninde bakacak olursak da bu kuralsızlaşma sendikal hareketin krizinin nedeni midir, sonucu mudur diye tartışmak gerekir diye düşünüyorum. Bu anlamıyla biraz önce ilk soruyu soran arkadaşın belki ilk cümlesinde vardı, işçi sınıfının ekonomik mücadelesi işçi sınıfını böler. Ama işçi sınıfının siyasal mücadelesi işçi sınıfını birleştirir. Bu biçimiyle bugün işçi sınıfının siyasal önderlikten uzak kalmış olması, 1989'daki yaşadığımız sosyalist hareketin yenilgisi, sendikal hareketin krizi, sınıfın içinde bulunduğu sürecin başat nedenlerinden birisi ve hatta en önemlisi değil midir? Sınıf mücadelesinin bu yönünü tartışmadan geri kalan yönlerini tartışmak bizi bir tuzağın içersine sürüklemez mi diye merak ediyorum. Bu biçimiyle belki sunumunuzu yeni bir eksende değerlendirmek gerekirmiş gibi geliyor bana. Enternasyonalizm dediğimiz şey, eğer sınıf hareketi siyasal bir enternasyonalizme ulaşamamışsa, sendikal bir enternasyonalizme ulaşabilir mi diye de tartışmak gerekir. Kendi başına bu biçimiyle biraz bir zeminden yoksun gibi geldi bu sunum bana.

Moderatör: İzninizle burda kesiyorum ve son on dakikayı üçer buçuk dakika ile sevgili konuşmacılarımıza bırakıyorum.

Gülay: Ben son konuşmacının enformel sektör kavramı hangi retoriğin parçası, nerden çıktı sorusuna kısa bir yanıt vermek istiyorum. Esas itibariyle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çalışmalarında, 1970'li yıllarda yaygın kullanılan bir kavram ve oradan da dünya literatürüne giriyor. Açıkçası Marksist literatürde enformal sektörün kullanılmadığına dair bir bilgim yok ama onların da bu kavramı kullandıklarını görüyorum. Ancak şöyle bir açılıma ihtiyaç var: Enformel sektör dediğimiz vakit bugün itibariyle, küçük çok küçük ölçekli işletmelerin bulunduğu kendi hesabına çalışmanın, ya da mikro işverenlerin özellikle geçici temelde ya da sürekli temelde kendi aile üyelerinin yanısıra ücretli işçi çalıştırdıkları işletmeleri içeren sektörü atfen kullanılıyor. Bunun ötesine geçen, özellikle 1980'li yıllardaki işte bu iş sürecinin bölünmesi ve fason üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan, küçük ve orta ölçekli işletmelerdeki çalışma tarzına ilişkin bugün enformal istihdam kavramının ve giderek enformal ekonomi kavramının tercih edil-

diğini görüyoruz. Çünkü aynı zamanda büyük ölçekli işletmelerin de bu zincirin bir parçası olduğu ve onların da bu işten yararlandığını ortaya koymak açısından gerekli bu. Ben burada tabi ki enformal sektör kavramını, formel sektörde istihdam imkanlarının olmadığı yani ücretli çalışma imkanlarına kavuşamayan, insan onuruna yakışır ücretli çalışma imkanına kavuşamayan insanların, yaşamlarını sürdürmek için yürüttüğü her türlü faaliyeti kapsamak üzere kullanıyorum. Ve burada bir hayatta kalma stratejisi söz konusu. Enformal istihdamda sermayenin daha fazla kar elde etmek üzere formal sektör düzenlemelerinden kaçınma kaygısıyla yürüttüğü bir strateji söz konusu. Kuşkusuz birikime hizmet eden de bu ikincisi, ancak her iki kesim açısından da söz konusu olanın yani sosyal korumanın varolduğu, insan onuruna yakışır iş şartlarının yaratılabileceği bir ekonomik büyüme modelinin seçilmesinden geçtiğini düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Oğuz: Herhalde en çok soru bana geldi, şimdi sırayla gideyim. Fuat hocanın tartışmada Fordizmin kavramsal olarak kullanıp kullanmaması konusunda söylediğine değinecek olursak ben baştan sunuşumu kendi teorik çizgimden dile getireceğimi ifade ettim ve bu da düzenleme ekolü yaklaşımıdır. Düzenleme ekolünün yaklaşımında Türkiye gibi ya da Latin Amerika ülkeleri için farklılaştırılmış Fordizm çeşitleri ifade ediliyor. Buna çevre Fordizmi de deniyor, devlet fordizmi de, eklemlenmiş Fordizm de, kanlı Taylorizm de deniyor; Bunlar Fordizmin çeşitleri olarak tanımlanıyor. Ama benim kişisel düşüncem şudur: Türkiye'de yaşanan süreç Fordizmin bir farklı biçimidir: Bu benim kendi teorik tercihim. Yani hani bunun böyle olmadığını iddia ediyorsanız bunu siz şey yapacaksınız. Ben böyle bir teorik çerçeveden konuşuyorum ve bu benim kendi kavramım. Çünkü Türkiye'nin farklı bir sürece tabi olması, geç kapitalistleşmesi vs. gibi dinamikleri vardır ama Türkiye'de de Fordizm belli bir dönemde belli bir şekilde yaşamıştır. Bu şekilde düşünüyorum ve bu konuda daha da tartışabiliriz sizinle.

İkinci noktaya, Fordizm ve milliyetçilik konusuna, yani fordizmin çözülüşü ve milliyetçilik konusuna gelecek olursak ben sunuşumda çok hani daha kapsamlı bir sunuş olduğu için bunları ve bazı şeyleri es geçerek anlattım. Daha doğrusu bazı şeyleri veri kabul ederek anlattım. Şimdi Türkiye'de yani özellikle özelleştirme süreci tartışmalarında, ben özelleştirmeyi yaşayan bir sendikanın uzmanı olarak ve Türkiye'de 1997'den beri bu sürecin içinde olan bir kişi olarak bu süreçte söylediğim şey şu; Birincisi Türkiye'de sendikal hareket baştan itibaren, 1980 sonrasında, 1989 bahar eylemlerini herkes sınıf dalgasının yükselmesi olarak değerlendiriyor, ki belli anlamda bunların şeyi doğrudur ama 1991'den itibaren yaşa-

nan süreç tam tersidir. Türkiye'de sendikal hareket 1991'de zaten sadece reel ücret artışlarını kabullenmekle bu süreci kaybetmiştir. Başlangıç süreci tartışmalarına bakarsak sınıfsal mücadelenin kaydığı nokta 1991'dir. Bakın, verileri inceleyin: 1993'ten itibaren reel ücret artışlarını devlet mas etmiştir: Nasıl mas etmiştir? Aynı nitelikte aynı nicelikte istihdam daralmasına gitmiştir. Bunlar verilerde mevcut. Yani işçi sınıfının oradaki reel ücret kazanımı, kendisine işten atılma olarak geri dönmüştür ve bunu kabullenmiştir. 1994'teki kriz süreciyle beraber ve artık o noktadan sonra işçi hareketinde farklı bir süreç başlamıştır. Şimdi benim burada Fordizmin çözülüşüyle milliyetçilik arasındaki ilişki dediğim şey daha farklı bir şey: Fordizmin Türkiye örneğine bakarsanız -devlet Fordizmi diyorum buna ben, yani kamusal alandaki Fordizm vs. demiyorum- devlet Fordizmindeki ana noktalardan biri sözkonusu fabrikalar kurulurken, yani 1930'lara kadar geri gidin, 1940'lı yılların başında, ondan sonra 1950'li 1960'lı yıllara kadar geri gidin, daha o zaman da o yerellikteki işçiler istihdam edilmeye başlamıştır. Orada, bu yerellikler kendi içerisinde bütünlükler ve kapalı ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Yani bu kapalı ilişkilerde daha korunaklı, daha o yerele özgün, yöreye özgün farklı dinamik türleri oluşturmuştur. Bu kapalı cemaat ilişkisi dediğim şeyde bunlar genellikle beyaz yakalıları dışlamıştır. Şu andaki Türkiye'deki sendikal hareketin kendi iç dinamiklerine baktığınız zaman, genellikle bu işçileri kökenlerinin atölyelerden, mavi yakalılardan geldiğini görürsünüz. Onlar buraya o ilişki ağları sayesinde gelirler ve bunları kolay kolay çözemezsiniz. Mesela yeni bir örgütlenme, yeni bir liderlik çıkması çok zor ihtimallerdir. Şu andaki Türkiye'deki mevcut, yani devlet sektöründe yoğunlaşmış, sendikalar açısından söylüyorum. Şimdi bu farklı bir şeydir, yani o yüzden bazı etkileri, dinamikleri, kendi içerisinde zaten barındırıyordu diyorum ben. Fordizmin krizi dediğim süreç özellikle 1980 sonrası dönemde artık başka bir form, mücadele formu, mücadele alanı kalmayınca kendi kendine daha ön plana çıkmaya başladı. Çünkü diğer işçilerle rekabet ve çatışma daha da artmaya başladı. Ben size şöyle bir örnek vereyim, sabahki oturumda taşeron işçileriyle ortak hareket etmek diye bir şey konuşuldu değil mi? Türkiye'de şu andaki mevcut yasaya göre, ki bu yasayı çıkaran, çıkarılmasını isteyen de Türk-İş'tir, taşeron işçilerinin aynı sendikada toplusözleşme imzalamasına olanak yoktur. Şu anda, 2005 yılından itibaren, yani hangi sınıf dayanışmasından bahsediyoruz ki?

Yani ortadaki gerçek şu, Türkiye'deki mevcut sendikal hareket, örgütlü yapı direnmeye çalışıyor ama kendi içersine kapanarak direnmeye çalışıyor ve bunun izdüşümlerinden biri de bu özelleştirme sürecinde başka birşey kalmadığı için ka-

muoyu desteği yaratmak için vs. milliyetçilik duygularıyla oynamak biçiminde tezahür ediyor. Bu, bu kadar basit bir şey.

Şimdi diğer bir soru. Ben baştan itibaren sendikal hareket açısından enternasyonalizmi tartıştım, yani sınıf hareketi açısından enternasyonalizmi tartışmayacağımı, çünkü çok geniş bir konu olduğunu ve Marksizmin de zaten bunu çözümleyemediğini, bunun çok tartışmalı bir konu olduğunu dile getirdim. Ben sendikalar açısından baktım konuya, yani Türkiye'deki, şu andaki mevcut örgütlü işçi sınıfı yapıları açısından baktım. Tabii ki mesela şahsım adına şunu söylüyorum, Türkiye'de herşeyden önce yeni bir uluslararası dayanışmayı, kesimlerin ve ilişki ağlarının dayanışma biçimlerini nasıl geliştirileceği açıklanmalıdır.

İkincisi genellikle enformal sektör kavramını kullanmayı ben de çok benimsemiyorum ama enformellik bir formel alanın yani kayıtlı yasal düzenlenmiş, sınırları belirlenmiş alanın dışında kalan alan olarak ifade edersek, bu alanda çalışan kayıtsız, kaçak gündelikçi işçilerin sınıfsal çıkarlarıyla örgütlü işçilerin sınıfsal çıkarlarını ortaklaştırılabileceği mekanizmalar kurmak önem kazanır. Örnek vereyim: Bakın, Mersin limanı 16 Mayıs tarihinde özelleştirildi, yeni bir işveren aldı orayı. Şimdi orada daha önceden varolan, yani bizim literatürde "casual" dediğimiz, kaçak işçi denilen, gündelikçi, hiçbir şeyi olmayan yaklaşık 250 kişi çalışırdı. Bunun dışında bir de sahiden kamuda çalışan, yüksek ücretli, bizim Liman-İş'in üyeleri çalışırdı. Şimdi Liman-İş'in üyelerini korunaklı bir alana, yani daha farklı limanlara gönderildiler ama oradaki 250 tane gündelikçi işçi şu anda direniyor. Her gün limana girmeye çalışıyor, hergün çatışma çıkarıyor. Şimdi biz mesela onları orda yerel düzeyde desteklemeye çalışıyoruz, şube olarak., bu süreci devam ettirmeye çalışıyoruz ama mesela bu mekanizmaların bu örnek olaydaki gibi değil de farklı zamanlarda da genelleşmiş biçimlerinin bulunması gerekiyor. Yani bu açıdan bakıldığı zaman Türkiye'deki mevcut sendikal hareketlerin veri kabul edilen mevcut anlayış biçimlerini ya da onların analiz biçimlerini yeniden gözden geçirmemiz lazım. Çünkü sendikal hareketin şu anda artık bazı tanımlamaları, bazı kavramları gerçeklikle hiçbir alakası olmayan, sadece söylem düzeyinde kullanılan şeyler durumundadır. Yani O arkadaşın söylediği aslında bu açıdan doğru. Yaşanan süreç tam bir farklılaşma süreci, dağılma süreci, bu dağılma sürecinin olası tepkileri bunlar. Teşekkür ederim.

Gaye Yılmaz: Şimdi Belçikalı işçiler bu süreçte kendi çıkarlarını korumak için mi acaba böyle davrandı diye bir kuşkunuz var yanılmıyorsam. Değil mi? Şimdi tabi bu biraz sermayenin uluslararasılaşma sürecinde işçilere birebir yansıyan

strateji ve politikaları bilmekle alakalı. Örneğin Alman Wolkswagen şirketi Meksika'da toplusözleşme imzalarken ücretleri bastırmak, çalışma koşullarını geriletmek için şunu söylüyor: "Benim kendi ülkemde, Almanya'da verimlilik çok, daha yüksek, size zam vereceğime gider kendi ülkemde çok daha yüksek verimlilikle üretim yaparım." Almanya'ya geliyor IG Metalde şunu söylüyor: "giderim Meksika'ya size vereceğim ücretin dörtte biri değerinde işçi çalıştırır, biraz daha verimliliği düşük olur ama orda üretim yaparım." Şimdi Belçikalı şirketin de söylediği ilk şey bu, "anayurt ülkeme giderim, Belçika'ya giderim kapatırım burayı, bu sendikayla çalışmak yerine, kapatırım burayı Belçika'ya gider orada faaliyet gösteririm." Dolayısıyla Belçikalı işçinin çıkarı nedir diye düşündüğümüzde buradaki çelişkiyi daha da derinleşmeye bırakması lazım. Yani Türkiye'deki işletmeyi kapatma noktasına getirene kadar bize hiç yardım eli uzatmaması gerekir ki sonunda firma Türkiye'deki işletmesini kapatıp Belçika'ya gitsin yeni bir işyeri kursun. Bilmiyorum Belçika'daki işçilerin durumunu: bir partiye üye midir, politik bilinçleri örgütlü müdür, komünist midir, değil midir, bu tarz hiçbir bilgim yok. Muhtemelen çoğunluğu böyle de değiller, ama orada yaşanan bir emek sermaye çatışması var. Kendini hissettiren, var eden bir emek-sermaye çatışması var. Tek başına bu bile o işçileri tepki göstermek, direniş göstermek veyahut Türkiye'yle dayanışma göstermeye razı etmeye veya bunun için istekli olmaya zorlamış olabilir. Nitekim bizim yaşadığımız bizim gördüğümüz pratik bu.

Öte yandan ekonomik mücadele böler, politik mücadele birleştirir gibi bir düalizme katılmadığımı belirtmek isterim. Bütün ekonomik mücadeleler özünde politiktir, çünkü sınıflar arasındadır, sınıf mücadelesinin kendisidir politik olan. Ayrıca bu ikisinin birlikteliğini düşünmemiz lazım, bu ikisinin bir arada olduğunu görmemiz, göz önüne almamız gerekiyor. Diyelim ki politik mücadeleye girmiş bir işçi sendikadan istifa mı etmeli, artık ekonomik mücadele içinde yer almaması mı daha doğru? Bu çok yanlış bir şey olur. Bu ikisinin birlikteliğidir önemli olan. Ekonomik mücadele aslında politik mücadelenin temelini hazırlayan ilk adımdır, çok önemli bir adımdır.

Moderatör: Çok teşekkürler katıldığınız dinlediğiniz için.(12-40 arası)28 dk.

3. Oturum

GÜNCEL ALAN ARAŞTIRMALARINDAN ÖRNEKLER

Yöneten: Güllistan YARKIN

Betül URHAN
Özlem ÖZKAN
Onur HAMZAOĞLU

TÜRKİYE'DE SENDİKAL KRİZİN ÖNEMLİ BİR SORUN ALANI: İŞÇİ-SENDİKA İLİŞKİSİ*

Betül URHAN**

GİRİŞ

Yeni kapitalist sistem, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede, güvencesiz, yoksul, ve pek çok haktan yoksun kitleler yaratmıştır. Özellikle bağımlı çalışanların, sisteminin yarattığı istikrarsızlığı, belirsizliği, kafa karşılıklılığını ve kendini güvende hissetme ihtiyacını kendi başına aşma ihtimallerinin son derece düşük olduğu bu sistemde, sendikaların miadını dolduran kurumlar olduğuna dair söylemler inandırıcı olmaktan uzaktır. Gerçekte bireylerde oluşan güvensizliğin, savunmasızlığın ve yalıtılmış olma duygusunun artmasının kolektif kurumların güç yitirmesiyle paralel gelişmesi bir rastlantı değildir. Kuşkusuz, sendikaların içinde bulundukları dışsal ortam bu gün üzerinde çokça tartışılan ve yazılan sendikal krizin açıklanmasında temel anahtardır. Ancak sorun işçilerin yegane temsilcileri olan sendikaların bu saldırılara neden cevap veremediği veya vermediğidir. Her halde bu sorunun cevabı, dışsal koşulların yanı sıra sendikal yapı ve politikalarının şekillendirdiği işçi-sendika ilişkisinde de aranmalıdır.

Bu çalışmadaki temel amaç, Türkiye'ye özgü koşullar bağlamında örgütlenmenin çok zor gerçekleştiği özel sektörde sendikalı ve sendikasız işçilerin sendikalarla olan ilişkilerini, deneyimlerini ve sendikalara ilişkin düşüncelerini ortaya koymaktır.

2004 yılında yapılan, durum belirleyici ve tanımlayıcı olarak adlandırılan modelin kullanıldığı araştırmada, işkolu ve sendikalı/sendikasız işçi ayrımına gö-

---

* Bu çalışmada 2004 yılında kabul edilen doktora tezi kapsamında yapılan araştırmanın sonuçları değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları ve yorumunun tamamı için bkz. Betül Urhan, Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye'de Durum, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2005.

** Yrd. Doç. Dr. Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

re kotalı örneklem kullanılmıştır. Araştırma, İstanbul ve Kocaeli'nde özel imalat sektöründe; Kimya-Lastik, Dokuma, Metal ve Gıda iş kollarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amaçlarına, modele ve yapılan analizlere yönelik olarak örneklem, sendikalı ve sendikasız işçiler bazında da dağıtılmıştır. Bunun sonucunda İstanbul ve Kocaeli illerinde, dokuma, gıda, kimya, lastik ve metal işkollarında faaliyet gösteren özel sektöre ait işyerlerinde istihdam edilen 273 sendikalı, 138 sendikasız işçi olmak üzere toplam 411 işçiyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın bu bölgede yapılmasının nedeni, bölgenin sendikal örgütlenme açısından kolaylığı ve zorluğu bir arada bulundurması, özel sektörün yoğun olduğu bir sanayi havzası olmasıdır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, ihtiyaç duyulan veri ve bilgilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın tümü 411 yapılandırılmış soru formuna dayanmaktadır. Özel sektörde araştırma yapmanın zorluğu ve sınırlılığı göz önüne alındığında, işçilerin verdikleri yanıtların belli bir zaman ve mekâna özgü olduğu düşünüldüğünde araştırmanın belirli zaaflar taşıdığı söylenebilir. Bu sorunun az da olsa üstesinden gelebilmek için, bazı hallerde anket içerisinde yer almayan ve bu nedenle sayılara yansıyamayan gözlemler kaydedilmiştir. Ayrıca metin içerisinde aynı yıl, özel kesimde sendikaların fiili örgütlenme sürecinde karşılaştıkları sorunları belirlemeye yönelik olarak, İstanbul ve Kocaeli'nde, Metal, Kağıt, Petrol-Kimya-Lastik, Gıda, Toprak-Cam ve Dokuma işkollarında faaliyet gösteren sendikalarda görevli 13 uzman ve şube düzeyindeki yönetici ile yaptığımız derinlemesine görüşmelerden de yararlanılmıştır.

Çalışmada sendikalara ilişkin düşünceler, çalışma koşulları ve sendikal deneyimleri farklı olan sendikalı ve sendikasız işçiler bağlamında değerlendirilmiş ve karşılaştırılmıştır.

1- İşçilerin Sosyal-Ekonomik Özellikleri

Araştırmanın sonuçları sendikasız işçilerin sendikalı işçilere oranla daha düşük bir yaş ve eğitim düzeyine sahip olduklarını ve kadın işçiler arasında sendikasız işçilerin oranının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlara göre araştırma kapsamındaki sendikasız işçilerin %42'si 25 yaş ve altında, %73,9'u erkek, %26,1'i kadın, %58'i ortaokul ve ilkokul mezunuyken, sendikalı işçiler arasında 25 yaş ve altında olanların oranı %14,3, erkek işçilerin oranı %82,8, kadın işçilerin oranı %17,2 ve ortaokul ve ilkokul mezunu olanların oranı %34,5'i.

Bu sonuçlar, genç ve kadın işçilerin, sendikalaşma olanağı daha düşük olan işyerlerinde istihdam edilmeleri ve sendikalaşma eğiliminin erkek ve yaşlı işçilere

göre zayıf olması nedeniyle sendikalaşma oranlarının düşük olduğunu gösteren diğer araştırma ve gözlemlerin sonuçlarıyla örtüşmektedir. İşçilerin gelir düzeyleri bakımından da farklılık ön plan çıkmaktadır. Gerçekten sendikasız işçilerin %66'sı 450 milyon ve altında ücret aldığını belirtmişken, sendikalı işçiler arasında bu oran %30 olarak gerçekleşmiştir.[1]

Türkiye'de işçilerin göç ve buna ilişkin toplumsal deneyimlerinin sınıf bilinci ve deneyimleri üzerindeki belirleyici etkisi yadsınamaz. Bu nedenle araştırmada işçilerin bulundukları kentte doğup doğmadıkları, doğmamış iseler bulundukları kente ne zaman geldikleri ve kentte kalış süreleri sendika deneyimine göre ortaya konulmaya çalışmıştır. Araştırma sonuçları sendikalı ve sendikasız işçilerin %74,4'ünün bulundukları kentte doğmadıklarını göstermektedir. Fakat asıl önemli konu, çalıştıkları yere sonradan gelen işçilerin kentte bulunma süresidir. Yapılan araştırma ve gözlemler bulundukları kente sonradan gelen bireylerin kentte kalış süreleri uzadıkça, işyeri düzeyinde sendikaya üyelik veya siyasi partilerde aktif üyelik gibi ikinci topluluklara bağlanma olasılığının arttığını göstermektedir. Araştırma kapsamında böyle bir ilişkinin var olup olmadığı test edilmemiştir. Ancak araştırmada göç deneyimi ve kentte kalış süreleri bakımında sendikalı ve sendikasız işçiler arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu sonuçlara göre sendikasız işçilerin %25'i, sendikalı işçilerin ise %16,5'i 1-5 yıldır çalıştıkları kentte bulunduklarını belirtmişlerdir. Çalıştıkları kentte bulunma süresini 1-10 yıl aralığında belirtenlerin oranı sendikasız işçiler için %52, sendikalı işçiler için %40 olarak gerçekleşmiştir. Sendikalı işçilerin çalıştıkları kentte bulunma süresi ortalama 14 yılken, sendikasız işçilerin kentte bulunma süresi 11 yıl olduğu tespit edilmiştir.

İşçilerin özellikleri ile yapılan tespitlerde ön plana çıkan diğer özellikler ise, sendikasız işçilerin çalıştıkları işyerlerinde daha az bir kıdeme sahip oldukları, daha sık iş değiştirdikleri ve daha sık ancak daha kısa süreli işsiz kaldıklarıdır. Sendikasız işçilerin daha kısa sürelerle işsiz kalmalarının bizce en önemli nedeni, daha düşük ücretlerle çalıştırılmalarından dolayı, özellikle yüksek vasıf gerektirmeyen emek yoğun sektörlerde daha kolay iş bulmalarıdır. Araştırma kapsamındaki sendikasız işçiler, emeklerinin karşılığını alamamalarını ve sömürülmelerini işyerinde karşılaştıkları en önemli problem olarak görmüşlerdir. Oysa uzun süreli işsizlik deneyimini daha fazla yaşamış olan sendikalı işçiler için kaygının iş güvencesine yönelik olduğu anlaşılmıştır. Nitekim sendikalı işçiler yüksek bir oranla iş güvencesinin olmamasını ve her an işten çıkarılma ihtimalini işyerinde karşılaş-

1 2004 yılının ilk altı ayında geçerli olan net asgari ücret 303.000.000 TL, son altı ayında 318.000.000 TL'dir.

tıkları en önemli problem olduğunu belirtmişlerdir.

Gıda ve dokuma işkolunda çalışan işçiler için ücret düşüklüğü, metal ve kimya-lastik işkolunda çalışan işçiler içinse iş güvencesinin daha öncelikli bir sorun olduğu anlaşılmıştır.

2- İşçilerin Kendilerini Tanımladıkları Kimlikler

1980 sonrasının liberal ekonomi ve tarım politikaları iç göçü yoğunlaştırmıştır. Araştırmalar, göçmenlerin kente uyum sağlayabilmek için aralarında geliştirdikleri dayanışma ilişkilerini sağlayan toplumsal mekanizmaların daha çok aile bağları, hemşerilik, dinsel örgütlenmeler ve benzeri geleneksel dayanışma ilişkilerine dayandığını göstermektedir. Kriz dönemlerinde kente sonradan gelen yoksulların, kendi benzerleri ile giriştikleri bu tip dayanışma ilişkilerinin kentte tutunmalarına önemli bir katkı sağlamasına rağmen, zamanla dar bir yerellik içine sıkışmalarına neden olmaktadır. Çünkü etnik ve hemşerilik temelinde tanımlanan her mahalli topluluk kendi içinde örgütlenmiş, ortak sorunlar yaşamlarına rağmen kentin diğer gecekondu alanlarında yaşayanlarla bir ittifaka girişmemiş ve kendi sorunlarını kendi toplulukları çerçevesinde siyasallaştırarak çözmeye çalışmıştır. Kentlerde mahalli olarak gelişen bu savunma ağı, her dönemde çeşitli değişimlere uğramakla birlikte bugüne kadar varlığını korumuştur.

Kent nüfusunun önemli bir kısmını barındıran gecekondu mahallelerinin geleneksel dayanışma ağlarının gücü ile içine kapanması çalışanlar açısından ortak çıkarlar temelinde bütünleşecek sınıf temelli bir dayanışmanın, örgütlenmenin ve siyasetin önünü tıkamaktadır.[2]

Bu gözlemler ışığında işçilere kendilerini öncelikle neye göre tanımladığı sorusu sorulmuştur. Elde edilen veriler işçilerin kimliklerini milliyet ve dine göre tanımlama eğiliminin daha güçlü olduğunu göstermiştir. Farklı işkollarında çalışan toplam işçiler içerisinde kendini sınıfa göre tanımlayanların oranı %26 iken, sendikalı işçiler arasında bu oran %28,2, sendikasız işçiler arasında ise %23,2 olarak gerçekleşmiştir. Üyelik deneyiminin bu soru bağlamında belirleyici olduğu görülmüştür. Kimliklerini öncelikli olarak sınıfa göre tanımlayan işçiler arasında en yüksek orana sahip olanlar daha önce bir sendika üyelik deneyimi yaşamış olup araştırmanın yapıldığı sırada sendikasız olan işçiler arasında gerçekleşmiştir. Hiç sendika üyesi olmamış olan sendikasız işçiler arasında kendini sınıfa göre tanım-

2 Tarık H. Şengül, "Türkiye'de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları", İktisat Dergisi, Sayı: 432, Aralık, 2002, s. 131-132

layanların oranı diğer işçi gruplarına göre düşük, bölgeye göre tanımlayanların oranı ise yüksek çıkmıştır. Muhtemelen bunun sebebi, söz konusu işçilerin çalıştıkları kente daha geç gelmiş olmalarıdır.

2004 yılında yapılan bu araştırmanın Kocaeli iline ilişkin verileri, 2007 yılında Kocaeli'inde aynı sektörlerde yapılan bir başka araştırmanın verileri ile karşılaştırıldığında 2007 yılında işçilerin kendilerini dine göre tanımlama eğiliminin güçlendiği, milliye ve sınıfa göre tanımlama eğiliminin ise görece düştüğü gözlemlenmiştir.[3]

Bu sonuç, Türkiye'nin genel siyasi ortamı ve konjonktürü ile ilişkili olabileceğini düşündürtmektedir. Yeni dönemde işçilerin, bireysel ve kolektif kimlik arayışlarında milliyetçilik, yerellik, dinsellik gibi alternatif kimliklerin ve kurumların ön plana çıktığı söylenebilir. Bu durumun önemli nedenlerinden biri, işçilerin bu kimlikleri, ekonomik ve sosyal alanda görülen belirsizlik ve dengesizliğe karşı kendilerini güvende ve aidiyet duygusunu hissetmelerinin bir aracı olarak algılamalarından kaynaklanmış olabilir.

3- İşçilerin Kolektif Harekete İlişkin Düşünceleri

Araştırma işçilerin kolektif davranışa yönelik inanç duygusunun oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Örgütlü işçilerin bu anlamda daha olumlu bir tutum içerisinde olmalarına rağmen, ücretleri, sendikalı işçilere göre daha düşük olan, kente daha yeni bir zamanda gelmiş, oldukça sık aralıklarla işsiz kalmış, işsizlik riski yüksek, kıdem süresi kısa olan sendikasız işçilerin de, kolektif hareket etmeye olan inanç düzeyinde yüksek bir orana ulaşılmıştır. Toplam işçilerin %86,2'si sorunların çözümünde örgütlü mücadelenin gerekliliğine inanmaktadır. Sendika üyelik deneyimi ayrımına göre bakıldığında, soruya cevap veren hiç sendika üyesi olmamış olan işçilerin %72,1'inin, daha önce sendika üyelik deneyimi yaşamış olan işçilerin %87,5'inin, sendikalı işçilerin ise %91,6'sının "sorunların çözümünde örgütlü mücadele en geçerli yoldur" ifadesine olumlu cevap verdikleri görülmüştür.

İşçilerin sendikalara ilişkin genel tutum ve inanç düzeyini belirlemeye yönelik bir başka ifade "İşçi sendikaları işçilerin çıkarlarını korumak için gereklidir" ifadesiydi. Araştırma kapsamındaki işçilerin %83'ü sendikaların işçilerin çıkarlarını korumak için gerekli olduğuna inanmaktadır. Sendikasız işçilerden bu güne

3 Ahmet Selamoğlu, Betül Urhan, "Workers' Attitudes and Behaviours to the Trade Unions; The Case of Kocaeli", IIRA, 8th European Congress, The Dynamics of European Employment Relations, 3-6 September 2007, Manchester (to be presented).

kadar hiç sendika üyesi olmamış olan işçilerin %69,3'ü, daha önce üyelik deneyimi yaşamış olan işçilerin %79,2'si, (toplam sendikasız işçilerin %71.2'si), sendika üyesi işçilerinse %88,6'sı bu ifadeye katıldığını belirtmiştir.

Görülüyor ki, her iki grup işçinin, sendikaların işçilerin çıkarlarını korumak için gerekli olduğuna inanma derecesi yüksektir.

Ancak bu kolektifliğin niteliğinin ortaya konulması gerektiği inancındayız. Daha sonraki sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde, test edilmeye ihtiyacı olsa da işçiler arasında görülen bu kolektiflik duygusunun, siyasi ve ideolojik olmaktan çok araçsal bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

Kolektif hareket etmenin gerekli olduğuna dair inancın yüksek düzeylerde görüldüğü sendikasız işçilerin sendikalara üye olma davranışını neden gerçekleştirmediklerinin veya gerçekleştiremediklerinin anlaşılması çalışmamız açısında önem taşımaktadır.

4- İşçiler Sendikaya Neden Üye Olmuyorlar?

İşçilerin sendikaya neden üye olmadıkları? Sorusunun cevabı, dışsal koşulların yanında, işçilerin sendikaları algılayış biçimlerinde yatmaktadır. Özellikle sendikaya yönelik anlayışın, sendika ile daha önceden kurulmuş bir ilginin olup olmamasına göre, başka bir ifade ile sendika ile ilgili bilgilenme kaynaklarına ulaşılıp ulaşılamamasına bağlı olarak değiştiği söylenebilir. Hiç sendika üyesi olmamış işçilerin, bunun nedenlerinden en önemlisini dışsal sebeplere bağlaması, öte yandan daha önce sendikal deneyim yaşamış olan işçilerin ise yaşadıkları güven kaybını öne çıkarması, bunun göstergesidir. Üyelik deneyimi yaşamış işçilerin sendikalar ile ilgili edindikleri bilgi, bu işçilere, sendikaların işleyiş ve politikalarını, hiç sendika üyesi olmamış işçilere göre daha fazla değerlendirme olanağı sunmaktadır.

Araştırma kapsamındaki sendikasız işçilerden daha önce sendikaya hiç üye olmamış işçiler "işveren baskısı"nı birinci sıraya oturturken, daha önce üyelik yaşamış olan işçiler, büyük oranda, "Sendikalara güvenmiyorum" ve "Sendikalar üyelerin beklentilerini karşılayamıyor" ifadelerini işaretlemişlerdir. Bu durum, öncelikle işverenlerin sendikasızlaştırma politikalarının ağırlıklı ve başarılı olduğunu göstermektedir. Araştırma esnasında imalat sektöründe örgütlü sendikaların örgütlenme ve diğer uzmanları ile yaptığımız görüşmeler ve bu alanda yapılmış diğer gözlemler işverenlerin işyerinde sendikalaşmayı engellemek amacıyla çeşitli strateji ve taktiklere başvurduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan belli başlıları; ta-

şeron çalıştırmak, yasal boşluklardan yararlanmak, işyerinde örgütlenmenin liderliğini yapan işçileri işten çıkarmak, örgütlenmede ısrar eden işçileri işten çıkarmak, yüz yüze ilişkileri kullanarak işçileri üyelikten vazgeçirmek, işyerinde işçiler arasında oluşmuş olan ayrımlardan yararlanmak, işyerinin kapanacağı söylentisini yaymak, gerektiğinde işyerini kapatmak, işçiler arasındaki güvensizliği şiddetlendirmek gibi işyerinde sendikanın örgütlenmesini önlemeye yönelik olan taktikler uygulamak. Bu sorunların aşıldığı durumlarda ise, örgütlenen sendikayı etkisiz kılmaya yönelik taktikler izledikleri görülmektedir. Bu süreçte en sık kullanılan taktiklerden birisi, sendikanın yetkisine itiraz ederek toplu sözleşmenin imzalanması sürecini uzatarak işçileri yıldırmak diğeri ise sendikalar arasındaki rekabeti kızıştırmaktır.

Ancak bir şekilde bu baskıyı aşarak bir dönem sendikaya üye olan işçiler, sendikaları, beklentilerini karşılamaktan uzak bir konumda gördüklerini ifade etmiş, kendi çıkarlarını savunamayacağını düşündükleri ve bu nedenle güven duymadıkları için, genellikle sendika üyeliklerini de korumadıkları görülmüştür. İşçiler arasında sendikalara olan güvensizlik ve çıkarlarını temsil edemeyeceklerine ilişkin olumsuz yargıların sadece Türkiye'ye özgü olmadığını söylemek gerekir.

Öte yandan hiç üyelik yaşamamış işçilerin, diğer işçi arkadaşlarının üye olmaması nedeniyle sendikaya üye olmadığı şıkkını ikinci sırada ifade etmeleri, sosyal gelenek ve grup baskısının sendika üyeliğinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Hiç sendika üyesi olmamış işçiler arasındaki çarpıcı sonuçlardan biri de, %8.8'inin sendikalarla ilgili hiç fikir sahibi olmadıklarını belirtmiş olmalarıdır. Oran düşük gibi görünmesine rağmen, "işyerinde bir sendika yok", "bana üye olup olmayacağım sorulmadı" ifadelerini belirtenlerle bir arada düşünüldüğünde ortaya vahim ve düşündürücü bir tablo çıkmaktadır. Bu durum, hem sendikaların sendikasız işçilerle iletişim düzeyinin yetersizliğine, hem de işyerinde sendika öncülüğünde örgütlenmenin önemine işaret etmektedir. Örgütsüzlüğü besleyen en önemli unsur henüz bir sendikanın o işyerine gelmediği için sosyal bir geleneğin oluşmamış olması ve bilgisizliktir. Çünkü işçilerin örgüt desteği olmaksızın bir işyerinde örgütlenmesi mümkün değildir. Araştırma esnasında soruyu yönelttiğimiz bir işçinin "işyerinde bir sendika yoksa nasıl üye olabilirim ki?" şeklindeki karşı sorusu bu durumu özetler niteliktedir.

Sendika hakkındaki bilgisizlik, geliştirilemeyecek kadar önemlidir. Sadece Türkiye'de değil diğer ülkelerde yapılan araştırmalar, bir çok gelişmekte olan ülkede örgütlenme konusunda aşılması gereken ilk engelin farkındalık konusunda-

ki eksiklikler olduğunu göstermiştir. Örneğin Hindistan'ın Gujarat eyaletinde sendikaların varlığından haberdar olanların oranı sadece %20'dir. Kadınlara arasında bu oran %16'dır. Brezilya'da kentte çalışan ve sendika üyesi olmayan 4 işçiden biri sendikalar hakkında bilgi sahibi değildir.[4] Sendikalaşma oranlarının düşük olması ile çalışanların bilgilendirilmesi arasında doğrudan bir ilişki olduğu kabul edildiğinde bu sorunun önemi daha da artmaktadır.

Anket çalışmanız esnasında bir işçinin, "sendika demek, sigorta gibi bir şey midir" şeklindeki sorusu münferit bir bilgisizliği göstermemektedir. Tam tersi, yapılan birebir görüşmelerde sendika ile ilgili fikir sahibi olmayan işçilerin fazla olduğunu gösterir pek çok örneğe rastlanmıştır. Kaldı ki çalışma, sendikalaşma geleneğinin eskilere uzandığı ve güçlü olduğu illerde ve sektörlerde yapılmıştır. Tersi durumda bu bilgisizliğin daha yüksek düzeylerde görülmesi muhtemeldir.

Araştırmamız kapsamındaki daha önce sendika üyesi olup şu an sendika üyesi olmayan işçiler arasında bu bilgisizliğin hiç olmaması elbette tesadüf değildir. Bu sonuç, sendika ile ilgili bilgilenmenin en uygun yolunun üyelikten geçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Sonuçlar sendikaların işçilere ulaşma ve kendilerini anlatma konusunda yetersiz kaldığının da bir göstergesi sayılmalıdır.

Sendikaların işçilere ulaşma ve kendilerini anlatma konusundaki yetersizliği, işçileri bilgisiz bırakmanın yanı sıra ikinci ve tehlikeli olan bir sonucu daha doğurmaktadır; yanlış bilgilenme. Yanlış bilgilenme, işçilerde önyargıların oluşmasına yol açacak ve önyargıları yok etmek bilgisizliği gidermekten daha güç olacaktır. Oysa sendikaların, işçilere olumsuz mesajlar ve yanlış bilgiler verecek kaynaklardan çok, kendileri hakkındaki doğru bilgiyi doğrudan vermeleri ve işçilerle birebir görüşmeleri, örgütlenmede başarı şansını artıracaktır. Araştırmamızda bu durumu saptamak için işçilere, bugüne kadar herhangi bir sendika görevlisinin kendileri ile üye olmaları konusunda görüşüp görüşmediğini sorduk. Araştırmamız kapsamındaki sendikasız işçilerin %82'si sendikasız işyerlerinde çalışmaktadır ve bu işçilerin %79,6'sı, daha önceden herhangi bir sendika görevlisinin kendileri ile üye olmaları konusunda hiç görüşme yapmadığını belirtmiştir. Bu güne kadar hiç sendika üyesi olmamış işçiler arasında ise bu oran %89,4'e kadar yükselmektedir.

Çeşitli işkollarında istihdam edilen sendikasız işçilere, üye olmalarına engel olan veya sendikadan ayrılmalarına neden olan koşullar ortadan kalkmış olsaydı, sendikaya üye olup olmayacakları sorulduğunda, cevaplayıcıların %70'ten

4 ILO, "Söz ve Temsil Güvencesi", Çev: Ceren Uzel, Sendikal Notlar, S: 30, 2006, s. 124.

fazlası olumlu cevap vermiştir. Bu sonuç diğer sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde sendikasız işçilerin örgütlenmeye eğilimli olduklarını göstermektedir. Ancak toplam sendikasız işçilerin yaklaşık olarak %27'si her şeye rağmen sendikaya üye olmak istemediğini belirtirken, daha önceden bir üyelik deneyimi yaşamış olan işçiler arasında bu oran %40'lara çıkmıştır. Kanımızca, daha önceden bir üyelik deneyimi yaşamış olan işçilerin çalışma ilişkilerindeki sorunların çözümlenmesinde örgütlü mücadeleye (%87,5) ve sendikaların gerekliliğine (%79,2) hiç sendika üyesi olmamış işçilere göre daha olumlu bir tutum göstermelerine rağmen, bireysel davranış eğiliminin daha yüksek görülmesi, sendikalarda yaşadıkları hayal kırıklığı ve duydukları güvensizlikten kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızdan ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu, kadın işçilerin sendika üyeliği konusunda erkeklere göre daha istekli olmalarıdır. Nitekim sendikaya üye olmalarına engel olan neden veya nedenler ortadan kalkmış olsaydı sendikaya üye olmak isteyen erkeklerin oranı %66,7 iken kadınlar için bu oran %83,3 olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, kadınların sendikaya üye olma bakımından erkeklerden daha az istekli olmadıkları konusundaki yargıyı destekler niteliktedir.

5- İşçilerin Sendikalara Güven Düzeyi

1980 sonrasında yeni liberal politikaların sonucu artan göç ve krizlerin ekonomik alanda yarattığı eşitsizlik ve belirsizlikler, toplumda var olan kaderci, kuşkucu ve içe dönük birey anlayışını güçlendirmekte ve bireylerin topluma yabancılaşmasını artırmaktadır. Sosyal hareketlilik olanaklarının kısıtlanması, yargı sürecinde davaların uzaması, yasaların toplumu düzenleme etkisini yitirmesi, kamu yönetiminde görülen yolsuzluklar, devletin formel ve enformel destek politikalarının zayıflaması, geniş halk kitlelerinin toplumsal düzenin değişeceğine dair umutsuzluk içinde olması gibi birçok neden, bireylerin kolektif örgütlere ve birbirlerine olan güvensizliğini artırmıştır.[5] Nitekim Türk toplumunun değerleri konusunda yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların %90'ı başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken ya da iş yaparken dikkatli olmak gerektiğini, yani insanlara güven duymadıklarını belirtmişlerdir.[6]

---

5 İlhan Azkan, "Ulusal Birlik ve Toplumsal Dayanışma Duygularının Aşınması, Anomi ve Yabancılaşma", Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları,Der.İlhan Azkan, İstanbul, Ekin Kitapevi, 2001, ss.162-179

6 Birsen Gökçe, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısını Etkileyen Siyasal ve Toplumsal Öğeler", Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Der. İlhan Azkan, Ekin Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 231-232

Demokratik toplumun temel kurumlarına Türk toplumunda önemli bir güvensizliğin olduğu gözlemlenmektedir. Yapılan bir araştırma, katılımcıların toplumda çözülmesi gereken en önemli sorununun hayat pahalılığı ve işsizlik olduğunu belirtmelerine rağmen, bu sorunların çözüm yeri ve aracı olan siyasi partilere, meclise, merkezi hükümete ve sendikalara güvenmediklerini ortaya koymuştur. Türkiye'nin çeşitli illerinde 3021 kişiyi kapsayan söz konusu araştırma sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların %34'ü sendikalara güvendiğini, %25'i orta düzeyde güvendiğini, %42'si ise güvenmediğini belirtmiştir.[7] Bu durum, sendikaların toplumla ilişkisinde sorunlar yaşandığını, bu sorunların ise toplumda yaygın olan genel güvensizlik haliyle ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Araştırmamız kapsamında da işçilerin sendikalara ilişkin bir güven sorunun olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Türkiye'deki sendikalar güvenilir kurumlardır	Sendika üyesi olmayanlar	14,9	46,3	22,3	12,4	4,1
	Sendika üyesi olanlar	10,0	30,1	30,9	20,4	8,6
	Toplam	11,5	35,1	28,2	18,0	7,2
Türkiye'de sendikalar işçilerin haklarını korumak ve geliştirmek için yeterince mücadele ediyor	Sendika üyesi olmayanlar	20,8	46,7	20,0	8,3	4,2
	Sendika üyesi olanlar	11,6	44,0	21,1	18,8	4,5
	Toplam	14,5	44,8	20,7	15,5	4,4
Türkiye'de sendikalar işçilerin haklarını koruyabilecek kadar güçlüdür	Sendika üyesi olmayanlar	18,8	47,0	18,0	8,5	7,7
	Sendika üyesi olanlar	20,7	47,0	13,5	12,8	6,0
	Toplam	20,1	47,0	14,9	11,5	6,5
Türkiye'deki sendikalar üyelerini işsizliğe karşı korur	Sendika üyesi olmayanlar	21	39,5	21,8	15,1	2,5
	Sendika üyesi olanlar	13,5	39,3	14,6	26,6	6,0
	Toplam	15,8	39,4	16,8	23,1	4,9

Tablodan da görülebileceği gibi, Türkiye'deki sendikaları güvenilir bulanların oranı son derece düşüktür. Sonuçlara göre toplam işçilerin %25,2'si, sendikasız işçilerin %16,5'i, sendikalı işçilerin ise %29'u sendikaları güvenilir kurumlar

7 Fikret Adaman, Ali Çarkoğlu, Burhan Şenatalar, Household View on the Causes of Corruption in Turkey and Suggested Preventive Measures, TESEV, İstanbul, 2002, s. 34,37

olarak görmektedirler. Türkiye'de sendikaların işçiler ile arasında bir güven sorunun olduğu açıktır. Nitekim işçilerin yaklaşık %60'ı sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için yeterince mücadele etmediklerine, %67'si ise sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruyabilecek bir güce sahip olmadıklarına inanmaktadır. Hem sendikalı hem de sendikasız işçiler arasında sendikalara ilişkin olumsuz yargıların yaygın olduğu görülmekle birlikte sendikasız işçilerin olumsuz tutumunun daha güçlü olduğu görülmektedir.

1980 sonrasında uygulanan ekonomik politikalar, işsiz-büyüme olarak adlandırılan bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Yoğun olarak yaşanan krizler, giderek enformel çalışma şeklinin bir istisna olmaktan çıkıp işgücü piyasasının yapısal bir unsuru haline dönüşmesi işçiler arasında iş güvencesinin tüm taleplerin önüne geçmesine neden olmuştur. Bu durum formel sektördeki işçilerin pazarlık güçleri, işten atılma ya da eski ücretlerine ve haklarına razı olma arasında bir tercih yapmaya zorlayan, savunmasız ve daha esnek bir emek pazarı arasında sıkıştırılmasına neden olmuştur. Böyle bir yapıda işsizlik sürekli olarak işçileri kontrol ve disipline etmede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. İşverenlerin bir taraftan örgütlü işçileri bu yolla düşük ücrete rıza göstermeye zorlarken diğer taraftan örgütsüz işyerlerinde sıklıkla örgütlenmek isteyen işçileri işten çıkarılacağı tehdidi ile veya bu tehdidi hayata geçirerek işçilerin sendikalaşmasına engel oldukları gözlemlenmektedir. Son yıllarda işverenlerin işsizlik tehdidini daha kolay ve sık uygulamaya soktuğunu gösteren veriler mevcuttur. Nitekim Türk-İş'in yaptığı bir araştırma, iş güvencesinin yasalaştığı 2003 yılı ile 2005 yılı arasında sadece Türk-İş'e bağlı sendika üyesi 15.531 işçi, sendikal örgütlenme nedeniyle işten atıldığını rapor etmiştir.[8] Genellikle sendikaların üyelerinin işlerini korumanın temel amaçlardan biri haline geldiği, kendi üyeleri için düşük ücret artışına razı olduğu ve aynı işyerinde dahi taşeron işçilerinin düşük ücret, güvencesiz çalışma gibi kötü çalışma koşullarına rıza gösteren, savunmacı bir politika izledikleri görülmektedir.[9] İşten çıkartmalara karşı işçiye yasal desteğin dışında her hangi bir destek sunamayan sendikalara yönelik güvensizlik duygusunun, işçilerin sendika üyeliğini işsizliğin bir kaynağı olarak algılama eğilimini güçlendirdiği söylenebilir.

Araştırmamız ister örgütlü ister örgütsüz olsun, işsizlik kaygısının işçiler arasında yoğun bir şekilde yaşandığını göstermiştir. Nitekim işyerinde karşılaşılan

8 http//www.turkis.org.tr/source.cms.docs/

9 Yüksel Akkaya, " Küreselleşme Kıskacında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri", Petrol-İş Yıllığı 2002-2003, İstanbul, 2003, s. 231

sorunları tespit etmeye yönelik sorduğumuz soruya karşılık toplam işçilerin %44,5'i işsiz kalma riskini en önemli sorun olarak belirtmişlerdir. Sendikasız işçiler, emeklerinin karşılığını alamayıp sömürülmelerini (%50,7) birinci, işsizlik riskini (%49,3) ise ikinci önemli sorun olarak görmekte, sendikalı işçiler ise işyerinde karşılaştıkları en önemli sorun olarak yine işsizlik riskini (%42,1) görürken, ikinci sorun olarak çalışma koşullarının ağır olmasını (%34,8) görmektedirler.

Sonuçlar, işçilerin Türkiye'deki sendikaları, işsizlik riskine karşı bir güvence olarak görmediğini açıkça göstermektedir. Nitekim araştırma kapsamındaki toplam işçilerin %55,2'si Türkiye'deki sendikaların, üyelerini işsizliğe karşı korumadığına inanmaktadır.[10]

Örgütlü işçilerin de üyesi oldukları sendikaların kendilerini işsizliğe karşı koruyacaklarına dair inanç düzeyinin yüksek olmadığı görülmektedir. Örgütlü işçilerin "Sendikam beni işsizliğe karşı korur" ifadesine katılma oranı %40,8 iken, katılmayanların oranı %39,3, karasızların oranı ise %19,9'dur. Bu sonuç, sendikalı işçilerin kendi sendikalarına yönelik inanç düzeyinin Türkiye'deki örgütlü işgücü hareketine gösterdikleri inanç düzeyine göre yüksek olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Sendikal politikaların genel anlamda nasıl algılandığı ve başarılı olup olmadığı sendikal güç ve güvenle de ilişkilidir. Bu anlamda işçilerin, sendikaların kendi hak ve çıkarlarını koruma ve geliştirme konusunda olumlu düşünmeleri, sendikasız işçilerin üyelik eğilimini, sendikalı işçilerin ise sendika üyeliğinden duyduğu memnuniyet düzeyini artırır. Araştırma, böyle bir ilişkiyi test etmekten çok sendikasız ve sendikalı işçilerin Türkiye'deki sendikal harekete ilişkin genel düşüncesini ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuçlara göre, araştırma kapsamında farklı işkollarında istihdam edilen toplam 411 işçiden yalnızca 37'si Türkiye'de sendikaların, işçilerin hak ve çıkarlarını koruyup geliştirebildiklerine inanmaktadır. Bu soruya evet cevabını verenlerin oranı %9 iken hayır cevabını verenlerin oranı %78,8'dir. %11,9'u ise bu konuyla ilgili bir fikri olmadığını belirtmiştir. Üyelik deneyimine göre sonuçların dikkat çekici şekilde farklılaştığı gözlemlenmiştir. Hiç sendika üyesi olmayanların %64,6'sı, daha önce sendika üyesi olup şu anda sendika üyesi olmayanların %92'si, şu anda bir sendika üyesi olanların %83,5'i, bu soruya hayır cevabını vermişlerdir. Sonuçlardaki farklılıkların daha önce de ifade ettiğimiz gibi işçilerin deneyimleri ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Sendikaların, işçilerin hak ve çıkarlarını geliştirip geliştirmediği konusunda fikir sahibi

10 Benzer bir değerlendirme için bkz. Ahmet Altıparmak, Türk Sendikacılığında Güven Bunalımı, İsmat Yay., Ankara, 2001, s. 143, 146

olmayanların büyük çoğunluğunu sendikasız işçiler oluşturmaktadır. 2007 yılında yapılan araştırmanın Kocaeli'ne ilişkin verileri, işçilerin sendikaların başarısı konusunda daha olumsuz bir tablo çizmektedir. Bu araştırmanın verilerine göre işçilerin yalnızca %7,6'sı sendikaları başarılı bulmaktayken, %82,5'i, sendikaları başarısız bulmaktadır.

Sendikaların işçi haklarını yeterince koruyup geliştiremediğini düşünen işçilere, bu durumun nedenlerini sorduğumuzda, işçilerin üyelik deneyimlerine göre açık bir şekilde farklı düşündüklerini gördük. İşçiler sırasıyla sendikacıların yetersiz olmasını, yasaların anti-demokratik olmasını ve işçilerin ilgisizliğini (işçilerin özeleştirisi olarak algılanabilir) en yüksek oranlarla ilk üç neden arasında belirtmişlerdir.

İşveren baskısını bir neden olarak belirtenlerin oranı da yüksektir. Ancak bu nedenin dördüncü sırada yer alması, işçilerin söz konusu sorunun işverenlerin baskısından çok, sendika-işçi ilişkisi ve yasalardan kaynaklandığını düşündüklerini göstermektedir. Buna göre, hiç sendika üyesi olmamış olan işçilerin belirttikleri en yüksek orana sahip ilk üç neden; sendikacıların yetersiz olması, işçilerin sendikaya ilgisiz olması ve işveren baskısıdır. Daha önce üyelik deneyimi yaşamış olan sendikasız işçilerin, sendikacıların yetersiz olmalarını diğer iki gruba göre çok daha yüksek oranda işaretlemeleri dikkate değerdir. Bu işçiler, sendikaya ilgisizliği ve yasaların anti demokratik olmasını diğer önemli nedenler olarak ifade etmişlerdir. Sendika üyesi işçiler ise, sendikaların, işçilerin hak ve çıkarlarını yeterince koruyup geliştirememesinin en önemli nedeni olarak, yasaların anti-demokratik olmasını göstermişlerdir.

2007 yılındaki araştırmanın sonuçları 2004 yılı sonuçlarından oldukça farklı çıkmıştır. 2007 yılı sonuçlarına göre işçiler sendikaların başarısızlığını sırasıyla işveren baskısı, yasaların anti-demokratik olması ve sendikacıların yetersiz olmasına bağlamışlardır. Gerek 2004 gerekse 2007 yılı sonuçları, sendika üyesi işçilerin hiç sendika üyesi olmamış işçilere göre sendikaların başarısızlığını yasaların anti-demokratik olmasına bağlama eğiliminin güçlü olduğunu göstermiştir.

Muhtemelen bu sonuç, sendikaların üyelerini yasalar konusunda güçlü biçimde bilgilendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu sonucun bir diğer muhtemel nedeni, sendikacıların sendikal hareketteki başarısızlığı yasalara bağlama eğiliminin güçlü olmasıdır.[11] Gerçekten Türkiye'de yasalara bağlı bir endüstri ilişkileri modeli hakimdir. Bu nedenle yasalar öteden

11 Buğra, Adman, İnsel, a.g.e., s. 22

beri sendikaların hem bir dayanağı, hem de mücadele ve şikâyet alanı olmuştur. Gerek bu araştırmanın sonuçları, gerekse bu alanda yapılmış diğer araştırma ve gözlemler, sendikal harekete ilişkin sorunların kaynağı ve çözümünün yasalara ve devlete bağlı olduğuna dair geleneğin sürdüğünü göstermektedir.

Ancak açıkça vurgulamak gerekirse, 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu'nun emek-sermaye arasındaki dengeyi sermaye lehine bozan düzenlemelere yer vermesi ve kolektif iş hukukuna ilişkin baskıcı ve yasaklayıcı düzenlemelerin varlığını koruması, sendikaların yasalardan kaynaklı şikayetlerinin haksız olmadığını göstermektedir.

Özellikle iş güvencesi ile ilgili düzenlemeler işgücü piyasasının çok küçük bir kısmını kapsaması ve haksız işten çıkarmalara karşı yeterli olmayan maddi tazminat dışında bir yaptırım öngörülmemesi, uygulamada işçiler açısından büyük sorunlar yaratmaktadır. Sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık faaliyetler ile ilgili yasal düzenlemelerin, özel sektörde örgütlenmeyi neredeyse durma noktasına getirdiği ifade etmek gerekir. Özellikle toplu sözleşme yetkisi için işyeri ve işkolu barajının şart koşulması, gereksiz yetki itirazlarını engellemeye yönelik her hangi bir yasal düzenlemenin olmaması ve üyelik için noter şartı gibi pek çok düzenleme ile yargı sürecinde uzayan yetki davaları örgütlenmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu yasal düzenlemeler işverenlerin sendika karşıtı taktiklerini daha kolay ve etkin bir şekilde hayata geçirmelerine olanak sağlamaktadır.

6- Üyelerin Sendikalarıyla İlişkileri

Çalışmamız sendika üyesi işçilerin, Türkiye geneline kıyasla kendi sendikalarının hak ve çıkarları koruma başarısı ile ilgili daha olumlu bir düşünceye sahip olduklarını göstermektedir. 2004 yılı araştırma sonuçlarına göre sendika üyesi işçilerin %81,6'sı Türkiye'de sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruyamadığına inanmaktayken, kendi sendikası için bu oran %60,6'ya gerilemektedir. Ancak 2007 sonuçları ile 2004 sonuçları karşılaştırıldığında, sendika üyesi işçiler arasında üyesi oldukları sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruma ve geliştirme başarıları ile ilgili olumsuz düşünenlerin ve kararsızların oranının 2007 yılında dikkat çekici bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Ekonomik krizlerin, reel ücretlerdeki gerilemenin, giderek yaygınlaşan esneklik uygulamalarının, işsizliğin ve toplu sözleşme ile elde edilen kazanımların zayıflaması gibi faktörlerin bu süreçte etkili olduğu düşünülebilir.

2004 yılı araştırma verilerine göre sendikalı işçilerin %35,7'si, işyerlerinde uygulanan toplu sözleşmeyi yeterli bulduğunu göstermiştir. Ancak sendikaya üye

olmakla çalışma koşullarının geliştiğine inanların oranı (%69,6) yüksektir. Sendika üyesi işçiler, sendika üyeliğinin çalışma koşullarında bir gelişme sağladığını düşünme eğilimindedirler. Bu sonuç araştırma esnasında çok sık karşılaştığımız "en kötü sendika bile sendikasızlıktan iyidir" ifadesi ile somutlaşmaktadır. Bu iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde işçilerin toplu sözleşme ile ilgili değerlendirmelerini ve sendika üyeliğinin avantajlarını, olması gereken üzerinden değil sendikasızlığı veri alarak oluşturduklarını düşündürtmektedir.

Sendika üyesi işçiler sendikanın sunmuş olduğu diğer hizmetleri (hukuk, eğitim, sağlık, dinlenme tesisleri, sosyal faaliyetler, işsizlik ve grev hallerinde parasal yardımları) yetersiz bulmuşlardır.

İşyerinde örgütlü olan sendika ile ilişkilerini ve sendikal kararlar üzerinde etkilerini belirlemek sendika-üye ilişkisi bakımından önem taşır. Çünkü işçinin sendikasından duyduğu memnuniyet ve sadakat derecesini belirleyen önemli faktörlerden birisi sendika üyesinin sendikal kararların alınmasına ne ölçüde katıldığıdır. Türkiye'de bunun bir sorun alanı olduğu görülmektedir. Sendikal yapılar merkezi ve dikey ağırlıklı olup, yatay, yani katılımcılığa açık değildir. Danışma organları (başkanlar kurulları, bölgesel temsilciler kurulları, temsilciler kurulları, işyerindeki temsilcilikler, diğer kurullar ve komiteler), karar organları karşısında genellikle etkisiz ve işlevsizdirler. Sendika tüzüklerinde, örneğin toplu sözleşmelerin bağıtlanması, greve çıkma ve sendika kasasının kullanımı ile ilgili yetkilerin büyük ağırlıkla yönetim kurullarına verilmiş olması güçlü bir merkeziyetçi yapı ortaya çıkarmıştır.[12] Sendikaların bu merkeziyetçi yapısı, liderlerin yönetimde kalma arzularını gerçekleştirmeye dönük davranışları ve gücü sendika içi demokrasi açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır.[13] Bu durum, sendikaların üyeleriyle olan bağlarının zayıflamasına, üyelerin sendikalarına yabancılaşmalarına ve güvensizlik duygusunun yaygınlaşmasına neden olmaktadır.[14] Özellikle sendikanın kendi politikalarını etkin bir şekilde uygulamaya geçirmesi için hayati öneme sahip olan üye desteğinden yoksunluk, bu güvensizliğin bir sonucudur. Uzun yıllar yetkilerini yöneticilere devretmiş ve sendikal faaliyetlere katılmanın ötesinde sendikal kararların oluşumuna katılma olanağı ve güvencesine dahi sahip olamamış bir üye

12 Petrol-İş, Sendikal Demokrasi, İstanbul, Petrol-İş Yayın No: 31, 1993, s. 114

13 Kuvvet Lordoğlu, "Türkiye'de Mevcut Bazı Sendikaların Liderlik ve Yönetim Anlayışları ve Bazı Sendikal Sorunlardan Örnekler", Çalışma ve Toplum, Sayı: 1, 2004, s. 85-87

14 Aziz Çelik, "Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar: Sendikaların Yeni Dünyası", Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar, Der: Fikret Sazak, Ankara, Epos Yayınları, 2007, s. 60

tipinin, sendikal sorunları sahiplenme ihtimalinin düşük olması ve sendikaya yabancılaşması muhtemeldir.

Araştırmada üyelerin işyerinde örgütlü olan sendika ile ilişkilerini ve sendikal politikalar üzerinde etkilerini değerlendirme amacını taşıyan "üyeler sendikal politikalar üzerinde etkili oluyor" ifadesine yönelik kararsızlık (%18,4) ve olumsuz görüş (%40,1) bu sorunu vurgulaması bakımından önemlidir.

Bu alandaki bir diğer sorun, sendika-üye ilişkisinde belli bir fark yarattığı gözlemlenen üyelerin aktif katılımının düşük olmasıdır. Araştırma kapsamındaki sendika üyesi işçilerin %25'inin sendikada aktif bir görevinin olduğu görülmüştür. Bu üyelerin en yüksek oranda delege ve işyeri sendika temsilcisinden oluştuğu tespit edilmiştir. Komite, komisyon gibi taban örgütlenmelerde yer alan aktif üyelerin sayısının ise son derece düşük olduğu görülmüştür. Aktif görevi olan işçilerin daha çok erkek ve orta yaş düzeyinde olduğunun da altının çizilmesi gerekmektedir.

Son olarak, sendikaların temel faaliyet alanlarından birisi olan ve olması gereken eğitim faaliyetlerine sendikada aktif olmayan sıradan üyelerin katılımının düşük olduğu görülmüştür. İşçilerin yarısından biraz fazlası sendikanın her hangi bir faaliyetine ya hiç katılmamış ya da çok nadiren katılmıştı.

SONUÇ

Türkiye'de işçilerin özel sektörde sendikalaşması giderek ağırlaşan dışsal koşulların etkisiyle daha fazla zorlaşmaktadır. İşçiler arasında bu koşullarda üyeliğin yaratacağı riskleri sendika ile aşacaklarına ve üyeliğin kendi lehlerine bir durum yaratacağı ihtimaline yönelik inançsızlık artmaktadır. Örgütsüz işçilerle teması oldukça düşük olan sendikaların, işçilerin sendikalarla ilgili bilgisizliği giderecek, farkındalığı ve iletişim düzeyini artıracak bir ağ kuramaması da bu durumun önemli bir nedenidir. Ancak kendileri için daha uygun bir örgütün oluşturulması ve verili yabancılaşmanın tersine dönmesi durumunda işçilerin sendikalara uzak olmadıklarını gösteren sonuçlara ulaşılması, işçilerin sendikaları bıraktıkları şeklindeki savı çürütmektedir.

Sendikaların izlemiş oldukları savunmacı ve uzlaşmacı politikalar ile katılımcılıktan uzak yapılar, örgütlü işçilerin bu politikalara uyumlaştırılmasına neden olmuştur. Nitekim özellikle toplu sözleşmeden elde edilen kazanımlar azalıp, çalışma koşulları geriledikçe sendika üyeleri arasında pragmatizmin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Araştırma kapsamındaki "sizce sendikaların uzun vadede en

önemli amacı ne olmalıdır?" sorumuza, üyelerin %33,8'i toplumun genel refahını yükseltmeye çalışmanın, %30,6'sı Türkiye'de sendikaların birliğini ve güçlenmesini sağlamanın önemine vurgu yaparken, %22,5'i işçilerin daha iyi ücret ve çalışma koşulları sağlamanın sendikaların uzun vadedeki en önemli amacı olması gerektiğine inandığı tespit edilmiştir. Ancak 2007 yılında yapılan araştırmada tam tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmaya göre, sendikalı işçilerin %46,4'ü işçilerin daha iyi ücret ve çalışma koşullarına kavuşmalarını, %24,3'ü Türkiye'de sendikacılığın birliğini ve güçlenmesini sağlamanın, %16'sı ise sadece işçilerin değil toplumun genel refahını yükseltmeye çalışmanın sendikaların uzun vadedeki amacının olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sonuç, çekirdek işgücü daralırken, bu işgücü içerisinde yer alan sendika üyesi işçilerin ücret ve çalışma koşullarını koruma güdüsüyle hareket etme eğilimlerinin güçlendiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Üyelerin karar ve faaliyetlere katılımı örgütlenmede ve çalışanların davranışlarında önemli farklar yaratmasına rağmen, yetkilerin lider kadrosuna devredildiği ve sıradan üyelerin pasifliğine dayanan geleneksel sendikal yapıların varlığını koruması sendikaların krizini besleyen bir olgudur. İşyerinde yeni katılım biçimlerinin ve bireyselleşmenin özendirildiği bir ortamda üyelerin, kendilerini temsil eden sendikaların strateji oluşturma sürecine ve faaliyetlerine katılmaması, sendikaların işverenlerin sendika karşıtı politikaları karşısında etkisiz kalmalarına, üyeler arasında sendikal sadakat, bilinç ve dayanışma duygusunun azalmasına veya oluşmamasına neden olmaktadır.

Bu gün işverenlerin sendika karşıtı stratejileri, düşmanca tutumu ve bunun işçiler arasında yarattığı korku, sendikaların üyeleri ve toplumla yaşadığı sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sendikaların işveren tehdidini neden göğüsleyemedikleri veya mevcut örgütlenme ihtiyacını neden talebe dönüştüremedikleri konusu daha fazla sorgulanmalı ve önem kazanmalıdır.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret, Ali Çarkoğlu, Burhan Şenatalar: Household View on the Causes of Corruption in Turkey and Suggested Preventive Measures, TESEV, İstanbul, 2002.

Akkaya, Yüksel: " Küreselleşme Kıskacında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri", Petrol-İş Yıllığı 2002-2003, İstanbul, 2003.

Azkan, İlhan: "Ulusal Birlik ve Toplumsal Dayanışma Duygularının Aşınması, Anomi ve Yabancılaşma", Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Der.İlhan Azkan, İstanbul, Ekin Kitapevi, 2001.

Buğra, Ayşe, Fikret Adaman, Ahmet İnsel: Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Değişen Rolü, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Araştırma Raporu.

Çelik, Aziz: "Yeni Sorun Alanları, Eğilimler ve Arayışlar: Sendikaların Yeni Dünyası", Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar, Der:Fikret Sazak, Ankara, Epos Yayınları, 2007.

Gökçe, Birsen: "Türkiye'nin Toplumsal Yapısını Etkileyen Siyasal ve Toplumsal Öğeler", Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Der.İlhan Azkan, Ekin Kitapevi, İstanbul, 2001,

ILO: "Söz ve Temsil Güvencesi", Çev: Ceren Uzel, Sendikal Notlar, S: 30, 2006.

Petrol-İş: Sendikal Demokrasi, İstanbul, Petrol-İş Yayın No: 31, 1993.

Selamoğlu, Ahmet, Betül Urhan: "Workers' Attitudes and Behaviours to the Trade Unions; The Case of Kocaeli", IIRA, 8th European Congress, The Dynamics of European Employment Relations, 3-6 September 2007, Manchester (to be presented).

Şengül, Tarık H.: "Türkiye'de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları", İktisat Dergisi, Sayı: 432, Aralık, 2002.

Urhan, Betül: Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye'de Durum, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2005.

A SIGNIFICANT CRISIS IN THE TRADE UNIONS OF TURKEY: RELATIONSHIP BETWEEN THE WORKERS AND THE TRADE UNIONS

Post-1970s is accepted as an era throughout which capital has been in new model searches. During this period, a fully-fledged transformation ranging from work processes to individual characteristics, from institutional arrangements to societal and political ones have been experienced. These capital-led transformations have been mainly aimed at modifying the current order in favour of the capital by increasing the power of capital on time and space which the order itself regards rigid. Keynesian welfare state policies, protective legal order, social security systems, influence of nation-state in economy and bureaucracy and trade unions were regarded as the obstacles to bypassing the crises of accumulation, and weakened as far as possible.

Today, there are some views of the capitalist circles claming that trade unionism has been in structural crises and deemed to vanish, trade unionism proper to industrial society has no objective foundation, and by these reasons, trade unions have completed their historical missions. Admittedly, it is the case that trade unionism has been in crises. However, it cannot be put forward that this crises

stemmed from the disappearance of objective foundation of the trade unions. In practice, current crises is that of current trade union models. The statement of a French trade unionist summarizes the matter, which says that "workers did not leave trade unions, trade unions left workers". In this context, the enduring crises and indefinity which capitalism has imposed on the workers spur the capacity of trade unions to get organized. Though, traditional trade unions remain ineffective to convert this agenda into demand and take advantage of this potential.

In this paper, the above views will be verified by the survey interviews and observations with and on 411 workers, who are trade union member or not and are employed in İstanbul and Kocaeli at which Turkish industrial activities take place in great extent. Belief of the workers in the necessity of trade unions and organization, the reason for them not to become a member of trade unions, and their views of and belief in the current trade unionism will be dealth within the extent of the circumstances proper to Turkish political economy.

ULUSLARARASI SAĞLIK EMEK GÖÇÜ: NE, NASIL, NEDEN?

Özlem ÖZKAN*
Onur HAMZAOĞLU**

Sağlık Hizmetleri İle Mevcut Üretim Biçimi Arasındaki İlişki

Sağlık ile herhangi bir toplumsal olgu arasındaki ilişkiyi incelerken, bu ilişkilerin arka planını anlamamızı sağlayacak olan yöntem, mevcut üretim biçimi ile sağlık sektörü arasındaki ilişkidir. Bir üretim biçimindeki iktisadi alt yapı ile üst yapı kurumları tek yönlü değil, karşılıklı bir dinamizm içinde ve çift yönlü ilişki içindedir. Bir üst yapı kurumu olan sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi, finansmanı ve diğer özelikleri mevcut üretim biçimine göre belirlendiğinden, onun gereksinimine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla, her üretim biçiminin gereksinimini karşılayacak kendisine özgü bir sağlık sisteminden bahsedebiliriz. Bu durum, alt yapı tarafından belirlenen bir üst yapı ilişkisini göstermektedir. İlişkinin diğer bir yönü, bir üst yapı kurumunun alt yapıyı etkilemesi ile ilgilidir (SoL Meclis Sağlık Komisyonu, 2002). Sağlık hizmetleri üretimi doğrudan bir meta üretimi olmamasına karşın, metaları üreten emek gücünün sağlıklı olması için gerekli unsurlardan birisidir. Çünkü emekçilerin gelişkin üretim araçlarını kullanabilmesi için eğitimli, sağlıklı vb. özelliklere sahip olması beklenir. Bu noktada, sağlık hizmetleri beslenme gibi günlük olarak alınması zorunlu olmasa da gereksinim ortaya çıktığında karşılanmaması kişiyi olduğu kadar, üretim sürecini de derinlemesine etkilemektedir. Bu yüzden kapitalistler, emek gücünün yeniden üretim sürecinde özellikle emek gücünün niteliğinin arttırılmasında sağlık hizmetlerini göz önüne almak zorundadır ve kapitalizm de belirli dönemden sonra sağlık hizmetlerinin sistematik olarak sunumunu gerekli görmüştür. Ne var ki, kapitalist üretim sürecinde sağlık hizmetlerinin hedefi, bir işçinin sadece ertesi gün işine gelebileceği kadar 'sağlık-

* Yard. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Kocaeli Sağlık Yüksekokulu
** Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

lı' olmasını sağlamaktır; ancak, bu hizmet bile özünde burjuvazi için bir maliyettir. Bu nedenle kapitalist, sağlık hizmetlerinin maliyetine sömürünün sürdürülmesine katkı sunduğu sürece ve ölçüde katlanır (Hamzaoğlu 2006).

Emek-gücünün yaşamaya devam etmesi ve yeniden üretilmesi, kapitalizmde sermayenin yeniden üretilmesi için zorunlu bir koşuldur. Buna karşın, bütün kapitalistler emekçilerin bireysel tüketimini elden geldiğince tamamen zorunlu olan mal ve hizmetlere indirgemeye çalışırlar. Ve emekçinin bireysel tüketiminden yalnızca bu sınıfın devamı için gerekli olan ve bu nedenle de kendilerinin (kapitalistlerin) tüketmek üzere emek-gücü bulabilmeleri için yerine getirilmesi zorunlu olan kısmını üretken tüketim sayarlar. Bu kapsamda sağlık hizmetleri, üretken tüketim olarak değerlendirilmelidir. Üretken tüketimin dışında kalan ve emekçinin kendi keyfi için yaptığı tüketim ise üretken olmayan tüketim olarak kabul ederler. Eğer ücretlerdeki artış, sermaye tarafından daha fazla emek-gücü tüketilmesi olanağını birlikte getirmeyen bir yükselişe ve dolayısıyla emekçinin kendisi için tüketiminde bir artışa yol açacak ise bu ek sermaye, kapitalistler için üretken olmayan bir şekilde tüketilmiş olacaktır (Hamzaoğlu 2006).

Kapitalist toplumsal yaşantıda sermaye nerede birikiyorsa, sağlık hizmetleri de yukarıdaki gerekçelerle gereksinilen özelliklere göre büyük oranda orada sunulmaktadır. Kapitalist ülkelerde sağlık hizmetleri sunumunda, sağlık emekçilerinin istihdamlarında ve beraberinde sağlık göstergelerindeki kır/kent ve bölgesel farklılıkların temelinde de bu yatmaktadır (Hamzaoğlu 2002). Bunların yanında, sağlık hizmetleri egemen olan üretim biçimindeki sömürü ilişkilerine doğrudan tabi olma durumuna, emek etkinliğinde bulunan emekçinin ücretini doğrudan sermayeden alma durumuna, kullanım ve değişim değeri üretmesine göre üretken/üretken olmayan emek etkinliğine sahip olmaktadır. Örneğin, sosyal devlet döneminde kapitalist ülkelerin sağlık hizmetlerinin büyük oranda kamusal olması, emekçilerin doğrudan sömürü ilişkilerine tabi olmaması ve daha çok kullanım değeri üretmesi gereği sağlık hizmeti üretimi üretken emek etkinliği iken, yakın zamandan beri çok sayıda ülkede kamu sağlık hizmetinin tümüyle/büyük oranda özelleştirilmesi sonucunda bu karakter değişmek üzeredir.

Sağlık hizmetleri üretimini sanayi üretiminden farklı kılan önemli özelikler bulunmaktadır. Örneğin, teknolojik gelişmeler sanayi sektöründeki gibi emek gücüne olan bağımlılığı azaltmamış, aksine nitelikli emek gücüne olan gereksinim devam etmiştir. Bu nedenle, sağlık sektöründe yeni ve gelişmiş teknolojiler kullanılsa dahi, bu sektör halen emek yoğun bir sektördür. Sağlık sektöründeki emek gücü, sanayi üretimindeki emek gücü gibi birbirine benzer nitelikte değil, çok

yönlü, çok farklı meslek grupları ya da aynı meslek grubundaki çok farklı uzmanlık alanlarına sahiptir. Bir emek etkinliği sırasında emek gücünün sayısının ve çeşitliğinin fazla olması, belirli oranda emek gücünü birbirine bağımlı kılabilmektedir. Diğer bir ayırt edici özellik ise özellikle tedavi ve bakım hizmetlerindeki emek etkinliğinde sağlıkçıların hastalarla/kişilerle sürekli yüz yüze olmak durumunda olmasıdır (Navarro 1978, Bach 2006).

Kapitalizmin 1930'ların büyük depresyonunu aşmak için yeniden yapılanma sürecine girmesi, beraberinde sermayenin birikmesi, merkezileşmesi ve yoğunlaşması, ayrıca reel sosyalizmin varlığı ve kazanımları ve işçi sınıfı mücadelesinin yükselmesi kapitalizmde yükselen sınıf mücadelesini "kontrol altına" alabilmesi için sosyal devlet uygulamalarına -şartlarda eşitlik uygulaması- yol açmıştır. Bu nedenle İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra, yoğun sanayileşmenin gereksinim duyduğu nitelikli emek gücünün burjuvazinin de "katkılarıyla" üretilmesi gerekiyordu ve gereken de yapılmıştır. Bu dönemden itibaren, sağlık hizmetleri doğrudan işçi sınıfının bir talebi olarak gündeme gelmemesine karşın, kamusal olarak sunulmaya başlamıştır. Zaman içinde geniş toplum kesimleri sağlık hizmetlerini öğrenmiş ve günümüzde de olduğu gibi, hizmeti talep eder hale gelmiştir. Bunlara paralel olarak, kapitalist üretim sürecinin gerektirdiği emeğin niteliği bilim ve teknolojideki ilerlemeler sağlık sektörünün gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır (Navarro 1978).

1970'li Yıllardan Günümüze Sağlık Sektörü

Geniş toplum kesimleri tarafından kaybedildiğinde/hastalandığında gereksinim hissedilen sağlık hizmetleri, yaklaşık otuz yıl öncesine kadar kapitalist ülkelerde büyük oranda kamusal olarak desteklenir ve yürütülürken, o tarihlerden günümüze halen devam eden kapitalizmin büyük depresyonuyla, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda piyasalaşmış ve ticarileşmiştir. Kapitalizm ile birlikte dolaylı olarak meta üretimine dahil olan sağlık hizmetleri, küreselleşen kapitalizm ile birlikte metalaşmış ve doğrudan sermaye denetimine tabi olmuştur. Ülkelerin kapitalist üretim sürecine eklemlenme biçimine göre 1970'li yılların sonlarından itibaren, piyasasının ön gördüğü finans (cepten ödeme ve özel sağlık sigortacılığı), örgütlenme (desantralize örgütlenme, birinci basamaklarının yok edilip, hastanelere dayalı basamaksız sağlık hizmeti) ve hizmet (koruyucu sağlık hizmetlerini yok sayan, tedaviye dayalı hizmet) modelleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bugün, tüm kapitalist ülkelerde egemen eğilim budur.

Bu eğilimle kamu hizmetleri özelleştirilmeye, kamu kaynakları özel sektöre

transfer edilmeye, kar oranı görece daha yüksek alanlar uluslararası/ulusal sermayeye yeni yatırım alanı olarak sunulmaya başlamıştır. Sağlık hizmetlerinin metalaşması ya da doğrudan sermaye denetimine tabi olması, bu alanda önemli bir sermaye birikimine yol açmıştır. Sağlık sektörünün uluslararası ekonomiyle giderek artan oranda dikey ve yatay eklemlenmesi, sağlık emek gücünün piyasaya entegrasyonununda kolaylaştırıcı olmuştur. Bugün, dünyada uluslararası ticaretin yaklaşık beşte birini hizmet sektörü oluşturmakta olup, bunun içinde sağlık sektörü en hızlı büyüyen sektör olarak kabul edilmektedir. Örneğin, sağlık alanında son yirmi yılda doğrudan yabancı sermaye yatırımı 20 kat artarak, 27 trilyon dolara ulaşmıştır (Smith 2004). OECD ülkelerinde sağlık sektöründen yılda dört trilyon dolar kâr edildiği, Kanada sağlık sistemine ABD dışındaki ülkelerden yılda 40 milyar dolar bir girdi sağlandığı bildirilmektedir (Saravia 2004). Güney Avrupa ülkelerinde ise mevcut özel yataklar kar getirici özel şirketlerin ortaya çıkmasıyla hastane gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır (Holden 2005). Böylesi bir ticarileşme; ileri tıbbi teknolojinin kullanılmasına ve geri teknolojilerin merkez kapitalist ülkelerden çevre ülkeye yoğun olarak transfer edilmesine ve sağlık hizmetlerinin bu teknolojiyi tüketecek şekilde yapılandırılmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerle, uzmanlaşmış sağlık hizmetleri merkez ülkelerden çevreye ihraç edilir olmuştur. Çokuluslu, çok ortaklı şirketler öncelikle hastaneler olmak üzere, tıp merkezleri, evde bakım merkezleri, zincir eczaneler ve özel sağlık sigorta şirketleri kurmaya başlamıştır (Saravia 2004). Sağlık emek gücü daha çok kent merkezlerinde ve hastanelerde çalışmakta, özel hastanelerin büyük bir bölümü sermayenin yoğun olarak biriktiği büyük kentlerde kurulmaya devam etmektedir. Öte yandan sağlık alanındaki ileri ve yoğun teknolojinin kullanımı ve bilimsel gelişmeler sağlık alanındaki ticarileşmeyle birlikte, bu piyasada rekabet edebilecek nitelikli sağlık emek gücüne olan talebi artırmıştır (Ahmad 2005). Bu nedenle, sağlıkçıların uzmanlık, hatta uzmanlık üstü (yan dal/ileri dal) eğitim almaları, mezuniyet sonrası sürekli sertifika ve kurs programlarına sahip olmaları öncelenir olmuştur.

Özetle çeyrek yüzyıldan beri sağlık alanındaki tüm bu köklü değişiklikler; bir yandan uluslararası sağlık piyasasında rekabet edebilmeyi sağlayacak nitelikli sağlık emek gücüne olan gereksinimi ortaya çıkarırken, sağlık sektöründe yeni ve ileri teknolojilerin kullanımı, diğer yandan sektöre yatırım yapmış sermayenin kar oranını arttırma hedefi sağlık hizmetlerini pahalılaştırmıştır. Sağlık sektörü dışındaki sermaye için de hizmetler sürekli artan bir maliyet unsuru haline gelmiştir. Diğer yandan kapitalizmin halen devam eden krizi, sermaye sınıfının ve aygıtla-

rının bir dizi stratejiyi uygulamasına yol açmıştır (Bundred ve Levitt 2000, Connell 2007). Çevre ülkelerden yüksek ve orta gelirli kapitalist ülkelere doğru hareket bulan sağlık emek göçü, bu stratejilerden sadece birisidir. Sağlık alanında uluslararası sermaye birikimindeki değişiklikler, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması emek gücünün de uluslararası düzeyde hareket etmesini –göçünü- gerektirmiştir. Ayrıca, merkez kapitalist ülkeler nitelikli sağlık emek gücünün yetiştirilmesini (özellikle hekimlerin mezuniyet öncesi eğitimi en pahalı kabul edilen gruptur) ayrı bir maliyet unsuru olarak kabul ettiğinden, çevre kapitalist ülkelerin sağlık emek gücü, onlar tarafından kullanılabilecek bir pazara dönüşmüştür (Bach 2003, Bundred ve Levitt 2000, Connell 2007). İşte tüm bu nedenler, merkez kapitalist ülkelerin çevre ülkelerin sağlık emekçilerine gözünü dikmesine yol açmıştır. Böylece, merkez kapitalist ülkeler başta olmak üzere, yüksek gelirli pek çok kapitalist ülke, göçmen sağlıkçılarla sağlıkçı gereksinimini karşılayarak rahatlamakta, emek üretkenliğini arttırıcı esnek üretim stratejileriyle birlikte emekten tasarruf sağlamakta ve emek gücünün eğitim maliyetlerini düşürerek, uluslararası rekabetini artırmaktadır (Ahmad 2005). Hatta sağlık emek göçünün kendisi bile bu ülkelerin sermaye birikimine önemli bir girdi sağlamaktadır. Örneğin, sadece hemşire göçünün dünya ekonomisine 70 milyon dolardan daha fazla katkıda bulunduğu belirtilmektedir. OECD raporlarında diğer göçmenlerde olduğu gibi göçmen sağlıkçılarının da göç alan ülkeler için maliyetinin daha düşük olduğu belirtilmiştir (PSI 2004). Göç bu koşullarda oluşmuş ekonomik-politik bir sürecin parçasıdır. O nedenle, sağlıkçıların göçünü anlamak için uluslararası piyasa ile sağlık sektöründeki emek piyasası arasındaki ilişkilerini incelemek gerekir.

Sağlık Emek Göçünün Nedenlerine Eleştirel Bir Bakış

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration-OIM), Uluslararası Emek Örgütü (ILO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), OECD vb. uluslararası kurumların bilimsel üretimleri ile çok sayıda süreli yayınların bilimsel üretimleri, sağlık emek göçünü yönetilemeyen kriz ya da uluslararası mobilite olarak adlandırarak, göçün anlamını büyük oranda sınırlandırmakta ve konuyu kapitalist üretim ilişkileri dışında tutmaktadır (Buchan ve Perfilieva 2006). Benzer bir yaklaşımla, göçün gerekliliği ve nedenleri; demografi (nüfusun yaşlanması gibi), gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerine olan talebinin artması, bu toplumların sağlık gereksinimlerinin değişmesi, yaşam beklentisinin artması, evde bakım gereksiniminin artması, sağlık emek gücünün feminizasyonu, bireysel düzeyde göçe çeken ve göçe iten faktörlerle açıklanmaktadır (Shel-

don 2006, Bach 2003). Göçe iten faktörler; göç veren ülkedeki sağlık emekçilerinin düşük ücreti, mesleki gelişim olanaklarının sınırlı ya da hiç olmaması, kötü çalışma koşulları, yoksulluk, işsizlik, savaş/çatışma, HIV(+)/AIDS, tüberküloz gibi diğer salgın hastalıkların yüksek olması olarak gruplandırılmaktadır. Göçe çeken faktörler ise göç alan ülkelerdeki sağlık emek gücü azlığı ya da açığı yanında, o ülkelerde göçe iten faktörlerin aksi durumunun varlığı olarak sınıflandırılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bu gerekçeler büyük bir resmin sadece parçasıdır; "göçte etkili bir faktördür" ancak göçün temel nedeni değildir. Dolayısıyla, göçün temel nedeni ne düşük ücret, ne kötü çalışma koşulları, ne yetersiz olanaklar, ne sınırlı mesleki olanaklardır. Buna karşın sermaye sınıfının önemli aktörleri olan bu kuruluşlar, işsizlik, yoksulluk vb. durumlarda olduğu gibi, sağlık emek göçünün nedenlerini de bireysel faktörler, demografi vb. ile açıklamaya çalışarak, göçün mevcut üretim biçiminin bir sonucu olduğunu adeta gizlemektedir (PSI 2004, Bach 2006 Dussault 2006). PSI- Public Services International- (2004) bir raporunda popülerleşmiş bu yaklaşımları şu şekilde eleştirmektedir: "Göçmenlerin kendi özgür iradeleriyle göç ettiği sanılır. Ancak pek çok göçmen sadece iş ya da para aramak için göç etmez. Onların bu tercihi kök salmış büyük bir toplumsal sorunun küçük parçasıdır…'Özgürce' göç etmenin arkasında yatan şey, yapısal uyum programlarının sadece bir etkisidir. Bu nedenle eğer bir suçlu aranacaksa, suçun önemli bir bölümü piyasacı ekonomik politikalara aittir". Sosyal epidemiyologlar, olgular arasıdaki ilişkileri bu şekilde ele alanları "kara kutu" metaforu ile tanımlamaktadır. Kara kutu, içindeki işlemleri dışarıdan gizleyen birim için kullanılan bir benzetme olup, herhangi bir sağlık sorunun nedenselliğinde sorunun kaynağını toplumsal yapı ile değil, bireysel risk faktörleri ile açıklayan, dolayısıyla çözümü de bireysel önlemlerde bulan bir yaklaşımı ifade etmektedir (Susser ve Susser 1996). Pond ve Mcpake (2006) ise eleştirisini ABD, Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa'nın istatistiklerini analiz ederek, bu ülkelerin belirttikleri gibi, sağlıkçı eksiği ya da açığı olmadığını saptamıştır. Örneğin, Birleşik Krallık'ta 100 bin kişiye 166 hekim, 497 hemşire düştüğü ve bu oranının tüm OECD ülkelerinden çok az olduğu ve bu yüzden sağlık emekçisi ihtiyacı olduğu ve göçmenlerin bu noktada hayati olduğu belirtilmektedir. Bu oran hesaplanırken, Birleşik Krallıktaki toplam hemşire sayısı değil, sadece İngiltere ve Wales bölgelerindeki Ulusal Sağlık Sistemi (NHS)'nde çalışan hemşireler (toplam 270.000 hemşire) alınmaktadır. Oysa Birleşik Krallığın toplam hemşire sayısı 390.000'dir. Böyle olunca, iddia edildiği gibi 100.000 kişiye 497 hemşire değil, 650 hemşire düşmektedir ve bu

sayı, AB bölgesi ortalamasına yakındır. Öte yandan, Birleşik Krallık'taki son sınıf hemşirelik öğrencileri de eğitimli hemşire gözetiminde istihdam içerisinde yer alır ki bu da istatistiklere yansımamaktadır (Pond ve Mcpake 2006). Bunların dışında 1990'lı yılların ortalarından itibaren ABD, Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa hemşirelik okullarına ve tıp fakültelerine alınacak öğrenci sayısını yaklaşık 2-6 kat arttırmıştır. İngiltere 1997-2005 yılları arasında, Almanya 1994-2001 yılları arasında tıp fakültelerine alınacak öğrenci sayısını %25, Fransa ise 2000'li yıllarda hemşire okullarına alınan öğrenci sayısını üç kat artırmıştır. Gerek istatistiklerdeki eksiklik, gerekse göç alan ülkelerin kendi sağlık emek gücünün sayısını arttırıcı politikalar, bu ülkelerin sağlıkçı açığı ya da eksiği olduğunu ve göçmen sağlıkçılara ihtiyaçları olduğu iddialarını çürütmektedir. O nedenle sağlıkçıların göçü, merkez kapitalist ülkelerdeki sağlıkçı açığı ya da azlığı ile ifade edilirken, kullanılan istatistiklerin nasıl hesaplandığını bilmek, gerçeği anlamanın önemli bir aracıdır (Buchan ve Sochalski 2004, Buchan ve Perfilieva 2006, Pond ve Mcpake 2006).

Sağlık Emek Göçünü Teşvik Edici Politikalar

DTÖ, göçün herkesin hakkı ve bir özgürlük alanı olduğunu, yeni olanaklar sunduğunu, bilginin transferini sağladığını ve göçmenlerin mesleklerini geliştirdiğini belirterek, sağlık emek göçünü teşvik etmektedir (Bach 2006). DSÖ, hemşire göçünün ilk görüldüğü zamanlarda bunun bireysel motivasyon için bir olanak olduğunu ifade etmiştir (Buchan ve Sochalski 2004). Bunlara paralel olarak, ABD, Kanada, İngiltere, Yeni Zelanda ve AB bölgesi ülkeleri (Avusturya, Almanya, Norveç, İsveç, İsviçre) başta olmak üzere çok sayıda ülke, 1980'li yılların ortalarından itibaren sağlıkçıların göçünü teşvik edici politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar ABD'de 2002 yılından itibaren, İngiltere'de 1998 yılından itibaren hız kazanmıştır. Hatta İngiltere 2001 yılında pratisyen hekim göçünü cazip kılmak için reklam kampanyaları dahi başlatmıştır. Fransa ise 2000 yılından itibaren, göçmen sağlıkçı alma konusundaki karşı tutumunu değiştirmiştir. Ayrıca bu ülkeler, başta hekim ve hemşire olmak üzere sağlıkçı eksiği ya da açığı olduğunu belirterek, göçü önemli oranda teşvik etmişlerdir. Örneğin, dünyada mevcut 59.48 milyon sağlık emekçisi olduğu, ancak 4.3 milyon daha sağlıkçıya ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Sheldon 2006), ABD'de 2015 yılına kadar 500bin hemşireye, 2020 yılına kadar bir milyondan daha fazla sayıda hemşireye, İngiltere'de ise 640bin hemşireye, 200bin hekime ihtiyaç olduğu beyan edilerek, göçmen sağlıkçıların gerekliliğine işaret edilmektedir (Buchan ve Perfilieva 2006, Ahmad 2005).

Göçü teşvik etmede kullanılan bir diğer faktör, göç alan ülkelerin göçmen sağlıkçılara taahhüt ettiği 'yüksek ücret'lerdir. Bu taahhüt, çoğu sağlıkçı için göç ettikleri ülkenin çalışma ve yaşam koşullarını göz ardı ettiğinde, cezp edici görünebilmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, sağlıkçıların ücretleri ülkelere göre 3-25 kat arasında farklılık gösterip, en büyük farklılık, Güney Afrika ve Zambia ile diğer ülkeler arasındadır. Kanada ve Avustralya'da hemşirenin ücreti, göç veren ülkelerden Zambi'da beş, Gana'da ondört kat, hekim ücreti sırasıyla yirmibeş ve yirmiki kat daha fazladır (Vujicic ve ark. 2004). Polonya'da ve Filipinler'de bir hekim aylık yaklaşık 365 dolar alırken, aynı statüdeki bir hekim ABD'de bu parayı yaklaşık 3-4 günde kazanabilmektedir (Bach 2006, Buchan ve Sochalski 2004).

Göçmen sağlıkçıların vizelerinde sağlanan kolaylıklar, ABD'nin Hindistan vb. ülkelerde göçmenliğe aday sağlıkçılar için yeni sınav merkezleri açması, göç veren ülkelerdeki lisans eğitimlerinin merkez kapitalist ülkelere göre sürekli yeniden yapılandırılması, eğitim programlarında göç alan ülkelerin "mükemmel/iyi" olarak yansıtılması ve son beş yılda hız kazanan öğrenci/öğretim elemanı değişim programları teşvik edici politikaların diğerleridir (Buchan ve Sochalski 2004, Buchan ve Perfilieva 2006). Bunların dışında, AB üyesi olan ülkelerin sağlıkçıları, herhangi bir sınırlılık ile karşılaşmadan başka bir AB üyesi ülkesine göç edebilmektedir (Bach 2006, Pond ve Mcpake 2006). İngiltere AB üyesi ülkelerin sağlıkçılarına çok kolay izin vererek ve ABD'ye göre daha az sınava tabi tutarak göçü teşvik etmektedir. Göçmen olarak kabul edilecek sağlıkçılar AB bölgesi dışından ise İngiltere'de vize süresi iki yıllık, ABD'de denizaşırı ülkeler dışındaki sağlık emekçilerine üç yıllık bir süre için vize verilmektedir (Davis ve Nichols 2002).

Sayılarla Sağlık Emek Göçü

Emek göçünün tarihi 1500'lü yılların sonunda başlarken, her ne kadar 1945'li yıllarda hemşireler ve 1950'li yıllarda İngiltere gibi sınırlı sayıdaki bazı ülkelerin hekimleri daha iyi bir eğitim için ABD'ye gitse de (Davis ve Nichols 2002), sağlık emek göçü 1970'li yılların sonlarından itibaren önem kazanmış, 1980'li yıllardan günümüze ise sayıları giderek artış göstermiştir (Bach 2003). Böyle olunca konu ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar da 1970'li yılların sonlarında başlamıştır. İlk sağlık göçmenleri para ya da iş aramak için değil, daha çok kendisini daha 'özgür' hissedeceği beklentisi ile göç etmiştir. 1970-1980'li yıllar sağlık emek göçünün birinci, 1985-1990'li yıllar ikinci ve 1990'lı yılların sonundan bugüne teşvik edici politikalara bağlı yoğun göç dalgası üçüncü dönem olarak

kabul edilmektedir (Connelll ve ark 2007, PSI 2004).

Sağlıkçılar bir ülkeye göç ettikten sonra ya ülkesine geri dönmekte ya da başka bir ülkeye tekrar göç etmektedir (Buchan ve Perfilieva 2006). Örneğin, İngiltere'ye göç eden bir sağlıkçı oradan Kanada'ya ve daha sonra ABD'ye göç edebilmektedir. Bu bulgu bize göçmenin beklentilerinin karşılanmadığı konusunda önemli bir ipucu vermektedir. PSI'nin 15 ülkenin (Sri Lanka, Barbados, Kanada, Şili, Fiji, Gana, Kenya, Ekvador, Hollanda, Antiler, Filipinler, Polonya, Birleşik Krallığın iki bölgesi) 600 sağlıkçı ile yaptığı çalışmanın verileri de bunu doğrular niteliktedir. Bu çalışmada, göçmen sağlıkçıların %54'ü borçla yaşadığını %60'ı ikinci ülkeye göç edeceğini, %65'i ise o ülkenin olanaklarından, %60'ı emeklilik hakkından ve sağlık sigortasından yararlanamadığını belirtmiştir (PSI 2004).

Sağlık emek göçü diğer emek göçlerinde olduğu gibi, yoksul ülkelerden orta ve yüksek gelirli ülkelere doğru olmaktadır (Dussault ver ark. 2006). Göç veren ülkeler büyük oranda yoksullaşmış Sahra Altı Afrika ülkeleri, Asya ülkeleri -özellikle Filipinler- ve eski sosyalist ülkeler ile diğer bazı çevre ülkelerdir. Eski sosyalist ülkelerdeki sağlıkçılar, daha çok Avrupa bölgesi ülkelerine göç etmektedir. Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan AB ülkeleri için göç merkezi haline gelmiştir (Bach 2006).

Sağlıkçıların göç verileri ilk kez, DSÖ'de görevli olan Alfonso Mejia tarafından 1970 yılı sonlarında, 40 ülkenin verilerinden yararlanılarak belirlenmiştir (Mejia 1978). O günden bugüne göçmen sağlıkçıların verilerinin sunulanın çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin, AB bölgesinden gelecek bir hemşirenin Fransa'da çalışabilmesi için 3. ve 4. sınıfı Fransa'daki hemşirelik okulunda okuması gerekir ve bu kişiler istatistiklere göçmen olarak yansımadığından, Fransa'da göçmen hemşire oranı düşük gibi görünebilmektedir. Bunun yanında, göçmen sağlıkçıların gittiği ülkede kendi mesleği dışında iş yapması ya da enformal sektörlerde çalışması, Fransa başta olmak üzere bazı ülkelerin meslek örgütlerinde göçmen kayıtları mevcutken, bu verileri açıklamaması göçmen sağlıkçıların verilerindeki diğer sınırlılıklardır (Buchan ve Perfilieva 2006).

İlk göç edenler hekim ve hemşireler, daha sonra diş hekimi, eczacı ve fizyoterapistler olup, bu eğilim halen devam etmektedir (Stilwell 2004). Göçmen sağlıkçıların büyük bir çoğunluğu kadındır. 1970'li yıllarda hekimler sırasıyla en çok İngiltere, ABD ve Kanada'ya (%86'sı) göç ederken, bugün bu ülkelere Avustralya, Almanya ve Yeni Zelanda eklenmiştir. Hemşireler sırasıyla; ABD, İngiltere, Kanada, İrlanda, Avustralya ve Norveç'e göç etmektedir (Tablo 2). Latin Ameri-

kalı hemşireler Arjantin, Peru ve Uruguay'dan artık İtalya ve İspanya'yı tercih etmektedir (Bach 2006). Sağlıkçıların göç verileri daha ayrıntılı incelendiğinde;

ILO 2000'li yılların başlarında 86 milyon göçmen olduğunu bunların 10 milyonunu sağlıkçıların oluşturduğunu belirtmektedir. 1972 yılında dünyadaki tüm hekimlerin %6'sı göçmendir. 1980 yılında ABD'de her on hekimden birisi, 2003 yılında ise her dört hekimden (210bin hekim) birisi göçmendir ve bu hekimlerin %60.2'si düşük gelirli ülkelerden göç etmiştir. Amerikan Tıp Birliği (2005) ise ABD'deki hekimlerin %38'inin başka bir ülkede tıp eğitimi almış olduğunu bildirmektedir (Connell ve ark. 2007, Forcier ve ark. 2004, Bourassa 2004). Kanada'da 1990 yılından beri hekimlerin %1'i ABD'ye göç ederken, 2005 yılında bu oran %24'e yükselmiştir ve bu göçmenlerin %60'ı Güney Afrika'dan %3'ü Uganda'dan gelmektedir. Son beş yıldır Kanada'da özellikle Afrikalı göçmen sağlıkçılara sıcak bakılmamasına karşın, özel sektörün bir bölümü bunu dikkate almamaktadır (Forcier ve ark. 2004, Labonté, 2006). İngiltere'de (2002) NHS hastanelerindeki 71bin sağlık çalışanın üçte biri göçmendir (Sheldon 2006). 1990 yılında İngiltere vatandaşı olmayan fizyoterapist oranı %24-42 arasında değişmektedir (Moran ve ark 2005). İngiltere'ye daha çok kaynaklık eden ülkeler; Güney Afrika, Hindistan, Filipinler, Avustralya gibi Avrupa dışı ülkelerdir ve diğer merkez ülkelere benzer olarak göçmen sağlıkçıların %75'i düşük gelirli ülkelerdendir (Buchan ve Sochalski 2004). İngiltere'deki toplam 200bin hekimin yarısından fazlası İngiltere ve AB bölgesi dışındaki bir ülkede doğmuştur (Bach 2006). Almanya'daki hekimlerin %7'sinin göçmen olduğu (%60'ı Rusya, Polonya Ukrayna ve Türkiye'dendir) bildirilmesine karşın, OECD bu verinin eksik olduğunu, bu ülkede 1995-2003 yılları arasında hekim oranının %36 arttığını göçmen hekim oranının ise %27'i (%37'si AB ülkelerinden, %35.5'inin diğer Avrupa ülkelerinden) olduğunu belirtmektedir (Pond ve Mcpake 2006, Forcier ve ark. 2004). Hekimlerin diğer ülkelere göç hızları (2001) Yeni Zelanda'da %34.5, Avustralya'da %20, Norveç'te %13, Belçika ve Danimarka'da %7.8, Fransa'da %3'tür (Bach 2006).

Hekimlerden sonra en yüksek oranda göç edenler hemşirelerdir. 1972 yılında hemşirelerin göç hızı %5 iken, bugün ülkelere göre değişmekle birlikte %20-65 arasında değişiklik göstermektedir. 2004 yılında otuz ülkede yılda onbeşbin hemşire başka ülkelere göç etmektedir. ABD şu anda hemşire ithal eden en büyük ülke olup, 1998 yılından 2002 yılına kadar göçmen hemşire oranı iki kat artarak (%6, %14), yüzbinden daha fazla sayıda hemşire göçmen olarak çalışmaktadır (Aiken 2004). Bugün İngiltere'deki hemşirelerin yarısı başka bir ülkede li-

sans eğitimini tamamlamıştır (Ross ve Polsky 2005). İngiltere'ye 1990 yıllarında 75 farklı ülkeden hemşire gelirken, 2000 yılından sonra ülke sayısı 95'e yükselmiştir. Büyük Britanya'da hemşirelerin %13'ü denizaşırı ülke doğumludur ve İrlanda'da göçü kısıtlayıcı tedbirler uygulansa da (2001) hemşirelerin üçte ikisi göçmendir (Buchan ve Sochalski 2004). İngiltere 1999 yılında beri NHS'ye Güney Afrika'dan da hemşire alınmasını yasaklamasına karşın, özel sektör bu yasağı dinlememekte, daha ucuz emek gücü olduklarından bu ülkelerden hemşire almaya devam etmektedir (Aiken 2004). Bunun yanında, İngiltere'de bazı bölgelerde, özel sağlık kurumlarında vb. göçmen hemşireye olan bağımlılık daha fazladır. Örneğin, İngiltere'nin bazı özel sağlık kurumlarındaki hemşirelerin %60'ı, Londra'daki her dört hemşireden birisi ise denizaşırı ülkelerden göçmendir. Hemşire göçü, Avustralya ve Kanada'da yaklaşık %30'dur. Kanada'da hemşirelerin %47'si denizaşırı ülke doğumludur. Almanya hekimlerde olduğu gibi, hemşire gereksinimini de büyük oranda Polonya'dan karşılamaktadır. Norveç AB ülkesi olmamasına karşın, son yirmi yıldır hemşireler Kuzey Avrupa ülkelerinde serbestçe dolaşabilmektedir (Buchan ve Sochalski 2004).

Sağlık emek göçü verileri göç veren ülkeler açısından değerlendirildiğinde; Bulgaristan'daki her dört sağlıkçıdan, Gürcistan'da ise her üç sağlıkçıdan birisi göç etmektedir. Sahra altı Afrika'da 1990'dan bu yanda göç eden hemşire sayısı sekize katlanmıştır. Bugün Afrika'daki sağlık çalışanlarının üçte ikisi başka bir ülkeye göç etmeye niyetlidir (Labonté, 2006). Güney Afrika'da her yıl mezun olan sağlıkçıların %30-50'si ABD ve İngiltere'ye gitmektedir. 1980 yılından beri Zimbabwe'li hekim ve hemşirelerin %80'i, Nabibya'da (1999) hekimlerin %94'ü, hemşirelerin %78'i, Sudan'da 1980-1990 yılları arasında hekimlerin ve diş hekimlerin %17'si, Gana'da ise 1986-1995 yılları arasında mezun olan hekimlerin %61'i göç etmiştir (Bach 2006, Dovlo 2005). Filipinli hemşirelerin %85'i (15.000) başka bir ülkede çalışmaktadır. Hindistan 1970 yılında hekim açısından göç veren ülke iken, şimdilerde hemşireler için göç veren ülke durumundadır.

Türkiye'de bu zamana değin sağlık emek göçü açısından göç veren ülke olmuştur. Örneğin, 1956-1970 yılları arasında Türkiye'den 594 hekim göç etmiştir. 1962-1963 yılları arasında göç eden hekimlerden (12.275) %18'i göç ettiği ülkede kalmıştır (Toksöz 2006). Türkiye bugüne kadar sorun oluşturacak boyutta göç alan bir ülke olmamasına karşın, sağlığın giderek ticarileşmesi ve özelleştirilmesine paralel olarak, yakın gelecekte özellikle eski sosyalist ülkelerin sağlıkçılarının göç ettiği bir ülke olabilecektir. Her ne kadar sağlık meslek örgütleri bunu ön görüp, yasa, mevzuat çalışmaları yapsa da hatta Türk Hemşireler Derneği'nin ye-

ni hemşirelik yasasında "Türkiye'de hemşirelik mesleğini bu Kanun hükümleri dahilinde hemşire unvanı kazanmış Türk vatandaşı hemşirelerden başka kimse yapamaz" hükmü getirilse de, ticarileşen sağlık kurumları için göçmen sağlıkçılar hep kaçak yolla tercih edilir olabileceklerdir.

Sağlık Emek Göçünün Etkileri

Sağlıkçıların göç hareketleri diğer göç hareketlerinden farklı toplumsal sonuçları/etkileri içermektedir. Afrika (özellikle, Güney Afrika ve Nijerya) ve eski sosyalist ülkeler sağlıkçıların göç etmesinden en olumsuz etkilenen ülkelerdir (Bach 2006). Özellikle Afrika ülkelerinde sağlıkçı sayısı eksikliği ve açığının giderek artması nedeniyle, sağlık kurumlarındaki kadroların boşaldığı ve 57 ülkede durumun ciddi boyutlara ulaştığı saptanmıştır (Arah 2007). DSÖ (2001) Afrika ülkelerindeki kamu sağlık kurumlarında hemşire açığının %18.4-25.5, hekim açığının ise %7.6-42.6 arasında değiştiğini belirtmektedir (Bach 2003). Sağlık emek gücü eksikliği, Afrika'da %36, Güney Doğu Asya'da %6 olup, Gana'da hekim kadrolarının yarısı, hemşire kadrolarının ise dörtte biri boştur. Zambiya ve Zimbabwe'de kamu sağlık istihdamından her yıl göçe bağlı olarak %15-40 oranında sağlıkçı azalmakta olup, Malawi ve Lesotho'da hekim ve hemşire yetersizliği nedeniyle sağlık kurumları kapanmaya başlamıştır (Bach 2006). Aynı şekilde Sri Lanka'da kamu sektöründe sağlık hizmetinin sürdürülebilmesi için otuzyedibin hemşireye ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (PSI 2004). Bu ülkelerde sağlıkçıların uluslararası göçü yoğun ile HIV(+)/AIDS, tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli düşüşler görülmeye başlamıştır (Bach 2006, Bourassa 2004, Forcier 2004). Oysa bugün başta Afrika olmak üzere pek çok düşük gelirli ülke, sağlık göstergeleri açısından sağlık hizmetine en fazla gereksinimi olan ülkelerdir. Bunların dışında, göç veren ülkeler için göçün aynı zamanda büyük bir para kaybına yol açtığı da belirtilmektedir. Örneğin, Muula ve ark. çalışmasında Malawi'de ebe ve hemşirenin ilkokuldan üniversiteyi tamamlayıncaya kadar olan maliyetinin 32 milyon dolar olduğunu, göç ettikleri takdirde, bu ülkeyi 71milyon dolar kayba uğrattığını belirtmektedir (Muula ve ark. 2006).

Göçün göçmen sağlık emekçileri üzerine etkileri diğer göçmenlerle çok büyük benzerlikler göstermesine karşın, bazı ayırt edici özelliklere de sahiptir. Marx'ın da belirttiği gibi "…göçmen işçiler sermayenin kendi gereksinimlerine göre bazen şu, bazen de bu noktaya sürdüğü hafif piyadeleridir…". Göç eden sağlık emekçileri de bunu yoğun olarak yaşamaktadır (Navarro 1978). Göçmen sağlıkçılar daha çok meslek dışı işlerde kullanılmaktadır. İngiltere'ye göç eden bir

hemşirenin mesleki yeterlilik alabilmesi için uzun bir süre temizlik ve bakıcılık işleri yapması gerekmektedir (Bach 2003). Örneğin yapılan bir çalışmada, ondört Çinli hemşirenin bir İngiliz göçmen ajansı aracılığıyla yılda 9000 İngiliz Poundu karşılığında çalışmak üzere İngiltere'ye göç ettiği, aradan sekiz ay geçmeden on hemşirenin temizlikçi ve bulaşıkçı olarak istihdam edildiği belirlenmiştir (Anderson ve Rogaly 2005). Benzer bir durumun diğer ülkelerdeki göçmen sağlıkçılar için de söz konusu olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü ABD'de göçmen hemşirelere lisans hakkı verilmesi -hemşirenin kayıtlı lisans mezunu hemşire (RN) sayılabilmesi- için öncelikle TOEFL sınavını, daha sonra diploma denkliğini kabul ettirdikten sonra NCLEX-RN (National Couincil Licensure-Examination) sınavını başarı ile geçmesi gerekmektedir. 2002 yılında bu sınava yaklaşık yirmibin göçmen hemşire başvurmasına rağmen, sadece üçbin hemşire sınavda başarılı olmuştur (Aiken 2004, Davis ve Nichols 2002). Sınavda başarısız olan hemşirelerin yetkisiz olmaları meslek dışı işlerde çalıştırılmalarını kolaylaştırmaktadır (Anderson ve Rogaly 2005). Fransa'da kamu hastanelerinde ise kısa süreli izinlerle çalışmak için gelen hekimler, genel pratisyen belgesi olmaksızın çalışmalarına izin verilmektedir. Çünkü çok azı yetki izni alabilmektedir (Pond ve Mcpake 2006).

Göçmen sağlıkçılar, göç alan ülkelerin sağlıkçılarının çalışmak istemediği tehlikeli/sağlıksız ve güvencesiz bölgelerde ve hizmet birimlerinde çalıştırılmaktadır. Örneğin, ABD'de daha çok kırsal ve yoksulların yaşadığı bölgelerde, Kanada'da şiddetin yoğun olduğu ve insan haklarının ihlal edildiği bölgelerde, Birleşik Krallık'ta ise özellikle Güney Afrikalı pratisyen hekimler daha çok yoksul ve yoksun bölgelerde, ABD, Kanada vb. ülkelerde göçmen hemşireler tehlikeli ve güvensiz olan evde bakım hizmetlerinde güvencesiz olarak çalıştırılmaktadır (Mcelmurry 2006).

Göçmen sağlıkçıların emek gücü niteliksizleştirilmektedir. Bunun bir yolu da, maliyeti pahalı emek gücü yerine daha ucuz olanının tercih edilmesidir. Örneğin, göçmen hemşire göç ettiği ülkedeki hastabakıcının işini, göçmen hekim göç ettiği ülkedeki hemşirenin işini yapabilmektedir. Geçici sözleşmelerle, kayıt dışı ya da yeterlilikleri onaylanmadığı halde yine de çalıştıklarından, o ülkenin sosyal haklarından yararlanmamalarının yanı sıra, sağlık hizmeti alabilmek için de cepten ödeme yapmaları gerekmektedir (Bundred ve Levitt 2000, Bach 2006, Navarro 1978). Kapitalist ülkelerin sağlık kurumlarında da çalışma ortamları emek lehine düzenlenmediği için göçmen sağlıkçılar biyolojik, kimyasal, ergonomik, fiziksel vb. tehlike ve risklerle, iş kazaları ve meslek hastalılarının sık görüldüğü ortamlarda daha fazla çalışabilmektedir. Sendika üyesi olmaları imkansızlaşırken, hekim-

ler başta olmak üzere meslek birlikleri onları üye olarak kabul etmemektedir. Özellikle göçmen hekimlerin önemli bir bölümü araştırma kurumlarında mezuniyet sonrası olanaklardan yararlanamamaktadır (Bundred ve Levitt 2000, Bourassa M, 2004, Forcier 2004). Her ne kadar aldıkları ücretler kendi ülkelerinden yüksek olmasına rağmen, temel gereksinimlerini dahi karşılayabilmek için haftada birkaç gün, birkaç saat, farklı işlerde kısa süreli çalışmak durumunda kalmaktadırlar. İngiltere'de yapılan bir çalışmada Çinli bir erkek çalışma izni aldıktan sonra özel bir sağlık kurumunda yılda 14 bin Pound'a çalışmak üzere anlaşma yaptığı halde, 10bin Pound'dan bile az bir ücret ödenmektedir (Anderson ve Rogaly 2005).

Sağlık emek göçünün göçmen sağlıkçılara etkisi göçmenliğin genel etkilerinde de olduğu gibi sadece iktisadi değil, aynı zamanda politiktir (Navarro 1978). Yaklaşık otuz yıl önce merkez kapitalist ülkeler ile çevre ülkeler arasında sağlık sektörü üzerinden kurulan ve halen devam eden bu "bağımlılık ilişkisi" özellikle uluslararası sağlık emek göçü ile merkez kapitalist ülkelerde yeniden üretilmektedir. Marjinal ve "yedek işgücü" olarak çalışan göçmen sağlıkçıların sayısının yüksek olması, emeğin ücretinin baskılanmasında, sınıflar arası ve sınıf içi farklılıkların derinleşmesinde ve sağlıkçıların sınıf mücadelesini geriletecek olumsuz etkiye sahip olacaktır.

Tablo 1. Göç Veren ve Göç Alan Ülkelerde Hekim ve Hemşire Ücretleri (Dolar cinsinden)

Ülkeler	Hemşire	Hekim
GÖÇ VEREN ÜLKELER		
Çad	425	1.050
Coced'Ivoire	530	774
Gana	206	473
Lesotho	-	3.379
Malavi	489	868
Mozambia	441	2.826
Namibya	-	2.503
Filipinler	380	
Sierra Leone	175	228
Güney Afrika	1.486	2.836
Sri Lanka	407	1.329
Trinidad Tobaggo	913	1.514
Uganda	38	67
Zambiya	106	425
GÖÇ ALAN ÜLKELER		
ABD	3.056	10.554
İngiltere	2.576	7.676
Fransa	2.133	5.120
Kanada	2.812	8.472
Avustralya	2.832	5.438

Vujicic M ve ark. (2004). The role of wages in the migration of health care professionals from developing countries. Human Resources for Health, 28:2(1):1-14

Tablo 2. Sağlık Çalışanlarının En Çok Göç Etmeyi İstediği Ülkelerin Sıralaması

Ülkeler	1. Sıra	2. Sıra	3. Sıra	4. Sıra
Kameron	ABD	Fransa	İngiltere	Kanada
Gana	İngiltere	ABD		
Senegal	ABD	Fransa	Kanada	Belçika
Güney Afrika	İngiltere	Avustralya	ABD	Kanada
Uganda	İngiltere	ABD	Afrika	
Zimbabwe	İngiltere	Güney Afrika	Bostwana	Avustralya

Vujicic M ve ark. (2004). The role of wages in the migration of health care professionals from developing countries. Human Resources for Health , 28:2(1):1-14

KAYNAKLAR

Ahmad OB. (2005) Managing medical migration from poor countries. BMJ, 331;43-45.

Aiken LH, Buchan J, Sochalski J, Nichols B, Powell M. (2004) Trends in international nurse migration. Health Affairs, 23(3):69-77.

Anderson, B, Rogaly B. (2005) Forced labour and migration to the UK. COMPAS/TUC, London. www.tuc.org.uk/international/tuc

Arah O. (2007) The metrics and correlates of physician migration from Africa. BMC Public Health, 7:83:1-7

Bach S. (2006) International mobility of health professionals. Brain drain or brain exchange? United Nations University, Research Paper No. 2006/82. ISBN 92-9190-860-6

Bach S. (2003) International migration of health workers: Labour and social issues. ILO working paper.

Forcier MB, Simoens S, Giuffrida A. (2004) Impact, regulation and health policy implications of physician migration in OECD countries. Human Resources for Health, 2(12):4478-4491.

Buchan J, Perfilieva G. (2006) Health worker migration in The European Region: Country case studies and policy implications WHO.

Buchan J, Sochalski J. (2004) The migration of nurses: Trends and policies. Bulletin of the World Health Organization, 82(8):587-593.

Bundred PE, Levitt C. (2000) Medical migration: Who are the real losers? Lancet, 356: 245–46.

Connell J, Zurn P, Stilwell B, Awases M, Braichet JM. (2007) Sub-Saharan Africa: Beyond the health worker migration crisis? Social Science & Medicine, 64:1876–1891.

Davis CR, Nichols BL. (2002) Foreign- educated nurses and the changing US nursing work force. Nurse Adm.Q., 6(2):43-51

Dovlo D. (2005) Wastage in the health workforce: Some perspectives from African coun tries. Human Resources for Health, 3:6:1-9.

Dussault G, Franceschini MC. (2006) Not enough there, too many here: Understanding geographical imbalances in the distribution of the health workforce. Human Resources for Health, 4:12:1-16.

Hamzaoğlu O. (2006) Sağlık tek başına sınıf mücadelesinin bir aracı olabilir mi? Tarihsel süreci yeniden inceleme: Bismarck öncesinde sosyal güvenlik. Toplum ve Hekim, 21(5-6):330-334.

Hamzaoğlu O. (2002) Etik yaşama dair bir bakış (İçinde: Sağlık politikaları ve etik) Ankara Tabip Odası Yayınları. s. 49-62.

Holden C. (2005) Privatization and trade in health services: A review of the evidence. International Journal of Health Services, 35(4):675-689. Çev.: Özkan Ö. (2005) Sağlık hizmetlerinde özelleştirme ve ticaret: kanıta dayalı bir derleme. Toplum ve Hekim, 20(6):423-430.

Labonté, R, Packer C, Klassen N. (2006) Managing health professional migration from sub-Saharan Africa to Canada: A stakeholder inquiry into policy options. Human Resources for Health, 4:22:1-15.

Mejia A. (1978) Migration of physcian and nurses: A world wide picture. International Journal of Epidemiology, 7(3):626-630.

Mcelmurry BJ, Solheim K, Kishi Y, Coffia MA, Woith W, Janepanish P. (2006) Ethical concerns in nurse migration. Journal of Professional Nursing, 22(4): 226–235.

Moran A, Nancarrow S, Butler A. (2005) There's no place like home" A pilot study of perspectives of international health and social care professionals working in the UK. Australia and New Zealand Health Policy, 2:25:1-9

Muula AS, Panulo B, Maseko FC. (2006) The financial losses from the migration of nurses from Malawi. BMC Nursing, 5:9:1-6.

Navarro V. (1978) The crisis of the western system of medicine in contemporary capitalism. International Journal of Health Services, 8 (2):179-211. Çev.: Özkan Ö, Balta E. (2001) Modern batı kapitalizmde sağlık sisteminin krizi. Toplum Sağlık ve Eczacı Dergisi. 1(1):61-85.

Øvretveit J. (2003) Nordic privatization and private healthcare. International Journal of Health Planning and Management, 18:233-246. Çev.: Etiler N. (2005) İskandinav ülkelerinde özelleştirme ve özel sağlık hizmetleri. Toplum ve Hekim. 20(5):353-360.

Pond B, Mcpake B. (2006). The health migration crisis: The role of four Organisation for Economic Cooperation and Development countries. The Lancet, 367(29):1448-1455.

PSI. (2004). Women and international migration in the health sector 2003. www.world-psi.org

Ross SJ, Polsky D. (2005). Nursing shortages and international nurse migration. International Nursing Review, 52;253–262.

Saravia NG, Miranda JF. (2004) Plumbing brain drain. Bulletin of the World Health Organization, 82(8):608-15.

Sheldon GF. (2006) Globalization and the health workforce shortage. Surgery, 40:354-58.

Smith R. (2004) Foreign direct investment and trade in health services: A review of the literature. Social Science & Medicine, 59(11):2313-23.

SoL Meclis Sağlık Komisyonu. (2002) Sosyalist Türkiye'de Sağlık, Nazım Kültürevi Kitaplığı. ISBN 975-8271-48-2.

Stilwell B, Diello K, Zurn P, Vujicic M, Adams O, Dal Poz M. (2004) Migration of health-care workers from developing countries: Strategic approaches to its management. Bulletin of the World Health Organization, 82(8):595-600.

Susser M, Susser E. (1996) Choosing a future for epidemiology: 1. Era nad paradigms AJPH, 86(5):668-673.

Toksöz G (2006) Uluslararası emek göçü. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. ISBN 975-6176-45-8.

Vujicic M, Zurn P, Diallo K, Adams O, Dal Poz M. (2004) The role of wages in the migration of health care professionals from developing countries. Human Resources for Health, 28:2(1):1-14.

INTERNATIONAL MIGRATION OF HEALTH-CARE WORKERS: WHAT, HOW WHY?

Health care services of capitalist countries have been marketized and commercialized as a result of a progress, which has been continuing for a quarter of a century through the needs of the capital. This marketing process and commercialization has caused an accumulation of capital. The changes in the capital formation of health sector, central capitalist countries' considering the health care power as an extra factor and its demand to provide the need from surrounding capitalist countries, has led to the acceleration of migration of health-care workers. For instance, one tenth of the doctors in U.S in 1980, and today one fourth of the doctors are immigrants. In Canada 1% of the doctors were immigrants in 1990, today this rate has gone up to 24 %. In 1972 the rate of nurse immigration was 5 %, today in conjunction with the countries; this rate varies between 20 to 65 %. The rate of Non-English physiotherapists has risen up to 42%. One fourth of health care workers from Bulgaria and one third from Georgia, have been immigrating. Two third of health care workers in Africa have a tendency to immigrate to another country.

This gradually escalating rate of health care immigration, has been affecting not only the health care systems and health service areas of the countries being immigrated from but also health care workers who immigrate. It has been declared that due to lack of health care workers in countries where people immigrate from, the permanent stuff has run out, medical establishments have discontinued and struggle against contagious diseases such as AIDS have failed. Health care workers who have immigrated, on the other hand, have been exploited intensively and subjugated to work in irrelevant fields where that country's health care workers do not wish to work as they are dangerous/unhealthy and unsafe regions.

Key words: *Capitalism, migration, health-care workers*

ÖZET

Kapitalist ülkelerin sağlık hizmetleri çeyrek yüzyıldır devam eden sürecin bir sonucu olarak, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda piyasalaşmış ve ticarileşmiştir. Bu piyasalaşma ve ticarileşme önemli bir sermaye birikimine yol açmıştır. Sağlık alanındaki uluslararası sermaye birikimindeki değişiklikler, merkez kapitalist ülkelerin nitelikli sağlık emek gücünün yetiştirilmesini ayrı bir maliyet unsuru olarak görmesi ve gereksinimini çevre kapitalist ülkelerden karşıla talebi, uluslararası sağlık emek göçünün hız kazanmasına yol açmıştır. Örneğin, 1980 yılında ABD'de ki her on hekimden biri, bugün ise her dört hekimden biri göçmendir. Kanada'da 1990 yılından beri hekimlerin %1'i göçmenken, bu oran bugün %24'e yükselmiştir. 1972 yılında hemşirelerin göç hızı %5 iken, şu anda ülkelere göre değişmekle birlikte %20-65 arasında değişmektedir. İngiltere vatandaşı olmayan fizyoterapist oranı %42'ye ulaşmıştır. Bulgaristan'daki her dört sağlıkçıdan, Gürcistan'da ise her üç sağlıkçıdan birisi göç etmektedir. Afrika'daki sağlık çalışanlarının üçte ikisi başka bir ülkeye göç etmeye niyetlidir.

Sağlık emek göçünün giderek artan bu hızı, göç eden sağlıkçıları olduğu kadar, göç veren ülkelerin sağlık sistemlerini ve sağlık hizmeti alanları da olumsuz etkilemektedir. Göç veren ülkelerde sağlıkçı sayısındaki eksiklik nedeniyle kadroların boşaldığı, sağlık kurumlarının kapandığı ve AIDS, gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilemediği bildirilmektedir. Göçmen sağlıkçılar ise meslek dışı işlerde, o ülkenin sağlıkçılarının çalışmak istemediği tehlikeli/sağlıksız ve güvencesiz bölgelerde ve hizmet birimlerinde çalıştırılarak daha yoğun sömürü mekanizmalarına maruz kalmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kapitalizm, göç, sağlık emek-gücü.

Uluslararası sağlık emek göçü, 1980'li yıllardan beri giderek artan bir hızla devam etmektedir. Bu durum, ülkelerin sağlık sistemlerini olumsuz etkilemekte, özellikle yoğun göç veren ülkelerde sağlık hizmetleri sunulamaz hale gelmekte, toplumun büyük bir bölümü sağlık hizmeti alamamakta ve göçmen sağlıkçılar derin sömürü mekanizmalarına maruz kalmaktadır. Bu makale, mevcut üretim biçimi ile sağlık hizmetleri arasındaki ilişkiyi, daha sonra bu ilişki içinde uluslararası sağlık emek göçünün yeri –ki bu sağlık emek göçünün nedenlerinin ana çatısıdır- ve son olarak, sağlık emek göçünün sağlık emekçilerine ve topluma etkilerini ele almayı hedeflemektedir.

Soru-Cevap Bölümü

Nurcan Özkaplan: Ben Özlem Hanım'a, gazetede okuduğum, çok bilgi sahibi olmadığım bir konuyla, hemşirelerle ilgili bir şey soracağım. Hemşireliği meslek haline getiren bir yasa çıktı galiba yakınlarda. Anlayabildiğim kadarıyla bir iki olumsuz durumu dışında yol açıcı bir yasa. Ben demin söylediğiniz bağlamda, "sağlık emekçileri sağlık emekçisi olarak çalışmak istemiyor" dediğiniz doktorlar kesimi dışında, bu yasa eğer hemşireliği bir meslek olarak biraz şurada duruyorken şuraya çıkarıyor ise, olumlu bir yol açabilir mi?. Mesela hemşirelik ciddi bir meslektir diye bir düşünceye yol açabilir mi? Daha da önemlisi biliyorsunuz kadın işi sayılan hemşirelik mesleğine hani erkekler de girer mi, öyle bir teşvik sağlıyor mu düzenleme merak ettim.

Ali Özkan: Benim sorum biraz Betül hanımınkine katkı olacak. Belli bir süre sendikalı işçilik yaptım. Sendikalı olduğum işyerindeki taşeron temizlik şirketinin sahibi sendika şube başkanımızdı, böyle bir acı gerçekle tanıştım bu dönemde. Ondan sonra zaten işten de soğudum sendikadan da soğudum. Benim asıl sormak istediğim soru, hani bunu açıkça bana biraz da yapısal bir sorunmuş gibi geliyor, Türkiye'deki sendikacılık yapısal olarak böyle devam ediyor, yapı, sistem bunu doğuruyor ve bunu gerektiriyor. Peki bunun dışında bir alternatif nasıl üretilebilir? Bu konuda bir fikriniz var mı, bunu sormak istiyorum.

B.K.E.: Sorum Betül Hanım'a. Sendika uzmanıyım ve örgütlenmeyle de uğraşıyorum. Birinci aşamada yetki dediniz, yetki aşamasından sonra farklı politikalar oluşturuluyor dediniz; Genellikle işverenler çoğunluk tespit noktasından sonra, yani farklı bir prosedüre girerler, yetki aşaması farklıdır hukuken çoğunluk eğer işveren doğru politikayı uygularsa ne olur. Bu süreci nasıl değerlendiriyorsunuz?

Betül Urhan: O çoğunluğu sağlayabilmek içindir zaten sendikalaşma.

B.K.E.: Asıl soracağım soru şu: Şimdi işçiler arasında dinsel ideolojinin daha baskın olduğuna ilişkin bir araştırma sonucu söylediniz. Burada dönem kuşak farkı ayrımı dikkate alınmış mı? Çünkü sendikada çalışırken bu ayrımları gözetiriz. Ben 1995'ten beri dört beş sendikayla beraber çalıştığım için az çok tabanlarındaki değişim sürecini de gözlemliyorum. 1980 öncesi işe girmiş yaklaşık yirmi-yirmi beş yıllık bir kıdeme sahip bir işçide bu söylediğiniz şeyler ön plana çıkmıyor, daha çok sınıfsal kimlik daha örgütsel kimlik ön plana çıkıyor. Ama 1980 sonrası ilk defa çalışma hayatına başlamış işçiler açısından söylediğiniz eğilimler çok daha fazla ön plana çıkıyor olabiliyor. Yani burada 1980 döneminin kırılma sürecini çok açık bir şekilde görebiliyorsunuz yaptığınız anketler açısından. Buna dikkat ettiniz mi, etmediniz mi onu merak ediyorum. Değinmek istediğim bir nokta daha var: tabi anketin kapsamının hangi işyerleri olduğunu bilmiyorum ama bunlar özel sektör ise farklı bir dinamik orda işliyordur. Çünkü kamu sektöründe ortalama kıdem yılı şu anda 20-23 yıl arasındadır ve daha stabil bir ortam vardır ve o açıdan hani bu ayrımlara dikkat etmek lazım.

Özlem Hanım'a da tartışma ortamı yaratmak açısından siz ne düşünüyorsunuz diye bir soru soracağım. Şimdi Türk Tabipler Birliği uzun süredir bu yabancı doktor göçüne ilişkin negatif bir tutum sergilemekte, Sağlık Bakanı da pozitif bir tutum sergilemekte. Bir taraf olarak bunu söylemiyorum ama şimdi ortada şöyle bir gerçek var: Sonuçta bu dışarıdan gelecek doktorlar da ücretli insanlar. Onları getirip getirmemek, niye getirildikleri ayrı bir şey. Ama bir durum var, şimdi yabancı ücretli çalışma izni almış kişiye dönük bir olumsuz tepki var ama benzer durumdaki diğer gruplara ilişkin hiçbir tepki gösterilmiyor TTB'den, yani hemşireler geliyor ya da özel sektörde farklı şekilde yani insanlar geliyor, hatta Tıp Fakültelerinde şu anda yabancı doktorlar çalışıyor, bunlara ilişkin herhangi bir tepkisellik konulmuyor, yani farklılaşma var. Ben TTB açısından ya da doktorlar açısından yabancı bir öğretmenin çalışmasıyla yabancı bir doktorun çalışması arasındaki ne fark olduğunu merak ediyorum. Bu açıdan bunu söyleyebilirseniz sevinirim.

Betül Urhan: Şimdi bunun yapısal bir sorun olduğu kesin. Çalışmam kapsamında sendikalarına rağmen örgütlenmiş işçilerle konuşurken bir işçi temsilcisi "sendikalara ötenazi uygulamak lazım" demişti. Şimdi aslında sendikacılık meselesinde tartışmalı da olabilir ama ben şöyle düşünüyorum: sendikalar aynen bu yeni üretim biçimlerinin işçiler üzerinde yarattığı o karakter aşınmasını üyeleri

üzerinde, işçileri üzerinde yapıyor. Yani aslında işçi sınıfını denetim altında tutmanın bir aracı olarak da kullanılıyor. Ben öyle okuyorum öyle görüyorum. Yapısal bir sorun olduğu doğru, sonuçta doğuşları çıkışları, belli bir dönem hariç, demokratik alanlarda konumları tepkileri, bütün bunlar bile yapısal bir sorun olduğunu gösteriyordu. Öte yandan sendikaların çok zor şartlarda faaliyet yürüttükleri, her zaman için bir var olma mücadelesi içinde oldukları da çok net. Türkiye kolay bir ülke değil sonuçta. Dışsal koşullar çok ağır. Böyle bir sorun nasıl aşılabilir? Bence örgüt içerisinde veya işyerlerindeki o nesneleştirilmiş işçilerin özne konumuna getirilebilecek bir yapılanmanın olması gerekiyor. Yani bunun için bu işçinin nesne olmaktan çıkartılıp özne, etkin ve aktif bir hale getirebilecek yapılanmaların olması gerekiyor. Yoksa Türkiye'de kamu sendikacılığı zaten bitiyor yavaş yavaş ama özel sektörde de kendi varlığını koruyamayacak, göstermelik olacak. Yani "mış gibi" yapacak, oyun oynanacak. Sendikalar var ama çok etkisiz, çok kendi tabanından çok uzaklaşmış çok dar bir üyeyi içine alan savunmacı bir anlayışta. Bu devam ederse, işçiler açısından çok büyük bir dezavantaja neden olur. Çünkü bunun karşı çözümü için bir fren olarak kullanacaktır. Bu nedenden dolayı bence özne konumuna gelmiş işçilerin veya onu o hale getirecek olan yapılanmaların işyerlerinden başlaması gerekiyor bence. Ben böyle düşünüyorum.

Din ve milliyet konusuna gelince, evet yaş ortalaması rakamlarını tam hatırlayamıyorum tabi, bütün veriler elimde değil ama kıdem süresi bakımından olmasa bile yaş ortalaması bakımından dediğiniz sonuç çıkıyor. Aynı zamanda sendika üyeliğinin çok büyük bir fark yarattığı sonucu da çıkıyor: Yani sendika üyesi olanlar ve daha önceden sendika üyeliği deneyimi yaşamış olan sendikasız işçilerin kendilerini sosyal sınıfa göre tanımlama eğilimi yüksek çıkıyor. Ama bu yükseklik görece bir yükseklik, yani yine din ve milliyet önde çıkıyor ama kendini sınıfa göre tanımlayanlar içerisinde sendika üyelerinin ve böyle bir üyelik deneyimi yaşamış olanların oranı daha yüksek çıkıyor. Bir de şunu hatırlattığınız için çok teşekkür ediyorum, evet araştırma özel imalat sektöründe yapıldı. Çünkü kamu sektörünün dinamikleri farklıdır. Söylediğiniz şey doğru. Çalışmada özellikle özel imalat sektörü tercih edildi. Özel imalat sektörü de sendikacılığın en zor yapılabildiği alanlar olarak görüldüğü için bu tercih edildi. Araştırma da bu nedenle çok zor yürüdü zaten. Teşekkür ederim.

Özlem Özkan: Ben hazır konuşma fırsatı bulmuşken üç şeyi kaçırmışım, önce onu söyleyeyim ondan sonra soruları yanıtlayayım. Belki sağlık emek göçünün

özelliklerinden bir tanesi göç eden emekçiler sendikaya üye olamıyor oluşları, önlerinde çok ciddi engellerin bulunmasıdır. İkincisi onları o alanın meslek örgütü dahi kabul etmiyor, dolayısıyla bu sınıf mücadelesi önünde bile başlı başına önemli bir şey. Üçüncüsü genelde emek gücü merkeze göç ediyor ama merkezin de merkezinde yer almıyor, daha çok yer aldığı yerler, şiddetin insan haklarının ihlal edildiği yerler. Öncelikle bu tespitleri eklemek isterim.

Sorulara geçecek olursam önce TTB konusundan başlayayım. Çünkü sabah da sorulmuştu bu soru. Tabi bu konuyu medyaya yansıyan boyutundan konuşuyoruz. Aslında bugün çok sayıda sağlık meslek örgütü adının başında "Türk" ibaresi olması baskısı karşısında yoğun mücadele ediyor. Bu başlı başına belki emek gücünün millileştirilmesi noktasında bile ayrı değerlendirilebilecek bir nokta. İkinci bir şey, belki Türk Hemşireler Derneği yasasında da bunu söyleyebiliriz: Hemşirelik aslında feministlerin ve sosyalistlerin sevdiği bir alan, yani sağlık sosyolojisi alanında çalışanların da birbirleriyle de çok gerildiği bir alan. Çünkü feministler diyorlardı ki, kadının olduğu meslek erkekleştirilirse biz aslında itaatkâr olmaktan çıkıp hani dik durabilen yapılar oluruz. Ama feministlerin bu yaklaşımı geldiğimiz aşamada başka komplikasyonlar içinde kaldı.

TMMOB için aynı şeyi söyleyemem ama belki bu hizmetin piyasalaşması sendikaların ve diğer kitle örgütlerinin bu piyasalaşma sürecinin sağlık emek gücünün sınıfsal konumdaki pozisyon değişikliklerini değerlendirmemesi aslında onları da mücadeleden düşüren önemli bir özellik oldu. Durum böyle olunca onlarla üyeleri arasında da gerilimli, bazen büyük kopuşlar yaşandı. Dolayısıyla ben böyle bir açıklamanın arkasında kuşkusuz başka niyetler olduğu kanısındayım. Amacın hani biraz kitleye elini uzatmak olduğunu düşünüyorum. Kuşkusuz bunun topluma olumsuz bakan yanı da var. Ama Türkiye'ye beklenen göç, emek göçü noktasında söylüyorum, daha çok eski sosyalist ülkelerden bekleniyor. Aslında onların eğitimine baktığımızda 1980 öncesi dünyaya meydan okuyan eğitimlerinin de niteliğinin olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla, rasgele örnekle söyleyecek olursak Düzce'deki tıp fakültesinden mezun olan bir emekçi, Polonya'dan mezun olan bir tıp emekçisinden daha nitelikli değil. Yani ben bunun tümüyle o meslek örgütünün talihsiz bir açıklaması olarak görüyorum. Bir başka özelliği de aslında hekimlerin ne kadar hekimce baktığının bir kanıtı, çünkü sağlık hizmeti sadece hekimlerle yürütülecek bir hizmet değil, eğer orada Başbakana bir yanıt veriliyorsa bence daha başka bir yerden yanıt verilmeliydi. Teşekkürler.

Dr. Gültekin Akarca: Ben İzmir'den geliyorum. SES ve Türk Tabipler Birliği

üyesiyim. Mazur gösterilecek bir problem olduğuna inanmıyorum. Biz bir mücadelenin içerisinden çıkıp geldik buraya, biliyorsunuz İzmir'de 14 Mayıs itibariyle aile hekimliğine geçildi. Biz onun öncesinde bayağı yoğun bir eylemliliğin içerisindeydik. TTB'nin açıklamasını bütünün içersinde kavramadığımızda anlama şansımız yok. Böylesine ulusalcı bir zemine oturtabiliriz, ama biliyorum ki TTB ulusalcı bir örgüt değil. Bunu önüne çıkmış pek çok sınavda da kanıtlamıştır. En yakın örneği de herhalde şu geçtiğimiz cumhuriyet mitingleri sürecidir. TTB içersinde buna daha çok yoğun bir tartışma süregitmekle birlikte çok kötü bir sınav verdiği düşüncesinde değilim. Mesele şudur ki sağlıkta dönüşüm diye bir program uygulanıyor, sağlık hizmeti üretimi alanında bir sermaye yapısı oluşturmaya çalışıyorlar, buna genel sağlık sigortası diyorlar, bu sermayenin hizmet alacağı bir serbest işgücü piyasasına ihtiyaç var, aynı zamanda Sağlık Bakanlığı Dünya Bankası'nın taşeronu kimliğiyle bu serbest işgücü piyasasını yaratmaya çalışıyor. Bunun adım adım taşlarını oluşturuyorlar. Hemşirelik yasası çıkmış olabilir falan ama bugün hemşireler birinci basamakta aile sağlığı elemanı olarak adlandırılıyorlar, hemşirelik falan diye bir meslek artık özellikle birinci basamakta yok. Aile sağlığı elemanı diye kimliksizleştirilmiş bir iş tanımı var. Mesleki bir tanım da ortadan kaldırılmış durumda. Hekimler de aynı şekilde serbest işgücü piyasasının ucuz emek satıcıları haline dönüştürülmeye çalışılıyor. Bu ithal hekim esprisinin arkasında böylesine bir arka plan var. TTB ithal hekim yasasına, yasa tasarısına önerisine karşı çıkarken, aslında bunu belki sözel olarak anlatamadı ya da gücü yetmedi. Buralara kadar böyle yansıdığına göre gerçekten gücü yetmemiş anlatamamış herhalde. Yanlış bir bilinç oluşmuş, serbest emek piyasasına dair, bu ucuz emek piyasasına dair sağlıkçı, hekim piyasasına dair karşı duruşu nedeniyle böyle bir politika tanımladı ve bu politikanın arkasında durdu. Ben bir hekimim, aynı zamanda sağlıkçıyım ve TTB'nin bu tavrının hiç yanlış olduğunu düşünmüyorum. Yani bu "aman Türk hekimlere iş kalmaz, yabancı hekimler gelmesin" ilkelliğinin çok dışında bir şey. Çünkü TTB bu kadar ilkel politikalar, Allahtan şu an için üretmiyor, böyle bir algının burada oturmuş olmasını anlayamadım. İzmir'de bizim sağlıkta dönüşüm programına ilişkin yaşadığımız sürecin mesela İstanbul'da yaşanmadığını biliyorum ama bu biraz diğer illerin Türkiye'de üretilen bu politika, sağlık politikasına yönelik dizaynı daha kökten tahlil etmesi daha kökten tartışması gerekir gibi geliyor. Bunun tartışılacağı en son nokta ithal hekim bu medyada da tartışılacak en son noktaydı ama bunu tercih etti, biraz medya da tercih etti bunu.

Yüksel Akkaya: Şimdi ben meseleye başka bir yerden bakacağım, TTB, Türk Mimar Mühendis Odaları Birliği aslında devletin bir yasayla kurmuş olduğu kurumlar. Dolayısıyla korparatist kurumlar. Bu korparatist ilişkide tarafların karşılıklı beklentileri var. Mesela sağlık politikalarının oluşturulmasında, benzeri şeylerin desteklenmesinde vs. devlet TTB'den birtakım şeyler beklerken onu da ayrıcalıklarla donatmıştır, yani işte işyeri hekimliğiydi, üyelik aidatlarıydı vs. filan. Şimdi ben bu meseleye ilişkin olarak Ankara Tabip Odası'nda "TTB nereye?" başlığımda bu korparatist ilişkiler üzerinden bir sunuş yaptım. Çok ciddi bir yankı oluşturdu. Sonra bunu Toplum ve Hekim dergisinde basalım dediler, düzelttim yazdım, eğer Toplum ve Hekim dergisi çıkarsa orda daha ayrıntılı görebilirsiniz. Şimdi burada şöyle bir şey var, TTB'yi TMMOB'u 1950'li yıllarda devlet kurarken kendisinin bir parçası olarak kurdu, ama '60'lı '70'li yıllarda bu aks kaydı, TTB, TMMOB Türkiye'nin önemli muhalif mücadele eden örgütlerine dönüştüler, özellikle '80'lerin sonunda '90'larda. Dolayısıyla devlet kendisine yeniden yakınlaştırmak istiyor. Bu nedenle korparatist ilişkilerde takas unsuru olarak teklif ettiği ödülleri geri almak istiyor, işyeri hekimliğini geri almak istedi. Bu sefer şuradan tehdit ediyor, diyor ki, dışarıdan hekim getiririm kardeşim, gücünü kırarım senin diyor. Ya benimle işbirliği yapacaksın yahut da ben dışardan getiririm. Bu çalışmazsa başka bir şey yapacak, yani buradaki mücadele aslında devletle TTB arasında TMMOB'la devlet arasındaki ilişki. Devlet birtakım düzenlemelerle onların haklarını ya da tanımış olduğu ödünleri kısıtlayarak, geri alarak terbiye etmeye çalışıyor, biraz oradan bakmak lazım. TTB ve TMMOB kadar sokağa çıkmış mücadele etmiş başka bir örgüt yoktur. Barolarla ilgili bir düzenleme yapmıyor, çünkü hukuku savunan hukukçular hiçbir zaman hukuksuzluk yaşandığında sokağa çıkmamıştır.

B.K.E.: Şu anda tam tersi, şu an barolarda avukatları ikiye ayırdılar artık bağlı çalışanlar üye olamıyor, bunu Barolar Birliği eliyle yaptılar.

Yüksel Akkaya: Ha yeni başlıyor, bunu yeni başlattılar yani şeye baktığımızda son yirmi yıllık ya da 60'lı 70'li yıllara baktığımızda böyle bir şey var.

Gülistan: Son sözü vereceğim.

Hakan Koçak: Betül Hanıma yönelik bir soru sormak istiyorum. Yanlış anlamadıysam bu örgütlü ve örgütsüz iki kesimde yaptığınız çalışmanın verilerini dik-

katle izlemeye çalıştım. Örgütsüz kesimle ilgili verilerde şöyle bir sonuç çıkıyor: Görüldüğü kadarıyla. sendikalara yoğun bir güvensizlik var, şimdi aslında burada özel olarak bir okumaya ihtiyaç var sanırım, çünkü örgütsüzler sendikayla tanışık değiller fakat sendikaya güvenmiyorlar, daha da açmıştınız soruyu yine yanlış anlamadıysam peki nedir bu güvensizlikte de öne çıkan, aslında "sendikacılara güvenmiyoruz", yanılmıyorum değil mi?

Betül Urhan: Evet doğru.

Hakan Koçak: Bu daha da ilginç kılıyor, çünkü örgütlü değiller üstelik bir de sendikacı diye bir varlığı tanıyor ve ona güvenmiyorlar, dolayısıyla siz mutlaka değerlendirmişsinizdir diye düşünüyorum, konuşmaya değer ama belki hepsinden öte biraz metodolojik bir şey. Keşke bu işçi araştırmaları yönetimi üzerine ayrı bir oturum yapabilsek diye düşünüyorum, yani ben kendi adıma da yararlanırım.

Bu güven skalaları meselesini özellikle işçi sınıfı ile ilgili bir anket çalışmasında acaba başka türlü de kurmalı mıyız, mesela yine yanlış anlamadıysam o skalada devlet, dini kurumlar ve sendikalar aynı skalada yer alıyor değil mi? Hangisine daha az daha çok. Şimdi ama kategorik olarak orda farklı güven kategorileri aslında var gibi, şimdi orduya güveniyorumla sendikaya güvenmiyorumdaki güven sanki farklı kategoriler gibi geliyor bana yanılıyor muyum bilmiyorum, yine belki değerlendirdiniz. Şöyle de bir başka şey var, dediniz ki sendikalı olanlar görece veya geçmişte deneyimi olmuş olanlar kendilerini din ve milliyete göre daha fazla sınıf konumlarıyla tanımlıyorlar. Şimdi bu aslında muazzam ve sendikaların bence ötenazi yapmamasını gerektiren bir durum. Dolayısıyla söylediğinize burada bir itirazım var benim. Çok sağlam önemli bir kanıttır bu. Yani şu halleriyle, şu güvenilmezlikleriyle, zayıflıklarıyla bile Türkiye'de şu an bir sınıf bilinci verebiliyorlar demek ki. Sendikalı olmak bir sınıf bilinci sağlıyor şu veya bu düzeyde. Din ve milliyetin memleketi bu kadar gerdiği bütün savaşların mitinglerin bunlar üzerinden yapıldığı bir ortamda, dolayısıyla bu sendikalar diye başlayan cümleleri de sorgulamak gerekmez mi? Sendikalar kendinde varlıklar mı, ya da sendikacılar kendinde varlıklar mı, yani onlardan bir kısmı ne biliyim Türk-Metal örneği gibi sürekli birtakım baskı ve katakullilerle seçtiriyorlar, bir sistemi düzeneği kurmuşlar ama hepsi mi böyle? Yüzbinlerce insan 80'den alalım 27 yıldır hep mi yanlış insanları seçiyor? Ya da onlara hep mi sopa zoruyla aynı yanlış sendikacılar seçtiriliyor. Burada daha derinlemesine başka analizlere de ihtiyacı-

mız olduğunu ben kendi adıma, bunu tabi size yönelik söylemiyorum yanlış anlamamanızı rica ederim, bunları sormak ve söylemek istedim.

Betül Urhan: Şimdi ben bu yöntem meselesinde kaygılarınıza katılıyorum, zaten bu tür araştırmaların belli bir zamanda belli bir mekânda belli koşullarda yapıldığı çok açık. Fakat şu sendikasızların meselesi aslında hani daha fazla zaman olsaydı onların üzerinde durabilirdik. Ama sordunuz o yüzden söyleyeyim. Şimdi sendikaların sendikasız örgütsüz işçilere ulaşma konusunda ve kendilerini anlatma konusunda Türkiye'de ciddi problemlerinin olduğu kesin. Türkiye'de ya da biz bu araştırma kapsamında diyelim ama Anadolu'ya falan gittiğiniz zaman, bu Kocaeli ve İstanbul ilinde yapılmış yani mücadelenin en yoğun olduğu, her an bir işte eylemin görüldüğü sokakta, alanlarda şurada burada görüldüğü bir alan, o bile aslında işçinin kafasında bir şeyler yaratıyor. Yani işçinin bilgilenme kaynakları vardır, doğrudan sendika tarafından bilgilendirilebilir ya da bu bilgileri medyadan alır daha geniş kapsamlı olarak, sendika üyesi arkadaşlarından alabilir, akrabalarından alabilir, diğer arkadaşlarından alabilir. Bekli de bu bilgilenme kaynaklarını ortaya koymak gerekiyordu ama bir şekilde böyle bir kaynaklarının olduğu kesin. Ama örgütsüz işçiler arasında genellikle anketleri, "benim bu konuda bir fikrim yok" deyip geri çeviren onlarca işçi oldu. Eğer bir fikri yoksa bunu bir gözlem olarak biz aktardık, dolayısıyla anketi yapmadık yani. Ama gözlemler şunu gösteriyor gerçekten: Örneğin bir kadın işçi "sendika demek sigorta gibi birşey midir" dedi. Böyle bir çağda Kıraç Esenyurt'ta, çok yeni gelmiş göç etmiş, plastikte çalışan bir bayan işçi, sigorta gibi bir şey midir diye soruyor. Şimdi böyle bir bilgisizlik, bu az da değil, aynı zamanda şunu da söylemekte fayda var, işyerinde bir sendikanın olmaması da örgütlenmemesi de önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyor. İşyerinde bir sendika yok, hatta bir işçi aynı şekilde, işyerinde bir sendika yoksa ben nasıl üye olabilirim ki diyor, dolayısıyla aslında örgütlenmenin odağını oluşturan örgütsüz işçilere ulaşma sorumluluğu sendikalara ait görünüyor, çünkü dış örgütlenmenin odağını oluşturan örgütsüz işçiler kendi başlarına örgütlenemezler. Dolayısıyla örgütsüzlük örgütsüzlüğü doğuruyor. Bu nedenden dolayı sendika üyeliği önemli bir unsur haline geliyor. Sonra söylediğiniz bir şey vardı, din ve milliyetten çok sınıfa göre tanımlama eğilimi yok, yine görece oransal olarak düşük ama kendini sınıfa göre tanımlayanların içerisinde sendika üyelik deneyimi yaşamış olanlar ve sendika üyesi olanların daha yüksek oranda olduğu görülüyor. Aslında bu tip araştırmalara şüpheyle yaklaşılması gerekiyor tabi ki. Ama bu şüpheyi de ortadan bir nebze olsun kaldırabilmek açısın-

dan, ben örgütlenme uzmanlarıyla da konuştum, örgütlenme uzmanlarına şu soruyu sordum: "fiili olarak bir örgütlenme, bir işyerine girdiniz yani bir işyerini seçtiniz, ne yapıyorsunuz orda"? Bunu anlamaya çalıştım ve ne tip sorunlarla karşılaşıyorsunuz ki bunu diğer verilerle ölçebilelim diye sordum. Ve çok da değil aslında, 13 uzmanla görüştüm ama bu 13 uzman da önemli sendikaların uzmanları ve araştırmayı yaptığım işkollarında örgütlü sendikalar bunlar. Uzmanlar bir işçiyi örgütlemeye gittiğinde en çok büyük bir güvensizlik yaşanıyor olduğunu belirttiler. Bu güvensizlik; hem işçiler arasında bir güvensizlik hem de sendikacılar ve işçiler arasında bir güvensizlik. Sendikalar bu konularda kendilerine göre teknikler geliştirmişler. Hatta ve hatta işyerinde dahi işçileri ayrı gruplara bölüp gizli gizli aynı işyerinde farklı grupları örgütledikleri görülüyor. Farklı servislerde örgütlendikleri görülüyor. Yani servis artık bir örgütlenme mekanı haline gelmiş. Sonra şu "nereden biliyorlar güvenli veya güvenli değil" konusunda, kişi nasıl algılıyorsa güven meselesini odur, biz bunun bir tanımını yapamıyoruz. Tabi ki güven meselesi zor zamanlarda sınanan bir duygudur aslında ama örneğin sendikacıların yaşayış tarzı örgütlenme uzmanları da bunları söylüyor, sendikacıların yaşayış tarzları bindikleri arabalardan, ne bileyim konuştukları konulardan hatta ve hatta çok düzgün görünmelerinden ayrı bir sınıf olduğu o kadar belli oluyor ki yani bunu öyle bir alıyorlar. Çok düzgünler çünkü anlatabildim mi yani bunları, verilere yansıtmak çok mümkün değil, ama söylediğiniz o tabi şüphelere katılıyorum, ama Türk sendikacılığı açısından ben çok umutlu değilim. Benim gözlemim bu, eğer böyle devam ederse geleneksel sendikal paradigma kesinlikle çöküşünü ilan etmiştir bence.

Özlem Özkan: Nurcan Hoca'nın sorusu eksik kalmıştı sanırım. Şimdi yasanın öncelikle hemşireliği teşvik eden bir şey olduğunu sormuştu sanırım. Aslında bu yasaya çok kaba haliyle bir emekçi kimliğinizle baktığınızda teknik gibi görünen ama bana göre bu emek gücünün sömürü mekanizmalarını yaratan önemli bir yasa diye düşünüyorum. Birincisi hemşireliğin erkekleşmesi, İngiltere'nin '70'li yıllarda denediği '80'li yıllarda yaptığı Türkiye'de de bu yasayla yeni denenen bir şey. Dolayısıyla bu hemşire emek gücünde ayrı bir nokta oluşturacaktır. İkincisi "Türk olmak" konusu, üçüncüsü de bizim gibi ülkelerde yapılan çalışmalar hiçbir branşlaşma ve uzmanlaşmaya ihtiyaç olmadan temel hemşirelik eğitiminin sağlık hizmetlerini yürütme noktasında hiçbir problemi olmayacağını söylüyor. Fakat tabi ki sağlık hizmetleri piyasanın gereksinimlerine göre koşullandığı ve sonuçta karı artırma noktasında sürekli döndüğü için, kar daha çok tedavide daha

çok teknolojide daha çok uzmanlaşmada vs.de görülüyor. Tabi bu yasaya bu haliyle baktığınızda aslında bu yasa uzmanlaşmayı, branşlaşmayı meşru kılmanın bütün mekanizmalarını yaratıyor. Dolayısıyla bence bu emek gücü bu yasayla sömürü oranını daha artıracak diye düşünüyorum. Son onbeş yıldır bu alanı tercih edenler biraz orta sınıf aileleri olmaya başlamıştı, dolayısıyla onların bu mekanizmalar başladıktan sonraki refleksleri gerçekten izlenmeye ve takip edilmeye değer diye düşünüyorum, bununla ilgili söyleyebileceğim şey bu.

Meslek örgütleri meselesinde, Yüksel Hoca'nın dediği şey, evet yani devletle bu yapıların ilişkilerinin gözden geçirilmesi, onlar üzerinde bir denetim mekanizması oluşturulması hakikaten bir tehdit. TTB'nin kimsenin olmadığı kadar hiçbir emekçinin olmadığı kadar sokaklarda olması, tarihini elbette reddetmiyorum bu eleştiriyi yaparken. Ama şunu da söylemeden edemeyeceğim, eğer benim de biçimsel kimliğimi tanıtmam gerekiyorsa ben de SES'liyim Eğitim-Sen'liyim vs. ama 70'li yıllara kadar kamusal bir hizmet olan sağlık hizmetleri beraberinde sömürüyü de gizleyen, hem nesnel hem de öznel oranda, dolayısıyla dilinde, karşısına alacak kişide her noktada bu kendisini gösteriyordu. Bu piyasalaşma süreci bence sömürüyü bu kadar açık hale getirirken, meslek örgütleri ve kamu sendikacıları bu konuda bence bir boşluk yaşıyor. Çünkü üyelerinin gereklerine eskisi kadar cevap veremiyor, işsizliğe cevap veremiyor, okulların bu kadar artmasına yanıt veremiyor ve dolayısıyla bu başka refleksleri getiriyor diye düşünüyorum. Benim söyleyeceğim bu kadar, teşekkürler.

Gülistan: Betül Hocamız bir şey ekleyecek sanırım.

Betül Urhan: Son bir cümle söylemek istiyorum. Aslında yanlış anlaşılmasın diye söz aldım. Ben sendikaların tamamen iflas ettiğini değil tam tersine işçilerin her zamankinden daha çok sendikalara ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Ama bir anlayışın da iflas ettiğini düşünüyorum. Yani bunun pratikte sendikaların bu işlevlerini yerine getiremedikleri için bu anlayışın aslında iflas ettiğini söylemek istedim. Yoksa sendikaların gereksiz kurumlar olduğuna yönelik bir düşüncem yok.

4. Oturum

GÖÇ, VATANDAŞLIK, SINIF ve TOPLUMSAL CİNSİYET

Yöneten: Asuman TÜRKÜN

Başak ERGÜDER
Saniye DEDEOĞLU
Çağla ÜNLÜTÜRK

ENFORMELDEN FORMELE KADIN EMEĞİ KÜRESELLEŞİYOR MU?

Başak ERGÜDER*

Kadın emeği, ücretli emek içinde farklı bir kategori olarak ele alınmaktadır. Bu kategorinin oluşumu, sosyal formasyon içinde kadınların toplumsal yerinin en önemli belirleyicilerinden biri olan cinsiyetçi işbölümünden kaynaklanmaktadır.[1] Kapitalist toplum öncesinde gelişen cinsiyetçi işbölümü anlayışı, kapitalist toplumda devam etmekte, farklılaşma kadının ev-içi sorumluluğuna ev-dışında çalışma faaliyetinin eklenmesi olmaktadır.

Kadın emeği, emek kategorisi içinde farklı özellikleriyle ayrı bir kavram olarak inceleme konusu olmaktadır. Kadın emeğini homojen bir kategori haline getiren, kadının toplumsal işbölümündeki yeri olduğu kadar, kadın emeğinin işgücü piyasasında yer alma biçimleri, kadın emeğinin ayrı bir emek kategorisi olarak alınmasını zorunluluk haline getirmektedir.

Kadın emeği kategorisinin oluşturulmasında farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Bu yaklaşımlar cinsiyet temelli feminist yaklaşımda ve emek süreçlerinin inceleyen ekonomik temelli işgücü kuramlarında farklı anlamlar kazanmaktadır. Feminist yaklaşımlar, kadının işgücü piyasasındaki yerini cinsel kimlik üzerinden tanımlarken, evrensel bir yaklaşım olarak kadın-erkek eşitsizliğinin üretim alanında yeniden üretildiğini, eşitsizliğin ortadan kaldırılması ile üretimde kadın emeğinin olumsuz yönlerinin ortadan kalkacağını öne sürmektedir. Feminist yaklaşım, üretim süreçlerini ve işgücü piyasasının değişen yapısını sabit bir veri olarak ele almakta, evrensel bir yaklaşım oluşturmada cinsiyeti ön plana çıkarmakta, emek süreçlerinde yaşanan değişimi ise silikleştirmektedir.

---

* İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü Araştırma Görevlisi

1 Yıldız Ecevit, "Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği", **Yapıt Dergisi**, sayı: 9, 1987, s. 72.

İşgücü piyasasında kadın emeğinin oluşumu ekonomik temelli işgücü piyasası kuramlarının inceleme nesnesi haline gelmektedir. Bu kuramlardan, neo-klasik iktisat kuramında kadın emeğine talep, toplam emek talebi ve arzı ile açıklamaktadır. "Her arz kendi talebini yaratır" önermesinde belirtilen arz-talep denkliği içinde oluşan ücretler ve doğal işsizlik oranı, emeği üretkenlik ölçütü ile değerlendirmekte, emek verimliliğinin farklılaşmasına dayalı olarak ücret eşitsizliğinin oluştuğu varsayımı hakimdir. Üretimin yapısı, teknolojik gelişmeler ve doğal işsizlik oranı altında oluşması beklenen "tam istihdam"dan uzaklaşılmasında ve kadın emeğinin daha fazla talep edilebilir olmasında, kadınların düşük verimliliği sahip olduğu tezi öne sürülmektedir. 1970'li yıllarda, neo-klasik iktisat kuramının ana varsayımlarına dayanarak geliştirilen "işgücü kuramında", modern ve geleneksel sektörlerde işgücü piyasasında ikili bir yapıdan bahsedilmektedir. Düalizm varsayımı altında "Birincil işgücü piyasasında", emeğin beceri ve eğitilebilirlik unsurlarına göre işgücü seçilmekte ve üretim sırasında da becerilerini geliştiren işgücüne sürekliliğin sağlanması için ücret ve çalışma güvencesi verildiği bilinmektedir.[2] İkincil işgücü piyasasını oluşturanlar ise vasıfsız, niteliksiz işgücüne dayalı emek yoğun sektörlerde geçici, atipik çalışma biçimleri altında istihdam edilen kadın, çocuk ve göçmen emeğidir. Bu varsayım altında emek piyasası birincil ve ikincil piyasalar olmak üzere katmanlı bir yapı ile tanımlanmakta, bu katmanlı yapıda kadınların istihdamı, "emek üretkenliği" ölçütüne göre ikincil işgücü piyasalarında görülmekte, üretkenliğinin gelişiminde önemli bir rol oynayan "işgücünün eğitilmesi- nitelikli işgücü" sağlanması noktasında kadınların erkekler ile eşitsiz konumunun nedenleri göz ardı edilmektedir. Bir diğer önemli eleştiri işgücü piyasasının üretim süreçlerinde yaşanan parçalanmaya uygun "esnek" işgücü talebinin sadece kadın emeğiyle sınırlanmasının "kadın emeğinin üretkenliği"nden ziyade, kadın emeğinin "görünmeyen niteliklerinin" vasıfsız değerlendirilmesini sağlayan cinsiyetçi "işi doğallaştıran" yaklaşımın ve cinsiyetçi işbölümü içinde kadın üzerinde emek denetim yollarının sağlanmasının kolaylığı, "güvencesiz bir çalışma hayatının" kadınlar için doğallaştırılmasının nedenleri arasındadır. Kaldı ki birincil ve ikincil işgücü piyasalarına yönelik farklı üretim süreçleri, küresel üretim zincirleri içinde birleşik ve girift bir yapı arz etmektedir. Farklı işgücü katmanları oluşturacak üretim aşamalarındaki farklı istihdam türleri birbirinden ayrılmak yerine birbirine yaklaşmaktadır.

---

2 Eraydın, Erendil, vd., **Yeni Üretim Biçimleri ve Kadın Emeği: Dış Pazara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri**, T.C. Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999, s. 29

Marksist kuramda kadın emeği, mülkiyet temelli bir yaklaşımla ele alınmakta, emeğin neo-klasik iktisat kuramında "meta" kategorisinde ele alınması eleştirilmekte, "emeğin metalaşması"nın, girişimci tarafından talep edildiği koşullarda oluştuğu öne sürülmekte, emeğe yapılan ödemeler emeğin katkısıyla oluşan artıdeğere el koyma süreci içinde incelenmektedir.[3] Kadın emeğinin kapitalist meta ve hizmet üretimi dışında, değişim değeri taşımayan ama emeğin yeniden üretimini sağlayan faaliyetler cinsiyetçi işbölümü içinde kadınlar tarafından yapılmaktadır. Kadın emeğinin bu ikili yapısı- üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki yeri bakımından- açığa çıkaran Marksist kuram olmuştur.

Marksist kuramda çokça eleştirilen ev içindeki kadın emeğinin, üretimden soyutlanması, Marksist kuramda geliştirilen yeniden-üretim kavramı konusundaki belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni adlı eserinde Engels; işçi ailesi içinde kadın emeğini, soyun devamı için yapılan yeniden üretim alanı içinde görmekte, kadının ev içi emeğinin karşılıksızlığı, yeniden üretimin zorunluluğu ile görünmez hale gelmektedir. Marks'ın yeniden üretim kavramı, üretim, türün üremesi ve idamesi anlamında bütün çağlarda toplumsal yapıları belirleyen en temel maddi süreçler olarak anılmaktadır fakat bu temel sürecin özneleri olan kadınların "ev işleri ve bakım hizmetleri" değişim değeri yaratmadığı sürece "emek" ve "işçileşme süreci"nin parçası olarak kabul edilmemiştir.[4]

Küresel Kapitalizmin Emek ve Üretim Sürecine Etkisi

1970 sonrası sermaye birikim sürecinde yaşanan değişimle kapitalizmin küreselleşmesi, üretim ve emek sürecinde, Fuat Ercan'ın[5] küresel kapitalizm kavramı ile ele aldığı belli başlı değişimlere, dönüşümlere yol açmıştır. Bu değişimlerden ilki üretim sürecinde yaşanmaktadır. Dünya ölçeğinde meta üretimde yaşanan, tek bir metanın üretiminin farklı aşamalara ayrılması ve her aşamanın farklı mekânlarda gerçekleşmesi ile üretim sürecinde oluşan yeni mekânsal işbölümü, üretim sürecinde yaşanan parçalanmanın sonucudur. Üretim sürecinin uluslararasılaşmasıyla, üretim maliyetinin minimize edilmesi arayışı, vasıfsız işgücünün, geç kapitalistleşmiş ülkelerde yoğunlaşması ve uluslararası işbölümünün sonucunda oluşan artık değerin, geç kapitalistleşmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere transferi,

---

3 Dominique Meda, **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi**, İletişimY., İstanbul, s. 141- 171.

4 Gülnur Acar-Savran, **Beden Emek Tarihi**, Kanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.

5 Fuat Ercan, "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi", **Praksis Dergisi**, sayı 5, 2002, s. 25- 75.

sermaye birikim sürecinde yaşanan değişimin sonuçları olarak görülmelidir. İhracata Dayalı Birikim Stratejisine geçen geç kapitalistleşmiş ülkeler, ihracata yönelik emek yoğun sektörlerde oluşan "ucuz işgücü" ile mekânsal işbölümü içinde tekstil sektörü başta olmak üzere, sermaye transferini, düşük üretim maliyetleri ile sağlamakta ve dünya sermayesine "düşük emek maliyetine dayalı ihraç ürünleri üretimi" ile entegre olmaktadır. Finansal serbestleşme sonrası dönemde, ÇUŞ'ların* sermaye üzerindeki denetimi vasıtasıyla dünya ölçeğinde sermaye birikim süreci hızlanmaktadır.

1970'li yılların sonunda kapitalizmin dünya ölçeğindeki yapısal krizi ile fordist sistemden post-fordist sisteme geçiş yaşanmıştır. Post fordist sisteme geçişle, sermayenin birikim krizini aşmaya yönelik arayışlar içine girilmiş, bu arayışlar içinde yönetim felsefesinde Toplam Kalite Yöntemine ve emek rejiminde ise Esnek Uzmanlaşmaya geçilmiş,[6] emek rejiminde zora dayalı denetim süreci ve enformel ilişki ağlarına dayalı sosyal ilişkiler başat duruma gelmiştir. Esnek uzmanlaşmanın en önemli dinamiğini, yerel coğrafyalarda kurulan; üretimi fabrikalardan, küçük atölyelere ve evlere taşıyan küçük üretim oluşturmaktadır.

Emek piyasasının kuralsızlaştırıldığı, esnekleştiği; sendikaların etkinliğini kaybettiği küreselleşme sürecinde, ikili işgücü piyasası kavramıyla betimlenen çekirdek ve çevre işgücü, üretim sürecinde yaşanan değişimle bağlantılı olarak incelenmelidir. Buraway'in,[7] tarihsel olarak dönemleştirdiği üretim süreçleri içinde "hegemonik despotizm" olarak adlandırılan dönem, "refah devleti" döneminin sona erip, küreselleşme sürecinin başladığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin, endüstriyel ilişkiler açısından iki belirgin özelliği vardır. İlki, endüstriyel ilişkilerde sosyal politikanın değişen yapısının etkisine ilişkindir. Refah politikaları geriletilirken ve istihdam dışında ücretlilerin yaşam ve refah kanalları daraltılırken, firma yöneticilerinin emek aleyhine despotik uygulamalar kullanması önündeki engeller kaldırılır. İkincisi, emek piyasalarının yapısında emek süreçlerinin örgütlenmesinde görülen değişimin kendisinde rahatça görülebilir. Bu dönemde ortaya çıkan esnek istihdam biçimleri, sadece emek maliyetlerini aşağıya çekmenin aracı olmamakta, çalışanlarla yöneticiler arasındaki ortak pazarlık kanallarını ortadan kaldırarak, çalışanları üretim noktasında güçsüz kılmaktadır.[8]

---

* ÇUŞ: Çok Uluslu Şirket

6 Bkz: Suğur, Nichols, 2005; Güler-Müftüoğlu, 2005.

7 Metin Özuğurlu, **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005, s. 45.

8 A.g.e. , s. 51.

Esnek emek piyasaları, hegemonik despotizm döneminin sonucu olarak görülebilir. Sermayenin uluslararasılaştığı küreselleşme döneminde, emek piyasalarının "katı" yapısı ve devletin emek piyasalarına müdahalesi eleştirilirken, ileri teknoloji kullanımı ve üretimin ademi merkezileşmesi önündeki engelleri ortadan kaldıran, işgücü verimliliğini arttıracağı varsayılan "esnek emek piyasaları"nın oluşumu, işsizlik, düşük ücretler, cinsiyet ve etnisiteye bağlı olarak parçalanmış işgücü piyasası, enformel istihdamın genişlemesi, sendikasızlaşma, işgücünün vasıfsızlaşmasına dayalı olarak gerçekleşmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde daralan talebe uyumlu esnek üretim, "maliyetlerin en aza indirilmesi" noktasında, işgücünün vasıfsızlaştırıldığı, "tam istihdam" yerine geçici, kısmi ve mevsimlik çalışmaya dayalı bir emek gücüne ihtiyacı açığa çıkarmaktadır. Artan işsizlik oranları ile dünya ölçeğinde daha düşük ücretlere razı bir işgücünün oluştuğu, geç kapitalistleşmiş ülkelere taşınan üretim tesislerinde kadın ve çocuk emeğinin yoğun olarak kullanıldığı üretim süreçleri, emek süreçlerini dönüşüme tabi tutmaktadır. Ekonomik kriz dönemlerinde kâr oranlarının düşüşünü tersine çevirecek, "daha az maliyetli işgücüne" dayanan dünya ölçeğinde, mekânsal işbölümüne dayalı bir emek piyasası oluşmaktadır. Yeni emekçiler olarak emek piyasasına girenlerin çoğu kadınlardan oluşmaktadır. Ekonomik kriz dönemlerinde büyük sermayenin taşeronlaşma ile sabit sermaye maliyetlerini düşürerek kar oranlarındaki azalmayı kontrol etmesi ve üretim sürecinde düşük maliyete dayalı işgücünün istihdamı ile krizin maliyetinin taşeron firmalara dağıtılması mümkün olmaktadır.

Üretim sürecinde küçük üretimin, alt işveren ilişkileri ile dünya ölçeğinde üretime ve üretken sermaye birikimine en önemli katkısı, işgücü maliyetlerinin düşürülmesidir. Hegemonik despotizm döneminin özelliklerinde de vurgulanan, işçi-işveren sözleşmesinin yazılı olarak ortadan kalktığı, toplu pazarlık görüşmeleri ve toplu iş sözleşmelerinin yerini alan, yasal dayanakları olmayan bir iş ilişkisi ile işçinin çalışma koşullarında, işverene tabi olduğu kuralsız emek piyasalarının oluşumu gözlenmektedir. ÇUŞ'ların, üretimi taşıdıkları ülkelerdeki endüstri ilişkilerini yasal mevzuat üzerinden değiştirmeye çalıştığı, etkin olamadığı noktada yasal olmayan yollarla üretimi ve kayıt-dışı istihdamı tercih ettiği bilinmektedir.[9] Enformel kesim hızla genişlerken, enformel kesim içinde kadın emeğine talepte artış gözlenmektedir.

9 Yüksel Akkaya, Mete Çetik, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50.

Neden küresel kapitalizm kadın emeğine ihtiyaç duyuyor?

Küreselleşme süreci ile kadın emeğinin emek piyasalarında nicel olarak artış göstermesi, kadın emeğinin marjinalleşmesi süreci ile beraber gelişmektedir. Dedeoğlu'na[10] göre, daha fazla kadın işçinin istihdam edilmesinin ardında yatan nedenler iki ana başlık altında toplanabilir: Kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi ve üretimde yaşanan esnek uzmanlaşmanın yarattığı emek talebi. Toplumsal cinsiyet kavramının, toplumsal işbölümü içinde kadınlar açısından ayrımcılığa dayalı doğurduğu sonuçları, emek arzı bahsinde ele alırsak, kadın emeğine talepte yaşanan artışta ve bu artışın kadın emeğini marjinalleştirmesinin ardında sermaye birikim süreci ve sürece uygun emek piyasasının yaratılmasının somut görüntüleri yer almaktadır. Kadınların sendikalaşma oranlarının, erkeklere oranla daha düşük olması, sendikaların etkinliğini kaybettiği emek piyasalarında,[11] kadın emeğine talebi arttırmaktadır.

Küçük üretim, küresel üretim zincirinin 'maliyet düşürücü' halkası olması nedeniyle, sendikalı ve güvenceli çalışma koşullarının olmadığı bir çalışma hayatının evreninde yeni işçilere ihtiyaç duymaktadır.[12] Küresel üretim zinciri içindeki her halka, emek piyasasının oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Küresel üretim zincirinin en alt halkasını oluşturan küçük üretimde kadın emeği, emeğin optimum

---

10 Saniye Dedeoğlu, *"Dünya Ekonomisi ve Hayatta Kalmanın Feminizasyonu: Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Küreselleşme"*, **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Saniye Dedeoğlu, Turhan Subaşat, İstanbul, Bağlam yay., 2004, s. 92- 95.

11 1980 yılında sendikalaşma oranları OECD ülkelerinde (İzlanda, Lüksemburg, Yunanistan ve Türkiye Hariç) %46,1'e, Kuzey Amerika'da (Kanada ve ABD) %29'a, yedi büyük ülkede (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanda) %34,5'e ulaşmıştır. 1990 yılında OECD ülkelerinde (İzlanda, Lüksemburg, Yunanistan ve Türkiye Hariç) %40'a, Kuzey Amerika'da (Kanada ve ABD) %28,2'ye ve yedi büyük ülkede %27'ye düşmüştür. Bu düşüş 1994 yılında ise sendikalaşma oranında artış gözlemlenmemiş, adı geçen bölgelerde sırasıyla bu oranlar; %40, %27 ve %26 olarak gerçekleşmiştir (Akkaya ve Çetik: 1999, 37).

12 2004- 2005'te Boğaziçi Üniversitesi Sosyal politika Forumu bünyesinde yürütülen "Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Rolü" konulu araştırmanın bulguları farklılaşan işçi evrenleri açısından oldukça ilgi çekici veriler sunmakta. Bu araştırmaya göre ücretlerden, çalışma saatlerine sendikalı, sigortalı işçilerle, sigortasız işçiler arasında farklılaşan fakat 1980 sonrasında sendikalı kesimler içinde önemli hak kayıplarına işaret eden bir tablo açığa çıkıyor. "ücretler... sendikalı işçiler için 904 YTL'den, sigortalı sendikasızlar için 450 YTL, sigortasızlar için 4907 YTL'ye inerken, fazla mesailer dahil, ortalama haftalık çalışma saatleri, sendikalılar için 49 saatken, sigortalı sendikasızlar için 55, sigortasızlar için 59 saate ulaşıyor. …. İşçilerin yüzde 74'ü ücretlerin zamanında ödenmediğini söylüyor. Bu oran sendikalıların durumunda %88 iken, sigortalı sendikasız kesimin durumunda %60'a, sigortasızların durumunda ise % 57'e düşüyor (Adaman, Buğra, İnsel: 2007: 104-105)."

kullanımını sağlamaktadır. Küçük üretime dayalı üretim örgütlenmesinin varlık koşulu, ekonomik kriz koşullarını emebilen esnek istihdam ve enformel ilişkilere sahip olmasıdır.[13] Küçük üretim, üretim sürecindeki maliyetleri azaltarak, ana firmanın, kriz döneminde oluşan risklerini, fason ilişki ile üstlenmektedir. Fason ilişkinin eşitsiz yapısı içinde ana firma, fason firmaya malzeme ve teknik yardım verir; makine olarak yatırım yapar; normal şartlarda işi daha ucuz yapan fason başka bir firmaya vermeyecektir fakat fason firmada, ekonomik dalgalanma dönemlerinde şok emici rolü kabullenmelidir.[14] Küreselleşme sürecinin ekonomik düzlemde taşıyıcı dinamiği olan küçük üretimin, ekonomik krizleri emebilmesini sağlayan esnek istihdam ise kadın emeğine dayanmaktadır.

Ekonomik krizler, emek piyasalarının esnekleşmesi, ucuz ve kolay denetlenebilir emek

- **Toplumsal cinsiyetçi yaklaşımda "uysal/çaresiz işgücü" profiline uygun emek talebini karşılaması ve "kadın işleri"nin toplumsal işbölümü içinde oluşması.**

Kadın işçilerin, çalışma hayatında "uysal" karakterli bir profil çizdiği düşünülmektedir. Kadınların "uysal" karakteri, doğasından kaynaklanmamakta, söz konusu olan, ÇUŞ'ların kadın emeğine yönelik olarak yarattığı bir imge olarak "çaresizlik" söz konusu olmaktadır. Bu imgenin doğuşunda kadın işlerinin "doğallaştırılması" süreci rol oynamaktadır. Çaresizlik imgesi ve kadın emeğine talep arasında bağlantı kurulabilir. ÇUŞ'lar için "çaresiz" işçi tanımı, yorucu çalışma koşulları ve düşük ücretlere rıza gösteren bir emek havuzu oluşturmak açısından anlamlıdır. Kadın işçilerin, sendikalaşma ve güvenceli çalışma taleplerinin karşılık bulmadığı bir çalışma hayatı yaratılmaktadır.[15]

Kadın işgücünün tercih edilmesinin en önemli nedeni, kadının toplumsal cinsiyet rollerinin çalışma hayatındaki karşılığıdır. Kadın işleri olarak da görülen işkollarında, kadının zaten bu konularda yetenekli olduğu ve bu yüzden erkeğe göre daha verimli olacağı düşüncesi etkili olmaktadır. Kadın emeğinin enformel kesimde yoğunlaşması, kadın işgücü içinde, sadece kadınların yer aldığı ve "kadın işleri" olarak görülen ev eksenli çalışma, ev hizmetliliği gibi işlerde erkeklerin is-

---

13 Tülin Öngen, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.167.

14 Berna Güler-Müftüoğlu, **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 57-84.

15 Bkz: Özuğurlu, 2005; Eraydın, Erendil, vd., 1999.

tihdam edilmemesini, böylece bazı işlerin "kadın işleri" olarak tanımlanmasını sağlamaktadır. Üretimin fabrika ve atölyelerin dışına taşınması, enformel kesimde, ev eksenli çalışmanın "kadın işi" olarak kabul edilmesi, çoğu zaman boş zamanları değerlendirmek ve eve ek gelir sağlamak için çalışan kadınların, çalışma hayatındaki statüsünü etkilemektedir. Kadınların evde parça başı ücretle çalışması "iş" olarak görülmemekte, evde çalışan kadınlar ise ÇUŞ'lardan, fason üretim yapan atölyelere kadar genişleyen küresel üretim zincirinin en alt halkasını oluşturmaktadır.

Kadın emeğinin "uysallığı" ve "çaresizliği", Dünya pazarlarında, ÇUŞ'lar açısından geleneksel, kültürel değerler içinde kazanılan el becerileri ile birleşince kadın emeği esnek ve kolay denetlenebilir işgücü olmanın yanında "doğal vasıflar"la donatılmış emek olarak özel ve ayrıcalıklı bir kategoride yer almalıdır. Fakat kadınların çalışma içindeki konumu çoğu zaman bu niteliklerin silikleştirilmesi ile "ödüllendirilmektedir". Kadınların monoton, sıkıcı, tekrara dayalı işler karşısında gösterdiği sabır ve olumsuz şartlara boyun eğmesini, kabullenmesini sağlayan "uysallığın" kadın emeğine olan talebi etkilediği söylenmektedir. Kadın emeğinin "uysal" karakterli oluşu, kadınların, çok daha zorlu koşullarda çalışmaya razı olmasının nedenleri arasında gösterilmektedir. Kadınlar, sadece monoton, sıkıcı, tekrara dayanan işlerde değil; iş güvenliği olmayan, hayati tehlikeye açık çalışma koşullarında da çalıştırılmaktadır. Son yıllarda Çin'de yüzlerce kadının ölümüne neden olan ürün depoları ve işçiler için barınma alanlarını bir arada bulunduran 'sweatshop'larda pek çok kadın, kapıların oyuncakların çalınmaması için kilitlenmesi nedeniyle, fabrikada çıkan yangınlarda hayatını kaybetmiştir.[16]

- **Kolay denetlenebilir ve geçici emek**

Uluslararası işbölümünde geç kapitalistleşmiş ülkelerin emek yoğun sanayilerinin ihracata yönelmesi ile yapılan üretimin ardında ucuz ve kolay denetlenebilir kadın emeği vardır. Konfeksiyon ve tekstil gibi ihracata yönelik emek yoğun işkollarında kadın emeğinin yoğunlaşması, ucuz olması kadar esnek olmasından da kaynaklanmaktadır. Kadınların çalışma hayatında süreklilik arayışlarının az olması ve ev içi faaliyetleri, evlilik ve çocuk doğurma nedeniyle çalışma hayatının sürekliliğinin kesilmesi, üretimde kadın emeğini, geçici ve esnek işgücü içinde öne çıkarmaktadır.

Kadının çalışma hayatına girmesinde rol oynayan ahlaki değerler, kadının dışarıda çalışması, işyerinin eve yakınlığı, çalışma saatleri üzerinde baba ve eş

16 Christa Wichterich, **Küreselleş(tiril)en Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar**, Çev. Tunç Tayanç, Füsun Tayanç, Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 2003, s. 26.

tarafından kurulan denetim,[17] kadının çalışma hayatını belirlemektedir. Evde çalışma, geçici ve kısmi çalışmanın tercih edilmesinde belirleyici olan toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumlu bir işte istihdam edilmesidir.

- **Marjinalleştirilmiş işgücü**

Kadın emeğinin marjinalleştirilmesinin ardında toplumsal cinsiyetçi işbölümünün sınırlayıcı etkisi, üretim sürecinde yaşan değişimle iç içe geçmektedir.[18] Burada yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan benzeri bir soruyu sınıfsal ilişkilerin toplumsal cinsiyeti önceleyiği ya da toplumsal cinsiyetin sınıfsal ilişkileri önceleyiği bir dizimin sonuçları bakımından değerlendirirken ya kadın bakış açısından arındırılmış bir tür "ekonomizme" doğru genişleyen Marksizme ya da sınıf perspektifinden uzaklaşmış bir feminist analize kapıları açabileceğimizi aklımızda tutmamız gerekmektedir. Kadın emeğinin marjinalleştirilmesinin ardında yatan nedenleri cinsiyetçi işbölümü ile açıklarken kapitalist üretim tarzından ve emeğin metalaşması fenomeninden ayrılmamamız sınıfsal olanı kavramak ve açığa çıkarmak açısından ise anahtar bir kavram olarak 'yeniden üretimi' kullanmak durumundayız. Diğer yandan üretim süreçlerinde yaşanan dönüşümü ve sermaye birikim süreçlerini analize tabi tutmadan çaresiz işgücü fenomenini anlamak mümkün olmayacaktır.

Kadının çalışmasını marjinalleştiren etkenlerin arasında kadın emeğine talebi şekillendiren esnek üretim modelleri baskın bir rol oynamaktadır. Esnek üretim ile üretimin mekânsal örgütlenmesinde değişim yaşanmaktadır. Fabrikalardaki büyük ölçekli üretim yerine, geniş bir coğrafi alan içinde küçük üretim birimlerine ayrılmış küresel üretim zincirlerinin örgütlenmesi sağlanmaktadır. Üretimin mekânsal örgütlenmesinde yaşanan değişim, üretimin küçük atölyelere, evlere taşınmasını sağlamakta, fabrika işçisi ile özdeşleşmiş sanayi üretimi yerini, devasa ağ tipi üretim örgütlenmelere bırakmaktadır. Kadınların ev dışında çalışmasının önündeki engeller, evde çalışma yönünde yeni imkânların açılması ile aşılmaktadır.

Küresel üretim zinciri içinde "kadın işleri" olarak adlandırılan ucuz emeğe dayalı işlerin, geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki eğitimsiz ve "daha az nitelikli" kadın emeğini istihdama çekmesi bu dönemin en ayırt edici özellikleri içinde yer almaktadır. Mekânsal işbölümü, geç kapitalistleşmiş ülkelerde daha az nitelikli işgücünün yoğunlaşması ile kadın işgücüne talepte genişleme sağlarken benzer bir süreç erken kapitalistleşmiş ülkelerde de görülmektedir. Erken kapitalistleşmiş ül-

17 Bkz. Ansal 1999; Eraydın, Erendil, vd.,1999; Jenny B. White, 1999; Moçoş, 2004.
18 Dedeoğlu, a.g.e. , s. 90.

kelerde kadınlar, vasıfsız işgücü olarak, geçmişe oranla daha fazla istihdam edilmektedir. Özellikle 'vasıfsızlaştırılmış' kadın emeğine talebin ardında yatan nedenlerden biri düşük sabit maliyetlerle daha kolay işten çıkarılabilen esnek bir işgücü yaratılmasıdır. Sermayenin uluslararası rekabet karşısında değişken giderleri içinde yer alan işgücü maliyetlerini aşağı çekmenin yanı sıra, emek denetimini sağlamak istemesi, emek piyasalarını kuralsızlaştırmaktadır. Geç kapitalistleşmiş ülkelere üretim birimlerinin taşınmasıyla, hem ücretler hem de emek üzerinde kontrol sağlamak mümkün hale gelmektedir.

Kadın emeğinin küreselleştiği bu dönem için iddia edilebilir bir tez olsa da, kadın istihdamında, üretimin tarihsel gelişimi rol oynamaktadır. Emek yoğun üretimin 19. yüzyılda İngiltere ve Almanya'dan, geçtiğimiz yüzyıl Hindistan ve Brezilya ekonomisine geçişi, 1970'li yıllardan itibaren ise Güney'deki ihracata yönelik üretim yapan fabrikalara yönelişi, 'kadın işleri'nin farklı dönemlerde farklı coğrafyalarda ağırlık kazandığını göstermektedir. Emek yoğun sanayi ve kadın emeğini, bir önceki dönem yaşanan süreci takip eden Bangladeş, Vietnam, Kamboçya, Laos ve Çin, 21. yüzyılda düşük ücretlerle işçi çalıştırarak, ihracata yönelen ülkelere arasındadır.[19] İhracata yönelik sektörlerdeki üretim, kadın emeğinin kullanımı ile ilişkilidir. İhracata yönelik emek-yoğun sektörler içinde ağırlıkla yer alan kadın emeği özellikle 1970 ile 1990 arasında ihracatta en fazla artışı gerçekleştiren ülkelerde kadınların işgücü içerisindeki oranı Güneydoğu Asya örneğinde olduğu gibi yükselmiştir.[20] Kadın işgücünün ihracata yönelik sektörlerde istihdamı ile geç kapitalistleşmiş ülkelerin dünya toplam sermaye birikim sürecine entegre olması sağlanmaktadır.

Kadın emeğinin geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki istihdam koşulları, bu ülkelerin çalışma hayatını düzenleyen yasal mevzuatın eksikliği, ekonomik büyüme oranlarının düşüklüğü, sosyal refah düzeyinin aşağılarda seyretmesi ve benzeri nedenlerden kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Geç kapitalistleşmiş ülkeler, dünya toplam sermaye birikim süreci içindeki hiyerarşide yer edinmek için emek yoğun sektörlerde uzmanlaşmakta ve üretim maliyetleri ücretlerin baskılanması ile aşağı çekilmektedir. Ücretlerin aşağı çekilmesinde sınırın olmaması, ücret esnekliği ile sağlanmakta, küresel üretim zinciri, emek-yoğun üretim aşamasında ücretlerin en düşük olduğu ülkeleri tercih etmektedir. Giyim ve tekstil sanayinde, geç kapitalistleşmiş ülkeler üretimde uzmanlaşma yaşamaktadır. Bu uzmanlaşma ulusal üretimden kaynaklı olmamakta, ulusla-

19 Wichterich, a.g.e. , s. 25.

20 A.g.e.

rarası üretimin fason ilişkilerle, üretimi geç kapitalistleşmiş ülkelere taşıması, ulusal giyim ve oyuncak gibi emek-yoğun sektörleri, ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ulusal sanayinin yerini alan küresel üretim, sanayi bölgeleri ile binlerce kadının tekstil, giyim, oyuncak gibi emek-yoğun sektörlerde istihdamını sağlarken, Bangladeş'te sanayi bölgelerinde çalışan kadınların örneğinde olduğu gibi 10-12 saat günlük çalışma ortalaması normal "mesai" olarak adlandırılmaktadır.[21]

Küresel üretim ağlarında kadın emeğinin özellikleri: Sömürünün artışı, güvencesizlik, görünmeyen emek

Esnek üretim süreçlerinde, ilk olarak emeğin verimliliği artırılarak daha sonra ise iş akışkanlığı ve emek yoğunluğu arttırılarak yeni bir süreç işletilmektedir.[22] Öngen'e[23] göre esnek üretim süreçlerinde emek sömürüsü daha yoğun, çalışanların işverene bağımlılığı daha fazladır. Sömürünün yoğunlaşması, çalışma saatlerinin artırılması yoluyla sağlanmaktadır. Çalışma saatlerinin arttırılması özellikle fason üretimde istihdam edilen çalışanlar açısından son derece ağırdır.[24] Hizmet ve imalat sanayinde vasıfsız kadın emeğinin kayıt-dışı istihdamı, kadının toplumsal cinsiyetinin de etkisiyle düşük ücretli çalıştırmayı ve emek üzerinde işveren tarafından denetim kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Kentlerde kız çocuklarının okuldan alınıp, fabrikaya gönderilmesi, firmaya bağlılıkta patronaj ilişkilerinin etkili olmasını sağlamaktadır.

Patronaj ilişkileri, kadın emeği üzerinde denetimi kolaylaştırmaktadır. Esnek uzmanlık birimlerinde çalışanların işverene bağımlılığı, esnek emek piyasası koşullarına tabi olarak çalışan kitle için, daha soyut ve daha dolayımlı bir tabiiyet anlamına gelmektedir.[25] Bu bağımlılık, kriz dönemlerinde küçük işletmelerin, oluşan zararı karşılamak için çalışanları işten çıkarmak yerine, ücret ödemesini durdurma, işçilerden borç almaya kadar giden yollarla başvurmayı sağlamaktadır. Güvencesiz, düşük ücretli işçi istihdamının önündeki engeller, küçük ölçekli üretimde enformel ilişkiler sayesinde aşılmaktadır. Yüz yüze ilişkilerle, çalışanların

21 A.g.e. ,s. 29.

22 Tülin Öngen, *"İşçi Sınıfının Yapısı ve Mücadele Pratiklerini Belirleyen Nesnel Koşullar"*, **Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi 1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, SAV Yay, 2005, s. 157.

23 A.g.e, s. 161.

24 Emek piyasalarında "kuralsızlaşma" eğilimini sigortasız, sendikasız işçi istihdam eden ve kadın ve çocuk emeğini ağırlıkla kullanan serbest bölgelerde rastlanmaktadır.

25 Öngen, a.g.e., s. 167

sosyal haklarının ortadan kaldırılması, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumludur.

Kadınların, ağırlıkla daha az nitelikli işgücü olarak çalışma hayatında yer alması, kadınların doğuştan olduğu kabul edilen belli özelliklerinin vasıf olarak değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Çoğu işkolunda 'kadın işleri' ayrımı ile kastedilen işin gerektirdiği hünerin kadınların toplumsal cinsiyetçi rollerden kaynaklı olarak edindiği ve doğallaştırılmış hünerlerin söz konusu olduğu bir çalışma algısından kaynaklanmaktadır. Kadınların emeğine ilişkin asıl sorun, kadınların emeğinin 'görünmemesi', 'değersizleştirilmesi' sorunudur.[26]

Kadınların temel rolünün anne, eş ve ev kadını olarak belirlenmesi ve bunun toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenmiş olması kadınların ücretli bir işte çalışmasının önündeki en büyük engeldir. Kadınların geliri evi geçindiren değil, aile bütçesine katkı yapan gelir olarak kabul edilir. Dolayısıyla geleneksel rollerini sürdürmelerine engel olmayacak işlerde çalışmaları benimsenir.[27]

Kırsal kesimde tarımsal üretimde yer alan kadınlar, göç sonucu kentlere geldiklerinde işsiz kalmak veya enformel kesimde çalışmak seçeneklerinden birini tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Kadın emeğinin yaygın olarak istihdam edildiği kırsal kesim, 1980'li yıllarda kente göç ile boşalan bir emek-gücünü açığa çıkarmıştır. Bu emek-gücü kentsel enformel piyasanın potansiyel emek-gücünü oluşturmaktadır.

Ücretli çalışma imkanlarının sınırlılığı pek çok kadını kendi hesabına çalışmaya, yani kendi evinde küçük çaplı üretime veya ticarete yönlendirilmektedir.[28] Kentlerde çalışan kadınların yarıdan fazlası enformel kesimde, kayıt-dışı küçük atölyelerde uzun çalışma saatleriyle çalıştırılmaktadır. Normal çalışma süreleri içinde çalışmak veya sigortalı bir iş istemek, çoğu kez işsiz kalmak veya mevcut işinden atılmak anlamına gelmektedir. Şansı yaver giden, sigortalı bir iş bulan kadın ise çalıştığı işyerinin vasıfsız ve becerisiz işgücü içinde yerini alıp, iş sırasında mesleki beceri edinmek, işte yükselmek gibi imkânlardan yoksun bırakılmaktadır.[29]

---

26 Gülay Toksöz ve Şerife Türcan Özşuca, "Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri", Ev Eksenli Çalışma, **İktisat Dergisi**, Özel sayısı, sayı 430, Ekim 2002, s. 1

27 Didem Gediz-Gelegen, "Çalışma Yaşamında Kadın Olmak", **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Ocak 2001, s. 28.

28 Gülay Toksöz, T. Şerife Özşuca, a.g. e. , s. 17.

29 Gülay Toksöz, T. Şerife Özşuca, a.g. e. , s. 24.

Enformel kesimde kadın işgücünün neden son yıllarda artış gösterdiği sorusunun cevabı, işverenlerin kadın emeğini tercih etme nedenlerinde yatmaktadır. Kadın emeğinin işverenlerce tercih edilmesinin birkaç temel nedeni var: Kadın işgücü erkek işgücüne göre hala daha ucuzdur. Bu özellikle ihracata yönelik ve emek-yoğun üretim yapan firmaların kadın emeğini tercih etmesine yol açmaktadır. Türkiye özellinde gıda ve giyim sanayilerinde kadın işgücünün ağırlıklı olması bu nedenden kaynaklanmaktadır.

Kadın işgücünün tercih edilmesinin bir diğer nedeni 'kadın işleri' olarak görülen işkollarında, kadının zaten bu konularda yetenekli olduğu ve dolayısıyla erkeğe göre daha verimli olacağı düşüncesi yatmaktadır. Üretimin fabrika ve atölyelerin dışına taşındığı, eve iş alma sisteminde iş, çoğu zaman boş zamanları değerlendirmek ve eve ek gelir sağlamak için yapılmaktadır. Kadınların evde çalışması "iş" olarak görülmemekte, ev eksenli çalışan kadınlar ise ÇUŞ'lardan, fason üretim yapan atölyelere kadar genişleyen küresel üretim zincirinin en az maliyetli halkasını oluşturmaktadır. Kadınlar, beklentilerinin nispeten düşük olması ve istihdam alternatiflerinin erkekler kadar fazla olmaması nedeniyle yükselme olanağı olmayan işlerde çalışmaya daha yatkındırlar.[30] Kadınların yumuşak başlı olmak, uysallık gibi karakter özellikleri, disiplinli çalışma anlayışları da tercih sebebi olmakla birlikte, özellikle enformel kesimde kadın işgücünün tercih edilmesinin bir nedeni de sendikalaşmaya nispeten az yanaşan kadın işçilerin işten çıkarılmasının daha kolay olmasıdır.[31]

Pre-Kapitalist İlişkiler: Armağan Ekonomisi

İstihdamda yaşanan artış "emeğin feminizasyonu" olarak adlandırılan süreçte kadınların üretim ve yeniden üretim süreçlerini bütünleyen ve çalışmanın pre-kapitalizme özgü ilişkilerle düzenlenmesinde özne rolü oynamasının nedenleri önemlidir. Kadın emeğinin, yeniden üretim süreçlerini tamamlayıcı; monoton, sıkıcı, tekrara dayalı işlerin olduğu hizmetler sektöründe ağırlıkla yer alması sadece emeğinin görünmezliği ile açıklanamaz.

Sadece Hane Halkı İşgücü anketlerinde değil, kadınların gözünde de iş olarak görülmeyen çalışma biçiminin ardında para karşılığı yapılan tüm parça başı işlerde alınan paranın, patronun ya da aracının kârının kapitalizme özgü ahlâk dışı kategorik anlamı silikleşmekte ve adeta "armağan" olarak görülen ödemeler

30 F. Ülkü Selçuk, **Örgütsüzlerin Örgütlenmesi: Enformel Sektörde İşçi Örgütleri**, Ankara, İmge Yayınları, 2003, s. 12.

31 Selçuk, a.g. e, s. 30.

karşısında, kadınlar işverenlerine "minnettarlık" duymaktadır. Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerine benzer bir moral ekonomi, ev eksenli çalışan kadınların, kapitalist üretim sistemi içinde ücretli iş ilişkisi ile açığa çıkan işçi kavramın dışında konumlanmalarını sağlamaktadır.

Hem kadın emeği, hem çocuk emeği çalışma içinde görünmezliğini korumaktadır. Kadınlar için kimi zaman ek-gelir olarak görülen bu çalışma özellikle son yıllarda işsizliğin artmasıyla eve gelir getiren tek iş olduğu zaman ancak "iş" olarak algılanmaktadır. Görünmezliğin nedenlerinden biri de evde çalışmanın yasal düzenleme ve denetlemenin dışında kalmasıdır.

Uluslararası işbölümünde ihracata yönelik emek yoğun sektörlerde ağırlıkla yer alan kadın emeği, üretim sürecinin esnekleşmesi ile küçük ve orta ölçekli firmalarda yoğunlaşmaktadır. Geç kapitalistleşmiş ülkelerde oluşan ucuz emek piyasalarında, küçük ölçekli üretim birimlerinde yoğunlaşan kadın emeğinin ortak özelliği krize dayanıklı "esnek" emek talebini karşılamasıdır.

Emeğin feminizasyonu tezi, kadın emeğinin işçileşme sürecinin ana belirleyenlerindendir. Kadınların çalışma hayatında daha aktif ve ağırlıkla yer alması, kadın emeğinin sosyolojik özellikleri kadar, uluslararası işbölümünün ihtiyaçlarından da doğmaktadır. Üretimin parçalanması, esnek üretim modelleri çerçevesinde şekillenen yeni işbölümü, 1990'lı yılların ortalarından itibaren dünyanın farklı ülkelerinde yaygınlaşan serbest üretim bölgeleri, ÇUŞ'ların üretim birimlerinin geç kapitalistleşmiş ülkelere taşınması ve işçilik maliyetlerinin aşağı çekilmesi için üretimin enformelleşmesi, enformel kesimin, formel kesime taşınmasını, özetle enformelleşme sürecini[32] açığa çıkarmaktadır. Enformelleşme, kadın emeğinin sosyolojik özelliklerine uygun bir işçi profili yaratmaktadır. Küçük işletmelerde, düşük ücretler ve esnek çalışma saatlerine uyum sağlayabilecek bir işçi profilini de yaratmaktadır.

Enformel kesimde kadın emeğinin yer alış biçimleri, aile içinde "hane halkının tüketimine yönelik iş ve bakım hizmetlerini" kadının aile içindeki rolü olarak görülmesi ve ücretli kadın emeğinin "ek gelir " getiren iş kapsamında değerlendirilmesi, ailenin geçim stratejisi içinde kadının çalışmasını, meşru olarak gören fakat sınırlayan bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Kadın, ailenin geçimini sağla-

32 Daha önce formel olanın de-forme olması şeklinde görülen enformelleşme, büyük ve kitlesel üretim yapan firmaların, üretim süreçlerini parçalayarak, parçaları farklı firmalara ya da kendi kadrolarının dışındaki işçilere yaptırmaları biçiminde açığa çıkmaktadır (Akdemir, 2004: 30). Bu biçim altında kadın emeğinin yaygın istihdam olanakları yaratılmakta, emeğin feminizasyonu, enformel kesimde kadın emeği arzının artışı ile açıklanmaktadır.

maktan sorumlu olan aile reisinin, babanın, geçimi sağlayamadığı durumda, çalışma hayatına yönelmekte, formel iş olanaklarının sınırlı olduğu kentsel ekonomide, vasıfsız, eğitimsiz işgücü olarak istihdam edilmektedir.

Geçim Stratejilerinde Özne: Kadın Emeği

Aile bireylerinden kadın ve çocukların enformel kesimde çalışması, ekonomik kriz dönemlerinde yaygınlaşmakta, kadın ve çocuk emeğinin "esnek" yapısı, enformel kesimdeki emek talebine uygun işgücünü oluşturmaktadır. Emek piyasasına yönelik stratejiler içinde yaygın olanı, ailede formel bir işte çalışan aile bireyinin, genellikle ikinci bir işte çalışmasıdır. İkinci iş olarak tercih edilen enformel kesim faaliyetleri, ağırlıkla hizmet işçisi ve mavi yakalı işçiler tarafından yapılmaktadır.

Aile içinde kadının yeri ve sorumlulukları, emek stratejilerinin uygulanmasında önemli bir yere sahiptir. Demir[33] tarafından geçimlik stratejiler olarak adlandırılan ev içi üretimin gerçekleştirilmesi, ailede kadınların sorumluluğu altında gerçekleşmektedir. Piyasaya yönelik ev-içi üretimin artmasında, eğitim masrafları, ulaşım, ısınma ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında aile bütçesinin yetersiz kalması önemli bir neden olarak gösterilebilir.

Yoksul kadınların dar bütçeler nedeniyle hem daha ucuz ürünleri bulmak için hem de onları mutfakta pişirmek için harcadıkları zaman artarken; pazardan alınan bazı ürünlerinin evde yapılması ile aile geçimine büyük katkı sağlanmaktadır. Ayrıca, evde yaşlıların bakımı ve çocukların eğitimi için daha fazla emek harcayarak, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki kötüleşmeyi evdeki özel çaba ile kapatmaya çalışılmaktadır. Özellikle, aile bireylerinin diyet kalitesi ve miktarındaki değişimi karşılamak için, yoksul kadınlar, kalitesi düşük malzemelerle mutfakta uzun zaman geçirmekte ve ucuz ürünlere ulaşmak için uzun zaman harcamaktadırlar. Şubat 2001 krizinden sonra gazetelerde sık sık dile getirilen; 'kırık' ürünlerin pazarlarda en çok müşteri bulan malzemeler olması bu anlamda çarpıcıdır.[34] Özetle, yoksul ailelerin yaşam stratejilerinin neler olabileceği üzerine birkaç genel tahmin bile kadın emeğinin ne kadar önemli olduğu ve bu yaşam stratejilerinin merkezinde durduğunu göstermektedir.

Yoksul ailelerde kadınlar, aile geçiminde görünmeyen emekleri ve ev içi so-

---

33 Erol Demir, "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", **Birikim Dergisi**, sayı: 48, 1993, s. 68-76.

34 Saniye Dedeoğlu ,"Ev-eksenli Yoksulluk: Türkiye'de Kadın Yoksulluğu", **Evrensel Kültür**, sayı: 142, s.16.

rumlulukları ile bir yandan ailenin geçimi için ev içi üretimden, aile bütçesinin oluşumuna, çocuk ve yaşlıların bakımına kadar çok yönlü bir çabanın tüm sorumluluğunu yüklenirken, ailenin tüm gelirleri babanın tasarrufu ve mülkiyeti olarak görülmektedir.

Geçim stratejilerinin her birinde kadının aile içindeki rolü önemli bir yere sahiptir. Kadınlar pazara yönelik ya da aile tüketimine yönelik üretimle, enformel işgücü piyasasında geçici ve güvencesiz işlerde çalışarak ve sosyal dayanışma ağlarının kurulmasında geliştirilen sosyal ilişkilerin yapılanması ve sürdürülmesinde oynadıkları rollerle, "geçim stratejileri"nin kurucu öznesi haline gelmişlerdir.

Sosyal Güvenliğin Dönüşümü ve Kadın Emeği

1970'li yıllarda devlet tarafından oluşturulan sosyal güvenlik şemsiyesinin, sermaye birikim süreçlerinde yaşanan dönüşüm ile devletin işlevlerinin yeniden tartışılmaya başlandığı 1980 sonrası dönemde değişmesinin etkileri önemlidir. Bu değişimin bir boyutu, sosyal güvenlik sisteminde yaşanan dönüşümdür. Devletin sosyal işlevinin daraltılmasının sınıfın yeniden üretim sürecindeki etkileri bakımından sonuçları "güvencesiz işçiler ordusunun" yaratılmasında işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır. Küresel emek piyasası sadece üretim değil yeniden-üretim sürecinde de ortak bir kaderi paylaşan güvencesizlerin yarattığı pasif güvenlik mekanizmasının kurulmasında kadın emeğini özne olduğu bir süreci açığa çıkarmıştır. Kadın emeğinin süreçte özneleşmesi iki yönlüdür: Üretimde ucuz ve esnek olan kadın emeği, yeniden üretim süreçlerinde kurulan enformel ilişki ağlarının merkezinde yer almaktadır.

24 Ocak 1980 kararlarının ardından Türkiye'de ekonomik dönüşümün "refah devleti" üzerinde yarattığı tahribat, ekonomik dönüşümden en fazla etkilenen kesimleri olan kentlerde yaşayan ücretli çalışanlar mevcut duruma karşın yeni stratejiler geliştirerek "hayatta kalma" yolunu aramışlardır. Ücretlerin yaşam standartlarının altında kaldığı, aile geçimini sağlayamadığı durumlarda geliştirdikleri stratejiler, geçim stratejileri ya da yaşam stratejileri olarak literatüre geçmiştir. Bu stratejiler, tüketime yönelik ev içi üretimden, pazara dönük ev içi üretime, işgücü piyasalarında ikinci iş olarak kayıt-dışı çalışmadan, cemaat ilişkileri ile sağlanan sosyal dayanışmaya uzanan pek çok farklı alternatifi içinde barındırmaktadır. 1980 sonrası Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları emek gelirleri üzerinde zorlayıcı etkide bulunmakta, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, kentlerde yaşayan yoksul aileler geçim stratejileri geliştirerek, krizin olumsuz etkilerini ortadan kaldırma çabası içine girmektedir.

Sonuç Yerine

Küresel üretim zincirlerinin en üstünde yer alan Çok Uluslu Şirketler, zincirinin en alt halkasını oluşturan kadın emeğini, ekonomik kriz dönemlerinde emeğin yeniden üretimini sağlayan ve krizin yarattığı ücret düşüşlerine dayanıklı "çaresiz işgücü" olarak adlandırmaktadır. Emek-sermaye ilişkisinin kurumsallığının esnetildiği küçük üretim organizasyonları, küresel üretim içinde vazgeçilmez hale gelmiştir. İşgücü maliyetlerini aşağıya çeken taşeron firmalar, atölyeler ve aracı kişiler arasında kurulan ağ ilişkileri yerel dinamikler üzerinden aile kurumuna benzer bir örgütlenme ile şekillenir. Mülkiyet ilişkilerinin sınıfsal kutuplaşmaya neden olmadığı, grup mülkiyeti ve benzeri formları taşıyan, az işçinin çalıştığı, çalışanlarla işveren arasında etnik ve kültürel ortaklıkların bulunduğu ve üretim ilişkileri içinde sömürünün görünmez kılındığı bir örgütlenme, küçük ölçekli üretimi, kriz karşısında dayanıklı kılmakta ve küresel ekonomiye entegre etmektedir. Kadın emeği enformel ilişki ağlarının merkezinde yer alarak, emeğin yeniden üretiminde de aktif bir rol oynamaktadır. Üretimde yaşanan değişimin emek süreçlerindeki etkisini, emeğin nasıl küreselleştiği sorusunu cevaplamadan anlamak mümkün değildir. Bu sorunun cevabı ise bize iki temel tezin gerçekliğini sorgulamak için eleştirel mesafe alma gerekliliğini hissettirmektedir. İlki kadın emeğinin küresel kapitalizm ile daha fazla istihdam edildiği ve kadın emeğinin istihdam edildiği 'kadın işleri'nin açığa çıkışının olumlu bir potansiyel taşıdığı tezidir. BM ve DB tarafından geliştirilen mikro kredi projesi ile 'kendi hesabına çalışma' gibi enformel-güvencesiz- çalışmanın mitleştirilmesi bile emeğin feminizasyonu tezinin yönünü net bir biçimde açığa çıkarmaktadır. 1971 Kenya raporundan bu yana BM'in geç kapitalistleşmiş ülkeler için 'kalkınma motoru' olarak nitelediği kesim ' enformel ekonomide çığ gibi büyüyen kadın işçi ordusu'dur. Kadınların çalışma hayatına girmelerinin önündeki engellerin kalktığına ve daha fazla kadının emek piyasasına girerek "özgürleştiği" tezini karşılık, kadınlar; kültürel kısıtlar ve erkek egemen anlayışın en fazla cisimleştiği 'ev'lere yada aile bağlarına benzer enformel ilişkilerle bağımlı kılındığı kuraldışı çalışmanın hakim olduğu küçük ter atölyelerine hapsolmasıdır.

Diğer bir mit ise kadınların, 'kadın işleri'nin yer aldığı işkollarında istihdamının yoğunlaşmasının kadın emeğinin sadece üretimde değil ev için de görünür kılındığı ve kadınların ev dışında daha fazla zaman harcayarak, çalışma hayatı boyunca özgürleştiği tezidir. Kadının eve iş alma sisteminde ya da ev hizmetliliğinde yaşadığı deneyimlerin sınıfsal bilincin açığa çıkmasından, kadın kimliğinin

oluşumuna kadar ataerkil değerlerin yeniden üretiminde herhangi bir değişimin olmadığını göstermekte, aksine kadının geçim stratejilerinde oynadığı özne rolünün gittikçe önem kazandığı görülmektedir. Kadın emeğinin küreselleşme sürecinde "çevre" işgücünün basit neferleri olarak algılanmasının ötesinde sorun, kapitalist üretim ilişkilerinin pre-kapitalist ilişkilerle yeniden üretilmesinde kilit rol oynayan kadın emeği sadece esnek işgücünün krizler karşısında üretim sürecinde değil, yeniden üretim sürecinde de vazgeçilmez bir özne olmasının nedenleri ve olası sonuçları bakımından incelenmelidir.

Kaynakça

Acar-Savran, Gülnur: **Beden Emek Tarihi**, İstanbul, Kanat Yayınları, 2004.

Adaman, Fikret; Buğra, Ayşe vd.: "Türkiye'de Farklı İşçi Dünyaları ve Sendikaların Toplumsal Konumu", Somuttan Soyuta Emeğin Halleri, **Birikim Dergisi**, Sayı: 217, 2007.

Akdemir, Nevra: **"Sermaye Birikim ve Kalkınma Sürecinde Enformelleşme: Tuzla Örneği"** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Akkaya, Yüksel ve Çetik, Mete: **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, İstanbul, Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Yayınları, 1999.

Ansal, Hacer: **Teknololojik Gelişmelerin Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı**, TC. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara,1997.

Ayda Eraydın, Asuman Türkün: **Yeni Üretim Biçimleri ve Kadın Emeği: Dış Pazara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri**, T.C. Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

Ecevit, Yıldız: "Üretim ve Yeniden-Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği", **Yapıt Dergisi**, sayı: 9, 1987.

Dedeoğlu, Saniye: "Ev-eksenli Yoksulluk: Türkiye'de Kadın Yoksulluğu", **Evrensel Kültür**, Sayı142.

Dedeoğlu, Saniye **"Dünya Ekonomisi ve Hayatta Kalmanın Feminizasyonu: Toplumsal Cinsiyet, Kalkınma ve Küreselleşme", Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Saniye Dedeoğlu, Turhan Subaşat, İstanbul, Bağlam Yay., 2004, s. 92-95.

Demir, Erol: "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", **Birikim Dergisi**, sayı: 48, 1993, s. 68-76.

Ercan, Fuat: "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi", **Praksis Dergisi**, sayı 5, 2002, s. 25-75.

Gediz-Gelegen, Didem: "Çalışma Yaşamında Kadın Olmak", **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Ocak 2001, s. 27-30.

Güler-Müftüoğlu, Berna: **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**, Bağlam Yayınları, 2005.

Meda, Dominique: **Emek: Kaybolma Yolunda Bir değer mi**, İletişim Yayınları, 2004.

Moçoş, Ebru: **Gelenekselin Ev Eksenli Üretimin Yeniden Şekillenmesindeki Rolü: İstanbul, Pendik, Kavakpınar Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Suğur, Nadir ve Nichols, Theo: **Global İşletme, Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika**, İletişim Yayınları, 2005.

Öngen, Tülin **"İşçi Sınıfının Yapısı ve Mücadele Pratiklerini Belirleyen Nesnel Koşullar", Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi 1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, SAV Yay., 2005, s. 157.

Öngen, Tülin: **Promethus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1996, s. 167.

Özuğurlu, Metin: **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, İstanbul, EÇM Bilimsel Yayınlar, 2005.

Selçuk, F. Ülkü: **Örgütsüzlerin Örgütlenmesi: Enformel Sektörde İşçi Örgütleri**, Ankara, İmge Yayınları, 2003.

Toksöz, Gülay, Özşuca, T. Şerife: "Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri", **İktisat Dergisi**, Ev Eksenli Çalışma Özel sayısı, sayı 430, Ekim 2002, s. 29-35.

White, Jenny B.: **Para İle Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Wichterich, Christa: **Küreselleş(tiril)en Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar**, Çev. Tunç Tayanç, Füsun Tayanç, Ankara, Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, 2003.

"FROM THE INFORMAL TO FORMAL: THE GLOBALIZATION OF WOMAN LABOUR?"

This study is a product of an attempt to answer the question of why the global capitalism needs woman labour, in the light of the changes occurred in the production and re-production processes. "Re-production" is a key concept in understanding the woman labour. The justification of the characteristics of woman labour by representing them as natural phenomena and by exercising patriarchal relations in the production process, and accordingly, the role of women in the solidarity relations established in the re-production process have also been taken into consideration. Without an analysis of the transformation taken place in the production process and in the capital accumulation, it would not be possible to understand the phenomenon of "desperate" labor. Another aspect of the changes

in the post-1980 period, when the functions of the state were reconsidered as a result of the transformation in the capital accumulation process, is the transformation of the social security system. The results of reducing the social function of the state can be seen all over, from the production process to the everyday life of the "the army of unsecured workers". In the scope of the global labour market, it can be observed that woman labor plays a central role in the organization of the passive security mechanism created by unsecured workers, who share the same destiny with women not only in the production process, but also in the re-production process.

AVRUPA'DA GÖÇMEN KADIN EMEĞİ ve SOSYAL REFAH DEVLETİ

Saniye DEDEOĞLU*

Son yıllarda Avrupa'da yükselen göç hareketleriyle birlikte ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların sayısı giderek artmaktadır. 'Küreselleşmenin hizmetçileri' olarak tanımlanan göçmen kadınlara duyulan ihtiyaç, bu talebin yaratıldığı ülkelerdeki sosyo-ekonomik gelişmelerle açıklanmakta, küreselleşme ile birlikte giderek artan göç hareketleri genişleyen talep için arz yaratmaktadır. Bütün bunların bir sonucu olarak dünya çapındaki göçmen kadın emekçilerin sayısı artmakta, emekçi kadınlar göç akımların önemli aktörleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu yazının amacı, Avrupa'da ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar için son yıllarda ortaya çıkan arz-talep dinamiklerini incelemek, ülke örneklerinde göçmen kadın emeği arz ve talebini şekillendiren etmenlere bakmaktır. Yazıda, bunlarla birlikte, Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki refah devleti rejimleri ile bu ülkelerin göç rejimleri arasındaki ilişki incelenecek, bu rejimlerin göçmen kadın emeğine nasıl talep yarattığı tartışılacaktır.

Avrupa'da Göçmen Kadın Emeği Talebini Artıran Etmenler

Avrupa'da göçmen emeğine olan talep yükselmektedir. Avrupa ülkelerinde ev hizmetleri, yaşlı ve çocuk bakımı gibi işlerde yoğunlukla göçmenlerin çalışması, bu işlerin yapıldığı 'haneleri uluslararasılaştırmaktadır' (Lutz, 2004: 47). Avrupa'nın beş farklı şehrini kapsayan bir araştırmada, değişik ev içi hizmetler için kaçak göçmen kadın çalıştırmanın giderek yaygınlaşan bir pratik olduğuna dikkat çekilmektedir (Anderson, 2000).

Avrupa'da hanelerin giderek artan oranda göçmen kadın emeği talep etmesinin arkasında iki önemli etmen yatmaktadır. İlk etmen, çocuklu kadınların artan

* Yrd. Doç. Dr. Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

çalışma oranları ve kadının çalışması fikrinin sosyal bir norm olarak kabul görmesidir. Kadının çalışması bir yandan aile için daha yüksek gelir anlamına gelmekte bir yandan da ev içi hizmetlerin piyasadan karşılanması için olanak yaratmaktadır. Avrupa geneline bakıldığında, çocuklu kadınların yarısından fazlasının çalıştığını anlaşılmaktadır (Eurostat, 2004). Bu gelişmeye ek olarak, daha önce ev kadınları tarafından aile bireylerinin menfaati için bedelsiz üretilen ev içi hizmetlerin, giderek ticarîleştiğine ve pazardan satın alınabilir hâle geldiğine tanık olmaktayız. Avrupa'da hanelerin giderek artan oranda göçmen kadın emeği talep etmesinin ardında yatan ikinci etmen, sosyal hizmetlerinin karşılığının, bu hizmetleri alacak kimselere maddî olarak ödenmeye başlamasıdır. Devletin hizmet vermek yerine hizmet vereceği kişiye para vermesi, bir başka söyleyişle 'bakım için nakit' uygulaması, yaşlı ve sakatları, bakımları için gerekli hizmetleri piyasadan satın almaya yöneltmektedir (Ungerson, 2003). Yaşlı bakımı için emek talebi, Avrupa'nın artan yaşlı nüfus oranı ile paralel olarak yükselmektedir (Cameron ve Moss, 2002).

Güney ve Kuzey Avrupa ülkelerinde orta sınıf ailelerin göçmen kadın emeğine olan talepleri iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır. Evde yatılı kalan hizmetlilere talep, Güney Avrupa'da daha yoğundur. Atina ve Barselona gibi kentlere yeni gelen göçmenler yatılı olarak çalışmaktadır. Bir ülkede göçmen olarak kalınan süre uzadıkça, göçmen kadınların çalışması saat başı ücret ile çalışmaya dönüşmektedir. Bu tür çalışma biçimi kadınlara birden fazla işveren için çalışma olanağı vermektedir (Anderson, 2000: 36).

Ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınlara ilişkin yazında, farklı ülkelerden gelen göçmenler arasında bir hiyerarşi olduğu, belli ülkelerden gelen göçmenlerin belli işlerde yoğunlaştığı belirtilmektedir. Filipinli göçmen işçilere talep oranı ve buna bağlı olarak ödenen ücret yüksekken, hiyerarşinin en dibinde Afrikalılar bulunmaktadır (Anderson, 2000). Cox'un belirttiğine göre, aupairlik için Londra'ya gelenler genellikle Avrupalı, anne yardımcısı olarak çalışanlar genellikle Britanyalı, ev bakıcıları, temizlikçiler, aşçılar ve hizmetçiler ise çoğunlukla Portekiz, Filipinler ve İspanya kökenlidir (Cox, 1999). İtalya'da göçmen kadınlar üzerine yapılan bir çalışma, Filipinlilerin genellikle ev hizmetlerinde, çoğunluğu erkek olan Faslıların ise inşaat ve tarım sektöründe çalıştıklarını göstermektedir (Andall, 2000).

Göçmen Kadın Emek Arzının Özellikleri

"Ev içi hizmetler düşük statüsü olan bir iştir. Bu işler, iş gücü piyasasının fe-

minize olmuş bir sektörüdür. Bu sektörün en sömürücü biçimi ise, evde yatılı çalışmadır. Bu tür çalışma giderek artan oranda göçmen kadınlar tarafından yapılmaktadır" (Andall, 2000: 19-20).

Yazının ilk bölümünde belirtilen sosyal ve ekonomik değişimler göçmen kadın emeği için Avrupa ülkelerinde artan bir talep yaratmıştır. Fakat görüyoruz ki, bu kadınları ülkelerinden göçe zorlayan itici faktörler de vardır. Kadınların ülkelerini terk etme nedenleri kişiden kişiye değişse de, ülkelerindeki sosyo-ekonomik durum, özellikle yoksulluk, işsizlik, politik krizler, savaş, etnik çatışma ve doğal felâketler belli başlı göç nedenleri olarak sayılabilir. Lutz, Almanya'da çalışan göçmen kadınlar üzerine yaptığı çalışmasında, göçmenlerin ülkelerinde yaşadıkları dayanılmaz sosyal ve ekonomik koşulların göçün temel nedenlerini oluşturduğunu kabul etmekle birlikte, kariyerde ilerleme isteği ve boşanma gibi kişisel ve sosyal nedenlerin de göçmen kadınları yurtlarından ayıran nedenler olabildiğine işaret etmektedir (Lutz, 2004: 49-50).

Göçmen kadınların emek arz özelliklerine baktığımızda karşımıza çıkan bir diğer özellik ise, bu kadınların ekseriyetle beli başlı birkaç ülkeden geliyor olmalarıdır. Kesin rakamlar olmamakla birlikte, araştırmalar göstermektedir ki, ev içi hizmetlerde çalışan kadınların çoğunluğu Filipinler, Peru, Fas, Polonya ve Slovenya'dandır (Anderson, 2000; Kofman ve diğ. 2000). Doğu Bloku ülkelerinde komünist rejimlerin son bulmasıyla birlikte, bu ülkelerden Avrupa ülkelerine göç artmıştır. Çünkü kadınlar, işlerini kaybederek ve ekonominin pazara açılmasıyla gelirlerinde önemli düşüşler yaşayarak sistem değişikliğinden en çok etkilenen kesim olmuştur (Kofman ve diğ. 2000). Avrupa'da yaşanan son genişleme ile Birliğe eklenen yeni ülkelerde hatırı sayılır bir nüfusun serbest hareket imkânına kavuşması ve diğer ülkelerde iş aramaya başlaması, göçmen kadın emek arzını etkileyen bir diğer etmendir.

Göçmen Kadınların Ev Hizmetlerinde Çalışma Nedenleri

Göçmen kadınlar, neden ev içi hizmetlerde çalışmayı tercih etmektedir? Çünkü, Avrupa'da temizlik ve çocuk bakıcılığı gibi işlerden kazanılan paralar, göçmenlerin kendi ülkelerinde kazanabileceklerini kat kat aşmaktadır. Bakıcılık ve temizlikle kazanılan para, ülke standartları açısından bakıldığında çok düşük olmakla birlikte, küresel gelir farklılıkları gözetildiğinde göçmenler için önemli bir gelir kaynağıdır. Parrenas, Roma ve Los Angelas'ta çalışan Filipinli hizmetçileri inceleyen çalışmasında, Filipinli göçmen kadınların temizlik ve bakıcılık gibi işler yaparak kendi ülkelerindeki bir profesyonelden daha fazla para kazanabildiğini

göstermektedir (2000: 566). Almanya'da yaşlı bakan Polonyalı kadınların günlük gelirleri Polonya'da kazanacakları bir aylık gelire denk gelmektedir (Anderson, 2000: 79). Göçmenlerin kazandıkları gelirler aynı zamanda, arkada kalan aile ve akrabalar için de önemli bir para kaynağıdır. Göçmen işçiler, 1995 yılında, Asya'ya bir yıl içinde 75 milyar dolar aktarmıştır (Momsen, 1999: 9).

Göçmen kadınların ev içi hizmetlerde çalışmalarının bir diğer nedeni ise, kendi ülkelerinde elde ettikleri eğitim ve vasıfların göç edilen ülke tarafından tanınmamasıdır. Bu nedenle, göçmen kadınlar bir vasıfsızlaşma süreci geçirmektedir. Sahip oldukları eğitime ve vasıflara rağmen, göçmen kadınlar genellikle vasıfsız işçi gibi kabul görmekte ve kendi vasıflarının altında işler yapmaktadırlar. Bu duruma özellikle Filipinli, Lâtin Amerikalı ve Doğu Avrupalı kadınlar arasında daha sık rastlanmaktadır (Kofman ve diğ. 2000: 62). Çek bir kadın, öğretmen olduğu hâlde, mesleği Almanya'da kabul görmediği için öğretmenlik yapamamakta, ancak çocuk bakıcısı olarak iş bulabilmektedir (Lutz, 2004: 52).

Göçmen kadınların birçoğu için ev içi hizmetlerde çalışmak, göçmenlik statüsünden kaynaklanacak olası sorunları önlemek demektir. Kaçak göçmen kadınların hiçbir zorluk yaşamadan bulabilecekleri işler, ev hizmetleriyle ilgili işlerdir. Göçmenlik statüsü zaman içinde değişim göstermekle ve kimin kaçak göçmen kimin yasal olduğunu tanımlamak ve ayırt etmek pek kolay olmamakla birlikte, ev hizmetlerinde çalışan kadınlarının çoğunluğunun kaçak olduğu vurgulanmaktadır (Kofman ve diğ. 2000; Parrenas, 2001). Kaçak göçmenlik statülerinden ötürü bulabildikleri ilk işi yapan bu kadınların, ne iş, ne ücret güvenceleri, ne de çalışma saatleri ile ilgili bir korumaları vardır. Özellikle yeni göçen kadınlar için, yatılı hizmetçilik çok iyi bir seçenek olarak görünmektedir; çünkü bu tür bir iş hem kalacak yer sorununu çözmekte hem de polis kontrollerinden kaçmayı sağlamaktadır.

Göçmen kadınların ev hizmetlerde ve bakıcılık işlerinde çalışma koşullarının ciddiyeti, bu kadınlarla yapılan görüşmelerde aktarılan deneyimlerle daha net hâle gelmektedir. Deneyimler, göçmen kadınların, hem fiziksel hem de duygusal şiddete maruz kaldıklarını, uzun saatler çalıştıklarını ve hiçbir uzun dönem sosyal güvenlik korumasına sahip olmadıklarını göstermektedir. Örneğin, Thatcher döneminde Britanya'ya gelen işverenler yanlarında hizmetçi ve bakıcılarını da getirebiliyorlardı. Bu yasanın çıkmasından itibaren, 4000 kadın, hapsedildiklerini, fiziksel şiddete maruz kaldıklarını, cinsel tacize uğradıklarını ve ücretlerini alamadıklarını söyleyerek yasal mercilere başvurmuştur. Bu kadınların büyük çoğunluğu daha sonra ortadan kaybolarak kaçak göçmenler ordusuna katılmıştır.

Ev hizmetlerinde çalışmak, kadınlar için güvenli bir iş gibi görünebilmektedir. Fakat, bu işler, özellikle hükûmet otoritesinden kaçan göçmenler için, şiddet, cinsel taciz, kaza ve ücretlerde beklenmeyen düşüşlerle yaşamak da demektir. Üstelik, bu olumsuz etkilerin denetime alınması mümkün değildir (Lutz, 2000: 49).

Avrupa'da Sosyal Refah Devleti ve Göçmen Kadın Emeği

Bu bölümde, yukarıda betimlenen gelişmelerin bazı Avrupa ülkelerinde nasıl yaşandığı incelenecektir. Avrupa ülkelerinin sosyal refah rejimleri, toplumsal cinsiyet rejimleri ve göçmen kadın emeği kullanımları arasında nasıl bir bağ olduğu ve bu üçlü değiştikçe göçmen emeği kullanımının ülkeler arasında nasıl farklılıklar gösterdiği belirginleştirilmeye çalışılacaktır. Bu çözümleme için, öncelikle Güney Avrupa ülkesi olan İspanya'ya bakılacak, daha sonra Almanya ve İskandinav ülkeleri ile Britanya karşılaştırılacaktır.

İspanya

İspanya, hızla gelişen ekonomisi sayesinde kısa bir zamanda göç veren ülke konumundan göç alan ülke konumuna geçmesi nedeniyle ilginç bir örnektir. İspanya'yı ilginç kılan bir başka etmen de, Avrupa'nın güneyindeki refah devleti yapısını tanımlamak için kullanılan "Lâtin Bölge"yi temsil etmesidir. Refah rejiminin temelini, zayıf ve dar kapsamlı sosyal hizmetler oluşturmaktadır. Devlet desteklerini alanlarla almayanlar arasında bir fark ortaya çıkmakta ve akrabalık/tanıdıklık ilişkilerine dayalı olarak yürütülen sosyal hizmetlerin vatandaşlara dağılımı oldukça eşitsiz bir şekilde gerçekleşmektedir. Refah devletinin göreli zayıflığı nedeniyle, sosyal birlik daha çok kilise ve aile gibi geleneksel kurumlar tarafından sağlanmaktadır.

Sosyal sistemindeki bu verili yapının yanı sıra, göç sistemi son yıllarda radikal bir değişikliğe uğrayan İspanya, göçmenler için çekici bir hedef ülke olmuştur. Güney Avrupa ülkelerinin artan ekonomik refahıyla birlikte, İspanya, İtalya ve Portekiz gibi ülkeler, göçmen veren ülke konumlarından göç alan ülkeler hâline gelmiştir. Bu anlamda, Güney ülkeleri, Kuzey komşularına daha çok benzemeye başlamışlardır (Ribas-Mateos, 2004: 1050). Göçe ilişkin rakamlar da göstermektedir ki; İtalya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz Avrupa dışı ülkelerden yüksek sayılarda göçmen ve mülteci çekmektedir. İspanya'da, yarısı Avrupa'dan yarısı Avrupa dışındaki ülkelerden 850 bin yabancı bulunmaktadır. Yabancılar arasında Lâtin Amerika'dan ve Orta Doğu'dan gelen ev hizmetlerinde çalışan kadın göçmenler çoğunluktadır (Anthias ve Lazaridis, 2000: 2). Bu rakamların çok daha

yüksek olduğu tahmin edilmektedir; çünkü göçmenlerin önemli bir kısmı kaçak olduğu için bu verilere dahil edilememektedir.

İspanya'nın göç rejimi şöyle özetlenebilir: İspanya, özellikle 1990'lı yıllardan sonra Avrupa'da göçmen çeken belli başlı ülkelerden biri oldu. Bu gelişmeler sonunda İspanyol Hükûmeti, özellikle kaçak göçmenlerin varlıklarını kabul etmek zorunda kaldı ve enformel sektörde çalışan bu kişileri yasallaştırmanın yollarını aradı. Örneğin, 1991 yılında, 100 bin kadar kaçak göçmene bir yıllık oturum ve çalışma izni verildi. Bu tarihten itibaren, her yıl 20 bin çalışma izni Avrupa'dan olmayan göçmenlere dağıtıldı. Fakat çalışma izni için başvuruların sayısı her zaman varolan kotaları aştı (Anderson, 2000: 58). İspanya'da göçmen kadın emeğine olan ihtiyaç bu kotaların niteliğine bakıldığında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır: Çalışma izni olarak verilen kotaların yüzde 72'si ev içi hizmetler için ayrılmaktadır.

Peki, ev hizmetlerine duyulan bu talep nasıl açığa çıkmaktadır? İspanya, Avrupa Birliği içinde göreli olarak en düşük kadın çalışan sayısına sahip ülkelerden biridir. Çocukları 12 yaşın altında olan kadınların çalışma oranı sadece yüzde 51'de kalmaktadır. Çalışan kadın oranları diğer Avrupa ülkelerine göre daha düşük olsa da, bu oran yükselmekte ve zayıf sosyal devlet hizmetlerinin varlığında ev hizmetlerine olan talep giderek artmaktadır. Barselona'da yapılan bir çalışmada, ev hizmetlerinin daha çok Filipinli, Faslı, Perulu kaçak ya da yasal göçmen kadınlar tarafından yapıldığı gösterilmektedir. Ya yatılı hizmetçi olarak ya da saatli çalışmayla bu işleri yapan kadınlar, birkaç aile için çalışmaktadır (Anderson, 2000: 57-66). Göçmen kadınlar için yatılı işler bulmanın çok kolay olduğu, ama bu kadınlara genellikle çok kötü davranıldığı, uzun saatler, düşük ücretler karşılığında çalıştırıldıkları vurgulanmaktadır.

Almanya

Almanya'nın refah rejimi, sosyal devlet yardımların yüksek olduğu fakat bu yardımların gelirlere yani çalışmaya bağlandığı muhafazakâr bir rejim olarak tanımlanmaktadır. Bu rejim içinde erkekler evin geçimini sağlamakta, kadınlar anneler ve eşler olarak ev işleri ve çocuk bakımı ile uğraşmaktadır. Erkekler evin temel gelirini kazandığı için devletin yardım ve hizmetlerinin aslî kullanıcı halindedir. Bu sosyal refah rejimi, geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerini devam ettiren bir model olarak tanımlanmaktadır. Varolan geleneksel rolleri ve iş bölümünü devam ettiren bu modelde, erkekler ev dışında gelir getirici işlerle uğraşırken kadınlar ev kadını olarak kalmaktadır (Langan ve Ostner, 1991: 131). Fakat son yıl-

larda kadınların artan oranlarda iş gücü piyasasına katılmaya başlamasıyla bu modelde radikal değişiklikler ortaya çıkmaktadır.

Almanya'nın göç rejimine baktığımızda, misafir işçi göçü ön plâna çıkmaktadır; ki burada önemli olan nokta, göçmenlerin ülkeye devlet kontrolünde davet edilmesidir. Devlet kurumları göçmenleri davet ettikleri gibi onlara belli işler için belli bir zaman dilimini kapsayan çalışma izinleri de dağıtmaktadır. 1950 ve 1960'lı yıllarda gelen misafir işçiler daha çok Doğu Avrupa'dan Polonya ve Yugoslavya ya da Türkiye ve Pakistan'dan gelmişler ve endüstriyel üretimde istihdam edilmişlerdir (Kofman ve diğ., 2000:49-51). 1970'li ve 1980'li yıllarda ise, göçün asıl dinamiğini misafir işçilerin ailelerinin Almanya'ya gelmesi ve mültecilerin göçü oluşturmuştur. Almanya, özellikle Doğu Avrupa ve eski-Sovyetler'den önemli ölçüde mülteci akımına maruz kalmıştır. Polonya'ya coğrafî yakınlığı ve etnik kökeni Alman olanların Polonya'dan göçü ise, Almanya'ya göçü arttıran etmenler arasındadır.

Peki, refah ve göç rejiminin bir bileşkesi olduğunu düşündüğümüz göçmen kadın emeği kullanımı Almanya'da ne boyuttadır? Kesin rakamlar olmamakla beraber, bir tahmine göre Almanya'da ev içi hizmetlerde çalışan 3 milyon göçmen kadın bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu sosyal güvence altında değildir (Lutz, 2004). Bu göçmen kadınlar, Lâtin Amerika, Doğu Avrupa, Filipinler ve bazı Afrika ülkelerinden gelmektedir. Ev hizmetlerine artan talebi destekleyen başka bir bulgu ise, çalışan annelerin sayılarının giderek artmasıdır. 12 yaş altı bir çocuk annesi olan kadınların yüzde 68'i, iki çocuk annesi olan kadınların ise yüzde 55'i çalışmaktadır. Artan kadın çalışan sayısına rağmen, Almanya'da göçmen kadınlara olan talebin İspanya'ya göre daha zayıf olduğu vurgulanmaktadır. Anderson, Berlin'i diğer Avrupa şehirleriyle karşılaştırdığında, özellikle yatılı hizmetçiye daha az talep olduğunu tespit etmiştir. Fakat aynı zamanda saat başı çalışan göçmen emeğe olan talep giderek artmaktadır. Göçmen emeğe olan talep daha çok çocuk ve yaşlı bakımında ve temizlik işlerinde yarı-zamanlı çalışma biçimindedir (Anderson, 2000: 78-79).

İskandinav Ülkelerinde Göç ve Göçmenler

İskandinav ülkelerinin sosyal demokratik rejimlerinde sosyal devlet yardımları evrensellik ilkesine dayanmakta ve bu rejim hem özel hem de kamusal alanda 'kadınların sağladığı sosyal servislerin evrenselleşmesi' olarak tanımlanmaktadır (Langan ve Ostner, 1991: 132). Yüksek yaşam standardını devam ettiren sosyal yardım ve hizmetler, yüksek vergi oranlarıyla karşılanabilmektedir. Gelişmiş sos-

yal yardım ve hizmetler, bu hizmet ve yardımların özel alanda sağlanmasına gerek bırakmamaktadır. Bu ülkelerde, hayli gelişkin kamusal çocuk bakım hizmetleri de vardır (Espin-Andersen, 1990). Buna ek olarak, ev hizmetleri için işçi çalıştıranlara bazı devlet yardımları vardır ve temizlik gibi hizmetler için ödenen ücretler vergilerden düşülebilmektedir. Örneğin Danimarka'da temizlik için ödenen ücretlerin yüzde 40'ı vergi iadesi olarak geri alınmaktadır. Bu durum, bu tür işler için enformel değil formel kişilerin çalıştırılması ile sonuçlanmaktadır. Yine Danimarka'da yerel yönetimler, yaşlı ve hasta yakınlarına bakan kişilere 6 ay boyunca sanki bu kişiler yerel yönetimde çalışan kişilermişçesine ücret ödemekte, sosyal haklarını devam ettirmekte, 6 ay sonunda eski işlerine geri dönmelerine izin vermektedir. Başka ülkelerde özel alanda yapılan hizmetler ve bakım işleri, İskandinav ülkelerinde kamusal alanda yapıldığından ya da doğrudan desteklendiğinden, bu tür işler hemen hemen tamamen formalleşmistir. Bu da, enformel göçmen kadın emeğine olan talebin hayli düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Bu ülkelerde göçmen emek arzını düzenleyen göç rejimi, sıkı kontrol altında tutulmaktadır. Örneğin, göçmenler için Danimarka'da ikamet ve çalışma izni elde etmek giderek zorlaşmakta, özellikle aile birleşmeleri ya da bir aileye katılım için sıkı kurallar uygulamaya konmaktadır. Eğer çalışma izinleri yoksa, Avrupa Birliği ve Kuzey ülkelerin vatandaşları dışındaki ülkelerden gelen göçmenlerin Danimarka'ya girişi yasaktır. Çalışma izinlerinin verilmesi ise, iş gücü piyasasında emek arzında bir darboğaz yaşanmadıkça mümkün değildir. Bunlara ilâveten, mültecileri ülkeye gelmekten caydıran bir dizi politika uygulanmaktadır.

Finlandiya'da ise, göçmenler için çalışma izinleri ile düzenlenmekte ve mülteciler için hayli cömert bir sosyal yardım programı uygulanmaktadır. Bu program, mültecileri enformel işlerde çalışmaktan caydırmaktadır (Lehti ve Aromaa, 2002). Kayıtlar, 1997 ve 2000 yılları arasında Rusya ve Finlandiya sınırını sadece 32 kişinin kaçak olarak geçmeye çalıştığını göstermektedir. Finlandiya'da nerdeyse yok denecek derecede az kaçak göçmen işçi vardır (Sorainen, 2003).

İskandinav ülkelerindeki durum şöyle özetlenebilir; çocuk ve yaşlı bakımının kamu tarafından sağlanması ve göç rejimin gayet iyi düzenlenmesi sonucu, bu ülkelerde göçmen emeğe olan talep çok düşüktür.

Britanya

Liberal refah rejimi ile tanımlanan Britanya'da, çocuk ve yaşlı bakımında devletin sınırlı bir rolü vardır. Devlet yardımları ihtiyaçların ve muhtaç kişinin bütün varlıklarının bir değerlendirmesi sonucu verilmektedir. Almanya'da devlet, sı-

nıflar ve cinsler arasındaki geleneksel iş bölümünü verdiği yardımlar ve hizmetlerle aktif olarak desteklemekteydi. Britanya'da, devletin, cinsiyet temelli eşitsizliğe pasif bir şekilde tolerans gösterdiği görülmektedir. Britanya'da aile politikaları yok denecek kadar azdır ve sosyal yardımların seviyesi düşüktür. Parasal yardımlar ise hem düşüktür hem de tek biçimde verilmektedir. Bütün bunlar göstermektedir ki; çocuk sahibi olmak ve aile içinde yaşlı bakımını düzenlemek hep özel kararlar sonucu organize edilmekte ve kamunun etkisi bu alanda çok kısıtlı kalmaktadır. Bir yandan Britanya rejiminin geleneksel iş bölümünü koruması, bir yandan da çocuk baktırma maliyetlerinin annelerin çalışarak elde edeceği gelir içinde yüksek bir oran tutması, küçük çocuk annesi kadınların çalışmayı geçici de olarak bırakmasını teşvik etmektedir. Diğer taraftan çocuk bakımı için verilen düşük devlet yardımları, çocuklu kadınların aile giderlerini kendi çalışmasıyla karşılamasında itici bir unsur olmaktadır.

Bu durumun, göçmen emeği için anlamı şöylece özetlenebilir: Yeteri kadar geliri olan çocuklu aileler, ücretli ev içi çalışma için güçlü bir talep yaratmaktadırlar. Göçmen emek arzı ise, vasıflı işçilere verilen çalışma ve oturum izinleriyle şekillenen bir göç stratejisi ile düzenlenmektedir. Vasıflı göçmenler daha çok emek arzının kısıtlı olduğu sağlık ve mühendislik gibi alanlara yönlendirilmektedir. Ev hizmetlerinde çalışmak isteyen kişilerin ise, çalışma izni için başvurma yetkisi yoktur. Fakat, Britanya'ya gelen işverenler, kendi çalışanlarını yanlarında getirebilmektedirler. Bu yolla Britanya'ya gelen yabancı sayısının 14.300 olduğu tahmin edilmektedir (Home Office, 2005).

Hem refah rejiminin hem de göç rejiminin karakteristiğinden ötürü, Britanya'da ev içi hizmet veren göçmen kadınlara artan bir talep olduğunu görülmektedir. Bu talebin asıl kaynağı ise, orta-sınıf profesyonel ailelerden gelmektedir. 1995-96 yılı Aile Harcamaları Araştırmasına göre, ev içi hizmetlere harcanan toplam miktar 3,89 milyar sterlindir (Cox ve Watt, 2002: 4). Diğer bir araştırma ise, Kuzeydoğu ve Güneydoğu İngiltere'de iki kişinin çalıştığı her üç aileden birinin ev içi hizmet kullandığını göstermektedir (Lowe, 1994). Fakat bu veriler, bu işler için çalıştırılan kişilerin ne kadarının göçmen olduğu konusunda net bir bilgi verememektedir. Araştırmalar artan oranda ailenin göçmen kadın emeği ve aupair kullandığına işaret etmektedir. Bir çok orta-sınıf aile, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen göçmen temizlikçi ve aupair çalıştırmaktadır.

Sonuç

Küreselleşme ile birlikte Avrupa'ya gelen göçmenlerin sayısında hızlı bir artış kaydedilmektedir. Yeni göç olgusunu tanımlayan en önemli özelliklerden biri, kadınların bu göç akımların en önemli aktörleri haline gelmesidir. Özellikle Avrupa'nın belli ülkelerinde ev ve bakım hizmetlerinde çalıştırılmak üzere göçmen kadın emeğine yoğun bir talep vardır. Bu talebi her ne kadar o ülkenin sosyal refah rejimi ve sosyal hizmetlerin kalitesi belirlese de, çocuklu kadınların giderek artan oranda iş gücü piyasasına girmesiyle ev içi hizmetlerin parayla satın alınma eğilimi artmaktadır. Bu tür işler, göçmen kadınlar için para kazanabilecekleri bir olanak gibi görünse de, yapılan iş özde hiçbir sosyal güvencesi olmayan kadın emeğinin sömürülmesi ve yok denecek kadar az ücretlerle çalıştırılmasıdır. Bu alanda yeni yeni ortaya çıkan küresel örgütlenme ve yerel dernekleşme deneyimleri göçmen kadınların haklarını koruma ve geliştirme açısından yeni örnekler sunmaktadır. Buna karşılık kesin sonuçlara ulaşmak pek kolay görünmemektedir.

Kaynakça

Andall, J. (2000) Gender, Migration and Domestic Services: The Politics of Black Women in Italy, Ashgate.

Anderson, Bridget (2000) Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour, London: Zed Books.

Anthias, F. and G. Lazaridis (2000) "Introduction: Women on the Move in Souther Europe", içinde A. Floya and G. Lazaridis (ed.) Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move, Oxford and New York: Berg.

Cameron, C. and P. Moss (2002) Care Work in Europe: Current Understanding and Future Directions, National Report-United Kingdom, Surveying Demand, Supply and Use of Care, Thomas Coram Research Unit, Institute of Education, University of London.

Cox, R. (1999) "The Role of Ethnicity in Shaping the domestic Employment Sector in Britain, içinde Momsen, J (ed.) Gender, Migration and Domestic Services, London, Routledge

Cox, R. and P. Watt (2002) "Globalization, Polarization and the Informal Sector: The Case of Paid Domestic Workers in London", Area, 34(1) :39-47

Espin-Andersen, G. (1990) The Three Worlds of Welfare Capitalism, Cambridge University Press, Chambridge Eurostat (2004)

http://epp.eurostat.cec.eu.int/pls/portal/docs/PAGE/PGP_PRD_CAT_PREREL/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2005/PGE_CAT_PREREL_YEAR_2005_MONTH_04/3-12042005-EN-AP.PDF

Home Office, http://www.ind.homeoffice.gov.uk /22 Şubat 2005.

Gregson, N and Lowe, M. (1994) Servicing Middle Classes: Class, Gender and Waged Domestic Labour in Contemporary Britain, London, Routledge.
Kofman, Eleonore ve diğerleri (2000) Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare and Politics. London and New York: Routledge.
Langan, M. and I. Ostner (1991) "Gender and Welfare", içinde G. Room (ed.) Towards a European Welfare State? Bristol, School of Advanced Urban Studies.
Lehti, M. and K. Aromaa (2002), Trafficking in Human Beings, Illegal Immigration and Finland, Helsinki: HEUNI, Publication Series No:38
Lutz, Helma (2004): "Life in the Twilight Zone: Migration, Transnationality and Gender in the Private Household", Journal of Contemporary European Studies, Vol.12, No.1 (April): 47-55.
Momsen, J (1999), "Maids on the Move", içinde J.H. Momsen (ed) Gender, Migration and Domestic Services, London, Routledge
Parrenas, Rhacel Salazar (2001) Servants of Globalization –Women, Migration and Domestic Work. Stanford: Stanford University Press.
Ribas-Mateos, N. (2000) "Female Birds of Passage: Leaving and Settling in Spain" içinde, A. Floya and G. Lazaridis (eds.) Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move. Oxford and New York: Berg.
Ungerson, C. (2003) "Commodified Care Work in European Labour Markets" içinde, European Societies, 5(4), 377-396.

Abstract

Immigrant Women's Work and Welfare State in Europe

In European countries and worldwide, the demand for immigrant labour has increased in recent years. This demand, especially for women's domestic and caring work, attracts migrants from many parts of the world and is said to lead to the "transnationalisation of the private household" (Lutz 2004:47). The literature suggests two main factors fuelling the demand for immigrant women's domestic work in the private household in Europe. Firstly, continuously increasing levels of labour market participation of mothers in the rich industrialised nations creates a growing demand for immigrant women's labour and secondly, private demand for immigrant labour increases as public welfare provisions in EU countries are in decline, especially in the area of the elderly and disabled care. These socio-economic changes combined with different immigrant regimes implemented in various European countries show the changing and different demand patters for immigrant women's labour.

The second half of the paper is devoted to the examination of different country examples that assess the level of immigrant labour in these European countries. It is being particularly asked how the welfare states shape the demand for migrants' work in the household on the one hand and the supply of immigrant labour on the other. To assess demand for domestic labour, it is summarised how each welfare state regime affects women's position between the labour market and the private household, drawing on the debate on gendered welfare state regimes. The assumption is that in welfare regimes where women are encouraged to be less engaged in paid work, the demand for paid domestic labour is low and vice versa.

Özet

Son yıllarda Avrupa'da yükselen göç hareketleriyle birlikte ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların sayısı giderek artmaktadır. 'Küreselleşmenin hizmetçileri' olarak tanımlanan göçmen kadınlara duyulan ihtiyaç, bu talebin yaratıldığı ülkelerdeki sosyoekonomik gelişmelerle açıklanmakta, küreselleşme ile birlikte giderek artan göç hareketleri genişleyen talep için arz yaratmaktadır. Bütün bunların bir sonucu olarak dünya çapındaki göçmen kadın emekçilerin sayısı artmakta, emekçi kadınlar göç akımların önemli aktörleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu makalenin amacı Avrupa'da yükselen göçmen kadın emeğine olan talep ile Avrupa ülkelerinin refha rejimleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu incelemenin konusu olarak İspanya, Almanya, İskandinav ülkeleri ve İngiltere ülke örnekleri ele alınmaktadır ve her bir ülkede ev içi hizmet için göçmen kadın emeğine duyulan ihtiyaç nasıl bu ülkelerde uygulanmakta olan sosyal politikalar ve toplumsal cinsiyet rejimleri ile etkileşim içindedir.

EV HİZMETLERİNİN KÜRESELLEŞMESİ: TÜRKİYE'DE EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞAN GÖÇMEN KADINLAR

Çağla ÜNLÜTÜRK*

GİRİŞ

Emek göçünün önceki aşamalarında kadınlardan çok sanayide çalışmak üzere göç eden erkeklerin göçün temel aktörleri olduğu, göç literatüründe de kadınların ancak erkeklerin izleyicisi olarak ele alındığı görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte, önceki aşamalardaki düzenli ve erkek egemen göç kalıplarında önemli bir değişim meydana gelmiş; hizmet sektöründe, özellikle de ev hizmetlerinde çalışmak üzere düzensiz biçimde göç eden kadınlar baskın hale gelmiştir.

Günümüzde "Avrupalı ailenin" sürdürülebilirliğinde ev hizmetlerinde[1] çalışan göçmen kadınlar yadsınamayacak bir rol oynamaya başlamıştır (Anderson, 1999: 117). Ev hizmetlerinde çalışmak üzere göç eden kadınların hatırı sayılır bir bölümünün orta sınıftan eğitimli kadınlar olması da dikkat çekicidir. Bununla birlikte ev hizmetlerinin küreselleşmesi ve profesyonelleşmesi bu iş türünün düşük statüsünü değiştirmemiştir. Yapılan çalışmalar, bu işler formelleşse dahi düşük statü ve düşük ücretli özelliklerinin sürdüğünü göstermiştir (Lutz, 2005: 8).

Yeni dünya düzeninin ev hizmetlerine artan bir talep doğurması kadar bu hizmetlerin kadınlar tarafından yerine getirilmesinin nedenleri de üzerinde durulmaya değerdir. Bu çalışmada küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan sosyoekonomik değişimlerin nasıl artan sayıda kadının "başkalarının kirini temizlemek", "başkalarının çocuklarına ve yaşlılarına" bakmak için dünyanın öbür ucuna gitmelerine yol açtığı açıklanmaya çalışılırken, bir yandan neo-liberal dönüşüm, di-

* Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

1 Bu çalışmada "ev hizmetleri" kavramı, evin idaresi, temizliği, yaşlı ve çocuk bakımını kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanılmıştır.

ğer yandan göçün feminizasyonunun ve ev hizmetlerinin kadınlar tarafından yerine getirilmesinin arkasındaki ataerkil cinsiyet rejimi irdelenemeye çalışılacaktır. Bu amaçla ev hizmetlerinin küreselleşmesinin yol açtığı etkiler ve göçmen kadınların evde çalışırken yüz yüze kaldığı koşullar ele alındıktan sonra, Ankara'da ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar üzerine gerçekleştirilen araştırmanın bulguları değerlendirilecektir.

Küreselleşme ve Göçmen Ev Emeğinin Yükselişi

Tarihin daha önceki aşamalarında da ücretli ev hizmetine yüksek bir talep olduğu ve kadınların ev hizmetlerinde çalışmak üzere göç ettiği görülmüştür. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da bu anlamda yükselen bir eğilim olduğu bilinmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında ev hizmetleri köleler tarafından yerine getirilmiş, Feodalizmin sona ermesinin ardından bu durum bir süre daha devam etmiştir. Bugünkü anlamıyla ev hizmetlerinde çalışma sanayileşme ile ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ve kentleşmenin doğurduğu orta sınıf ve niteliksiz kadın işgücü fazlası, ev hizmetlerinde artan oranda kadın istihdam edilmesinin temel nedenidir. 19. yüzyılda tarımın makineleşmesiyle birlikte çok sayıda kadın köylerden kentlere göç ederek, yeni orta sınıfların hizmetçisi olmak üzere iş aramaya başlamışlardır (Momsen, 1999: 2,3).

Önemli sayıda kuramcı ekonomik gelişmenin ilerleyen aşamalarında kadınların ev hizmetlerinde istihdamının ortadan kalkacağını öngörmüştür. Buna karşın dünyanın dört bir yanından kadınların ev hizmetlerinde çalışmak üzere çeşitli ülkelere göçü 21. yüzyıla damgasını vurmuştur. Birkaç on yıl önce bu işlerin modasının geçeceği, çünkü bu işleri çamaşır, bulaşık makineleri, elektrikli süpürgeler vb. emek sakıngan ev aletlerinin yerine getireceği ve kadınların daha nitelikli işlerde istihdam edilmeye başlanacağı beklenirken, bu beklentinin tümüyle aksi yönündeki gelişmelerin arkasındaki nedenler ne olabilir?

1.1. Küreselleşme ve Neo-liberal Yeniden Yapılandırma Politikaları

Bakım hizmetlerinin hanedeki kadınlardan profesyonel göçmen kadınlara kayması yalnızca cinsiyetçi işbölümünden değil aynı zamanda küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzenin yarattığı sosyoekonomik koşullardan kaynaklanmaktadır. Sosyal refah devletinin çökmesiyle devletin sağlık ve bakım hizmetlerini yerine getirmekten giderek çekilmesi, bakım hizmetlerinin ticarileşmesine yol açmıştır. ABD ve Güney Avrupa ülkeleri gibi sosyal devletin zayıf olduğu ülkelerde ev hizmetlerinde yüksek oranda yabancı işçi çalışırken, aileler için ku-

rumsal desteğin yoğun olduğu ülkelerde yabancı hizmetçiler ve bakıcılara yönelik talep daha azdır (Parrenas, 2001b: 33).

Diğer yandan ülkelerin içinde ve ülkeler arasındaki gelir eşitsizlikleri de söz konusu kaymada önemli bir rol oynamaktadır. Artan gelir adaletsizliği ücretli ev emeğinin artışına önemli oranda katkıda bulunmuştur. Örneğin 1980'lerden itibaren Amerika'da ileri teknoloji işlerinde çalışan yüksek vasıflı elemanların son derece yüksek ücretler alması ücretli ev emeği istihdamını artırmıştır. 1980-90 arasında ortaya çıkan gelir kutuplaşmasıyla birlikte bu sayı da en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Hondegneu- Sotelo, 2001: 5). Ev hizmetleri, fakir göçmen kadınların, refah düzeyi daha yüksek ülkelerin hali vakti yerinde ailelerine bakım hizmeti sağladığı bir uluslararası sitem içinde dağılmıştır (Misra vd., 2005: 3).

Neo-liberal yeniden yapılanmayla birlikte az gelişmiş ülkelerin içine düştükleri ekonomik darboğaz, ailelerinin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kadınları göçe itmektedir. Ev hizmetlerinde çalışmak üzere Avrupa, Amerika ve Asya'daki gelişmiş kapitalist ülkelere veya Suudi Arabistan gibi petrol zengini ülkelere göçün yoğun olduğu ülkelere bakıldığında, önemli bölümünün yapısal uyum politikaları sonucu işsizlik, yoksulluk ve gelir eşitsizliğiyle boğuşan ülkeler olduğu (Filipinler, Fas, Latin Amerika ülkeleri gibi) veya Sosyalist sistemden Kapitalizme geçiş ekonomisi ülkeleri olduğu (Polonya, Arnavutluk, Ukrayna gibi) gözlenebilir. Misra, Woodring ve Merz'in (2005) Polonya'dan Almanya'ya ve Fas'tan Fransa'ya bakım hizmetleri için kadınların göçünü karşılaştırmalı bir biçimde ele alan çalışmaları, küreselleşme ve neo-liberal politikaların göç üzerindeki etkilerini son derece açık biçimde ortaya koymaktadır. Polonya, Doğu Avrupa ülkeleri arasında refah düzeyi en yüksek olan ülke iken, 1990'lardan itibaren ekonomik yeniden yapılanma ile birlikte daha önce güçlü olan tarım ve sanayi sektörünün zayıflamasına izin vererek hizmet sektörüne yönelmiştir. Kamu sektöründeki yıkım ve hizmetler sektörüne kayışla birlikte yüksek düzeyde işsizlik ortaya çıkmış ve Almanya'ya göç işsizlerin tek çıkış noktası haline gelmiştir. Almanya'ya baktığımızda ise sosyal refah devletinin zayıfladığı, sosyal katkı paylarının artırıldığı, temel bakım hizmetleri dışındaki hizmetlerin verilmediği ya da kalitesinin düşürüldüğü görülmektedir. Bu şartlar sonucunda, çok sayıda Polonyalı kadın, turist vizesiyle Almanya'ya göç ederek ev hizmetlerinde çalışmaktadır. Tarıma dayalı son derece güçsüz bir ekonomik yapıya sahip olan Fas'ta ise yapısal uyum reçeteleri üzerine tarım reformları, özelleştirmeler ve yüksek vergi kesintileri devreye sokulmuştur. Son 15 yılda ortaya çıkan aşırı yoksulluk ve işsizlik sonucunda Fas her yıl güçlü tarihsel bağlara sahip olduğu Fransa'ya 25.000 göç vermeye başlamıştır.

Fransa'da yaşlı ve çocuk bakım hizmetleri hem devlet giderlerini azaltmak hem de yeni işler yaratmak amacıyla hızla özelleştirilmektedir. Ancak bu düşük statülü- düşük ücretli bakım hizmetlerinde çalışmak isteyen az sayıda Fransız bulunmaktadır. Bu gelişmelerin sonucunda, Fas'ta işgücüne katılma düzeyleri son derece düşük olan kadınların Fransa'ya ev hizmetlerinde çalışmak üzere göç ettikleri görülmektedir.

Ev hizmetlerinin düşük statüsüne rağmen yüksek giriş engellerinin olmaması ve genel olarak barınmayı da içermesi göçmenler için cazip bir sektör olmasına da yol açmaktadır (Cox, 1999: 135).

Kadınların İşgücüne Katılımındaki Artış

Önde gelen nedenlerden biri kadınların özellikle profesyonel mesleklere olmak üzere, istihdama katılımındaki artıştır. Son yıllarda, özellikle gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranları yüksek düzeylere ulaşmıştır. Örneğin Avrupa Birliği ülkeleri ortalamasında erkeklerin işgücüne katılım oranı % 78.20 iken kadınlarınkinin de % 62.60'a ulaştığı görülmektedir (Romans vd., 2006:3). Bununla birlikte ücretli istihdamın dağılımındaki değişmeyi, ev işlerinin paylaşımındaki değişmenin izleyeceği umudu gerçekleşmemiştir. Ücretsiz ev içi emeğin paylaşımında erkeklerin payında son yıllarda bir artış gözlenmemiştir. Bu durum eşler arasında eşit işbölümü yerine, ev işlerinin başka bir kadına yaptırılmasına yol açmıştır (Lutz, 2005: 6). Geniş aile yapısındaki çözülme, ev içi işlerinin hanedeki kadınlar arasında paylaşılmasını da engellemiştir. Böylece yeniden üretimi gerçekleştiren emek, ayrıcalıklı sınıfsal konumlardaki kadınlar tarafından satın alınabilen bir metaya dönüşmüştür (Parrenas, 2001: 61). Ev kadınlığı ve anneliğe ilişkin kültürel normlardaki değişimler, orta sınıftan ev kadınlarının ev ve ev içiyle ilişkilerinde değişime yol açmıştır. Kadınların ev dışı etkinliklerinin önemi artmıştır. Bu kadınlar giderek, zaman ve emeklerinin daha büyük bir kısmını ev içinin daha temiz bölümlerine, özellikle de tüketim ve çocuklarının eğitimine hasrederken, kirden kurtulma işini ücretli çalışanlara bırakmaya başlamışlardır (Özyeğin, 2005: 122). Diğer yandan ücretli ev emeğine ilişkin literatürde ev hizmetlerinin varlığının orta sınıftan kadınların geleneksel işbölümü ile yüzleşmekten kaçınmalarını ve kendilerini erkeklerle "eşit gibi" algılamalarını mümkün kıldığı çeşitli yazarlarca ifade edilmiştir (Bora, 2005: 124).

Demografik ve Sosyokültürel Etkenler

Göçü açıklarken elbette demografik etkenlerin de göz ardı edilmemesi ge-

rekmektedir. Gelişmiş ülkelerde nüfusun giderek yaşlanması bakım hizmetlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise giderek artan ve işsiz bir genç nüfusa sahiptir.

Göç veren ülkelerdeki sosyokültürel koşullar da önemlidir. Örneğin neredeyse ev hizmetlerinde çalışmak üzere kadınların göçünün "markası" haline gelen Filipinlerde ekonomik problemlerin yanı sıra, kadınların Filipinlerdeki işgücü piyasalarında yüksek düzeyde cinsiyete dayalı ayrımcılıkla karşı karşıya olması, geleneksel olarak erkeklerden çok kadınların ailelerine bakmakla yükümlü olması, Filipinlerde fiziksel şiddet vb. sınırlı gerekçeler haricinde boşanmanın yasal bir seçenek olmaması ve bu nedenle pek çok kadının göçü, evliliklerinden bir kaçış olarak görmesi gibi etkenler de çeşitli sınıfsal konumlardan Filipinli kadınların yoğun olarak göç etmesinde etkilidir (Parrenas, 2001a).

Görüldüğü gibi sözü edilen tüm etkenler birbiriyle bağlantılıdır, tek başına hiçbir gerekçe bu gelişmeyi açıklayamayacaktır. Diğer yandan göçmen kadınların bakım hizmetlerinde yer almaları yalnızca yukarıda sözü edilen nedenlerden ve göçmen kadınların düşük vasfa sahip olmalarından veya dil yetersizliklerinden kaynaklanmamakta, daha çok, gelişmiş ülkelerin işgücü piyasalarındaki cinsiyete ve milliyete dayalı ayrım sonucunda ev hizmetlerinin göçmen kadınlara açık az sayıdaki meslekten biri olduğu gerçeğini yansıtmaktadır (Raijman vd., 2003: 730).

2. İşyerine Dönüşen 'Ev' ve Evde Çalışma Koşulları

Evde gerçekleşiyor olması nedeniyle ve temizlik, yemek pişirme, çocuk bakımı gibi işlerin kadınların ailelerine duydukları sevginin doğal uzantıları olarak görülmesi gibi nedenler ev hizmetlerinin uzun bir süre iş olarak kabul edilmemesine yol açmıştır (Hondegneu- Sotelo, 2001: 9). Gelişmiş ülkelerdeki orta sınıf ailelerin evlerinin, göçmen kadınların işyerlerine dönüşmesi, kamusal alan özel alan ayrımını da muğlâklaştırmıştır.

Ev hizmetlerinde göçmen kadın emeği kullanılması, aynı evin işçi ve işveren kadın arasındaki sınıfsal ve etnik ayrımın gözler önüne serilmesine yol açabildiği gibi, çoğu zaman arada "kurgusal bir akrabalık bağı" oluşturularak bu ayrım görmezden gelinmeye çalışılmaktadır. Özyeğin'e (2005: 131-132) göre işyerinde iş ilişkilerinin çoğunun aile metaforuyla sınırlandırılması, işçi ve işveren arasındaki sınırları, özellikle de işverenin iş süreci üzerindeki idareci denetimini tanımlamayı güçleştirir. Bununla birlikte özellikle bakım hizmetlerinin bir sevgi ve ilgi işi olarak kurgulandığı durumlarda, bakıcı kadınların üzerindeki denetimin ve bas-

kının görünmez akrabalık bağı yoluyla daha yüksek düzeyde kurulabildiği ve işin koşullarıyla ilgili sınırlardaki belirsizliğin bakıcı kadınlar için bir dezavantaj oluşturduğu ileri sürülebilir. Örneğin Lan'in (2003: 541) araştırmasında yer alan, Tayvan'da iki kız annesi 60 yaşında bir kadının bakımını üstlenen Filipinli Angelina, onu bir bakıcı değil de aileden biri olarak görmelerinden memnuniyet duymaktadır. Bununla birlikte aradaki bu bağ kızlarının "lütfen dışarı çıkma, sen gidersen annemiz yemek yemez" demeleri üzerine tatil günlerinde de ücret almadan çalışmayı sürdürmesine yol açmaktadır. Hondegneu- Sotelo (2001: 11), maternalizmin kadınlar arasında etnik ve sınıfsal eşitsizliği yeniden üreten iktidar mekanizmalarına hizmet etmesinin yanında, günümüzde yaygınlaşan mesafeli ilişkilerin de göçmen kadınların sosyal varlığını reddederek eşitsizliği şiddetlendirdiğini öne sürmektedir. Yapılan çalışmalarda göçmen kadınların bir bölümü işverenleriyle aralarındaki kurgusal akrabalık bağından memnunken, bir bölümü de işverenleriyle aralarına mesafe koymakta ve onlara iş dışı yaşamlarıyla ilgili bilgi vermemektedir (Hondegneu- Sotelo, 2001 ve Lan, 2003). Diğer yandan ev, yalnızca içeridekilerin bilebildiği aile sırlarının paylaşıldığı bir mekândır. Ailenin özel sırlarına ister istemez ortak olan göçmen kadınların önemli bölümü bu durumdan hoşnut değildir.

Ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar, cinsiyetleri, ırkları, renkleri, ülkedeki yasadışı statüleri ve işyerlerinin 'dışarıdakilere' kapalı, 'gözlerden uzak' bir alan olması sonucunda her tür sömürü ve istismara açıktır. Özellikle izinsiz çalışan kadınlar, istihdamının suç teşkil etmesi, sosyal haklarının reddedilmesi, sosyal konumlarının yasadışı sayılması gibi daha fazla yük ve istismarla yüz yüze gelmektedir. Eğer işleriyle ilgili olarak yakınırlarsa sınır dışı edilmekle tehdit edilmektedirler (Hondegnou- Sotelo: 27). Örneğin İspanya'da ve İngiltere'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların çalışma izinlerinin yenilenmesi tümüyle işverenlerine bağlıdır ve bu durum onları yoğun istismara açık hale getirmektedir (Anderson, 1999: 123).

Özellikle gelişmiş ülkelerde ev hizmetlerinin göçmen kadınlar tarafından yerine getirilmesi son derece yaygın bir hal almış olmasına rağmen, bu kadınlar az sayıda ülkede yasal bir statüye kavuşturulmuştur. Ev hizmetlerinde göçmen istihdamını düzenlemiş olan ülkelerin önemli bölümünde bile, illegal olarak istihdam edilenlerin sayısının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Örneğin 2000 yılında İtalya'da çalışan 65.000 kayıtlı Filipinli'ye karşılık, 100.000 ila 150.000 kayıtsız Filipinli'nin bulunduğu belirlenmiştir (Lindio- Macgovern, 2003: 514).

Yalnızca işin güvencesiz niteliği değil, ev hizmetleri içindeki keskin etnik hiyerarşi de göçmenler açısından bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bu hiyerarşi, evde çalışan kadının ücreti, sözleşme, çalışma saatleri ve diğer alanlarda maruz kaldığı sömürüyü belirlemektedir (Narula, 1999:148). Bir özel acente aracılığıyla İsrail'de yaşlı bir kadının bakımında çalışmaya başlayan bir Filipinli hemşire kadın içinde bulunduğu durumu şöyle anlatmaktadır:

> İmzaladığım sözleşmede İsrail'de iki yıl kalmam gerektiği ve bana aylık 700$ ödeneceği yazılıydı. Ancak ben yalnızca 500$ alabiliyorum ve bu da dolar olarak ödenmiyor. Bazen çok geç ödeme yapıyorlar. Benim aileme para göndermem ve buraya gelirken ödediğim 4000$ uçak parasını geri ödemem gerekiyor (Elman, Laacher, 2003'ten aktaran Çelik, 2005: 61).

Bununla birlikte bu kadınları pasif kurbanlar olarak görme hatasına düşmemek gerekmektedir. Bir yandan bu kadınların önemli bölümü kendilerini ve ailelerinin hayatlarını değiştirmek üzere yola çıkmakta ve mücadele etmektedirler. Diğer yandan bu kadınların bir bölümü aralarında kurdukları formel veya enformel ağlarla maruz kaldıkları istismar ve sömürüye karşı koymaya çalışmaktadırlar.

3. Ankara'da Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma

Türkiye'de bu alanda sağlıklı istatistiklerin tutulamaması ve az sayıda bilimsel çalışma gerçekleştirilebilmiş olması nedeniyle, Türkiye'ye göç ederek ev hizmetlerinde çalışan kadınların sayısı, göç süreçleri ve çalışma koşulları hakkında yeterli ve düzenli bilgi bulunmamaktadır.

Bu alanda gerçekleştirilen az sayıda çalışma Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan kadınların gerek göç süreçleri gerek göç sonrası çalışma ve yaşam koşullarının diğer ülke örnekleriyle benzeştiğini ortaya koymaktadır. Ülkelerinde başka istihdam imkanı bulamayan veya son derece düşük ücretlerle istihdam edilen, başta Moldova'daki Gagauz Bölgesi'nden olmak üzere, Sovyet sonrası Türki Cumhuriyetleri'nden kadınlar, dil benzerliği ve coğrafi yakınlıkları dolayısıyla Türkiye'ye göç etmekte ve artan oranda göçmen kadın orta sınıf aileler tarafından ev hizmetlerinde istihdam edilmektedirler (Erder ve Kaska, 2003; Çelik, 2005). Düşük ücretle, yatılı kalarak ve çoğunlukla izin kullanmaksızın bakım ve temizlik işlerini üstlenmeleri nedeniyle, Türkiye'de ev hizmetlerinde göçmen kadın işgücü talebinin giderek artmasına yol açmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı

İlgili literatür ışığında bu araştırmanın amacı Türkiye'ye eski Doğu Bloku ülkelerinden göç ederek ev (bakım) hizmetlerinde çalışan kadınların göç nedenleri, göç süreçleri, yasal statüleri ve yüz yüze kaldıkları sorunlarla ilgili aydınlığa çıkarılmamış noktaları tüm yönleriyle ortaya koymaya ve çözüm yolları üretmeye çalışmaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada eski Doğu Bloku ülkelerinden göç ederek Ankara'da ev hizmetlerinde çalışmış ve çalışmayı sürdüren on iki kadınla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler iki buçuk aylık bir süre içinde tamamlanmıştır. Romanya'dan gelen bir kadınla yapılan mülakat haricinde tüm mülakatlar Türkçe gerçekleştirilmiştir. Dört kadınla yapılan görüşmelerde kayıt cihazı kullanılabilmiştir, diğer görüşmeciler ise kayıt cihazı kullanımını reddetmiştir. Kadınların bir bölümünün Türkçeyi yeni öğreniyor olması, araştırmanın önündeki sınırlılıklardan birini oluşturmuştur.

Bu kadınların düzensiz göçmen olması ve sınırlı sayıdaki alan çalışmasının haricinde haklarında bilgi ve istatistikî veri bulunmaması nedeniyle, görüşmecilere ulaşmak için kartopu yöntemi kullanılmıştır. Görüşme talebinde bulunulan 23 kadından yedisi görüşmeyi reddetmiş, dördü ise Türkçe bilmediği için görüşme gerçekleştirilememiştir. Kadınların kayıt dışı statüleri, sınır dışı edilme ve işten çıkarılma korkuları, araştırmanın en temel kısıtı olmuştur. Görüşmelerin analiz edilmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Görüşme yapılan 12 kadından 8'i Moldovalı, 3'ü Türkmen ve 1'i Romanya'lıdır. Kadınların uyruk, yaş, medeni durum, çocuk sayısı ve yasal statülerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Görüşme yapılan kadınların tümü farklı mesleki deneyimlere sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, kadınlardan biri sosyal hizmet uzmanı, biri anaokulu öğretmeni, biri sağlık memuru, biri muhasebeci, biri terzi olarak ve diğerleri de çeşitli fabrikalarda işçi olarak çalışmıştır.

TABLO.1 Görüşme Yapılan Kadınların Temel Özellikleri

Uyruk	Medeni Durum	Yaş	Çocuk Sayısı	İkamet İzni	Çalışma İzni
Moldova	Türkle Evli	39	2	Var	Var
Moldova	Türkle Evli	37	2	Var	Yok
Moldova	Evli	49	2	Yok	Yok
Moldova	Evli	50	3	Yok	Yok
Moldova	Evli	32	2	Yok	Yok
Moldova	Evli	51	2	Yok	Yok
Moldova	Evli	53	2	Yok	Yok
Moldova	Bekar	30	X	Var	Var
Türkmenistan	Evli	42	2	Yok	Yok
Türkmenistan	Evli	31	2	Yok	Yok
Türkmenistan	Boşanmış	52	2	Yok	Yok
Romanya	Bekar	31	X	Var	Var

Göç Nedenleri

Görüşme yapılan kadınlardan biri haricinde tüm kadınların göçü aile yaşam stratejilerinin bir parçasıdır.

Ülkelerindeki yüksek işsizlik, düşük ücret (aylık ortalama 15-30$) ve zorlayıcı ekonomik koşullar, tüm kadınlar tarafından ortaya konan göç gerekçesi olmuştur. Kadınların tamamı sistemin çöküşünden rahatsızlıklarını dile getirmiştir. "Ben Ruslardan çok memnundum. Bence herkes de memnundu. Tamam çok zengin değildik ama herşeyimiz vardı. Burada çok kötü anlatmışlar size ama bizim durumumuz çok iyiydi. Şimdi ne fabrika kaldı ne iş kaldı."

Ducia'nın "Biz şimdi sıkıntı çeksek de daha önce yaşamı gördük. Peki bizim torunlarımız ne görecek?" sorusu, çöküş sonrası süreçte doğan çocukların geleceğine ilişkin umutsuzluğu açıkça ortaya koymaktadır.

Kadınlardan dördünün eşi işsiz, bunlardan iki tanesinin eşi ise ağır hastadır. Erkeklerin işsiz olması veya düşük ücretli bir işte çalışıyor olmaları ve yurtdışında da Moskova'daki ağır inşaat işleri haricinde istihdam şansına sahip olmamaları, ailenin temel ekonomik yükünü kadınların sırtlanmasına yol açmıştır. Moldovalı Sonia bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

> Sizin burada kadınlar rahat. Erkekler çalışıyor eve para getiriyor. Üstelik hiç ağır işte çalışmıyorsunuz. Ben iki yıl pazarda çalıştım, çuvalı sırtlanıp taşırdım. Yıllarca inşaatta çalıştım. O kadar soğukta kaldım, o kadar ağır şartlarda çalıştım ki, sonunda sağlığımı kaybettim. Burada kadınlara ağır iş yaptırılmıyor, ne güzel. Ama

bazıları karılarını çalıştırmıyor. O çok kötü. Ben çalışmadan duramam.

Kadınların önemli bölümü erkeklerin eve para getirememesinden ve yüksek alkol tüketiminden yakınmaktadır. Kadınlardan biri yüksek alkol tüketimi sorununu şöyle dile getirmiştir: "O kadar çok sorun var ki, hiç birini çözemiyorsun. Çocuklar aç, doyuramıyorsun, tek çözüm içmek. Orada herkes birbirine boş ver hadi içelim diyor."

Küçük çocuk sahibi kadınlar, çocuklarının eğitim masraflarını karşılamak, çocukları evli kadınlar ise kendilerinin ve çocuklarının evlerini geçindirmelerini sağlamak amacıyla geldiklerini ifade etmişlerdir.

Eşleri ağır hasta olan iki kadın, artık ülkelerinde tedavinin çok masraflı olduğunu ve burada çalışmaksızın tedavi masraflarını karşılamanın mümkün olamayacağını söylemişlerdir. Devlet hastanelerindeki koşullar son derece olumsuz olduğu için, tedavi vizite ücreti 40-50$ arasında değişen özel doktorlar tarafından yürütülmektedir. Bu kadınlar Türkiye'de kazandıkları aylık ücretin tamamına yakınını tedavi ve ilaç masrafları ila eş ve çocuklarının yaşamlarını sürdürmesi amacıyla memleketlerine göndermektedir.

Kadınların önemli bölümü memleketlerine döndüklerinde ev almayı planlamaktadır. Ancak ev fiyatlarının sürekli yükselmesi nedeniyle dönüş sürelerini giderek ertelemektedirler.

Türkiye'ye Göç Süreci

Kadınların Türkiye'yi tercih nedenlerinin en başında "Türk" kökenli olmak, dil öğrenme kolaylığı, tarihsel ve coğrafi yakınlık gelmektedir.

Kadınlar ya memleketlerindeki arkadaşlarından aldıkları ajans adres ve telefonları yoluyla ajanslarla bağlantı kurarak veya Türkiye'de çalışmakta olan akraba veya arkadaşlarının onlara iş bulması yoluyla Türkiye'ye gelmektedir. Görüşmecilerin tamamı Türkiye'ye turist vizesiyle yasal yollardan giriş yapmıştır. Ajanslar ilk ücretlerinin tamamına el koyduğu için, kadınların önemli bölümü iş değiştirme sürecinde ülke içinde kurdukları ağları kullanmayı tercih etmektedir.

Görüşme yapılan 12 kadından 8'i Türkiye'ye daha önce gelmiş, altı aylık veya bir yıllık sürelerle Türkiye'de bakım hizmetinde çalıştıktan sonra ülkelerine geri dönmüşler ve ülkelerindeki koşullara bağlı olarak çeşitli sürelerle Türkiye'ye giriş çıkış yaparak ev hizmetlerinde çalışmışlardır. 2003 yılında yürürlüğe giren 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Yasa ile yabancıların çalışma izni ve cezalara ilişkin düzenlemeler, kadınların Türkiye'ye sık sık giriş çıkış

yapmalarını engellemiş ve Türkiye'de kalış sürelerini uzatmıştır.[2]

Kadınların önemli bölümü göç masraflarını karşılamak üzere borç alarak yola çıkmışlardır. Özellikle Türkmen kadınlar yüksek faizle borçlanmış olmaktan yakınmışlardır. Borç alan kadınlar 3-4 aylık ücretlerini tümüyle borca yatırmışlardır.

Evde Çalışma Koşulları

Türk erkeklerle evlenmiş olan iki kadın haricinde bütün kadınlar yatılı kalmakta ve yaşlı/çocuk bakımıyla birlikte evin diğer tüm işlerini yerine getirmektedirler. Yapılan görüşmeler, ev hizmetlerinde çalışan işçi ve işvereni arasında kurulan "maternalist" ilişkileri gözler önüne sermektedir. Kadınların tamamına yakını, kendilerine evin bir ferdi gibi davranıldığını ifade etmiştir. Kadınlardan ikisi bakımını üstlendikleri yaşlı kadına "anne" diye hitap etmektedir. Bununla birlikte, bir Türk'le evlenerek kendi hesabına çalışmaya başlamış olan bir kadın bu çalışma koşullarının kendisini işverene ne denli tabi kıldığını "ne kadar iyi davransalar da yatılı kalmak zor. Bazen kendimi evin bir eşyası gibi hissederdim" sözleriyle açıklamıştır. Maternalist ilişkiler çoğunlukla sınıf çelişkisini gizlese ve kadınlar için daha katlanılır çalışma koşulları meydana getirse de, kadınları daha çok baskı altına alan ve emek sürecinin denetimini artıran koşullar da yaratabilmektedir. Yaratılan sanal akrabalık bağı en çok kadınların izin kullanmasına karşı bir baskı unsuru yaratabilmektedir. Örneğin 90 yaşında bir kadının bakımını üstlenen 32 yaşındaki Olga'nın işvereni bu durumu, "O bizim kızımız, bizim için çok değerli, başına bir şey gelmemesi için asla yalnız başına dışarı çıkmasına izin vermem. Her yere birlikte gideriz, günlere, komşulara birlikte gidiyoruz, birlikte geziyoruz" sözleriyle ifade etmektedir. Nitekim kadınların tümü haftada bir gün 10.00-18.00 arası izinli olduğunu söylemiş olmakla birlikte, önemli bir bölümünün son derece kısıtlı olan bu izni dahi kullanamadıkları anlaşılmıştır. Haftada sekiz saatlik izinlerini dahi kullanamayan ve bakımını üstlendikleri hasta, yaşlı ve çocuklardan başka kimseyle iletişim kurma şansı olmayan kadınlar, ciddi psikolojik sonuçlar yaratmaya gebe bir toplumsal yalıtımla yüz yüze gelmektedir. İzin kullanma şansına sahip olan kadınlar ise, memleketlerinden gelen diğer kadınlarla parklarda buluşup yemek yiyerek, sohbet ederek ve vitrin bakarak zamanlarını geçirmektedir. Ancak sınır dışı edilme korkuları nedeniyle kalabalık ortamlarda aralarında konuşmamakta, başörtüsü, gözlük takarak, altın dişlerini gizlemek üzere ağızlarını kapatarak polisten gizlenmeye çalışmaktadırlar.

---

2 Yabancıların çalışma ve ikametlerine ilişkin yasal düzenlemelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Halis Kıral, 2006.

Kadınların işleri tanımlı değildir ve zaman kullanımları hanedeki günlük gereksinimlere göre belirlenmektedir. Aldıkları ücret 350–450 $ arasında değişmektedir.

Görüşmecilerin hemen hepsi çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin sorunlarını dile getirmekten başlangıçta kaçınmaktadır. Tümünün ilk dile getirdiği sorun çocuklarına duydukları özlemdir. Küçük çocuk sahibi kadınların çocuklarının bakımını ya çalışmayan eşleri veya anneleri üstlenmiştir. Yüksek ceza bedelleri, polis korkusu; kötü gözle bakılmak, yalnızlık ve can sıkıntısı da sıkça dile getirilen sorunlardır. Tüm kadınlar halen yanında çalıştıkları işverenlerine ilişkin son derece olumlu yorumlar yapmışlardır. Hemen hepsi kendisini aileden biri gibi hissettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte göçmen kadınların çalıştıkları evlerde yapılan görüşmelerde, uzun sürelerle ve elverişsiz koşullarda çalıştırıldıkları ve birçoğunun aşağılanmaya maruz kaldığı gözlenmiştir.

Kadınların önemli bölümü, evde çamaşır ve bulaşık makinesi olmasına rağmen, çamaşır ve bulaşıkları ellerinde yıkamaktadır. Kendi memleketlerinde çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve elektrik süpürgesi çok pahalı olduğu için kullanamadıklarını, dolayısıyla bu durumu yadırgamadıklarını belirtmişlerdir.

Az sayıda kadın işvereninden ve çalışma koşullarından kaynaklanan sorunlara ilişkin geçmiş deneyimlerini aktarmıştır. Kötü muamele, yemek kaplarının, çamaşırlarının ve yemek masasının ayrılması, yemek verilmemesi, ayrı bir oda veya yatak verilmemesi, ücretin eksik ödenmesi, elverişsiz koşullarda çalıştırılma en çok yakınılan sorunlardır.

Bazı görüşmeciler geçmiş çalışma deneyimlerinden söz ederken ailenin diğer üyeleriyle aynı sofrayı paylaşamadıklarını ve bir kadın ise kendisine yemek verilmediğini dile getirmiştir: "İstanbul'da zengin bir ailenin dubleks evinde çalışıyordum. Sabah altıdan gece on bire kadar yapacağım tüm işler belliydi. Hep ayaktaydım, çok yoruluyordum. Yemek saatlerinde yemeği pişirip, servis yapıp mutfakta bana da bir şeyler artmasını bekliyordum. Çoğu zaman bana hiçbir şey kalmıyordu. Aç kaldığım çok zaman oldu. Bu şartlarda çalışmaya beş buçuk ay dayanabildim." Kadınların yasadışı statüleri, çalışma şartları ve ücretler ne şekilde düzenlenirse düzenlensin, onları adli mercilere başvurmaktan alıkoymaktadır. Örneğin dört yıl süreyle bir evde çocuk bakan bir Moldovalı kadın evine geri dönerken toplu olarak alması gereken 6000 Doların yerine kendisine 2500 Dolar ödediklerini, ancak hiçbir yere şikayet etme şansı olmadığı için o ücreti kabul ederek memleketine dönmek zorunda kaldığını ifade etmiştir: "Ülkeme dönünce ev almak umuduyla dört yıl boyu tek kuruş almadan çocuk baktım. Sonunda hak

ettiğim paranın yarısını bile vermediler. Madem veremeyeceklerdi, niçin onca yıl beni çalıştırdılar."

Gelecek Planları

Ailelerinin sosyoekonomik koşullarını iyileştirmek amacıyla göç eden 11 kadının da gelecek planları aileleriyle ilgilidir. Kadınların hiçbiri kendilerine ilişkin bir hayal veya plandan söz etmemiştir. Hemen hepsi bir ev sahibi olmayı ümit etmektedir. Bunun yanında eşlerinin iyileşmesi ve çocuklarının iyi okullarda okuması en çok dile getirdikleri planlardır. Tüm görüşmeciler ekonomik şartların elverişli olması durumunda kendi ülkelerinde yaşamayı tercih edeceklerini belirtmişlerdir. İki çocuk annesi olan ve eşinden ayrıldıktan sonra çocukları için Türkiye'ye göç ederek bir Türk'le evlenen Tania gelecekten beklentisini şu sözlerle anlatmıştı: "Tek istediğim ekmek, barış ve sağlık. Bunlara sahip olduktan sonra her şeyle mücadele edebilirim."

SONUÇ

Gelişmiş kapitalist ülkelerde refah devletinin çöküşüyle birlikte devletin bakım hizmetlerinden çekilmesi, nüfusun yaşlanması, kadınların artan oranda işgücüne katılımı ve geniş aile yapısının çözülmesiyle, geleneksel olarak, kadınlar tarafından ücretsiz olarak yerine getirilen ve bir bölümünü de devletin üstlendiği tüm yeniden üretim faaliyetleri için ücretli emeğe yönelik yoğun bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Erkeklerin ev hizmetlerini paylaşmaktan kaçınması ve bu hizmetlerin düşük statülü ve düşük ücretli yapısı sonucunda, bu hizmetler için giderek daha çok göçmen kadın emeğine başvurulmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından eski Doğu Bloku ülkelerinin ve küreselleşme ile birlikte kapitalist piyasalara eklemlenmeye çalışan yapısal uyum politikalarının kurbanı olan geleneksel tarım ülkelerinin yüz yüze geldiği yoksulluk, gelir adaletsizliği ve işsizlik, bu ülkelerdeki çok sayıda kişinin tarihsel olarak formel veya enformel bağları bulunan gelişmiş ülkelere göçüne neden olmaktadır. Türkiye de eski Sovyet ülkelerinden kadınların yoğun biçimde göçüne sahne olmaktadır.

Erken kapitalistleşmiş ülkelerde ücretli ev içi emeğine duyulan ihtiyaç, "ev içi emeğin kadın emeği" olması gerektiğine yönelik güçlü ataerkil kalıplar ve göçmen kadınların ancak düşük ücretli, düşük statülü ve enformel işlerde kendilerine yer bulabilmelerine yol açan cinsiyetçi ve ırkçı bakış açıları, ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların sayısının günbegün artmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda ev hizmetlerinin küreselleşmesinin yeniden üretim faaliyetinin sınıf, cin-

siyet ve etnisite temelinde bölüşümünü ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kadınların işverenlerinin özel alanını oluşturan evlerde istihdam ediliyor olmaları, aralarındaki ilişkiyi çeşitli yönleriyle diğer ücretli iş ilişkilerinden ayırmaktadır. Örneğin genel olarak kadın işveren ve göçmen işçi arasında kurulan maternalist ilişkiler bir yandan göçmen kadın üzerindeki denetimi ve baskıyı artırırken bir yandan da gittiği ülkede ayakta kalmasını kolaylaştıran bir koruma mekanizması oluşturmaktadır. Bu kadınların göze görünmeyen bir alanda görünmeyen bir hizmet üretiyor olmaları ve dezavantajlı yasal, etnik, sınıfsal konumları onları her tür istismara açık hale getirmekte, izole etmekte ve insanlık dışı çalışma koşullarına karşı koyma güçlerini zayıflatmaktadır.

Kadınların ev hizmetlerinde çalışmak üzere göç süreci çözümlenirken üç köklü değişken göz ardı edilmemelidir: üretim ilişkileri, ataerkil cinsiyet sistemi ve etnisiteye dayalı ayrımcılık. Bu nedenle uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemelerin göçmen kadınların haklarını koruyucu biçimde düzenlenmesi ve uygulanmasının yanı sıra, göçmen kadınların görünür kılınması ve hak kazanımları için ortaya konacak her tür politikanın çok boyutlu, uzun vadeli ve küresel politikalar olması gerekmektedir. Bunun yanında gerek uluslararası örgütlenmelerin, gerek ulusal göçmen, kadın ve işçi sınıfı hareketlerinin göçmenlere ve kadınlara karşı ayrımcılığın sona erdirilmesi ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi için güçlü bir savaş vermeleri gerekmektedir.

Kaynakça:

Anderson, Bridget (1999) "Overseas Domestic Workers in The European Union", Gender, Migration And Domestic Service, London, Routledge, s. 117- 134.

Bora, A. (2005), Kadınların Sınıfı:Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. İstanbul, İletişim Yayınları.

Cox, Rosie (1999), "The role of Ethnicity in Shaping the Domestic employment Sector in Britain, Gender, Migration And Domestic Service, London, Routledge, s. 134-148.

Çelik, Nihal (2005), Immigrant Domestic Women Workers in Ankara and İstanbul, The Graduate School of Social Sciences of METU, Ankara, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Elman, M., Laacher, S. (2003), "Migrant Workers in Israel: A Contemporary Form of Slavery", http://www.fidh.org/magmoyen/rapport/2003/il1806f.pdf.

Erder, Sema., Kaşka Selmin (2003), Duzensiz Goc ve Kadin Ticareti: Turkiye Örneği, UNFPA, International Organization for Migration, Geneva.

Hondegneu- Sotelo, Pierrette (2001), Domestica, London, University of California Press.
Kıral, Halis (2006), Yabancıların Türkiye'de Çalışma Esasları, Ankara, TİSK.
Lan, Pai Chai (2003), "Negotiating Social Boundaries and Private Zones: The Micropolitics Of Employing Migrant Domestic Workers", Social Problems, 50 (4): 525-549.
Lindio- McGovern, Ligaya (2003), "Labor Export in The Context of Globalisation: The Experience of Filipina Domestic Workers in Rome", International Sociology, 18 (3), s. 513-534.
Lutz, H., Schwalgin S. (2005), "When Homes Become A Workplace: Domestic Work As An Ordinary Job?" The International Conference on "Migration and Domestic Work in Global Perspective, Wassenaar May, 26th-29th 2005.
Misra, Joya, Woodring, Jonathan, Merz, Sabine N. (2006), "The Globalisation of Carework: Immigration, Economic Restructuring and the World System", The International Conference on "Migration And Domestic Work In Global Perspective, Wassenaar May, 26th-29th 2006.
Momsen-Henshall, J. (1999): "Maids On The Move: Victim Or Victor", Gender, Migration And Domestic Service, London, Routledge, s. 1-20.
Özyeğin, G. (2005), Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri, Ankara, İletişim Yayınları.
Parrenas, R. S. (2001a), Servants Of Globalization : Women, Migration And Domestic Work, California, Stanford University Press.
Parrenas, R. S. (2001b), "Between Workers: Migrant Domestic Work and GenderInequalities in The New Global Economy", Concilium: Revue Internationale de Theologie (5), s. 28-39.
Raijman R., Schammah-Gesser S., Kemp, A. (2003), "International Migration, Domestic Work And Care Work: Undocumented Latina Migrants In Israel", Gender&Society,17 (5), s. 727-749.
Romans, Fabrice, Hardarson, Omar S. (2006), Statistics in Focus, Eurostat, European Communities.
Yeates, Nicola (2005), "Global Care Chains: A Critical Introduction", Global Migration Perspectives, No: 44, Global Commission on International Migration, Switzerland.

ABSTRACT

"Globalization of Domestic Work: The Migrant Domestic Workers in Turkey"

This paper is about the globalization of domestic work and undocumented migrant domestic workers in Turkey. In this paper, firstly, globalization and the evolution of migrant domestic female labour are examined. Secondly the legal and social positioning of migrant domestic workers and conditions of working at homes which are become workplaces are emphasized. Consequently the results of qualified research on the migrant domestic workers from Post-Soviet countries in Ankara are discussed in the light of the literature. The gender and class relations are regarded while approaching the status of migrant female workers as a social phenomenon.

ÖZET

Ev Hizmetlerinin Küreselleşmesi: Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar

Bu bildiride ev hizmetlerinin küreselleşmesi ve Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ele alınacaktır. Çalışmada öncelikle küreselleşme ve göçmen eviçi kadın emeğinin yaygınlaşması incelenmiş, ardından ev hizmetlerinde çalışan göçmen emekçilerin yasal ve toplumsal konumlanışıyla işyerlerine dönüşen evlerde çalışma koşullarına dikkat çekilecektir. Son olarak Ankara'daki Sovyetlerin dağılmasından sonra göç ederek ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar üzerine gerçekleştirilen nitel araştırmanın sonuçları ilgili literatür ışığında tartışılacaktır.Göçmen kadın işçilerin toplumsal konumlarına toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkileri göz önünde tutularak yaklaşılacaktır.

Soru-Cevap Bölümü

Gülay Toksöz: Ben aslında soru sormaktan ziyade önce üç arkadaşa da teşekkür ederek başlamak istiyorum, çünkü birbirini tamamlayan sunuşlar oldu: Başak evde yeniden üretici faaliyetlerin yaşamın sürmesindeki önemli rolüne dikkat çekti. Nitekim cinsiyetçi iş bölümü bunu kadınlara yüklüyor ve ancak sosyal refah devleti tipine göre farklılaşan biçimde kamusal olarak üstlenilmesi söz konusu olabiliyor. Saniye'nin sunuşunda, ki bunun en ileri örneği Kuzey Avrupa İskandinav ülkelerinde mevcut, devletin çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerini üstlenmesi ölçüsünde yeniden üretici faaliyet dediğimiz faaliyetlerin kadının üzerindeki yükü hafifliyor. Ama ortadan kalkmıyor. Çünkü Çağla'nın da belirttiği gibi ev içi işlerde erkeklerin katılımını sağlamak dünyanın hemen hiçbir yerinde mümkün değil. Yani kısmi paylaşmalar olabilir ama gerçek bir paylaşmadan söz etmek mümkün değil. Tam bu noktada Avrupa ülkelerinin yaşadığı ikilemle yüz yüze geliyoruz. Yani nüfus artışındaki azalmaya bağlı olarak iş gücüne katılma ihtiyacı konusuna. Nüfusun daha büyük bir kısmını, kadınları daha çok mobilize etmeye ihtiyaç duyuyorlar ama öte yandan kadının iş gücüne artan katılımı bu bakım hizmetlerinin kamusal olarak yerine getirilmesini gerekli kılıyor. Ama var olan ekonomik yapı, yani küçülen sosyal devlet anlayışı içinde bu karşılanamadığı noktada bu hizmetlerin göçmen kadın emeği üzerinden karşılanması yoluna gidildiğini görüyoruz. Ve bu karşılanma sosyal devletin en güçsüz olduğu ve kadın iş gücüne katılım oranının göreli düşük olduğu ama arttırılmasının hedeflendiği Güney Avrupa ülkelerinde daha belirgin olarak ortaya çıkıyor. Geliyoruz oradan ev hizmetleri noktasında Türkiye'nin durumuna. Türkiye'de çok düşük bir iş gücüne katılım oranı var aslında. Türkiye'de lâfzî olarak bunu arttırma niyetinden söz edilmesine rağmen gerçekte bu konuda ciddi bir kamusal girişim olmadığının altını çizeyim. Ama orta ve orta üst gelir gruplarında giderek profesyonel mesleklerde çalışan kadınların sayısının artması buna karşın ev içi yükümlülüklerinde hiçbir azalmanın söz konusu olmaması Türkiye'de de kadınları ev hizmetlerini giderek işte piyasadan ve göçmen kadın emeğiyle karşılamaya yönlendiriyor. Benim burada

dikkat çekmek istediğim husus şu; Güney Avrupa örnekleri bize gösteriyor ki, yasallaştırma faaliyetleri söz konusu olduğunda önemli bir kısım özellikle ev hizmetlerinde çalışan kadınların yasal oturma iznine ve çalışma iznine sahip olmasını sağlayacak düzenlemeler. Bunun Türkiye açısından da ciddi bir şekilde gündeme gelmesi lazım, çünkü mevcut yabancıların çalışmasına ilişkin yasa çalışma iznini vermek için ülkede en az altı aydır yasal ikamete sahip olunmasını ya da Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye konsolosluklarına başvurularak çalışma izni alınmasını gerekli kılıyor. Ev hizmetlerini biliyoruz, Türkiye'de ev hizmetleri iş kanunu alanında olan bir çalışma biçimi değil. Sosyal sigortalılık açısından bir işverenin yanında evde düzenli çalışanlar aslında sigortalı olabilir ama geçici yevmiyeli tarzda çalışanlar için de bir sosyal güvenlik söz konusu değil. Türkiye genelinde zaten evde düzenli çalışan kadınlar bile bunlar sigortalı çalıştırılmazken nerede kaldı göçmen kadının sigortalı çalıştırılması. İşte Çağla tarafından son verilen örnek ne kadar istismara açık olduğunu da gösteriyor durumun. Ben dünkü sunuşumda da onu belirtmeye çalıştım: Bu bir ikame değil, tümüyle boş olan bir alanın doldurulmasıdır. Özellikle tam zamanlı bakım hizmeti, konusunda kadınların göç etmesinin ve çalışmasının önünü alamayacağımız çok açık. Ekonomik koşulları onları buna zorluyor. Çevre ülkelerden en azından bu ülkede yasal ikamet etmeleri ve yasal çalışma iznine sahip olmaları ve çalışma koşullarının en azından asgari standartlarının belirlenmesi açısından, mutlaka Türkiye kamuoyunun bu doğrultuda oluşturulması, ilgili kamu kurumlarına baskı yapılması ve bu kadınlara yasal bir statünün verilmesi gerektiğini düşünüyorum, teşekkür ederim.

Ece Kocabıçak: Çok teşekkürler üç arkadaşa da yaptıkları çalışma için, kadın emeği konusundaki çalışmalar Türkiye'de de son birkaç yıldır gittikçe önemli olmaya başladı, hani biraz geç de kalsa teşekkür ederiz. Ben Saniye'nin konuşmasına birkaç ek yapmak istiyorum. Slaytlarda "ev içi hizmetler düşük statüsü olan bir iştir" türünden bir alıntı var idi, sizden de bir düzeltme gelmedi bunun üzerine. Kapitalist üretim tarzı içerisinde artı değer üretmeyen emek işe yaramaz emek olarak görülür ama biz onların terminolojisini kullanarak ev içi emeğe "düşük statüsü olan bir emek" diyemeyiz! Aslına bakarsanız başka bir üretim tarzı içerisinde yaşıyor olsaydık çocuk doğurganlık kapasitesine sahip olup onu doğurup, onu büyütebilmek besleyebilmek, işte dikiş nakış diğer işler belki de en kıymetli işler haline gelebilirdi. Yine ikinci bir söyleyeceğim son slâytla ilgili. Özellikle ev içi hizmetlerin metalaştıkça kayıt dışı sektöre itiliyor olması tezi çok doğru, ancak özel kamusal ayrımını formel-enformel ile eşitler gibi bir cümle geçti. Bu da hani çok kestirmeci bir şey olur gibi geliyor bana. Çünkü ev içi emeğin çok öz-

gün bir durumu var. Enformelde yine bir artı değer ve ücret söz konusuyken ev içi emekte hiçbir şekilde ücret söz konusu değil. Boğaz tokluğuna ve yatacak yer pahasına çalışılıyor. Üstelik çoğu zaman boğaz tokluğu bile olmayabiliyor. Buna biraz değinmek istedim. Aynı zamanda ev içi emek beden üzerinde kurulan bir tahakkümü de beraberinde getiriyor, o bedenin doğurganlık kapasitesinden de fayda sağlanıyor.

Diğer sorularım Başak'ın sunuşuyla ilgili. Bu çevre-merkez ülke ayrımını bilinçli olarak mı kullandı? Çünkü hani ileri-geç kapitalistleşen ülke-erken kapitalistleşen ülke ayrımı da var. Bu son derece kapitalizm emperyalizm tahlilleriyle de ilgili bir şey. Hani belki lafın gelişi de geçmiş olabilir ya da kullanılan kaynaklardan birebir aktarılmış olabilir onu bilmiyorum. Esas sormak istediğim soru kadın emeğinin iş gücü piyasasında ikincilleştirilmesiyle ilgili: Bazı yazarların da mesela Cynthia Pogart, Yudi Wochman gibi bazı yazarların literatüründe de belirtildiği gibi kapitalist sermayenin kadın emeğini sömürmesi dışında, aynı zamanda erkek işçilerin kadın emeğinin ikincilleştirilmesinden bir kazanç sağlıyor oldukları yönünde bir tez de sürülüyor. Örneğin biliyorsunuzdur erkek işçilerin tekelinde olan bir sektörken matbaacılık, harflerin demirlere basılmasının dışında daha rahat stanotey denen bir makina çıkınca patron hemen "ucuz bir tane kadın koyayım buraya beş tane pahalı erkek işçiyi atayım" diye düşünüyor. Ve erkek işçiler sendikalarıyla birlikte kadınların o makinelerden uzaklaştırılmasını, kadınların o makineleri kullanmasına karşı çok ciddi bir direniş başlatıyorlar. Yine tekstilde dokuma tezgâhı ilk çıktığında benzer bir direniş oluyor. Ben bilgi-işlem sektöründe çalışıyorum, ilk programcılar kadınlardı, erkekler devraldı yüksek ücretle çalışmaya başladı, sonra kadınları buraya sokmamak için çok ciddi direndiler, kadın programcıların sayısı arttıkça programcılık işi de niteliksiz olarak tekrar ücreti yavaş yavaş düşmeye başladı. Hani bunlar sektörün içinde böyle ufak ufak görülebilen şeyler. Böyle bir durum siz de görüyor musunuz? Eğer böyle bir durum varsa, bu konuda hemfikirsek, kadınların sendikal mücadelede yer alması nasıl mümkün olabilir: İçeriden mi mümkün olabilir yoksa kadın sendikaları diye bir farklı bir görüş de var bu konuda ilerlenebilir mi?

Hakan Güneş: Korsan tebliğ vermeyeceğim. Saniye ve Başak benim arkadaşlarım olduğu için konularını biliyorum, sorum ve ilgim daha çok ilk defa dinlediğim Çağla'ya, doğrusu çok heyecanlandım çünkü benim de çok üzerinde durduğum bir konu çalışıyorsunuz, hatta ben bir ucundan başlamıştım bu çalışmaya bu sayede bırakacağım memnuniyetle.

Çağla Ünlütürk: Bence siz de devam edin.

Hakan Güneş: Şimdi bazı katkılar ve belki meraklar uyandırabilir miyim, öncelikle onu yapmak istiyorum. Birincisi tabi her çalışmanın bir odağı var ve ona uygun olarak bir darlaştırmaya sahip, siz de böyle bir şey yapıyorsunuz tabiatıyla. Ama düşündüğümüzde pek çok başka araştırmacının yararlanabileceği sonuçlar çıkabiliyor çalışmanızdan. Örneğin Türkiye-Moldova dış ilişkilerini çalışan birisi sizin çalışmanızdan bu küçük ülkenin ekonomisinde özellikle Gagavuzya gibi küçücük bir özerk bölgenin ekonomisinde bu kadınların rolünü görmesi Türkiye-Gagavuz, Türkiye-Moldova ilişkilerinde ne kadar kritik bir noktayı saptamasına yarayacaktır. Bu söylediğim çok küçük bir şey ama o ülkeyle ilişki açısından önemli. Yine başka bir konuya deginecegim. Keşke bu söyleyeceğim Praksis'in milliyetçilik sempozyumunda da yer alsaydı, doğrusu henüz Marksist araştırmalar bu anlamda yeterince geniş bir spektruma sahip değiller. Mesela özellikle artık üretimin ana mekanları haline gelen küçük atölyelerde, küçük işyerlerinde, nasıl patronla işçinin Fenerbahçeli yahut Galatasaraylı olması, veyahut Mardinli, Edirneli, Burdurlu olması, yani hemşerilik ilişkileri gibi bir takım üst aidiyet ya da alt ve üst aidiyetlerle efendim aynılaşması varsa ve bu durum sınıfsal farklılıkları giderici bir araç olarak kullanıma sahiptir. Bu noktada tamamı için geçerli değil ama mesela Gagavuzlar'ın Hıristiyan Türk olmaları ve özellikle ev işlerinde çalışan Türkmenler, Özbekler ve diğerlerinin de yine Türk dilli halklar olması vs. faktörüne dikkat çekmek gerek. Şimdi burada mesela üretilen ideolojik söylem çalışma ilişkileri açısından yine dikkate değer bir boyut taşır bana kalırsa. Bunu konuya dikkatinizi çekmek için soruyorum aynı zamanda ve varsa bir açıklama memnuniyetle duymak isterim. İkinci olarak da bu tür çalışmaların Türkiye'deki bu milliyetçi söylemin analizi bakımından da anlamlı bir girdi oluşturur kanaatindeyim. Belki dikkat edilmesi gereken bir diğer şey de, bu göçmen emekçilerin bir takım ağlara sahip oluşlarıdır. Zaten bahsettiniz ve bunlar sadece tabi kriminal, sadece hemşehrilik değil daha pek çok türden ağlar bunlar. Bir kısmı tabi burada barınma koşullarını sağlayabilmek için dahi birtakım ağlar oluşturuluyor ve tıpkı diyelimki artık belki daha azaldı ama inşaat sektöründe daha fazla, böyle on on beş kişinin kaldığı küçücük yerlerde yaşama gibi bir dizi durum var. Yani özetle evet ağ oluşturma stratejileri de dikkate değer bir boyut gibi geliyor bana. Evet bunun dışında daha çok araştırmanız ile ilgili daha çok sayıda görüşmeci sağlayabilirim size. Teşekkür ederim.

Başak Ergüder: Şimdi önce Ece arkadaşımıza çok teşekkür ediyorum, benim eksik bıraktığım ve devam etmek istediğim yerden sorular sordu, çok iyi denk geldi. Evet ben de merkez/çevre ayrımına katılmıyorum. Sizin yaptığınız tanımlama çok doğru, yani geç kapitalistleşmiş ve erken kapitalistleşmiş ülke ayrımı daha yerinde. Bir diğeri ise küresel emek piyasaları tezini sahiplendiğim için ikili iş gücü piyasaları tezini de kabul etmiyorum. Yani benim için ikincil ve birincil iş gücü piyasaları diye bir ayrım yok, en azından benim algım çerçevesinde yok. Ondan dolayı da belli işlerin ikincil piyasalarda emek piyasasındaki iş gücüyle sağlandığını düşünmüyorum. Ama tekstil çok önemli bir örnek, bu örnekte şu var aslında: Sadece kapitalizmden değil patriarkadan da bahsetmek gerekiyor. Yani kadın emeğinin biraz farklı ve ayrıksı yanı da bu. İşte ondan dolayı zaten yeniden üretim alanıyla bütünleşik bir şekilde kadın emeğini sahiplenmek lazım. Yani kadın emeğini sadece taşeron çalışan enformel sektörde enformel işlerle çalışan, kayıtdışı çalışan işte ev eksenli çalışan gibi sadece üretim temelli tanımlamamak lazım. Ev işleriyle birlikte bakım hizmetleriyle beraber tanımlamak ve onun özgünlüğüne vurgu yapmak lazım. Şimdi bu alanda örgütlenmeyle ilgili sorunuza dair de, açıkçası çok net, çok doğru bir cevabım yok. Kadın sendikası tartışmalarını takip etmeye çalışıyorum fakat alanın özgünlüğü şu; özellikle hani sizin de bahsettiğiniz tekstil gibi, gıda gibi emek yoğun sektörlerde enformelleşmiş bir emek gücünden bahsediyoruz, emekten bahsediyoruz ve bu alanlara sendikalar hiç bakmıyor. Ben bir hani postane deneyiminden kısaca bahsetmiştim sunumumda. Sendikal hareketin önemli kriz noktalarından biri bu hani. Çok ciddi bir ayrım yapıyorlar. Çünkü bu işler bir nevi işçiler arasında rekabet yaratıyor. Yeni bir proleterleşmeden bahsediyoruz, kadın emeği özelinde de bu var. Ama örgütlenme konusunda dünyada çok güzel örnekler var bence: Ağ örgütlenmeleri var, ben bunun en doğru örgütlenme olduğunu düşünüyorum, yani bir Homenet örneği var örneğin. Hem uluslararası dayanışmayı sağlıyor, hem de bu kadınlar arasında bilgi ve deneyim aktarımını sağlıyor ve bence kadın örgütlenmesine uygun bir örgütlenme tipi. Bunun dışında bir takım özel çalışmalar Türkiye'de var. Mesela Avcılar Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Kooperatifi var. Burada talepler önemli tabi ki. Yani taleplerde farklılaşan iki tane farklı bakış açısı var bildiğim kadarıyla: Biz bu çalışmanın kendisini tamamen ortadan kaldırma talebiyle mi yani ev eksenli çalışma kabul edilemez deyip bunun tamamen ortadan kaldırılmasını mı talep edeceğiz, yoksa yasal bir çerçeve içersinde yasallaştıracak mıyız çalışmayı? Bunların hepsi tartışılması gereken önemli konular bence. Hani benim çok net cevaplarım

yok ama dediğim gibi sendikadansa bu tip kadınların zaten var olan dayanışma ağlarını güçlendirmeleri, bu yönde farklı tip hem kadın örgütleri hem de sınıf örgütleriyle ilişkisi olan farklı tip örgütlenmeleri üzerine düşünmeleri gerekiyor diye düşünüyorum. Teşekkürler.

Saniye Dedeoğlu: Ben kısaca son bir iki söz kullanayım. O bahsedilen alıntıdaki algı elbette ki bizim ev içi hizmetleri nasıl algıladığımıza ilişkin bir şey değil. Ben de sana katılıyorum. Ama sadece işte toplumsal değerler kategorisinde bu işlerin nasıl algılandığını göstermek için iyi bir vurgu olduğunu düşündüm ben bunun. Yani bunlar düşük statülü işler. Öyle kabul görüyor. Ama işte evde yatılı olarak çalışmak ondan daha da alt bir değer kategorisine konduğu için ben onun çarpıcı olduğunu düşündüm. Ben aslında Gülay Hoca'nın söylediği şeye geri dönmek istiyorum. Özellikle işte Türkiye'de bu yasallaştırma, çalışma izni verilmesi, dahilinde göçmen kadınların belli bir güvence altına alınması ve Çağla'nın da bahsettiği o istismarın en azından belirli bir derece önlenmesi anlamında bence çok önemli bir adımı olabilir. Sanırım bunu yeniden ve yeniden dillendirmek gerekiyor. Ama bunu düşünürken belki biraz da Türkiye'de gerçekten Türkiyeli kadınların da yoğun bir şekilde enformel sektörde çalıştığını ve benzer işler yaptığını belki işte evde yatılı olarak kalmak anlamında değil ama gündelikçi olarak çalışmalarının da çok yoğun olduğunu düşünmeliyiz ve belki, bunun için benim elbetteki bir cevabım yok, bu kadınların belli sosyal güvenlik kapsamına alınmasına ilişkin biraz yaratıcı şeyler düşünmemiz gerekir. Yani enformel olanın kayıt altına alınması belki kadınların emeklilik hakkına kavuşturulması gibi önemli koruyucu mekanizmaların sosyal politika araçları olarak dillendirilmesini önemli buluyorum ben. Son bir nokta enformel ve özel arasındaki ilişkiden neyi kastettiğimi açıyım. Özellikle alandan çıkan vurgu ev içi hizmetler ya da bakım hizmetleri formelleşmiyor çünkü özel alanda gerçekleştirildiği için direkt bir formelleşme yaşanmıyor şeklinde idi. Belki bundan onbeş, yirmi yıl sonra ortaya çıkacak şey tüm bu mekanizmaların formelleşmesi olabilir. Ama şu anda ortaya çıkan özelin enformel aracılığıyla evet, ev içi hizmetler metalaşıyor oluşudur. Bu metalaşma daha çok enformel alanda ortaya çıkıyor. Benim vurgulamak istediğim buydu. Teşekkür ederim.

Çağla Ünlütürk: Şimdi öncelikle bu Moldovyalılar'ın Gagavuz Türkü olmasına ve bunun dışında göç eden Türkiye'de Moldovyalılar dışında bu alanda en baskın grup olarak Türkmen ve Özbek kadınların olması doğrudur. Evet bu ben-

ce ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlara ilişkin çalışmalar biraz daha aslında belki siyaset bilimcilerin de içinde yer alması gereken bir alan bu. Çünkü hem etnisite hem de cinsiyete dayalı ayrımcılığın böyle en açık, en ortada olduğu alanlardan bir tanesi ve Moldovyalılar ve diğer müslüman olan ve Türk kökenli olan kadınlarla Gagavuz Türkü Hıristiyan olan ve Türk kökenli olan kadınlar arasında sürekli işverenler tarafından yapılan namusa dayalı ayrımcılık var. Hangi işverenle konuşsam sürekli olarak yanında Moldovyalı çalıştıranlar da yanında Türkmen çalıştıranlar da aynı şeyi soruyorlar. Bunlar ya şöyle diyorlar bizimki namuslu ama diğer Moldovyalıları bir görseniz işte "dolmuşçuları mı peşine takmadı, mahalleyi birbirine kattı" gibi. Bu kadar hani tümüyle ağır olarak değerlendirebileceğimiz laflar açık açık namussuzlukla ve hatta fahişelikle -çok özür dilerim amasuçlayabiliyorlar bu kadınları. Özellikle yanında Türkmen çalıştıran ve daha önce Moldovalı çalıştırmış olan kadınlar Türkmenleri tercih nedenlerinin temelde namus olduğuna dikkat çekiyorlar. Bunun önemli bir ayrım noktası olduğunu düşünüyorum ve keza dediğiniz gibi Ukraynalı bir kadının Türkiye'de ev hizmetlerinde çalıştırılma ihtimalinin son derece düşük olduğunu düşünüyorum. Çünkü o ev alanına mümkün olduğu kadar Türk ve Müslüman kadınların sokulması Türkiye'de bir tercih sebebi olabileceğini düşünüyorum ben de. Diğer şeye gelirsek, bu sınıfsal çelişkinin yok edilmesine dair yine bu Türkmen ve Müslümanlık vurgusundan bahsetmiştiniz, ben bu çelişkinin yok edilmesinde diğer önemli bir şeyin de cinsiyet olduğunu düşünüyorum. İki tarafın da kadın olmasından kaynaklanan, çünkü ilişkiler genelde bir, erkek ve kadından oluşan bir ailede örneğin çocuk bakımını üstlenen bir göçmen kadın ilişkisini o ailedeki kadınla kuruyor olduğundan ve işveren konumunda genel olarak kadın oluyor olduğundan faktörler var. Dolayısıyla bu maternalist ilişkiler diyeceğimiz ilişkiler de bu iki kadın arasında kurulan, o aradaki sınıfsal çelişkiyi çok önemli örneklerde çoğu zaman gizliyor. Ancak konuştuğum kadınlardan şöyle şeyler anlatanlar da oldu: "çoğunlukla bize çok eşit davranıyorlar, çok aileden biri gibi görüyorlar." Ortaokul mezunu bir yaşlı ve rahatsız bir kadına bakan bir sosyoloji mezunu bir Moldovalının yaşadığı örnek, daha işe başladığından çok kısa bir süre geçtiği bir gün şöyle dediğini mesela kendisine, a üniversite mezunu musun sen, ne yapsan üniversite mezunu da olsan burada üçüncü sınıfsın, çok afedersin "ben mi senin kıçını yıkıyorum sen benim kıçımı yıkıyorsun" dediğinden bahsetti örneğin. Yani bu şeyler bu çelişki bazen bu şekillerde çok görünür bir hale de çıkabiliyor ama çoğunlukla bu akrabalık maternalizm şeyi altında saklanabiliyor.

Bir de Saniye Hoca'mın demin söylediğine ek olarak, bu kadınların mesela

sosyal güvenliğinin en önemli sıkıntı olduğunu düşünüyorum. Bu kadınların önemli bir kısmı zaten sistemin çökmesinden sonra, Sovyetler Birliğinden ayrılmakla birlikte geçen zamanda Moldova'da çalışıyor olmalarına rağmen şeyi bilmiyorlar, hepsi emeklilik bekliyor ama emeklilik düzenlemelerinin şu an nasıl olacağını bilmiyorlar ve çok ciddi kayıplarla karşılaşacaklarını tahmin ediyorlar. Bir de şimdi çoğu 2001'den ya da 2003'ten itibaren Türkiye'de çalışıyor bu zaten tümüyle görünmez, hepsinin temel kaygısı "biz emekli bile olamayacağız" idi. Hani olsak da elimize üç kuruş geçecek, bu neye yarayacaktı. Bu o yüzden bence bu kadınlara ilişkin bir mücadele alanında emeklilik hakları önemli bir alan. Teşekkür ediyorum.

Asuman Türkün: Ben de bitirmeden bir iki şey söyleyip kapayalım oturumu diye düşündüm. Aslında bütün Gülay'ın da katkılarına atıf yaparak, aslında şu görülüyor bütün bu tartışmalarda, bu çalışma alanı enformelleştikçe burada görünürlük ortadan kalkıyor, o enformel ağları içinde sömürü çok daha fazla yoğunlaşabiliyor ve bunun ağırlaşmasının koşulları da o toplumsal yapı içinde hangi tür baskı araçları kullanılabiliyorsa da o kullanılıyor. Kimi zaman aile, kimi zaman namus.Yani bütün o toplumsal bağlam içinde de bir şeyler buluyor, ama bu görünmezlik de aslında herhangi bir korumaya sahip olmamak, yani yasalar önünde korunmuyor olmak da çok önemli. Demek ki her zaman yasa önünde korunuyor olmak pratikte hayatta korunuyor olmak anlamına gelmiyor. Ama öte yandan bu tür mekanizmaların çok önemli olduğunu da düşünüyorum ve bunların kurulmasını gerektiğini, dolayısıyla biraz Başak'a da atıf yaparak, ki ben yıllardır bu şeyin içinde de çalışıyorum ev eksenli çalışan kadınlar çalışma grubunda da çalışıyorum ama bu yasal olarak destekler olmaksızın da bu tür çalışmaların yeterli olmayacağını düşünüyorum tek başına. Bunlar mutlaka birbirini desteklemeli, ayrı alanlarda olmalarına rağmen. Çünkü bu dediğim gibi yasal zeminde belli dayanaklar bulamazsak, karşı taraftan da örneğin işte Giyim Sanayicileri Derneği'nden birinin uğraşması sonucu şu anda sanıyorum bir tür cumhurbaşkanlığında takıldı, kadınlar evde çalışarak yaptıklarını işte işverene hiç vergi vermeden ama bir gider pusulasıyla verip iş yapabilir duruma geliniyor. Bu örneğin medyada "işte bütün kadınların önü açıldı", işte" bütün kadınlar artık tüccar girişimci oldu" gibi bir şekilde yansıtıldı. Çünkü bu söylem de çok yaygın. Yani herkes girişimci olacak, herkes yatırımcı olacak. Bu söylemin yaygınlığını da kullanan bir şey ve siz buna karşı çıktığınızda da aynı zamanda da bir tür engel olan durumda da kalabiliyorsunuz. Dolayısıyla bu tür yasalarda uyanık olmak gereki-

yor. ve Çalışanlar açısından, işte emeklilik haklarının sağlanması, sosyal güvenlik haklarının sağlanması bütün bunlar üzerinde de çok ciddi uğraş vermek gerekiyor. Buradan ne çıkar, bilmiyoruz. Ne çıkar hayat gösterir ama yani sigortalı ve emekli olarak çalışma koşullarının oluştuğu bir durumda böyle bir enformel konumda çalışma arasında mutlaka bir fark oluşacaktır. Hani bunun sonucunda belki bu tür ev hizmetleri kalmayacak, bu Birinci Dünya Savaşından sonra emeğin kıt olduğu yerde, Avrupa'da da olmadı, işçileşme oldu sonra bunlar geri çekildikçe yeniden ev hizmetlerinde bu enformel alanda artışlar oldu. Yani aslında bu konjonktüre göre dönüşüyor ama bunun arkasında biraz sağlam durmak gerekir diye düşünüyorum. Teşekkürler.

5. Oturum

ULUSLARARASI DÜZENLEMELER ve POLİTİKALAR

Yöneten: Fatma Şenden ZIRHLI

İbrahim SOYSÜREN
Sinem UZ
Yüksel AKKAYA
Tamer AKPINAR

AB'NİN ORTAK BİR EMEK GÖÇÜ POLİTİKASI OLABİLİR Mİ?

İbrahim SOYSÜREN*

1. Giriş

Göçmenler Romanya ve Bulgaristan'ın katılmasından önce AB nüfusunun %8'lik bölümünü oluşturmaktaydı. Dolayısıyla 455 milyonu bulan AB'de 35 milyonluk bir kitleden söz ediyoruz (Agenda social, 2005, s. 13). Sözü edilen kitle AB ülkelerine eşit olarak dağılmış değildir. Bazı ülkelerde yoğunlaştığı görülmektedir. 2006 yılında AB'deki göçmenlerin %27.8'i Almanya'da, yaklaşık olarak %13.5'i Faransa'da, %11.8'i Birleşik Kırallık'ta, %11.5'i İspanya'da ve %9.9'u İtalya'da yaşamaktadır (Salt, 2006, s. 15).

Avrupa ülkelerinde ikamet eden yabancıların %60'ının on yıl ve üzerinde bir süredir bu ülkelerde ikamet ettiği görülmektedir. Yani nispeten eski bir göçmen nüfusla karşı karşıyayız. Emek göçünün kısıtlanması çerçevesinde, çalışma temelli gelenlerin az olduğu AB ülkelerindeki göçmenler büyük oranda aile birleşimi ve sığınma isteğinde bulunanlardan oluşmaktadır (De Wenden, 2005a, s. 19).

Özellikle 1970'li yıllardan sonra AB ülkelerinde uluslararası göç olgusunun gelişimi, Dünya'nın bu bölgesinin başka bölgelere göç vermediği izlenimi doğmasına yol açabilmektedir (Dumond, 1995, s. 206). Ama AB aldığı göçe oranla çok daha az olmakla birlikte göç de vermektedir. 10 milyonu Avrupa kıtası dışında ve 5 milyonu Avrupa kıtasında olmak üzere toplam 15 milyon Avrupa kökenli göçmenden bahsedilmiştir (Pierret, 1998, s. 59).

Diğer yandan AB ülkesi vatandaşı olupta başka bir AB ülkesinde yaşayanların toplam nüfusa oranı %1.5'tir (Agenda social, 2005, s. 15). Dolayısıyla AB bünyesindeki göç hareketleri son derece azdır. Diğer AB ülkelerinden yüksek mik-

* Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Anabilim Dalı Yükseklisans Öğrencisi

tarda göç alan AB ülkelerinin başında Luksemburg gelmektedir. Bu ülkeden başka İrlanda, Belçika, Portekiz, İspanya ve Yunanistan AB ülkelerinden önemli oranda göç alan ülkeler arasında sayılabilir (De Wenden, 2005a, s. 19).

Emek göçü söz konusu olduğunda ise doğru ve karşılaştırılabilir veri elde etmek genel olarak yabancı nüfus üzerine verileri elde etmekten daha zordur (Salt ve Clarke, 2000, s. 364, Salt, 2006). Buna rağmen çalışan göçmenler açısından bakıldığında genel göçmen nüfusuna paralel olarak bazı ülkelerde yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür. Almanya, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık çalışan göçmenlerin %56'sını barındırmaktadır (Salt, 2006, s. 28).

Bu çalışmada AB'nin ortak bir emek göçü politikası olup olamayacağı sorusuna yanıt aranacaktır. Elbette böyle bir soruya verilecek yanıtın evet ya da hayır olmasının kendi başına bir önemi yoktur. Süreci tarihsel arka planıyla birlikte anlamaya ve ileriye yönelik oluşturulacak politikaların yönünün tahmin etmeye çalışacağız. Bunun için öncelikle AB ülkelerindeki göç olgusunun ve AB göç politikasının oluşturulmasının tarihçelerine değinilecektir. Çalışmanın sonrası gelinen aşamanın anlamlandırılmasına ayrılacaktır. Sonuç bölümü ise çalışmanın başlığa olarak seçilen soruya kısa bir yanıt verecektir.

2. Kısa bir tarihsel gezinti: İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da göç olgusu

İkinci Dünya Savaşı'nın sonu aynı zamanda yabancıların kontrolünün esas olduğu "milliyetçi ve korumacı" göç politikalarının da bir anlamda sonuna işaret etmiştir (Hollifield, 1997, s. 8). Stalker'a göre bu dönem yani, 1945-1974 yılları, göçmen alımının serbestleştirilmesi ve yabancı emeğin işe alımı dönemi olmuştur (1995, s. 154).

Savaşın sonu kitlesel göç hareketlerine eşlik etmiştir. Çünkü çoğunluğu Alman kökenli 15 milyon kişi, savaş sonrasında başka bir ülkeye naklini beklemekteydi. Bunlardan bazıları zorunlu çalıştırılmak amacıyla yerlerinden edilmişti. Başka milyonlarcası ise sınır değişimleri dolayısıyla yer değiştirmek zorundaydı (Stalker, 1995, s. 19).

Savaşın hemen sonrasında Avrupa'da devletler genel olarak vatandaşlarının göç etmesine iyi gözle bakmamaktaydı. Çünkü milyonlarca kişinin yitirilmesine yol açan savaş, işgücü açısından önemli sıkıntıları da beraberinde getirmişti (Stalker, 1995, s. 20). Fakat savaştan hemen sonra Avrupa'dan ABD'ye ve diğer bazı Avrupa dışındaki ülkelere göç başlamıştı. 1949 yılında göç edenlerin sayısı

800 000'i bulmuştu. Bunların 300 000'i deniz ötesine yerleşmek isteyen mültecilerden oluşmaktaydı (Stalker, 1995, s. 20). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa kaynaklı göç kabul eden ülkeler arasında ABD birinci sırada yeralmıştır. Diğer ülkeler ise Arjantin, Brezilya, Venezuella, Avusturalya, Kanada, Yeni Zellanda, Güney Afrika ve İsrail'dir (Timur, 2000, s. 298). Uluslararası göçlerin genel bilançosu üzerinden bakıldığında, 1950-1959 yılları arasında Avrupa'nın toplam 2.7 milyon kişi kaybettiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle söylersek göç bakiyesi negatiftir. 1960-1969 arasındaki döneme bakıldığında Avrupa'nın göç bakiyesinin 250 bin kişi ile pozitif olduğu görülmektedir. Avrupa'nın göç veren bir kıtadan göç alan bir kıtaya dönüşmesi açısından dönemeç 1970'li yıllara rastlar. 1970-1979 yılları arasında Avrupa kıtasının göç bakiyesi +1.9 milyon kişidir. Yani bu dönemde Avrupa kıtasına göç edenler bu kıtadan göç edenlerden daha fazladır. Avrupa'nın göç bakiyesi 1980-1989 arasında +1.6 milyon kişi, 1990-1995 yılları arasında ise +2.1 milyon kişi olmuştur (Bade, 2002, s. 380).

1970'li yıllarda Avrupa'nın göç bakiyesinin pozitif olmasına yol açan süreç aslında 1950'li yıllarda başlamıştır. 1950'li yılların sonuna doğru başlayan ekonominin genişleme süreci, birazdan ayrıntılarına değineceğimiz emek göçünü tetiklemenin yanında, Avrupalıların kıta dışına göç hareketlerini de azaltmıştır (Stalker, 1995, s. 20).

Göçmen emeğine yapılan çağrı 1950'lerde başladı. Başlangıçta bunun geçici olduğu düşünülüyordu, çünkü genişlemenin konjonktürel olduğu düşünülmekteydi. Bunun sonucunda da rotasyona bağlı bir şekilde yabancı emeği işe alınmıştı. İşe alınan göçmenler belli bir süre çalıştırılmakta, bu sürenin sonunda sözkonusu göçmenler ülkelerine geri gönderilmekte ve yerlerine aynı ülkelerden başka göçmenler yine belli bir süreliğine işe alınmaktaydı. Böylelikle ekonomide yaşanacak bir daralma durumunda, sözkonusu göçmenlerin ülkelerine dönmesi öngörülmekteydi (Maillat, 1984, s. 10). Fakat 60'lı yıllarla birlikte bu sistem değişmeye başlamıştır. Çünkü tahminlerin aksine ekonominin genişlemesi süreci devam etmiş ve göçmen emeği ihtiyacı sürekli hale gelmiştir. Bunun sonucu olarakta öngörülen rotasyon sistemi başta planlandığı gibi yürütülememiştir (Maillat, 1984, s. 11).

Bu dönemde göç devletler arasında yapılan ikili anlaşmalar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Batı Avrupa'nın göç alan devletleri, önceleri işgücü fazlalığı bulunan Güney Avrupa'nın göç veren ülkelerini (İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan) tercih ettiler. Fakat bu ülkelerdeki işgücü rezervlerinin azalması üzerine, göç aldıkları kaynakları çeşitlendirme yoluna gittiler. Akdeniz'in öte tarafındaki ülkele-

re (Magreb ülkeleri ve Türkiye) ve Yugoslavya'ya yöneldiler ve bu ülkelerle ikili anlaşmalar yaptılar (Fadoullah, 1993, s. 38). Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik genişleme sürecinin tetiklediği uluslararası emek göçü hareketleri önceleri Avrupa kıtasının sınırları içerisinde yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan krize kadar olan dönemde dört ülkeye önemli oranda kitlesel göçün geliştiğini görmekteyiz: Fransa, Almanya, İngiltere ve Hollanda (Simon, 1995, s. 271). Göç veren ülkeler olarak ise İspanya, Portekiz, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan gibi kıtanın güneyinde yer alan ülkelerle Türkiye ve Magrep ülkelerini sayabiliriz (Bade, 2002, s. 397).

Bilindiği üzere 1970'lerin başında yaşanan ve "petrol krizi" olarak da adlandırılan birikim krizi, oldukça önemli değişimlere yol açmıştır. Birikim sürecinin eski yapılanma biçimiyle devam edemediğinin de bir anlamda ifadesi olan kriz, köklü bir yeniden yapılanma sürecinin de işaretini vermiştir. Bu durum pek çok şeyi olduğu gibi Avrupa göç süreçlerini ve bu çerçevedeki yapılanmaları da etkilemiştir. Krizin göç politikalarına ilk yansıması, aslında 1966-1967 yılları arasında provası yapılmış olan, ilgili ülkelerde Avrupa ülkelerinde göçün durdurulmasına dair kararlar alınmasıdır. Kararları alan Almanya ve Fransa gibi ülkeler bununla yetinmeyip bir adım öteye gitmiştir. Göçmenlerin ülkelerine dönmesi için özendirici önlemler almıştır. Söz konusu önlemler genellikle para ikramiyelerinden ibaretti. Dönmeye karar veren göçmene belli bir miktar paranın verilmesi öngörülüyordu.

Önlemlerin bir diğer ayağı ise sınırların yeni gelecek göçe kapatılması ve sınır kontrollerinin sıklaştırılmasıydı. Bu önlemlerin bir örneği polisiye önlemlerin gittikçe daha fazla öne çıkması, bir başkası ise nispeten daha geç bir dönemde başlayan çeşitli ülkelerden geleceklere vize zorunluluğu getirilmesiydi (Poulain, 1993, s. 258). Krizden hemen sonra Avrupa ülkelerindeki göçmenler arasında önemli sayıda geri dönüşler yaşanmıştır. Yaşanan geri dönüşler göç alan ülkelerde alınan önlemlerin doğru olduğu ve göçmenlerin döneceği sanısı uyandırabilmiştir. Ama alınan önlemlerin etkisi sınırlı ve geçici olmuştur. Çünkü çok geçmeden, 1979 yılında yeni göçmen girişleri yaşanmıştır.

Ayrıca gitmesi istenen göçmenlerin çoğunluğu kalmıştır. Kalma kararlarının doğal sonucu olarak da ülkelerinde bıraktıkları ailelerini yanlarına getirmişlerdir. Bu durum varolan göçmen emeğinin demografik yapısını, emek piyasası içerisindeki pozisyonunu değiştirmiştir. O güne kadar istihdam oranı yerli nüfustan daha yüksek olan göçmenlerin içerisinde, aile birleşiminin baskın olduğu süreçle birlikte aktif olmayanlar çoğalmıştır.

Göçü durdurma kararının bir başka etkisi de yasadışı göçün bir probleme dönüşmesi, daha doğrusu bir problem olarak algılanması olmuştur. Göçün durulmasından itibaren yasadışı göçü engellemek için yapılan çabalar sonuçsuz kalmıştır. Çünkü daha sonra da değineceğimiz üzere, sanılabileceğinin aksine bu göç tek taraflı olarak göçmenlerin yasal sınırları keyfi olarak zorlaması sonucu oluşmuş bir olgu değildir. Özellikle çeşitli sektörlerde yasadışı göçmenlere yönelim yapısal bir tarzda devam etmekteydi. Hatta hizmetlerin yeni esnekleşmesi ve taşeronlaştırılmasında olduğu gibi yeni eğilimler doğmaktaydı. Ev hizmetleri, agro-endüstri, evlerin yeniden onarılması ve düzeltilmesi, lokanta, otelcilik, turizm gibi kişiye yönelik hizmet sektörleri ya da şirketlere sunulan hizmetler ve konfeksiyon yasadışı emeğin deyim yerindeyse gözde olduğu sektörlerdi (Moulier-Boutang, 2002, s. 81).

1974 sonrasındaki yeniden yapılanma süreci, üretim sürecinin organizasyonunda önemli bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikleri karakterize eden iki önemli özellik, esnekleştirme ve büyük sanayi kuruluşlarının ikincil düzeydeki faaliyetlerini taşeronlaştırma yoluyla yapılanmalarının dışına çıkarmalarıdır. Bu iki gelişme aslında sanılabileceğinin aksine birbirinden bağımsız değildir. Marie'nin Fransız örneği üzerine çalışmalarında gösterdiği üzere, üretim sürecinde büyük sanayi kuruluşlarının ikincil düzeydeki faaliyetlerini taşeronlaştırma yoluyla yapılanmalarının dışına çıkarmaları ile esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması bir arada gitmiştir ve dahası birbirini beslemiştir (Marie, 1997, 1996b, 1997, 2002). Konumuzu ilgilendiren bu önemli değişimlere işaret ettikten sonra bu süreçte göçmen emeğin oynadığı role değinmek istiyoruz.

Kriz, daha önceki dönemde göçmen emeğin baskın olan konjonktürel düzenleyici rolünü daha açık hale getirmiştir. Konjonktürel düzenleyici rolden kastımız, göçmen emeğin kullanımının ekonominin genişleme döneminde artması, tersinden kriz dönemlerinde göçmenlerin, 'işe son alınan ve işten ilk atılan' olmaları yönündeki yaklaşıma uygun olarak, işten çıkarılmalarıdır. Böylelikle krizin etkilerinin azaltılması ve yaratacağı işsizliğin ve sosyal giderlerin bir bölümünün göçmenlerin geldikleri ülkelere yansıtılması sağlanmaktadır (Verhaeren, 1990, s. 187; Maillat, 1984, s. 16).

Göçmen emeğinin konjonktürel düzenleyici rolünün kaybolmaması bir tarafa, kriz göçmenlerin ilgili ülkelerin ekonomilerindeki yapısal yerini de açığa çıkarmıştır. Krizin yaratacağı sonuçları göçmenlerin geldikleri ülkelere aktarma ve göçmen emeğin yerine yerli emeği geçirme girişimleri esası itibariyle başarısızlığa uğramıştır. Dolayısıyla örneğin 1929'da başlayan kriz döneminde Avrupa'nın

önemli göç alan ülkelerinde uygulanabilen bu dönemde uygulanamamış ve yabancı nüfusta önemli bir azalma yaşanmamıştır (Verhaeren, 1990, s. 179).

Göçmen emeğin bir başka önemli rölü de kriz sonrası dönemde üretim sürecinin yeniden yapılanmasını kolaylaştırması olmuştur (Verhaeren, 1990, s. 188). Göçmen emeğin bu 'kolaylaştırma işlevi'nin iki yönlü olduğu ifade edilebilir. İlki, Verhaeren'in de ifade ettiği ayrıca Marie'nin Fransa örneği üzerinden vurguladığı, krizin yaratabileceği sosyal sorunları azaltma işlevidir. Göçmenler krizin sonuçlarına en ağır bir şekilde maruz kalmışlardır. Krizin acı sonuçlarının ilk onları vurması ve ilk onların kapı önüne konması vb. gelişmeler krizin ilgili ülke toplumlarında yaratabileceği sosyal sorunları ve muhtemel sınıf mücadelelerini hafifletici bir rol oynamıştır. Diğer taraftan krizle birlikte yaşanan sorunların kaynağı olarak göçmenlerin öne çıkması ya da çıkarılması da önemli bir işlev görmüştür. Çünkü özellikle çalışan kesimler arasında bu tür bir anlayışın boy vermesinin, krizin ya da birikim sürecindeki yeniden yapılanma sürecinin sonuçlarına karşı gelişebilecek mücadelelerin önünde ciddi bir engel olacağı açıktır. İfade edilenler kriz sonrası sürecin daha sancısız geçmesinde göçmen emeğinin kolaylaştırıcı işlevinin birinci yönünü ortaya koymaktadır

Göçmen emeğin yeniden yapılanma sürecinde oynadığı kolaylaştırıcı işlevinin diğer yönü ise, üretim sürecine ilişkindir. Büyük sanayi kuruluşlarının ikincil düzeydeki faaliyetlerini taşeronlaştırma yoluyla yapılanmalarının dışarısına çıkarmaları ve esnek biçimlerin yaygınlaşması sürecinde (özellikle yasadışı konumdaki) göçmen emek önemli bir işlev görmüştür. Bu konuda Moulier-Boutang, Garson ve Silberman'ın yaptıkları bir tespit ise, kriz sonrasındaki yeniden yapılanma sürecinde göçmen emeğin oynadığı rol açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Yazarlara göre, 1974 sonrasında göçmen emeğine talep bitmemiştir çünkü, sanayileşmiş ülkeler bazı düşük vasıflı emek kullanan aktiviteleri delokalizasyona tabii tutmadılar ya da tutamadılar belirlemesi yetersiz ve eksiktir.[1] Çünkü bu ülkelerin emek pazarları, ücret ilişkilerini bütünüyle etkileyen önemli değişikliklere sahne olmaktadır. Bu ücret ilişkileri işsizliğin önemli oranda artması ve çalışma hakkına karşıt atipik statülerin ortaya çıkışıyla kırılgan bir hal almıştır. Aktivitelerin bir bölümü kayıtdışı ekonomiye aktarıldığı için kuralların dışında kalmaktadır. "Klasik" emek piyasasının kriz dönemindeki bu evrimi, göçmen emeğine talebin önemli bir faktörünü oluşturmaktadır (Moulier-Boutang, Garson ve Silberman, 1986, s. 71).

---

1 Eleştirilen değerlendirmeyi paylaşan bir yazar için bkz (Fargues, 2003, s. 138).

Kriz sonrası dönemde yaşanan önemli değişimlerden biri de, geleneksel olarak göç veren ülkeler durumundaki Güney Avrupa ülkelerinin (İspanya, İtalya, Portekiz ve Yunanistan) göç alan ülkelere dönüşmeleridir. 1980 yılında bu ülkeler toplam 750 000 göçmen kabul etmiştir (Salt ve Clarke, 2002, s. 24).

Genel olarak bakıldığında 1980'li yılların ilk yarısında göçlerin azalması yönünde net bir eğilim belirmiştir. Almanya'daki 1982-1985 yılları arasındaki azalma bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Fakat 1980'li yılların ortalarından itibaren göç akınlarında artış yaşanmaya başlanmıştır (Salt, 1993, s. 19). 1981-1990 yılları üzerinden bakıldığında ise göçlerde zayıf bir artışın yaşandığı görülmektedir. Ayrıca Güney Avrupa ülkelerine ve önceki dönemde çok az yabancının olduğu Avrupa ülkelerine yöneldiği görülmektedir. Dolayısıyla Avrupa'da göçlerin bir yeniden dağılım süreci içerisine girdiği söylenebilir (Poulain, 1993, s. 267). Elbette ki bugünden bakıldığında rahatlıkla söylenebileceği gibi, sözkonusu yeniden dağılım bir önceki dönemde uluslararası göç olgusunda ağırlığı olan ve önemli bir yer tutan ülkelerin tamamıyla değiştiği anlamına gelmemektedir.

Diğer taraftan 1980-1991 yılları arasında yabancı nüfusun yükselmesine rağmen içlerindeki çalışanların oranında aynı artış yaşanmamıştır. 1991'de yabancı emeği üzerine sayısal verilere baktığımızda Almanya'da 2.28 milyon yabancının çalıştığını bu sayının ise 1980'deki düzeyinden yalnızca %2.9 yüksek olduğunu görmekteyiz. Buna karşın aynı dönemde yabancı nüfus %20 oranında artmıştır (Salt, 1993, s. 19).

1990'lı yılların başı üzerinden baktığımızda aktif göçmen nüfusu açısından bir başka önemli değişikliğe tanık olunmaktadır. Aktif göçmenler arasında hizmet sektörüne bir geçiş görülmektedir. Bir başka ifadeyle hizmet sektörü, kriz öncesi dönemdekinden farklı olarak, göçmen emeği açısından önemli bir sektör olarak öne çıkmıştır. Fakat bu değişim göçmen emeği açısından neredeyse her dönemde değişmeyen bazı genel doğruları etkilememiştir. Göçmenler iş hayatında yine büyük oranda hiyerarşinin alt basamaklarında yer almaktadır. Mesleklerine dair formasyon olanakları az, işlerinde ilerleme olanakları daha da sınırlıdır. Aynı işi yaptıkları yerli çalışanlardan daha az maaş almaktadırlar. Söylenenlere eklenebilecek bir başka şey de, yerlilerle aynı alanda iş aramaları durumunda, iş bulma şanslarının yerlilere göre çok daha az olmasıdır (Salt, 1993, s. 31).

Yine 1990'ların başı itibariyle aktif göçmenler açısından önemli bir gelişme ise, bağımsız olarak bir işte çalışanların oranında yaşanan yükselmedir. Bu yükselmenin yerli nüfus arasında yaşanan yükselmeden daha hızlı olduğu belirtilmektedir. Elbette bu gelişmeyi bir önceki paragrafta ifade ettiğimiz olgulardan

bağımsız düşünmemek gerekir. Çünkü kendi işlerini kurmak göçmenler tarafından bir ilerleme yolu olarak görülmektedir (Salt, 1993, s. 31).

1990'lı yıllara kadar olan dönem üzerinden söylediklerimizi burada bitirerek uluslararası göç açısından önemli gelişmelerin önünü açan bir başka olguya geçmek istiyoruz. Sözünü ettiğimiz olgu SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun dağılmasıdır. Sadece Avrupa değil dünya tarihi açısından da oldukça önemli olan bu sürecin, Avrupa kıtasındaki göç hareketleri açısından yarattığı sonuçların üzerinde kısa da olsa durmak gerekir.

SSCB'nin kurulması Avrupa kıtasının önemli oranda göç veren bir bölgesini büyük oranda Avrupa kıtasında göç hareketlerinin dışına çıkarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in etki alanında yaşanan genişleme bu olguyu daha da belirgin hale getirmiştir. SSCB'nin yıkılışından sonra Batı Avrupa ülkelerinde, bu ülkenin ve Doğu Bloku diğer ülkelerinin vatandaşlarının önemli oranda göçeceğine dair senaryolar üretilmiştir. Konu o dönem kamuoyunda önemli oranda korku yaratacak şekilde işlenmiştir. Fakat korkulanların tersine beklenen kitlesel göçler gerçekleşmemiştir (Vaillant, 2001, s. 22). Bununla birlikte SSCB'nin dağılması sonrasında Batı Avrupa ülkelerinin göç aldığı alan Doğu'ya doğru önemli oranda genişlemiştir (Simon, 1996, s. 267).

Aslında dağılma sonrasında eski SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinde önemli göç hareketleri yaşanmıştır. Bu bölgede 1989'dan 1990'ların sonuna kadar 9 milyon kişi göç hareketleri içerisinde olmuştur. Yani yaklaşık olarak her 30 kişiden biri iradi olarak ya da zorla göç etmiştir (OIM, 2000, s.178). Eski Yugoslavaya'da yaşanan savaş süreci de AB ülkelerine yönelik göçlere önemli etkilerde bulunmuştur. Savaş bu bölgede birçok sayıda insanın zorla göç etmesine yol açmıştır. 1993 yılı Aralık ayı sonunda eski Yugoslavya kökenli 4.24 milyon kişi göçmen olarak hesap edilmekteydi. Bunların 819 000'i mülteci, 1.6 milyonu ülke içerisinde yerinden edilmişti, 1.79 milyonu da savaş mağduru olarak yardım almaktaydı.

1985'ten 2000'li yılların başına kadarki dönem üzerinden bakıldığında, Avrupa ülkelerindeki göçmen nüfusunun önemli oranda arttığı görülmektedir. Yıllık ortalama artış yaklaşık %4,4 olarak gerçekleşmiştir. Sözü edilen artış 1990'lı yılların sonunda daha da belirgin bir hale gelmiştir. Daha önceki artış 1989-1990 yılları arasındaki Almanya'nın birleşmesine ve Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan göç hareketlerinin serbestleşmesine, 1990'lı yılların sonundaki artış ise daha çok ekonomik, demografik ve sosyal faktörlere bağlanmaktadır (Bailly, Mouhoud ve Oudinet, 2003, s. 32).

Aslında 1990'lı yılların sonuna ve sonraki yıllara bakıldığında, AB ülkelerinde yabancı nüfusun sayısal evriminin ülkeden ülkeye önemli sayılabilecek farklılıklar gösterdiği görülmektedir (Salt, 2005, s. 19). Uluslararası göç hareketleri açısından bakıldığında Batı Avrupa'nın çoğu ülkelerinde aktüel eğilim göreli bir dengelilik hali olarak ifade edilmektedir. Bu konuda bir diğer önemli olgu ise Avrupa'da kısa dönemli ve resmi olmayan nüfus hareketlerinin daha sık yaşanmakta olduğudur (Salt, 2005, s. 8). Ancak belirtilmelidir ki, verilerin üzerinde şekillendiği konseptler göçlerin aktüel gerçekliğini çok az verebilmektedir (Salt, 2005, s. 11).

2000 yılların başında göçmenlerin %62'sinin 15 eski AB ülkesi dışındaki ülkelerden geldikleri görülmektedir. Bu konuda ülkeler arasında da çok büyük farklılıklar mevcuttur. Örneğin Yine en büyük topluluklar geleneksel olarak "emek ihraç" eden Güney Avrupa ülkeleri ile onlara daha sonra eklenen Türkiye, Yugoslavya ve Kuzey Afrika kökenlilerdir (Salt ve Clarke, 2000, s. 364). Göçmenlerin coğrafik dağılımları devlete ve bölgeye göre değişmektedir. Göreceli olarak endüstrileşmiş ve kentleşmiş bölgelerde yoğunlaşmışlardır (COM, 2003, 0336 Final).

Son dönemde kabul edilen göçmenler açısından bakıldığında, aile birleşimi çerçevesinde kabul edilenlerin, toplam kabul edilenlerin yarısını oluşturduğu görülmektedir. "İstihdam amaçlı göç"ün ise çalışma hakkı tanınan göçmenlerin %15'ten az bir kısmını oluşturduğu ifade edilmektedir (COM, 2004, 0142 Final). Fakat Salt, yeni göçmen çalışanlarla, daha önce göçenlerin yeni gelen aile üyeleri arasında bir ayırım yapmanın mümkün olmadığını, bu açıdan çalışan göçmenlerin genel göçmen toplamı içerisindeki oranını bilmenin de kolay olmadığını belirtmektedir (Salt, 1993, s. 19).

2002 rakamları üzerinden bakıldığında toplam istihdam içerisinde üçüncü ülke vatandaşı göçmenlerin payı 15 üyeli AB içerisindeki payı %3.6'dır. Göçmen emeği 1997-2002 yılları arasındaki istihdamın gelişiminin %22'lik kısmından yararlanmıştır. Göçmen emeğinin istihdam içerisindeki bu hızlı artışında, orta ve yüksek nitelikli göçmenlerin düşük vasıflılara göre daha fazla yer tuttuğu görülmektedir. Dolayısıyla orta ve yüksek niteliklere sahip göçmenler düşük vasıflılara göre daha fazla tercih edilmektedir (COM, 2004, 0508 Final).

Fakat göçmenlerin istihdamında sözü edilen ilerlemeye rağmen, istihdam oranları AB üyesi ülke vatandaşlarının istihdam oranının altındadır. AB dışından gelen göçmenlerin istihdam oranı %52.7'iken, AB üyesi ülkelerin vatandaşlarında bu oran %64.4'tür (Observatoire de l'Emploi, 2004, s. 29). İşsizlik oranlarına

bakıldığında son on yıl içerisinde üçüncü bir ülke vatandaşı göçmenlerin işsizlik oranının AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının iki katı olduğu görülmektedir[2] (COM, 2004, 0508 Final).

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, AB dışından gelen göçmenlerin emek piyasasında aynı özelliklere sahip kişiler olarak özdeş konumları paylaşmadıklarıdır. Aksine bazı ülkelerden gelenlerin daha avantajlı konumlara sahip oldukları görülmektedir. Erken kapitalistleşmiş ülkelerden gelen kişilerin istihdam oranı AB çıkışlılarla aynıdır. Fakat özellikle Türkiye, Fas ve Irak'tan gelenlerin emek piyasasına katılımı göreceli olarak düşüktür. Örneğin Almanya'da Türkiye çıkışlıların Ocak 2003'te işsizlik oranı %25 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca "Batılı olmayan" ülkelerden gelenler arasında kadınların ve erkeklerin istihdam oranı arasındaki fark daha belirgindir (Observatoire de l'Emploi, 2004, s. 29).

1999 yılı verileri üzerinden bakıldığında göçmenlerin %60'tan fazla kısmının hizmet sektöründe çalıştığı görülmektedir. Diplomalılar sözkonusu olduğunda bu oran %70 olmaktadır (Bailly, Mouhoud ve Oudinet, 2003, s. 44). Ayrıca AB ülkelerinde yaşayan üçüncü ülke kökenli göçmenler bazı sektörlerde yoğunlaşmıştır. Örneğin, ev hizmetçilerinin %10'dan fazlası ve otelcilik ve lokantacılık sektörlerinin %8'i bu göçmenlerden oluşmaktadır. Halbuki aynı sektörlerde toplam işgücünün sadece %3'ü çalışmaktadır. El emeğine dayanan işler açısından bakıldığında ise, yine göçmenlerin oranı hemen her tür işte daha yüksektir. Vasıfsız işlerde ise oranları yerlilerin iki katından fazladır (COM, 2003, 0336 Final).

Son olarak kriz sonrası yaygınlaşan esnek çalışma biçimlerinin göçmenleri daha fazla etkilediğini belirtmek istiyoruz. Örneğin 1995-1999 yılları arasında çalışan göçmenlerin %37'sinin sözleşmesi geçicidir (Bailly, Mouhoud ve Oudinet, 2003, s. 42). Ülkeler somutunda bakıldığında göçmenlerle yerli çalışanlar arasındaki fark daha açık görülmektedir. Örneğin 1995-1999 yılları arasında Almanya'da geçici sözleşmeli çalışan göçmenlerin göçmenler içerisinde oranı %43'iken, aynı dönemde tüm ücretliler içerisinde bunların tuttuğu yer yalnızca %13.3'tür. Fransa'da aynı dönemde geçici sözleşmeli çalışan göçmenlerin oranı %38.3'iken toplam ücretliler içinde geçici sözleşme ile çalışanların oranı %14.0'te kalmıştır. İngiltere'de ise geçici sözleşme ile çalışanların göçmenler içerisindeki oranı %34.3 ve tüm ücretler içerisindeki oranı %6.8'tür (Bailly, Mouhoud ve Oudinet, 2003, s. 43).

2 Toplam işsizlik oranı 15 eski AB ülkesinde 2004 yılı itibariyle yaklaşık %8, 25 AB ülkesinde yaklaşık %9 civarındaydı (EUROSTAT, 2005, s. 26).

3. AB göç politikası: Kısa tarihçe

Çokça söylendiği üzere Avrupa'nın birliği projesi kendi içerisinde gel-gitleri olan, başka bir ifadeyle düz bir çizgi halinde ilerlemeyen, inşaa halindeki bir süreçtir. Göç hareketleri de Avrupa'nın birleşmesi projesinin bir aracı durumundadır (De Tinguy, 2004, s. 50). Birleşik bir Avrupa yaratmak amacındaki bir projenin, gerçekleşme alanı içindeki insan hareketlerini ve projenin gerçekleşme alanı olarak belirlediği topraklara yönelen göç hareketlerini görmezden gelmesi elbette düşünülemezdi. Bu belirlemeyi Avrupa'nın birliği projesinin kendi içerisinde çelişkili ve dahası yer yer kaotik yapısı ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Bunun incelediğimiz konuya yansıdığı söylenebilir. Aslında buradan bakıldığında AB'nin emek göçü politikalarını ele alan bu çalışmanın, somut alandaki çelişkili ve kaotik yapıyı belli bir mantık içerisinde vermeye ve bunun içerisinde belli temel ayrım çizgilerini netleştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Konuya yukarıda yapılan kendi içerisinde çelişkili ve kaotik yapı belirlemesinin bir sonucu olarak, pek çok kez tekrar edilen bir başka belirlemeyi hatırlatarak başlamamız gerekmektedir. AB ülkeleri birbirleriyle bağlayıcı pek çok uluslararası anlaşma metnine imza atmış ve birçok yükümlülüğün altına girmişlerdir. Bu durum göç alanında da böyledir. Uluslararası bağlayıcı anlaşmaların sonucu olarak, hiçbir AB üyesi ülkenin tamamıyla bağımsız bir göç politikası oluşturamayacağı tespiti yapılmaktadır (De, Wenden, 1992, s. 38; De Wenden, 1999c, s. 393). Fakat bu durum doğrusal bir şekilde bir başka sonuca, bu ülkelerin ortak bir göç politikasına sahip olması sonucuna varmamaktadır. Hatta bazılarına göre böyle bir sonucu, bir başka deyişle AB'nin ortak bir göç politikasına sahip olmasını beklemek yanıltıcıdır (Tandonnet, 2003, s. 185).

Çeşitli ağızlardan da ifade edildiği üzere, AB'nin gerçek anlamda ortak bir politikası yoktur.[3] Fakat burada durmak elbette yeterli değildir. Çünkü AB'nin bir göç politikası yoktur belirlemesi, burada durulduğu koşullarda, çözücü olması bir yana engelleyici bir rol oynayabilecek bir belirlemedir. Çünkü ortada AB göç politikası diyebileceğimiz bir şey yoksa bile, Aligisakis'in deyimiyle bir "karışım" mevcuttur (2003, s. 23). AB göç politikası çerçevesinde pek çok çaba ve bunların sonunda kabul edilen çok sayıda düzenleme, bu düzenlemelere içerilmiş olan çok sayıda ortak nokta mevcuttur. Bunlar için yapılan göç politikası nitelemesi ise şekillenmiş, prensipleri, hedefleri, uygulayıcı organları ve uygulama alanı belli bir politikadan çok, oluşum süreci içerisinde ve ilerde bu nitelemeyi kazanacağı dü-

3 Örnek olarak bkz. (Aligisakis, 2003, s. 23).

şünülen bir politikaya atfen yapılmaktadır. Sığınma ve göç politikası nitelemesinin kullanılması halinde dahi bu politikanın daha "emekleme" döneminde olduğu teslim edilmektedir (Garcia-Jourdan, 2005, s. 312).

AB göç politikalarını oluşturmak için geliştirilen yapısal çerçeve ise "absürd" olarak nitelendirilmektedir. Çünkü AB düzeyinde komplike ve federalizme denk düşecek kurumlaşmalara gidilmiştir. Fakat diğer taraftan, üye devletler ortak göç politikasının genel bazı yönelimleri üzerine uzlaşmak yeteneğinden yoksundur (Tandonnet, 2003, s. 219). Çok sayıda düzenlemeye rağmen, AB göç politikası çerçevesinde üçüncü ülke vatandaşlarının AB'ye göçmen olarak kabulü açısından yapılan düzenlemeler önemsiz olarak nitelendirilebilir. Zorlayıcı olmayan karakterlerinin ötesinde bu 'normların' ulusal düzenlemelerin ortak noktalarını aldıkları görülmektedir. Yabancıların durumu ile ilgili "hiçbir" yenilik getirmemektedirler. Yabancılara dair politikanın temelini oluşturabilecek olan üçüncü ülke vatandaşı göçmenlerin statüsü "boş bir kabuk" durumundadır (Berger, 2000, s. 128).

Bu yönlü politika oluşturma çabaları, sürekli bir uzlaşma arayışının hakimiyeti altındadır. Politikaların oluşturulması için Avrupa Komisyonu'nun ilgili konuda bir projesinden hareket edilmekte, fakat aylar, hatta yıllar boyunca süreç, ilgili projeyi devletlerin gerçekliğine uyarlamak için bir "ayıklama" süreci olarak devam etmektedir. Teorik olarak AB yasama çalışmalarının amacı, ulusal yasaların aykırı olamayacağı 'Avrupa yasaları'nı oluşturmaktır. Fakat sonuç tersi olmaktadır. Dolayısıyla "Avrupa yasaları devletlerin yasalarının ortak paydasından başka bir şey değildir." Zorlayıcı bir özellikleri bulunmamaktadır. Herhangi bir noktada bir anlaşmazlık çıktığı koşullarda ise, çözüm olarak ulusal hukuklara atıf yapılmaktadır (Tandonnet, 2003, s. 183).

Oluştuğu kadarıyla ele alındığı taktirde, AB'nin göç politikası De Wenden'a göre iki temel prensip üzerine kuruludur: İçeride serbestlik, dışarıya kapalılık (1999c, s. 393). Dolayısıyla AB polikalarının oluşumu açısından, serbest dolaşım hakkı çerçevesinde kişi özgürlüğüne yapılan genel bir vurgunun yerinde olmadığı görülmektedir. Bu özgürlükten AB projesinin 'vatandaş' olarak kabul ettikleri yararlanmakta, yapılan tanımlamaların dışında kalanlara ise süreç özgürlükten çok sınırlama olarak yansımaktadır. Bu durumda, AB göç politikalarının genel eğiliminin olağanüstü sertleşme ve göçmenlerin bazı temel haklarının dahi tartışma konusu edilmesi olduğu yönündeki Tandonnet'nin belirlemesi şaşırtıcı gelmemektedir (2003, s. 182).

3.1. Shengen Anlaşması'nı önceleyen süreç

AB göç politikasının ya da bu alana dair ortak politikaların oluşum sürecinin başlangıcı ve bu sürece itilim kazandıran olaylar üzerine dahi bir uzlaşma mevcut değildir. Örneğin Martiniello'ya göre, AB ortak göç politikasının oluşturulması süreci 1973-1974 yılları ile 2000 yılı arasında "sıfır göç doktrini"ne uygun bir çerçevede gelişmiştir (2001, s. 29). Dolayısıyla yazar AB ortak göç politikası oluşturma sürecini nispeten eski bir tarihten başlatmaktadır. Berger ise 1999 İlkbaharında Kosova'da yaşanan savaşın, Avrupa göç politikasının oluşturulma sürecinde oldukça önemli bir rol oynadığı görüşündedir (2000, s. 238).

Tandonnet'in bir değerlendirmesi ve Garcia-Jourdan'ın değerlendirmeleri bu konuda birbirine yakın gibi görünmektedir. Aradaki farklılıklara rağmen, iki yazar da bu politikaların oluşum sürecinin başlangıcı olarak Schengen Anlaşması'na vurgu yapmaktadırlar. Tandonnet'nin görüşüne göre, Avrupa göç politikaları iki gelişmenin sonucudur. Birincisi 1985 yılında imzalanan Schengen Anlaşması sonrasında sınırların açılmasıdır. Bu gelişme yabancılar hukukunun uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir. İkincisi ise göç gittikçe daha fazla uluslarüstü ve ortak bir konu olarak görülmekte ve dayanışma politikalarını gerektirmektedir (Tandonnet, 2001c, s. 40) Garcia-Jourdan ise, kişilerin serbest dolaşımının sonucu olarak ortak göç politikasının inşaasının daha yeni başladığına işaret etmektedir. Schengen deneyiminin başlangıç tarihi 1995 ve Amsterdam Anlaşması'nın tarihi 1997 ve Tampere zirvesinin tarihi 1999'dur. Bu politika "küçük adımlar"la ilerleyen bir ritme sahiptir (Garcia-Jourdan, 2004, s. 74; Garcia-Jourdan, 2005, s. 129).

Bir başka değerlendirmesinde ise Tandonnet, Avrupa göç ve sığınma politikalarının, sınırların kalktığı büyük bir pazar yaratmanın sonuçlarından biri olduğunu vurgulamaktadır (Tandonnet, 2001b, s. 50). Elbetteki yazarın bir önceki değerlendirmesiyle çeliştiğini ileri sürüyor değiliz. Çünkü Schengen Anlaşması sonuçta 'sınırların olmadığı bir pazar' yaratmanın önemli bir adımı olmuştur. Fakat burada önemli olan sınırların kalkması ve kişilerin serbest dolaşımı süreci ile tek bir Avrupa pazarı yaratmak arasındaki bağa yapılan vurgudur. Ortak bir göç politikası oluşturma sürecinin başlangıcı olduğu düşünülen iç sınırların kaldırılması ve kişilerin serbest dolaşımı, AB entegrasyonunun dönemsel olarak geldiği düzeyde vazgeçilmez bir hale gelmiştir. Paranın ve metaların sınırlara takılmadan dolaştığı, üye ülke vatandaşı çalışanların 1968 yılından beri üye bir başka ülkede serbestçe çalışabildiği ve tek pazar olmaya evrilen bir AB'de, kişiler için bu sınırları korumak en azından bir çelişkiyi ifade etmekteydi.

Sanırız biraz daha eskiye dönerek tarihsel süreç içerisinde bu konuyu tartışmak daha iyi olacaktır. 15 Mart 1957 tarihli Roma Anlaşması, serbest dolaşımı Avrupa'nın inşaasının temel prensiplerinden biri olarak almıştır. Fakat sözü edilen Anlaşmada öngörülen serbest dolaşım, temelde mallara, hizmetlere ve sermayeye yönelikti. Kişilerin dolaşımı ise ekonomik bir aktivitenin taşıyıcısı olmaları ya da serbest dolaşımları mallar, hizmetler ve sermaye açısından gerekli olduğu takdirde dikkate alınmıştı. Yani AB'nin kurucu metni olarak nitelendirilebilecek olan Roma Anlaşması'nda, bireyler sosyal birer varlıktan çok, sadece ekonomik alanda gösterdikleri faaliyetlerle deyim yerindeyse birer "homo economicous" olarak düşünülmüştü (Julien-Laferrière, 1999, s. 367). Dolayısıyla AB'nin temeli olan özgürlüklerden biri olarak ifade edilen, serbest dolaşımın temeli her zaman ekonomikti. Amaçlanan, pazarın entegrasyonu için işgücü dahil üretim faktörlerinin hareketliliğini sağlamaktı (Hollifield, 1997, s. 18).

Daha sonraki süreçte kişilerin serbest dolaşımı çerçevesinde atılan adımlar da bu düşünceye uygun olmuştur. 1959 yılında kömür ve çelik işçilerine serbest dolaşım hakkı verilmiştir (Simon, 1995, s. 286). 1968 yılında 1912/68 numaralı düzenlemeyle Avrupa Topluluğu[4] üyesi ülkelerin çalışanlarına serbest dolaşım hakkı tanınmıştır. Aynı tarihli 68/130 numaralı direktif ise, belli şartlar altında, hangi ülke vatandaşı olduklarına bakılmaksızın çalışanların ailelerinin bazı üyelerinin serbest dolaşımını öngörmekteydi. Görüldüğü üzere, uzun süre kişilerin Topluluk içerisinden serbest dolaşımı, ekonomik faaliyetleriyle ilişkili olduğu takdirde mümkün olabilmiştir. Ama Avrupa'nın entegrasyonu süreci ortak ve homojen bir alan (pazar) oluşturmaya yöneldiğinde, kişilerin bu alanda serbest dolaşımını reddedemezdi. Dolayısıyla süreç içerisinde kişilerin serbest dolaşımı bir gereklilik olarak belirmiştir (Julien-Laferrière, 1999, s. 367).

Bu çerçevede 28 Şubat 1986 Aralık'ında kabul edilen Avrupa Tek Senedi önemli bir aşamayı temsil etmektedir.[5] Söz konusu düzenleme ile Topluluk üyeleri 31 Aralık 1992'ye kadar malların, hizmetlerin ve kişilerin serbestçe dolaştığı sınırların olmadığı ortak bir alanının yaratılması yükümlülüğü altına girmekteydi. Kişilerin serbest dolaşımının malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını güvenlik altına aldığı şeklinde düşünülmesi dolayısıyla önü açılmakta, fakat bu yalnızca Topluluk vatandaşları ile sınırlandırılmaktaydı.

Kişilerin serbest dolaşımına nasıl varıldığı ve bunun göç politikası açısından

4 Bundan sonra Topluluk ya da AT.

5 Avrupa Tek Senedi için bkz. (Migrations société, 1989, s. 36-37)

etkisi üzerine söyleyeceklerimizi burada noktalıyoruz. İzleyen paragraflarda AB ülkelerinin sonraki süreçlere bir anlamda temel hazırlayan, göç alanındaki ortak 'somut' bazı eylemlerine kısaca değineceğiz. Schnapper'in vurguladığı gibi, 1970'li yıllarda gereksinilen göçmen işgücünün edinilebilmesi çerçevesinde uygulanan politikalar, Topluluk düzeyinde herhangi bir planlamaya konu olmamıştır (1992, s. 36). Fakat Berger'ye göre ortak bir göç politikası oluşturma kaygısı krizden sonra, 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu doğrultudaki ilgi çok küçüktür. 1970'li yılların ortalarına kadar üçüncü ülke çıkışlı kişiler hakkında ortak bir tanımlama dahi bulunmamaktadır. Yazar bu çerçevedeki ortak bir eylem denemesi olarak, 1974 yılında Topluluk ülkelerinin devlet başkanlarının bir toplantısında, Topluluk üyesi ülke vatandaşları için ortak pasaport öngörülmesini ve yabancılara dair alınan pratikte sonuç vermeyen kararları örnek vermektedir. İzleyen yaklaşık on yıllık süreçte, üçüncü ülke vatandaşlarının durumu çok sınırlı bir ilgiye konu olmuştur (Berger, 2000, s. 4).

Bu değerlendirmelerde bizce önemli olan, göç alanında ortak tutum almaya yönelik deneyimlerin kriz sonrasında başlamış olduğuna yapılan vurgudur. Çünkü bilindiği üzere krizle birlikte, Avrupa'nın göç alan ülkeleri göçü durdurmuş ve sınırları kapatmıştır. Bu dönemden sonra, önceki dönemin tersine, vurgu polisiye önlemlere yapılmıştır. Dolayısıyla ortak tutum alma ihtiyacının baskıcı politikalara öncelik verildiği bir dönemde doğması önemlidir. Yönelim baskıcı politikalara doğru iken beliren ortak tutum alma eğiliminin, bu baskıcı politikaların daha iyi sonuç vermesi kaygısı çerçevesinde gerçekleştiğini söylemek sanırız yanlış olmaz. Bu durum ise sonraki dönemde oluşturulacak politikaların niteliğini etkileyecektir. Tandonnet'nin (2003, s. 182) yukarıda aktardığımız, AB göç politikalarının genel eğiliminin, olağanüstü sertleşme ve göçmenlerin bazı temel haklarının dahi tartışma konusu edilmesi olduğu şeklindeki, yaklaşık yirmi beş yıl sonra yaptığı değerlendirme bu açıdan bir sonuç olarak düşünülebilir.

Göçle ilgili olarak Topluluk içerisinde önemli bir yapılanma ise Göç Özel Grubu olmuştur. Üye ülkelerin göçten sorumlu olan içişleri veya adalet bakanlarını bünyesinde toplayan ve ilk toplantısını 1986 yılında yapan bu grubun amacı, Topluluk içerisinde kişilerin serbest dolaşımını hazırlamaktı. Bu grup sığınma, dış sınırlar, sahte evraklar, üçüncü ülke vatandaşlarının kabülü ve sınırdışı edilmesi ve bilgi değişimi konularıyla ilgilenen 5 alt gruba bölünmüştü. Grup Maastricht Anlaşması ile birlikte Topluluk yapısına entegre edilmiştir (Poulain, 1993, s. 273; Weil, 1992, s. 65). Elbette başka bazı yapılanmalara da işaret edilebilir. Fakat en önemlilerinden biri olan ve kısaca değindiğimiz Göç Özel Grubu dahil,

bu yapılanmaların hiçbiri süreçte önemli bir rol oynamamıştır. Ortak göç politikalarının oluşturulmasının asıl başlangıç noktası Schengen Anlaşması olmuştur.

3.2. Shengen Anlaşması

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, yaşanan süreç gerçek kişilerin serbest dolaşımını zorunlu kılmıştır. Fakat bu aşamada, sürece ilişkin nispeten farklı bir bakış açısına sahip olan İngiltere, sınırların kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Sürecin Topluluk çerçevesinde yürümediğini gören Almanya ve Fransa, Topluluk organları dışında hükümetler arası bir çerçevede hareket etmeyi uygun bulmuşlardır. Bu aynı zamanda, süreci engellemek amacıyla daha sonra gelişebilecek girişimleri de önlemeye yönelik bir adım olmuştur (De Bruycker, 2002, s. 159).

Hükümetler arası bir çerçevede hareket etme kararlarının sonucu olarak, 14 Temmuz 1984'te Almanya ve Fransa arasında Sarrebrück'de gerçekleşen bir zirvede, iki ülke kendi aralarındaki sınır kontrollerini kaldırmayı amaçlayan bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma sonrasında, Benelüks ülkeleri başlatılan sürece dahil olma istemlerini açıklamışlardır. Böylelikle 14 Haziran 1985'te Lüksemburg'un sembolik hale gelen bir köyü olan Schengen'de, daha sonra bu köyün ismiyle anılacak anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın operasyonel hale gelmesi içinse beklemek gerekmiştir (Costa-Lascaux, 1992, s. 283). Schengen Anlaşması'nın 'Uygulama Konvansiyonu' 19 Haziran 1990'da imzalanmış ve Anlaşma ancak 26 Mart 1995'te yürürlüğe girebilmiştir. Schengen Anlaşması'nın imzacıları yukarıda ifade ettiğimiz ülkelerle sınırlı kalmamıştır. 1995 yılında İspanya ve Portekiz, 1998 yılında Avusturya ve İtalya, 2000 yılında Yunanistan, 2001 yılında Fillandiya ve Danimarka ve daha sonra da Norveç ve İzlanda Schengen Anlaşması'nı imzalamış ve bu çerçevede oluşturulan yapıya dahil olmuşlardır (Tandonnet, 2001a, s. 164).

Diğer taraftan sınırların kaldırılması noktasındaki farklılık daha sonraki süreçte de devam etmiştir. İngiltere ve İrlanda Schengen sürecine ve daha sonra göçle ilgili oluşturulan yapılara dahil olmamıştır. Aslında bu ayrışma, AB'nin göç politikasının oluşum sürecinde çok parçalı bir yapı oluşmasına da zemin hazırlamıştır denebilir. Çünkü İngiltere ve İrlanda'nın dışında, Danimarka Schengen sürecine katılmakla birlikte Amsterdam Anlaşması sonrasındaki göç ve sığınma politikası oluşturma sürecine katılmamaktadır. Buna karşılık İzlanda ve Norveç gibi iki AB'ye üye olmayan ülke ise, Schengen sürecine ve AB'de adalet ve içişleri alanındaki işbirliği çerçevesinde işleyen sürece bütünüyle katılmaktadır (De Wenden, 2004, s. 76).

Schengen Anlaşması ile Anlaşmayı imzalayan Topluluk ülkelerinin birbiriyle olan ve "iç sınırlar" olarak adlandırılan sınırlarında kontroller kaldırılmıştır. Buna karşılık olarak Anlaşmayı imzalayan ülkelerin Topluluk üyesi olmayan ülkelerle olan sınırları, "dış sınırlar" olarak adlandırılmış ve bu sınırlaraki kontroller sıklaştırılmıştır. Fakat pratikte, Schengen Anlaşması "iç sınırlar" açısından kontrollerin tamamıyla kalktığı anlamına gelmemiştir. Çünkü bu Anlaşma'nın 2/2. maddesi "kamu düzeni ve ulusal güvenlik tehdidi" halinde, imzacı devletlere diğer imzacı devletlerle olan sınırlarında geçici bir süreyle kontrol yetkisi vermektedir. Bu yetki çeşitli imzacı devletler tarafından sık sık kullanılmıştır (Tandonnet, 2001a, s. 151-152).

Schengen Anlaşması vurguyu polisiye yöntemlere yapmaktadır (Guiraudon, 2003a, s. 136). Bu konuda özellikle Schengen Bilgi Sistemi'nin (SIS) oldukça önemli bir işlev gördüğü ifade edilmektedir. AB'nin bir dış sınırından (kara, hava, deniz) girmek isteyen her kişi için SIS içerisinde bir arama yapılmak durumundadır. Garcia-Jourdan'a göre SIS, günlük hayatta üye devletlerin ilgili servisleri arasındaki işbirliğini kolaylaştıran "değerli bir alet"tir. Bu veri bankası yasadışı göçe ve uluslararası suçluluğa karşı mücadelede önemli bir rol oynamaktadır (Garcia-Jourdan, 2005, s. 210-211). Oluşturulan bu bilgi bankasında, gerekli belgelere sahip olmadan bir AB ülkesine çalışmaya gelmiş ve bu eyleminden dolayı sınırdışı edilmiş kişilerle, (örneğin) uluslararası alanda uyuşturucu ticaretinden dolayı sabıkalı kişilerin bilgilerinin aynı yerde toplanması suç ve suçlulukla göç eylemi arasında kurulan bağlantıya işaret etmektedir. Üstelik bu bağlantı yalnızca çeşitli suçlara bulaştığı düşünülen kişilerle, bazı belgeleri olmadan göç etmeye kalkmış kişilere ait bilgilerin aynı yerde toplanmasından ibaret değildir. Ayrıca Shengen ülkelerine giren üçüncü bir ülke vatandaşı her kişinin ismi bu bankada aranmaktadır. Dolayısıyla burada potansiyel anlamda suçlu muamelesi görme hali vardır

Schengen Anlaşması ile ilgili unutulmaması gereken bir başka nokta da, Anlaşmanın Schengen üyesi ülkelerden birinde üçüncü ülke vatandaşlarının, en fazla üç ayı bulan ikametlerine uygulandığıdır. Daha uzun süreli ikametler Schengen Anlaşması'na dahil değildir. Üç ayı aşan ikametler açısından kişinin ikamet ettiği devletin ulusal hukuku uygulanmaktadır (Cortembert, 2000, s. 29).

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Schengen Anlaşması hükümetler arası işbirliği çerçevesinde imzalanmıştır. Bir başka ifadeyle Topluluk yapılanması içerisinde işleyen bir süreç değildir. Dolayısıyla Anlaşma'nın öngördüğü yapılanmalar topluluk dışında ve imzacı devletlerin kendi aralarında oluşturduğu yapılanmalardır.

Bu durum Amsterdam Anlaşması'na kadar böyle devam etmiştir (Julien-Laferrière, 1999, s. 367). Amsterdam Anlaşması'na eklenen bir protokolle Schengen Anlaşması ve ekleri Topluluk hukukunun bir parçası haline getirilmiştir. Bu çerçevede 3000 sayfayı aşan düzenlemeden bahsedilmekte ve bunların büyük bölümünün gizli olduğu ifade edilmektedir (Guiraudon, 2003b, s. 48). Ayrıca Shengen Anlaşması'nı topluluk hukukuna katan protokolün 8. maddesine göre, yeni devletler daha önceki bütün düzenlemeleri kabul etmek durumundadır. Dolayısıyla bu ülkeler İngiltere ve Danimarka gibi özel konumlar edinemezler (Garcia-Jourdan, 2005).

3.3. Maastricht Anlaşması

Maastricht Anlaşması olarak bilinen Avrupa Birliği Anlaşması, 7 şubat 1992'de imzalanmış ve 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma diğer birçok düzenlemenin yanında ekonomik ve parasal birliği de içeren bir anlaşmadır.

Maastricht Anlaşması, Avrupa politikasını üç temel sütüna ayırmaktadır: Birincisi Roma Anlaşması'nın düzenlemelerinden oluşmaktadır. İkincisi dış politika ve ortak güvenliktir. Üçüncüsü ise adalet ve içişleridir. Göç üzerine düzenlemeler (Birinci sütuna dahil edilmiş olan vize politikası hariç), bu üçüncü sütunda "Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği Üzerine Düzenlemeler" adlı "VI. Başlık"ta düzenlenmiştir. Üçüncü sütuna giren konulardaki politikaların oluşturulması ile ilgili süreçlere bakıldığında, üye ülkelerin baskın olduğu görülmektedir. Hükümetler arası prosedüre göre, kararlar ilgili alandaki bakanların oluşturduğu Bakanlar Konseyi tarafından oy birliği ile alınmaktadır. Maastricht Anlaşması'nın K9 maddesinde bazı hallerde nitelikli çoğunlukla karar verebilme olanağı vermesine rağmen, bu olanak hiç kullanılmamıştır.

AB'nin diğer organlarının rollerine bakarsak, Avrupa Komisyonu'nun karar süreçlerinin işleyişinde aktif olarak rol aldığı görülmektedir. Ayrıca K4 maddesi, K1 maddesinin ifade ettiği alanlardaki politikaların oluşturulmasında, Bakanlar Konseyi'ne konuya dair fikirlerini bildirecek ve Konsey'e çalışmalarının hazırlık aşamasında destek verecek yüksek bürokratlardan oluşan bir Koordinasyon Komitesi oluşturulmasını öngörmektedir. Hükümetler arası prosedürün işleyişi hakkında fikir sahibi olmayı sağlayacak önemli bir nokta ise Avrupa Parlamentosu'nun rolüdür. Oyla seçilen kişilerden oluşan bu organ, bir danışma organı görevi görmektedir. Avrupa Adalet Divanı'nın ise yargılama yetkisi bulunmamaktadır.

Ayrıca ilgili bölümün K7 maddesinde ise, hükümetler arası prosedür çerçevesinde işleyen sürecin, iki ya da daha fazla üye devletin kendi aralarında yukarıda sayılan alanlarda yapacakları işbirliğini engellemeyeceği hususunun belirtilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Benzer bir başka vurgu da devletlerin iç güvenlik ve kamu güvenliği alanında alacağı kararlara dair haklarının saklı olduğu şeklindeki K2 maddesinin 2. bendindeki vurgudur. Bu iki düzenleme ve yukarıda özetlediğimiz karar alma prosedürü, Maastricht Anlaşması'nın konumuza dair düzenlemelerinin devletleri zorlamayan ve deyim yerindeyse gevşek karakterini ortaya koymaktadır. Bunun sonucu bir anlamda başarısızlık olmuştur. Ortak bir göç politikası oluşturmak anlamında önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Maastricht Anlaşması çerçevesinde kabul edilen belgelere bakıldığında, bunların sayılarının kırk kadar olduğunu ve devletleri zorlayıcı bir içerikleri bulunmadıkları görülmektedir. Çoğunluğu bir bakıma üye devletlerin politik ve moral tahahhütleri durumundadır (Tandonnet, 2001a, s. 154; Daujac, 1998, s. 122).

3.4. Amsterdam Anlaşması

2 Ekim 1997'de imzalanan Amsterdam Anlaşması'nın amacı AB'yi "şüphesi artıp ilgisi azalan vatandaşlar açısından daha anlaşılır ve çekici kılmak ve doğuya doğru genişlemenin yaratacağı güçlüklere karşı hazırlamaktı." (Avrupa Birliği Ansiklopedisi, 2005, s.56). Amsterdam Anlaşması göçle ilgili olarak Maastricht Anlaşması'ndaki düzenlemelerde önemli değişikliklere gitmiştir. Bu başlık altında getirdiği değişiklikleri ele alacağımız Amsterdam Anlaşması, AB'nin göç konusunda yürürlükteki temel hukuki belgesi durumundadır.

Amsterdam Anlaşması ile Maastricht Anlaşması'nda üçüncü sütünda yer alan, göç politikasına dair konular birinci sütuna alınmıştır. Bu değişiklikler heyecanla karşılanmıştır. Bazı yazarlar tarafından, 19. yüzyılla birlikte devletlerin tekellerine aldığı, ulusal egemenliğin sembollerinden ve "devletin geleneksel fonksiyonlarından biri olan" yabancıların ülkeye giriş ve çıkışlarının kontrolü, Topluluk çerçevesine dahil edildi şeklinde yorumlanmıştır (Guiraudon, 2003a, s. 129). Bu "egemenlik transferi" şeklinde ileri sürülen tezlere karşın, Amsterdam Anlaşması'nın getirdiği değişikliklere daha eleştirel bakan yazarlar da mevcuttur.

Tandonnet, Amsteram Anlaşması'nın yürürlüğe girişinden iki yıl sonra yaptığı bir değerlendirmede, Guiraudon'un yukarıda yaptığına benzer fakat daha erken tarihte yapılan değerlendirmelerin yanlışlığına vurgu yapmaktadır. Amsterdam Anlaşması ile gerçekte devletlerden AB düzeyine bir yetki devrinin gerçekleşmediği görüşünde olan yazara göre Anlaşmanın öngördüğü şey iki düzeyli

bir organizasyondur: Buna göre AB bazı genel kuralları ortaya koyacak, buna karşılık bu genel kuralları kendi gerçekliklerine uygulamak ise devletlere ait olacaktır. Amsterdam Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile devletlerin ulusal politikalarının ölümünü ilan edenler, ağır bir şekilde yanılmışlardır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden beri "her şey sanki hiçbir şey ya da neredeyse hiçbir şey değişmemiş gibi" devam etmektedir (Tandonnet, 2001a, s. 158). Amsterdam sonrası süreci değerlendiren bir başka yazar ise, Amsterdam Anlaşması'nın ortak bir göç politikası ortaya koymanın araçlarından yoksun olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Amsterdam Anlaşması'nın ortaya koyduğu araçlarla, belirlediği ortak bir göç politikası hedefi arasında bir uyuşmazlık vardır (Garcia-Jourdan, 2004, s. 73).

Bu genel değerlendirmelerden sonra Anlaşmanın getirdiği değişiklikleri Tablo 5'ten yararlanarak anlatmaya çalışacağız. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sözkonusu Anlaşmayla göç politikası ile ilgili düzenlemeler, üçüncü sütundan birinci sütuna taşınmıştır. Normal koşullarda bunun anlamı, ilgili konunun hükümetler arası bir çerçeveden alınıp AB düzeyine taşınmasıdır. Bir başka şekilde ifade etmeye çalışırsak, ilgili politika artık AB yapısı içerisinde ve AB düzeyinde belirlenecektir. Dolayısıyla politikanın oluşturulması sürecinde, ulusal düzeyin üzerinde ona baskın yeni bir düzey öne çıkacaktır. Fakat Amsterdam Anlaşması'yla yapılan düzenlemelere bakıldığında, öngörülenin söylediğimizden, en azından biraz daha, farklı olduğu görülmektedir. Gerçekte karar alma prosedürü önemli bir tarzda hükümetler arası kalmıştır. Bir başka ifadeyle, göçle ilgili konuların AB düzeyine taşınması tam değildir (Guiraudon, 2003b, s. 35).

Çünkü herşeyden önce Tablo 1'de de görülebileceği üzere, 5 yıllık bir geçiş dönemi öngörülmüştür. Bu 5 yıllık geçiş döneminde hükümetler arası düzeyde işleyen prosedür esasta korunmuştur. Ancak 5 yıllık sürenin sonucunda, Bakanlar Konseyi'nin oybirliği ile alacağı karar sonrasında, kararın ilgilendirdiği ilgili konu ya da konularda AB düzeyinde işleyen prosedüre uygun bir yasama sürecine geçilecektir. Bu vurgulardan sonra Tablo 5'te görülen, yasama sürecinde rol alan her organın rolünü ve değişimini kısaca ele alacağız. Yasama sürecinin bir bakıma başlatıcısı olması dolayısıyla Avrupa Komisyonu'ndan başlayacağız.

Avrupa Komisyonu, Amsterdam sonrası ortak göç politikalarının oluşturulması sürecinin motoru durumundadır. Yürütme organı olarak, devletlerden bağımsız bir şekilde, Amsterdam sonrası süreçte sığınma ve göç politikası alanındaki yasal düzenleme önerilerini oluşturmak ve sunmak durumundadır. Bu çerçevede Komisyon içerisinde bir komiserin yönetimi altında bir servis oluşturulmuştur.

Geçiş sürecinde, Komisyon'la birlikte AB üyesi devletler de yasama önerisi yapma yetkisine sahiptir. Fakat 5 yıl sonunda, devletler bu yetkilerini Komisyon lehine kaybetmektedirler.

Tablo 1: Amsterdam Anlaşması'nın öncesi ve sonrasında karar alma prosedürü

	Maastricht sonrası üçüncü sütun	Amsterdam sonrası; geçiş dönemi (1999-2004)	Amsterdam Anlaşması (2004 sonrası) Aynısı; yalnızca
Yasal çerçeve (Anlaşma)	VI. Başlık, K maddesi	IV. Başlık 61-64. maddeler	hükümetler arası konferans sonrası değişiklik
Yasal araçlar	Konvansiyonlar, ortak eylemler, kararlar	Klasik topluluk araçları: direktifler, yönetmelikler, kararlar	Hiçbir değişiklik öngörülmemektedir
Avrupa Parlamentosu	Sınırlı işlev (vizeler)	Danışma işlevi	Ortak karar (Bakanlar Konseyi'nin oybirliği ile alacağı karar sonrası)
Avrupa Adalet Divanı	Yargılama yetkisi yok	Ulusal yargı mercilerinin son aşamasında bulunan mahkemelerin başvuru hakkı	Hiçbir değişiklik öngörülmemektedir
Bakanlar Konseyi'ndeki oylama kuralları	Oybirliği	Oybirliği	Konsey'in oybirliği ile alacağı karar sonrası, oy çoğunluğuyla karar
Avrupa Komisyonu	Paylaşılmış inisiyatif hakkı	Paylaşılmış inisiyatif hakkı	İnisiyatif hakkı tekeli

Kaynak: Guiraudon, 2003b, s. 132.

Bakanlar Konseyi'nin konumu ise, 5 yıllık geçiş sürecinde Maastricht Anlaşması'na nazaran bir değişiklik içermemektedir. Konsey, Komisyon'un sunduğu önerileri oy birliği ile kabul etmektedir. Yalnız geçiş dönemi sonrasında oy çokluğu ile karar verebilecektir. Bunu yapabilmek için, Bakanlar Konseyi'nin ilgili konuya ilişkin, artık oy çokluğu ile karar alacağı yönünde, oy birliği ile karar alması gerekmektedir.

Avrupa Parlamentosu'nun göç politikası ile ilgili olarak yasama prosedürü içerisindeki rolü, Maastricht Anlaşması sonrası geçiş sürecinde esasta bir değişikliğe uğramamıştır. Bu süreçte de Parlamento'nun rolü danışma organı olmaktan ibarettir. Fakat 5 yıllık geçiş dönemi sonunda Parlamento'nun rolü değişebilecek-

tir. Çünkü gerçek anlamda AB düzeyinde işleyen bir prosedürde, Avrupa Parlamentosu'nun yasama sürecinde aktif bir rolü vardır. Kabul edilen metinler sadece Bakanlar Konseyi'nin onayına değil, aynı zamanda Parlamento'nun da onayına sunulmak durumundadır. 'Avrupa yasaları' ortak karar prosedürüne göre, Avrupa Konseyi ve Parlamentosu'nun ilgili düzenlemeyi ayrı ayrı kabul etmeleri ile yürürlüğe girmektedir.

Avrupa Adalet Divanı'na ise, süreçte sınırlı bir yekti tanınmıştır.[6] Buraya yalnızca ulusal yargı mercilerinden, kararlarına karşı yargısal çözüm yolu bulunmayanlar başvurabilir. Ayrıca Divan, sınırlardan geçişle ilgili, kamu düzeni ya da iç güvenliği korumak için alınmış kararlar hakkında söz söyleme yetkisine sahip değildir. Ama bu iki neden sınırlardan geçişle ilgili alınan kararların önemli bir bölümünü gerekçelendirmek için kullanılmaktadır (Guiraudon, 2003b, s. 35). İlgili ulusal yargı mercileri dışında, Bakanlar Konseyi ve Avrupa Komisyonu da, Amsterdam Anlaşması'nın IV. Başlık'ının yorumu çerçevesinde Divan'a başvuru hakkına sahiptir.

Amsterdam Anlaşması'nda yapılan düzenlemelerde, göç politikasının yapısının geneli itibariyle 5 yıllık geçiş sürecinde oluşturulması öngörülmekteydi. Bu amacın gerçekleşmediği, aradan geçen zaman üzerinden rahatlıkla söylenebilir. Öngörülen bir başka değişim de, beş yıl sonunda (1 Mayıs 2004) karar alma sürecinde nitelikli çoğunluk usulünü ve Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi'nin birlikte karar almasını içeren ortak karar prosedürüne geçilmesiydi.

Bu çerçevede AB üyesi devletler Nice Anlaşması'na eklenen 5 numaralı deklerasyonla birlikte, üçüncü ülke vatandaşlarının en çok üç ayı bulan sürelerde AB ülkelerinde serbest dolaşımı, yasadışı göç, yasadışı ikamet ve göçmenlerin geri gönderilmesi ile ilgili 1 Mayıs 2004 sonrasında topluluk prosedürüne geçmek için yükümlülük altına girmişlerdir. 4-5 Kasım 2004 tarihli Brüksel zirvesinin başkanlık sonuç bildirisi kararlarına eklenen ve 'Lahey Programı' olarak bilinen belge de, Bakanlar Konseyi'nden Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra, Amsterdam Anlaşması'nın IV. Başlık'ı çerçevesinde düzenlenen konular açısından yasama sürecinde ortak karar prosedürüne geçmesi istenmiştir. Yasal göç ise ortak karar prosedürünün dışında bırakılmıştır. Yani yasal göç çerçevesinde yapılacak düzenlemeler hükümetler arası prosedüre tabi bırakılmıştır (Garcia-Jourdan, 2004, s. 30). Bununla birlikte 2006 yılı sonunda yapılan AB üyesi ülkelerinin katıldığı Brüksel zirvesinin sonuç bildirgesinde, göç politikasının da içerisinde bulunduğu

6 Guiraudon bu sınırlamanın özellikle Fransa'nın çabaları doğrultusunda gerçekleştiğini belirtmektedir (2003b, s. 35).

özgürlük, güvenlik ve adalet alanındaki karar alma ve eylem sürecinin iyileştirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

3.5. Avrupa Anayasası

Bu başlık altında kısaca Avrupa Anayasası'nın göç ile ilgili düzenlemelerine değinmek istiyoruz. Bilindiği gibi, Avrupa Anayasası, 2005 yılı Mayıs ayı sonunda Fransa'da yapılan halk oylamasında reddedilmesi ve hemen ardından gelen Hollanda halk oylamasında da aynı durumla karşılaşılmasıyla, yürürlüğe girmesi açısından önemli bir engelle karşılaşmıştır. Fakat bu durum söz konusu belgenin, deyim yerindeyse yaşama geçmesi sürecinde önemli bir yara almış olmasına rağmen, öldüğü anlamına gelmemektedir. Nitekim Avrupa Anayasası'nın yürürlüğe girmesi noktasında AB üyelerinin yöneticileri arasında bir mutabakattan sözedilebilir. Mutabakata rağmen halk tarafından reddedilen bir belgenin nasıl yürürlüğe konulabileceği hâlâ önemli bir problem olarak orta yerde durmaktadır.[7] Söylenenlerdende anlaşılacağı üzere konumuz açısından, bu belgenin getirdiği düzenlemeleri kısaca da olsa ele almak gerekmektedir.

Vianna, toplam 448 maddeden oluşan Avrupa Anayasası'ndaki 28 maddenin, atıf yapılan 8 protokolün ve ayrıca Anayasanın önsözünün göçle ilişkilendirilebileceğini belirtmektedir (Vianna, 2005, s. 5). Fakat esası itibariyle göç ile ilgili konular, metnin "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı" başlığını taşıyan IV. Bölümünde düzenlenmiştir. Bu bölümün başlangıcındaki III-257. maddesinin ikinci bendinde, "sığınma, göç ve dış sınırların kontrolü konusunda ortak bir politika geliştirme"nin AB'nin görevleri arasında olduğu belirtilmektedir. Madde III-267'de ise, geliştirilecek politikanın her aşamasında, göç akımlarının etkili yönetimini, AB'ye üye devletlerde ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarına karşı eşit muamele etmeyi, yasadışı göç ve insan ticaretini önlenmeyi ve bunlara karşı güçlendirilmiş bir mücadeleyi öngöreceği ifade edilmektedir. Bu amaçla yapılacak yasa ya da çerçeve yasa,

- üye devletler tarafından ailelerin bileşimi çerçevesinde verilenler de dahil olmak üzere, uzun süreli vize ve oturum izni dahil AB'ye giriş ve ikamet koşullarını;
- AB içerisinde serbest dolaşım koşulları ile başka bir AB üyesi ülkede ikamet koşulları dahil, AB ülkelerinde ikamet eden üçüncü ülke vatandaşla-

7 AB Anayasasının yürürlüğe giriş süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (http://www.toute-leurope.fr/fr/union-europeenne-en-action/strategies-et-grandes-orientations/la-reforme-des-institutions/etat-des-lieux-des-ratifications.html?xtor=10, erişim: 5 Mayıs 2007).

rının haklarının tanımlanmasını;

- yasadışı göç ve yasadışı ikamet eden kişilerin ülkelerine iadesi dahil, yasadışı göç ve ikameti;
- özellikle kadın ve çocuklara yönelik gerçekleşen insan ticareti başta olmak üzere, insan ticareti ile mücadeleyi içerecektir.

Fakat III-267. madde, ücretli-ücretsiz bir işte çalışmaları için kabul edecekleri göçmenlerin sayılarını belirlemeyi, üye ülkelere bırakmaktadır.

Garcia-Jourdan'a göre Anayasa'nın getirdiği düzenlemeler önemli bir katkı sağlamaktadır. Göçün dahil olduğu prosedürle ilgili belirsizlik böylelikle tamamen ortadan kaldırılmaktadır. Çünkü Avrupa Anayasası, Maastricht ve Amsterdam Anlaşmaları'nda görülen sütunlar temelindeki anlayışı terketmektedir. Ortak göç politikasının oluşturulması "normal yasama prosedürü" çerçevesinde ele alınacaktır. Yani yasama önerileri Avrupa Komisyonu tarafından yapılacak ve nitelikli çoğunluk kuralına göre Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu tarafından görüşülüp onaylanacaktır. Ayrıca Avrupa Adalet Divanı'nın yetkilerine sınırlama getirilmemiştir (Garcia-Jourdan, 2004, s. 29). Fakat Vianna'ya göre ise (2005, s. 12) Anayasa, AB ve üye ülkeleri tarafından yürütülen göç politikasının ideolojik temellerinde hiçbir değişiklik yapmayacaktır.

3.6. AB başkanlık sonuç bildirisi kararları

Bu başlık altında AB'nin ortak göç politikası oluşturma sürecinde önemli rol oynayan AB başkanlık sonuç bildirisi kararlarına değinilecektir. Tampere zirvesinin sonucundaki sonuç bildirisi kararları bunların başında gelmektedir. Çünkü 15-16 Ekim 1999'da, yani Amsterdam Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden hemen sonra gerçekleşen bu zirvenin, konumuz açısından önemli kararların alınmasına sahne olduğu ifade edilmektedir. Konuya ilişkin incelemelerde Tampere zirvesine yapılan atıflara bakıldığında, bu zirvenin göçle ilgili AB belgeleri arasında önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Söz konusu zirveye ilişkin olarak Guiraudon, Tampere zirvesi ile AB'nin ortak bir göç politikası oluşturmasının gerekliliğinin ortaya konulduğunu ifade etmektedir (2003a, s. 129). Vianna, Tampere zirvesinde alınan kararların, AB'de 1970'li yıllardan beri süren ve "sıfır göç" şeklinde özetlenen politikanın sonunu işaret ettiğini ifade etmektedir. Bundan sonraki göç politikası ise, sınırların seçici bir tarzda emek göçüne açılmasıdır (2002, s. 152). De Wenden ise Tampere zirvesinin, AB'nin ekonomik ve demografik ihtiyaçları, kaynak ülkelerin durumu çer-

çevesinde bir göç politikası belirlediğini ve böylelikle "sıfır göç" hedefinden vazgeçtiğini ifade etmektedir (2003, s. 63).

İncelediğimiz çerçevede Tampere zirvesi sonuçlarına baktığımızda şunları söyleyebiliriz: Zirvede elbette göçle ilgili yeni bir yaklaşım ihtiyacına vurgu yapılmıştır. Başkanlık sonuç bildirisi kararları'nın 3. maddesinde, AB'deki ekonomik ve demografik durumun değerlendirmesi üzerine bina edilecek, üçüncü ülke vatandaşlarının kabulüne yönelik bir yaklaşım ihtiyacından bahsedilmektedir. Başka bir ifadeyle AB'nin ekonomik ve demografik ihtiyaçları çerçevesinde, AB'ye üye olmayan ülkelerden göçmen alımının düşünülmesi gerektiği ifade edilmektedir. Fakat bu vurgunun yeniliğine rağmen, AB'nin göçe dair bakışında, önceki dönemdeki anlayışının temel elemanları yerinde durmaktadır.

Bunlardan biri üçüncü ülkelerle göç çerçevesinde girilecek ilişkilerdir. Tampere zirvesi kararlarında AB'ye göç veren ülkeler ve AB'ye yönelen göçlerin geçiş yolu üzerindeki (transit) ülkelerle yapılacak geri kabul anlaşmalarına değinilmektedir. Bu konuda Bakanlar Konseyi, sözkonusu ülkelerle yeni geri kabul anlaşmaları yapması, ya da yapılacak anlaşmalara göçmenlerin geri kabulüne dair maddeler eklemesi konusunda göreve çağrılmaktadır. Ayrıca ifade edilen geri kabul anlaşmalarını imzalamalarını kolaylaştırmak için, anlaşmaların imzalanacağı ülkelere daha fazla yardım yapılabileceği ifade edilmektedir. Başka bir deyişle sözkonusu ülkelere geri kabul anlaşmalarını kabul ettirmek için, yardımlar bir araç olarak kullanılacaktır. Buna ihtiyaç duyulmasının nedeni, geri kabul anlaşmalarını imzalaması istenen ülkelerin bu konuda çok istekli davranmamasıdır. Ayrıca Tampere kararlarında, sözü edilen ülkelerde yasal anlamda göç olanaklarına dair kampanyalar düzenlenmesi ve göçmenlerin göç eylemi sırasında kullandıkları sahte evraklarla ilgili işbirliğine gidilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir.

Bir diğeri ise güvenlik önlemleri, başka bir deyişle polisiye önlemlerdir. Örneğin Tampere kararlarının 24. maddesinde, sınırların kontrolü açısından üye ülkelerin ilgili servisleri arasındaki işbirliği ve bu anlamda karşılıklı teknik yardımlaşmaya yapılan vurgu bu çerçevede ele alınabilir. Güvenlik önlemleri bir önceki paragrafta değindiğimiz üçüncü ülkelerle ilişkiler çerçevesinde de yerini bulmaktadır. Sahte evraklara ilişkin üçüncü ülkelerle yapılacak işbirliği buna bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca "yasadışı göçle mücadele" çerçevesinde ifade edilenlerin bir kısmı da bu çerçevede ele alınabilir.

AB'nin göçe dair bakışında önceki dönemdeki anlayışının temel elemanlarından sayılabilecek ve Tampere zirvesi kararlarında yerini bulan bir başka konu

da, "yasadışı göç ve insan ticareti ile mücadele"dir. Örneğin kararların 23. maddesinde bu konuda kararlılık vurgusu yapılmakta ve yasadışı göçmenleri sömüren ve insan ticareti yapanların cezalandırılması gerekliliği ifade edilmektedir.

Göç konusu, Tampere zirvesi dışındaki başka zirvelerde ve bunların sonunda yayımlanan başkanlık sonuç bildirisi kararlarında da önemli bir yer tutmuştur. Nice zirvesi (7, 8 ve 9 Aralık 2000), Laeken zirvesi (14-15 Aralık 2001), Seville zirvesi (21 ve 22 Haziran 2002), Brüksel zirvesi (12-13 Aralık 2003), 4-5 Kasım 2004 tarihli Brüksel zirvesinin başkanlık sonuç bildirisi kararlarına eklenen 'Lahey Programı' olarak bilinen belge ve son olarak 14-15 Aralık 2006'da yapılan Brüksel zirvesi bu çerçevede sayılabilir.

Belirttiğimiz zirvelerde alınan kararlarda göçle ilgili değinilen temel konular şöyledir: Yasadışı göç, güvenlik önlemleri (sınırların kontrolü, polisiye işbirliği vb.), üçüncü ülkelerle ilişkiler ve yasal göç. Konuların ağırlığı açısından en fazla yeri güvenlik önlemlerinin tuttuğunu söylemek mümkündür. Önemli yer tutan diğer bir konu ise üçüncü ülkelerle ilişkilerdir. Aslında üçüncü ülkelerle ilişkiler ve bir başka önemli yer tutan yasadışı göçle mücadele çerçevesinde ifade edilen birçok nokta, güvenlik önlemleri çerçevesinde de ele alınabilir. Fakat yasal göç en az değinilen konudur. Sadece buradan bakıldığında bile AB'nin göç konusundaki ortak politikasına dair belli bir fikir edinmek mümkündür.

4. AB'nin emek göçü politikası oluşturma çabaları

Gelinen yerde AB'nin göç politikasına ilişkin yaklaşım göçe ilişkin bütünlüklü yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım göçle ilgili olduğu düşünülen bütün alanların göç politikası çerçevesi içerisine alınması ve tersinden göç politikasının AB'nin iç ve dış bütün dış politikasına entegre edilmesi olarak özetlenebilir. AB emek göçü politikası çerçevesinde yürütülen faaliyetler bu genel yaklaşımın bir ayağı olarak görülmeye başlanmıştır.[8] Bu faaliyetleri yönlendiren temel düstur ise "emek piyasasının ihtiyaçları"dır. İçinde bulunduğumuz yılda bu alandaki son önerilerden birisi AB komiserlerinden Franco Frattini'den gelmiştir. Frattini AB'ye göç veren ülkelerde işe alım ajansları kurulmasını önermiştir. İlk olarak Mali'de pilot bir uygulama olarak hayata geçirilmesi düşünülen bu öneriye göre, sözkonusu ajanslar AB ülkelerinin dönemsel olarak ihtiyaç duydukları işgücünü rahatlıkla sağlayabilmeleri için iş başvurularını alacak ve adaylara gereken eğitimleri verecektir (Le Monde, 02 Şubat 2007).

8 Konuyla ilgili olarak bkz. (14-15 Aralık 2006 tarihli Brüksel zirvesi sonuç bildirgesi ve COM, 2006, 735 Final).

Söz konusu olan AB'nin ortak emek göçü politikası ise bir kaç yıl öncesine gitmekte yarar vardır. 2000'li yılların başı itibariyle AB'de kapıların emek göçüne sınırlı açılması çerçevesinde bir tartışma başlamıştır. Sözü edilen tartışmaya Avrupa Komisyonu da katılmıştır (COM, 2000, 0757 Final). Komisyon, özellikle işveren çevrelerinde taraftar bulan göçmen alımına ilişkin tartışmadaki tutumunu açıklamayı "bir tartışma başlatmak" şeklinde nitelemekteydi. Fakat 1970'li yıllardan beri, bütün AB ülkelerinin emek göçüne dair resmi tezi olan ve 'sıfır göç' şeklinde ifade edilen anlayışın, gelinen yerde AB'nin yeni perspektifleri çerçevesinde geçerli olmadığını ifade etmekteydi.

Komisyon'a göre yeni durumda göçmen çalışanlara yasal kanalların açılması gerekmekteydi. Göçmen çalışanların kabulü AB'nin istihdam stratejisi içerisinde bir rol oynayabilirdi. Çalışma amacıyla kabul edilen göçmenler, pazarın ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydı. Bu yüksek nitelikli çalışanlar açısından olduğu gibi, düşük vasıflı ya da vasıfsız çalışanlar açısından da böyleydi. Göçmenlerin kabulü ile ilgili AB politikası yerel, bölgesel ve ulusal çerçevede emek piyasasının kompleks ve hızlı bir şekilde değişen ihtiyaçlarına, "hızlı ve etkili" bir yanıt verilmesine olanak tanımalıydı.

2000'li yılların başında aldığı tutumun sonucu olarak Avrupa Komisyonunun hazırladığı Ekonomik Göç Yönetimine Topluluk Yaklaşımı Üzerine Yeşil Kitap'ın (COM, 2004, 811) sonrasında Komisyon Ekonomik Göçe İlişkin Eylem Planı'nı yayımlamıştır (COM, 2005, 669). Söz konusu eylem planını burada kısaca ele almak oluşturulmaya çalışılan emek göçü politikasını anlamak açısından önemlidir

Komisyon'a göre oluşturulacak çerçeve emek piyasasının ihtiyaçlarına yanıt verebilmesi için yeterince esnek olmalıdır (COM, 2005, 669, s. 5). Bu çerçevede bir genel direktif ve dört adet çeşitli çalışan göçmen kategorilerine yönelik spesifik direktif hazırlayacağını belirtmektedir. Hazırlayacağı bu direktifler paketinin amacını ise şöyle açıklamaktadır:

> "Bu önlemler paketinin amacı, bir taraftan dengeli ve haklara saygılı bir yaklaşım çerçevesinde göçmen emekçilerin geneline uygulanabilecek, öteki taraftan AB'nin ihtiyaç duyduğu göçmen kategorileri için enteresan koşullar öngörecek bürokratik olmayan ve esnek araçları hemen yerine koymaktır." (COM, 2005, 669, s. 6).

Bununla birlikte Komisyon, anılan direktif önerileri dışında, gerek duyulduğu takdirde yeni önerilerde bulunabileceğini belirtmektedir (COM, 2005, 669, s. 6).

Komisyon, öncelikle yapacağı genel direktif önerisinin neyi düzenlemeyeceğini açıklamaktadır. Genel direktif önerisi, ortak bir oturum ve çalışma izni dışında, spesifik düzenlemelerde yer alacak çalışan göçmelerin kabul koşulları ve prosedürlerini düzenlemeyecektir. Direktif önerisinin temel objektifi ise, AB'de yasal bir işte çalışan fakat henüz uzun süreli göçmen statüsünü kazanamamış olan[9] göçmenlerin haklarını garanti etmektir (COM, 2005, 669, s. 6). Ancak Komisyon'un sonradan söyledikleri bu söylediklerini önemli oranda boşa düşürmektedir. Ortak bir çalışma ve oturum izni ile ilgili olarak Komisyon, bu belgenin biometrik kimlik belirleme elemanlarını içerisinde taşıyacağını ve öngörülebilecek istisnalar dışında geçerliliğinin "sıkı bir şekilde" yasal bir çalışma sözleşmesine bağlı olabileceğini belirtmektedir (COM, 2005, 669, s. 6). Bu vurgusuyla Komisyon, daha sonra üzerinde ayrıntılı olarak duracağımız, üye ülkelerde ve AB'de egemen olan göçe ilişkin ütilitarist yaklaşımın bir örneğini vermektedir. Bu yaklaşım göçmenlerin AB topraklarındaki varlığını çalışmaları şartına bağlamakta, bir başka deyişle göçmenleri yalnızca üretim sürecindeki varlıklarıyla hesaba katmaktadır.

Komisyon'un genel direktif önerisini tamamlayacaklarını söylediği dört spesifik direktif önerisi ise şunlardır:

1) *Yüksek nitelikli çalışanların giriş ve çalışma koşullarına dair direktif önerisi:* Komisyon bunların AB'yi tercih etmelerini sağlamak için kabulünü hızlandıran özel bir prosedür öngörülebileceğini ve kendilerine AB sınırları içerisinde istedikleri yerde çalışabilecekleri "AB yeşil kartı" verilebileceğini ifade etmektedir (COM, (2005), 669, 6).
2) *Sezonluk çalışanların giriş ve çalışma koşullarına dair direktif önerisi:* Komisyon bu önerisini, AB ülkelerinde çok sayıda göçmenin çalıştığı tarım, inşaat ve turizm sektörlerindeki sezonluk çalışan ihtiyacı tespiti ile gerekçelendirmektedir. Üçüncü ülke vatandaşlarına verilecek çalışma ve oturum izinlerini içeren bir belgeyle, dört ya da beş yıllığına, yılın bazı aylarında çalışmalarına izin verilebilecektir.
3) *Şirketleri içerisinde transfer edilen kişilerin çalışma, oturum ve geçici ikametlerine dair direktif önerisi:* Bu kişiler için öngörülecek prosedürün, gerek AB'nin gerekse üye devletlerin konuya ilişkin uluslararası yükümlülüklerine halel getirmeyeceği ifade edilmektedir.[10]

9 Avrupa Konseyi'nin uzun dönemli ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının durumu hakkında 25 Kasım 2003 tarihli 2003/109/EC (AT) sayılı Konsey Yönergesi

10 Bu yükümlülüklerin başında elbetteki GATS çerçevesinde yükümlülükler gelmektedir. Konuy-

4) *Ücretli stajyerlerin giriş ve kalma koşullarına ilişkin direktif önerisi:* Ücretsiz çalışan stajyerlerden[11] farklı olarak, ücretli stajyerlere ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu düzenleme bu alanda ilk olacaktır.

5. Yeni emek göçü politikasının yapısal özellikleri

Yukarıda yapılan ayrıntılı açıklamalardan sonra, bu başlık altında herbiri alt başlık olarak kısaca ele alınacak olan, oluşum halindeki AB emek göçü politikasının temel yapısal özellikleri ele alınacaktır.

Elbette oluşturulmaya çalışılan bu politikaya incelediklerimiz yanında başka özellikler de atfetmek mümkündür. Fakat karakteristik özellikleri üzerinden tanımlanmaya çalışıldığında esneklik, seçicilik, geçicilik, bağımlılık ve demokratik denetim dışılık özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir.

5.1. Esneklik

Avrupa Komisyonu ve Avrupa Endüstri ve İşverenler Konfederasyonları Birliği (UNICE) esneklik vurgusunu çok sık yapmaktadır. Bu vurgunun Komisyon'un aktardığımız belgeleriyle sınırlı olmadığını söylemeye sanırız gerek yoktur. Nitekim konuya dair Avrupa Komisyonu'nun nispeten eski bir değerlendirmesinde, göç akımlarının yeni durumunun analizinin, yasal göç konusunda daha esnek ve ortak bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koyduğu ifade edilmekteydi (COM, 2000, 0757 Final). Bu durumda doğal olarak akla şu soru gelmektedir: Esneklik vurgusu hangi ihtiyaçlara yanıt olarak öne çıkmaktadır?

Esneklik vurgusunun çeşitli ihtiyaçlara yanıt olarak öne çıkarıldığı söylenebilir. 1970'lerin başında yaşanan kriz sonrasında birikim sürecinde yaşanan yeniden yapılanmada, esnekliğin önemi bilinmektedir. Fakat buradaki esneklik vurgusunun, birikim sürecinde esnekliğin taşıdığı özel öneme doğrudan bir yanıt olduğunu belirtmekle yetinmek nispeten indirgemeci bir yaklaşım olacaktır.

Özellikle kriz sonrası süreçte, sermayenin birikiminin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimi hız kazanmıştır. Bu gerçeklikle bağlantılı olarak 'hız' kavramı özel bir yere oturmaktadır. Hız bu süreçte yeni olanakların taşıyıcısı olabilir. Fa-

---

la ilgili olarak bkz. (Soysüren, 2007).

11 Ücret almayan stajyerlerin AB ülkelerindeki konumu icin bkz. (13 Aralık 2004 tarihli AB üyesi ülkelerdeki öğrenci, ücret almadan bir formasyona katılan, gönüllü ya da öğrenci değişimi kapsamında olan üçüncü ülke üyesi vatandaşların durumunu düzenleyen 2004/114/CE numaralı düzenleme).

kat bu söylenen, artan hıza uyum sağlayamayanların elenmekle yüzyüze kalacağı anlamına da gelmektedir. Buradan bakıldığında, "Kapitalizmin yaşadığı bu dönüşümün tüm alanlarda ortaya çıkan ortak özelliğinin 'hız' olduğu göz önüne alındığında, hukukun bu hıza uyumlu hale gelmesi de bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır." (Türkay, 2005, s. 7). Dolayısıyla esneklik vurgusuyla başbaşa giden, oluşturulacak politikanın yapısının üretim sürecinde beliren ihtiyaçlara hızla yanıt vermesi gerektiği vurgusu buradan hareketle açıklanabilir. AB'nin emek göçü alanında oluşturulmasını öngördüğü politikaların ve bu politikaların hayata geçme formları olarak hukuksal biçimlerin, bürokratik olmaması, esnek olması ve ihtiyaçlara hızla yanıt vermesi, birikim süreci temel alınarak bakıldığında bir "zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır".

Esneklik vurgusunun dillendirilmesi bir başka ihtiyaca daha yanıt vermektedir. Sözünü ettiğimiz bu ihtiyaç, AB'nin farklı ulusal devletlerden, aynı anlama gelmek üzere belli bir entegrasyon düzeyine varmış olmakla birlikte farklı ulusal yapılardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. Buradan bakıldığında her ulusal pazarın farklı ihtiyaçları olduğu ve bundan dolayı her ülkenin kabul edeceği göçün miktarını ve tipini belirlemesi gerektiği yönündeki sıkça yapılan vurgu ayrı bir anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla üye devletlerin ulusal emek pazarlarının gereksinimlerine uygun olarak göçmen işgücüne dair politikalar üretme ihtiyacı da esneklik çerçevesinde yapılan vurguların bir başka yönüne işaret etmektedir. İfade edilen olgunun diğer bir görünümü de devletlerin bu alandaki hareket alanlarının ve yetkilerinin kısıtlanması olasılığına karşı çıkmalarıdır.

5.2. Seçicilik

'Üçüncü dünya' kavramının yaratıcısı, ekonomist, demograf ve sosyolog Alfred Sauvy, 1954 yılında yazdığı önemli eserinde "göçün seçici karakteri"nden bahsetmekteydi (s. 264). Buradan hareketle göç eyleminin zaten kendi içerisinde seçici bir özelliği olduğu söylenebilir. Çünkü örneğin göçmenler çoğunlukla genç ve sağlıklı kişilerdir. Bu durum elbetteki liberal eğilimli yazarların yaptığı gibi, gençlerin atılgan ve girişimci özelliğine vurgu yapılarak açıklanmaya çalışılabilir. Fakat örneğin Verhaeren'ın (1990) yaptığı gibi, bu durumu açıklamak için kapitalizmin yapısal/karakteristik özelliklerine vurgu yapmak da mümkündür.

Fakat buradaki seçicilik olgusu biraz daha farklıdır. Burada sözkonusu olan, göç eyleminin içerisinde barındırdığı seçici özelliğinin daha da ötesindeki potansiyel göçmenler arasında seçme mekanizmalarıdır. Math'ın bir çalışmasında yaptığı vurguyu burada tekrar etmekte fayda vardır. Yazar sözünü ettiğimiz çalışma-

sında, sınırların kontrolü, yasadışı göçe karşı mücadele ve dahası sığınmaya ilişkin önlemler vb. en hafifinden sınırlayıcı olarak niteleyebileceğimiz önlemlerin, direkt olarak emek göçü ile ilgili olmamalarına rağmen, bu göç üzerinde hiç de etkisiz olmadıkları ifade etmektedir. Çünkü bu tarz önlemler, bir tür seçiçi işlev görmektedir. Bazen ölümcül sonuçları olabilecek bu önlemler, AB ülkelerinde ikamet edecek göçmenlerin maddi durumları, sosyal statüleri, eğitim durumları, yaşları, cinsiyetleri vs. gibi karakteristik özelliklerini etkilemektedir (Math, 2005).

Daha dar bir açıdan bakıldığında, direkt olarak göçmenlerin seçimine ilişkin mekanizmaların da bulunduğu görülmektedir. Örneğin Kanada, Avusturalya vb. ülkeler uzun zamandan beri alacağı göçmenleri seçmektedir. Bu seçme işlemi ekonomik, sosyal, kültürel ya da politik kriterler temelinde yapılmaktadır. Bu ülkelerde uygulanan sistemlerde göçmen adayları eğitim düzeyleri, mesleki yetkinlikleri, dil konusundaki becerileri, kendilerini kabul edecek ülkede ikamet eden aile üyelerinin bulunması vb. kriterlere göre puanlamaya tabi tutulmaktadırlar. Yeterli puanı olanlar ilgili ülkeye göç etme iznine sahip olmaktadırlar (Martiniello, 2001, s. 72). Gerek AB düzeyinde ve gerekse de AB üyesi ülkelerde ise, son dönemde ki yönelim göçmenlerin belirlenmiş kotalara göre seçilmesidir (Tandonnet, 2003, s. 32, Le Figaro, 22 Aralık 2005).

Birbirinden çokta uzak olmayan kota ya da puan sistemlerine bakıldığında (her zaman ülkeye giriş yapma şansına sahip bazı kategoriler bir tarafa) temelde emek piyasasının dönemsel ihtiyaçları temelinde göçmenlerin girişine izin verildikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle göçmenlerin ilgili sistemleri uygulayan ülkelerden birine girebilmesi, sahip oldukları çeşitli niteliklerin ilgili ülkenin emek piyasasında dönemsel olarak aranılır olmalarına bağlıdır. Örneğin genç, birçok dil bilen, doktor ya da bilgi-işlem teknolojileri uzmanı birisinin AB ülkelerinden birine göç edebilmesinin koşulları ile bir sosyologun koşulları aynı değildir. Aranan niteliklere sahip olmaları dolayısıyla, doktorlar ya da bilgi-işlem teknolojileri uzmanları çok daha kolay ve elverişli koşullarda göç edebileceklerdir.

Günümüzde AB üyesi ülkelerdeki seçici göç politikaları, deyim yerindeyse emek piyasasının iki "uç" noktası üzerinden kendini göstermektedir (Centre Continental, 2004, s. 12). Birinci "uç" noktada 'beyin göçü' olarak da adlandırılan yüksek derecede nitelikli kişilere duyulan ihtiyaç çerçevesinde bunları çekmeye dönük politikalar, ikincisinde ise inşaat, lokantacılık ve turizm gibi sektörlerdeki vasıfsız ya da düşük vasıflı iş gücüne olan ihtiyacın karşılanmasına dönük politikalar bulunmaktadır. İlk kategoride bulunanlara ilişkin politikaların, ikinci kategoride bulunanlara ilişkin politikalardan ciddi farkları bulunmaktadır. İlk kategoriye

dair politikalar daha çok özendirici bir çerçevededir ve bu yüksek nitelikli kişileri çekmek için bir dizi olanak sunmaktadırlar. İkinci kategoriye dair politikalar ise, esasta sınırlayıcı ve kelimenin dar anlamında seçicidirler. Çünkü ilk kategoride gerçek anlamda bir sıkıntı mevcuttur. Dolayısıyla var olan sınırlı sayıda aday arasından, mümkün olduğunca fazla sayıda kişinin göç etmek için ilgili ülkeyi seçmesi amaçlanmaktadır. İkinci kategoride ise oldukça çok sayıdaki aday arasında bir seçim sözkonusudur. Bu ise esasta sınırlamalar yoluyla gerçekleştirilmektedir.

5.3. Geçicilik

AB üyesi ülkelerin başkanları 2006 yılı sonunda yapılan Brüksel zirvesinde "geçici ve dönüşümlü *(circulaire)* yasal göçün farklı formlarının desteklenmesi"nin olanaklarının inceleneceği belirtilmiştir. AB Komisyonu da yayımladığı bir belgede aynı vurguyu yapmıştır. Elbette bu geçici emek göçü olanağından yararlanabilmek için ilgili ülkelerin yasadışı göçle ilgili işbirliği yapmak, geri kabul anlaşmalarını imzalamak gibi bazı şartları yerine getirmesi gerektiğini belirtmeyi de ihmal etmemiştir (COM, 2006, 735 Final). Geçici göçlerde artış olduğu tespitinin (Lerat, 1994, s. 221) kısa dönemli bir eğilim olmadığı, aradan geçen dönemde bu eğilimin daha da belirginleşmesi olgusundan hareketle ifade edilebilir.

Avrupa Komisyonu'na göre, AB ülkelerinin üçüncü ülkelerle yaptıkları işgücü anlaşmaları genelde sezonluk çalışma temelinde olmaktadır. Bunlar esasta tarım, inşaat, turizm ve lokantacılık gibi sezonluk işgücü ihtiyacının sürekli olduğu alanlardır (COM, 2004, 0412 Final). Bell'e göre ise bazı sektörlerde süregelen işgücü ihtiyacı çerçevesinde, AB'ye üye ülkelerde yeni geçici ve sezonluk çalışan statüleri oluşturulmuştur. Böylelikle ilgili sektörlerde işgücü açığının kapatılması sağlanırken, bu çerçevede kabul edilen göçmenler aile birleşimi ya da oturum izinlerinin uzatılması haklarından yoksun olmaktadır. Bu tür statüler çalışanlar arasındaki hiyerarşiyi de güçlendirmektedir. Bazı işler, toplum açısından önemli olmalarına rağmen toplumun çoğunluğu tarafından "tiskinç" olarak nitelendiği için, sendikalı çalışanların sahip olduğu temel haklardan yoksun kişilere yaptırılmaktadır (Bell, 2003, s. 56). Çünkü taşeronlar yoluyla işe alma, geçici çalışma, sezonluk çalışma vb. göçmenleri işlerinin kendilerine sağlayabileceği çeşitli haklardan, (özellikle izin, çalışma koşullarını müzakere hakkı ve sosyal güvenlik haklarından) yoksun bırakmaktadır. Dolayısıyla işe alım şeklinin çalışanların çalışma şartlarında ve onlara yönelik öngörülen muameleler üzerinde önemli yansımaları olmaktadır (BIT, 2000, s. 51).

Bally, Mouhoud ve Oudinet'ye (2003) göre, AB'ye üye ülkelerde göçmenle-

rin %37'si geçici iş sözleşmeleri uyarınca çalışmaktadır. Geçici iş sözleşmeleri çerçevesinde çalışan göçmenlerin oranı, toplam ücretliler içerisinde geçici iş sözleşmeleri çerçevesinde çalışanların oranından yüksektir.

Bu durumdan çıkarılabilecek önemli olduğunu düşündüğümüz bir sonuç ise, AB düzeyinde oluşturulmaya çalışılan yeni emek göçü politikasının, AB üye ülkelerinde hakim olan eğilimlerin bir yansıması olduğudur. Konumuz açısından bakıldığında, geçiciliğin oluşturulmaya çalışılan AB emek göçü politikasının yapısal özelliklerinden biri olması, üye ülkelerde zaten on yıllardan beri baskın olan geçici biçimlere yönelim söz konusu iken şaşırtıcı gelmeyebilir. Fakat AB düzeyindeki politikanın, üye devletler düzeyindeki eğilimleri sahiplenmesi, sadece üye devletler arasında politik hesaplar temelindeki uzlaşmalara bağlanamaz. Sözü edilen 'hakim eğilimler', sanılabileceğinin aksine saf politik eğilimler değildir. Yukarıdaki örnek bizce bu durumu iyi açıklamaktadır.

5.4. Bağımlılık

Bağımlılık çerçevesinde söylenecekler, aslında birazda yukarıda geçicilik çerçevesinde söylenenlerin sonucudur. Aktarıldığı üzere Avrupa Komisyonu, öngördüğü çalışma ve oturum izninin istisnalar dışında, "sıkı bir şekilde" iş sözleşmesine bağlı olabileceğini belirtmektedir (COM, 2005, 669, s. 6).

Bunun ne anlama geldiğini açıklamak için Math ve Spire'in (2004a, s. 25-31) bir çalışmasından yararlanacağız. Yazarlar bu çalışmalarında, yabancıların işverenlerine bağımlılıklarının derecesinin düzeyi açısından üç ayrı rejimin mümkün olabildiğini belirtmektedirler. Bu rejimlerin ayırımında göz önüne alınan husus ise yabancıların oturum hakları ve çalışma hakları arasındaki bağdır.

İlk rejimde yabancıların oturum hakları çalışma haklarından bağımsızdır. Yabancıların oturum hakkı ile çalışma hakkı arasında bir bağ bulunmadığından, yabancının işsiz kalması, onun ilgili ülkede oturum hakkına zarar vermemektedir. Dolayısıyla buradan hareketle işvereni ile arasındaki ilişkide daha olumsuz bir konuma itilememektedir. Bir başka deyişle, yabancı işsiz kaldığı taktirde yaşadığı ülkeden ayrılmak zorunda olmadığından, kendini baskı altında hissetmemektedir.

İkinci rejimde ise, yabancının oturum izninin yenilenmesi çalışma izninin yenilenmesi halinde mümkündür. Yani yabancının yaşadığı ülkede kalması çalışmasına endekslenmiştir. Örneğin kriz döneminde bu statüdeki yabancı işsiz kalırsa, oturum hakkından da olma tehlikesiyle yüzyüze kalacaktır. Yeni bir iş bulamazsa

yaşadıkları ülkeyi terketmek zorundadır. Bu rejimin bir sonraki paragrafta değineceğimiz rejimden farkı ise, yabancının belirli bir işverene bağımlı olmamasıdır. İşsiz kalması halinde başka bir iş bulabildiği koşullarda oturum hakkını kaybetmeyecektir.

Üçüncü rejim ise Avrupa Komisyonu'nun öngördüğü rejimdir. Bu rejimde yabancı çalışanın ilgili ülkede kalabilmesi, ancak işvereniyle iş sözleşmesi sürdüğü sürece mümkündür. Bu konumu ile işverenin birçok kötüye kullanımına açık bir pozisyondadır. Çünkü işini kaybetmesi halinde, ilgili ülkedeki oturum hakkını da kaybedecektir.

Bitirmeden önce bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Avrupa Komisyonu, yapılan uyarılara rağmen üçüncü rejime uygun düzenlemeden yana tavır almıştır. Bu yöndeki uyarılar arasındaki ETUC'un Yeşil Kitap'a cevabındaki uyarısı elbette tek değildir. Kaldı ki, GATS'da öngörülen Mode 4 olarak adlandırılan düzenleme bir tarafa, bu konuda AB üyesi ülkelerde pek çok somut örnek mevcuttur. Dolayısıyla Avrupa Komisyonu'nun, yaratacağı sonuçların farkında olarak bu yönde tutum aldığı düşünülmelidir.

5.5. Demokratik denetim dışılık

Demokratik denetim dışı olma özelliği, AB'nin ortak göç politikası oluşturma süreçlerine has birşey değildir. Aksine göç politikalarına ilişkin durum, genel durumun özel bir alana yansıması olarak ele alınmalıdır. Bu noktada Bonafeld'in bir röportajında yaptığı değerlendirmelerden yararlanancağız. Yazara göre,

> "Avrupa hukuku, piyasa-yapıcı (market-enabling) hukuktur. Piyasayı ülke içi kısıtlamalardan kurtarır ve piyasanın idaresini, demokratik çoğunlukların çıkar ve beklentilerinin ötesinde ve üstünde kurumlaştırır. Avrupa hukuku bu nedenle aynı zamanda, ve şurası önemli ki, depolitize edilmiş bir hukuktur: Demokratik gözetim ve sorumlu tutmanın geleneksel süreçlerinden, yani 'konsensüs' ve 'uzlaşma' politikaları yoluyla toplumsal entegrasyon oluşturmanın siyasal süreçlerinden arındırılmış, rasyonel-iktisadi piyasa egemenliği kılığında görünmektedir (Bonafeld, 2004, s. 40, röportaj).

Röportajın izleyen kısımlarında Bonafeld, AB hukukunun oluşum süreçlerine vurgu yapmakta ve bu hukukun ulusal idareciler tarafından halktan ve ülke içi demokratik çoğunluktan koparılmış olduğunu ve ulusal idareciler arasındaki pazarlıklar sonucunda oluşturulduğunu belirtmektedir. Oluşturulan bu hukuksal düzenlemeler iç hukuktan üstündür ve doğrudan uygulanabilme özelliğine sahiptir. Bu

hukukun ulusal idarecilere yarattığı önemli bir olanak ise, bunların "ekonomik ayarlamaların nahoş toplumsal sonuçlarının Avrupa'dan kaynaklandığını" ve kendilerinin "elinin-kolunun bağlandığını" söyleyerek, Avrupa düzeyinde yaratılan hukuksal düzenlemelerin arkasına saklanabilmeleridir (Bonafeld, 2004, s. 41-42, röportaj).

Bu genel belirlemeleri akılda tutarak göç politikalarının oluşturulma süreçlerine baktığımızda, devletler arasındaki müzakerelerin belirleyici olduğunu görmekteyiz. AB'de yüksek düzeyde bir bürokrat olan Tandonnet, nispeten 'içerden' bir bakışla, göç politikaları açısından AB organlarının yönelimlerini teknokratik olarak nitelemektedir. Avrupa Komisyonu'na eleştirel bakan yazara göre, "bundan sonra Avrupa politikalarının kaynağı" olan Komisyon, uluslararası bir organdır ve alandaki gerçeklerden çok ekonomi lobilerine daha duyarlıdır (Tandonnet, 2001c, s. 46).

AB'nin göç politikası oluşturma sürecinin demokratik denetim dışı niteliğinin bir örneği olarak, ilk bakışta tersi bir görünümüne rağmen, Avrupa Komisyonu'nun göçe ilişkin yayımladığı Yeşil Kitap sonrası yaşanan süreç gösterilebilir. Komisyon'a konuyla ilgili olarak gelen görüşlerin sayısal çokluğu üzerine ifade edilenler,[12] AB'nin politika oluşturma ve hukuk yapma sürecinin demokratik denetim dışı özelliğini hiç de değiştirmemektedir. Çünkü süreçte sosyal taraflar görüşlerini belirtmelerinin ötesine geçememiş, sürece müdahale edememişlerdir. Dolayısıyla sosyal taraflar (ki buradaki taraf sözcüğü bile içinde büyük bir belirsizlik barındırmaktadır) sürece müdahalenin araçlarından gerçekte yoksundurlar. Bu konuda Math'ın şu vurgusunu hatırlatmakta yarar vardır:

> "…Konsey'in tek yasa yapıcı olduğu ve oybirliğinin geçerli olduğu bir alanda [Komisyon], özellikle devletlerin reaksiyonları üzerinde gecikecektir. Dahası, devletlerin konumları nedeniyle, ekonomik ve demografik durumlarına bakıldığında, ama özellikle çalışan göçmenlerin kabulü ile ilgili yasalarına ve pratiklerine bakıldığında, [Komisyon'un] gelecek inisiyatiflerinin, kendini devletler için genel ve zorlayıcı olmayan bir çerçeve ile sınırlaması mümkündür." (Math, 2005, 19).

Belirtmeliyiz ki, Avrupa Komisyonu'nun yayımladığı Ekonomik Göçe İlişkin Eylem Planı'na bakıldığında, Math'ın pek de haksız olmadığı görülmektedir. Bu Planda Komisyon tarafından kullanılan dile bile yansımıştır. Komisyon net ifade-

12 Komisyon Ekonomik Göçe İlişkin Eylem Planı'nın(COM, 2005, 669 Final, s.1) başlangıcında konuya ilişkin şu vurguyu yapmaktadır: "Edinilen cevapların çokluğu konuya ilişkin kamuoyunun gösterdiği politik ilgiye tanıklık etmektedir."

lerden kaçınmakta, ileriye yönelik yapacaklarına ilişkin oldukça ihtiyatlı bir dil kullanmaktadır. Genellikle yapılacaklardan değil, yapılabileceklerden bahsetmektedir.

6. Oluşturulmaya çalışılan emek göçü politikasının argümanları

AB tarafından oluşturulmaya çalışılan emek göçü politikası, on yıllar boyunca sürdürülen 'sıfır göç' söylemi sonrasında gelmesi dolayısıyla, söylem düzeyinde önemli bir dirençle karşılaşmaktadır. On yıllardan beri 'kayık dolu' söylemi ağızlardan düşmezken, AB'nin göçmenlere ihtiyaç duyduğunun ve sınırlı da olsa göçmen alımının gerekli olduğunun neredeyse aynı ağızlardan ifadesinin inandırıcılık sorunu ile karşılaşması şaşırtıcı değildir. Üstelik eski söylemin argümanları yerli yerinde durmaktadır. Bunların başında işsizlik gelmektedir. AB üyesi ülkelerde önemli oranda bir işsizlik oranı mevcuttur, dahası bu oran gençler arasında yer yer çok yüksek rakamlara varabilmektedir.

Ayrıca eski söylemin tamamıyla terkedildiğini söylemek de yanlış olur. Bu söylem, özellikle AB üyesi ülkelerin medyasında hakimdir. Yabancılar bir bakıma günah keçisi durumundadırlar. Irkçı ve yabancı düşmanı partiler, önemli oranda göçmen nüfus barındıran bir çok AB ülkesinde, hiç de yabana atılmayacak politik aktörler olarak boy göstermektedirler.

Diğer taraftan yeni söylemin eskisine tamamıyla zıt bir yönelimin sonucu olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Çünkü eninde sonunda 'sıfır göç' söyleminden vazgeçilmiş görünülüyorsa da, sınırların bir Fransız yöneticinin söylediği gibi 'dünyanın bütün yoksulluğunu toplamak' için açılmadığı da açıktır. Başka bir ifadeyle 'Avrupa kalesi'nin surlarının olabildiğince güçlendirilmesi noktasındaki önlemlerden vazgeçilmiş değildir. Bu önlemler, daha önce de söylendiği üzere, bir tür seçici işlev görmektedir. Dolayısıyla yeni yönelimle hiç de çelişmemektedirler. Göçmenlerin içerisinde, yalnızca dönemsel olarak ihtiyaç duyulan kişilerin sınırları aşması amaçlanmaktayken, seküritarist anlayışın bir tarafa bırakılmasını düşünmek yanlış olurdu. Bu başlığı izleyen dört alt başlıkta, oluşturulmaya çalışılan emek göçü politikasının argümanları kısaca ele alınacaktır.

6.1. Lizbon stratejisi ve küresel rekabet

AB'de 1990'ların sonu ekonominin sınırlı anlamda genişlediği bir dönem olmuştur. Beklentilerin aksine kısa olan bu genişleme dönemi, 2000'li yılların başında sona ermiştir. Sözü edilen gelişmenin konumuza etkisi ise, AB'nin bazı ülkelerinde göçmenlere kapıların yeniden açılmasına dair tartışmaların yaşanması

olmuştur. Elbette daha sonra 'nüfusun yaşlanması' argümanını incelerken kısaca değineceğimiz, BM'nin yayımladığı bir rapor vb. etkenler de sayılabilir. Ancak göçmen alımına dair tartışmaların temel nedeni, yaşanan sınırlı ekonomik genişleme dönemi ve bunun AB'nin uluslararası planda hayal ettiği düzeye erişebileceğine dair umutlarını arttırması olmuştur. Bu durum 22-24 Mart 2000 tarihinde yapılan ve daha sonra sonuçlarına sık sık atıfta bulunulan Lizbon zirvesi üzerinden görülebilmektedir. Sözü edilen zirvenin sonuç bildirisi kararlarına bakıldığında, çok iyimser bir havanın hakim olduğu görülmektedir. Bu değerlendirme yalnızca bize ait değildir. Çünkü konuya dair çok sayıda belgede ve incelemede bu yargı ifade edilmiştir.

Lizbon zirvesinin sonuç bildirisi kararlarında ekonomik durum iyileşmişken, oluşturulacak bir strateji çerçevesinde yapılacak ekonomik ve sosyal reformlar için zamanın geldiği vurgusu yapılmaktadır. Bu çerçevede AB'nin yeni stratejisi, gelecek on yılda "daha çok ve daha iyi istihdam ve daha çok toplumsal tutarlık (cohésion) ile sürekli ekonomik büyüme gerçekleştirebilen dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgi ekonomisi olmak" olarak saptanmıştır. İlgili zirvede AB'nin bu stratejisini gerçekleştirebilmesi için istihdam alanında şu hedefler belirlenmiştir: Ortalama %61 olan istihdam oranının 2010 yılına kadar %70'e mümkün olduğunca yakın bir düzeye, kadınların istihdam oranını ise %51'den %60'ın üzerine çıkarmak.

Avrupa Konseyi'nin 15 Temmuz 2005 tarihli bir kararında (2005/600/CE) Avrupa istihdam stratejisinin Lizbon stratejisinin gerçekleştirilmesinde motor rolü oynadığı belirtilmektedir. Lizbon zirvesinden üç yıl sonra yapılan değerlendirmede ise, aradan geçen dönemin AB'nin ekonomik durumunda yaptığı değişikliğe vurgu yapılmaktadır (COM, 2003, 0312 final). Bu değerlendirmeye göre, 2000 yılındaki iyimser koşullar yerini 2001 yılından itibaren bir ekonomik durgunluğa bırakmıştır. Bu durgunluk uzmanların öngördüğünden daha derin ve uzundur. Dahası Irak'ta savaş süreci bölgenin cografik anlamda huzuru konusunu da gündeme getirmiştir. Ayrıca Lizbon'da istihdam oranı çerçevesinde öngörülen hedeflere de değinilmekte ve istihdam oranının 1999 yılında %62.3'ten 2002 yılında %64.3'e yükseldiğini, bununla birlikte dönem ortası hedefi olarak belirlenen 2005 yılında %67 hedefinin net olarak altında olduğu belirtilmektedir.

İlgili belgede genişleme sürecine de değinilmekte ve genişlemenin AB'nin istihdam oranında hafif bir düşmeye neden olacağı tespiti yapılmaktadır. 2002 yılında 15 eski AB ülkesinin istihdam oranı yaklaşık olarak %64.3 ve 25 AB ülkesinin istihdam oranı %62.4 olarak hesaplanmıştır. Bu haliyle 2010 yılı için ön gö-

rülen istihdam oranı hedefinin %7.5 altında olması anlamına gelmektedir.

Lizbon süreci çerçevesinde yapılan bu genel belirlemelerden sonra, bu süreçte göçmenlere biçilen rol nedir sorusuna yanıt aramak gerekmektedir. Buna ilişkin değinmeler, özellikle Avrupa Komisyonu'na ait belgelerde görülmektedir. Bu belgelerde Lizbon'da belirlenen hedeflere varmak için, AB'de ikamet eden ve istihdam oranı genellikle yerli nüfustan düşük olan göçmenlerin, istihdam oranının yükseltilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Göçmenlerin durumuna dair başka konuların yanında, Lizbon sürecinde belirlenen hedeflere ilişkin Avrupa Komisyonu'nun görüşlerini de içeren bir belgede, Lizbon'da belirlenen hedeflere varmak için, herşeyden önce üye ülkelerde ikamet eden göçmenlerden yararlanılması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte emek kıtlığının büyümesi, Avrupa emek piyasasının işverenlerin ihtiyaçlarını karşılamasını zorlaştıracaktır. Bu durumda göçmenler, özellikle bilgi-işlem teknolojileri, iletişim, yüksek teknolojiler ve sağlık sektörlerinde ve ayrıca bazı düşük vasıflı mesleklerde emek kıtlığını kısa zamanda giderebilirler. Emek piyasasında, varolan bazı niteliklerle aranan nitelikler arasında uyumsuzluk ve emek yokluğu yaşanabilir. Bu sorunu gidermek uzun zaman alabilir. Bu durumda, eğer gerekli nitelikleri taşımaktalarsa, göçmenler bu "dengesizlikleri düzeltme" açısınından rol oynayabilir (COM, 2003, 336 Final).

Lizbon sürecine ilişkin bu kısa değinmeleri küresel rekabet sürecine bağlayacağız. Çünkü aslında Lizbon süreci ile AB'nin küresel anlamda kendine biçtiği rol arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Lizbon zirvesinin sonuç bildirisi kararlarında belirlenen "Dünya'nın en rekabetçi ve en dinamik bilgi ekonomisi olma" amacı bunun açık bir ifadesidir. Başka bir ifadeyle belirlenen hedef, AB'nin "kapitalist sistemde süren hegemonya mücadelesinde bir taraf olma" (Türkay, 2003, s. 18) durumunun yansımasıdır.

Bu hegemonya mücadelesinde yüksek nitelikli göçmenlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Çünkü örneğin Avrupa Komisyonu, şirketlerin ihtiyaç duydukları bazı özel vasıflı çalışan kategorilerini, işsizliğin yüksek olduğu bölgelerde bile ihtiyaç duyduğu tespitini yapmıştır. Bunun nedeninin ise Dünya ölçeğinde nitelikli işgücünü çekmek amacıyla yaşanan rekabetin sertleşmesi olduğu ifade edilmektedir (COM, 2000, 0757 Final). Benzeri bir tespit OECD tarafından da yapılmıştır. OECD ülkelerinin kendi aralarında eksikliğini duydukları emek kategorilerini çekmek ve kendi vatandaşlarını tutmak için rekabet ettiği belirtilmektedir (OECD, 2005, s. 140). Bu konuya ilişkin olarak Abela'nın şu tespitine benzer tespitleri yapan çalışmalar çoğalmıştır: Yakın dönem verileri devletlerin göçmenlerin

kabulüne dair politikalarını "Pazar güçlerini cevaplamak için" değiştirmekte olduğunu göstermektedir. ABD'de ve AB ülkelerinde, üçüncü ülke vatandaşı yüksek nitelikli işgücünün kabulü noktasında, büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim büyük oranda yüksek nitelikli işgücü konusunda yaşanan rekabete bağlıdır (Abela, 2002, s. 191).

Dolayısıyla nitelikli işgücüne yönelik 'duyarlılık' sadece AB'ye has değildir. Hatta AB'nin, nitelikli işgücünü çekmek noktasında beliren eğilimi, biraz geriden izlediği bile söylenebilir. Ayrıca nitelikli işgücünü çekmek açısından, AB ülkeleri arasında rekabet olduğu da görülmektedir. Bu ülkelerden bazıları nitelikli işgücünü çekmek için çeşitli programlar yürürlüğe koymuşlardır (De Wenden, 2005a, s. 17).

6.2. Nitelikli işgücü ihtiyacı

Aslında bir önceki başlığın son paragraflarında söylenenlerin birçoğu, nitelikli işgücünün artan önemi çerçevesinde de tekrarlanabilir. Fakat burada tekrara düşmemeye dikkat edeceğiz.

Konuya AB'nin oluşturmaya çalıştığı emek göçü politikası çerçevesinde yaklaşıldığında, eksikliği duyulan bazı nitelikli işgücü kategorilerinin AB üyesi ülkelerdeki emek piyasasına çekilmesine özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi, AB'nin bu konudaki eğilimi özellikle kapitalizmin merkez ülkelerinde var olan bu yöndeki eğilimden ayrı düşünülemez. Todisco'ya göre bu eğilim çerçevesindeki politikalar, bir taraftan kitlesel göçler açısından göç akımlarının kontrolünü öngörüyorken, diğer taraftan nitelikli göçmenler sözkonusu olduğunda göç etmelerini cesaretlendirmektedirler (2002, s. 203). Dahası emek piyasasında yüksek niteliklere sahip olanlar açısından emek piyasasının serbestleştirildiği ve bu kişiler için "sınırsız bir dünya"nın oluşmaya başladığı tespiti yapılmaktadır (Abela, 2002, s. 193).

Nitelikli çalışanlar sözkonusu olduğunda, son dönemde en fazla öne çıkan bilgi-işlem teknolojileri sektörü olmuştur. Ama nitelikli işgücü eksikliği duyulan başka sektörler de bulunmaktadır. Bunların başında sağlık sektörü gelmektedir. 2001 Şubat'ında dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı olan Romano Prodi, özellikle bilgi işlem teknolojileri ve "yeni ekonomi" alanında AB'nin 1.7 milyon kişiye ihtiyaç duyduğunu ifade etmekteydi (Aktaran Martiniello, 2001, s. 44). Fakat "yeni ekonomi"ye ilişkin bu tahminin gerçeği yansıtmadığı çok hızlı bir şekilde açığa çıkmıştır. Bilgi işlem teknolojileri alanında tekel konumundaki bir çok şirket, sayıları binlerle ifade edilen işçi çıkarmalarla anılmaya başlamıştır.

6.3. Çeşitli sektörlerdeki vasıfsız işgücü ihtiyacı

Nitelikli çalışanların artan önemine ve bunlarla ilgili yaşanan rekabete rağmen, göçmenlerin büyük kısmının vasıfsız ya da düşük vasıflı olduğu görülmektedir (Simon, 1995, s. 38). Bundan dolayı, nitelikli çalışanlar konusuna gösterilen ilgi gösterilmese de, vasıfsız ya da düşük vasıflı kategorilerdeki çalışanlara da AB'nin ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir.

Avrupa Komisyonu tarafından, 1980'li yılların ortasından itibaren vasıfsız ve vasıflı göçmenlerin durumu arasında bir ayrışma olduğu tespiti yapılmaktadır. Sözkonusu çalışmaya göre, 1992 yılından itibaren düşük vasıflı ya da vasıfsız göçmenlerin payının özellikle tarım, inşaat ve kamu çalışmaları, evlere ve kişilere yönelik hizmetler, sezonluk işler (otelcilik ve lokantacılık gibi) ve bazı endüstri sektörlerinde arttığı ifade edilmektedir (COM, 2000, 0757 Final).

Yine Avrupa Komisyonu'nun yasadışı göç ve yasal göç arasındaki bağlara ilişkin çalışmasında, bazı sektörlerdeki işgücü kıtlığı ve göçmen alımının gerekliliği tespiti ile, AB ülkelerindeki üçüncü ülke vatandaşı göçmenler arasında işsizliğin yoğun olduğu tespiti birlikte yapılmaktadır (COM, 2004, 0412). Bir başka belgede ise özellikle Güney Avrupa ülkelerinde düşük vasıflı işgücü ihtiyacı duyulduğuna vurgu yapılmaktadır (COM, 2004, 0508 Final).

Göç alan ülkelerde vasıfsız çalışanların alımının parçalı bir emek piyasası çerçevesinde anlam kazandığı ifade edilmektedir. Temizlik, inşaat ve tarım gibi çalışma koşulları çok zor, ve ücretlerin düşük olduğu sektörler bundan dolayı kronik bir emek yokluğu sorunu yaşamaktadır. Çünkü bu ülke çalışanları mümkün olduğunca korunmuş sektörlere yönelmektedir (Guilmoto ve Sandron, 2003, s. 24).

Vasıfsız işgücü sözkonusu olduğunda, bu ihtiyacın önemli bir bölümünün yasadışı göç çerçevesinde karşılandığı da gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü AB ülkelerindeki milyonlarla ifade edilen yasadışı konumdaki göçmenler, esası itibariyla vasıf gerektirmeyen ya da düşük vasıf gerektiren işlerde çalışmaktadır.

6.4. Nüfusun yaşlanması

Öncelikle nüfusun büyümesi ve nüfusun yaşlanması kavramlarına açıklık getirmek gerekmektedir. Bir ülkenin nüfusunun büyümesi iki şeye bağlıdır: Nüfus bakiyesine ve göç bakiyesine. Birincisi ölüm oranının doğum oranından çıkarılması sonrasında ortaya çıkan rakama, ikincisi ise, daha önce ifade ettiğimiz gibi, bir ülkeye göç edenlerden o ülkeden göç edenlerin çıkarılması sonrasında ortaya çıkan rakama verilen addır. Bu durumda bir ülke nüfusunun, doğum oranının ölüm

oranından az olmasına, ya da doğum oranıyla ölüm oranına eşit olmasına rağmen, büyümeye devam etmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Bu ise ilgili ülkenin göç bakiyesinin pozitif olmasıyla mümkündür (Deneuve, 2002, s. 49). Nüfusun yaşlanmasından anlaşılan ise, bir ülkenin ya da bölgenin nüfusunun içerisinde yaşlıların oranının artmasıdır (Paillat, 1982, s. 7).

Demografik faktörün göç politikalarının bir argümanı olarak kullanılması Avrupa'da yeni bir olgu değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de kapıların göçmenlere açılmasının gerekçelendirilmesinde, demografik faktör bazı devletler tarafından ileri sürülen argümanlardan biri durumundaydı. Yeni dönemde nüfusun yaşlanmasının (demografik faktörün) öne çıkmasında ise, BM'nin 2000 yılında yayımladığı bir raporun önemli bir rolü olmuştur (Tandonnet 2001a, s. 110). Bu raporda,[13] 2000-2050 yılları arasında AB'deki nüfusun muhtemel değişimi ve muhtemel göçmen alımı üzerine çeşitli senaryolar temelinde tahminlerde bulunulmaktaydı. Bunlardan birine göre, AB'nin göçmen kabul etmemesi durumunda, 2000 yılında 372 milyon olan AB nüfusu 2050 yılında 311 milyona gerileyecektir (II. Senaryo). Diğer senaryolarda ise, AB'nin 13.5 milyon (I. senaryo) ile 674 milyon (V. senaryo) arasında değişen rakamlarda göçmen alması gerektiği hesaplanmıştır. AB'nin alması gereken göçmen miktarının en fazla olduğu V. senaryoda, aktif ve aktif olmayan nüfus arasındaki oranın korunması baz alınmaktaydı (Loriaux, s. 2002, s. 63).

Sözü edilen rapor, AB ülkelerinde nüfusun yaşlanması ve göçmen alımı konularının öne çıkmasını ve tartışılmasını sağlamıştır. Ayrıca AB'de nüfusun yaşlanması, aktif nüfusta azalma ve göçmen alımı konularında AB tarafından ya da AB'yi konu alan pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin EUROSTAT'ın yaptığı bir çalışma da, nüfusun yaşlanması dolayısıyla, 25 üyeli AB'deki aktif nüfusun 2020'de 303 milyondan 297 milyona, 2030'da 280 milyona gerileyeceği ifade edilmektedir[14] (Aktaran COM, 2003, 0336 Final). Ama bu söylenenler bir eğilimi ifade etmelerinin yanında AB'de demographik açıdan varolan çeşitliliği gizleyen bir işlev görmektedir. Çeşitli AB ülkelerinde nüfus artmaya devam etmektedir. Bunların arasında Fransa, İrlanda, Belçika ve Avusturya gibi ülkeler bulunmaktadır. Genel olarak nüfusun kıtanın doğusunda azalmakta, batısında ise artmakta olduğu görülmektedir (Salt, 2006, s. 7-8).

---

13 UN (2000) Replacement Migration: Is it a Solution to Declining and Ageing Populations?, Population Division, Departement of Ekonomics and Social Affairs, New York.

14 Bu senaryoda AB'ye yıllık göç 630 000 kişi olarak, bunlar içerisinde çalışma yaşındakiler ise 450 000 olarak alınmıştır

Avrupa Komisyonu'nun konu üzerine görüşlerini öğrenmek için iki ayrı belgeye başvuracağız. Bu belgelerin ilkinde, göç akımları olmadığı takdirde AB'de istihdam ve ekonomik büyüme de düşme yaşanacağı tespiti yapılmaktadır. Bununla birlikte ilgili belgeye göre, yaşlanmanın emek piyasası üzerinde bütün etkilerini bertaraf etmek için göçe başvurmak "gerçekçi bir çözüm değildir". Diğer taraftan AB'den dünyanın diğer bölgelerine, yapısı ve dinamiği pekte bilinmeyen göçlerin gerçekleştiğini de unutmamak gerekir (COM, 2003, 0336 Final).

2030 yılına kadar aktif nüfus ile yaşlı nüfusun oranını aynı düzeyde tutmak için kitlesel göç alınımı gerekecektir. Ekonomik açıdan düşünüldüğünde, göçmenlerin de yerli nüfus gibi yaşlandığını unutmamak gerekmektedir. Bundan dolayı önümüzdeki onyıllarda gerçekleşecek bütün göç patlamaları, daha geç bir tarihte aynı sonuçları yaratacaktır. Ayrıca kitlesel göçler sosyal tutarlık açısından uyum sorununu ortaya çıkaracaktır (COM, 2003, 0336 Final). Bununla birlikte göçlerin gittikçe artmaları ve hiç olmadıkları kadar gerekli olması muhtemeldir. Göç, AB'nin işgücü pazarlarının şimdiki ve gelecek ihtiyaçlarını karşılamaya yardım edebilir. Dahası göç, 2010-2030 yılları arasında sonuçlarını gösterecek olan demografik yaşlanmanın etkilerine tek başına karşı koyamamasına rağmemen, bu etkilerin daha uzun bir döneme yayılmasına yardım edebilir (COM, 2003, 0336 Final).

Konuya dair başvuracağımız ikinci belge ise Avrupa Komisyonu'nun yayımladığı "Demografik değişimlere karşı kuşaklar arasında yeni bir dayanışma" başlıklı Yeşil Kitap'tır (COM, 2005, 94 Final). Komisyon'un pratiğinde, bir konuyla ilgili yeşil kitap yayımlanması bile, o konuya verilen özel önemin bir ifadesi olarak görülebilir. Bu hatırlatmadan sonra ilgili Yeşil Kitap'ta konumuzla ilgili ifade edilenleri özetlemeye geçebiliriz.

Avrupa bugün daha önce rastlanmamış demografik değişimlerle yüzyüzedir. Avrupa'da 2003 yılında doğal nüfus büyümesi %0.04 olarak gerçekleşmiştir. Kıbrıs ve Malta'nın dışında, yeni üye ülkelerde nüfus azalmıştır. Birçok ülkede göç, nüfusun büyümesi açısından temel öneme sahiptir. Bütün Avrupa'da doğurganlık oranı, kuşakların yenilenmesi için eşik olan kadın başına yaklaşık 2.1 çocuğun altına düşmüştür. Hatta birçok devlette bu oran 1.5 çocuğun altındadır. AB'deki 211 bölgeden 55'inde, 1990'lı yıllardan beri nüfus azalmaktadır (COM, 2005, 94 Final, s. 2). Demografik yaşlanma Dünya'nın bütün bölgelerinde yaşanacaktır. Fakat Avrupa'ya komşu bölgeler olan Ortadoğu ve Afrika, bu yaşlanmayı daha geç yaşayacaklardır. Çünkü bu bölgelerdeki nüfus çok daha gençtir (COM, 2005, 94 Final, s. 4).

Bu demografik değişimler bazı eğilimlerin sonucudur. Bunlar, insan ömrünün uzaması, (bununla bağlantılı olarak) 60 yaş üstü kuşağının artması ve devam eden düşük doğurganlık oranıdır (COM, 2005, 94 Final, s. 3). Doğurganlık oranının düşmesi çok sayıda nedene bağlanmaktadır: Çalışma hayatında yer bulmada yaşanan sorunlar, konut sıkıntısı ve fiyatları, ilk doğurma yaşının yükselmesi, eğitim, mesleki hayat ve aile hayatı konusundaki farklı tercihler (COM, 2005, 94 Final, s. 2).

Demografik değişimlere karşı alınacak önlemler, devletlerin, bölgesel otoritelerin ve sosyal tarafların yetkisi dahilindedir. Bununla birlikte, devletlerin soruna yönelik öngöreceği çözümlerin acil bir hal alması, ortak yarara dair bir sorundur (COM, 2005, 94 Final, s. 3). Aktif nüfustaki bu düşüşü karşılayabilmek için, Lizbon'da konulan %70 istihdam oranı hedefinin dahi üstüne çıkılması gerekmektedir. Bunun için istihdama katılımın daha da arttırılması ve insanların aktif olarak kabul edildiği yaşın, yani 64 yaşının, daha ileriye çekilmesi gerekmektedir (COM, 2005, 94 Final, s. 4).

Bu bilgilerin aktarıldığı "Demografik değişimlere karşı kuşaklar arasında yeni bir dayanışma" başlıklı Yeşil Kitap da, daha önce değindiğimiz belge ile aynı sonuca varmaktadır: Bütün problemleri çözmeyecek olmasına rağmen, göçmen alımı nüfustaki azalmaya karşı koymaya yardım edebilir (COM, 2005, 94 Final, s. 6).

Volkoff, Moliné ve Jolivet'ye göre, yakın dönemde Avrupa ülkelerindeki aktif nüfusun yapısına iki önemli olgu damgasını vurmuştur. Bunlardan birincisi genel olarak toplumdaki yaşlanma, ikincisi ise çalışma hayatına daha geç atılmadır. Fakat yapılan genel değerlendirmelere karşın, Avrupa ülkelerinde aktif nüfusun yaşlanması ülkelere ve sektörlere göre ciddi farklılıklar göstermektedir (Volkoff, Moliné ve Jolivet, 1997, s. 7).

Guillon göçmen nüfusun yapısındaki değişimlere değinmektedir. Göçmenlerden farklı olarak, göçmenlerin çocukları açısından ciddi bir değişim görülmektedir. Çünkü göçmenlerin çocukları, büyüdükleri ülkelerin doğurganlığa dair davranışlarını benimsemektedir. Örneğin Fransa'da yaşayan Cezayir doğumlu kadınların kızlarının doğurganlık oranı, Fransa doğumlu kadınların doğurganlık oranı ile aynıdır (Guillon, 2002, s. 13).

Deneuve'e göre ise soruna çözüm olarak, kısa ve orta vadede, bir ülke nüfusundaki yükselişi stabl hale getirmek için göç akımlarının daha fazla kabulü öngörülebilir. Fakat bu göç akımları hiçbir durumda uzun vadede o ülkenin demog-

rafik yapısını değiştiremez (2002, s. 49). Demografik açıdan, çocuk yapmayı özendirmek uzun dönemli bir çözüm olarak görülmektedir. Sorunu çözmek için göç almak ise sorunun kısa dönemde yerini değiştirmek anlamına gelecektir (Deneuve, 2002, s. 56).

7. AB'nin ve üye ülkelerin göç politikalarının değerlendirilmesinde üç önemli kavram

Bu başlık altında, daha önceki bölümlerde ele alınan oluşum halindeki AB'nin emek göçü politikasının anlaşılmasında önemli olduğunu düşündüğümüz üç önemli kavrama kısaca işaret edilecektir. Bunlar ütilitarizm, seküritarizm ve kriminalizasyondur. Başlamadan önce vurgulanması gereken nokta bu kavramların birbirlerini beslediklerdir. Örneklersek ütilitarist bir anlayış üzerinde seküritarizmin ve göçün kriminalizasyonun boy vermesi kolay olmaktadır. Tersinden seküritarizm ve kriminalizasyon dönemsel ihtiyaçlar çerçevesinde ve değişen yoğunluklarda, ütilitarizmin hizmetine koşulmaktadırlar. Seküritarizmle kriminalizasyon arasındaki birinin diğerini karşılıklı olarak beslediği ilişki ise çok daha açıktır. Seküritarist politikalar göçün kriminalizasyonunun önünü açarken, tersten göçün kriminalizasyonu seküritarist politikaların gelişimi için bir bakıma uygun bir alan yaratmaktadır.

7.1. Ütilitarizm

Bilindiği üzere Ütilitarizm, 18. yüzyılda İngiltere'de Jeremy Bertham tarafından başlatılan ve ekonomi, felsefe ve sosyoloji alanlarında etkili olan bir akımdır. İktisat teorisi alanında önemli etkileri olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri, neo-klasik iktisatçıların bir bakıma temel iktisadi aktör olarak kullandıkları, sıkıntılarını ve zevklerini, yani masraflarını ve kazançlarını ölçmeye yetenekli 'homo economicous'tur (Dictionnaire des sciences économiques, 2001, s. 970-971).

Göçle ilgili olarak kullanıldığında, ütilitarizm kavramı ifade edilen tarihsel çerçevesinden nispeten farklı bir şekilde kullanılmaktadır. Ütilitarizme negatif bir anlam yüklenmektedir. Çünkü sadece fayda gözetmek olumsuz bir durum olarak ele alınmaktadır. Ayrıca Ütilitarizm Berham ve izleyicileri tarafından bireylere atfen kullanılırken, göçle ilgili olarak kullanıldığında daha çok devletlere ya da AB'ye atfen kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanıldığı şekliyle ütilitarizm kavramı ise, sermaye birikim sürecinin genel ve dönemsel ihtiyaçları çerçevesinde göçe ve göçmenlere ilişkin yaklaşım ya da politikalar geliştirmek, ve bu ihtiyaçların sonucu olarak göçe ve göçmenlere negatif ya da pozitif değer yüklemek olarak

tanımlanabilir. Bu genel vurgulardan sonra, AB'de ve üyesi ülkelerde hakim olan ütilitarist anlayışın nasıl somutlandığına değinebiliriz.

Bu noktada ilk olarak ifade edilebilecek şey, sözkonusu anlayışın sonucu olarak göçmenlerin sosyal bir varlık anlamında "çalışan" olarak kabul edilmemesidir. Çünkü göçmen ilgili ülkede varlığı geçici görülen yabancı bir çalışandır. Varlığına yalnızca, çalıştığı, ekonomik fayda sağladığı, başka bir ifadeyle artı-değer ürettiği sürece katlanılmaktadır. Bu durumda göçmen açısından işsizlik kabul edilemez bir anormallik olarak görülmektedir. Göçmen ya çalışmaktadır ya da göç ettiği ülkede yeri yoktur (Martiniello, 2001, s. 27). Bu noktada Gineste'in içinde bulunulan konjonktüre göre göçlerin ve göçmenlerin (AB, ulus, bölge vb. için) bir şans ya da felaket olarak algılandığı belirlemesi ayrı bir anlam kazanmaktadır. Bu, göç alanındaki ütilitarizmin karakteristik bir özelliği olarak belirmektedir. Çünkü dönemsel olarak göçmen alımının zorunlu olduğu tespiti yapıldığında, göçmenlerin ekonomik gelişme için gerekli olduğu, verecekleri destek olmadan aktüel durumun sağlayabileceği bir çok fırsatın kaçırılabileceği belirtilmektedir. Fakat tersinden kriz dönemlerinde ise göçmenlere gereksinimin bittiği, eskiden gelmiş göçmenlerin kalması ya da yenilerinin gelmeye devam etmesi halinde topluma yük olacakları ve hatta yerli çalışanların işlerini alacakları ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımlar çeşitli göçmen gruplarına göre de değişebilmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde kitlesel göç hareketlerine dair olumsuz yaklaşım sürerken, yüksek nitelikli göçmenlerin ekonomi için bir şans olduğu ve ihtiyaç duyulan mesleklerde gerekli sayıda yüksek nitelikli göçmenin AB'yi tercih etmesi için politikalar geliştirilmesi gerektiği fikri işlenmektedir. Dolayısıyla bugünkü eğilim, Morice'in belirttiği gibi, göç politikalarının "bir defa daha bazı Avrupa ülkelerinin tarihindeki son derece oportünist, yani ütilitarist ve pragmatik, karakterini açağa vurmaktadır" (2002, s. 46).

Yine Morice'e göre göçsel ütilitarizm, gerçek göç politikasından "tutarsız, anlık ve utanmaz karakteriyle ve genellikle insan haklarına aykırı etkileri ile" ayrılmaktadır. Göçmenler bazen ekonomiye kaçınılmaz destek, bazen ise, genellikle aynı ağızlardan, sosyal güvenlik alanındaki açıkları kışkırtanlar olarak nitelenmektedirler (Morice, 2004). Dolayısıyla göçün bu araçsal vizyonu egemen durumdadır ve ağızlardan düşmeyen insan hakları, ne işverenlerin, ne politikacıların ve ne de Avrupa Komisyonu'nun temel motivasyonudur (Lochak, 2002, s. 230).

İfade edilen ütilitarist anlayış temelindeki kaygılar aynı zamanda soy arıtımcı (eugéniste) yargılarla birleşmekte ve gelişmektedir. Bu iki yönelim çerçevesinde

gerçekleşmektedir. Birincisi "gerektiği yerde ve gerektiği miktarda" nitelikli göç alınmasıdır. İkincisi ise sıradan emek ihtiyacı kendini hissettirdiği zaman, göçmenlerin geçici iş sözleşmeleri ile ve kültürel olarak yakın ülkelerden gelmelerini sağlama yönündeki eğilimdir. Yani örneğin Afrika'nın müslümanları yerine, Orta ve Doğu Avrupa'nın hıristiyanları tercih edilmelidir (Morice, 2000).

Bir süredir bazı Avrupa ülkelerinin sınırlardaki kontrolleri yumuşatmayı konuştuğunu belirten Morice, argümanların eskisinden farklı olmadığını ve hiç olmadıkları kadar araçsal olduklarını belirtmektedir. Yazar "göçsel ütilitarizmin yeni yüzü"nü iyi açıkladığını söylediği dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin şu sözlerini aktarmaktadır: "Göçmenlere ihtiyacımız var, fakat seçilmeleri, kontrol edilmeleri ve [uygun yere] yerleştirilmeleri gerekmektedir" (Depêche Ansa, 11 Eylül 2000'den aktaran Morice, 2000).

Morice'in "göçsel ütilitarizmin yeni yüzü" terimini kullanması açıklamaya çalıştığımız anlayışın dönemsel olarak 'imaj' değişikliklerine maruz kalmakla birlikte temelde aynı kaldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla ütilitarizm, dönemsel bir eğilim olmaktan çok, üye ülkelerin ve AB'nin uluslararası göç olgusuna yaklaşımlarının tarihsel gelişimi içerisinde yerini korumuştur. 1970'lerin başındaki krizi önceleyen ekonomik genişleme döneminde, emek piyasasındaki işgücü sıkıntısını karşılamak amaçlanırken, ütilitarist anlayıştan uzaklaşılmış değildir. Yalnızca ütilitarist yaklaşım, kitlesel göç hareketlerinin önünün açılması dolayısıyla çok da görünür değildir. Çünkü sözü edilen dönem, bir taraftan sosyal devlet uygulamalarının etkin bir tarzda işlediği, diğer taraftan da Avrupa'nın kapitalist ülkelerinin SSCB ve Doğu Bloku karşısında insan hakları, demokrasi ve özelde seyahat özgürlüğü savunuculuğu yaptığı bir dönemdir. Fransa örneğinde olduğu gibi, yasadışı göç dahi hoşgörü ile karşılanmaktadır (Marie, 1988, s. 78-79, Sauvy, 1984, s. 134). Bu şekilde gelen göçmenlere kısa sürede yasal izin alabilme olanağı tanınmaktadır. Fakat krizle birlikte bu durum değişmiş ve ütilitarist yaklaşımın bütün izleri belirginleşmeye başlamıştır. Sınırlar kapanmış, daha önce gelen göçmenlerin geri dönmeleri için çabalar arttırılmış ve göç, büyük oranda bir güvenlik konusu haline getirilmiştir. 1990'ların sonu-2000'li yılların başı itibariyle belirginleşmeye başlayan yeni yönelim ise, kitlesel göçün önünü almak ve nitelikli işgücünü AB emek piyasasına çekmek şeklindedir. Bu yönelim Tandonnet tarafından haklı olarak "süzme politikası" olarak nitelendirilmiştir (Tandonnet, 2003, s. 115). Elbette ütilitarizmin daha spesifik güncel eğilimleri ya da görünümlerinin de burada sayılması mümkündür. Fakat Tandonnet'nin "süzme politikası" olarak adlandırdığı yeni politik yönelimi anmak zannediyoruz yeterlidir.

7.2. Seküritarizm

Burada AB'ye ve ülkelerine hakim olan ve güvenlik önlemlerinin oldukça büyük bir yer tuttuğu politikaların gerisindeki anlayışa değinilecektir. Bu anlayışı ise seküritarizm olarak anlandırıyoruz. Seküritarizm özgürlükler aleyhine, güvenlik önlemlerine aşırı öncelik verilmesi olarak tanımlanabilir.

Bu anlayışın yeni örnekleri Almanya'nın bu yılın başında AB dönem başkanlığını devralmasından sonra ortaya çıkmıştır. Almanya dönem başkanlığını aldıktan sonra göç alanında güvenlik temelli bir bakış açısıyla hareket etmiş ve AB içerisindeki ağırlığının da etkisiyle bu temelli yeni açılımları hayata geçirmeye başlamıştır. Avrupa Birliği Üye Ülkeleri Dış Sınırlar için Operasyonel İşbirliği Yönetimi Ajansı (FRONTEX) güçlendirilmiştir. Almanya'nın 2006 dünya kupası sırasında uyguladığı bağımsız hızlı müdahale timlerini AB düzeyinde göç alanında kullanmaya yönelik düzenleme, AB üyelerinin dışişleri bakanları tarafından 19 Nisan 2007'de kabul edilmiştir. AB'nin Akdeniz kıyılarında görev yapması düşünülen devriye ağı tartışmaya açılmışır. Bir başka güvenlik önlemi ise AB'nin deniz sınırlarında hayata geçirilmesi düşünülen Avrupa gözetleme sistemidir. Bu sisteme daha sonra uydudan gözetlemenin de eklenmesi düşünülmektedir (Le Monde, 18 Nisan 2007; Fenêtre sur l'Europe, 21 Nisan 2007) .

Elbette söylenenlerden seküritarist yaklaşımın AB'de sadece Almanya'ya has olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Roma Anlaşması'nın 50. yıldönümü dolayısıyla yapılan Berlin deklarasyonunda AB ülkeleri "Terörizme, organize suçluluk ve yasadışı göçe karşı birlikte mücedele edecekleri" sözünü vermişlerdir. Yine 14-15 tarihli Brüksel zirvesinde AB ülkelerinin başkanları yasadışı göçe karşı "güncel ve gelecekteki teknolojilerin sınırlardaki kontrolleri arttırmak ve kişilerin kimliklerinin belirlenmesine olanak vermek için kullanılaca"ğını belirtmişlerdir. Bu çerçevede AB Komisyonu'nu otomatize bir giriş ve çıkış sisteminin genelleştirilmesi de içinde olmak üzere giriş kontrollerini iyileştirmeye davet etmiştir (s. 9).

Seküritarist anlayış çerçevesinde göçler, daha çok sonuçları itibariyle, bir tehlike kaynağı olarak algılanmaktadır ve göç sonucu oluşmuş toplulukların varlığı, yerli toplulukların geleceği açısından bir tehdit olarak sunulmaktadır (Martiniello, 2001, s. 6). Bunun ve diğer bazı sebeplerin sonucu olarak 'Kuzey ülkelerinde', yüz milyonlarca fakirin ülkelerine doğru yelken açtığı sanısı gelişmektedir. Gelişen bu duruma otoritelerin cevabı ise sınırları daha fazla militarize etmek ve polisiye müdahaleler olmaktadır (Sassen, 1998, s. 34). Bu anlayış çerçevesinde Avrupa ülkelerinde geliştirilen göç politikaları, bir çeşit militarist-polisiye silah takımına (panoplie) dönmüştür (Prencipe, 2002, s. 161).

Marie'ye göre, seküritarist anlayış çerçevesinde oluşturulan politikaların göç politikası şeklinde niteledirilmesi bile tartışılır bir durumdur. Çünkü göçe karşı AB üyesi ülkelerin sınırları kapatmaktan başka bir cevabı bulunmamaktadır (Marie, 1996a, s. 205). Marie'nin bu tespiti yaptığı tarihten bugüne, sınırlı ve büyük oranda tartışma planında, göçe ilişkin sınırların kapatılmasının dışında bazı yönelimler olduğu açıktır. Fakat bu yönelimlerin esası itibariyle yazarın yargısını değiştirmeye yetmediği de bir gerçekliktir. Çünkü AB kapıları 'şanslı azınlık' dışındakilere yine kapalıdır. Güvenlik önlemleri hâlâ AB'nin göçe ilişkin oluşturduğu politikalarda önemli bir yer tutmaktadır.

AB düzeyinde oluşturulmaya çalıştırılan göç politikaları açısından bakıldığında, göç politikalarında güvenlik önlemlerine öncelik tanıma eğiliminin daha da ağırlaştığı görülmektedir. Göç politikalarının "Avrupalılaştıkça" daha da "güvenlikçi" olduğu tespiti yapılmaktadır (Martiniello, 2001 s. 29). Örneğin Avrupa düzeyinde göç alanında temel bir prensip olan öncelikli işe alma prensibini değerlendiren bir yazar, burada bir Avrupa göç politikası değil, emek piyasasının emrediciliği tarafından yönetilen bir "Avrupa yabancılar polisi" olduğunu belirtmektedir (Chemillier-Gendreau, 1999, s. 72). Simon ise göçün kontrolüne dair ulusal ve bölgesel düzenlemelerin sertleşmesi ile göç akımlarına hakim olma çabası arasında, insanlık tarihinde hiç görülmemiş "bir çeşit sonu olmayan spiral"in içine girildiği tespitini yapmıştır (1998, s. 68).

Bu noktada Schengen Anlaşması ve uzantılarının özel bir önemi olduğu görülmektedir. Çünkü Palidda'ya göre, bunlar Avrupa'nın inşaası sürecine damgasını vurduğundan beri göçler gittikçe büyüyen bir tarzda polisiye bir obje haline gelmiştir. Aynı zamanda göç alan ülkelerin kamuoyunda göçü, uluslarüstü organize suç trafiği ve terörizmle birlikte, en ciddi güvenlik problemlerinden biri olarak görmek şeklinde bir eğilim gelişmiştir (Palidda, 2003, s. 44). Palidda'nın tespiti, 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen olaylar sonrasında belirginleşen eğilimin bu olaylarla birlikte başlamadığını göstermesi açısından önemlidir. Fakat söylenenler, güvenlik önlemleri temelli bakışın Avrupa'da Schengen Anlaşması ile başladığı şeklinde bir yanlış anlaşmaya da yol açmamalıdır. Sözü edilen anlayış AB ülkeleri düzeyinde özellikle 1970'lerin başındaki krizle sonrasında gittikçe belirginleşmekle birlikte çok daha eskidir. Daha öncesine değilse bile, bu anlayışın kökleri Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar götürülebilir. Önemli oranda göç alan Avrupa ülkelerinde savaşla birlikte göçmenlere yönelik sınırlamalar getirilmiş, sonrasında ise bu önlemlerin geçici olmadığı, geliştirilen yeni kontrol mekanizmaları ile ortaya çıkmıştır (Shieffer, 1961).

11 Eylül olaylarına ilişkin olarak bir önceki paragrafta yapılan vurgu, bu olaylar sonrasında AB düzeyinde göçmenlere ilişkin geliştirilen politikalarda güvenliğe dair yönün, başka bir ifadeyle seküritarist anlayışın, güçlendiği vurgusuyla (Guiraudon, 2003a, s. 137) birleştirilmelidir. Denilebilir ki 11 Eylül olayları, AB düzeyinde egemen olan seküritarist anlayışın kendini daha açıktan ifade etmesinin önünü açmıştır. Bu gelişmeye Almanya'nın olaylar sonrasında AB dışından gelen göçmenler için bir fişleme sistemi önerisinde bulunması örnek olarak verilebilir (Guiraudon, 2003b, s. 31). Elbetteki seküritarist anlayışın başarısının sınırları vardır. Bu anlayış temelinde alınan önlemler ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar istenen sonuçları vermemektedir. AB ülkelerine yasadışı yollardan giren göçmenlerin sayısının yılda 500 bin olduğu yönündeki tahminleri hatırlatmak bile yeterlidir.

Bu noktada bazı yazarlar amacın sınırları tamamen kapatmak olmadığını, fakat aşırı güvenlik önlemleri dolayısıyla göçmenlerin "yasadışılaştırılmaları yoluyla içerilmeleri süreci" olduğunu belirtmektedirler (De Genova 2002, s. 439'den aktaran Mezzadra, 2005).

7.3. Kriminalizasyon

Kriminalizasyon hukukta iki ayrı, fakat nispeten birbirine yakın anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, daha önce suç sayılmayan bir olguyu ya da eylemi ceza yasası çerçevesinde suç haline getirmektir. İkincisi ise, kabahat olan ya da kabahat sayılabilecek bir eylemi, cürüm yani ağır bir suç haline getirmek ya da bu şekilde nitelemektir (Vocabulaire Juridique, 2000, s. 239).

Soruna sosyolojik açıdan yaklaşan Poiret ise, kriminalizasyonu etnik ve ırksal özellikleri ile tanımlanmış bir grubun üyelerine özsel olarak suç işleyebilecekleri ya da suça yatkın oldukları şeklinde atıfta bulunmak olarak tanımlamaktadır. Yazara göre bu durumda kriminalizasyon iki sürecin eklemlenme noktasında bulunmaktadır. Birincisi ırksal ya da etnik özellikleri ile tanımlama, ikincisi ise spesifik anlamda kriminalizasyondur (Poiret, 2003, s.6). Poiret'nin tanımı kriminalizasyon açısından kişilerin etnik ve ırksal özelliklerine vurgu yapması açısından önemlidir. Çünkü suçlu olduğu düşünülen bir grubun etnik ve ırksal özellikleri ya da görünümleri, pratikte özel bir yer tutabilmektedir. Bu durumda örneğin bir Alman aile tarafından daha bebekken evlat edinilmiş bir kişi, sadece fiziksel görünümü dolayısıyla suçluluk atfedilebilen bir gruba dahil edilmekten kurtulamayacaktır.

Bancel ve Tsoukala (2003, s. 61) "göçün kriminalizasyonunun objesi"nin Kuzey Avrupa ülkelerinde ikinci kuşak göçmenleri kapsamakla birlikte, nispeten yakın bir tarihten itibaren göç alan Avrupa ülkelerinde sadece yasadışı göçmenlerle sınırlı olduğu tespitini yapmaktadırlar. Dolayısıyla kriminalizasyon sürecinde etnik ve ırksal özellikler dışında, başka faktörler de rol oynamaktadır.

Poiret'nin tanımına dönersek, bu tanımın olgunun sadece bir yönünü öne çıkarması dolayısıyla, daraltıcı bir işlev görebileceğini belirtmek gerekmektedir. Çünkü kriminalizasyon, bu çalışmada kullanıldığı anlamıyla göçün suç olarak görülmesi ve göçmenlerin suçlu sayılması, çok daha geniş bir çerçevede anlam kazanmaktadır. Yine Bancel ve Tsoukala'dan (2003, s. 59) yararlanarak söylersek, "göçmen-suçlu tezi" klasik sosyal düşman inşaası şemasının içerisinde yer bulmaktadır. Bu noktada bir örnek olarak Avrupa'da uluslararası göç olgusunun tarihi açısından önemli bir yerde duran soğuk savaşın bitimi verilebilir. Çünkü soğuk savaşın bitimiyle birlikte, AB üyesi ülkelerin güvenlik güçleri ulusalüstü karakterde yeni tehditler arama yoluna gitmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, önceki dönemde daha çok bir insan hakkı olarak savunulan göç, bu dönemde suçlulukla bağdaştırılır bir halde resmi metinlerde yerini almıştır (Guiraudon, 2003a, s. 137).

Diğer taraftan göçün kriminalizasyonunun, AB üyesi ülkelerin vatandaşları arasında taraftar bulan ve çoğunlukla korkuları temel alarak gelişen eğilimlerin üzerine oturduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yoksa göçün kriminalizasyonunun yapay bir şekilde yaratıldığı düşünülebilir. Burada Zamagni'nin Johannesbourg sendromuna ilişkin vurgusunu hatırlatmakta yarar vardır. Bu sendroma göre, zenginler yoksullar karşısında onların hareketlerini kısıtlayarak ya da engelleyerek kendilerini savunacaktır. Johannesbourg sendromu hakim olduğunda, yeni bir söylem yayılma olanağı bulmaktadır. Buna göre göçmenler, sosyal krizler, ortak korkular ve özellikle toplum ve ulusal kimlik açısından ciddi tehditlerin sorumlusudur (Zamagni, 2004, s. 96). Palidda ve Dal Lago tarafından aktarılan bir sondaja göre İtalya, İspanya, Fransa, Almanya ve İngiltere'de toplumun ortalama %28'i göçü bir tehdit olarak görmektedir. Tek tek ülkelere bakıldığında ise çok daha çarpıcı rakamlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin İtalya'da toplumun yaklaşık yarısının (%46) göçü bir tehdit olarak algıladığı görülmektedir (Palidda ve Dal Lago, 2002, s. 191).

Göçü tehdit olarak algılamaya bu olguyla bağlantılı da olan yabancı düşmanı ve ırkçı hareketleri de eklemek gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak AB ülkelerindeki durumu değerlendiren bir raporun sunduğu veriler, yabancı düşmanlığı

ve ırkçılığın AB'de önemli bir problem olduğunu ortaya koymaktadır. Raporun sadece ırkçı şiddet ve suçlar üzerine olan 6. bölümü bile(s. 89-107), sözü edilen problemin düzeyi hakkında fikir vermeye yeterlidir (Observatoire européen des phénomènes racistes et xénophobes, 2005). Ayrıca bilindiği üzere, birçok AB üyesi ülkede yabancı düşmanı veya ırkçı partiler seçimlerde önemli oranda oy toplayabilmektedir. Ama ifade edilenler, ırkçı ve yabancı düşmanı yaklaşımların sadece bu tür partilerce savunulduğu anlamına gelmemektedir. Yabancı düşmanı veya ırkçı partilerin yükselişi karşısında oy kaybına uğradığını düşünen özellikle merkez sağ olarak nitelenen partiler, kaybettikleri oyları toplamak için ırkçı ve yabancı düşmanı söylemlere sarılma yoluna gitmektedirler..

Bu anlatılanlardan sonra yasadışı göçle, silahlı suçlar, uyuşturucu trafiği ve terörizm arasında bağ kurmanın, ve yasadışı göçle müdahaleyi amaçlayan sert tedbirler almanın, AB ortak göç politikası üzerine tartışmalarda baskın olduğu yönünde yapılan tespit (Taran ve Geronimi, 2003, s. 115) şaşırtıcı olmamaktadır. Çünkü, en mahsum ifadesiyle göç ve suçluluk arasındaki bağ, daha önce bir şekilde düşünsel planda kurulmuştur. Bu konuda Bancel ve Tsoukala'nın tespitleri çarpıcıdır. Yazarlara göre, Avrupa'daki güvenlik yönetimde önemli görevler üstlenen çoğu kişi, göçün bazen organize suç şebekeleri ve hatta terör ağlarıyla da bağlantılı olarak küçük suçluluğu ve kentsel şiddeti, beslediği konusunda anlaşmaktadırlar (Bancel ve Tsoukala, 2003, s. 58). Ayrıca güvenlik yönetiminde önemli görevler üstlenen pekçok kişi, politikacı, yargıç ve gazeteci söylemlerinde göç ve organize suçluluk arasındaki bağı açıkmış gibi kabul etmektedirler. Aralarındaki farklılık ise, bu olguya karşı nasıl mücadele edileceği konusunda ortaya çıkmaktadır (Bancel ve Tsoukala, 2003, s. 60).

Ama göçle organize suçlar vb. arasında kurulan bu bağın hiçbir bilimsel temeli olmadığını söylemeye gerek var mı bilemiyoruz. Sözü edilen bağın gerçekliği bilimsel olarak hiçbir zaman kanıtlanamamıştır. Tersine pek çok araştırma göçmenlerin özel olarak, organize suçluluğun içinde olmadıklarını göstermiştir (Bancel ve Tsoukala, 2003, s. 60).

8. Sonuç

AB ülkelerinin göç alanındaki ortak politikalar geliştirmeye dönük çabaları, 1970'lerin başındaki krizden sonra başlamıştır. Kriz sonrasında ilgili ülkelerin baskıcı politikalara yöneldiği gerçeği ile birlikte ele alındığında, bu ortak çabaların niteliğinin de büyük oranda aynı yönde olacağı açıktır. AB'nin ortak göç politikası oluşturmaya yönelmesinin en önemli itilim sebeplerinden biri ise AB enteg-

rasyonunun geldiği düzeydir. Tek bir pazar oluşturmak yönünde ortaya konulan irade, bir bakıma bazı gelişmeleri zorunlu kılmıştır.

Schengen Anlaşmasıyla 'iç sınırlar' kaldırılmıştır. Bu süreçteki önemli dönüm noktalarından bir diğeri de Maastricht Anlaşması olmuştur. Amsterdam Anlaşması ise AB'nin ortak bir göç politikası olacağı yönünde bir irade beyanı olarak ele alınabilir. Fakat Amsterdam Anlaşması'nın içerdiği düzenlemeler, aradan geçen zamana rağmen umulan sonuçları yaratmamıştır. Üye devletlerin göç politikası çerçevesinde sahip oldukları yetkilerin AB düzeyine transferi gerçekleşmemiş ve ortak bir göç politikası oluşturulamamıştır. Avrupa Anayasası'nın ise, beklenen sonuçları, yani ortak bir AB göç politikasını yaratabileceği şüphelidir. Bunun temel nedenini ise AB'nin, uluslararası kapitalist rekabet çerçevesinde ortak davranma yönündeki genel iradelerine rağmen, kendi içinde farklı çıkarlara sahip ulusal kapitalist yapılardan oluşan gerçekliğinde aramak gerekmektedir.

Bu söylenenler AB'nin oluşturmaya çalıştığı ortak emek göçü politikası sözkonusu olduğunda özellikle gözönünde tutulmalıdır. Avrupa Komisyonu'nun konuya ilişkin faaliyetine ve özelde de Ekonomik Göçe İlişkin Eylem Planı'na bakıldığında, varılacak sonuçların merkez kapitalist ülkelerin göç alanındaki genel yönelimlerinin dışında olmayacağı söylenebilir. Bu yönelimin ilk ayağı, birikim sürecinin dönemsel ihtiyaçları çerçevesinde üretimde gereksinim duyulan nitelikli ve yüksek nitelikli işgücü kategorilerindekilerin ilgili ülkelere göçmelerinin önünü açmaktır. Bu çerçevede ilgili işgücü kategorilerini çekmek için özendirici düzenlemeler yapmaktır. İkinci ayağı, yüksek işsizliğe rağmen emek piyasasındaki aktif işgücünün yapmak istemediği, vasıfsız ve düşük vasıflı işgücü gerektiren kirli, zor ve tehlikeli işleri yaptırmak amacıyla, geçici biçimler altında ve kabul edilen göçmenlerin yerleşmemeleri için her önlem alınarak sınırlı bir şekilde göçe izin vermektir. Sözkonusu yönelimin üçüncü ayağı ise, geri kalan hemen herkesin sınırları aşmasını engellemek amacıyla 'kale'nin surlarını mümkün olduğunca güçlendirmektir. Buradan bakıldığında, ortak bir AB emek göçü politikası oluşturmak çerçevesindeki düzenlemelerin, üye devletler için gerçekten zorlayıcı sonuçlar üretebileceğini söylemek ise güçtür.

Çalışmanın yanıtlamayı denediği soru çerçevesinde bakıldığında, genel ifadeyle sermaye birikim sürecinin ihtiyaçları yerine, hakları ve özgürlükleriyle sosyal bir varlık olarak insanı temel alan, bir AB ortak emek göçü politikası oluşturulamayacağı açıktır. AB düzeyinde bir ortak emek göçü politikası oluşturma yönündeki çabaların, yapıcılarını asgari anlamda memnun edecek şekilde başarıya ulaşacağı ise şüphelidir.

KAYNAKLAR

Abela, Manolo A. (2002) "Mondialisation, marchés du travail et mobilité", Migrations et société, Cilt: 14, Sayı: 79, s. 181-194.

Agenda social. (2005) "Quel est le rôle de l'UE dans la gestion des migrations économiques?", Sayı: 12, s. 13-14.

Aligisakis, Maximos. (2003) «Aspects interdisciplinaires et dimensions européennes de l'immigration », Aligisakis, Maximos (Ed.), L'Europe face à l'autre: politiques migratoires et intégration européenne, Cenevre: euryopa, s. 2-30.

Bade, Klaus. (2002) La migration de la fin du XVIIIe siècle à nos jours, Çev.: Olivier Mannoni, Paris: Seuil.

Bailly, Franck, Mouhoud, El Mouhoub, et Oudinet, Joël (2003) "Les nouvelles dynamiques migratoires :relance et complexification", Chronique Internationale de l'IRES, Sayı: 84, s. 30-47, http://www.ires-fr.org/files/publications/chronique%20internationale/c84/c843.pdf, erişim : 29 Aralık 2005.

Bancel, Nicolas ve Tsoukala, Anastassia. (2003) "La stigmatisation de 'l'étranger': un phénomène européen", Hommes et migrations, Sayı: 1241, s. 53-65.

Bell, Nicolas. (2003) "Le goût amer de nos fruits et légumes: l'exploitation de migrants clandestine dans l'agriculture en Europe", Migrations et société, Cilt: 15, Sayı: 85, s. 49-65.

Berger, Nathalie. (2000) La politique européenne d'asile et d'immigration, Bruksel: Bruylant.

BIT, (2004) Une approche équitable pour les travailleurs migrants dans une économie mondialisée, Conférence internationale du Travail, 92e session, Rapport VI, Sixième question à l'ordre du jour, Cenevre, http://www.ilo.org/public/french/-standards/relm/ilc/ilc92/pdf/rep-vi.pdf, erişim : 20 Aralık 2005.

Bonafeld, Werner. (2004) "Avrupa Birliği'nin Ekonomi Politiği", röportaj: Eren Deniz Tol, İktisat, Sayı: 454, s. 40-44.

Cetre Tricontinental. (2004) "Le défi des migrations internationales", Alternative Sud, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 7-20.

Chemillier-Gendreau, Monique. (1999) "Droit international ignoré, relations internationales de la France compromises", Balibar, Étienne ve diğerleri, Sans papiers: l'archaïsme fatal, Paris: La Découvert, s. 63-87.

Cortembert, Sandrine. (2000) "L'Union européenne et le travailleur migrant des Etats tiers", Centlivres, Pierre ve Gigord, Issabelle (Ed.), Le défis migratoires, Zürih: Seismo, s. 25-35.

Costa-Lascoux, Jaqueline. (1992) "Vers une europe des citoyens", ", Costa-Lascoux, Jaqueline ve Weil, Patrick (Ed.), Logiques d'Etats et Immigrations, Paris: Kimé, s. 281-293.

"Criminalisation", Vocabulaire Juridique, 2000, Paris: Presses Univeritaires de France, s. 239

De Bruycker, Philippe. (2002) "Vers une politique européenne d'immigration économique?", Bribossa, Emmanuelle ve Rea, Andrea (Ed.), Les nouvelles migrations Un enj eu européen, Brüksel: Complexe, s. 157-182.

De Tinguy, Anne. (2004) "Migrations et mobilité, symbole et instrument de la réunification de l'Europe", Migrations et société, Cilt: 16, Sayı: 92, s. 43-60.

De Wenden, Catherine Withol. (1999) "Est-il possible -et souhaitable- de contrôler les flux migratoires?", Dewitte, Philippe(Ed.), Immigration et intégration, Paris: Découvert s. 391-396.

De Wenden, Catherine Withol. (2003), « L'Europe migratoire », Aligisakis, Maximos (Ed.), L'Europe face à l'autre: politiques migratoires et intégration européenne, Cenevre: euryopa, , s. 52-105.

De Wenden, Catherine Withol. (2004) "L'Union européenne face aux migrations", Migrations et Société, Cilt 16, Sayı: 91 s. 57-91.

De Wenden, Catherine Withol. (2005a) Atlas des Migrations dans le monde, Paris: Autrement.

Deneuve, Carole. (2002) "Migrations internationales: un remède au vieillissement des populations?", Cahiers français, Sayı: 307, s. 48-56.

Dumont, Gérard-François (1995) Les migrations internationales, St-Just-la-Pendue: Sedes.

Fadoullah, Abdellatif. (1993) "Les flux migratoires des pays du Sud vers l'Europe occidentales", Etudes démographiques, Sayı: 25, L'Europe, Strasbourg: Conseil de l'Europe, s. 17-58.

Fenêtre sur l'Europe, "Immigration : Les Vingt-Sept approuvent la force d'intervention rapide", 21 Nisan 2007, http://www.fenetreeurope.com/php/page.php?section=actu&id=7928, erişim : 24 Nisan 2007.

Garcia-Jourdan, Sophie. (2004) L'Union européenne face à l'immigration, Notes de la Fondation Robert Schuman, Sayı : 26, Novembre, http://www.robertschuman.org/notes/note26.pdf, erişim : 30 Ocak 2006.

Garcia-Jourdan, Sophie. (2005) L'émergence d'un espace européen de liberté, de sécurité et de justice, Brüksel: Bruylant.

Guillon, Michelle. (2002) "Les principales régions d'accueil: l'attrait maintenu des pays riches", Cahiers français, Sayı: 307, s. 8-13.

Guilmoto, Cristophe Z. ve Sandron, Frédéric. (2003) Migration et développement, Notes et études documentaires, Sayı: 5172, Paris: La documentation française.

Guiraudon, Virginie. (2003a) "La politique européenne d'immigration après le Traité d'Amsterdam", Migrations et société, Cilt:15, Sayı:87-88, s. 129-141.

Guiraudon, Virginie. (2003b), "L'européanisation des politiques de migration", Aligisakis, Maximos (Ed.), L'Europe face à l'autre : politiques migratoires et intégration européenne, Cenevre : euryopa, s. 31-51.

Hollifield, James F. (1997) L'immigration et l'Etat-Nation à la recherche d'un modèle national, Paris, L'Harmattan.

Julien-Laferrière, (1999) « L'Union européenne, Schengen et la liberté, Dewitte, Philippe (Ed.), Immigration et intégration, Paris: Découvert s. 366-374.

Le Figaro, "Bruxelles veut imposer des quotas d'immigrés" 22 Aralık 2005, http://www.lefigaro.fr/europe/20051222.FIG0189.html?082207, erişim : 23 Aralık 2005.

Le Monde, "Franco Frattini presse les Etats à 'tenir leurs engagements' sur l'immigration", röportaj Thomas Ferenczi, 02 Şubat 2007, http://www.lemonde.fr/web/article/0,1-0,36-865914,0.html, erişim :12 Şubat 2007.

Le Monde, L'Union européenne crée une force d'intervention rapide de gardes-frontières, 18 Nisan 2007, http://www.lemonde.fr/web/article/0,1-0@2-3214,36-897799,0.html?xtor=RSS-3208, erişim : 18 Nisan 2007.

Lerat, Serge. (1994) Les population du monde, Paris: Bréals éditions.

Lohack, Daniel. (2002) "La politique d'immigration en France et l'évolution", Bribossa, Emmanuelle ve Rea, Andrea (Ed.), Les nouvelles migrations Un enjeu européen, Brüksel: Complexe, s. 207-231.

Loriaux, Michel. (2002) "Les enjeux démographiques des migrations vers l'Europe: reflexions d'un rapport des Nations Unies", Bribossa, Emmanuelle ve Rea, Andrea (Ed.), Les nouvelles migrations Un enjeu européen, Brüksel: Complexe, s.51-73.

Maillat, Denis. (1984) Les conséquences économiques de différents types de migrations Le cas l'Europe, Workshop on the consequences of internationale migration, Caberra/Avustralie, 16-19 Temmuz 1984, Document d'Economie appliquée, Groupes d'Etudes economiques, Université de Neuchâtel Faculté de Droit et Sciences économiques, Sayı: 72.

Marie, Claude-Valentin. (1988) "Entre économie et politique: le 'clandestin', une figure sociale à 'géométrie variable', Pouvoirs, Sayı: 47 s. 75-92.

_____ (1996a) "L'Union européenne face aux droits personnes", Revue européenne des migrations internationales, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 169-209.

_____ (1996b) "Au premier plan dans l'élasticité de l'emploi", Plein Droit, Sayı: 31, http://www.gisti.org/ doc/plein-droit/31/elasticite.html, erişim: 19 Nisan 2006.

_____ (1997) "A quoi sert l'emploi des étrangers?", Fassin, Didier, Allain, Morice ve Quimial, Cahterine (Ed.), Les lois de l'inhospitalité, Paris: La Découverte, s. 145-175.

_____ (2002) "Les politiques européennes de gestion des flux: contrôle et restrictions", Cahiers français, Sayı: 307, s. 57-63.

Martiniello, Marco. (2001) La nouvelle Europe migratoire, Brüksel: Labor.

Math, Antoine. (2005) "Immigration économique de travailleurs : les réponses des acteurs sociaux au Livre vert de la Commission", Chronique internationale de l'IRES, Sayı: 96, s.3-19, http://www.ires-fr.org/files/publications/chronique%20internationale/c96/c961.pdf, erişim : 29 Aralık 200.

Mezzadra, Sandro. (2005) Capitalisme, migrations et luttes sociales Notes préliminaires

pour une théorie de l'autonomie des migrations, http://multitudes.samizdat.net-/article.php3?id_article=1794, erişim : 31 Ocak 2006.
Morice, Alain. (2000) "'Choisis, contrôlés, placés' Renouveau de l'utilitarisme migratoire", Vacarme, Sayı: 14, s. 56-60, http://www.vacarme.eu.org/article68.html, erişim: 01 Şubat 2006.
_____ (2002) "Retour de l''immigré utile'" Manière de voir, Sayı: 62, s. 43-46.
_____ (2004) «Le travail sans le travailleur», Plein Droit, Sayı: 61, http://www.gisti.org/ doc/plein-droit/61/travailleurs.html, erişim: 01 Aralık 2005.
Moulier-Boutang, Yan, Garson, Jean-Pierre ve Silver, Raxon (1986) Economie politique des migrations clandestines de main d'?uvre, Paris: Publisud.
Moulier-Boutang, Yan. (2002) "L'Avenir des migrations vers l'Europe: Changer de système migratiore et de paradigme", Bribossa, Emmanuelle ve Rea, Andrea (Ed.), Les nouvelles migrations Un enjeu européen, Brüksel: Complexe, s. 75-91.
Observatoire de l'Emploi. (2004) Bilan: Automne 2003, Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes, http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2004/kean03002_fr.pdf, erişim : 20 Mart 2006.
Observatoire européen des phénomènes racistes et xénophobes. (2005) Racisme et Xénophobie dans les États membres de l'UE tendances, évolutions etbonnes pratiques, Rapport Annuel, Partie II.
OCDE. (2005) Tendances des migrations internationales, Paris: OCDE.
OIM. (2000) Etats de la migration dans le Monde en 2000, Publications des Nations Unies.
Paillat, Paul (1982) Vieillissement et vieillisse, Paris: Presse Universitaires de France.
Palidda, Salvatore ve Dal Lago, Alessandro. (2002) "L'immigration et la politique d'immigration en Italie", Bribossa, Emmanuelle ve Rea, Andrea (Ed.), Les nouvelles migrations Un enjeu européen, Brüksel: Complexe, s. 183-206.
Palidda, Salvatore. (2003) "Politiques sécuritaires en Europe", Hommes et migrations, Sayı: 1241, s. 43-52.
Pierret, Chiristian. (1998) "La planète 'nomade': les mobilités géographiques d'aujourd'hui", Knafou, Remy (Ed.), La planète 'nomade', Berlin: Paris, s. 25-35.
Poiret, Chiristian. (2003) "Criminalisation de l'immigration et sociologie des relations interethniques", Hommes et migrations, Sayı: 1241, s. 6-19.
Poulain, Michel. (1993) "L'Europe de la migration La Croisée des chemins", Revue suisse de l'Economie politique et de la statistique, Cilt: 126, Sayı: 3, s. 257-281.
Prencipe, Lorenzo. (2002) "Les migrations et la mondialisation", Migrations et société, Cilt: 14, Sayı: 79, s. 159-166.
Salt, John (1993) Evolution actuelle et future des migrations internationales en Europe, Strasbourg: Conseil de l'Europe.
_____ (2005) Current Trends in International Migration in Europe/Evolution actuel des

migrations internationales en Europe, Strasbourg: Consil of Europe/Conseil de l'Europe.

_____ (2006) Evolution actuelle des migrations internationales en Europe, Rapport du consultant au Conseil de l'Europe, 9-21 avril 2006, [mig\cdmg\2006\docs\CDMG (2006) 22f], Strasbourg: Conseil de l'Europe.

Salt, John ve Clarke, James. (2000) "Les migrations internationales dans la régions de la CEE-ONU: caractéristiques, tendances et politiques", Revue internationale des sciences sociales, Sayı: 165, s. 361-377.

_____ (2002) "Groupe migrants d'Europe", Haug, Werner, Compton, Paul ve Courbage, Youssef (Coordinateurs) Etudes démographiques, Sayı: 38, Strasbourg: Conseil de l'Europe, s. 17-56.

Sauvy, Alfred. (1954) Théorie générale de la population, Cilt: 2, Paris: Presses Universitaires de France.

_____ (1984) Le travail noir et économie de demain, Paris: Calmann-Levy.

Schieffer, J. (1961) Marché du travail libre circulation et migration des travailleurs, Paris: Dalloz et Sirey.

Schnapper, Dominique. (1992) L'Europe des immigrés, Paris: François Bourin.

Simon, Gildas. (1995) Géodynamique des migrations internationales dans le monde, Paris: Presses Universitaires de France.

_____ (1996) "La France, le système migratoire européen et la mondialisation", Revue européenne des migrations internationales, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 261-273.

_____ (1998) "La planétarisation des migration internationales", Knafou, Remy (Ed.), La planète 'nomade', Berlin: Paris, s. 59-76.

Soysüren, İbrahim. (2007) "AB bağlamında GATS'ın mode 4 hizmet sunum şekli", İktisat, sayı: 479-480, s. 34-43.

Stalker, Peter. (1995) Les travailleurs immigrés, BIT, Genève.

Tandonnet, Maxime. (2001a) "La politique européenne d'immigration à la croisée des chemins", Hommes et migrations, Sayı: 1230, s. 94-101.

_____ (2001b) Le grand bazar ou l'Europe face à l'immigration, Paris: L'Harmattan.

_____ (2001c) "L'Europe et migration après le sommet de Nice", Migrations et société, Cilt: 14, Sayı 79, s. 39-49.

_____ (2003) Migrations La nouvelle vague, Paris: L'Harmattan.

Taran, Patrick et Geronimi, Eduardo. (2003) "Mondialisation, normes internationales et réglementation", Migrations et société, Cilt:15, Sayı:87-88, s. 107-127.

Timur, Serim. (2000) "Evolution et enjeux majeurs des migrations internationales: en vue d'ensemble des programmes de l'UNESCO", Revue internationale des sciences sociales, Sayı: 165, s. 297-311.

Türkay, Mehmet. (2003) « Kapitalizm-AB ve Sol », Türkay, Mehmet (Ed.), AB Türkiye Gerçekler, Olasılıklar, İstanbul: Yeni Hayat, s. 11-28.

_____ (2005) "Karar Alma Süreçlerinin Özelleştirilmesi, Eski Aktörler, Yeni Hukuk", Fuat Ercan-Yüksel Akkaya (Der.), Kapitalizm ve Türkiye II, Emek, Siyasal Yaşam ve Bölgesel Kalkınma, Ankara , Dipnot, s. 219-242.

"Utilitarisme", Dictionnaire des sciences économiques, 2001, Paris: Presses Univeritaires de France, s. 970-971.

Vaillant, Emmanuel. (2001) Immigration, Liguge : Milan.

Verhaeren, Raphäel-Emmanuel. (1990) Partir ? Une théorie économique des migrations internationales, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

Vianna, Pedro. (2002) "La politique migratoire en Europe", Migrations et société, Cilt: 14, Sayı: 79, s. 147-158.

_____ (2005) "Une occasion manquée" Migrations et société, Cilt: 17, Sayı: 98, s. 3-13.

Volkoff, Serge, Moline, Anne-Françoise ve Jolivet, Annie (1994) "Efficaces à tout âge? Vieillissement démographique et activités de travail" Dossier 16, Noisy-le-Grand: Centre d'Etudes de l'Emploi.

Weil, Patrick. (1992) "Convergences et divergences des politiques de flux", Costa-Lascoux, Jaqueline ve Weil, Patrick (Ed.), Logiques d'Etats et Immigrations, Paris: Kimé, s. 61-71.

Zamagni, Stefano. (2004) "Réfugiés et migrations internationales", Migrations et société, Cilt: 16, Sayı: 91, s. 93-127.

AB BELGELERİ:

Amsterdam Anlaşması'nın Nice Anlaşması ile konsolide edilen metni, http://europa.eu.int/eur-lex/lex/fr/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_FR.pdf, erişim: 07 Mart 2006.

Avrupa Anayasası, http://francepolitique.free.fr/euroconstitution040618.pdf, erişim: 20 Şubat 2006.

Avrupa Konseyi "Lahey programı, Brüksel başkanlık sonuç bildirgesine ek", İltica ve Göç mevzuatı, Ankara: BMMYK Türkiye ve Türk İçişleri Bakanlığı, s.119-126.

Avrupa Konseyi, "Uzun Dönemli İkamet Eden Üçüncü Ülke Vatandaşlarının Durumu Hakkında 25 Kasım 2003 tarihli Yönerge", (2003/109/EC (AT)) İltica ve Göç mevzuatı, Ankara: BMMYK Türkiye ve Türk İçişleri Bakanlığı, s. 178-193.

Commission européenne, "Communication de la Commission au Conseil et au Parlement européen, Politique communautaire en matière d'immigration", (COM/2000/0757 final), http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!DocNumber&lg=FR&type_doc=COMfinal&an_doc=2000&nu_doc=0757, erişim: 29 Mayıs 2006.

_____ "Communication de la Commission au Conseil, au Parlement européen, au Comité économique et social européen et au Comité des régions - Premier rapport annuel sur la migration et l'intégration", (COM/2004/0508 fi-

nal) http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0508:FR:HTML, erişim: 29 Mayıs 2006.

_____ "Communication de la Commission au Conseil, au Parlement européen, au Comite économique et social européen et au Comite des régions-Étude sur les liens entre immigration légale et immigration clandestine", (COM/2004/0412 final) http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0412:FR:HTML, erişim: 29 Mayıs 2006.

_____ "Communication de la Commission au Conseil, au Parlement européen, Comité Économique et Social européen et au Comité des Régions sur l'immigration, l'intégration et l'emploi", (COM/2003/0336 final), http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/site/fr/com/2003/com2003_0336fr01.doc, erişim: 01 Şubat 2006.

_____ "Communication de la Commission au Conseil, au Parlement européen, Comité Économique et Social européen et au Comité des Régions-Révision à mi-parcours de l'agenda pour la politique sociale", (COM/2003/0312 final), http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=FR&numdoc=52003DC0312&model=guichett, erişim : 04 Şubat 2006.

_____ "Communication de la Commission, Livre vert 'Face aux changements démographiques, une nouvelle solidarité entre générations'" (COM/2005/94 final), http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2005/mar/comm2005-94_fr.pdf, erişim: 08 Temmuz 2005.

_____ "Communication de la Commission, Programme d'action relatif à l'immigration légale", (COM/2005/669 final), http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/site/fr/com/2005/com2005_0669fr01.pdf erişim: 06 Şubat 2005.

_____ "Livre vert sur une approche communautaire de la gestion des migrations économiques", (COM/2004/811) final, http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/immigration/work/doc/com_2004_811_fr.pdf , erişim: 29 Aralık 2005.

_____ "Communication de la Commission au Conseil et au Parlement européen L'approche globale de la question des migrations un an après: vers une politique globale européenne en matière de migrations" (COM/2006/735 Final), 30.11.2006, Bruxelles, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/fr/com/2006/com2006_0735fr01.pdfb, erişim : 28.04.07

14-15 2006 tarihli Brüksel zirvesi sonuç bildirisi kararları, Brüksel, 15 Aralık 2006, (OR. en)

16879/06, CONCL.

Lizbon zirvesi sonuç bildirisi kararları, http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.-

do?reference=DOC/00/8&format=HTML&aged=0&language=FR&guiLanguage=en, erişim: 04 Şubat 2006.
Maastricht Anlaşması, (1992) Traité de Maastricht mode d'emploi, Paris: 10 18, s. 97-425.
Nice Anlaşması, http://europa.eu.int/eur-lex/fr/treaties/dat/nice_treaty_fr.pdf, erişim: 20 Şubat 2006.
Nice zirvesi sonuç bildirisi kararları, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData-/fr/ec/00400-r1.%20ann.f0.htm, erişim: 20 Şubat 2006.
Roma Anlaşması, Traité de Maastricht, mode d'emploi, 1992, Paris: 10 18, s. 429-605.
Roma Anlaşması'nın 50. yılı nedeniyle yayımlanan Berlin Deklarasyonu'nun tam Metni, http://www.traitederome.fr/fr/la-commemoration-du-cinquantenaire-du-traite-de-rome/actualites/actualite/article/2007/03/25/declaration-de-berlin.html, erişim: 12 Mayıs 2007.
Selanik zirvesi sonuç bildirisi kararları. http://europa.eu.int/constitution/futurum/documents/other/oth200603_fr.pdf, erişim: 20 Şubat 2006.
Tampere Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi Kararları, (içinde) Lobkowicz, Wenceslas de. (2001) L'Europe et la sécurité intérieure, Notes et etudes documentaries, Sayı: 5144-45, Paris: La documentation française, s. 204-210.

The Possibility of a Labour Migration Policy for the European Union

The present study is exploring the possibility of whether EU could have a labour migration policy. Since it is of no importance to give simple answer the author attempts to explore the development of the concept of migration and associated policies with the focus on the Member State of European Union. Subsequently, the history of the making of migration policy by the EU is scrutinized starting with initial implementations and with treaties of Schengen, Maastricht, and Amsterdam and finally examining the EU Constitution from the same perspective. In the end the essential peculiarities of EU labour migration policy, which is in the course of being formed, are sought to be identified. The last part of study is left for summarising the outcomes acquired.

In view of that it is understood that the labour migration policy is being shaped in accordance with capital accumulation process. As of today, it is utilitarian, security centric and criminalizing the immigrants. Looking from this perspective it is apparent that the EU will not form common migration policy that takes the human being as social entity. However, it is doubtful that formation process of EU labour migration policy will satisfy its constructors with its result.

KÜRESELLEŞME ve SOSYAL DENETİM

Sinem UZ*

Bu sunumda mevcut kapitalist küreselleşmeyle birlikte dünyada ortaya çıkan belirli bir eğilimi tanımlayıp, Türkiye'deki küreselleşme sürecindeki emek eksenli etkileri ile ilişkilendirmeye çalışacağım. Aslında amacım, dünyada erken kapitalistleşmiş ülkeler ile, 3. dünya, gelişmekte olan ülkeler olarak tabir edilen geç kapitalistleşen ülkeler arasında, çalışma koşulları ve işçi hakları açısından görünürdeki farkların doğurduğu yeni bir mekanizmayı anlatmak, Türkiye'de de bu mekanizmanın işleyişi ve etkilerinden bahsetmek. Bu mekanizmayı öncelikle tanımlamam gerekirse, litaratürde kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal denetim, davranış kuralları (ingilizcesiyle code of conduct diye duymuş olabilirsiniz) kavramlarıyla ifade edilen, gelişmiş kapitalist ülkelerin sivil toplum örgütlerinin ve çok uluslu şirketlerin/dünyaca ünlü markaların, ucuz maliyetler nedeniyle üretim yaptırdıkları yerlerdeki çalışma koşullarını ve işçi haklarını incelemesi, takip etmesi, sorgulaması ve yayınlamasıdır. Bu pratik aslında çok yeni, 80'lerin sonlarında ortaya çıkmış, Türkiye'de 90'ların sonlarında başlamıştır.

Kapitalizmin ilk dönemleriyle birlikte göze çarpan, çocuk işçilik, kadın emeğinin sömürülmesi, aşırı çalışma saatleri ve düşük ücret (karın tokluğuna çalışma), iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı hiç bir önlem alınmaması, sağlıksız atölye ortamları gibi son derece kötü çalışma koşulları mevcuttu. Bu tür atölye ve fabrikalar dokuma ve konfeksiyon işleri için ortaya çıkmıştır. Bu durum için batıda aktivistlerin kullandığı kavram sweatshops (terhane) olmuştur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren işçiler İngiltere, Almanya ve Fransa'da dayanışma dernekleri kurmaya başladılar. Bu zamanla sendikalara dönüştü. Sendikaların faliyetleri, işçi hareketleri ile 19. yy'ın başlarından buyana çalışma koşullarının daha iyiye gittiğini söyleyebiliriz. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, ulusallaşma akımı, daha etkin

* TÜSAM Araştırmacısı

müdahalelere giden devlet politikaları ile ileri kapitalist ülkelerde düzenleyici iş kanunları ve daha iyi çalışma koşullarına ulaşıldığı görülmektedir.

"Sweatshops", kötü sağlık ve güvenlik koşullarında, çok düşük ücretlerle, uzun saatler boyunca çalışılan yerler olarak tanımlanmıştır. Bugün küreselleşmeyle birlikte, sermayenin emeğin ucuz olduğu ülkelere kayması, ve uluslararası aktivistlerin oluşması nedeni ile "sweatshop"lar yine söz konusu oldu.

Şimdi günümüze geldiğimizde de özellikle tekstil sektöründe çok uluslu şirketlerin, az gelişmiş ülkelerde tedarikçi ağları oluşturduğunu görüyoruz. Örneğin dünyanın en büyük şirketi ilan edilen Wal-Mart, ABD'nin orta sınıfına ucuz ürün sunan bir marketler zinciri, sattığı özellikle tekstil ürünleri için dünyanın birçok ülkesinden alımlar yapıyor, her bir ürünü farklı farklı ülkelerde yaptırabiliyor. Türkiye de bu tarz uluslararası markalara büyük oranda ihracat yapan ülkelerden biri. Az gelişmiş ülkelerdeki ihracata yönelik sanayileşme politikaları birbirleri arasında veya kendi içlerindek işverenler arasında büyük bir rekabet yaratmaktadır. Bu rekabet kim daha düşük fiyat verecek rekabetidir ve bunun içinde ve çalışma koşullarından ve işçilerin haklarından kısarak maliyetleri düşürmek zorunda olduklarını düşünürler.

Sonuçta gelişmiş ülke sermayelerinin üretim yaptırdıkları ülkelerdeki çalışma koşullarına baktığımızda (ki bunlar kapitalist gelişimini tamamlamamış ülkelerdir), çocuk işçilik, ayrımcılık, aşırı çalışma saatleri, sağlıksız ve güvensiz çalışma yerleri, sendikal hakların kısıtlanması hatta sendikal örgütlenmeyi sağlayanların, sendika temsilcilerinin tehdit ve baskı görmesi, hatta öldürülmesi (özellikle Güney Amerika'da- Kolombiya) gibi sorunlar tekrar göze çarpmaktadır. İçeriden bir sendikal örgütlenmeyle, veya malesef bir sınıf bilinci oluşmadığı için, belki yoğun işsizlik ve yoksulluktan dolayı da, bu konu her ülkenin kendi dinamikleri içerisinde tartışılabilinir ama işçilerin kendi hakları için mücadele etmediğini ve bu boşluğun genellikle uluslararası kurumlar tarafından doldurulduğunuz görüyoruz. Ayrıca ulusal iş yasalarının yetersiz, veya uygulamada sorun teşkil ettiği görülüyor. Bu durumda uluslararası kurumlar daha etkin bir hale geliyor.

Bu tür ülkelerden alım yapan çokuluslu şirketler, etik (?) kaygılarla yayınladıları kendi standartlarını, davranış kurallarını geliştirip, satıcılarından bunlara uymalarını istiyorlar. Bu çok uluslu şirketlerin yayınladıkları kendi standartları var, bunlar üretim yaptırdıkları ülkelerde karşılarına çıkabilecek çalışma koşulları ile ilgili sorunları göze alarak ve ILO sözleşmelerindeki en temel standartları ele alarak oluşturdukları davranış kuralları var. Şekilsel farklılıklar dışında yayınlanan bu davranış kurallarına baktığınızda genelde hepsi içerik olarak aynı:

- İstihdam serbestçe seçilir, zorla çalıştırma olamaz.

- Toplantı özgürlüğü, sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkına saygı duyulur.

- Çalışma koşulları güvenli ve hijyenik olmalıdır.

- Çocuk işçiler çalıştırılmayacaktır. (Yerel iş kanunlarında belirtilen asgari çalışma yaşına göre, veya ILO standartlarında asgari çalışma yaşına göre.)

- En az asgari ücret ödenecektir.

- Çalışma saatleri aşırı olmayacaktır.

- Cinsiyet, din, dil, uyruk, siyasi görüş, cinsel tercih gibi herhangi bir özelliğine göre ayrımcılık yapılamaz.

- Düzenli istihdam sağlanacaktır.

- Acımasız veya insanlık dışı muameleye izin verilmeyecektir.

80'lerin sonundan itibaren öncelikle Amerika'da çeşitli sivil toplum kuruluşları (bunlar üniversitedeki örgütlenmeler, küreselleşme karşıtı aktivistler, tüketici örgütleri olabiliyor),[1] bu büyük markaların çalışma koşullarının kötü olduğu ülkelerde üretim yaptırmalarını protesto ediyorlar, bu markalara karşı kampanyalar düzenlemeye başlıyorlar. Anti-swetshop kampanyaları, birebir markayı hedef alan, şirketin adını deşifre ederek, nerelerde hangi koşullarda üretim yaptıklarını yayınlıyor. Bunun sonucunda şirketler kendi imajlarını/markalarını korumak için bu örgütlenmelerle işbirliğine gidiyorlar ve kendi "code of conduct" larını oluşturuyorlar. Bu arada Amerika ve Avrupa da Uzakdoğu, güney ve doğu Avrupa, Asya, Ortadoğu, Güney Amerika'daki en yoğun ihracat yapan ülkelerdeki koşullar, yasal düzenlemeler, pratikler konusunda uzmanlaşıyorlar ve küresel şirketlerle de bir işbirliği yapmaya başladıktan sonra, sosyal denetim alanında yeni bir sektör oluşuyor. Sadece bu alanda faliyet yürüten, nerede çalışma koşulları nasıl diye araştırma yapan, denetim programları geliştiren kâr amacı gütmeyen, sivil toplum kuruluşları ortaya çıkıyor ve hatta sözkonusu çok uluslu şirketler de üyeleri arasında bulunuyor. Daha sonra da üçüncü taraf kâr amaçlı bağımsız denetim şirketleri oluşuyor, bu şirketlerde tamamen çok uluslu küresel sermaye olarak karşımıza çıkıyor. Söz konusu ülkelerde denetimleri gerçekleştirmek için yerel denetçiler yetiştiriyorlar. Ve kim parasını verirse onun için denetim yapıyorlar. Genelde bu tarz bağımsız denetimleri yaptıran, alıcı gruplar-yani kendi code of conduct'ını yayınlamış dünyaca ünlü markalar oluyor. Denetim programları tama-

1 STK: Bu sunumda sendika olmayan, fakat işçi haklarına destek veren yerel veya uluslararası örgütler için kullanılıyor.

men denetimi hangi marka talep ettiyse onun davranış kurallarına ve yerel iş kanunlarına dayalı oluyor.

Bu durum toplam kalite yönetimi gibi, şirketlere rekabette avantaj sağlayan, halkla ilişkiler/pazarlama faliyetleri için kullandıkları bir kavram daha sağlıyor: "Kurumsal Sosyal Sorumluluk". Yani şirketler üretim yaptırdığı yerlerdeki işçi haklarını gözettikleri, çalışma koşullarını denetlettiklerini yayınlayıp, sömürü iddialarına karşı uluslararası ortamda faaliyetlerini meşrulaştırıyorlar. Ve dünyanın diğer ucunda üretim yaptırdığı bir fabrikayı ziyaret edip veya etttirip denetimler yapıyor. Bu denetimler tamamen işçi haklarına ve çalışma koşullarına yönelik.

Bu markalara günümüzde hem baskı uygulayan hem de işbirliğine giden sivil toplum kuruluşlarından birkaç örnek verebiliriz.

FLA (Fair Labor Association-ABD): Küresel ekonominin büyümesi, işçi haklarını dünya çapında düzenleme mekanizmalarını aşmıştır. Prensipte, hükümetler ILO Sözleşmelerini benimsemeli ve bunları, çalışma müfettişlerinin yürüttüğü ulusal iş kanunlarına dahil etmelidir. Sendikalar ve işverenler, ücretleri ve çalışma koşullarını sektör veya firma düzeyinde saptamak için toplu sözleşmeler müzakere edebilmeli ve işçiler, iç anlaşmazlık prosedürlerine veya dış çalışma mahkemelerine başvurabilmelidir. Fakat pratikte, bu korumaların birçoğu ihlal edilmektedir. FLA girişimi, işçi haklarına saygıyı teşvik etmek için uluslararası ve ulusal çabaları tamamlamak üzere tasarlanmıştır.[2]

FLA, NGO (Non-Goverment Organizations) 'lar (işçi örgütleri, tüketici birlikleri, insan hakları dernekleri vb.), sendikalar, üniversiteler ve 20 civarında marka/kar amaçlı şirketin üye olduğu bir organizasyon: FLA, ABD çıkışlı fakat üye markalar sadece ABD'den değil, Avrupa'dan da var: Adidas AG, Asics, Eddie Bauer, Drew Pearson Marketing, GEAR for Sports, Gildan Activewear, H&M, Liz Claiborne, Mountain Equipment Co-op (MEC), New Era Cap, Nordstrom, Nike, Outdoor Cap, Patagonia, Phillips-Van Heusen, PUMA, Reebok, Top of the World, Twins Enterprise, and Zephyr Graf-X.

Kendi denetçileriyle üye şirketlerin üretim yaptırdığı yerlere habersiz denetimler düzenliyorlar.

Labour Behind the Label Coalition:[3] Bunlar da ABD'den. Sendikalar, kampanya grupları, tüketici dernekleri, kadın organizasyonları ve ev-işi organizasyonlarından oluşan bir koalisyon. Internet sitesinde, tespit ettikleri kötü koşullarda

2 http://www.fairlabor.org/

3 http://www.labourbehindthelabel.org/

üretim yapan markalar hakkında her şeyi yayınlıyorlar. Cirosundan tutun da, başındaki yöneticinin ismi, çalıştığı ülkeler, fabrikalar ve o fabrikalarda tespit edilmiş uygun olmayan koşullar vs...

Clean Clothes Campaign[4] (Temiz Giysi Kampanyası-Hollanda çıkışlı, 1990). Farklı ülkelerden sivil toplum kuruluşları-tüketici örgütler, araştırmacılar,işçi hakları, kadın hakları örgütleri, aktivistler, sendikalar- koalisyonundan oluşmaktadır, giyim markalarının üretim yaptırdığı yerlerden haberler toplar, izler, yayınlar),

Ethical Trading Initiative[5] (Etik Ticaret Girişimi-1998 yılında Ingiltere'de kuruldu): Şirketler, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarından üyeleri vardır, iyi uygulamalar ve denetim programları geliştirir, üye şirketleri takip eder),

Workers Rights Consortium[6] (İşçi Hakları Konsorsiyumu- koleį ve üniversite yönetimleri, öğrenciler ve işçi hakları uzmanları tarafından oluşturulmuş, kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. WRC´nin amacı, kolejler ve üniversiteler tarafından benimsenmiş üretimle ilgili Davranış Kurallarının yürütülmesine yardım etmektir; bu Davranış Kuralları, koleį ve üniversite adları taşıyan giysileri ve diğer malları üreten fabrikaların, temel işçi haklarına saygı duymalarını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. WRC ile birlikte çalışan 114'ten fazla koleį ve üniversite vardır) ("örgütler").

SAI (Toplumsal Sorumluluk Enternasyonali):[7] Sosyal sorumluluk standartları geliştirerek ve uygulayarak, işyerlerini ve toplulukları iyileştirmeye adanmış hükümet dışı, uluslararası, çok paydaşlı bir kuruluştur. SAI, konsensüse dayanan gönüllü standartlar geliştirmek için kilit paydaşları toplamakta, maliyet-fayda araştırmaları yürütmekte, denetçileri akredite etmekte, eğitim ve teknik yardım sağlamakta ve tedarik zincirlerinde sosyal uyumu iyileştirebilmeleri için kurumlara destek olmaktadır.

1997´de SAI, dünyada şirketler ve hükümetler tarafından kullanılmakta olan ve en güçlü işyeri standartlarından biri olarak kabul edilen, ILO ve BM sözleşmelerine dayanan gönüllü bir işyeri standardı olan SA8000 (Sosyal Sorumluluk 8000) standardını başlattı.

SA8000 sertifikalı tesisler, 45 ülkede ve 50 endüstride mevcuttur.

SAI, sendikalar, yerel STK´lar, çoklu paydaş girişimleri, organik, adil ticaret

---

4 www.cleanclothes.org

5 www.ethicaltrade.org

6 http://www.workersrights.org/

7 http://www.sa-intl.org/

ve çevre örgütleri, kalkınma vakıfları ve yolsuzluk karşıtı gruplarla ortaklık kurarak, araştırma, eğitim ve kapasite geliştirme programları yürütmektedir. SA8000, güvenilir doğrulama için üçüncü taraf izleme içerir ve etik üretim yaptırma riskini en aza indirmek, işçi verimliliği ve üretkenliğini artırmak ve bir şirketin veya tesisin sosyal performans sicilini sürdürülebilir şekilde güçlendirmek için yerleşik yönetim sistemlerini içerir.

Bunların dışında, daha radikal olarak kabul edilen, muhalif, adil ticaret ve mevcut ekonomik sistemin daha sağlıklı yürütülmesi önceliğinden çok, tamamen insan hakları odaklı, çok fazla sayıda organizasyon var. Bunlar daha çok ABD'de boykot eylemleri, kampanyalar ve web siteleri aracılığıyla seslerini duyuruyorlar.

Kampanyalar reklamcılığın araçlarını da kullanarak mesajlarını öncelikle tüketicilere vurucu cümlerle iletmeye çalışıyorlar: Örneğin,

"Sizce de garip değil mi? NIKE'tan aldığınız sadece 1 çift ayakkabı onu yapan bir işçinin aylık ücretinden daha fazla."

"Aldığımız ucuz giysileri, kendi haklarından feragat ederek işçiler mi ödüyor?"

Ya da Nestle karşıtı bir kampanyada afrikalı bir çocuğun fotoğrafını, reklamcılık teknikleriyle sırtından ısırıklar alınmış şekilde göstererek, çocuğun ağzından: "Onlara her Nestle çikolara yediklerinde benim etimden de bir ısırık aldıklarını hatırlat!" gibi bir slogan kullanıyorlar.

Aslında bütün bu kampanyalar son derece etkili; markaları, satışlarını, kendi ekonomik araçlarıyla-reklamla etkileyecek, direkt tüketiciye hitap edecek şekilde kampanyalar hazırlayarak rahatsız etmeye çalışıyorlar.[8]

Turkiye'de Join diye bir proje başlatıldı:[9]

Ortak Girişim (Jo-In), anahtar örgütlerin davranış kuralı/ şartname uygulamasının ve/veya yürütülmesinin değişik yönlerini ortak bir programda biraraya getiren ilk çabadır ve pilot proje olarak ILO (Birleşmiş Milletler-Uluslararası Çalışma Örgütü)'nun önderliğinde Türkiye'de başlamıştır. Jo-In'in içinde yer alan örgütler:

---

8 http://business.nmsu.edu/~dboje/nike/nikemain.html
http://www.laborrights.org/
http://www.hartford-hwp.com/archives/47/253.html
http://www.clrlabor.org/whois.html

9 http://www.jo-in.org/

Fair Labour Association, Fair Wear Foundation (Adil Giyim Vakfı-Hollanda 1999); SAI, Clean Clothes Campaign, Ethical Trade Initiative

Workers Rights Consortium.

Jo-in deneme projesi için saha olarak Türkiye seçildi ve 6 öncü organizasyon 2004 yılında projeye başladı. Amaç bir işbirliği sağlayıp ortak çıkarlar oluşturmak. Projenin 2007 sonuna kadar bitmesi planlandı. Türkiye'den alım yapan 7 çok uluslu şirket bu projeye katıldı. Katılmalarının nedenleri kendi code of conduct'larını ortaklaştırarak zaman ve emek tasarrufu sağlamak, birleşik bir organizasyondan geri dönüşler ve katkılar almak.

Daha sonra sendikalar (Teksif, DİSK Tekstil-İş), Öziplik-İş ve işveren kuruluşları ITKIB, TGSD ve yerel sivil toplum kuruluşlar-çalışan kadının insan hakları derneği, ev eksenli çalışan kadınlar çalışma grubu, gibi örgütler de projeye paydaş olarak katıldı. Yayınladıkları amaçlar arasında birincil olarak:

"Belirlenmiş sayıda Türk hazır giyim üretim tesisinde, hazır giyim işçilerinin ve ailelerinin koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma haklarına uyulması"

Bugün, çok uluslu şirketlerin, ulusal hükümetlerin politikalarını etkisiz bırakabildiği bir dünya ekonomik düzeni söz konusudur. Örneğin, ILO sözleşmesi imzalamamış, ulusal olarak reddetmiş bir ülkede bile, ithalatçı şirket mal aldığı fabrikada kendi standartlarına ek olarak ILO standartlarına uymasını sağlayabiliyor.

Bu sivil toplum kuruluşlarının faliyetleri sadece çokuluslu şirketlerin üretim ilişkilerine etik kaygılar eklemelerini ve fason ağlarını denetlemelerini sağlamıyor, hükümetleri de biraraya getirebiliyor, hatta yerel yönetmeliklerin değişmesini sağlayabiliyor. Örneğin çok yakın zamanda olmuş Ürdün'deki bir olayı örnek verebiliriz: Ürdün'de, İsrail ve Amerika ile bir serbest ticaret anlaşması sözkonusu, ve sayılı ama belli bir büyüklükteki fabrikaların bulunduğu iki tane organize serbest ticaret bölgesi var. Yerli işçilerin yanında, Çin, Hindistan ve özellikle Bangladeş ve Srilanka'dan çok sayıda göçmen işçi çalışıyor bu fabrikalarda. Bu göçmen işçilerin hepsi de, özel sözleşmelerle gelmiş, ve gelmek için hem aracılara, hem de Ürdün hükümetine belli bir miktar para vermiş. Bu göçmenler arasında genç kadın işçiler çoğunlukta. Bu işçilerin hemen hemen hepsi de belirli bir süre içinde çok çalışıp, hiç harcamadan para biriktirip geri dönmeyi planlıyorlar. Ve büyük fabrikaların kendi içlerindeki yatakhanelerde kalıyorlar. Amerikalı National Labor Committee diye bir örgüt, Ürdün'deki durumu araştırmak için bir çalışma başlatıyor. Orada bir süre kalmış ve sonra ülkelerine dönmüş işçilerle mülakatlar yapıyorlar. Ve çalışmanın sonunda korkunç tabloyu yayınlıyorlar: Raporlarında

bahsedilen koşullardan bazıları; işçiler Ürdün'de kaldıkları süre içinde hiç serbest bölgeden dışarı çıkmıyorlar, hatta fabrikan bahçesinden bile çıkmıyorlar yatakhaneleri fabrika alanında çünkü. Pasaportları sözleşmeleri bitene kadar işveren tarafından alıkonuyor. Sadece çalışıyorlar, yemek yiyorlar ve uyuyorlar. Hatta bazı geceler uyumayıp sabaha kadar çalışıyorlar. Bu arada Ürdün iş yasalarında normal çalışma süresi için bir sınır var ama fazla mesai sınırı yok. Genç kadın işçiler taciz görüyor, fazla mesai yapmaları için zorlanıyorlar, aslında çoğu başka seçenekleri olmadığı için gönüllü yapıyor, yatakhaneye gidip dinlenmek isteyenler de baskı görüyor. Ürdün'de hiç çocuk işçilik vakası yok, ama koşullar bunlar, bir nevi kölelik. Bu raporda, görüştükleri işçilerin çalıştıkları fabrikalar, her fabrikanın ayrı ayrı koşulları ve uygunsuzluk dereceleri, fabrikaların üretim yaptığı, ihracat yaptığı markalar (hepsi de Amerikan markaları) bunların hepsi yayınlandı, raporun haberi New York Times'a çıktı, bunun üzerine raporda adı geçen tüm şirketler hemen Ürdün'e denetimlere gitmeye başladılar, fabrikalardan acil düzeltme talep ettiler, Ürdün'de hemen hemen hergün denetimler yapılmaya başlandı. Bir süre sonra Ürdün Hükümeti ile Amerikan hükümeti bir araya gelip, alınabilecek önlemler konusunda görüştüler. Ürdün hükümeti iş yasalarında hemen değişiklik önerilerinden bahsetti, tasarı yayınlandı ve bir süre sonra yasa değişti. Bunlara rağmen koşullarda fazla bir değişme olmayınca, bir süre sonra Ürdün'de ilk defa bir işçi hareketi gerçekleşti. Belli bir fabrikada başlayan grev ve yürüyüş bütün serbest bölgeye yayıldı. Hareketin başladığı fabrika, işçilerin talep ettiği koşulları sağlama sözü verdi, işçilerin talep ettikleri daha az fazla mesai idi.

Çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları kendilerinin yaptığı veya üçüncü taraf denetim şirketleri aracılığıyla yaptırdıkları sosyal denetimlerle bu gibi ülkelerde, üretim yaptırdıkları fabrikalardaki işçi hakları ihlallerini engellemeye çalışıyorlar.

Sosyal denetimler genelde firmanın kendisi veya çok taraflı bir organizasyon tarafından hazırlanmış bir denetim programına göre gerçekleşiyor. Önceden haber vererek ve fabrikadan onay alarak, veya habersiz baskınlar şeklinde yapılabiliyor. Denetçiler yerel iş kanunlarına ve özel denetim programlarına vakıf, denetim tecrübesine sahip kişiler. Denetimler öncelikle bir sağlık güvenlik incelemesi; fabrika turu sırasında sağlıksız koşullar veya iş güvenliğini tehdit edici tehlikeler varsa tespit ediliyor; çalışma saatleri, fazla mesailer, maaşlar ve ek ödemeler, diğer sosyal haklar vs. ile ilgili firmadaki dökümanlar, kayıtlar inceleniyor, işçilerle birebir mülakatlar yapılıyor. Bu araçlarla iş kanunlarına uymayan herhangi bir uygulama varsa, işçinin alamadığı bir hakkı varsa vs. bunlar uygunsuzluk olarak

rapor edilip, firmaya veriliyor, daha ayrıntılı bir rapor da müşterisine gönderiliyor. Bundan sonra ne olacağı ise tamamen müşterinin tavrına bağlı… Firmaya uygunsuzlukları düzeltmesi için baskı uygulayabilir, firmadan mal almayı hemen kesebilir vs. Müşterinin bu durumu fiyat kırmak için kendi lehine kullandığını söyleyenler bile var, tabi bunu biz bilemiyoruz. Örneğin üretim yerinde bir çocuk işçi bulunduğunda, müşteri kendini korumak için hemen bu firmayla çalışmayı kesebiliyor, aldığı malları durdurabiliyor. Böyle bir durumun kısa vadede o çocuğa hiçbir faydası yok. Ya da bazı müşteriler, firmaya çocuğu çalıştırmaması ama çalıştırıyormuş gibi maaş vermesi ve okula göndermesi konusunda baskı uygulayabiliyor. Bu on sene içinde, Türkiye'de tekstil sektöründe ihracat yapan firmaların fabrikalarının çalışma koşullarının, bu ekonomik yaptırımlardan, müşterilerin baskılarından dolayı gelişme gösterdiği bir gerçek.

Bu sosyal denetimler, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işçi haklarının gözetilmesi açısından ister işe yarasın ister yaramasın sistemi az çok meşrulaştırmaya yardımcı oluyor. Aslında sistemin ideolojisi içinde bir sapma olarak görünen ama sistemi besleyen bir mekanizma. Bütün bu faliyetler, NGO'lar, kampanyalar, kâr amaçlı organizasyonlar bile yükselen sivil toplum olarak selamlanıyor. Sonuçta küreselleşmenin uluslararası alanı genişlettiği doğru, fakat bu alan, konu işçi hakları olsa da, kapitalizme itaat eden kurum ve ideolojiler tarafından doldurulуyor.[10]

Aslında bahsettiğimiz; sosyal denetimi oluşturan kurumlarla birlikte "işçi hakları" kavramının uluslararası tekeller bağlamında üretim ilişkilerine karşılık gelecek şekilde yeniden tanımlanması söz konusu, en radikallerinin bile üzerinde durduğu konu, temel insan haklarının işyeri koşullarının içerisinde ihlal edilmemesi ve farkli ekonomiler arası adalet üzerinde yoğunlaşıyor. Fakat bir bütün olarak sermaye ile emek arasinda adalet, ideolojilerinin dışında kalıyor. Böylesi bir durumda, ulusal veya uluslararası bir işçi hareketinin/sendikal hareketin önündeki temel mesele, ayrı bir kurumlar sistemi mi, yoksa zaten var olan bu sistemi denetleyecek, baskı oluşturacak şekilde eklemlenerek mi bir sistem oluşturmak. Belki böyle bir durumda işçi hakları açısından daha hızlı yol alınabilir.

---

10 Ashim Kumar Roy, " Imperialist Globalisation and Labour", printed in English in Vol. III, No. 2

Kaynaklar:
Sweatshop: The History of an American Idea; Book by Laura Hapke; Rutgers University Press, 2004
Globalization and Labor Conditions: Working Conditions and Worker Rights in a Global Economy (Hardcover) by Robert J. Flanagan
www.revolutionarydemocracy.org
http://www.fairlabor.org/
http://www.labourbehindthelabel.org/
www.cleanclothes.org
www.ethicaltrade.org
http://www.workersrights.org/
http://www.sa-intl.org/
http://business.nmsu.edu/~dboje/nike/nikemain.html
http://www.laborrights.org/
http://www.hartford-hwp.com/archives/47/253.html
http://www.clrlabor.org/whois.html
http://www.jo-in.org/

GLOBALISM AND SOCIAL AUDITING

A discussion of the notion of workers' rights obviously begins with the period during which capitalism came to the fore and the countries, such as Great Britain and the United States, in which capitalist industry initially developed. In this first stage, striking examples of child labour, the exploitation of women, long working hours and low pay led to workers' rights being put on the political and legal agenda. Following the Second World War, the trend towards nationalisation, more actively involved state politics and, finally, the emergence of unions, led to the implementation of regulatory labour laws and provisions for better working conditions in developed capitalist countries.

With increases in commerce, investments and the flow of capital, all of which have developed in parallel with globalisation and changes in workforce activity from the 1980s and onwards, there have been similar labour violations in the newly capitalist nations. Due to the internal dynamics and contradictions of capitalism, multinational companies have been the most active in this growing problem. The fact that such companies – internationally-recognised trademarks – are, in today's neo-liberal environment, endeavouring to move their operations into

the former colonies and the newly capitalist countries in an effort to reduce costs is not simply an indicator of economic globalisation. It has also resulted in the civil-society and activists of developed countries taking an interest in other regions of the world.

The struggle for workers' rights from the first years of Western industrialisation have once again emerged but this time globally, using different methods and means from within the capitalist system. From one perspective, workers' rights are not tied to the issues they should be, but rather are used to promote aims such as fair market competition and comparative production advantages. This has created an oppressive inspection regime ostensibly interested in "workers' rights" but which is actually in agreement with the large multinationals and even helps them to eliminate opposition to their labour practices. As such, a profitable "inspection sector" has emerged.

In this paper, I will attempt to evaluate the actors, methods, functions and practices of the labour inspection sector in Turkey, several regions of which are now favoured by multinationals for the economic advantages they offer. I will also touch on the effects of activism of developed countries on that of the developing as well as discussing the related contradictions encountered in present-day Turkey.

İŞ HUKUKU TEHLİKEDE Mİ?

Yüksel AKKAYA*

İş hukuku mu sermaye iktidarının içselleştirilmesi mi: "Panopticon'un büyük etkisi buradan kaynaklanmaktadır: tutukluda, iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmak. Gözetim altında tutmanın, eylemi itibariyle kesintili olsa bile, sonuçları itibariyle sürekli olmasını sağlamak; bu mimari aygıtın, iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak. Bunu sağlamak için, mekanizmanın sürekli gözetim altında tutulması aynı anda hem çok fazla, hem de çok azdır: çok azdır, çünkü esas olan gözetim altında olduğunu bilmesidir; çok fazladır, çünkü fiili durumda böyle olması gereksizdir. Bu nedenden ötürü Bentham, iktidarın görünür ve varlığının kanıtlanamaz ilkesini koymuştur. Görünür: tutuklu, gözünün önünde sürekli olarak, gözlendiği merkez kulesinin siluetini bulacaktır. Varlığının kanıtlanamaz olması: tutuklu o anda kendine bakılıp bakılmadığını asla bilmemeli, ama bunun her an olabileceğinden hiçbir kuşkusu bulunmamalıdır."[1]

19. yüzyıl liberalizmi, çalışma ilişkilerini tamamen bireysel olarak düzenliyor; özgürlük ve eşitlik adına işçi ile işvereni aynı güze sahip insanlar olarak kabul ediyordu. Böylece, taraflar "serbest iradeleri" ile bir araya gelerek bir sözleşme çerçevesinde ücret ve çalışma koşullarını belirliyordu. Yaşamını sürdürmek için bir gelire, aynı anlama gelmek üzere bir işe sahip olmak zorunda olan işçi, işverenin isteklerine boyun eğmek zorunda kalıyordu. Yıkıcı ama bir o kadar haksız ve kirli rekabet ortamında işçiler istismar ediliyor, uzun süreler, düşük ücret-

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

1 M. Foucault, Hapishanenin Doğuşu, (Çeviren: M.A. Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 297. Yeni iş yasasını anlamak için, bu alıntıdaki "iktidarı" işveren, "tutukluyu" işçi olarak okumak gerekmektedir.

lerle kötü koşullarda çalıştırılıyordu. Bu durum ve çalışma yaşamında giderek artan çatışmalar, yoğun kadın ve çocuk çalıştırılması bir süre sonra devleti çalışma yaşamını düzenlemeye itmiştir.

Çalışma hayatına yönelik yasalaştırma çabaları 19. yüzyılda başlamıştır. Bu yasalaştırma çabalarının arkasındaki ilk amaç toplumun geleceği olan çocukların ve çocukları doğuran ana olan kadınların korunmasıydı. Her ne kadar çıkarılan yasalar uzun süre uygulamada karşılığını bulmasa da çocuk ve kadın işçilerin korunmasına yönelik bu düzenlemeler ilerleyen yıllarda çalışma koşullarının ağırlığı altında ezilen diğer işçileri de kapsayarak genişlemeye başladı. İşverenler arsındaki haksız rekabeti kaldırma isteği, yoksulluğun toplumsal huzursuzluğun temel nedenlerinden birine dönüşmesi, artan örgütlü işçi hareketleri çalışma hayatına yönelik yasalaştırma sürecini hızlandırırken, işçilerin korunmasını da temel ilkelerden biri edindi. Yeni bir yüzyıla girerken, yeni bir iş yasasına ihtiyaç duyulduğunu en çok dile getirenler işverenler oldu. Onlara göre işçilerin edindiği yasal haklar çok fazla idi. Aslolan işçinin değil işin, yani işverenin korunması idi. TİSK başkanı Refik Baydur bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Günümüzde pek çok ülkede iş yasalarının temel hedef ve amaçlarında önemli değişiklikler olduğunu görüyoruz. Kapitalist gelişme sürecinin ilk aşamalarında işveren karşısında çok zayıf konuma düşen işçi kesimini korumak ve sosyal taraflar arasında menfaat dengesi sağlamak amacıyla çıkarılan yasalardan küresel rekabet çağı sayılan bugün ülke ve firma rekabet gücünü artırmak, işsizlik sorununu hafifletmek gibi işlevler bekleniyor. Ülkeler mevcut yasalarını bu doğrultuda değiştirme çabası veriyorlar."[2] Bu dönem "kriz" kavramı sihirli bir sözcüğe döndü. "Kriz", işçiler için haklarından vaz geçip, fedakarlıkta bulunmayı, işverenler için de daha fazla kar ve hızlı sermaye birikimi sürecinin önündeki engelleri kaldırmayı ifade ediyordu. "Kriz", çalışma mevzuatını işçinin hukuku olmaktan çıkarıp, işverenin, işletmenin hukukuna dönüştürmenin en meşru argümanı oluyordu.

Son yıllarda sermaye cephesi mevcut iş mevzuatının ekonomik, sosyal ve siyasal koşullara cevap vermediği gerekçesi ile değiştirilmesi gerektiğini ileri sürerken[3] emek cephesi de, cılız bir sesle de olsa, "küreselleşme" sürecinin dayattığı ağır rekabet koşullarında emekçilerin sosyal politikanın gereği olarak daha fazla

2 R. Baydur, "Yeni İş Kanunu: Ciddi Bir Başlangıç", İşveren, Cilt: 41, Sayı: 9, Haziran 2003, s. 4.

3 Bu istekler için bakınız: TİSK, XIX. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 16-17 Aralık 1995, Ankara, 1995; TİSK, XX. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 5-6 Aralık 1998, Ankara, 1998; TİSK, XXI. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, 22-23 Aralık 2001, Ankara, 2001.

korunması gerektiğini belirtiyorlardı. Hemen istisnasız olarak son çeyrek yüzyıl boyunca liberal politikalara uygun olarak yeniden emek aleyhine, sermaye lehine 19. yüzyıl çalışma koşullarına dönüşü sağlayacak hukuksal düzenlemelere gidildi. Ne var ki, yeni yasalar, iş hukukunun felsefesine, özüne, temel ilkelerine aykırı önemli düzenlemeler içermekte olduğundan adeta iş hukukunun sonunu ilan etmektedir. Zira, yeni iş mevzuatı ile iş hukuku işçinin hukuku olmaktan çıkarılıp, işverenin, işletmenin hukukuna dönüştürülmektedir.

İş hukukunun temel felsefesindeki değişimi göstermek, yeni yasaların kimin çıkarı doğrultusunda hazırlandığını gösterebilmek için, önce iş hukukunun temel özelliğini açıklamakta yarar var. İş hukukunun temel felsefesi ve özelliği işçinin hukuku olmasıdır. İş hukukunun temel ilkeleri 1) işçiyi koruma ve yardım ilkesi, 2) nispi emredici hukuk kurallarını içermesi, 3) işçi lehine yorum ilkesidir. Bu ilkeler iş hukukunu diğer hukuk dallarından ayırmakta, toplumsal ve hukuksal yaşam içinde önemli özellikler katmaktadır. İş Hukukunun temel ilkelerinin başında gelen "işçiyi koruma ve yardım ilkesi" gereğince çalışma hayatında taraflar eşit kabul edilmez, işçi işveren karşısında zayıf, ezilen ve sömürülen konumunda kabul edildiğinden korunması ve yardım edilmesi gereken bir unsur olarak görülür. Kuşkusuz bu sosyal devletin de bir gereğidir. İş Hukukunu diğer hukuk dallarından ayıran bir diğer özellik de "nispi emredici hukuk kuralları" çerçevesinde iş mevzuatının yalnızca çalışanlar yararına değiştirilebilmesidir. Nispi emredici hukuk kuraları çerçevesinde taraflar arasındaki ilişkilerde uyulması gereken asgari düzey belirlenir, bu düzenleme her zaman taraflar arasındaki anlaşmalar ile işçi lehine değiştirilebilir. Kuşkusuz, bu da çağdaş, sosyal bir devletin gereğidir. Yine iş hukuku, çalışma hayatını düzenleyen mevzuatta bir boşluk olması halinde, yürürlükte olan bir kuralın anlaşılmasında sıkıntı yaşanması halinde kararın işçi lehine verilmesini ilke olarak kabul eder.

"Krizi" aşmak için, rekabet edebilmek için, güçlü ve rekabet edebilir bir işletme, bir ekonomi oluşturabilmek için yeni yasalara, yeni hukuka ihtiyaç vardır. Bu durumda çağa uygun yeni yasa, işçinin değil işverenin yasası olacaktır. Kuşkusuz bu yaklaşım, iş hukukundaki köklü bir değişimin, dönüşümün de ifadesidir. Artık korunması gereken işçi değil, işveren ve işyeridir. Ancak, bir rıza oluşturmak, değişikliği meşrulaştırmak için de İş hukukunun felsefesine, ilkelerine yönelik bu temel değişimi gerekçelendirmek gerekmektedir.

Genellikle gerekçeler bir "kaçınılmazlık"a dayanır. Kaçınılmazlık ise yeni bir dönem ve dönüm noktasına gönderme yapar. Zira, onlara göre yeni teknoloji, tıpkı 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda sosyal ve siyasal yapıyı değiştiren sa-

nayi devrimi gibi insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Sanayi devrimi, iletişim olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle etkilerini ancak yüz yıllık bir süreç içinde ortaya çıkarabilmiş iken, bilgisayar teknolojisi çok kısa sürede tüm dünyada etkilerini göstermiştir. Nitekim bu yeni teknoloji nedeniyle yeni çalışma türleri hızla yaygınlaşmış işin düzenlenmesinde yepyeni model ve uygulamalar ortaya çıkmıştır: kısmi süreli, çağrı üzerine çalışmalar, ödünç iş ilişkileri, iş paylaşımı modelleri, belirli süreli hizmet sözleşmelerinin ve alt işveren uygulamalarının yaygınlaşması bu değişim sürecinin bazı örnekleridir.[4]

Bu türden değişimler, yanılsamalı olarak, emek cephesi tarafından da kabul edilmektedir. Ama bu kabul, sermayenin yasalara rağmen çalışanlar aleyhinde geliştirdiği çalışma ilişki ve koşullarının yasalaştırılarak, kabul edilmesi anlamına da gelmemelidir. Tersine emek cephesinde bu türden bir "değişimin" kabulü, bu "yeni" oluşumları çalışanlar aleyhine benimseyerek, yasalaştırmak yerine, çalışanlar lehine yeniden düzenlemeyi, işçilerin korunmasını ve emeğin istismarını önlemeyi gerektirir. Tıpkı 19. yüzyıldaki sanayi devriminin yol açtığı değişimde ezilenlerin korunması gerektiği düşüncesi ile işçilere yönelik olarak iş hukukunun oluşturulması düşüncesinde olduğu gibi. Üstelik, şimdi yeni dönemde de benzeri durum söz konusudur ve işçiler her zamankinden daha fazla korunmaya muhtaçtır, yoksullaşmıştır, emeğinin sömürüsü hem zaman hem yoğunluk olarak daha da artmıştır. Bir değişim düşünülecekse bu olumsuzlukları azaltacak ya da ortadan kaldıracak yönde düşünülmelidir, servetine servet katan, rekabet adına yaşamları yıkan, yoksulluğu derinleştiren, gelir dağılımını bozan sermayenin doymak bilmeyen iştahı yönünde değil.

Tutucu hukuk fakültelerinin bir odasına sıkışmış olan ve genellikle "sola" yakın olan iş hukuku kürsüleri son çeyrek yüzyıldaki bu değişim ve dönüşümden hızla etkilenmiş, teker teker kalelerini teslim etmeye başlamışlardır. İş hukuku asıl bu içten yıkım nedeni ile büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. İş hukukunun mantığı insan kaynakları yönetimi ve işletme hukuku mantığına dönüştürülmüştür.[5] İş hukuku eğitiminin de bu süreçten nasibini alması yargıya da yansımış, işçilerin korunması, işçi lehine ilkesi yerini hızla sosyal diyalog, yeni yönetim yaklaşımlarına terk etmiştir. Böylece, işçiler hukuksal korunaktan yoksun bırakılırken, işverenlerin isteğini yapmaya zorlanmış olmaktadır. Eşit güçte olmayanların arasındaki sosyal diyalogun kimi lehine sonuçlanacağı, 19. yüzyılda ispatlanmıştı.

Son çeyrek yüzyıl boyunca iş hukuku alanında meydana gelen gelişmeler te-

4 TİSK, 4857 Sayılı İş Kanunu ve Gerekçesi, Ankara, 2003.

5 L. Willemez, Le Droit du Travail en Danger, Editions du croquer, 2006, s. 7.

mel bir aks kaymasına işaret etmektedir. Bu kayma emek aleyhine, sermaye lehine olarak gerçekleşmektedir. Bu kaymanın en iyi örneklerinden birisini Türkiye'deki 4857 sayılı yeni İş Kanunu'nda izlemek mümkündür. Bu yeni yasa çalışma yaşamını iyice "esnekleştirirken", işçiyi işveren karşısında korumaktan çok, içsel bir rızayı kabule zorlamaktadır. Bu süreçte kullandığı en temel araç ise "işsiz" kalma korkusudur. İşçinin bir özneden, bir nesneye dönüştürüldüğü, kimliksiz, kişiliksiz, karaktersiz bir varlığa dönüştürülmek istendiği bu yasa maddelerinin bir kısmına bakmak, gerçeği bize göstermekte yardımcı olacaktır.

İş Yasası'nın 2. Maddesindeki "asıl işveren-alt işveren" olarak adlandırılan taşeronluk işçilerin kimlik ve kişilik aşınmasında önemli rol oynayan bir düzenlemedir. Başlangıçta güçlü sendikaları etkisizleştirmek için hayata geçirilen bu uygulama, artık düşük ücretli işçi çalıştırmanın, iş güvencesinden yoksun bırakmanın, kazanılmış hakları vermemenin, kamu kesiminde özelleştirmenin aracı olmuştur. İşsizliğin yüksek olduğu Türkiye'de asgari ücretin altında bile çalışmaya razı olanların var olduğu bir zamanda taşeron işçileri birikmiş ücretlerini bile istemekten çekinmektedir. Düzenli bir gelir elde etmeden yoksun kalan işçiler ekonomik yaşam kadar sosyal yaşamlarında da önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Eve düzenli gelir getirememe, yoğun çalışma, her an işsiz kalma gerilimi yaşayan işçiler yoğun bir stres baskısı altında kalmaktadır. Zaman zaman şiddete dönüşen bu gerilimin sonuçları oldukça ağır olmaktadır. Öfke örgütlü ve sağlıklı bir mücadele yerine, ilkel ve sağlıksız bir tepkiye dönüşmekte, ailesine, sınıfına, topluma yabancılaşma sürecini hızlandırmaktadır.

İşçiler açısından hem çalışma hayatında hem de sosyal hayatta önemli sorunlara yol açacak olan "geçici iş ilişkisi" yeni yasanın 7. maddesi ile çalışma mevzuatına AB müktesebatına uyum adı altında sokulmuştur. Yasa maddesi ile ilgili gerekçede bu tür bir ilişkisinin bulunduğu şöyle açıklanmaktadır: "Avrupa Birliği çalışma müktesebatına da giren ödünç iş ilişkisi, işç-işveren ilişkilerinde asıl işveren-alt işveren ilişkisi dışında üçlü ilişkilerin diğer bir örneğini oluşturmaktadır". AB Çalışma Müktesebatında Konsey'in 91/383 sayılı "belirli süreli veya ödünç iş ilişkili işçilerin sağlık koruma ve güvenliğinin düzeltilmesine yönelik önlemlerin tamamlanması hakkında yönerge"si ile düzenlenen "ödünç iş ilişkisi" mevzuatımıza taşınırken başlangıçta, tasarı da oldukça ağır bir şekilde düzenlenmiş olan bu madde TBMM'de görüşmeler sırasında gösterilen tepkiler üzerine biraz daha yumuşatılmıştır. AB müktesebatına uyum ve çağdaşlık adı altında çalışma mevzuatına sokulan bu yeni düzenleme işçileri atomize etmenin, işverene koşulsuz itaat edecek işçiler oluşturmanın en önemli araçlarından biridir. Her ne kadar işçinin

rızası da gerekiyorsa da işsizliğin kol gezdiği, asgari ücretin altında bile çalışmaya razı bulunanların sayısının milyonlara ulaştığı bir yerde işverenin "geçici iş ilişkisi" teklifini red etmek işçiler açısında olanaksız gibidir. Üç kez altışar ay farklı kentlere (uzak ya da yakın) gönderilecek bir işçinin aile hayatı ve sosyal ilişkileri her seferinde temelinden sarsılacak, işçiyi işten ayrılmaya zorlayacaktır. Ailesi eski işyerindeki kentte, kendisi geçici işyerindeki kentte yaşamaya çalışan bir işçinin ev kirasından günlük harcamalarına kadar pek çok şey yaşam masraflarını artırırken işçini böylesi bir sürece katlanması oldukça zor olacaktır. İşçiye böyle bir çalışma ve yaşam sunmanın çağdaşlıkla bir ilgisi olup olmadığını, sosyal politikaya ne kadar uygun olduğunu sorgulamak mutlaka gereklidir. Kuşkusuz yeni yasanın kimin lehine ve niçin çıkarıldığını her fırsatta hatırlayarak.

Yeni yasa 13. madde ile "kısmi süreli çalışma"yı, 14. madde ile "çağrı üzerine çalışma"yı hem çağdaşlık hem de AB müktesebatına uyum adı altında düzenlemiş, uygulamada yaygınlaşan bu tür çalışmaları yasa kapsamına almıştır. Bu durum yasanın gerekçesinde şöyle açıklanmıştır: "Avrupa Birliği'nde Konsey tarafından 97/81 sayılı Yönerge ile yürürlüğe konulan sosyal tarafların meydana getirdikleri 'Kısmi Süreli Çalışma Hakkında Çerçeve Anlaşması'nda belirtildiği üzere, bu anlaşmanın amacı, bir yandan kısmi süreli çalışan işçilere yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmak, diğer yandan kısmi zamanlı çalışmanın gelişmesine serbest irade temelinde teşvik etmek ve işverenlerle işçilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çalışma sürelerinin esnek bir organizasyon çerçevesinde düzenlenmesine katkıda bulunmaktır (…) İşyerinde çalışan işçilerin kısmi süreliden tam süreliye ya da tam süreliden kısmi süreliye geçiş için işverence kolaylık sağlanmasına ilişkin düzenleme 97/81 sayılı yönergenin gereğidir". Yasa 13. madde ile kısmi süreli çalışmayı esnek çalışmanın bir türü olarak işverenlerin isteği doğrultusunda çalışma mevzuatına getirirken oldukça ince bir düzenleme yapmıştır. Bu ince düzenleme her iki taraf açısından eşit olarak yapılmış gibi görünse de tam gün çalışanların gerektiğinde kısmi süreli çalışmaya geçirilmesinin önemli bir aracı olmaktadır. 13. maddenin son fıkrasına göre "İşyerinde çalışan işçilerin, (…) tam süreliden kısmi süreliye geçirilme istekleri işverence dikkate alınır". Bu madde uygulamada her zaman işverenlerce istismar edilerek tam süreli çalışan işçilerin kısmi süreliye geçirilmesinin aracı olarak kullanılabilir. Maddedeki işçinin isteği, işverence her zaman işçiden talep edilebilir. İşsiz kalmak ile kısmi süreliye "kendi isteği" ile geçiş arasında sıkışmış olan bir işçi işsizlik yerine kısmi süreliye geçişi tercih etmek zorunda kalacaktır. Böylece geliri düşen işçi yaşam düzeyini korumak için yeni bir iş aramak zorunda kalacak, emek piyasasında birbiri ile ücret-

leri daha da aşağıya çekmede yarışan işsizlerden biri olacaktır. Kısmi süreli işçilerin sayısındaki artışa bağlı olarak, emek piyasasındaki ücretlerin düşüşü kaçınılmazlaşacak; bu süreç de genel bir yoksullaşmanın önemli bir aracı olacaktır. İş yasası böyle bir ortamı esneklik adına hazırlamaktadır. Bu tam da sermayenin istediği bir şeydir. R. Baydur'un ifadesi ile yeni İş Yasası ülkemizde böyle bir ortam yaratılabilmesi doğrultusunda atılmış önemli bir adımdır, ciddi bir başlangıçtır. Bu konuda süratle atılması gereken diğer adımlar da vardır.[6]

AB'ne uyum ve çağdaşlık adına yasalaştırılan, esnek çalışmanın en acımasız düzenlemelerinden biri olan çağrı üzerine çalışma ise AB ülkelerinde yaygın değildir. Sadece Almanya'da uygulanmaktadır. Almanya'da çağrı üzerine çalışanların yaklaşık yüzde 90-95'ini kadınlar oluşturmaktadır.[7] Bu türden çalışmaya katılanların büyük çoğunluğunu ise göçmen işçiler oluşturmaktadır, aldıkları ücret en düşük ücrettir, genellikle sigortasız çalıştırılmaktadır ya da sigorta prim ödemeleri ve günleri en alt düze yapılmaktadır. Kısacası bu tür çalışma işverenler için en düşük ücret ile işçi çalıştırma yöntemidir. Asgari ücret ile çalışanların tüm işçilerin önemli bir bölümünü oluşturduğu Türkiye'de bu türden bir çalışmayı yasaklaştırmak emek maliyetini düşürürken, çalışanları daha da yoksullaştırmaktan başka bir anlam taşımaz. Üstelik, ne zaman ne kadar çalışacağı ve ne kadar ücret alacağı belirsiz olan bir işçi hayatın da çalışmanın da anlamı çok farklı olur. Kuşkusuz olumsuz yönde. Bu durumun sosyal politika ve çağdaşlık ile bir ilgisi olmadığı ise tartışılmayacak kadar açıktır.

Çalışma ilişkilerinde esnekliği düzenlemek tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Bu düzenlemelerin gerçek hayatta yerini bulması için bir de işçileri denetim altına alacak, onların kendi kendilerinin denetimini sağlayacak araçların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yeni yasa bu boşluğu da doldurmuştur. "Feshin geçerli sebebe dayandırılmasını" düzenleyen 18. madde bu tür yaklaşımın önemli bir aracı olmaktadır. Bu maddeye göre "Otuz ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesini feshheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır." Oldukça nötr ve "anlamlı" görünen bu yaklaşımın özüne bakıldığında, "geçerli sebebin" iş güvencesi açısından aslında hiçbir anlamı olmadığı da anlaşılmaktadır. Kapsadığı işçi sayısı açısından oldukça daraltılmış olan bu düzenle-

6 R. Baydur, "Yeni İş Kanunu: Ciddi Bir Başlangıç", İşveren, Cilt: 41, Sayı: 9, Haziran 2003, s. 4.

7 TİSK, İş Kanunu Tasarısı ve AB Uygulamaları, Yayın No: 231, Ankara, 2003, s. 49.

menin iş güvencesi sağlamak yerine asıl amacının işçiyi kendi kendini denetlemesini, işi daha titiz, yoğun ve verimli yapmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu durum yasanın ilgili maddesinin gerekçesinde de açıkça ortaya konmuştur. İşçinin "yetersizliği" ve "davranışları" işverene kolayca işçiyi işten çıkarma olanağı sağlamaktadır. Gerekçeye göre işçinin yetersizliği ortalama olarak benzer işi görenlerden daha az verimli çalışma; gösterdiği niteliklerden beklenenden daha düşük performansa sahip olma, işe yoğunlaşmasının giderek azalması, uyum yetersizliği ve benzeridir. Geçerli sebebi oluşturan işçinin davranışları ise işverene zarar verme tedriginliği yaratmak, arkadaşlarını işverene karşı kışkırtmak, gereksiz yere tartışmaya girmek, uzun telefon görüşmeleri yapmak, arkadaşlarından borç para istemek ve benzeri davranışlardır. İşçiyi daha yoğun ve verimli olmaya zorlayan bu nedenler, işçinin artık bir usta, işveren ya da bir başka şey tarafından denetlenmesini de gereksiz kılmaktadır. Belirtilen nedenlerle her an işten çıkarılacağını düşünen işçi kendi kendini disiplin altına alarak denetleyecektir. İşsizliğin ve yoksulluğun büyük boyutlara ulaştığı bir ekonomik yapıda işten atılmamak için büyük çaba sarf edecektir. Bundan daha iyi içselleştirilmiş kontrol aracı da olamaz. Uysal, işine yoğunlaşmış, işverene koşulsuz itaat eden bir işçi tarif ediyor yeni yasanın 18. maddesi.

Böylesi ince bir düzenleme yapan yasanın 18. maddesinin izleyen fıkraları ise yukarıda belirtilen düzenlemelerin üstünü örten bir perde işlevi görmekten başka bir anlam taşımıyor. Çünkü işverenler her zaman için "yetersizlik" ve "davranışları" ileri sürerek işçileri işten çıkarma olanağına sahip bulunmaktadır. Bu nedenle "sendika üyeliği", "ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, doğum, din, siyasi görüş ve benzeri nedenler"le işten çıkarmanın yaptırıma (ki bu yaptırımlar da yeterli değil)tabi tutulmasının, işçiyi işten çıkarmada "geçerli neden" sayılmamasının hiçbir anlamı yoktur. Türkiye'nin uygulamada bugüne kadar yaşamış oldukları, özellikle bir önceki yasa olan 1475'in 17. madde uygulamaları bunun açık kanıtıdır.

İşverene koşulsuz itaat etmeyi düzenleyen maddelerden biri de yasanın 22. Maddesi olan "Çalışma koşullarında değişiklik ve iş sözleşmesinin feshi"dir. Bu maddeye göre "İşveren, iş sözleşmesiyle veya iş sözleşmesinin eki niteliğindeki personel yönetmeliği ve benzeri kaynaklar ya da işyeri uygulamasıyla oluşan çalışma koşullarında esaslı bir değişikliği ancak durumu işçiye yazılı olarak bildirmek suretiyle yapabilir. Bu şekle uygun olarak yapılmayan ve işçi tarafından altı işgünü içinde yazılı olarak kabul edilmeyen değişiklikler işçiyi bağlamaz. İşçi değişiklik önerisini bu süre içinde kabul etmezse, işveren değişikliğin geçerli bir ne-

dene dayandığını veya fesih için başka bir geçerli nedenin bulunduğunu yazılı olarak açıklamak ve bildirim süresine uymak suretiyle iş sözleşmesini feshedebilir". Yasa tekniği ve dili açısından işçi lehine bir düzenleme gibi görünse de bu madde aslında işten çıkarmanın bir aracından başka bir şey değildir ve iş güvencesi sağladığı düşünülen yetersiz maddeleri de anlamsız ve etkisiz kılmaktadır. Bir başka ifade ile bu madde, işverenlerin çokça tepkisini çeken iş güvencesinin kaşık ile verdiğini kepçe ile almanın bir aracıdır.

Yasa, her maddesi ile kimin yararına neden çıkarıldığını oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yasa dili zaman zaman amacı örtmeye yönelik bir biçim alsa da bazen buna bile gerek duymamaktadır. Toplu işçi çıkarmayı düzenleyen 29. madde de bu türden bir düzenlemeyi içermektedir. Maddeye göre, "İşveren; ekonomik, teknolojik, yapısal ve benzeri işletme, işyeri veya işin gerekleri sonucu toplu işçi çıkarmak istediğinde" tek bir "sorumluluk" ile karşı karşıyadır: en az otuz gün önceden bir yazı ile, işyeri sendika temsilcilerine, ilgili bölge müdürlüğüne ve Türkiye İş Kurumu'na bildirmek. Bu madde ile işverene büyük bir kolaylık sağlanmakta, iş güvencesi ile ilgili düzenlemeden kurtulması sağlanmaktadır. Örneğin "ekonomik, teknolojik, yapısal ve benzeri" nedenlerle işveren istediği zaman yüksek ücret alan işçileri topluca işten çıkarabilecektir. Bu işçilerden önce işe alacağı düşük ücretli işçilerle de altı ay beklemek gibi yükümlülükten kurtulacaktır. Yasanın bu maddesi, mevcut haliyle, açıkça yüksek ücretli işçileri çıkarıp, yerlerine düşük ücretli işçileri almayı düzenlemektedir, toplu işten çıkarmayı değil.

Yukarıda genel gerekçesi de ile değerlendirilmeğe çalışılan yasanın temel amacı, kimliksiz, kişiliksizleşmiş, kendisine güvenini kaybetmiş, geleceğe yönelik kaygısı derinleşmiş, gelecekten umudunu kesmiş, işverene koşulsuz biat eden, kendi kendini denetleyen işçi yaratmaktır. Böyle bir işçi artık tam sömürü için hazırdır. Bu durumda bu işçileri yoğun çalıştırmak kadar, zaman açısından daha düşük bedelle fazla çalıştırmak da mümkündür. Fazla çalışmayı düzenleyen 41. madde, çalışma süresini düzenleyen 63. ve 64. maddeler zaman açısından çalışma süresini uzatarak artı değeri ve sömürü oranını artırmanın temel araçlarından başka bir şey değildir. 41. maddeye göre artık fazla çalışma gün üzerinden değil haftalık denkleştirme üzerinden hesaplanacaktı. Yani günde sekiz saati aşan tüm çalışmalara artık, denkleştirme sistemi çerçevesinde, fazla mesai ücreti ödenmeyecektir. 63. maddeye göre ise denkleştirme sistemi çerçevesinde işçiler günde 11 saat kadar çalıştırılabilecektir. Bu durumda haftanın altı günü çalışılan bir işyerinde işçiler bir ayda üç hafta boyunca kesintisiz haftada 66 saat çalıştırılabi-

lecektir. Haftada 66 saatlik çalışmanın 19. yüzyıla, 20. yüzyılın başına ait olduğunu, izleyen dönemde çalışanlar lehine sosyal politika çerçevesinde azaltıldığını hatırlatmaya gerek var mı? Üstelik işsizliğin azaltılmasında en önemli aracın artık çalışma sürelerinin kısaltılması gerektiğinin tartışıldığı günümüzde. Ancak, çağdaş ve AB müktesebatına uyumu amaç edinen yasanın çalışma sürelerinin kısaltılması gibi bir amacı yoktur, tersine çalışma sürelerinin işletmenin selameti, işverenin karı için uzatılmasını temel hedef edinmiştir.

Yasanın yukarıda değerlendirilen bazı maddeleri bu yasanın neden ve kimin için çıkarıldığını tüm çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Temel amaç, emek piyasasını esnekleştirme, kuralsızlaştırma, emek gücünün hem çalışma süresi açısından hem emek yoğunluğu açısından sömürüsünü derinleştirmek, emek piyasasını emek gücünün değeri açısından denetim altına almaktır. Bütün bunları sağlamak için de yasanın mimarisinin, kurgusunun kapitalizmin gereksindiği ihtiyaçları karşılayacak şekilde oluşturulması gerekmekteydi. Yasa bu mimariyi ve dili başarı ile yerine getirmiş görünmektedir. Ancak, 12 Eylül'de bile değiştirilmeyen, değiştirilmesi yönündeki işveren taleplerine rağmen buna cesaret edilemeyen bu yasa değişikliğinin meşrulaştırılarak yerine getirilmesi gerekmekteydi. Bunun için "tarafsız" bir kuruma ihtiyaç vardı. Bu da "sosyal diyalog" adı altında tarafların oluşturdukları, "bilim" sıfatını taşıyan bir kurum ile yerine getirildi. S. Sabancı bu durumun farkında olarak şunları söylemekten kaçınmamaktadır: "Türkiye'de çalışma/sosyal içerikli bir kanun tasarısı yasalaşmasında, bir ilk yaşanmış, hükümet, işçi ve işveren kesimlerinin, belirledikleri, akademisyenlerden oluşan bir grup tarafından hazırlanan ön tasarı üzerinde uzun bir süre yoğun çalışmalar yapmışlar ve sonuçta ortaya konan bu kanun, çok büyük ağırlıkta belirttiğim kesimlerin eseri olmuştur."[8]

Sabancı, bu yasanın işverenlerin değil, akademisyenlerin, çok uzun süreçte uzlaşıcı tavır ve anlayışlarını sürdürüp uyuşmazlığı asgari düzeye indiren İşçi ve İşveren Sendikaları Konfederasyonlarının değerli Başkanları'nın ve TBMM'de milletvekillerinin çıkardığı bir yasa olarak değerlendirmektedir. Oysa yasaları teknokratlar, "bilim" kurulları değil, zamanın, toplumun güçlü olan tarafı yapar. Bu yasa da göstermektedir ki zamanın güçlü kesimi işverenlerdir, istedikleri yasayı çıkarmışlardır. Üstelik işçi kesiminden de önemli sayılabilecek bir tepki ile bile karşılaşmadan. Bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Kendine güvenini yitirmiş, sürekli yarın kaygısı ile yaşayan, işini korumak için her şeye razı olma isteği taşı-

8 S. Sabancı, "Yeni İş Kanunu'nun Çalışma Hayatı ve Ekonomimize Etkileri", İşveren, Cilt: 41, Sayı: 9, Haziran 2003, s. 5.

yan işçilerden başka bir şey de beklenemez.

İş güvencesine sahip olan bir işçi çalışırken bugününden ve geleceğinden kaygı duymaz, güven içinde yaşar. Ne var ki, "küreselleşme" denilen yaşadığımız süreçte çalışanların bugününden ve yarınından emin olmaları istenmez. Çünkü, onlar ne kadar korku ve kaygı içinde iseler o kadar uysallaşıp, her şeye buyun eğen teslimiyetçi bir kimliğe, kişiliğe bürünmüş olacaklardır. Kuşkusuz bu kişiliğin yaşama yansımaları ise oldukça farklı olacaktır. Yeni İş Kanunu'ndaki düzenlemeler, tam da bu türden bir işçi kimliği, kişiliği oluşturmaya çalışmaktadır. Hem İş Güvencesi ile ilgili düzenlemeler hem de iş yasasındaki düzenlemeler çalışanlar için büyük bir gözaltı olup, işyerlerini birer F Tipine dönüştürmüştür.

Yeni düzenlemeler ile işyerleri artık işverenler için daha kolay denetlenebilir, emek gücü hem zaman hem yoğunluk açısından daha kolay değerlendirilme olanağı yaratan büyük birer hapishaneye dönüşmüştür. Birer hapishaneye dönen bu işyerlerinin temel özelliği tıpkı 1791 yılında İngiliz "reformcu" Jeremy Bentham Panoptikon hapishanelerine benzemesidir.[9] Kuşkusuz mekan olarak değil, felsefe olarak. Panoptikon hapishane planında merkezde bir denetleme mekanı çevresinde de hücreler olan bir bina tasarlanır. Hücredekiler gözlenip gözlenmediklerini bilmezler, ancak sürekli olarak gözlendikleri duygusunu yaşarlar. Çünkü hep kendilerini gözleyen birisinin olduğunu düşünürler, ama dışarısını göremedikleri için ne zaman kim taraftan denetlendiklerini, gözetlendiklerini bilmezler. Yaşanması istenen duygu sürekli gözetildikleri ve denetlendikleri yönündedir. Hücrelerinde ise saklanacak, gizlenecek bir yerleri yoktur. Her şey açıktır. Bu durumda mahkumlara kurallara itaat etmek, "uyum"lu davranmaktan başka bir şey kalmıyordu. Tersini sorgulamak bile anlamsızdı. İşte Türkiye'deki çalışma hayatını düzenleyen yasalar da bunu gerçekleştirmekte, işçilere işverene karşı itaatkar olmak ve uyum içinde emirlerini yerine getirmekten başka bir seçenek bırakmamaktadır. Kısaca bir iki örnek ile bu büyük gözaltıyı ve işyerlerinin birer panoptikon hapishaneye dönüştürülüşünü açıklamakta yarar var. Bir işçi iş güvencesi sağlayan en az 30 işçinin olduğu yerde çalışma ve altı aylık kıdeme sahip olma gibi koşulu yerine getirse de iş güvencesine sahip olamamakta, sürekli olarak iş güvencesi olanaklarından yararlanamadan işten atılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çünkü, işveren bir işçiyi her an işçinin yetersizliği ve davranışları nedeni ile işten çıkarabilir. Çalışma temposunu ve üretkenliği bir işçinin fiziksel ve zihinsel gücünün üzerinde belirleyen bir işveren için bir işçiyi her zaman işten çıkarmak mümkündür. Örneğin en çalışkan işçinin bile günde 85 gömlek üretebileceği bir yerde işçinin

9 Panoptikon hapishane için bakınız: M. Foucault, a.g.e., s. 289-331.

yeterliliği günde 100 gömlek üzerinden belirlendiğinde işçi için geriye sadece tek bir seçenek kalmaktadır: işten atılmamak için, ustabaşının, şefin denetimine bile gerek kalmadan "gönüllü" olarak konulan hedefe yaklaşmak için yoğun bir çaba göstermek, diğer işçilerden daha az gömlek üretmemek. Bu yöntem, bu otodenetim işçinin verimliliğini artırırken, onu yoğun bir çalışma temposuna zorlarken, işverenin karlarına kar katmaktadır.

İş güvencesi ile ilgili yasal düzenlemeler panoptikon hapishane ile bir denetim ve itaate sağlar da iş yasası bundan geri kalır mı? Hayır. İş Yasası yeni değişikliklerle bu büyük gözaltıyı daha da pekiştirir. İş Yasası'nın 2. Maddesindeki "asıl işveren-alt işveren" olarak adlandırılan taşeronluk bunun en önemli araçlarından biri olup, işçilerin kimlik ve kişilik aşınmasında önemli rol oynayan bir düzenlemedir. Başlangıçta güçlü sendikaları etkisizleştirmek için hayata geçirilen bu uygulama, artık düşük ücretli işçi çalıştırmanın, iş güvencesinden yoksun bırakmanın, kazanılmış hakları vermemenin, kamu kesiminde özelleştirmenin aracı olmuştur. İşsizliğin yüksek olduğu, asgari ücretin altında bile çalışmaya razı olanların var olduğu biz zamanda taşeron işçileri birikmiş ücretlerini bile istemekten çekinmektedir. Düzenli bir gelir elde etmeden yoksun kalan işçiler ekonomik yaşam kadar işverene koşulsuz itaat nedeniyle sosyal yaşamlarında da önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Eve düzenli gelir getirememe, yoğun çalışma, her an işsiz kalma gerilimi yaşayan işçiler yoğun bir stres baskısı altında kalmakta, adeta bir hapishanede yaşamaktadırlar. Uygunsuz davranışları ile her cezalandırılacakları bir hapishanede. Bunun sonuçları ise oldukça ağır olmaktadır. Sürekli itaatin yarattığı gerilimin sonuçları oldukça ağır olmaktadır.

Yirminci yüzyılın ilk üç çeyreğinde önemli mesafe kaydeden ve işçinin hukukuna dönüşen çalışma yaşamını düzenleyen mevzuat, son çeyrek yüzyılda hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşayarak işverenin, işletmenin, insan kaynakları yönetiminin hukukuna dönüştürülmeğe başlanmıştır. Üstelik bu dönüşüm üniversitelerin iş hukuku eğitimine de yansıyarak yargının bakış açısını da olumsuz yönde etkileyerek, iş hukukunu büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştır. Vahim olanı ise, akademiyanın bu sürece direnemeyerek, sermayenin taleplerini meşrulaştıran çabalar içine girmesidir.

DÜZENSİZ GÖÇLERİ ÖNLEMEYE YÖNELİK POLİTİKALARDAKİ İKİYÜZLÜLÜK

Taner AKPINAR*

> "Yoksulluk, faal emek ordusunun hastanesi, yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Sefalet, nispi artı-nüfusla birlikte ürer ve biri diğerinin zorunlu koşuludur; artı-nüfusun yanı sıra yoksulluk, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir koşulunu oluşturur" (Marx, 2004: 613).
>
> Marx, sermaye birikiminin karşıt kutbunda sefalet birikiminin kaçınılmaz olduğunu belirtir.
>
> "... bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilisizliğin, zalimliğin, ussal yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur (Marx, 2004: 615).

Kapitalizmin "küreselleşme" olarak adlandırılan yeni evresinde emek-sermaye çelişkisi ve emekçi sınıfın sefilleşmesi belki de tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar derinleşmiştir. Bunun sonucunda geçim kaynakları kuruyan ve artık bulunduğu yerde yaşamını sürdürme olanağı kalmayan emekçiler için göç etmekten başka çıkar yol kalmamaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi herkese, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terk etme hakkını tanımaktadır (m.13/2). İnsanlara bulunduğu ülkeyi kayıtsız koşulsuz terk etme hakkı tanınırken, başka bir ülkeye girme diye bir haktan ise söz edilmemektedir. Yalnızca, zulüm altında olanlara başka ülkelere sığınma hakkı tanınmaktadır (m.14/1). Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi bu konuyu düzenlemekte ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayanları "mülteci" olarak kabul etmektedir (m.1/A/2). Görüldüğü gibi

* Araştırma görevlisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

mültecilik yolu herkese açık değildir. Örneğin, bulunduğu yerde ekonomik olarak yaşamını sürdürme olanağı kalmayanlar Sözleşmenin kapsamına dahil edilmemektedir. İkiyüzlülük ilk olarak bu noktada kendini belli etmektedir.

Dolayısıyla, emekçi kitleler için -yüksek vasıf düzeyine sahip olanlar hariç- yasadışı yollardan göç etmek tek seçenek olarak kalmaktadır. Diğer taraftan göç yoluna koyulan emekçilerin yönünü çevirdiği yerlerin kapıları yüzlerine kapalıdır. Aslında kapılar tam da kapalı değil, yarı açıktır. Kapılar bilinçli olarak yarı açık bırakılmakta ve yarı açık bırakılan kapılardan içeri girenler "kaçak" olarak damgalanmaktadır. Nisan 1999'da Bangkok'da gerçekleştirilen Uluslararası Göç Sempozyumu'nda "kaçak" ifadesinin olumsuz çağrışımlar yaptığı belirtilerek, bunun yerine "düzensiz göç" kavramının kullanılması önerilmiş ve bu kavram kabul görmüştür (ILO, 2004: 11). Düzensiz göç kavramı ile kaçak göç akımlarına karşı ılımlı bir hava yaratılması amaçlanmış olsa da, bunun göçmenlerin lehine bir durum olduğu şüphelidir.

Düzensiz göç kavramıyla kaçak göçün genel olarak dört farklı biçimi ifade edilmektedir. Bunlar: a- Sınır kontrollerinden kaçarak ya da sahte belge kullanarak bir ülkeye yasadışı yollardan girenler. b- Yasal yollardan giriş yapıp sonradan yasadışı bir konuma gelenler. Turist olarak giriş yapıp, süresi içinde geri dönmeyenler ya da mülteci olarak giriş yapıp başvuruları reddedilmesine rağmen geri dönmeyenler buna örnektir. c- Yasal yollardan giriş yapıp, yasal olarak kalmalarına rağmen kayıtdışı olarak çalışanlar. d-Yasal yollardan giriş yapmalarına rağmen, yaşanan yönetimsel ya da politik değişiklikler sonucu, kalma izinlerinin yasallığı ortadan kalkarak ülkede bulunmaları yasa dışı hale gelenler (Jahn ve Straubhaar, 1999: 18-19).

Düzensiz göç olarak ifade edilen göçler, kapitalizmin "küreselleşme" olarak adlandırılan yeni evresinde büyük oranda artmış ve çeşitlenmiştir. Bu süreçte daha fazla sayıda ülke bu göçlerden etkilenmeye başlamıştır. Bu göçlerin yönelik olduğu ülkelerde toplam sayı milyonlarla ifade edilmektedir. Örneğin, ABD'de 2000 yılında 7 milyon (INS, 2003: 1) ve Avrupa'da 1990'ların sonunda 3 milyon kaçak göçmen olduğu tahmin edilmektedir (IOM, 2000: 198). Avrupa Birliği'ne yılda yaklaşık 500 000 kaçağın giriş yaptığı belirtilmektedir. Rusya'da 5 milyon düzensiz göçmen olduğu tahmin edilmektedir. Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan gibi Avrupa ülkeleri yanında, Arjantin, Kore Cumhuriyeti ve Japonya'nın da düzensiz göç sorunuyla karşı karşıya kalmaya başladığına dikkat çekilmektedir (ILO, 2004: 11-12). Türkiye'de bu tür göçler alan ülke konumuna gelmiştir.

Bir ülkenin sınırlarından milyonlarca insanın kaçak olarak geçmesi ve kaçak olarak yaşamını sürdürmesi pek de inandırıcı değildir. Bu, isteyerek yapılan bir manipülasyondur. Başkanlık seçimi kampanyasını yürüttüğü sırada katıldığı bir toplantıda Clinton'a, eğer seçimi kazanırsa kaçak göçlere ilişkin politikasının ne olacağının sorulması üzerine Clinton; bu konuda yapacak çok fazla şey olmadığını söylemektedir (Rothstein, 1994). Immigration Dilemmas başlıklı yazısına Clinton'ın kaçak göç sorununa ilişkin genel tavrının ne olduğunu aktararak başlayan Rothstein, kaçak göçleri önleme çabalarını gerçekçi bulmadığını ve bu konuda Clinton ile aynı yönde düşündüğünü söylemektedir. Rothstein, ardından da yerli işçilerin yüksek işsizlik dönemlerinde bile çalışmaya isteksiz oldukları bazı sektörlerin göçmen emeği olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğini ileri sürmekte ve kaçak göçü önleme yolunun örneğin broccoli yememekten geçtiğini söylemektedir.

Düzensiz göç olarak adlandırılan göçleri besleyen ve şekillendiren en önemli faktör, gelişmiş ülkelerin göçmen emeğine olan gereksinimidir. Sassen (1988: 128-134), görünürde istenmeyen olarak gösterilmeye çalışılan düzensiz göçmen kapsamındaki emekçilerin, gerçekte küreselleşme sürecinde yaygınlık kazanan enformel sektör işleri için ideal bir emek kaynağı olarak görüldüğünü belirtmektedir. Bu konu uluslararası kuruluşların raporlarında da açıkça dile getirilmektedir. Birleşmiş Milletler'in bir raporuna göre, gelişmiş ülkelerin çoğu yüksek nitelikli işler yanında tarım, imalat ve inşaat alanlarında da düşük vasıflı emek kıtlığı çekmektedir. Göç olmaksızın bu alanlardaki emek talebinin karşılanamayacağı ve bu ülkelerdeki ekonomik çıktı ve kişisel refahın düşeceği belirtilmektedir. Daha az sınırlayıcı göç politikalarının bu talebi karşılamaya yardım edeceği savunulmaktadır (UN, 2004). Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerin birçoğunun düşük doğum oranları ve doğumda yaşam beklentisinin yüksek olması sorunuyla karşı karşıya bulunduğu belirtilmektedir. Bu durum, toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun artmasına yol açmakta ve yaşlı nüfusun artması da emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği ve işgücü piyasasındaki denge gibi sorunları gelişmiş ülkelerin önüne koymaktadır. Düzensiz emek göçleri, bu sorunların çözümü bağlamında da önemli bir tartışma alanı yaratmaktadır (OECD, 2003: 106-107).

Düzensiz göçmen konumundaki emekçilerin istihdam fırsatı yakalayabildiği sektörlerdeki işler genellikle emek yoğun, vasıfsız, meslekte yükselme olanakları olmayan, düşük ücretli, kötü çalışma koşullarına sahip işlerdir. Alana ilişkin yazında İngilizce 3-D (difficult-dirty-dangerous) işleri olarak adlandırılan bu tür işler, genellikle yerli işgücü tarafından yapılmak istenmemektedir. Dahası kaçak

göçmen işçilerin ülke ekonomisine önemli bir katkı yaptığı ve göçmen emekçilerin olmaması durumunda bazı sektörlerin ayakta kalamayacağı itiraf edilmektedir. Bu nedenle kaçak göçlerin sürmesi el altından desteklenmektedir. Wallerstein (2000: 270), düşük ücretli işçilere giderek daha fazla gereksinme duyan işverenlerin yasadışı işçi akımını arttırmak için sınır denetimi çarkını döndürenlerle de facto bir danışıklı dövüş içine girdiklerini belirtmektedir. İspanya'da, bir odada 10'dan fazla kişinin barındığı ambarlarda yaşayan ve plastik örtüler altında kavurucu sıcaklarda kışlık meyve-sebze üretiminde çalışan kaçak konumdaki 4000 göçmenin yarattığı yıllık 500 milyon dolarlık artı değer (Stalker, 1994: 149) düşünülürse, kaçak göçün nasıl iştah kabartıcı bir emek kaynağı olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

İngiltere'de bir ailenin yanında hizmetçi olarak çalışan, Somalatha takma adlı, Sri Lankalı kadın bir gün bile izin verilmeden günde 16-18 saat çalıştırılmakta, aile ile birlikte yemek yemesine izin verilmemekte ve yemekten arta kalanlarla idare etmekte, arta kalan bir şey olmadığında ise yalnızca soğan ve patates yemesine izin verilmektedir (The Independent, 2006). New York'ta üçüz doğum yapan bir kadın kendisine, New York'tan ayrılma olanağı olmayan, orada hiç kimseyi tanımayan ve kendine ait özel yaşamı da olmayan bir yardımcı aramaktadır (Stalker, 1994: 149). İtalya ve İspanya'da tarım işlerinde her bakımdan çok kötü koşullarda çalışan kaçak konumdaki göçmen emekçiler su, elektrik ve diğer altyapıdan yoksun barakalarda yaşamaktadır (Reyneri, 1998: 318; Sole vd., 1998: 335). Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Kaçak konumdaki göçmen emekçilerin yaşama ve çalışma koşulları göz önüne alındığında, bunu "kaçak göç" ya da "düzensiz göç" olarak adlandırmak son derece iyimser bir yaklaşım olmaktadır. Bu, olsa olsa yeni köleciliktir!

Bir taraftan göçmen emeğine olan gereksinim dile getirilmekte, diğer taraftan paradoksal olarak kaçak göçler istenmeyen bir durum olarak gösterilip bu göçlerin önlemesine yönelik yoğun bir politik gündem oluşturulmaya çalışılmaktadır (OECD, 2003: 88-89). Djajic (2001: 141-142), kaçak göç alan ülkelerin gerçekte bu göçleri sıfıra indirmek gibi bir amacının olmadığını vurgulamaktadır. İkiyüzlülük bu noktada kendini yeniden göstermektedir. Gerçekte böyle bir emek kaynağı kaybedilmek istenmemektedir. Bu göç akımlarını ideal bir düzeyde tutmak ve bundan sömürüye açık bir emek kaynağı yaratmak dillendirilmeyen gerçek taleptir.

İşte bu göçleri önlemeye yönelik olduğu söylenen politikalar, bu bakımdan son derece işlevsel bir araç olarak kullanılmakta ve söz konusu politikaların ken-

disi ikiyüzlü nitelendirmesini fazlasıyla hak etmektedir. Dış sınır kontrolleri, ülke içi kontroller, işverenlere yönelik yaptırımlar ve genel af niteliğindeki düzenlemeler, düzensiz göçleri önlemek için aşamalı olarak uygulanan politikalardır. Öncelikle dış sınır kontrolleri devreye sokulmaktadır. Sınır kontrollerinde, sınırlardan geçişlerin yasal olup olmadığı kontrol edilmektedir. Dağlık sınırlar ve düzensiz göçlerde suç organizasyonlarının rolü sınır kontrollerini etkisizleştiren unsurlar olarak görülmektedir. Diğer taraftan görece maliyetli bir uygulama olması nedeniyle bu uygulamanın maliyetinin faydasını aşmaması gerektiği savunulmaktadır (Jahn ve Straubhaar, 1999: 32). Bu uygulama sınırların koruma altında olduğu mesajını vermesi bakımından önemli bir uygulama olarak görülmektedir.

Sınır kontrollerinin düzensiz göçleri önlemede sınırlı bir etkiye sahip olması ve sınırları yasal olarak geçip sonradan yasadışı konuma gelenlerin varlığı nedeniyle ülke içi kontroller ikinci aşama uygulama olarak devreye sokulmaktadır. Bu uygulamada ülkede kalmanın yasal olup olmadığı kontrol edilmektedir. Ancak kaçak konumdaki göçmenlerin yerlilerle ve yasal konumdaki göçmenlerle kurduğu sosyal bağlar sayesinde rahatlıkla bu kontrollerden kaçmayı başardığı, bu nedenle ülke içi kontrollerin de düzensiz göçleri önlemede işe yaramadığı belirtilmektedir. Özellikle bazı dinsel örgütler bu konuda önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Almanya'da kiliseler bu bakımdan birçok göçmeni korumaktadır (Jordan ve Düvell, 2002: 45). İtalya'da, Katolik örgütler Katolik inancına sahip olan göçmenlerin ülkeye girişine ve ev hizmetlerinde istihdam edilmelerine yardım etmektedir (Reyneri, 1998: 316).

Düzensiz göçlerle mücadelede üçüncü aşamada işveren yaptırımları uygulanmaktadır. Bu uygulama kaçak göçmen işçi istihdam eden işverenlere yönelik birtakım cezalar öngörmektedir. Bu sayede işverenlerin yasadışı konumda bulunan göçmenleri istihdam etme konusunda daha isteksiz davranacağı beklenmektedir. Bu yöntem düzensiz göçle mücadelede ilk ikisine kıyasla daha etkili bir yöntem olarak görülse de kesin sonuç veren bir uygulama olarak görülmemektedir. Yetersiz personel, farklı kurum ve kuruluşlar arasındaki zayıf koordinasyon, yasaların tam anlamıyla uygulanamaması, işveren ve kaçak göçmen işçilerin yasal düzenlemelere yavaş uyumu gibi durumlar işverenlere yönelik yaptırımları başarısızlığa uğratan faktörlerdir. Ancak, örneğin ABD'de, özellikle Reagan'ın başkanlığı döneminde işveren çevrelerinden gelen yoğun baskı nedeniyle, tarımsal işlerde kaçak göçmen istihdamına yönelik denetimlerin hasat mevsiminde yapılmamasına özen gösterildiği de bilinmektedir (Munck, 1988: 186; Stalker, 1994: 149).

Düzensiz göçleri önlemeye yönelik çabaların son aşamasında genel af olarak nitelendirilen uygulamalara başvurulmaktadır. Genel aflar, ilk bakışta kaçak göçmenlerin varlığının kabul edilip, onlara bir insan ve bir işçi olarak sahip oldukları temel hakların verileceği gibi olumlu bir izlenim yaratmaktadır. Ancak bu tür düzenlemelerin içeriğine yakından bakıldığında öyle olmadığı görülmektedir. Adı genel af olan bu uygulama son derece sınırlıdır. Genel aflar, ülkede kaçak olarak bulunan göçmenlerin tamamına değil, belirli bir gruba yönelik olarak uygulamaya konulmaktadır. Bütün göçmenlere değil, işçi olarak çalışan göçmenlere yöneliktir. Ancak, örneğin kapsama alınanların eş ya da çocukları da kapsam dışı bırakılmaktadır. Kapsama alınan grupların ise işgücüne en fazla gereksinim duyulan alanlarda çalışanlar olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu uygulamanın yeni göçleri teşvik edici bir etki yapacağından da korkulmaktadır. Bu nedenle, genel aflar zaman bakımından da sınırlanmaktadır. Örneğin, ABD'deki bir düzenleme 1 Mayıs 1985-1 Mayıs 1986 arası dönemde yalnızca tarımda çalışan ve en az 90 gün tarımda mevsimlik olarak çalıştığını kanıtlayan kaçak göçmenleri yasal statüye kavuşturmayı amaçlamıştır (Chiswick, 2005: 289). Yunanistan'da 1998'de yapılan bir düzenleme, asgari ücretle en az 40 gün çalıştığını kanıtlayanları kapsamıştır (Reyneri, 2001: 53). İsviçre'de 2000'de yürürlüğe konulan bir düzenleme ile 1 Aralık 1992'den önce ülkeye girmiş olan kaçak konumdakilerin yasal statüye kavuşturulması amaçlanmıştır (Castles ve Miller, 2003: 100).

Genel aflar aracılığıyla içeriye girmelerine göz yumulanlar içerisinden daha uygun görülenler seçilmekte ve bunlar yasal bir statüye kavuşturulmaktadır. Ancak bu statü de sürekli değil, geçici bir süre için verilmektedir. Örneğin Yunanistan'da 1998'de genel af niteliğinde bir uygulamaya gidilmiş ve bu düzenleme kapsamında ülkede kaçak olarak bulunan göçmen işçilerden 370 000 kişiye "beyaz kart", 200 000 kişiye de "yeşil kart" verilmiştir. Beyaz kart birkaç ay, yeşil kart ise 1-3 yıl yasal olarak kalma ve çalışma olanağı sağlamaktadır (Reyneri, 2001: 53).

Düzensiz göçmen konumundaki emekçilerin girişini engellenmeye yönelik politikalar gerçekte onların girişini değil, yasal statü kazanmasını engellemektedir. Bu durum, göçmen emekçilerin temel inan haklarından bile yararlanamamasına yol açarak, onları her türlü sömürüye açık duruma getirmektedir. Göçmen emekçiler hukukun dışında tutularak -Max Frisch'in ünlü "işçileri çağırdık, ama insanlar geldi" sözüne atfen-, emekçi ve onun emeği birbirinden ayrılmakta ve birincisi içeri alınmamaktadır. Portes ve Walton'un, 1981'de basılan bir kitabın-

dan, böyle bir sömürü yönteminin çok da yeni bir yöntem olmadığını okumaktayız. Portes ve Walton (1981: 57), ABD'deki durumu örnek vererek, emek göçünü suç kabul etmenin bilerek yapılan politik bir manipülasyon olduğunu ve bunun gerçekte işverenlere daha ucuz ve daha uysal bir işgücü sağlama işlevi gördüğünü belirtmektedir.

Yabancı işgücü kullanımı -köle ya da göçmen olarak- kapitalist dünya sisteminin temel eğilimlerinden biri olmuştur. Tarihsel gelişim sürecinde, yabancı işgücü kullanımı ilk dönemlerde çoğunlukla zorunlu göçlere dayanmaktayken, sonraki dönemlerde uluslararası emek göçlerine dayanmaktadır (Sassen-Koob, 1983: 175). Görünen o ki, yabancı işgücü kullanımı, küreselleşme olarak adlandırılan süreçte de kaçak göçlere dayanmaktadır. Kaçak göçmen konumunda olanlarla köleler arasındaki ayrım ise bulanıktır.

Kaynaklar

CHISWICK Barry R., (2005), "Illegal Immigration and Immigration Control", The Economics of Immigration Selected Papers of Barry R. Chiswick, Edward Elgar, Cheltenham, pp. 281-295.

DJAJİC Slobodan, (2001), "Illegal immigration trends, policies and economic effects", International Migration - Trends, policies and economic impact, (Edited by Slobodan Djajic), Routledge, London and New York, pp. 137-161.

ILO-International Labour Organization, (2004), Towards a fair deal for migrant workers in the global economy, International Labour Conference, 92nd Session, Geneva, (Erişim: http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc92/pdf/rep-vi.pdf).

INS-United States Immigration and Naturalization Service, (2003), Estimates of the Unauthorized Immigrant Population Residing in the United States: 1990 to 2000, Office of Policy and Planning, (Erişim: http://uscis.gov/graphics/shared/aboutus/statistics/Ill_Report_1211.pdf).

IOM-International Organization for Migration, (2000), World Migration Report 2000, IOM and United Nations Publication.

JAHN Andreas and STRAUBHAAR Thomas, (1999), "A Survey of the Economic of Illegal Migration," Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe, Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango, Frank Cass Publishers, London, s. 16-42.

JORDAN Bill and DÜVELL Franck, (2002), Irregular Migration-The Dilemmas of Transnational Mobility, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

CASTLES Stephen and MİLLER Mark J., (2003), The Age of Migration, Palgrave Macmillan, New York.

MARX Karl, (2004), Kapital I, (Çeviren: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara.

MUNCK Ronaldo, (1988), The New International Labour Studies-An Introduction, Zed Books, London.

OECD, (2003), Trends in International Migration, Annual Report 2002, SOPEMI, Paris.

PORTES Alejandro and WALTON John, (1981), Labor, Class and the International System, ACADEMIC Press, New York.

REYNERİ Emilio, (1998), "The Role of the underground economy in irregular migration tı İtaly: cause or effect?", Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 24, No: 2, pp. 313-331.

REYNERİ Emilio, (2001), Migrants Involvement in Irregular Employment in the Mediterranean Countries of the European Union, International Migration Paper Series 41, International Labour Organization, Geneva.

ROTHSTEIN Richard, (1994), "Immigration Dilemmas", Arguing Immigration-Are New Immigrants A Wealth of Diversity or A Crushing Burden? (Edited by Nicolaus Mills), New York, pp. 48-63.

SASSEN Saskia, (1988), The Mobility of Labour and Capital-A Study in international investment and labor flow, Cambridge University Press, Cambridge.

SASSEN-KOOB Saskia, (1983), "Labor Migrations and the New International Division of Labor", Women, Men, and the International Division of Labor, (Editors: June Nash and Maria Patricia Fernandez-Kelly), State University of New York Press, Albany, pp. 175-204.

SOLE Carlota, RİBAS Natalia, BERGALLİ Valeria and PARELLA Sonia, (1998), "Irregular employment amongst migrants in Spanish cities", Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 24, No: 2, pp. 333-346.

STALKER Peter, (1994), The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration, International Labour Office, Geneva.

THE INDEPENDENT, (2006), "Slavery in the UK", (27 December 2006), (http://news.independent.co.uk/uk/politics/article2106018.ece).

UN-United Nations, (2004), World Economic and Social Survey: International Migration, Department of Economic and Social Affairs, New York, Erişim: (http://-www.un.org/esa/policy/wess/wess2004files/part2web/part2web.pdf).

WALLERSTEİN, Immanuel, (2000), "Küresel Resim: 1940-1990", Geçiş Çağı-Dünya Sisteminin Yörüngesi 1945-2025, (Edited by HOPKİNS, Terence K. ve WALLERSTEİN, Immanuel), (Çevirenler: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın ve Yücel Kaya), Avesta Yayınları, İstanbul, s. 263-283.

The dissimulation of the policies concerning to obviate illegal immigration

Abstract

In the globalization era, the cross-boder flow of capital is unfettered, while labour -except barin drain- is tried to imprison in national borders. Despite of restrictive immigration policies irregular labour migration has increased. Irregular migrants enter illegally even they are willing to risk their life. They are stand on boderline between life and death during their movement, and the bourgeois press focuses irregular migrants only when they died.

Although irregular migrant workers are announced as the villains they are, in fact, seen as a cheap and docile labour source for the enformal economy. It is admitted that some industries could not exist without an immigrant workers, and native workers are not willing to work in these industries. In addition, migrant labourers aid the labour market equilibrium and the finance of social security system.

The countries receiving irregular migration flows try to design restrictive policies against immigrants. In spite of these efforts, it is estimated that the number of irregular migrants in the host cuntries have exceed millions. Destination countries generally turn a blind eye. Irregular migrants are deprived of legal protection, even of the most essential human rights. They are vulnerable to abuse and exploitation. Restrictive policies such as border controls, internal controls, employer sanctions and amnesties help to exploit migrants.

In this paper, my purpose is to evaluate these policies critically and to highlight that these policies are means by which migrants, the most eligible for jobs, are recruited from workers pool to be created.

(Erişim: www.sosyalpolitika.fisek.org.tr).

Soru-Cevap Bölümü

B.K.E: Kalite çemberleri vs. veya da İSO standartlarında söz edilen belgelerin arkasında, esas itibariyle artı değere el konulması sürecindeki denetimin bir kısmını, işçinin kendisine veya mümkünse aradaki bir ara sınıfa yani teknik yöneticiye, ustabaşına ya da bant yöneticisine vs. aktarmak gibi bir takım politikalar var. Aynı zamanda denetim şirketlerinin gerçekten denetleme yeteneklerinin doğru olup olmadığını, yani güvenilir olup olmadığını bunların bizim açımızdan en azından kabul edilebilir olup olmadığını değerlendirmesini isteyeceğim. Yine bir de itirazım var. Çünkü bizi de denetlediler ve pek çok şeyi yapmıyor olduğumuz halde yakalayamadılar ve biz belgeyi aldık mesela. Yani o belgenin alınmasından önce İSO standartlarıyla ilgili bir belgenin alınması gerekiyordu.

Sinem Uz: Ne belgesi? Hangi sektörden bahsediyoruz?

B.K.E: Bilgi işlem sektörü, servis daha doğrusu. Ama gene o sertifikanın alınması sürecinde çalışanın fazladan çalışıp sertifikayı alıp şirkete hediye etmesi gerekiyordu. Aynı zamanda böyle de bir yanı da var meselenin. Yani o denetim sürecinin gerçekten işçi sınıfı açısından nereye tekabül ettiğini öğrenmek istiyorum. Bir diğer sorum da Tanıl'a olacak. O da ben böyle konuşurken pek çok veri verdi bize. Küreselleşmeyi belki biraz karikatürize etmek açısından yamuklaşma diye bir ifade kullandı ama özellikle kaçak göçün küresel sermaye birikimi açısından önemini açıklayabilir mi, onu merak ediyorum. Çünkü ben bu ilişkinin bu çerçevede açıklanması gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca elimizde epeyce bir veri olduğunu da tahmin ediyorum. Eğer mümkünse yani açıklamak isterseniz, veya böyle düşünmüyorsanız, söylerseniz sevinirim.

F. Şenden. Zırhlı: Peki son soruyu alalım cevaplara geçelim.

Tolga Korkut: Benimkisi soru değil aslında. İki küçük katkı. Birincisi, önemli

bir soru gelmişti dünkü ilk oturumun sonunda: "Peki bu kadar göç konuşuyoruz ama Türkiye'deki yaşanan Kürt göçüyle ilgili herhangi bir şeyiniz yok mu?" diye bir şey sorulmuştu. Dünden bu yana da sürekli iç göç, dış göç, kaçak göç, yasadışı göçmenlik alanların doğruluğu yanlışlığı sorgulanıyor bir şekilde. Belki insancıl hukukun bir kavramını buraya taşımak bize hem yeni bir mücadele alanı açmak açısından hem de daha iyi anlamak açısından yardımcı olabilir: yerinden edilme kavramı. Çünkü Birleşmiş Milletler mülteciler hukuku ek protokollerle birlikte bu konuda aslında fena bir çerçeve sunmaz. Buna ekonomik nedenlerle yerinden edilme de dahildir. Ama uluslararası insan örgütleri dahi, ekonomik nedenlerle yerinden edilmenin karşısında çok fazla çaba göstermez, bir mücadele alanı yaratmazlar. Bunun bir boyutu daha var, yerinden edilenlerin ya da göçenlerin yeni yerleştikleri ya da yerleşmek zorunda kaldıkları yerlerdeki durumu ki aslında hep bunu konuşuyoruz. Buradaki sosyal haklar bağlamında bir analiz ve mücadelede yeni bir alan olabilir aslında. İkincisi de küreselleşmeyle birlikte üretimin fazla parçalanması sonucu yaşananlarla ilgili. Ters iki örnek ayrıca incelenirse sanki bize yeni birşeyler sunabileceğini düşünüyorum. Bilmiyorum bu konuda bir inceleme var mı? Hani kendi işletimleri açısından dünya çapında dikey bütünleşme uygulayan Wallmart ve Starbucks dehşetli bir sendika düşmanlığı yürütüyorlar fakat bir yandan da karlarını acayip artırıyorlar. Bu konularda neler söyleyeceksiniz, merak ediyorum.

F. Şenden. Zırhlı: Şimdi soruları cevaplamak için, aslında çok da uzun bir zamanımız yok, her bir konuşmacı üçer dakika gibi programlarsa kendini seviniriz.

Taner Akpınar: Üç soru var bana yöneltilen. Bir tanesi bunun kaçarak iktidarı yıpratmak biçiminde bir mücadele olup olmadığı ile ilgili. Mevcut duruma, şu anki tabloya baktığımızda kaçarak iktidarın yıpratıldığını değil kaçarak iktidarın ağlarına düşüldüğü görüşündeyim ben. Fakat burada tamamen de edilgen de bir pozisyon sözkonusu değil, iktidarın ağlarına düşerken bir yandan da kendi ağlarını örmeyi ihmal etmiyorlar. Bu ağlar da bittiğinde bence o zaman mücadele başlayacaktır. Ya da ağlar bittiğinde ki bunun bence sinyallerini de görmeye başladık, Fransa'da yaşananlar herkesin gözleri önünde. Diğer bir konuda da yeni klasik iktisadın, sosyal bilimlerin diğer alanlarını sömürgeleştirdiğini söylemiştik. En başta da küreselleşme kavramına itiraz etmiştik. Ama buna alternatif olarak söylediğiniz şeylerle, aynı hatayı ya da aynı tuzağı sürdürdüğümüz yönünde bir

eleştiri geldi. Doğrudur, ben orda "belki de" diye bir ifade kullanmıştım, gözden kaçtı sanırım. Ama belki yoksullar-zenginler, belki kuzey-güney diyebiliriz Bunu tam ve kesin bir biçimde küreselleşmenin yerine koymalıyız demedim. Bugün iktisat fakültelerinde ya da siyasal bilgiler fakültelerinde mesela iktisada giriş dersleri okutuluyor, makro iktisat okutuluyor ama okutulan iktisada giriş değil. Kapitalizm, klasik iktisat, o da okutulmalıdır ama iktisat bilimi kapitalist iktisattan, klasik iktisattan ibaret değildir. Bunu şunun için söylüyorum, bu klasik iktisatın sosyal bilim alanını sömürgeleştirmesi o kadar derinleşmiş, o kadar içerlere işlemiş ki bu kavramlar konusunda sırf kavramları konu edinen bir sempozyum, hatta belki sempozyumlar dizisi yapılarak bunun içersinden çıkılabilir. Bir diğer soru da, kaçak göçü sermaye birikimi açısından analiz edebilir miyiz diye gelmişti. Aslında benim doktora tezim bu konuda. Sonuçta benim de baktığım nokta burası. Ben burada sadece kaçak göç nasıl sermaye birikiminde kullanılıyor, bu politikalar burda nasıl işletiliyor oraya yönelik bir tespitte bulunmak istemiştim, teşekkür ederim.

Sinem Uz: Şimdi Hakan'ın arkasındaki arkadaş özür dilerim isminizi alamadım, sizin sorunuzu aslında Hakan'ın sorusuyla da bağlantılandırıp kısaca cevap vermeye çalışacağım. Yani haklısınız bu soruları sormakta, çünkü ben aslında sendikaları tamamen atladım sanki. Hani şu anda en etkin olan mekanizmayı anlatmaya çalışıyorum, günümüzde süren uygulama sürecini anlatmaya çalışıyorum. 80'lere gelene kadar sendikaların ve işçi hareketlerinin, işçi haklarını gündeme getirme ve birtakım kazanımlar elde etme, İLO'nun kurulması, hukuksal düzenlemelerin getirilmesi vs. konusunda tamamen onların etkileri olduğu söylenebilir ama son dönemle birlikte bir yere kadar getirdikten sonra maalesef şu anda çok etkin durumda değiller. Onların getirdiği yerden itibaren aslında sermaye de bu denetim mekanizmasını, yani hangi standartlara bakacağını, asgari neleri arayacağını, '80'lere kadar gelen süreç içindeki işçi hareketlerinin taleplerinden ve İLO standartlarından yola çıkarak düzenliyor. Günümüzde dahi Türkiye'de de bu koalisyonlar içinde denetim mekanizması içinde sendikaların yeri maalesef çok etkin değil. Benim gözlemlediğim kadarıyla, aslında işte Türkiye'deki bu tekstil sektöründe uygulanan bir proje olduğu için, TEKSİF ve Disk Tekstil-İş sendikaları da projenin içinde yer alıyorlar ama en arka planda duran kurumlar olarak da gözüküyorlar. Bir de sendikalar tekstil fabrikaları içinde örgütlenmelerini sürdürüyorlar ve bununla ilgili aslında şirketlerin yani uluslararası şirketlerin denetim ağları içinde ilişkilendiriyor, iletişim kuruyorlar ama herhangi bir sendikal olay ol-

duğunda, örgütlenme konusunda ilerleme katedildiğinde işveren işin içine giriyor ve işverenle alıcı grubun işbirliği içinde olduğunu görüyorsunuz. Yani görünürde standartlarda yazılı olarak ortaya dökülen denetim aşamalarında sendikal haklar üstüne vurgu yapılıyor ama uygulamada işveren buraya sendika girerse, "ben senin istediğin fiyatı veremem ki" dediğinde, iş birden tersine dönebiliyor. Maalesef durum böyle.

Bir de bu sivil toplum kuruluşlarının muhalif olanlarıyla işbirlikçi olanları arasındaki farkı sormuştunuz. Aslında çok bir fark yok, hepsi aynı sistemin içerisinde geçinip gidiyorlar diyeyim. Ama muhalif olanlar, şirketleri tetikleyici, hani biraz korkutucu etkiler yaratıyorlar. Örneğin Ürdün örneğinde olduğu gibi daha hızlı aşama katetmelerini sağlıyor aslında. İşbirlikçi olanlar da bu aşama uygulama içerisinde muhalif olanların ne istediğini anlatmada yardımcı oluyor şirketlere. Böyle bir işbölümü var aslında aralarında. İşbirlikçi olanlar da muhalif olanlarla şirketler arasında aracı görevi görüyorlar. Bir de Özgür arkadaşın sorduğu sorular vardı: ne tarz denetim standartları var ve tam olarak nedir diye sormuştu. Şimdi tamamen İSO tarzında bir sertifikalandırma programı gibi programlar da söz konusu demiştim. Aslında bu çok ileri aşaması. Yapılan denetimler asgari temel işçi haklarının korunmasıyla ilgili denetimler. Hakikaten bir yönetim sistemine çok da iş düşecek birşey de değil. Gidiyorsunuz, denetliyorsunuz ve tamamen oradaki asgari çalışma yaşı uygulanıyor mu, çalışma saatleri çok aşırı mı, herhangi bir ayrımcılık var mı, sendikal bir sorun var mı gibi konulara bakıyorsunuz. Ben isterseniz biraz daha açayım: Denetime gittiğinde bir denetçi bağımsız şirketten gittiğinde, önce bir işvereni bilgilendiriyor neden geldikleri konusunda, sonra o işletmenin kayıtları inceleniyor ki İSO denetimleri de genelde böyle yapılıyordur herhalde, ama bu İSO gibi değil, kayıtlarını düzgün tutuyorlar mı, kendi yönetim sistemlerini nasıl oluşturuyorlar mı türü sorulardan ziyade tamamen kayıtlardan çıkarak uygulamayı görmeye çalışıyorlar. Bu kayıtlar zaman kartları olabilir, işçilerin giriş çıkışlarda bastığı kartlar olabilir, bordroları olabilir ama bunun dışında sadece resmi kayıtlar yani iş müfettişlerinin baktığı kayıtlar değil, işveren bu üçüncü taraf firmalarla kendi gayri resmi kayıtlarını da paylaşmak zorunda kalıyor, çünkü alıcı, ondan mal alan şirket daha etkin daha o konuda hani daha açık olma gereği duyuyor. Peki bu denetimler etkin mi ve ne kadar başarılı diye soracak olursak, tabi ki etkin olmadıkları konular da olabiliyor, yani sonuçta işveren denetim firmasından bir şeyler saklamak istiyorsa saklayabiliyor. Çünkü çok kötü uygulamaları varsa sonuçta o siparişi kaybedebilir, yani o uluslararası şirketle çalışması kesilebileceği için bu durumda hani saklamaya da

gidebilir. Bu durumda tabi denetim firmalarının da etkinliği az oluyor. Ama bunları çözmekle ilgili yöntemler de yok değil. İSO gibi denetim mekanizmalarının dışında, bu sosyal denetimlerde araçlardan biri de işçi mülakatları. Aslında bu zorlukları bir derece değiştiriyor ama sunumda da bahsetmiştim küçük yerlerde, küçük atölyelerde özellikle sanayileşmiş şehirlerin dışında, işte köylere yakın yerlerdeki atölyelerdeki işçi profili biraz farklı, onlar hani işverenin tarafında kesinlikle dışardan her ne kadar onların haklarını korumak için geldiğinizi anlatsanız da, dışardan gelen kişiye "ben kendi işverenimi korumalıyım bize yoksa iş vermekten vazgeçerler" gibi bir düşünceyle tamamen onların yanında yer alıyorlar ve denetim araçları da bu şekilde biraz tehlikeye girmiş olabiliyor. Ancak bu durumda da bir sorun ortaya çıkabiliyor, bağımsızlık ve etik olarak da bu şirketlerin, üçüncü taraf denetim şirketlerinin tamamen nasıl diyeyim, tamamen onların da imajı buna bağlı, yani herhangi bir gittiği firmada, fabrikada bir sorun varsa ve onu tespit edemediyse ama sonradan bu ortaya çıkarsa sonuçta bu o şirketin sonu demek. Yani o yüzden denetim firmaları etkinliğini kendi kendine geliştirmek zorunda, bağımsız olduğunu göstermek zorunda, yoksa onun iş yani sektörde işini kaybeder. Bu da kendi kendini denetlemesini sağlıyor.

Yine bir diğer soruda bu sürecin başka işçiye yansıması nedir diye sormuştunuz. Aslında hani sendika nedir bilmeyen küçük yerlerdeki işçiler, bu tarz denetimler sayesinde biraz "işçi haklarını savunmak gerekiyor demek ki" gibi bir bilgi elde ediyorlar. Yani bu mülakatlar sırasında "benim haklarım nedir", "aslında ne talep etmem gerekir" diye bilinçlendiriliyorlar da bir yandan. Böyle bir etkisi de var işçilere. Ama işte dediğim gibi tam tersine de dönebiliyor, yani işverenin tarafında da olabiliyorlar.

İbrahim Soysüren: Şimdi bana sorulan soru da şu "kaçarak mücadele"yle ilgili bir taraftan. Acaba "göçü bir mücadele formu olarak alabilir miyiz?" diye soruldu. Ben burda tam tersine düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum. Burada bir mücadele formu değil, bir tabiiyet ilişkisi olduğunu düşünüyorum. Eğer göçü birikim süreci aksında incelemeye çalışırsak, burda geneli itibariyle bir tabiiyet ilişkisinin olduğunu düşünüyorum. İkincisi burada başka bir kavramsallaştırmada da bir sorun olduğunu düşünüyorum: Aslında göçü süregelen bir durum olarak ele almak gibi bir anlayışın gerisinde bir başka anlayış sezmek mümkün, ama baktığınızda göç aslında geçici bir durum. Yani ben kendi deneyimlerimden biliyorum ki bu geçici bir olgu ve asıl burada bence tartışılması gereken göçmenlerin gittikleri ülkelerdeki sınıf mücadelelerinde nasıl bir rol oynayabilecekleridir. On-

ların oradaki sınıf mücadele dinamiklerine nasıl eklemlenebilecekleriyle ilgili bir sorun bu. Çünkü göçmenlerin durumu kötü kullanıma açık bir durum. Yani göçmenler eşit haklardan yararlanmadıkları koşullarda, bir şekilde o gittikleri ülkelerdeki sosyal hakların aşağıya doğru eşitlenmesi açısından bir olanak sunuyorlar sermayeye. İkincisi göçmenlerin kendi konumlarından dolayı özel bir konumları var ama içerisinde bulundukları, gittikleri ülkelerdeki sınıf mücadelesi ya da işçi sınıfının sorunlarını da aynı zamanda en ağır şekilde yaşadıkları bir durum. Dolayısıyla burada aslında göçmenlerin gittikleri ülkelerde -çünkü bu daha çözülemeyen bir sorun- Avrupa'da görüyoruz- nasıl işçi sınıfının içersinde, nasıl yerlerini bulabilirler ve bu sınıf mücadelesi süreçlerine nasıl katılabilirler sorularını düşünmek lazım. Çünkü bunun özellikle çok ciddi bir tarzda ilgili ülkedeki sınıf mücadelelerini bölmek ve etkisizleştirmekle ilgili bir tarafı var. Eğer göçmenler oradaki sınıf mücadelesine eklemlenemezse ve diğer taraftan yerli işçi sınıfı göçmenlerin kendi gerisin geri kendi konumlarına etki edecek süreçlere sessiz kalırlarsa, bu iki taraf açısından da bir kayıp anlamına geliyor. Burada Mehmet Hoca'nın işaret ettiği karar süreçlerinin özelleştirilmesi ile ilgili çok ilginç bir örnek var. Mesela GATTS çerçevesinde bir bir düzenleme var, orada artık göç bir hak olmaktan ya da göçmen bir kişi olmaktan çıkıyor, göçmen bir üretim faktörü olarak görülmeye başlanıyor. Buradan baktığınızda bir hizmet sözleşmesi temelinde insanlar gidip başka bir yerde çalışıyorlar, hizmet sözleşmesine bağımlı olarak orda var oluyorlar, bu temelde o karar süreçlerinin özelleşmesi aslında göçmenlerin araçsallaştırılmasıyla da bir arada gidiyor gibime geliyor.

Yüksel Akkaya: Ben de uzatmayacağım çünkü yemek saati geldi. Şimdi Oğuz'a teşekkür ediyorum, ben iş hukukundan söz ederken dar anlamda söylemedim zaten, geniş anlamda söyledim, bunun içinde hatta anayasa ve ceza yasaları falan da var dönüp baktığımızda, onun için. Hakan'ın sorusuna gelince, eğer işverenler cephesinden düşüneceksek, onların "rekabet edeceksek bu yasaları değiştirmeyelim" yaklaşımlarına ilişkin olarak unutmamak gerekir ki iş hukukunun oluşturulduğu dönemde de rekabet vardı. 1870-1914 arası ticaretin dünya çapında genişlediği yayıldığı bir dönemde, yıkıcı bir rekabetin yaşandığı bir dönemdi ama iş hukukunun konusunun kapsamının genişlediği dönem de bu dönemdi. Bizim son yirmi yıldır radikal bir şekilde referanslarımız değişiyor, mesela o zaman rekabeti iş hukukunu oluşturmanın konusunu kapsamını genişletmenin bir olgusu olarak değerlendirirken, şimdi daraltmanın ve kötüye çekmenin bir olgusu olarak değerlendiriyoruz. "Çokluk" meselesine gelince, ben hani düşünce-

mizi ve yöntemi zenginleştirmek açısından yani Hardt'tan, Negri'den de yararlanmak lazım, Foucault'dan da yararlanmak lazım diye düşünüyorum. Hatta Lefebevre'den yararlanmak lazım gündelik yaşam açısından. Çünkü işçinin gündelik yaşamını değiştiremiyorsanız onu başka şekilde de değiştirip dönüştüremezsiniz.

6. Oturum

İŞÇİ HAREKETİNDEN GÜNCEL DENEYİMLER

Yöneten: Besime ŞEN

Necla AKGÖKÇE
Ümit AKÇAY

NOVAMED GREVİNİN ANLATTIKLARI

Necla AKGÖKÇE*

Antalya Serbest Bölge'de küresel piyasaya diyaliz ürünleri ve hizmetleri üreten Alman çok uluslu Fresenius Medical Care'ye ait, Novamed GmbH isimli işyerinde Petrol-İş üyesi 83 işçi 26 Eylül 2006 tarihinde sendika ile işveren arasında devam eden toplu iş sözleşmesi görüşmeleri işverenin uzlaşmaz tavrı nedeniyle tıkandığı için greve çıktılar. Greve çıkan işçilerin 81'i kadın ikisi erkekti. Petrol- İş Sendikası tarafından "onur grevimiz" diye adlandırılan grev yazının yazıldığı sırada birinci yılını geride bıraktı. Sendika ile işveren bir yıl sonunda, sözleşme masasına oturarak görüşmelere başladılar.

Novamed Grevinin başlangıcından itibaren uluslararası bilgi alışverişi, sendikal destek kadın desteği gündeme getirildi. Bu esasında küreselleşme koşullarında, serbest bölgelerde kadın emeği özelinde örnekleri olan bir dayanışma biçimiydi.

Fresenius Medical Care, Novamed ve greve götüren koşullar

Petrol- İş Sendikası Dışilişkiler Bölümü tarafından hazırlanan Fresenius Medical Care raporuna göre, Küresel piyasaya hem diyaliz ürünleri hem de diyaliz hizmetleri sunan FMC. Küresel üretim ağı, ürün talebinin özellikle güçlü olduğu avro ve dolar piyasalarında yer alıyor. Küresel piyasalardaki diyaliz filtresi üretiminin yüzde 40'dan fazlası FMC'ye aittir. Şirketin ürün portföyü çeşitlilik gösteriyor. Ürünler Kuzey Amerika, Avrupa, Amerika, Asya ve Avustralya'daki tesislerde üretiliyor. FMC 2004 yılında Avrupa'da genel bir büyüme gösterdi.

Yine rapora göre Türkiye'de İstanbul'da bulunan Fresenius Medikal Hizmetler A.Ş, FMC'nin Güney Avrupa'daki en önemli piyasalardan biridir ve şirket Türkiye'de genel ortalamasından daha hızlı büyüme olanağı bulmuş. Türkiye piya-

* Petrol-İş Kadın Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

sasındaki önde gelen şirket olarak 3750 hastaya diyaliz hizmeti sunuyor. Hemodiyaliz ürünlerinde ise Türkiye piyasasında bir numara.

Diyaliz seti üretimine Novamed GmbH'de 2000 yılında başlanmış. Fabrikada Almanya, İtalya'dan gelen hammaddeler bant üretimi sistemi ile işlenerek Arter Ven Set haline getiriliyor.

Kanımızca Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesiyle piyasa payını artıran şirket, Türkiye'deki özelleştirmeler ve sayıları giderek artan özel hastaneler yoluyla pazar payını her geçen gün genişletiyor.

Novamed Grevci işçisi ve Petrol-İş Sendikası temsilcileri olan Fatma Özüm, Yusuf Basır, Ayşegül Meydan, Aysel Göncü'nün hazırladığı ortak bir rapordan üretimin ve fabrikanın gelişme seyri hakkında şu bilgileri alıyoruz: "Fabrika 2000 yılında üretime tek line(üretim hattı tek vardiya olarak başladı. İlerleyen dönemlerde line ve vardiya sayısı artırıldı. 2006 yılının sonunda yeni açılan line ile birlikte üç line, üç vardiya ve sekiz grup olarak üretim yapılan fabrikada 325 kişi çalışmaktadır."

Sendikanın yetki alma tarihinden önce fabrikada iki üretim hattı vardı ve her hatta 20 kadın üç vardiya olarak çalışıyorlardı. Geleneksel cinsiyet rolleri fabrikada da sürüyordu. Kadınlar üretimin emek yoğun aşamalarında, hızlı ve dikkatle çalışırken, erkekler makinelerin bakımı ve kurulumunu gerçekleştiriyorlardı.

Örgütlenme çalışmaları greve çıkıldığı tarih olan 26 Eylül 2006 tarihinden iki yıl önce başlamıştı. İtirazlar düşük ücrete olduğu kadar insanlık dışı çalışma kosullarına karşıydı.

• Ücretler çok düşük.

• Çalışma saatlerinde 15 dakika ara dinlenmesi 25 dakika da yemek molası veriliyor. İşyerinde yemek dağıtımı uygulaması birkaç ay önce kaldırılmış, yemek saatinde bir poğaça ve çay veriliyor.

• Çalışma saatlerinde yan yana olan iki kadının birbirleriyle konuşmaları, hatta servis araçlarında işe gidip gelirken, konuşmaları yasak.

• Servis araç sayısı yetersiz olduğundan bir servis aracının bir seferi bir buçuk, iki saat sürüyor. Bu da bazı çalışanların günde iki saatlerinin yolda geçmesi demektir.

• Çalışma saatlerinde sigara içmek yasak. İşbaşı yapmak için fabrikaya gelen kadın işçiler zaman zaman şefleri ve müdürleri tarafından üzerleri koklanarak içeri alınıyor.

• İşçiler aralıklarla şeflerin, müdürlerin odalarına çağrılıyor yersiz suçlamalarla hakaretler ediliyor.

• Kadın işçilere iş saatleri dışında birbirleriyle görüşmemeleri, evlerine misafir almamaları hatta eşleriyle bile oturup konuşmamaları söyleniyor "ertesi gün işe geleceksiniz, yemeğinizi yiyip yatın" deniyor.

• Kadın işçilerin evlenmek için işyerinden izin alması gerekiyor.

• Kadın işçilerin ne zaman çocuk yapacaklarına üretim hattı şefleri karar veriyor. Kadınların çocuk yapmaları bir takvime bağlanarak sıraya konulmuş aynı üretim hattında çalışan kadınlara iki ayda bir sıra geliyor. Bu takvimden, yani zamanından önce hamile kalan kadın işçi, tekrar işe alınacaksın denilerek tazminatı da ödenmeden işten çıkartılıyor. Bir yıl sonra ise bazıları işe alınmıyor, bazıları da artık işe dönmek istemiyordu.

2004 yılının son çeyreğinde, kötü çalışma koşulları, çalışanların arayış içine girmelerine yol açtı, fabrikada teknik kadrolarda çalışan sendika deneyimi olan iki erkek işçinin girişimi ile işkolunda örgütlü olan Petrol- İş Sendikası'yla görüşmeye karar verildi. Bu doğrultuda Petrol-İş Sendikası Mersin Şubesiyle temasa geçildi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile yazışmalar yapılarak, 21 Mart 2005'te ilk üye kayıtları yapılmaya başlandı. Bu tarihten itibaren işyerinde çalışanların tümüyle görüşmeler yapıldı, üye olmak isteyenlerin üyelikleri, noter aracılığıyla tastiklenerek kabul edildi.

Sendikalaşma süreci ile birlikte kadınlar üzerindeki baskının şekli değişmeye başladı. İşveren vekilleri, üretim vardiya şefi ve "line" şefleri; üye olduğunu düşündükleri kişilerle tek tek görüşerek sendikadan vazgeçmeleri konusunda baskı yapmaya başladılar. Bu süreçte ortaya çıkan baskı biçimlerinden biri de zehirli solüsyon kullandıkları için maske takmak zorunda olan kadınların maske takmasını engellemek oldu. Maske altından kadınlar birbirleriyle konuşuyorlardı bu sendikal örgütlenme sürecini hızlandırabilirdi.

Haftada bir paketleme işine çıkması gereken kadınlar sendika üyesi oldukları için 6 işgünü de paketleme işine çıkarıldılar. Trafik kazası geçiren ve ayağında dikiş olan bir kadın işçi şefler bu durumu bildiği halde sendika üyesi olduğu içir paketleme servisinde çalıştırıldı.

Tüm bunlara rağmen kadınlar sendikaya üye olmaya devam ettiler. Petrol-İş Sendikası Novamed çalışanları adına 13.05.2005 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvuruda bulunarak NOVAMED GmbH adlı işyerinde Petrol İş'in yasanın aradığı çoğunluğa haiz olup olmadığına dair yetki tespiti istedi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Petrol-İş'in işyerinde yeterli çoğunluğa sahip olduğuna dair yetki yazısını 8 Haziran 2006 tarihinde taraflara gönderdi. Yetki yazısı Novamed GMBH adlı işyerine 1 Temmuz 2006 tarihinde tebliğ edildi.

Sendika yetki aldı fakat işveren toplu sözleşme masasında uzlaşmaz bir tutum içine girdi.

Anlaşmazlık grev kararını doğurdu. Petrol-İş Sendikası Uzlaşma Kuruluna gidilmesini istediği için sendika üyesi işçilerin grev oylamasında "hayır" oyu kullanmasını istedi. Fakat işveren sendika üyesi işçilerin bir kısmını da yanına alarak çalışanlara "evet" oyu kullandırdı.

Bunun üzerine oylamaya "evet" diyenler çalışmaya devam ederken greve "hayır" sendika üyesi 83 işçi greve çıktılar.

Grev kararı açıklanırkan Petrol-İş Mersin Şube Başkanı Adil Alaybeyoğlu Novamed patronu ile 5 defa görüşme yaptıklarını söyleyerek "Tamam dedikleri maddeleri bile tutanak altına almaktan kaçındılar. Toplusözleşme imzalamaktan kaçındılar. Grev kararı aldıktan sonra 60'a yakın işçi alındı fabrikaya" diyordu.

Gerçekten de yetkiye itiraz süreci esnasında grev olasılığını düşünen işveren hazırlıklarını yaparak bir üretim hattı daha açmış ve buraya işçi alarak onları eğitmeye başlamıştı. Grevci kadınlardan Ümmühan İnci bu hattın kuruluşunun ilk aşamalarını şöyle anlatıyordu:

"Beyaz hat açıldı. Orada çalışanların hiçbir uzmanlığı yok. Sendikaya üye olmayacaklarına dair imza atarak girmişler. Çok deneyimsiz oldukları için ürettikleri setler geri gelmiş duyduğumuza göre. Bizim yaptığımız iş kolay bir iş değil. En azından 6 ay öğrenme süreci gerekiyor."

Küreselleşme serbest bölgeler ve kadın emeği

Feminist kuramcı Maria Mies Küreselleşme Kadınlar ve Mücadale[1] isimli makalesinde küreselleşmenin en iyi tanımının dünyanın güçlü çokuluslu şirketlerinden biri olan Asea Brown-Bovery (ABB)'nin eski yönetim kurulu üyesi Percy N. Barnevik tarafından yapıldığını yazar. Barnevik "Benim grubumdaki işletmeler açısından küreselleşme, çalışma yasaları ve sosyal yasalardaki kısıtlamalara mümkün olduğunca az dikkat ederek, nerede ve ne zaman olduğuna bakılmaksızın üretim yapmak, ne isterlerse onu üretmek ve satmak, neyi istiyorlarsa onu satın almak anlamına gelir" demektedir.

1 www.attac.de

Burada çerçeve sözleşmelere ve etik kurallara rağmen çalışma yasalarına ve sosyal güvenlik önemlerine dikkat edilmeyeceği açık açık vurgulanıyor.

Serbest bölgeler, bir ülkenin siyasi sınırları içinde bulunmasına rağmen gümrük uygulamaları gibi dış ticaret kısıtlamaları dışında bırakılmış, yatırımcılara vergi muhafiyeti tanınmış, alt yapı ve iletişim olanakları dünya çapında olan, örgütlenme zorlukları nedeniyle sendikaların pek uğrayamadığı yerler. Bölge mimari olarak, yaşam alanı olarak da soyutlanmış duvar veya tel örgülerle çevresinden ayrılmıştır.

Türkiye'de serbest bölgeleri artırma kararı iç pazara yönelik ithal ikameci politikaların bırakılarak ihracata yönelik sanayileşme politikalarına geçildiği 12 Ocak 1980 kararlarından sonra alındı, o zamandan bu yana serbest bölge sayısı 20'ye çıktı. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu geçici 1. Maddesine göre kuruldukları andan itibaren 10 yıl süreyle 2822 sayılı kanunun grev, lokavt ve arabuluculuk hükümlerinin uygulanamayacağı esası vardı. Avrupa Birliği sürecinde, AB'ye sunulan 3.08.2002 tarihli ulusal programda 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun geçici birinci maddesi uygulamadan kaldırıldı. Serbest bölgeler de grev yasağı da kalktı. Buna rağmen uluslar arası tekellerin sömürü standartlarına uyması için serbest bölgelerde örgütlenme yine de çok düşük düzeydedir. Son dönemlerde varolma mücadelesi veren sendikalar açısından da serbest bölgeler örgütlenme alanları olarak çok tercih edilen yerler değildir.

Kapitalizm küresel ölçekte yayıldıkça üretim yedek sanayi işgücünün bol bulunduğu ülkelere kayıyor ve serbest bölgelerin sayıları giderek artıyor.

1975'lerde Asya, Avrupa, Latin Amerika'da 25 ülkede 79 tane "serbest üretim bölgesi" varken 1995'te bunların sayısı 200'e çıkmış. Buralarda çalışan işçi sayısı 1975'lerde 725 bin iken, 90'ların ikinçi yarısında 4 milyonu aşmaktadır. Rejimleri ne olursa olsun yoksul ülkeler yatırım yapılıyor, istihdam olanağı yaratılıyor, diye bu bölgeleri teşvik ediyorlar.

Bu bölgelerde genellikle Lewis, Nike vs gibi küresel sermaye devlerine parça üreten fabrikalarda işçi kadınların çalışma koşulları birbirihe çok benziyor.

Malezya'da yabancı sermaye yatırımlarını özendirmek amacıyla hazırlanan bir broşürde yazılanlar "ortak hikaye" tespitini destekler nitelikte: "Oryantal kadınların el hünerleri dünya çapında meşhurdur. Onların elleri küçüktür, olağanüstü bir hız ve dikkatle çalışırlar. Doğalarından kaynaklanan bu meziyetlerle üretim hattınızın etkinliğine daha fazla katkı sunabilirler."

Ne doğa, ne tanrı. Ev içlerinde akşam eve gelecek olan yorgun ve sinirli ko-

caları doyurmak için etli dolmalar sararken diğer yandan da çocuğu okula hazırlayıp, onun üzerinden çıkanları toplayıp, banyoya yollanıyor, sonra tekrar mutfağa koşuyorlar. Ev kadını veya çalışan bir kadın aynı anda bir iki işi birden yaptığı için elleri ciddi bir biçimde hızlanıyor.

Özellikle de elini sıcak sudan soğuk suya sokmayan erkeklerin cirit attığı ülkelerde yaşıyorlarsa. Evde baba, koca işyerinde patron; burada patriyarka ve kapitalizimin bir kombinasyonuna şahit oluyoruz.

Latin Amerika'da ilk olarak 1960'lar da Meksika Amerika sınırında serbest bölgede kurulan maquila (ikiz fabrika) adı verilen kadınların parça birleştirerek üretim yaptığı fabrikalarda da durum pek farklı değil. 1990'lı yıllarının ikinci yarısında yapılan araştırmalar buralarda çalışabilmek için kadınların gebelik testine, cinsel hayatlarının açığa çıkarılmasına, aybaşı dönemlerinin sorgulanmasına ses çıkarmadıklarını gösteriyor.[2] İş bulma konusunda pek seçenekleri yok çünkü. Ya düşük ücretle asgari sosyal güvenlikle çalışacaklar ya da evde oturup aç kalacaklar. Latin Amerika örneğinde maquila'larda çalışanlar genellikle çok çocuklu eşlerinden ayrılmış kadınlar ya da çok genç kadınlar.

Maria Mies aynı makalesinde Güney Doğu Asya'da oyuncak, tekstil ayakkabı endüstrisinde serbest bölgelerde çokuluslu tekeller için çalışan kadınların, annelik izni ya da çocuk parası vs. gibi yardımlarla işverene yük yüklemeyen genç ve evlenmemiş kadınlar arasından seçildiğini vurguluyor. Genç işgücünün tercih edilmemesinin bir nedeni de onların haklar konusunda gayet bilinçsiz olmaları ve erkeklerin asla kabul etmeyecekleri ücretlere razı olmaları İşveren bu genç kadınları evlendiklerinde işten çıkarıyor ve yerine yenilerini alıyor.

Novamed'de çalışan kadınların da yaş ortalaması 25 civarında, grevde olan işçi kadınlar arasında yaşı 40'ı geçen sadece bir kadın var. Çoğu bekar ve ailelerinin evinde kalıyorlar, evli olanların büyük bir bölümü de işyerine girdikten sonra evlenmişler. Büyük bir bölümünün, Petrol-İş Sendikası işyerine girmeden önce sendikalar ve işçi hakları konusunda pek fazla bilgileri yoktu. Grevci kadınlardan Muazzez Uysal örgütlenme öncesi süreçte pek çok şeyin farkında olmadıklarını anlatıyor "Sırayla doğum meselesinde, başlangıçta 'bu her zaman her yerde var' diyorlardı. Biz öyle sanıyorduk. Sendika sayesinde okudukça öğrendik, hiçbir yerde böyle bir uygulama yokmuş."

Ücretler konusunda da Güney Asya'daki hemcinsleriyle aynı kaderi paylaşıyorlar. Novamed'de çalışan kadınlar çevrede bulunan diğer fabrikalardaki or-

2 Christa Wichterlich, Küreselleştirilen Kadın, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 2003

talama ücretin çok altında ücret almaktaydılar.

Yine de istihdam yaratıyor gerekçesiyle, işşizlik ortalamasını düşürmek amacıyla Latin Amerika'nın yoksul ülkelerinde serbest üretim bölgeleri yine de teşvik ediliyor. Nikaragua bunlardan biri. Hükümet durmadan yeni serbest bölgeler inşa ediyor. Başşehir Manaqua yakınlarındaki bu bölgelerde, genellikle tekstil ve tütün endüstrisine yönelik üretim yapılıyor. Buradaki Maquila'larda kadın işçilerin şartları Meksika'dan farklı değil. Nikaragua'da faaliyet gösteren "Maria Elena Cuadra" MEC isimli bir kadın örgütünün yapmış olduğu bir araştırmada serbest bölgelerde çalışan kadınlara ilişkin gözlemleri şöyle: "Kadınlar dikiş makinelerinde günde 8-12 saat arkasında yaslanacak yer olmayan oturaklarda oturarak çalışıyorlar. Şeflerin sistemli kontrolü ve aşağılanmalarına maruz kalarak akort üretimi yapıyorlar. Günde iki kez tuvalete gidiyorlar. Devamlı baskı ve denetim nedeniyle migren, kas ağırıları ve adet geçikmesi var. Dikiş tozları nedeniyle kadınların çoğunda nefes alma güçlügü var. Düşük sayısı fazla ve sistemli cinsel tacize maruz kalıyorlar. Hamile kalınca işten çıkarılıyorlar"[3]

Görüldüğü gibi kadınlar yalnızca ücretler konusunda ayrımcılıklara maruz kalmıyorlar. Cinsel tacize ve hamile kaldıklarında işten çıkarılmak gibi cinsiyet temelli ayrımcılıklara maruz kalıyorlar.

Kadının bedenine yönelik tasarruf hakkı sadece baba ve kocaya ait değil, işveren de onun bedenini ve cinselliğini denetleyebiliyor. Patriyarka kapitalist sömürünün, kapitalist sömürü patriyarkanın değirmenine su taşıyor.

Novamed'de kadınların anlattıkları, serbest bölgelerde çalışan tüm kadınların ortak deneyimleri, abartı değil, yalan hiç değil. Küresel pazarlara yönelik üretim yapan serbest bölgelerde çevredeki en ucuz işgücü olan patriyarkal baskıyla edilgenleştirilmiş, sindirilmiş, seslerini çıkaramayacak durumdaki kadınların çalışması bu bölgelerin kuruluş felsefesi ile uygunluk teşkil ediyor. Mümkün olan en yüksek kar, asgari yaşam ve sağlık koşulları...

Serbest bölgelerde sendikalaşma

Serbest bölgeler sendikal hareketin en güçsüz olduğu yerler, buralarda sendikal çalışma yapmak oldukça zor. Bunun yapısal nedenleri olduğu gibi sendikalara ilişkin nedenleri de var.

Uluslararası sermaye açısından serbest bölgelerde işgücü maliyetinin çok düşük tutulması gerekiyor, en ufak bir ücret artışına bile hoş görü göstermeyen işve-

3 www.likedeeler.online.de

renler, ülkelerin yapısal, kültürel özelliklerinden de faydalanarak ücret artırımına sebep olabilecek sendikalaşmayı her türlü zorbalıkla engellenmeye çalışılıyor.

Sendikalar genel olarak erkek işçileri örgütlemek için kurulmuş yapılardır. Kadınların emek piyasalarında görünürlüğünün artmasıyla birlikte sendikalara kadın üye kazandırmak veya kadınları sendikalara çekmek tartışılmaya başlanmış bunun için kadın ve eşitlik büroları kurulmuş, uluslar arası anlaşmalara ayrımcılıkla mücadele maddeleri konulmuştur. Fakat tüm bu çabalara rağmen, geleneksel sendikal yapılar kendini kadınları içine alabilecek biçimde değiştirememiştir. Serbest bölgelerdeki örgütlenme çalışması esnasında da sendikalar içinde ve toplumun kendisinde varolan erkek egemen kültür, çalışanların çoğunluğunu kadınların oluşturması farklı bir sendikal stratejiyi gerekli kılıyor, örgütlenme, eğitim politikalarını erkek işçiler üzerinden şekillendiren geleneksel sendikal yapıların buralarda başarılı olamadığı görülüyor.

Fakat, teknolojik ilerlemeler sermayenin akışkanlığını artırıp, dünyayı patronlar açısından büyük bir köye çevirirken, işçi sınıfına da bu büyük köyün öte ucunda bir işyerinde yaşananları öğrenme ve benzer baskı biçimlerine maruz kalanlarla, karşılaşma, dayanışma imkanı da sunuyor.

Sri Lanka'da Serbest Bölge Çalışanları Sendikası (FTZWU) isimli bir sendika bulunuyor. Bu sendikanın 2003 yılında Katunayake Serbest Bölgesinde 400 işçinin çalıştığı bir fabrikada örgütlenme deneyimi serbest bölgelerdeki sendikal örgütlenme üzerindeki ablukayı anlamak açısından anlamlı.[4]

Sendika fabrikaya giriyor, örgütleniyor ve toplu sözleşme yapma yetkisini alıyor. Fakat işveren bu noktadan sonra sendikal örgütlenme mücadelesini engellemek için her yola başvuruyor.

Anlaşmazlık 2003 Martında başlıyor. İşletme zarar ettiği gerekçesiyle yıllardır ödediği ikramiyeleri kaldırıyor. Çalıştıkları koşulları ve ürettikleri malzeminin miktarını bildikleri için bunan imkansız olduğunu düşünüyorlar. Çünkü fabrika eskisinden daha fazla kar elde etmektedir.

Anlaşma sağlanamayınca işçiler sendikadan yardım istiyorlar. Büyük bir bölümü sendikaya üye oluyor ve işletme düzeyinde örgütleniyorlar. İşveren sendikayı tanımıyor, yüzde 40 çoğunluk sağlanmadığı gerekçesiyle çalışma bakanlığına itiraz ediyor.

İş mahkemesi haziran ayı içinde oylama günü tespit ediyor, bu noktadan sonra işçiler üzerinde yoğun bir baskı yürütülmeye başlanıyor. Bu arada bazı iş-

4 www.labournet.de/internationales/lk/konflikt.html

çiler geri adım atarak üyelikten istifa ediyorlar. Uluslararası gözlemcilerin ifadelerine göre; 400 işçiden 200 sendika üyesi olmasına rağmen yoğun baskı ve tehdit nedeniyle ancak 17' oylamaya katılıyor. Sendika oylamanın bir kez daha yapılmasını talep ediyor. Sendikal dayanışma gündeme getiriliyor ve işverene dünyanın her yanından sendikalardan protesto mektupları yağmaya başlıyor.

Bu durum karşısında işveren iyice sertleşmeye başlıyor. Sendika üyeleri ölümle tehdit edilmeye başlanıyor.

Temmuz ayı içinde fabrika temsilçileri toplantı halindeydek kimliği belirsiz beş adamın saldırısına maruz kalıyorlar. Bir başka sefer sendika toplantısından dönen kadın işçilerin bir grup erkek tarafından yolları kesilerek,"bir daha sendika toplantısına katılırsanız, sizi öldürür bir kenara atarız" diye tehdit ediliyorlar.

İşçiler saldırıya uğradıktan sonra polise ve yetkililere başvuruyorlar ama hiçbir zaman saldırganların kimlikleri tespit edilemiyor. Mektup yoluyla 166 işçinin sendika üyesi olduğunu işverene bildiriyor. Bu sayı bir sendikanın toplu iş sözleşmesine oturmasını için yasal olarak gerekli olan yüzde 40'lık çoğunluk sayısını aşmaktadır.

Uluslararası baskı sonucunda hükümet araya giriyor, polis kontrolünde seçimler yapılıyor ve sendika tanınıyor.

Latin Amerika örneklerinde sendikalar kadın örgütleriyle birlikte hareket ettiklerinde ya da sendika bölgeye girmeden kadın örgütleri buralarda ön çalışma yaptıklarında başarılı sonuçlar elde edildiği görülüyor.

Elsalvador'daki serbest bölgelerde Maquila'larda çalışan kadınların bilinçleme ve örgütlenme süreçlerinde kadın örgütlerinin önemli rol oynamış.[5]

Elsalvadordaki Maquila'larda da dünyanın herhangi bir yerindeki serbest bölgede olduğu gibi kadınlar asgari ücret alıyorlar, çoğunun sözleşmesi yok, haftalık ortalama çalışma süresinin 44 saat olduğu ülkede, onlar 60 saat çalışıyorlar.

Buralarda sendikal çalışama yapmak da imkansızdır. Sendikacılarla konuştuğu tahmin edilen kadınlar hemen tespit edilip, cezalandırılıyordu.

Uzun yıllar bir iç savaşa sahne olan ülkede kadınlar hem sendikal hem de politik mücadele içinde pek yer alamamışlar.

Erkek ağırlıklı olan sendikalar kadınları bünyelerine katabilecek bir politik anlayışa ve örgüt yapısına sahip değildi. Burada farklı yöntemlerle çalışan kadın

---

5 www.oeku-buero.de/veroeff/maqbul1/1red.html

örgütleri devreye girdi.

Salvadorlu Kadınlar Örgütü (ORMUSA), kadınların ev işleri nedeniyle şehrin merkezinde yapılacak toplantılara katılamayacaklarını bildikleri için maquliada çalışan kadınların oturdukları gecekondu semtlerine gitti ve bilinçlendirme çalışmalarına başladı. Örgüt, semtlerde yaptığı çalışmalarda eviçi ekonomisi, yemek pişirirken enerji tasarrufu, eviçlerine su temini, kanalizasyon sorunları gibi bazı temel sorunlar üzerine gitti ve bunlara çözüm üretti. Bunun dışında çalışma yaşamındaki kadına yönelik şiddet taciz ve tecavüz konularını da ele aldı. Sendikayla işbirliği halinde kampanyalar oluşturdu.

Bu çalışmalar kadınları sendikal örgütlenme için hazır hale gelmesine yardım etti.

Örnekler serbest bölgelerde ulusararası sendikal dayanışmanın ve sendikaların kadın örgütleriyle birlikte hareket etmesinin önemli kazanımlara yol açtığını gösteriyor.

Özgün örgütlenme deneyimi: Uluslararası dayanışma ve kadın dayanışması

Novamed'de sendikanın örgütlenme süreci geleneksel örgütlenme süreçlerinden önemli farklılıklar taşıyor. Türkiye'de işçi sendikaları erkek ağırlıklıdır. Kadın üye sayısı azdır, yönetim düzeyinde kadınların temsili ise çok düşüktür. Örgüt yapıları, sendikaya yeni üye kazandırmak için yapılan çalışmalar ve bu sırada uygulanan yöntemler erkeklere göre şekillenmiştir.

Sendikalar kendilerine gelen işçileri sendika binalarında ya da işçilerin gittikleri kahvehanelere giderek örgütlerler.

Amerikalı araştırmacı Kate Bronfenbrenner,[6] Amerikan Sendikal Hareketi ve Sendikal Örgütlenmede Canlanma adlı makalesinde, sendikaların koşulları ve işgücünün değişen yapısını gözönüne alarak yeni örgütlenme modelleri geliştirmek zorunda oldukları gerçeğine vurgu yaptıktan sonra sendikaların örgütlenmenin başlangıcından itibaren tabana yönelik stratejiler uygulaması gerektiğini yazar. Bu stratejiler içinde öncü kadroların sendikal bilinci geliştirmek için evlere teke tek ziyarete gitmesinin işçilerin kaygılarına kulak verilmesi ve korkularının giderilmesi, onların harekete geçirilmesi açısından önemi büyüktür. İşverene karşı kampanyalar örgütlemek de önemli kazanımlar sağlamaktadır.

Novamed grevinde öncü olan kadın arkadaşlar da bu yöntemi izlemişlerdi.

---

6 Sendikal Örgütlenmede Strateji içinde, Petrol-İş Dünya Sendikal Hareketi Dosyası-8, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 2004

Çünkü kadınları temsilcilik binasına getirmek, onlara toplu olarak bir şeyler anlatmak zordu. Sendikaya üye olmaya ikna etmek için tek tek tüm evlere gittiler. Fakat işçilerin kadın olması aşılacak engellerin daha fazla olması anlamına geliyordu, patronun yanı sıra evdeki erkeklerin de ikna edilmesi lazımdı. Başlangıçtan itibaren örgütlenme çalışmalarının içinde yer alan şu anda Mersin Şube yönetimine seçilen Fatma Özüm karşılaştıkları zorlukları şu biçimde sıralıyordu: "Bazı arkadaşlarımızın eşleri, "greve katılma" diyordu. İçlerinden bazıları "katılırsan senden boşanırım" bile demişler. Eşleri tarafından bu şekilde zorlanan arkadaşlarla konuştuk. Önce onlara bilgi verdik, özgüven kazandırmaya çalıştık. Özgüvenleri geldiğinde kadınlar eşlerine anlatmaya başladılar ve ikna edebildiler. Biz de eşleri ikna etmek için ev ziyaretleri yaptık. Yalnızca eşler değildi ikna etmek zorunda olduklarımız, babalar, nişanlılar, sevgililer bile engelleyebiliyordu kadınları. Kadınların sendikaya üye olmaları için herkesten izin alması gerekiyor, koca, baba, ağabey. Evlerde bazen gerginleşti ortam, ama ikna ettik yine de. Bize zaman içinde güvendiler. İnsanlar bizi seviyor artık."

Sadece ev ziyaretleri değil, sendikal örgütlenme içinde yer alan öncü bir kaç kadın, bu çalışmalar sırasında kendilerine özgü farklı yöntemler de geliştirmişler. Novamed işyeri temsilcilerinden Aysel Göncü kendi grubuna ve diğer gruba ait başka bir deneyimi aktarıyor: "Evet, benim grubumdan olanlarla evlerde çay partileri düzenledik. Diğer gruptan olan arkadaşlarımız da günler yaptılar. Yemeğe, sinemaya, türkü evine birlikte çıktık."

İki kadın işçinin anlattıklarından örgütlenme sürecinde kadınlara özgü yöntemler geliştirdiklerini görüyoruz. Bu tarz K. Bronfenbrenner'in taban örgütlenmesi dediği yeni tarzla uygunluk teşkil ediyor. Aynı zamanda kadınları sendikal yapıya katmak isteyen sendikalara da yeni bir açılım getiriyor.

Novamed Grevi, Türkiye'de farklı görüşlere sahip olan feministleri de grevle dayanışma bağlamında yan yana getirdi. Bu kadın örgütleriyle işçi sendikalarının yıllardan sonra ilk karşılaşmasıydı.

Üretimin devam ettiği bir işyerinde bir grevin sürdürülmesi ve başarıya ulaşması çok zordur.

Novamed grevinde 13 ay aradan sonra 30 Ekim 2007 tarihinde Petrol-İş Sendikası ile Novamed işverenleri ilk kez resmi olarak toplu sözleşme masasına oturdular. Toplu sözleşme görüşmeleri devam ediyor muhtemelen bir anlaşma sağlanacak.

Görüşmelerin başlamasından birkaç gün önce 27 Ekim tarihli Referans Ga-

zetesine verdiği demeçte Fresenius Medical Care Türkiye Başkanı "Zararımız maddi değil manevi" diyordu.

Burada söz konusu olan maneviyat değil elbette. Kapitalizm rekabet demektir bir yandan da küçüklerin büyükleri yuttuğu, şirketlerin devamlı büyümeye çalıştığı bir kaos kargaşa ortamı. Çokuluslu şirketler açısından ticari itibarının zedelenmemesi büyük önem taşıyor çünkü işletmenin güvenirliğini yitirdiği anda o alanı doldurabilecek pek çok rakip var...

Novamed grevinde sendikanın örgütlenme aşamasından greve gidilme aşamasına kadar Petrol-İş Sendikasının dünya örgütü Ulusalararası Kimya, Enerji, Maden Genel İşçi Sendikaları Federasyonu ICEM'le koordineli bir biçimde yürüdü. Aynı sektörde çalışan Alman Kimya Enerji Sendikasını (IGBCE) nin de Fresenius Medical Care'nin üst yönetimiyle ilişki kurulması konusunda önemli katkıları oldu. Grev sırasında, sektör bazında dünya örgütü ICEM'in, Avrupa örgütü EMCEF'in yöneticileri dayanışma amacıyla ve gözlemci olarak Antalya'ya geldiler, grevci işçilerle birlikte oldular ve işyerine girdiler, arabuluculuk yapmaya çalıştılar. Grevin birinci yılı etkinlikleri sırasında ICEM Kadın Komitesi üyeleri kadınlar da yine dayanışma amacıyla Antalya'daydı...

Yine birinci yıl etkinlikleri çerçevesinde Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu'nu kampanyasıyla birlikte, grev, sendikal hareketin sınırlarını aşarak gerek ulusal gerekse de uluslararası alanda pek çok sendikanın kadın yapıları ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki kadın grupları harekete geçirildi.

Grev basın emekçilerinin gayreti ile tüm ulusal gazetelerde ve bazı büyük televizyonlarda yer aldı. Grevin görünürlüğünün artması, onun haklı gerekçelerinin gün yüzüne çıkmasına yol açtı.

Novamed deneyimi Türkiye işçi sendikaları açısından özgün önemli bir deneyimdir. Sendikaların artık kendi işyerleri ve kendi sektörleri dışına çıkmaları zorunludur. Özellikle küresel kapitalizm döneminde küresel sendikacılığın olanaklarını küçümsememek lazımdır. Çok uluslu şirketlerin çevresinde oluşan üretim zincirleri, onların karlarına kar katarken işçi sınıfı hareketi açısından da bu zincirin her halkasında çalışan işçilerle birlikte mücadele etme şansını doğuruyor..

Sendikaların kadın işçi örgütlenmesinin dinamiklerini iyi anlamaları lazımdır. Kadın işçiler işçi olmadan önce kadındır ve kadınları bünyelerine katmak için onlara ilişkin talepleri göz önünde bulundurmalı ve bünyeleri içinde kadın yapıları oluşturmalı, kadın örgütçüler yetiştirmelidir. Bunun dışında sendikalar farklı ezilme deneyimleri karşı mücadele veren toplumsal hareketlerle de stratejik işbir-

liği geliştirmelidir.

Teknolojik ilerlemeler sermayenin akışkanlığını artırıp, dünyayı büyük bir köye çevirirken, bazılarına da bu büyük köyün öte ucunda bir işyerinde yaşananları öğrenme ve benzer baskı biçimlerine maruz kalanlarla, karşılaşma, dayanışma imkanıda sunuyor.

Grevin birinci yıl dönümünde dünyanın dört bir yanından sendikaların kadın örgütlerinden mesajlar yağdı Antalya'ya. Dayanışma Platformunun bileşenlerinden KESK Başkan Yardımcısı Sevgi Göyçe'ye çoğunluğu kadın olan İngiltere Sendika Kongresi (TUC) tarafından gönderilen mesajda:

"Kadın işçilere yönelik AB Temel Haklar Şartında belirtilen insan haklarını, Avrupa Konseyinin Sosyal Şartını ve ILO Sözleşmelerini ihlal eden insanlık dışı tüm uygulamaları kınıyoruz. Kadın işçilere yönelik ayrımcılığın ve taciz son bulması işçilerin onurlarına saygı duyulması tüm haklarının iade edilmesini talep ediyoruz"

Taleplerden harekete kadınların küresel kapitalizm koşullarında hem işçi hem de kadın olarak karşı karşıya kaldıkları sömürü biçimlerini ve bu biçimlerin birbirini nasıl desteklediğini görebilmek mümkün.

Görünürlükleri eskiye göre artsa da içinde yaşadığımız toplumlarda kadının yeri temelde evidir. Evde yapılan yemek, temizlik, koca bakımı ve çocuk bakımı gibi işler, kadınların cinsiyeti gereği yapması gereken işler olarak tanımlandığı için ücretsizdir. Kadınların eviçinde gerçekleştirdiği bakıma ve hizmete yönelik ücretsiz, karşılıksız, görünmeyen bu emek, onların dışarıda emek piyasalarındaki durumunu da belirler. Emek piyasalarının düşük ücretli ve vasıfsız(!) işlerde çalışırlar ya da onların vasıfları, vasıftan sayılmadığı için ücretleri düşüktür.

Novamedli kadınlar el becerileri yüksek olduğu için akort çalışma el becerisi ve el çabukluğuna dayandığı için işe alınmışlar, ama ücretleri düşük; el çabukluğu onların cinsiyetlerine özgü bir yetenek olarak olarak görülüyor, vasıf olarak değil.

Kadın oldukları için düşük ücret alıyorlar. Diğer yandan Novamed işyerinde üretimde kadınlar ağırlıklı olarak çalıştığı için oradaki ücretler çok düşük.

Şartlar

Ücretler serbest bölgede bulunan diğer işyerine göre düşük. Zaman içinde çok az zam almışlar ya da almamışlar.

Beceriksizsiniz, aklınız ermiyor türüden psikolojik taciz olayları var… Bir iş-

çinin kafasına kan seti fırlatılmış… Her an bu türden tacizler yaşanıyor.

İzin alarak evleniyorlar.

Kimyasal ürün üretmelerine rağmen maske taktırılmıyor. Birbirleriyle konuşmaları yasak.

Tuvalete gitmek dakika ile ölçülüyor. Önceleri mola verdiklerinde gidiyorlarmış. Sendikadan sonra dakika olayı başlamış. Tuvalete az giden leine 15 euroluk destek ödülü verilmiş.

Sıralı hamilelik var. Aynı üretim hattında çalışan kadınlar aynı anda hamile kalamıyorlar, hamilelik sıraya konulmuş ve iki ayda bir sıra geliyor her çalışana.

Servislerde de konuşamıyorlar. İşveren temsilcileri hemen evlerine gitmelerini öğütlüyor işçilerin.

Nurcihan Kilek Line'nin hızı 5 saniye burada sağlığımız bozuldu. Herkesin boynunda kollarında hastalık ortaya çıktı. Sendikadan sonra makine yavaşlatılsın diyebiliyoruz. Burası uzun yıllar çalışılıp emekli olunacak bir yer değil." Diyor.

Çoğunun sendikadan beklediği yüksek maaş artırımı değil, insani yaşama koşullarına sahip olmak istiyorlar.

Nazlı Kaplan: Kolumda beze oluştu, operasyonla alınması gerekiyor.

Neslihan Mercanoğlu, Şefler bizi küçümsüyor insan yerine koymuyordu. Sandalye fırlatanlar da oldu. 6.5 yıldır çalışıyorum. Sağ bileğimin iç tarafında et ve kemik ayrışması oluşmuş. Üst tarafında da çökme başlamış.

Ülkü Çetin: Kollarım ağrıdığı için bileklik kullanıyordum. Görüntü bozuluyor diye yasakladılar. Kol kaslarında erime varmış. Burada hem hemen herkeste var.

Nursel Aslantaş: 5 Yıldır çalışıyorum. Burada doğum yaptım. Son sıralı doğumlardan biriydi. Benden sonra zaten sendika girdi, sıralı doğumları iptal ettiler.

İki ay süre veriyorlardı. Bana"çalışmalara başlayabilirsin" dediler. Yaptın yaptın yapmadın sıra başkasına geçiyordu. Bu süre yüzünden çok tartışan arkadaşlarımız oldu. Çünkü bazıları tedavi görüyordu buna uymaları imkansızdı.

GENÇ, UCUZ, ESNEK, ÖRGÜTSÜZ: İŞÇİ SINIFININ YENİ ÜYELERİ-ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARI

Ümit AKÇAY*

"En güzel rüyalarımda kulağımın içinden gelen o zırıltı
ve uğultu sesi beni delirtmeye başladı,
vapurda çayımın yanında keyifle içeceğim sigaramı
çok hızlı içmeye başladım,
ne yapsam zamanım doluyor gibi hissediyorum,
yediğim en güzel yemeklerin tadını hissedemeden
gırtlağımdan aşağıya indiriyorum,
en güzel sözlerimi bi çırpıda söylemeye çalışıyorum.
Kısacası beni ben yapan herşeyi yavaş yavaş kaybetmeye başlıyorum"
(bir çağrı merkezi çalışanı, www.gercegecagrimerkezi.org).

Giriş

1970'li yıllardaki krizden sonra, sermayenin kriz ortamında ayakta kalmak için geliştirdiği en önemli stratejilerden biri, sınıfsal ilişkilerin dünya genelinde kendi lehine yeniden düzenlenmesi sürecinin bir parçası olarak, üretim organizasyonunda bir yeniden yapılanmaya gitmektir. Bu çerçevede ulaşım ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimiyle birlikte para sermayenin dünya ölçeğinde oldukça hızlı hareket olanağı bulması, üretken sermayenin uluslararasılaşmasının giderek yoğunlaşması ve üretimin farklı mekanlara dağılması süreci, sermaye birikiminin önündeki zaman ve mekân kısıtlarının aşılmasında büyük mesafe alınmasını sağlamıştır. Farklı düşünce okulları tarafından "sanayi sonrası toplum", "enfor-

* Ümit Akçay, Marmara Üniversitesi, Kalkınma İktisadı Doktora Programı.

masyon toplumu", "örgütsüz kapitalizm", "post-fordizm"[1] ya da "esnek birikim"[2] olarak kavramsallaştırılmaya çalışılan bu süreçte, konumuz açısından kritik olan, sermaye birikim sürecinin günümüzde geldiği düzeye bağlı olarak emek-sermaye ilişkilerinin geçirdiği evrim ve bunun sonucunda da yeni iş formları ile yeni işçi tipleri ve istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasıdır.

Gerçekten de sermaye birikim sürecinin farklı momentlerinin bir bütün olarak uluslararasılaştığı günümüzde, bu sürece paralel olarak elektronik ortamlarda bilgi üretimine katılan, bilgiyi işleyen, yazılı veya sözlü bilgiyi bilgisayar ortamına aktaran yeni bir işçi tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip işçi sınıfı, emek piyasası içinde çoğunlukla üniversite eğitimini tamamlama fırsatı bulmuş, kuramsal ve görgül bilgileri hızla öğrenip uygulayabilen, piyasanın değişen talep yapısına karşı yeni projeleri hızla uygulamaya sokacak düşünme, uygulama esnekliğe sahip, bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelere ayak uydurabilecek işçilerden oluşur (GÇM, 2006a). İşçi sınıfının bu yeni üyeleri genel olarak hizmet sektörünün içersinde yer almakta birlikte sadece bankacılık ve finans alanında değil, başka firmalara hizmet sunan çağrı merkezi şirketlerinde, pazarlamanın rasyonelleştirildiği sigorta şirketlerinde, birçok farklı endüstri kolunda (müşteri servislerinde, lojistik merkezlerinde) ve ticari şirketlerde (pazarlamacılık, elden siparişlerde) istihdam edilmektedir. Ancak önceki cümlede sayılan farklı alanların konumuz açısından en önemli ortak özelliği, tüm bu şirketlerin, ya kendi çağrı merkezlerini kurmuş olmaları ya da bu hizmeti dışarıdan sağlamalarıdır. Bu çerçevede geçtiğimiz son 15 yılda ortaya çıkan çağrı merkezlerinin genel görümüne baktığımızda, bu iş biçiminin yeni olmasına rağmen hızla geliştiği söylenebilir. 2002 verilerine göre Avrupa Birliği üyesi ülkeler dahilinde 1.8 milyon işçi bu sektörde istihdam edilirken, örneğin İngiltere'de sadece çağrı merkezi çalışanları, toplam istihdamın % 2.2'sini oluşturmaktadır (Taylor ve Bain, 2001). Türkiye'de ise sektörün kuruluşu henüz 10 yılı aşmış durumda ve 2005 yılı itibariyle yaklaşık olarak 30 bin kişinin çağrı merkezlerinde istihdam edildiği tahmin ediliyor (Arslan, 2006, s. 2).

Bu çalışmada, yukarıda ortaya konan genel çerçeve içinde işçi sınıfının "genç, ucuz, esnek ve örgütsüz" olan yeni üyelerini içinde barındıran çağrı merkezleri ele alınacaktır. Liberal hegemonyanın etkisiyle, "rahat, temiz ve düzenli bir çalışma ortamı" olarak tanımlanan çağrı merkezlerinde, çalışanların "çok rahat ve huzurlu bir ortamda" çalıştıkları ve "her türlü sorunlarına çözüm bulunduğu" iddia ediliyor (Melen, 2005). Ancak gerek çağrı merkezi tipi çalışma biçimi-

1 Yukarıda sıralanan kavramların ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz: (Kumar, 1999).

2 Esnek birikim kavramının operasyonel hale gelmiş bir kullanımı için bkz: (Harvey, 1999).

nin incelenmesinde, gerekse de (sınırlı da olsa) bu alanda varolan akademik çalışmalara bakıldığında, "modern köle tacirleri" olarak da ifade edilebilecek olan insan kaynakları uzmanlarının iddialarının, bir illüzyondan öteye gitmediği görülüyor.

Çağrı merkezi tipi çalışma ile ilgili yaratılmak istenen bu illüzyonun kırılması amacında olan bu çalışmanın ilk bölümünde, çağrı merkezi tipi çalışma biçiminin ayırt edici özellikleri ile bu çalışma biçimindeki emek süreçlerini anlamlandırmaya yönelik olarak ileri sürülen "elektronik panoptikon" ve "Taylorizm" yaklaşımları incelenecektir. İkinci bölümde, ilk olarak Türkiye'de çağrı merkezi çalışanlarının genel bir profili ortaya konacak, ardından da sırasıyla Türkiye'de çağrı merkezi çalışma tipinin gelişimi kısaca özetlenerek çağrı merkezlerinde uygulanan denetleme yöntemlerine işaret edilecek ve çağrı merkezlerindeki direnç/direniş biçimleri açıklanacaktır. Ardından üçüncü bölümde, Türkiye'de çağrı merkezi çalışanlarının örgütlenmesi sürecindeki bir deneyim olan "Gerçeğe Çağrı Merkezi" (GÇM) inisiyatifinin kuruluşuna ve çağrı merkezi çalışanlarının başlıca sorunları ile öncelikli taleplerine yer verilecektir. Son bölümde ise, Türkiye'deki çağrı merkezi tipi çalışma biçiminin özgünlüklerine işaret edilerek, genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Çağrı Merkezlerindeki Emek Süreçlerini Anlamaya Yönelik Yaklaşımlar:

Çağrı merkezi, bilgisayardan faydalanan işçilerin telefonla ya gelen çağrıları kabul ettiği ya da dışarıya yaptıkları telefonla arama işlemlerinin, Otomatik Çağrı Dağıtımcısı (Automatic Call Distributer) –OÇD- tarafından düzenlendiği ve denetlendiği bir hizmet sunma şekli olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle çağrı merkezi tipi çalışmayı karakterize eden "telefon ve bilgisayar teknolojisinin entegrasyonu"dur (Taylor ve Bain, 1999, s. 101).

Ancak bu tarz çalışmanın ayırt edici özelliği, çalışanların çalışma süreleri boyunca yaptıkları görüşmeleri düzenleyen OÇD sistemine bağlı olarak çalışmalarıdır. Bu sistemin en önemli özelliği ise, işçilerin hangi anda sisteme dahil olduklarını ve sitemin içinde oldukları sırada görüşme yapıp yapmadıklarını tespit ederek, dışarıdan gelen aramaların ya da dışarıya doğru yapılan aramaların, o anda boş olan ilk işçiye yönlendirilebilmesidir. Genellikle ortalama bir çağrı merkezinde, bir işçinin iki görüşme arasında dinlenme süresi yoktur. Dolayısıyla bu sistem sayesinde işçilere, molalar haricinde günde tam olarak 8 saat boyunca hiç aralıksız telefonla konuşma yaptırılabilmektedir.

1.1 Elektronik Panoptikon Yaklaşımı ve Eleştirisi:

Fernie ve Metcalf (1998, s. 2), yeni gelişen bir sektör olan çağrı merkezlerindeki emek süreçlerini değerlendirirken, "elektronik panoptikon" kavramını ilk olarak öne sürmüşlerdir. Bentham'ın ideal bir hapishanenin biçimi olarak 200 yıl önce önerdiği Panoptikon, Foucault (2006) tarafından işyerlerindeki işçilerin denetlenmesinde ve kapitalist kontrol ilişkilerinin açıklanmasında kullanılmak üzere ortaya atıldı. Fernie ve Metcalf ise, Foucault'un önerdiği panoptikon çerçevesinden hareket ederek, çağrı merkezlerinde varolan emek süreçlerinin açıklanabileceğini ileri sürdüler. Yazarların "elektronik panoptikon" ile anlatmak istedikleri, sürekli gözetim altında olan işçilerin, bir süre sonra artık fiili olarak gözetleme yapılamasa dahi, gözetlendiklerini düşünmeleri ve bu sayede kendilerinden istenilenleri dışsal bir zorlama olmadan yerine getirmeleridir. Bir başka deyişle "elektronik panoptikon", iktidar ilişkilerinin içselleştirilmesi ve işveren tarafından belirlenen "davranış kurallarının" işçi tarafından kendiliğinden yerine getirilmesidir. Buradaki kritik unsur, işçilerin, tıpkı panoptikon tipi hapishanedeki mahkûmlar gibi, sürekli olarak gözetlendiklerini bilmeleridir. Bu durumda, "bir görünürlük alanına tabi kılınan ve bunu bilen kişi, iktidarın zorlamalarını kendi hesabına yeniden ele almaktadır; onları kendi üzerinde kendiliğinden etkili kılmaktadır" (Foucault, 2006, s. 299). Yani panoptikon tipi iktidar ilişkilerinde söz konusu olan, izlenenin izlendiğini bildiği ancak izleyeni göremediği bir denetleme biçimidir. Bu bağlamda Fernie ve Metcalf, çağrı merkezlerinde varolan gözetleme-denetim ve kontrol yöntemlerinin, hapishane tipi panoptikonun çağrı merkezlerine uygun versiyonu olan, "elektronik panoptikon" olarak değerlendirilmesi gerektiğini önermiştir.

Yazarlar buradan hareketle, elektronik panoptikon tipi bir denetleme biçiminin olduğu çağrı merkezlerindeki yönetim süreçlerinin gittikçe "mükemmelleşeceğini" ileri sürmektedir. Fernie ve Metcalf (1998, s. 9), bilgisayar tarafından her hareketi otomatik olarak görülebilen, ayrıca müşterilerle yaptıkları görüşmelerin yine bilgisayar tarafından kaydedildiği ve istenildiği anda dinlenebildiğini bilen çalışanların, yönetimin tüm isteklerini ve şartlarını yerine getireceklerini ve böylelikle yönetimin çalışanlar üzerinde "mutlak bir denetim" kuracağını belirtmektedir. Bir başka ifadeyle "elektronik panoptikon, çağrı merkezi yöneticilerine 'bütünsel kontrol' olanağı" sağlamaktadır (Fernie ve Metcalf, 1999, s. 14).

Bain ve Taylor (2000, s. 3), Fernie ve Metcalf'ın öne sürdükleri elektronik gözetleme teknikleri ile yönetimin gücünün mükemmelleştirildiğini ve böylelikle de muhtemel bir işçi direnişinin olanaklarının ortadan kaldırıldığını varsayan "elek-

tronik panoptikon" yaklaşımını, iki temel noktadan eleştirmektedir. Bunlardan ilki, söz konusu yaklaşımın çağrı merkezlerinde yaşanan emek süreçlerini basitleştirerek ele alması nedeniyle yetersiz bir çerçeve sunduğudur. Yazarların eleştiri konusu yaptıkları ikincisi nokta ise, "elektronik panoptikon" yaklaşımının muhtemel veya aktüel bir işçi direnişinin potansiyellerini küçümsemesi, hatta yönetimin gücünün mükemmelleşmesi nedeniyle böyle bir direnişin imkânsız hale geldiğini varsaymasıdır. Lucio ve Stewart (1997, s. 61) ise, Foucault'un ortaya koyduğu çerçeveyi savunanları, sadece yönetimin gücünü olduğundan fazla olarak değerlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda bireyin özerkliğini de varolandan daha az gördüklerine işaret ederek, eleştirmişlerdir.

Sonuç olarak Bain ve Taylor, "elektronik panoptikon" yaklaşımının çağrı merkezlerindeki emek süreçlerini açıklamada yetersiz olduğunu ileri sürerek, bu iddialarını sektörde, özellikle de İngiltere'de, varolan sendikaları ve bu sendikaların örgütledikleri grevleri örnek göstererek kanıtlamışlardır. Buna ek olarak, yazarlar, yaptıkları bir alan çalışmasıyla çağrı merkezlerindeki yönetimin gücünün sınırsız olmadığını, denetim işlemlerini ifade eden "panoptikon"un mükemmel olmadığını, buralarda çalışan işçilerin kolektif olarak hareket ettiklerini ve sendikalaştıklarını tespit ederek, farklı baskı ve denetleme biçimlerine verilebilecek farklı türden tepkilerin olanaklı olduğunu savunmuşlardır (Bain ve Taylor, 2000, s. 16).

1.2. Taylorizm:

Çağrı merkezlerindeki emek süreçlerinin anlamlandırılması ile ilgili ikinci önemli yaklaşım Taylorizm'dir. Taylorizm, ismini Frederick Taylor'un 20. yüzyılın başlarında ABD'de yaptığı ve kapitalist üretim organizasyonunda "bilimsel devrim" yaratan çalışmalardan almaktadır. Aslen bir mühendis olan Taylor'un temel hedefi, üretimde iş bölümünü artırarak, zaman kaybettirici bütün öğeleri ayıklayan, işçi emeğinden alabildiğince fazla yararlanmayı ve iş verimini artırmayı hedefleyen sistemin oluşturulmasını sağlamaktır (Ekonomi Sözlüğü, 2007).

Taylor'a göre işçinin verimliğinin önündeki en önemli engel, işçinin "doğal tembelliği"dir. Ancak bundan daha önemli olan sorun, işçiler tarafından bilinçli olarak yapılan ve söz konusu işin gerçekte ne kadar sürede yapılabileceğini gizlemeye çalışan bir davranış olan "sistematik kaytarma" (systematic soldiering) sürecidir (Taylor, 1911, s. 32-33). Taylor işçilerin bu davranışlarının gerisinde işverenlerle çıkarlarının çeliştiği düşüncesinin yattığını, ancak buna karşın, "bilimsel yönetim ilkelerinin" uygulanması durumunda her iki kesimin de mümkün olan en fazla kazancı elde edebileceğini iddia eder (Taylor, 1977, s. 10).

Taylorizmin üç temel prensibi ise şunlardır:

- Emek sürecinin becerisizleştirilmesi, basitleştirilmesi ve bu şekilde bütün üretim sürecinin ufak parçalara ayrılması,
- Kafa ve kol emeğinin birbirinden ayrıştırılması: Beyin çalışmasının üretimden alınarak planlama düzeyinde merkezileştirilmesi.
- Denetim: İşin her aşamasının yönetimce planlanması ve planın işçiye direktifler halinde iletilmesi (Birleşik Metal-İş, 2002, s. 17).

Yukarıdaki genel tespitlerden de görüldüğü gibi Taylorizm'in temel prensibi işin parçalara ayrılması, standartlaştırılması ve verimliliğin artırılmasıdır. Taylorizm'de kontrol kavramı ise yepyeni bir düzleme taşınmış ve "işçiye işin tam olarak nasıl yapılacağının dikte ettirilmesinin, iyi bir yönetim için mutlak bir zorunluluk olduğu ileri sürülmüştür" (Ansal, 1996, s. 10). Buna göre "en basitinden en karmaşık olanına kadar her parça işin nasıl yapılacağı konusunda yönetim tam bir kontrole sahip olmalıdır" (Ansal, 1996, s. 10).

Ana hatlarıyla özetlenen şekliyle bir üretim organizasyonu biçimi olarak Taylorizm'in çağrı merkezlerindeki emek süreçlerini açıklamada önemli olanaklar içerdiği tezi farklı araştırmacılar tarafından ortaya konmasına rağmen (Lankshear vd., 2001; Fisher, 2004), en net şekilde Bain, Taylor ve arkadaşları (Bain ve Taylor, 1999; Bain, Watson, Mulvey, Taylor, Gall, 2002) tarafından ileri sürülmüştür. Yazarlara göre "çağrı merkezlerindeki emek süreçleri, beyaz yakalıların Taylorizasyonu sürecinde yeni bir gelişmeyi temsil etmektedir" (Bain, Watson vd., 2002, s. 172).

Çağrı merkezlerindeki emek sürecinin işleyiş süreci değerlendirildiğinde, Taylorizm kavramının ifade ettiği emek denetim biçiminin, çağrı merkezlerinde de geçerli olduğu sonucu daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Buna göre tipik bir çağrı merkezi çalışanı işyerine ulaştığında sisteme girer (log-in), sistem tarafından tanımlanarak kullanılmaya başlanır ve saat başına ortalama 30 çağrı alır. Ancak burada kritik olan, işçilerin çalışma ritimlerinin-hızlarının, kiminle görüştüklerinin, görüşme esnasındaki kullanacakları kelimelerin ve mola sürelerinin kendileri tarafından değil, OÇD sistemi tarafından kontrol edilmesidir. Bu anlamıyla "çağrı merkezleri, önceden yönetim tarafından tanımlandığı şekliyle işin mümkün olduğunca küçük parçalara ayrılması çabalarının ulaştığı son noktayı ifade etmektedir" (Wickham ve Collins, 2004, s. 3).

Teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklarla oluşturulan OÇD sistemi, çağrı merkezlerindeki Taylorizasyon sürecinin oluşturulmasında kilit rolü olan bir sis-

temdir. Buna göre sistem, müşterilerden çağrı geldiğinde ya da şirketten dışarıya yapılan aramalarda boş olan ilk çalışanı görevlendirir. Ancak burada kritik olan, çalışanın aldığı iki çağrı arasında bir dinlenme süresinin olmamasıdır.[3] Dolayısıyla OÇD teknolojisi ile işçinin 8 saatlik normal bir işgünü içersindeki tüm zaman boyunca telefonla konuşması mümkün hale getirilmiştir. Kurulan sistemin bir diğer özelliği, yapılan görüşmelerin içeriğinin de standartlaştırılmasıdır; yani işçi, çağrı aldığında ya da dışarıyı aradığında ekranındaki gerekli yerlere standartlaştırılmış bilgileri girer.

Çağrı merkezinde yapılan işin küçük parçalara ayrılması, her bir işlemin standartlaştırılması ve denetlenmesi süreci, yönetime birçok avantaj sağlamaktadır. Öncelikle basitleştirilmiş işlemler sayesinde yönetim, hem nitelikli eleman çalıştırma yükümlülüğünden, hem de şirket içi yapılan eğitimlerin getirdiği külfetlerden kurtulmuş olur. Buna ek olarak, çağrı merkezlerindeki çalışma şartlarının ağırlığı nedeniyle oluşan yüksek işçi sirkülasyonu olgusu, emek sürecinin Taylorizasyonu sayesinde yönetim tarafından katlanılabilir, hatta ücretlerin düşürülmesi noktasında tercih edilebilir bir duruma gelmiştir. Son olarak çağrı merkezlerindeki emek süreçlerinin Taylorizasyonuyla birlikte, yönetimin hem işçiler hem de müşterileri karşısındaki hareket kabiliyeti artmış ve istihdamı kendi iş yoğunluğuna göre belirleme anlamına da gelen esnekleşme uygulamalarını mümkün kılmıştır (Wickham ve Collins, 2004, s. 3).

2. Türkiye'de Çağrı Merkezi Tipi Çalışma

2.1. Türkiye'de Çağrı Merkezi Çalışanlarının Genel Profili (anket sonuçları)

Gerçeğe Çağrı Merkezi'nin internet sitesi olan www.gercegecagrimerkezi.org'da yer alan ve 91 kişi tarafından yapılan anketlerden 6 Mayıs 2007 itibariyle elde ettiğimiz sonuçların bazıları şöyle:

- Çalışanların büyük bir kısmını (yüzde 64'ü) kadınlar oluşturuyor. Öğrenim durumları ise oldukça yüksek: %85'i üniversite mezunu, %9'u ise yüksek lisans mezunu.
- Çağrı merkezlerindeki işçi sirkülâsyonunun çok yüksek olduğu bilinen bir olgu. Anket sonuçları da bu bilgiyi doğruluyor. Çalışanların %35'i 1 yıldan az, %45'i 1 ile 3 yıl arasında sektörde çalışmış veya halen çalışıyor.

3 Çalışanların telefonla görüşme yapma yoğunluğu, farklı değişkenlere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Örneğin gece vardiyalarında, toplam gelen çağrı sayısı az olduğu için iki çağrı arasında kendiliğinden bir dinlenme süresi oluşmaktadır. Ancak sistemin mantığına bakıldığında, işçinin 8 saatini mutlak olarak kullanmak üzere tasarlandığı görülmektedir.

Sektörde 5 yıldan fazla bir süredir çalışanların oranı ise sadece %4 düzeyinde.

- Çalışanların günlük çalışma sürelerine baktığımızda da ilginç bir tablo ile karşılaşıyoruz. Buna göre işçilerin %48'i günde 8 saat ve üzeri çalışırken, %45'i 9 saat ve üzeri sürelerde çalışmak zorunda kalıyor.
- Çalışma koşulları bu denli ağır olan çağrı merkezi çalışanlarının ücretleri, hiç de tatmin edici düzeyde değil. Çalışanların %47'sinin ücreti 500 ile 700 YTL arasında, %27'sinin ise 700 ile 900 YTL arasında değişiyor. Yani sektöre genel olarak baktığımızda çalışanların dörtte üçüne yakını aylık 900 YTL'den daha düşük ücret alıyor.
- Bir başka ilginç gösterge çağrı merkezi çalışanlarının %81'i iş yerinde baskı gördüğünü ya da haklarının ihlal edildiğini düşünmesi. Yine çalışma koşulları ile ilgili olan bir diğer veri de çalışanların %85'inin işlerini bir tanıdıklarına tavsiye etmek istememeleri. Çağrı merkezi çalışanlarının hemen hemen tamamı (%98'i) ise, çalışma koşullarının iyileştirilmesini talep etmektedir.
- Çağrı merkezlerinde çalışanların sektörel dağılımına baktığımızda; %51'in bankacılık, %33'ünün telekomünikasyon, %3'ünün sigorta ve %13'ünün diğer sektörlerde çalıştığını görüyoruz.
- Çağrı merkezlerindeki çalışanların, şu andaki işlerinden kaynaklanan sağlık problemlerine baktığımızda ise, %38'lik bir oranla ilk sırada depresyon, %24 oranında ses telleri ile ilgili sorunlar ve %10'lar düzeyine de boyun düzleşmesi ve bel fıtığı sorunlarının yaşandığı görülüyor (GÇM, 2007).

Sonuç olarak internet sitesinde yapılan anketlere dayanarak sektörde çalışanların genel profiline baktığımızda; kadın, eğitimli, genel olarak günde 8 saatten fazla çalışan, düşük ücret alan, toplam iş süreci 3 yılı geçmeyen, işyerinde baskı gören, depresyonun artık genel bir durum haline geldiği bir çalışan tipolojisinin görüldüğü ve çalışanların tümünün daha iyi çalışma koşullarını talep ettikleri söylenebilir. Bunun dışında çalışanların sektörel dağılımına baktığımıza, bankacılık ve telekomünikasyon alanlarının dominant olduğu görülmektedir.

2.2. Türkiye'de Çağrı Merkezi Tipi Çalışma Biçiminin Gelişimi:[4]

Türkiye'de çağrı merkezlerinin 10 yıllı aşan biraz aşan bir geçmişi olduğu

4 Çalışmanın, Türkiye'de Çağrı Merkezi Tipi Çalışma Biçiminin Gelişimi, Çağrı Merkezlerinde

söylenebilir. Ancak bu kısa sürede, emek süreçlerine dair önemli değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Yaşanan bu değişimlerin temelinde ise, teknolojik yenilikler yatmaktadır. Çağrı merkezlerinde yaşanan değişimleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

a) Çoklu Yapının Olduğu Dönem:

- Inbound: (Katı) Metne tam bağlılığın istendiği ve konuşma sürelerinin çok sıkı bir şekilde denetlendiği bir yapıda gelen çağrılara hizmet verilir. En tipik örneği 118 hizmeti ve kredi kartı işlemleridir.
- Outbound: (Esnek) Genellikle metne tam bağlılığın olmadığı ve daha esnek konuşma süresi hedeflerinin olduğu bir yapıda dış arama yaparak satış yapma amacıyla verilen hizmettir. Sigorta, tatil veya kredi kartı sa tış hizmetleri, bu çalışma tipinin örnekleri arasındadır.
- Inbound satış: Bu çalışma biçiminde ise gelen çağrıya satış yapılır. Hem inbound tipinin hem de outbound tipinin özelliklerini bir arada taşır (hizmet + satış)

b) Çoklu Yapının Tektipleştirilmesi:

Bir önceki dönemde çağrı merkezlerinde verilen hizmetin niteliğine göre değişen iş süreçleri, OÇD sisteminin tüm iş süreçlerine uygulanması sonucunda tektipleştirilmiştir. Örneğin bir önceki dönemde outbound tipi çalışma biçiminde metin bağımlı olmayan, esnek süre hedefli ve daha çok kişisel yeteneğe dayalı olarak tasarlanan çalışma süreci, Taylorist "bilimsel yönetim teknikleri" uygulanarak gittikçe basitleştirilmiş, standartlaştırılmış ve outbound hizmetindeki bireysel başarıya dayalı olan yapı, yerini ortalama başarı hedefine bırakmıştır.

Dolayısıyla bir önceki dönemde temel olarak iki farklı nitelikte tanımlanabilecek olan çağrı merkezi çalışma biçiminin OÇD teknolojisinin tüm alanlarda uygulanmasının ardından tektipleştirildiği, sistemin çalışanların bireysel yeteneklerinden çok ortalamalara dayandığı, metin bağımlılığı yüksek ve süre hedefinin çok sıkı denetlendiği bir biçime büründüğü görülmüştür. Bu yeni sistemde, bir önceki sistemde işçiye verildiği söylenen "görece inisiyatif" kaldırılmış, görüşme sıklığı, süresi, içeriği ve molaların ne zaman kullanılacağı gibi temel noktaların düzenlenmesi otomatikleştirilmiştir.

Uygulanan Denetleme Yöntemleri ve Çağrı Merkezlerindeki Direnç/Direniş Biçimleri bölümleri, çağrı merkezlerindeki emek süreçlerinin anlaşılması amacıyla, çalışanlarla 2007 yılının Nisan ayı içinde farklı zamanlarda yapılan mülakatlar sonucunda oluşturulmuştur.

2.3. Çağrı Merkezlerinde Uygulanan Denetleme Yöntemleri:

a) İş günü dahilindeki zaman süresince yapılan gözetim ve denetim işlemleri:

- Konuşmanın içeriğinin (metninin) denetlenmesi (Konuşmaların kayıt altına alınması ve rasgele dinleme)
- Konuşma sürelerinin denetlenmesi. Görüşme tiplerinin süreleri, önceden belirlenen standartlara göre tespit edilmiş durumda. Bu "normal" konuşma süresinin altında ve üstünde olan konuşmaların dinlenmesi sonucunda hatalı görüşmelerin tespitine çalışılmaktadır. (Örneğin sıradan bir kredi kartı şifre işlemi ortalama 1,5-2 dakika sürer. Yetkililer tarafından görüşme sürelerinin incelenmesi sırasında bu süreden az (1 dakika) ya da fazla (3-4 dakika) süren bir görüşme tespit edilirse, bunlar öncelikle dinlenir).
- Niceliksel denetim. Günlük çağrı hedefi, sayısal olarak önceden tespit edilmiş durumda. İşçinin bu hedeflere ulaşıp ulaşmadığı denetleniyor.
- Günlük çalışma saati denetimi (Log in/log out denetimi)

b) Mola (aux) zamanındaki gözetim ve denetim işlemleri:

- Tuvalet molası,
- Dış arama (özel görüşme) süresi,
- Kişisel ihtiyaç (sigara/kahve) molası,

Yukarıda sıralanan her üç mola tipini kullanmak için, bilgisayar ekranında bulunan gerekli butonları tuşlamak gerekiyor. Dolayısıyla işçinin mola süresinin başlangıcı ve bitimi ya da hangi tip mola kullandığı bilgisayar marifetiyle denetleniyor.

- İlk üç mola tipinin dışında, normal olarak aslında iş sürecinin bir parçası olan bir işlem olan ACW (After Call Work) işlemi süresi de, işçinin mola zamanından sayılıyor.

2.4. Çağrı Merkezlerindeki Direnç/Direniş Biçimleri:

a) Bireysel Direnç Biçimleri:

Bireysel direnç biçimleri, herhangi bir örgütlülük içermeyen ancak işçilerin çağrı merkezi işinde çalışmasının getirdiği yüklerden (çalışma koşullarının ağırlığı, imkânsız çağrı hedeflerinin belirlenmesi gibi) ve sürekli gözetlenme/denetlenme sürecinden kaynaklanan sorunlar ile kendi kendilerine başa çıkmak için geliş-

tirdikleri ayakta kalma stratejileridir. Bu stratejiler, bireysel olduklarından direniş olarak değil, direnç olarak tanımlanmıştır. Ancak bu çabaların bireysel olmalarına rağmen dikkat çekici olan yanları, bu tip direnç biçimlerinin hem yatay olarak (aynı dönemde çağrı merkezinde çalışanlar arasında) hem de dikey olarak (kuşaklar arası ya da önce çalışanın sonra çalışana aktardığı) aktarılmasıdır. Bireysel direnç biçimlerinden çağrı merkezlerinde en çok rastlanılanları şunlardır:

- İşyeri kurallarına uyumsuzluk:
  1. İşe geç kalma,
  2. Mola sürelerinin sınırlarını aşma,
  3. Kendi bedenine zarar vererek çalışamaz hale gelme (sürekli bağırarak ses tellerine zarar verme ve sesini kısma ya da tebeşir yutma).
  4. İsteksiz konuşma. (literatürde "duygusal emek" -emotional labour- olarak geçen ve çalışanın müşteriyle konuştuğunda "sevecen, anlayışlı ve güler yüzlü bir ses tonu" ile konuşma zorunluluğunu ifade eden bu davranış şekli, hizmet sektörünün birçok alanında görüldüğü gibi, çağrı merkezlerinde de üzerinde titizlikle durulan bir kuraldır. Ancak özellikle satış bölümünde çalışan işçilerin, genellikle bu kuralı yerine getirmeyerek bireysel bir direnç gösterdikleri söylenebilir).
- İş yavaşlatma (olması gerekenden daha az çağrı alma).
- İşten çıkma: İş akdinin feshini sağlayacak koşulları hazırlama (işçi işe gidiyor ancak iş yapmıyor ya da yönetimle bilerek ihtilafa düşüyor). İşten çıkma sürecinde kullanılan en sık gerekçe ise erkeklerde askerlik, kadınlarda ise evlenme olarak görülüyor.

b) Kolektif direnişler:

Kolektif direniş olarak tanımladığımız stratejide, işçiler önceden belirledikleri belli bir hedef için birlikte hareket etme kararı almış ve bilinçli olarak organize davranışlarda bulunmuşlardır. Ancak bu direnişler, uzun vadeli ve örgütlü bir hak arama mücadelesi olarak değil, genellikle güncel bir sorunun yaşandığı anda, bir seferlik, kendiliğinden ve spontane biçimde geliştirilen tepkiler olarak yaşanmıştır. Kolektif direnişlere verilebilecek en güzel örnek ise, işyerinde çalışma süresi dahilinde çağrı almama eylemidir. Bu direniş biçimi son beş yılda farklı işyerlerinde üç defa yapılmış ve tümünde çalışanların taleplerinin yerine getirilmesiyle sonuçlanmıştır.

- Bilgimiz dahilinde olan kolektif eylemlerin ilki 2002 yılında Garanti Bankası'nın çağrı merkezinde fazla mesai ücretlerinin kaldırılması üzerine gerçekleştirilmiş ve yapılan eylem üzerine çalışanlar fazla mesai ücretlerinin kaldırılmasını engelleyebilmiştir.
- İkinci eylem 2004 yılında Aksigorta'nın çağrı merkezinde mola sürelerinin kısaltılması üzerine gerçekleştirilmiş ve yine başarıyla sonuçlanmıştır.
- Üçüncü direniş ise, 1 Kasım 2006 tarihinde Yapı Kredi ile Koç Bank'ın birleşmesi sürecinde Yapı Kredi'nin çağrı merkezinde gerçekleştirilmiştir.

3. Türkiye'de Çağrı Merkezi Çalışanlarının Karşılaştıkları Sorunlar ve Örgütlenme Deneyimleri:

3.1. Çağrı Merkezi Çalışanlarının Başlıca Sorunları:

Çağrı merkezi tipi çalışma, genel olarak liberal ideolojinin gösterdiği şekliyle "eğlenceli, gençlere uygun, prestij sahibi" bir iş olmanın aksine, çalışma koşullarının çok ağır olduğu ancak buna karşın ücretlerin düşük olduğu bir çalışma şeklidir. Buna ek olarak çağrı merkezi tipi çalışmanın, çalışanların sağlıkları üzerinde yarattığı tahribat, çoğu zaman çalışanlar açısından yaşamsal sorunlar yaratabilmektedir. Çağrı merkezi çalışanları ile yapılan görüşmeler sonucunda derlenen iş koşullarının neden olduğu bazı sağlık sorunları şöyle özetlenebilir:

- "Çağrı merkezi çalışanlarının en sık karşılaştıkları yaşadığı sorun sürekli ve bağırarak konuşmaya bağlı ses kısıklığı. Bu bir süre sonra ses tellerinde nodül oluşumuna yol açabiliyor. Nodül, kansere kadar ilerleyebilen ciddi bir hastalık. Ancak nodül oluşumuna kadar, basit bir grip geçirirken bile 1 hafta süren ses kısıklığı ve boğaz ağrısı görülebiliyor.
- Sürekli log-in olarak ve kulaklıkla sabit bir şekilde oturmaktan kaynaklı, çağrı merkezlerinde çok sık rastlanan bir hastalık türü bel ve boyun fıtığı. Kol uyuşması, baş dönmesi ile başlayan boyun fıtığı ilerleyen aşamalarında çok ağrılı bir süreç ile kişinin tüm hayatını mahvedebilecek ciddi bir hastalıktır. Oturma pozisyonu, sürekli kulaklıkla bilgisayara bağlı olma neticesinde otururken de rahat hareket edebilmeyi engeller. Genellikle dinlenme aralıklarını da kişi kendisi belirleyemediği için bel ve boyun sinirlerine yapılan aşırı yüklenme fıtık oluşumuna yol açar. Ayrıca günün büyük bölümünde problemli müşteriler, gergin konuşmalar ancak yetersiz dinlenme süreleri sinir uçlarına yapılan baskıyı yine arttırır.
- Diğer bir konu da, başka bir sektördeki bir çalışanın yaşayacağı bir

sağlık sorunu, işini direk etkilemeyebilir. Ancak log-in olarak çalışıyorsanız bir bağırsak problemini ya da adet sancısını yönetmeninizle tartışmak zorundasınız. Başka bir ofiste kimin ne zaman tuvalete gittiği önemli değilken, çağrı merkezinde bunun için izin almak, üstünü ikna etmek zorundasın.

- Psikolojik sağlık sorunları da oldukça yaygın. Çalışılan platformda, işin doğasından kaynaklı sürekli gerilim içinde olmak ve sürekli izlenmek depresif bozukluklara yol açıyor"(İşçi Görüşmesi, 29.04.2007).

Çağrı merkezi çalışanları yukarıda sıralanan sağlık sorunlarının yanında, hukuksal alanda da birçok sorunla karşılaşmaktadır. Yine çağrı merkezi çalışanları ile yapılan mülakatlardan derlenen hukuksal sorunların bazıları şunlardır:

- "Çağrı merkezi çalışanlarının en önemli sorunları, yaptıkları işin hukuksal olarak tanınmaması. Çağrı merkezi tipi çalışma biçimin kendine has birçok özelliği-sorunu bulunmasına rağmen, çağrı merkezi çalışanları, genellikle hizmet verdikleri kurumların bünyesinde çalışıyor olarak gösteriliyorlar. Örneğin bir bankaya hizmet veren bir çağrı merkezi çalışanı bir banka çalışanı olarak, ya da turizm şirketine hizmet veren bir çalışan, bu şirkette çalışıyor olarak görülüyor. Bunun yarattığı en önemli sorun ise, çalışanların kendi yaşadıkları problemlerle ilgili olarak bir muhatap bulamamaları.
- Bunun dışında yaşanan en genel sorun çağrı merkezlerinde uzun süre çalıştıktan sonra sağlık veya psikolojik bozukluklar nedeniyle işten ayrılmak isteyen çalışanlara tazminatlarının verilmemesi. Bu nedenlerle istifa edip de tazminat alabilen çok az kişi var.
- Yaşanan bir diğer problem ise fazla mesailer ile ilgili yaşanıyor. Çağrı merkezlerinde çok sık mesaiye kalınıyor, mesai ücreti ödeniyor, ancak fazla mesaiye kalmak isteğe bağlı değil. Örneğin yoğun dönemlerde hiç bir akşam işten kaçta çıkacağımızı bilmeden çalışıyoruz.
- Yoğun günlerde yönetimin aldığı ilk tedbir, molaların ve öğle yemeklerinin iptal edilmesi. Öğle yemeğinin iptali için yine mesai girişi yapılıyor. Ancak oradan alınacak yarım saatlik mesai ücreti ile tüm gün tek dinlendiğin sürenin elinden alınmasının telafisi olamaz. Özellikle bu konuda hukuki bir çözümün olması gerekiyor. Bunun yanında yemekler her zaman tamamen iptal edilmiyor, 45 dakikalık yemek süresi 30 veya 20 dakikaya indiriliyor. Bu şekilde olduğunda genellikle bu süreler için me-

sai ödenmiyor ve boğazımıza dizilen lokmalarla nefes almadan log-in oluyoruz.

- Sağlık raporu da ayrı bir problem. Özellikle kırık gibi tedavisi uzun süreli olan rahatsızlıklarda raporlu olmamıza rağmen, işe gelmemiz talep ediliyor veya gelemediğimiz süreyi sonraki haftalarda hafta sonları çalışarak kapatmamız isteniyor. 'Elin kırıksa konuşursun, sesin kısıksa yazarsın illa sana bir iş buluruz, raporlu da olsan gelmek zorundasın deniliyor'.
- Yaşanan bir diğer sorun da, çalışanlar üzerinde psikolojik baskı uygulanması ve aşağılanmaları. Örneğin iş tanımı değiştirilip satış yapılmaya başlandı. Bunu beceremeyenler bir süre sonra ayarlanan ücret politikaları ile işten ayrılmak zorunda kaldılar. Ancak yine kimse tazminat alamadı. Satış yapamayanlara 'bu işyerinde varlığınızı sorgulamanız gerekir' türü uyarılar yapıldı; akşamları, mesai ücreti vermeden satış için zorunlu mesailerle yıldırma politikası izlendi" (İşçi Görüşmesi, 29.04.2007).

3.2. GÇM İnisiyatifinin Kuruluşu:

Gerçeğe Çağrı Merkezi'nin kuruluşu, farklı çağrı merkezlerinde birbirlerinden bağımsız olarak oluşan bireysel direnç odaklarının bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Yukarıda aktardığımız haliyle bireysel direnç biçimleri, çağrı merkezlerinin kuruluşundan beri mevcuttur. Ancak yine yukarıda belirtildiği gibi, bireysel direnç stratejileri her ne kadar "bireysel" olarak tanımlansa da, çağrı merkezi çalışanları arasında yatay ve dikey olarak aktarılmakta ve paylaşılmaktadır. GÇM'nin kuruluşu da esasında bu bireysel direnç odaklarının, yalnız olmadıklarını fark etmeleri ve bir araya gelmeleri sayesinde gerçekleştirilmiştir. Örneğin sürekli işe geç gelen, kasıtlı olarak mola sürelerini aşan ya da "isteksiz konuşma" davranışlarını gösteren işçiler, bu bireysel direnç stratejilerini kullandıkları sırada kendileri gibi davranan diğer işçilerin olduğunu fark etmiş ve bunun sonucunda birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bir araya gelen işçiler, eski çağrı merkezi çalışanlarının da katkılarıyla, bir internet sitesi kurup, bu kanal aracılığıyla çağrı merkezi çalışanlarının sorunlarının tartışıldığı ve ileriki süreçte daha bütünlüklü hak arama mücadelelerinin yürütüleceği platformları yaratmayı hedeflemişlerdir. GÇM inisiyatifindeki çalışanlar, bir internet sitesini kurmalarının nedenini şöyle açıklıyorlar:

"Bu siteyi açmamızın sebebi her şeyden önce çalıştığımız sektörde yaşadığımız türlü sorunları birbirimizle paylaşmaktı. Bu siteyi farklı çağrı merkezlerinde çalışanların ortak dertlerini birbirleriyle paylaşmasını sağlamak, bu bağlamda sorunlarımızı ve de yukarda sıraladığımız taleplerimizi kendimiz ve de aynı durumda olan başkaları için görünür kılmak amacıyla açtık. Bu site çağrı merkezlerinde yaşananları gerek birbirimize, gerekse de kamuoyuna anlatmak amacıyla kuruldu. Aynı zamanda hepimize dayatılan kapitalist söylemi, özellikle de kariyer retoriğini deşifre etmek gibi bir derdimiz var. Kısacası bu siteyi çağrı merkezi çalışanları için bir paylaşım ve karşılıklı etkileşim alanı olarak görmek gerekiyor" (GÇM, 2006b).

GÇM üyeleri, varolan internet sitelerinde kendilerini ise şöyle tanımlıyorlar:

"Biz çeşitli çağrı merkezlerinde çalışan, sürekli olarak sömürüye, patron ve şef baskısına maruz kalan, performans değerlendirmeleri sonucunda kendimizi yarış atı gibi hisseden insanlarız.

Yaptığımız işin bir iş gibi görülmemesinden, yoğun bir tempoda çalışmamıza rağmen yine de doğru düzgün bir hayat yaşayamamamızdan dolayı sıkıntı duyan emekçileriz.

Evet biz emekçileriz! "Emekçi"nin elinde İngiliz anahtarıyla devasa makineleri kontrol eden mavi tulumlulardan ibaret olmadığını bilen, hizmet sektörü emekçileri olarak diğer emekçilerle ortak çıkarları olduğunu fark etmiş olan bir topluluğuz.

Bizler temiz büro işinin de ne kadar "pis" olabileceğini görmüş olan kişileriz. Rekabetin bizi ne kadar yalnızlaştırdığını, kariyer söyleminin hayatlarımızı daha yaşanabilir kılmak şöyle bir dursun daha da kararttığını gören insanlarız" (GÇM, 2006b).

3.3. Çağrı Merkezi Çalışanlarının Öncelikli Talepleri:

GÇM inisiyatifine göre çağrı merkezi çalışanlarının öncelikli talepleri ise şunlardır:

- "Çalışanların örgütlenme özgürlüğü , sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı olmalı,
- İnsanca yaşanabilecek bir ücret olmalı,
- Çalışma saatleri, mesleki deformasyonun yıpratıcı etkileri de göz önüne alınarak yeniden belirlenmeli. Haftada 5 gün, günde 5 saati aşmamalı,
- Çağrı merkezi çalışanlarının öğlen tatilleri iş yoğunluğu bahanesiyle çalınmamalı.

- Çağrı merkezi çalışanları çalınmış öğlen tatillerinde catering firmalarının en ucuz menülerini yememeli. Çalışanlara sağlıklı bir yemek ve o yemeği insanca yiyebilecek bir zaman verilmeli" (GÇM, 2006b).

4. Genel Değerlendirme ve Sonuçlar:

Çağrı merkezlerindeki emek süreçlerini anlamlandırmaya yönelik olarak ileri sürülen görüşlerin ortaya konduğu çalışmanın ilk bölümünde, literatürün genel hatlarıyla "elektronik panoptikon" ve "Taylorizm" yaklaşımı olarak ikiye bölündüğüne işaret edilmişti. Ancak, özellikle Türkiye'de çağrı merkezi tipi çalışma biçiminin incelenmesi sonucunda, böyle bir ayrımın, yaşanan gerçekliğin anlaşılması açısından kapsayıcı bir çerçeve sunmadığı görülmüştür.

Öncelikle, çağrı merkezlerinde varolan kontrol-denetleme biçimlerinin Foucault'un ifade ettiği panoptikon yaklaşımının özelliklerini taşıdığı açıktır. Ancak bu noktada sorunlu olan, söz konusu kontrol-denetleme biçiminin "elektronik panoptikon" yaklaşımında tanımlandığı şekliyle direnişin imkânsızlığı varsayımını içermesidir. Thompson'a (2003, s. 145) göre, çağrı merkezlerindeki emek süreçlerinin değerlendirilmesi bağlamında Foucault yönelimli yaklaşımların en büyük problemi, ileri sürdükleri iddiaların gücü ile kanıtlarının zayıflığı arasında varolan derin uçurumdur. Zira Callaghan ve Thompson'un (2001, s. 34) da ifade ettiği gibi, çağrı merkezlerinde gözetleme ve denetimin yüksek düzeyde varolduğu ve bürokratik kontrol biçimleriyle birlikte uygulandığı gerçeğine rağmen, buralarda direniş hala mümkündür ve görülmektedir. Dolayısıyla "elektronik panoptikon" kavramını, çağrı merkezlerinde varolan kontrol-denetleme biçimini açıklamada yardımcı olan betimleyici bir metafor olarak değerlendirmek, yaşanan gerçekliğin bilgisine ulaşma açısından daha isabetli bir bakış açısını sunmaktadır.

Diğer yandan, çağrı merkezlerindeki emek süreçlerinin açıklanmasında Taylorizm olarak ifade edilen işin basitleştirilmesi, standartlaştırılması ve niteliksizleştirilmesi eğilimlerinin, buralardaki emek sürecinin genelini karakterize ettiğini ifade etmek gerekir. Gerçekten de Harvey'in (1999, s. 109) işaret ettiği gibi bilimsel yönetim (Taylorizm); kafa emeğinin, kol emeğinden ya da düşüncenin, ifa etmeden sistematik olarak ayrıştırılmasını gerektirir ve ifa etme sürecini de parçalayıp, basitleştirerek "eğitilmiş gorillerin" bile yapabileceği hale getirir.

Sonuç olarak kanımızca Türkiye'deki çağrı merkezlerinde varolan emek süreçlerini anlamaya çalışırken "elektronik panoptikon" ve Taylorizm kavramlarının bir arada ele alınması gerekmektedir. Tekrarlamak gerekirse, burada panoptikon kavramı çağrı merkezlerindeki denetleme ve kontrol ilişkilerinin açıklanmasında

betimleyici bir metafor olarak; Taylorizm ise, çağrı merkezi tipi çalışmanın **dominant formu** olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye'de çağrı merkezi tipi çalışmanın gelişiminin değerlendirildiği ikinci bölüm ise, alanın bilgisini üretme anlamında çalışmanın özgün olan yanını oluşturmaktadır. Buna göre Türkiye'de çağrı merkezi tipi çalışmanın, literatürde outbound/inbound aramalar arasında varolduğu söylenen nitelik ve nicelik ayrımının (Taylor, Hyman, Mulvey ve Bain, 2002) aksine, Taylorist prensipler kullanılarak **tektipleştirildiği** söylenebilir.[5]

Çalışmanın bulgularından bir diğeri de çağrı merkezlerinde uygulanan kontrol denetleme biçimlerinin Foucault'un panoptikonunu andırır biçimde olmasıdır. Buna göre öncelikle çalışanlarının işgünü dahilindeki zaman süresince yaptıkları görüşmelerin **içeriği** kaydedilmekte ve denetlenmektedir. İkinci olarak **konuşma süreleri**, önceden tespit edilen "normal" konuşma sürelerine göre denetlenmekte, üçüncü olarak günlük görüşme hedeflerinin **niceliksel denetimi** yapılmakta ve son olarak da sisteme giriş ve çıkış saatlerinin tespit edilmesi yoluyla **çalışma saatlerinin denetlenmesi** gerçekleştirilmektedir.

Ancak çağrı merkezlerinde yukarıda ifade edilen şekliyle panoptikonu andıran bir yapının var olmasına rağmen, çalışanların farklı **direnç ve direniş stratejilerini** geliştirdikleri, bu çalışmanın bir diğer önemli sonucunu oluşturmaktadır. Buna göre iş kurallarına uyumsuzluk, iş yavaşlatma ve işten ayrılma, en çok rastlanan bireysel direnç biçimi olarak görülmektedir. Özellikle işten ayrılma stratejisi, çağrı merkezi şirketi yöneticileri tarafından "çağrı merkezlerinin en büyük sorunu" olarak tanımlanmaktadır (Dünya gazetesi, 2005). Diğer yandan çağrı merkezi çalışanları tarafından geliştirilen tek kolektif direniş biçiminin ise, "çağrı almama" eylemi olduğu görülmüştür. Ancak gerek bireysel direnç biçimlerinin, gerekse kolektif direniş stratejilerinin, çalışanların genelini gözeten ve uzun soluklu bir hak arama mücadelesine ve bunun bir aracı olabilecek sendika ya da dernek türü örgütlenmelere evrilemediği görülmektedir. Bu durum ise, çağrı merkezlerinde örgütlenme çabasında olanların karşılarında duran ve öncelikle çözmeleri gereken sorunlardan biri olarak görünüyor.

5 Türkiye'deki çağrı merkezleri, birer "kapalı kutu" durumundadır. Sektörde kaç tane firmanın olduğu, kaç kişinin çalıştığı gibi rakamlar, henüz kesin olarak bilinememektedir. Ayrıca çağrı merkezi tipi çalışmanın hukuki olarak ayrı bir iş türü olarak tanımlanmamış olması sonucunda, işçiler genellikle bağlı bulundukları kurum çalışanı olarak, yani bankacı, sigortacı ya da büro elemanı olarak tanımlanmaktadır. Bu da, sektörün kapsamı ve çalışanların kesin sayılarının tespit edilmesi açısından önemli bir problemdir. Dolayısıyla bu çalışmada ortaya konulan görüşler, deyim yerindeyse sisli bir havada yön tayini çabasından ibarettir.

Kaynakça:

Ansal, Hacer (1996) Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?), İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları.

Arslan, Zekeriya (2006) "Çağrı Merkezini 'Outsource' Etmek (Çağrı Merkezi Dışkaynak Kullanımı Call Center Outsourcing-CCO)", Erişim: http://www.vodasoft.com.tr-/spage.php?prm1=151&prm2=152&prm3=163

Bain, Peter ve Taylor, Phil (2000) "Entrapped by the 'Electronic Panopticon'? Worker Resistance in the Call Centre"; New Technology, Work and Employment; Vol:15:1, s. 2-18.

Bain, Peter; Watson, Ailen; Mulvey, Greth; Taylor, Phil; Gall, Gregor, (2002) "Taylorism, Targets and the Pursuit of Quantity and Quality by Call Centre Management", New Technology, Work and Employment, Vol:17:3, s. 170-185.

Birleşik Metal-İş, (2002) Dünyada ve Türkiye'de Sendikal Örgütlülük, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları No: 6 / 2002.

Callaghan, George ve Thompson, Paul (2001) "Edwards Revisited: Technical Control and Call Centres", Economic and Industrial Democracy, Vol: 22, pp. 13-37.

Dünya Gazetesi, (2005) "Çağrı Merkezi'nin En Büyük Problemi, Yüksek Çalışan Devinimi", 06.06. 2005, Erişim: http://www.connect.com.tr/V2/tr/basindaconnect.asp#

Ekonomi Sözlüğü (2007) "Taylorizm", Erişim: http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/Taylor ekonomisi

Fernie, Sue ve Metcalf, David (1998) (Not) Hanging on the Telephone: Payment Systems in the New Sweatshops, London: Centre for Economic Performance London School of Economics and Political Science.

Fernie, Sue ve Metcalf, David (1999) 'Ricky don't lose that number…' Payment Systems, Monitoring and Performance in Call Centres, London: Centre for Economic Per formance, London School of Economics.

Fisher, Michael (2004) "The Crisis of Civil Service Trade Unionism: A Case Study of Call Centre Development in a Civil Cervice Agency", Work, Employment & Society, Volume 18(1):, s.157–177.

Foucault, Michel (2006) Hapishanenin Doğuşu, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.

Harvey, David. (1999) Postmodernliğin Durumu, İstanbul: Metis Yayınları.

Harvey, David (1999) The Limits to Capital, London: Verso

GÇM, (2006a) "Emeğin Farklılaşması ve Enformatik Emek", Gerçeğe Çağrı Merkezi, Erişim: http://www.gercegecagrimerkezi.org/index.php?option=com_content&-task=view&id=21&Itemid=29

GÇM, (2006b) "Telefonun Ucundaki Ses, Bu Çağrı Sana", Gerçeğe Çağrı Merkezi, Erişim: http://www.gercegecagrimerkezi.org/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=32

GÇM (2007) " Çağrı Merkezi Çalışanları Anket Sonuçları", Gerçeğe Çağrı Merkezi, Erişim: http://www.gercegecagrimerkezi.org/index.php?option=com_pollxt&task=results&id=2&Itemid=50

Kumar, Krishan (1999) Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma, Ankara: Dost Kitabevi.

Lankshear, Gloria; Cook, Peter; Mason, David; Coates, Sally; Buton, Graham (2001) "Call Centre Employees' Responses to Electronic Monitoring: Some Research Findings"; Work, Employment & Society, Vol. 15, No. 3, s.. 595–605.

Lucio, Miguel Martinez ve Stewart, Stewart (1997) "The Paradox of Contemporary Labour Process Theory: The Rediscovery of Labour and the Disappearance of Collectivism", Capital & Class, No: 62, s. 49-77.

Melen, Mithat (2005) "Çağrı Merkezi", Dünya Gazetesi, 14.07.2005, Erişim: http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=-226251&dept_id=1022

Taylor, Frederick (1911) Shop Management, New York and London: Harper&Brothers Publıshers.

Taylor, Frederick (1977) The Principles of Scientific Management, 5. baskı, USA: Greeenwood Pres.

Taylor, Phil ve Bain, Peter (1999) " 'An Assembly Line in the Head': Work and Employee Relations in the Call Cenre", Industrial Relations Journal, Vol: 30:2, s. 101-117.

Taylor, Phil ve Bain, Peter (2001) "Trade Unions, Workers' Rights and the Frontier of Control in UK Call Centres", Economic and Industrial Democracy, Vol:22:1, s. 39-66.

Taylor, Phil; Hyman, Jeff; Mulvey, Gareth; Bain, Peter (2002) "Work Organization, Control and the Experience of Work in Call Centres", Work Employment and Society, Vol:16(1), s. 133-150.

Thompson, Paul (2003) "Fantasy Island: A Labour Process Critique of the 'Age of Surveillance' ", Surveillance & Society 1(2), s.138-151.

Wickham, James ve Collins, Grainne (2004) "The Call Centre: A Nursery for New Forms of Work Organisation?", The Service Industries Journal, Vol.24, No.1, s. 1-18.

Young, Cheap, Flexible and Un-unionized: The New Participants of Working Class, Call Centre Workers in Turkey

One of the most important strategies has developed by capital in order to deal with the crises that have experienced after 1970s is re-organising of the labour process. This re-organising process has resulted new types of professions and forms of working in the era of internationalisation of capital accumulation process. Call centres are examples of these recent forms of workings which are al-

most integrated to all other sectors. In this paper, these "young, low-waged, flexible and un-unionised" new members of working class will be discussed.

Firstly, in order to understand fully labour process in the call centres, two alternative conceptual frameworks (Electronic Panopticon and Taylorism) will be evaluated. In this section, "electronic panopticon" approach will be criticised due to its presumption that workers' resistance is impossible in the workplaces. However, the concept of "electronic panopticon" will be used just as a descriptive metaphor for the understanding of labour process in the call centres. On the other hand, it will be argued that Taylorism is the dominant form of labour process in these workplaces. Secondly, general conditions of call centre type of working and workers' resistance strategies against them will be explained with focusing on the Turkish case. In the third section, some health-insurance and legal problems of workers will be demonstrated and their organising experience in the call centres will be discussed. Finally, some originalities of labour process in the Turkish call centres will be emphasised.

Genç, Ucuz, Esnek, Örgütsüz: İşçi Sınıfının Yeni Üyeleri, Çağrı Merkezi Çalışanları

Sermayenin 1970'li yıllardaki krizi aşmak için geliştirdiği stratejilerden biri de emek süreçlerinin yeniden organize edilmesidir. Emek süreçlerinin yeniden yapılandırılması, sermaye birikim sürecinin uluslararasılaşmasıyla birlikte, yeni uzmanlık alanlarının ve çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni iş tiplerinin en önemlilerinden biri de, günümüzde hemen hemen tüm sektörlere bütünleşmiş bir şekilde kurulmaya başlanan çağrı merkezleri ve çağrı merkezi tipi çalışma biçimidir. Bu çalışmada işçi sınıfının "genç, düşük ücretli, esnek ve örgütsüz" yeni üyeleri olan çağrı merkezi çalışanları ele alınacaktır.

İlk olarak, çağrı merkezlerindeki emek süreçlerini anlamlandırmaya yönelik olarak "elektronik panoptikon" ve "Taylorizm" yaklaşımları değerlendirilecektir. Bu bölümde "elektronik ponoptikon" yaklaşımı, işyerlerindeki direnişin imkânsızlığını önvarsayması nedeniyle eleştirilecek ve bu yaklaşımın çağrı merkezlerinde emek süreçlerini açıklamada sadece açıklayıcı bir metafor olarak kullanılması gerektiği iddia edilecektir. Buna karşın, Taylorizm ise, çağrı merkezi tipi çalışmanın dominant formu olarak değerlendirilecektir İkinci bölümde ise, Türkiye'deki çağrı merkezi tipi çalışmanın genel koşulları ile işçilerin bunlara karşı geliştirdikleri direnç/direniş stratejileri tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, çalışanların karşılaştıkla-

rı bazı sağlık ve hukuki sorunlara değinilecek ve çağrı merkezlerindeki örgütlenme deneyimleri aktarılacaktır. Son bölümde ise, Türkiye'deki çağrı merkezi tipi çalışma biçiminin özgünlüklerine işaret edilerek, genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Özgeçmişler

Akçay, Ümit

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü mezunudur. Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Kalkınma İktisadı Bölümünde "Türkiye`nin Kalkınma Sürecinde Bir Aktör Olarak DPT" isimli tezi ile yüksek lisansını tamamlamıştır. Kalkınma çalışmaları, devlet teorisi ve politik iktisat ilgi alanları arasındadır. Sermayenin uluslararasılaşması ve Merkez Bankasının bağımsızlaşması bağlamında devletin dönüşümü konulu doktora tez çalışmasını aynı bölümünde sürdürmektedir.

Akgökçe, Necla

İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Maliye Bölümü'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde Bir Kadın Alanı Olarak Mutfağın Tarih İçinde Değişen Anlamı isimli tezle yüksek lisans derecesi aldı...Serpil Çakır ile birlikte hazırladığı Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem ile Aynur İlyasoğlu ile birlikte hazırladığı "Yerli Bir Feminizme Doğru" isimli iki derleme kitabı bulunuyor. Çeşitli gazete ve dergilerde editölük yapan Necla Akgökçe 5 yıldır, Petrol- İş Kadın Dergisi'nin yayın yönetmenliğini sürdürüyor...

Akkaya, Yüksel

Prof. Dr. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde doktorasını tamamlayan Yüksel Akkaya, 1994 yılında Mersin Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü'nde öğretim elemanı olarak çalışmaya başladı. Şu anda Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'ndedir. Çalışma ilişkileri, sosyal politika ve emek tarihi gibi konularda çalışmalarını sürdürmektedir.

Akpınar, Taner

Zara / 06-10-1976

Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doktora: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı (2004-devam ediyor)

Dedeoğlu, Saniye

2005 yılında Londra Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 2002–2003 yılları arasında Minnesota Üniversitesinde "Kadın, Aile ve Çalışma" başlıklı bir araştırmada görev aldı. 2003–2005 yıllarında Southampton Üniversitesinde "Avrupa'da Formel ve Enformel Çalışma" konulu bir araştırmada araştırmacı olarak çalıştı. 2006 yılından itibaren, Muğla Üniversitesi'nde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde çalışmakta. Aynı zaman da, ODTÜ'de Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yürütülmekte olan "Toplumsal Cinsiyet ve Eşitlik Politikalarında Kalite" konulu bir projede araştırmacı olarak görev yapmakta. Ayrıca, TÜBİTAK tarafından desteklenen "Yabancı Göçmen Kadınların
Sosyal Dışlanması" üzerine bir araştırma yürütmekte.

Ergüder, Başak

1981 yılında Balıkesir'de doğdu. İstanbul Üniversitesi Ekonometri Bölümü'nden 1999 yılında mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans tez çalışmasında enformel kesimde kadın emeğini inceledi. Halen İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü'nde doktora öğrencisiyim ve Maliye Bölümünde Araştırma Görevlisiyim.

Gençler, Ayhan

İstanbul doğumlu olup, ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Anadolu Üniversitesi'nde İşletme Bilim Dalında Lisans, Marmara Üniversitesinde Çalışma Ekonomisi Bilim Dalında Yüksek Lisans, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalında da İstanbul Üniversitesinde Doktora eğitimimi tamamladım. 1989-1990 yılları arasında İngiltere'de bulundum. 1994 yılında Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak girdikten sonra, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görevime devam ederek, 1996-1997 arası Kırgızistan'ın Commersiyalık Enstitüsünde, 2000-2001 arası Yedek Subaylık görevim esnasında Cumhuriyet Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde misafir olarak görev yaptım. Halen Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F'nde Öğretim Üyesi, Dekan Yrd. ve Bölüm Başkanı olarak görevimi sürdürmekteyim.

Hamzaoğlu, Onur

1985 yılında Gülhane Askeri Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1991 yılında Halk Sağlığı Uzmanlığını, 1993 yılında Epidemiyoloji Yan Dal Uzmanlığını tamamladı. 1996 yılında Halk Sağlığı Doçenti oldu, 2002 yılında Halk Sağlığı Profesörü olarak atandı. Kasım 2001'den beri Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanlığı'nı, 1998 yılından bu yana da Toplum ve Hekim Dergisi yayın koordinatörlüğünü yürütmektedir. Öncelikli çalışma konuları; sağlık politikaları, sınıf ve sağlık, sağlıkta eşitsizliklerdir.

Kars, Ayşegül

1980 Ankara doğumludur. ODTÜ Uluslararası İlişkiler bölümünü 2003 yılında bitirdi. Aynı yıl Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans çalışmalarına başladı; bitirmeden ayrıldı. 2004 yılında Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde yüksek lisans programına kaydoldu. 2006 yılında Prof. Dr. Tülin Öngen danışmanlığında tezini hazırlayarak mezun oldu. Halen aynı üniversitenin aynı bölümünde doktora öğrencisidir. Aynı zamanda Basın Yayın ve İletişim Emekçileri Sendikası uzmanı olarak çalışmaktadır.

Kıroğlu, M. Meryem Kurtulmuş

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri Bölümünde lisans ve yüksek lisansını tamamladı. Marmara Üniversitesi İktisat (ing) bölümünde doktora öğrencisi ve aynı üniversitenin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde araştırma görevlisidir. İlgi alanlarını sosyal politika, kadın emeği, göç ve üretimin uluslarasılaşması konuları oluşturmaktadır.

Özkan, Özlem

1989 yılında GATA Hemşirelik Yüksekokulu'nda mezun oldu. Halk sağlığı bilim uzmanlığını 1994 yılında, Halk Sağlığı Hemşireliği ile ilgili ilk doktorasını 2001 yılında, ikinci doktorasını ise 2005 yılında tamamladı. 2005 yılından itibaren Kocaeli Üniversitesi Kocaeli Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik bölümü Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı'nda Yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Temel çalışma konuları; sağlık politikaları, işçi sağlığı ve iş güvenliği, emek süreci ve sağlık, sağlık sistemleri ve hemşirelik.

Soysüren, İbrahim

1976 yılında doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Türkiye'nin çeşitli illerinde yaptım. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdim. Avukatlık stajımı İstanbul Barosu'nda yaptım ve bir süre bu baroya bağlı avukat olarak çalıştım. Yükseklisans eğitimimi ise Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme bilim dalında, "Avrupa Birliği'nin Emek Göçü Politikaları" isimli tezimle 2006 Haziran'ında tamamladım. Yüksek lisansımın devam bölümünden sonra, kaydımı dondurup dil öğrenmek ve tezimi hazırlamak için İsviçre'ye gittim. Halen bu ülkede yaşamaktayım.

Avrupa Birliği'nin ortak göç politikası oluşturma süreci, Avrupa Birliği'nde ve üyesi ülkelerdeki göç olgusu ve buna ilişkin geliştirilen politikalar, Türkiye'den AB ülkelerine göç hareketleri ve Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın (GATS) uluslararası göç hareketleri üzerine güncel ve muhtemel etkileri konuları üzerine çalışmaktayım.

Tanyılmaz, Kurtar

İTÜ İşletme Mühendisliği Bölümünü bitirdi. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi Almanca İşletme Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve kapitalizmin gelişim dinamikleri, üretimin uluslararasılaşması, sanayileşme stratejileri ve bunların işçi sınıfına etkileri üzerinde çalışmaktadır.

Toksöz, Gülay

Gülay Toksöz lisans (1978) ve yüksek lisans derecesini (1979) ODTÜ Ekonomi-İstatistik Bölümü'nden, doktora derecesini (1990) Berlin Hür Üniversite Politik Bilimler Bölümü'nden aldı. 1992 yılından beri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyesidir. Uluslararası emek göçü, toplumsal cinsiyet perspektifinden işgücü piyasaları ve kalkınma, enformel sektör ve küçük işletmeler konularıyla ilgilenen Toksöz'ün bu konulara ilişkin çok sayıda makalesi vardır. Kitaplarından bazıları "Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Üzerine Güncel Tartışmalar" (1999), "Uluslararası Emek Göçü" (2006) ile Seyhan Erdoğdu ile birlikte yazdığı "Sendikacı Kadın Kimliği"(1998) ve Şerife Türcan Özşuca ile birlikte yazdığı "Sosyal Koruma Yoksunluğu, Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler"dir (2003). 2007'de yayınlanan "Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge for Europe" başlıklı kitabın editörleri arasında yer almaktadır.

Topak, Oğuz

1972 Isparta doğumludur. Lisans derecesini 1995 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümünde, yüksek lisans derecesini ise 1999 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji bölümünde "Restructuring of Social Security Systems: The Turkish Case" adlı Yüksek Lisans Tezi ile tamamladı. Doktora derecesini ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümünde "2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti" adlı doktora tezi ile 2007 yılında aldı. 1995-1999 tarihleri arasında Türk Harb-İş Sendikası'nda, 1999 yılından bugüne kadar da Liman-İş Sendikasında Uzman olarak çalışmaktadır.

Urhan, Betül

29 Ekim 1971 tarihinde Hatay'da doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Antakya'da tamamladım. Lisans Eğitimine, 1989 yılında İ.Ü. İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde başladım ve 1993 yılında mezun oldum. Aynı yıl İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi bölümünde Yüksek Lisans Eğitimine başladım. 1996 yılında "Azgelişmişlik Çocuk İstihdamı İlişkisi ve Türkiye'de Çocuk İşgücüne İlişkin Sorunlar" konulu tezi savunarak Yüksek Lisans eğitimimi tamamladım. 1998 yılında İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Doktora çalışmalarıma başladım. 2004 yılında "Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye'deki Durumu" konulu tez ile Doktora Programından mezun oldum.

Akademik faaliyetlerimi Kocaeli Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi bölümünde Yardımcı Doçent olarak sürdürmekteyim. Çalışma ilişkileri tarihi, sosyal politika, Türkiye'de sendikacılık hareketi çalışma alanlarımı oluşturmaktadır.

Uz, Sinem

1980 yılında Çanakkale'de doğdu. Uludağ Üniversitesi İktisat Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. Üç yıldır sosyal denetim uzmanı olarak çalışmaktadır.

Ünlütürk, Çağla

2003 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nden lisans derecesini, 2006 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini almıştır. Halen aynı Anabilim Dalı'nda dokto-

ra öğrenimini sürdürmektedir. Anakara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilimdalı'nda araştırma görevlisidir. Sosyal politika, kadın ve çocuk emeği, ekoloji ve emek göçü konularına ilgi duymaktadır.

Yılmaz, Gaye

Araştırmacı, ekonomist. Uzun yıllar çeşitli demokratik kitle örgütlerinde ve çeşitli kurumlarda ekonomist, araştırmacı ya da uzman olarak çalıştı. Lisans Eğitimini Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde aldı. Kassel Üniversitesi ve Berlin İktisat Fakültesi tarafından düzenlenen "Labour Policies and Globalisation" başlıklı MA programına katıldı ve "Değer Teorisi ve Hizmet Emeği" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı'nda doktora çalışmalarına devam etmektedir. Küreselleşme, ekonomi politik, gelişme/kalkınma sorunsalı, emek hareketi/sınıf çalışmaları gibi alanlarda çok sayıda yayını bulunmaktadır.

Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV);

- Toplumsal yaşamın tüm alanlarına ilişkin olarak her türlü araştırmanın ortam, kurum ve araçlarını yaratmayı, her türlü araştırmayı yapmayı, bu araştırmaları her türlü iletişim aracını, ortamını kullanarak yaymayı ve sürekliliğini sağlamayı,
- Bireyin, toplumsal sınıf ve katmanların günlük yaşamdaki davranışları ile ideolojik tutumları arasındaki uyum ve çelişkileri araştırmayı,
- Toplumsal gelişme ve teknoloji ilişkilerini araştırmayı,
- Doğanın ve çevrenin bozulmasını önleyerek, ekolojik dengenin korunması için gerekli araştırmaları ve çalışmaları yapmayı,
- Siyaset, günlük hayat ilişkilerine özel bir önem vermeyi, siyasetin gerçek içeriğine kavuşturulması için toplumu sürekli bilgilendirmeyi,
- Toplumsal kesimlerin en aktifi olan gençliğe ve eğitimine sürekli bir ilgi göstermeyi, gençlikle ilgili her türlü araştırmayı yapmayı,
- Demokrasinin geliştirilmesi ve kurumlaştırılması açısından geçmişin tüm deneyimlerinden yararlanmayı, demokratik ilke, norm ve kuralların netleşmesinin ve yaşanmasının önünü açmayı, bu alandaki tüm deneyimlerini özellikle toplumun önüne sermeyi, gelecek yönelimlerini saptamayı,
- Kendisiyle benzer işlevleri üstlenen vakıf, dernek, platform vb. örgütlenmelerle işbirliği yapmayı, ortak projeler geliştirmeyi,
- Üyeleri ve toplumdaki bireyler arasında dayanışma duygularını ve bilincini geliştirecek etkinliklerde bulunmayı amaçlayan Vakıf 1999 Yılında İstanbul'da kurulmuştur.

Vakıf, kuruluşundan bu yana düzenlediği atölye, toplantı ve panellerin yanısıra. Almanak 2001, 2002, 2003, 2004, 2005 ve Almanak 2006 kitapları ile 16 adet kitap yayınlamıştır.

SINIF ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

(Bu metin Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nin Amaç, Faaliyet Çerçevesi ve Kurumsal Yapısıyla ilgili olarak hazırlanmış ilk taslak Ana Metindir. İçerik eleştiri ve görüşlerinizi, Bilim-Danışma Kurulu için önereceğiniz isimleri ve sunabileceğiniz katkıları iletmenizi bekliyoruz.)

Genel Çerçeve

Dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfının; yapısı, bileşimi, oluşumu, devrimci niteliği, boyutları, hatta varlığı ve başka toplumsal kimliklerle ilişkileri üzerine yoğun tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların sadece akademik-entelektüel değil önemli siyasi boyutları da vardır. Ancak söz konusu tartışmaların görebildiğimiz kadarıyla, ampirik verilere dayanma eksiği söz konusudur. Bu denli önemli boyutları olan konular saf bir teorik tartışmanın nesnesi olmamalıdır. Başka bir dizi alanda olduğu gibi bu alanda da Marksist yöntem uyarınca teoriden yaşama yaşamdan tekrar teoriye giden diyalektik akış kurulmalıdır. Teorik ve siyasi tartışmaların tıkandığı noktalarda bol ve yeni verilerle, zengin gözlemlerle beslenmek ön açıcı olacaktır.

İşte bu konuda hem teorik üretimleri geliştirecek ama daha öncelikle pratiği analiz edecek girişimlere ihtiyaç vardır.

Kurumsallaşmış, çok yönlü sınıf araştırmalarına ihtiyaç vardır.; Günümüzde ilginç bir paradoksa tanıklık etmekteyiz: Nicelik olarak büyümesine karşın siyasi etkinliği zayıflayan bir işçi sınıfı, giderek daha çok sayıda insanın giderek daha yıkıcı sonuçlarını yaşamasına karşın daha az gündeme gelen, konuşulan, emek-çalışma hayatı sorunları. Burada medyanın kamusallaştırma, gündemleştirme konusundaki belirleyiciliğinden söz etmek gerekli elbette ancak söz konusu alanlara ve işçi sınıfına daha doğrusu genel olarak sınıf meselesine akademik çevrelerin. aydınların da ilgisi zayıflamış durumda. Akademik alan içinde ve dışında sınıf analizini kullanan çalışmaların sayısı fazla değil ve aydınları da artık işçilerin meseleleriyle ilgili etkinliklerde görmek zor. Sanat yapıtlarında, edebiyatta da emek ve sınıf temaları fazlaca yer bulamaz durumda. Bu paradoksa dikkat çekilmesi, bunun aşılması, emeğin sorunları, sınıf mücadelesi, işçi sınıfının durumu vb. konulara yeniden popülerlik kazandırılması için sistemli çalışmalara ihtiyaç var.

Genelde işçi sınıfı üzerine çalışmalar denince akla; işçi-sendika hareketleri ve bunların tarihleri ile ilgili olanlar, sınıflar arası bölüşüm ilişkilerini ele alan iktisat tarihi kitapları veya işçi hareketini değerlendiren siyasi analiz çalışmaları gelmektedir. Ancak işçi sınıfı üzerine çalışmalar bunlarla sınırlı olmamalıdır. Çünkü işçi sınıfı çok daha geniş ve derin ilişkiler ağını anlatan bir kavramdır. Gerçekte işçi sınıfının mavi yakalı, erkek fabrika işçisi olarak daraltılmış algılanışı da çalışmaların sınırlılığında etkilidir. Ama literatür sınıfın daha geniş tanımlanması ve algılanması için bol malzeme ile doludur.

Sınıf çalışmaları alanının darlığının ülkemize özgü bir boyutu da vardır. Örneğin İngiltere gibi günlük yaşamda belirginleşmiş işçi sınıfı kültüründen söz etmek mümkün değildir. Ancak yine de işçi sınıfının çalışma yaşamı deneyimleri, günlük yaşam kültürü, sendikal kültürün nitelikleri, sınıf oluşumunun çeşitli boyutları, yaşam alanı ilişkileri, sınıfın medyada temsil biçimleri vb. gibi birçok konuda çalışmalar yapılması Türkiye için gereklidir.

İşçi sınıfını "oluşum" içinde bir yapılanma, bir süreç olarak kavramak çalışmaların alanını da boyutunu da genişletecektir. Türkiye'de çok sayıda gecekondu, göç, hemşehrilik, enformel sektör, toplumsal kimlik, çalışan kadın, işgücü, yoksulluk vb. araştırması yapılmıştır ve yapılmaktadır, ancak bunlar büyük çoğunlukla sınıf kavramını kullanmamaktadırlar. Bu nedenle de sınıf araştırmaları içinde sayılmamaktadır. Oysa birincisi perspektifleri farklı bile olsa tüm bu alanlara ait çalışmalar sınıf oluşum süreçlerine dair ciddi veriler sunmaktadırlar. İkincisi bahsi geçen alanlar sınıfsal bir çözümleme çerçevesinde ele alınabilmelidir. İşçiler sadece sendikası ile eylem yapan insanlar değildirler. Sınıfı, sınıf mücadelesi ve oluşumunu hayatın farklı alanlarında gözlemek ve çözümlemek için farklı bilimsel disiplinlerin ve farklı bakış açılarının bir araya getirilmesi gereklidir.

Türkiye'de siyasi etkinliği açısından işçi sınıfına özel anlam yükleyen ve onunla çeşitli düzeylerde ilişkiler geliştirerek örgütlemek, giderek yönlendirmek isteyen çok sayıda sol-sosyalist oluşum bulunmaktadır. Ancak teorik olarak biçilen roller ve özveri ve iyi niyetle kurulabilen ilişkiler çerçevesinde edinilen deneyim ve bilgilerin ötesinde, sınıfla siyasi oluşumların ilişkisi zayıftır. Siyasilerin sınıf hakkındaki bilgilerinin, bütünsel, derinlikli olduğu kolaylıkla iddia edilemez. Bu durum siyasi etkinliği de güçsüz kılmaktadır. Boşluğun doldurulmasında tümüyle bir siyasi gruba ait olmayan, bağımsız araştırma odaklarının oluşturacakları malzeme önem taşıyacaktır.

FAALİYET VE ARAŞTIRMA BAŞLIKLARI

TÜSAM çalışmaları ampirik araştırmalar, sınıf tarihi incelemeleri, sınıf araştırmaları bilgi merkezinin oluşturulması vb. faaliyetlerin yürütülmesi, desteklenmesi ve koordinasyonundan oluşur. Bu çalışmaları kabaca şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1- AMPİRİK ÇALIŞMALAR

1A- Süreklileştirilmiş Veri Oluşturma Çalışmaları:

Bu Çalışma başlığı başlangıçta İstanbul giderek daha çok il düzeyinde gerçekleşen tüm grev, direniş, kampanya ve miting gibi işçi örgütlenme ve etkinliklerinin çeşitli değişkenler açısından analizini içerir. Adı geçen etkinlik ve hareketlenmelerin standartlaştırılmış gözlem ve analiz raporları ile incelenmesi, özgün yanlarının ayrıca değerlendirilmesinden oluşan bu çalışma birkaç yıllık bir dönemden itibaren Türkiye işçi sınıfının siyasal ve sosyal davranış özellikleri ve kültürü hakkında önemli ipuçlarını vermeye başlayacaktır.

1B- Spesifik Veri ve Araştırma Projeleri:

Spesifik araştırma projeleri süreklileştirilmiş veri oluşturma çalışmaları dışında da kalan ve tekil bir sorunsalın ya da durumun çözümlenmesine dönük çalışmaları kapsar. Merkez bu çerçevede yılda başlangıçta en az iki giderek daha fazla özel proje oluşturur, destekler ya da koordine eder.

Spesifik Veri ve Araştırma Projeleri için Öneri Başlıkları:

1- İşçi sınıfının "kamu" algısı ve kamusalla ilişki düzeyi,

2- Beyaz yakalıların emek süreçleri

3- Kriz sonrası dayanışma örüntüleri

4- İşyerlerinde kuşaklar arası ilişki ve gerilim örüntüleri

5- Gecekondu bölgelerinde işçileşme, küçük burjuvalaşma süreçleri ve gecekondu kuşakları ilişkisi

6- İşçi sınıfının siyasi tercihleri, değer ve tutumları;

2- SINIF TARİHİ ÇALIŞMALARI

Bu başlık altında düşünülen çalışmalar sözlü tarih çalışmalarını, arşiv oluşturulmasını, sınıfın sosyal tarihine ağırlık veren tarih araştırmalarını vb. kapsar. Bu çerçevede yapılacak çalışmaların verimlilik açısından daha önce yapılmış çalışmaların derlenmesi ve önceliğin halihazırda başka kurumlarca yürütülen çalışmalarda ele alınmayan konulara verilmesi yaralı görünmektedir.

3- ULUSAL VE ULUSLARARASI SEMPOZYUM, PANEL, ATÖLYE, TOPLANTI ETKİNLİKLERİ

TÜSAM yılda en az bir ulusal ve bir uluslararası sempozyum-atölye vb. dışa açık etkinlik ile hem araştırmacılarının birikimlerinin daha geniş bir toplulukla paylaşımı hem de çeşitli bakış açılarının etkileşimi amaçlar. Bu konuda önümüzdeki Eylül Ayı'na "Sınıfın görünmeyen Çoğunluğu: İşsizler" başlıklı bir uluslararası sempozyum yapma önerisi değerlendirilebilir. Bu türden organizasyonların maddi güçlüklerini karşılamak için ülkedeki sendikalar ile işbirliğine gidilebilir.

4- SINIF ARAŞTIRMALARI TEŞVİK ÖDÜLLERİ

TÜSAM yalnızca kendi bünyesindeki araştırmalar ile yetinmeyip üniversite ve enstitülerdeki yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin sınıf araştırmaları alanına giren çalışmalarına destek de verebilmelidir. Bu çerçevede Yüksek lisans ve doktora için ayrı ayrı olmak üzere yılda bir kez "sınıf Araştırmaları Teşvik Ödülü" verebilir.

Ödülün maddi karşılığı uluslar arası kuruluşlar ya da Türkiye'deki sendikalardan sağlanabilir. Ödülün hangi şartları yerine getiren adaylara, ne miktarda verileceği ve ödüle hak kazanacak araştırmacının seçimi gibi konular Danışma Kurulumuzun önereceği bir jüri tarafından belirlenebilir.

5- BİLGİ MERKEZİ OLUŞTURULMASI

Web sitesi TÜSAM'ın tanıtımı ve haberlerinin iletilmesinin yanında artık yaygın bir bilgi erişim ağı olan internet üzerinden, sınıf çalışmalarına ilişkin mümkün olan en geniş bilgi ve belgenin bir araya getirildiği bir ortam olarak tasarlanmalıdır. Bir anlamda TÜSAM Web Sitesi "Emek Ağı" ve "Emek Arşivi" gibi bölümleriyle –diğer bölümlerinin yanında- dijital bir Sınıf Araştırmaları Kütüphanesi ve Arşivine dönüşmeyi hedeflemelidir.

Sendikal hareketten, Osmanlıda işçi hareketlerine, sınıf kültürü çalışmalarından sinema ve basında sınıf reprezantasyonuna kadar bir dizi alanı kendi içinde alt başlıklara ayırarak bu konularda Türkçe ve yabancı dillerde üretilmiş çalışmaların bir bibliyografyası oluşturulabilir.

Kütüphane: Dijital ortam dışında da oluşturulabilecek klasik bir kütüphane araştırmacıların hizmetine sunulmak üzere hazırlanabilir. Bu kütüphane görsel ve işitsel materyalleri de içermelidir.

Başta saha çalışmaları olmak üzere Sınıf Araştırmaları Merkezinin araştırma konuları arasında yer alan başlıklarda çeşitli üniversitelerde hazırlanmış bulunan

ve çoğu tozlu raflarda unutulmuş bulunan, yüksek lisans ve doktora tezlerinin ortaya çıkartılması ve arşivlenerek kullanıcıların kolay ulaşabilmesinin sağlanmış, bu yayınların bulgularının gelecekte yapılacak çalışmalar açısından değerlendirilmesi,

6- DÖNEMSEL FAALİYET VE PROJELER (Diğer çalışmalar)

İlk beş başlık altında ele alınmayan ancak Merkez'imizin üretmesi ya da yönlendirmesi gereken bir dizi etkinlik ve çalışma bu kapsama girer. Kimi Örnekler:

- İstanbul için bir "Emeğin İstanbul'u Haritası"nın hazırlanması. Bu harita çalışması yaşadığımız kentin sınıf tarihi açısından önemli olaylarının geçtiği mekanları, önemli direnişlere ev sahipliği yapmış fabrikaları, ilk sendika binalarının olduğu yerleri, 15-16 Haziran'ın güzergahını, vb gösterir bir harita olarak tasarlanabilir.

- Medya izleme ve tarama çalışmaları yapılabilir. İşçilerin temsili araştırmaları, söylem analizleri, medyadaki söylemsel kodların farklı sınıflarca anlamlandırılma biçimleri analizi,

- Sendikal alanla ilgili çalışmalar yapılabilir. Türkiye'deki sendikal tarihin az bilinen yanları, sendikal kültürümüzün özellikleri, sendikal yayınların dili, söylemi, temaları, sendikal eğitim, sendikaların siyasetle ilişki biçimleri gibi konuların çözümlenmesi,

- İşsizlik, işgücünün yapısı, sosyal güvenlik uygulamalarının durumu, özelleştirme, sosyal politikaların etkisi, bütçe uygulamaları, ücretlerin durumu vb. gibi konularla ilgili periyodik yayınlar, yıllıklar, bültenler vb. in yanı sıra toplantıların düzenlenmesi,

- Aylık, Sınıf Gündemi adlı bir bültenin yayınlanması

- Labor Turkey adıyla, Sınıf Gündemi bülteninin kimi ek ve değişikliklerle İngilizce'de yayınlanması,

- İşçi sınıfını konu alan edebiyat sanat yapıtlarının derlenip tanıtılabilmesi, yarışmalar düzenlenmesi, sergilerin açılması;. Örneğin işçi yaşamından enstantanelerin yer aldığı fotoğraf sergileri vb. daha önce Tarih Vakfının yaptığı Cumhuriyet Tarihi sergisine benzer Türkiye işçi sınıfının oluşum tarihini her boyutuyla anlatan görsel malzemelere dayalı dev bir sergi-müze düşünülebilir.

Basından...

3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu Yapıldı

İstanbul - 20.05.2007 (Atılım Gazetesi)

Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi (TÜSAM) tarafından İTÜ Maçka Kampüsü'nde düzenlenen "3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu" dün yapılan oturumlarla son buldu.

19-20 Mayıs tarihlerinde, "Türkiye işçi sınıfı ve emek hareketi küreselleşiyor mu?" başlığıyla düzenlenen sempozyumun dün yapılan oturumlarında, göç sorunu, iş hukuku ve göçmen kadın emeği konuları tartışıldı.

"İş hukuku tehlikede mi?" başlıklı oturumda konuşan Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Yüksel Akkaya, iş hukukunun işçinin hukuku olarak öğretildiğini fakat günümüzdeki egemen politikalar ile bu hukuktan söz edilemeyeceğini belirtti. İş hukukunun ilk olarak işçi hakları için ortaya çıktığını vurgulayan Akkaya, "iş hukuku, iş güvenliği ve sağlığı olarak değiştirildi. Artık böyle bir hukuktan söz edilemez. İş hukukunu ilk çıktığı koşullara geri döndük" şeklinde konuştu. Patronların, işçi sınıfının kendi gücüne varmaması için bu hukuku kendi isteklerine göre düzenlediklerini belirten Akkaya, kapitalizmin bu yolla sistemini biraz daha yaşatmaya çalıştığını vurguladı.

"Düzensiz göçleri önlemeye yönelik politikalarla ikiyüzlülük" başlıklı oturumda konuşan Taner Akpınar ise, Avrupa ülkelerinin göçleri önlemek için uyguladıkları ortak politikalara dikkat çekti. Göçleri, "Köleliğin yeni biçimi" olarak tanımlayan Akpınar, dünya ölçeğinde yoksullar ile zenginler arasında farklılıkların daha da artmasının göçleri tetiklediğini kaydetti. Göçleri engellemek için Avrupa ülkelerinin sınır güvenliğini yanı sıra göçmenlere yönelik baskı politikalarını da artırdığına dikkat çeken Akpınar, Avrupa ülkelerinde göçmenlere yönelik genel af uygulamasının aldatmaca olduğunu kaydetti. Affın belirli bir kesimi ve süre kısıtlamaları içerdiğini belirtti. Akpınar son olarak, işçi sınıfının sahip olduğu gücü harekete geçirmesi gerektiğini vurgulayarak noktaladı.

Sempozyum, "İşçi hareketinden güncel deneyimler" başlıklı oturumla son buldu.

Örgütlenme Talebi Yanıtsız

20.05.2007 - Besim Sadıkay (Birgün Gazetesi)

Sosyal Araştırmalar Vakfı'na (SAV) bağlı olarak çalışan türkiye sınıf araştırmaları merkezi'nin (TÜSAM) düzenlediği, "türkiye İşçi sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?" ana konulu 3. sınıf Çalışmaları Sempozyumu dün tamamlandı. İşçi sınıfı üzerine yapılan çalışmaların sunulduğu sempozyumda konuşmacılar ağırlıklı olarak, küreselleşmenin işçi sınıfına etkileri, uluslararası alanda yaşanan emek göçlerinin analizi ve işçi sınıfının uluslararası dayanışması konularına değindiler.

Prof. Dr. Yüksel Akkaya'nın açılış konuşmasını yaptığı sempozyumun ilk oturumunda "Küreselleşme ve Göç Olgusu" ekseninde sunuşlar yapıldı. Sempozyumda, uluslararası göç sürecinin kapitalist sermaye birikiminin krizinden çıkışta, yedek sanayi ordusu oluşturarak, özellikle uluslararası çapta, işçi sınıfını dize getirmek amacıyla işgücü ithal eden "merkez" kapitalist ülkelerin gereksinimleri tarafından belirlendiği anlatıldı. Bu bağlamda günümüzde düşük ücretli, güvencesiz ve kayıt dışı istihdamın önemli bir bölümünü oluşturdukları belirtilen göçmenlerin, gelişmiş kentlerin ekonomilerinde marjinal değil, asli bir unsur olarak yer aldığı vurgulandı.

Göçmen istihdamında türkiye'nin de ele alındığı oturumda söz alan Prof. Dr. Gülay Toksöz, türkiye'deki göç olgusunun, bölgeler arası kalkınmışlık düzeyindeki farklılıklar dolayısıyla içten, çevre ülkelerden çalışma amaçlı gelen göçmenler dolayısıyla da dıştan olmak üzere hâlâ yoğun şekilde hareketliliğini sürdürdüğünü belirtti. Toksöz, göçmen istihdamının daha çok Marmara ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yoğunlaşmış olup tekstil, konfeksiyon, gıda, deri, lastik, plastik, döküm gibi imalat sanayii işkollarının, inşaat, hizmet, turizm ve tarım sektörlerinin küçük ve orta boy işletmelerinde ve ev hizmetlerinde olduğunu kaydetti.

SENDİKALAR TALEBİ DÖNÜŞTÜREMİYOR

Kocaeli Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Betül Urhan, işçi-sendika ilişkisi üzerine yaptığı sunumda, bir Fransız sendikacının geleneksel sendikal politikaların yaşadığı krizi özetleyen "işçiler sendikayı bırakmadı, sendikalar işçileri bıraktı" sözünü hatırlattı. türkiye'de yeni kapitalizmin emek için yarattığı sürekli kriz ve

belirsizlik ortamının, örgütlenmeye ihtiyaç duyan işçi sayısını ve sendikaların örgütlenme potansiyelini giderek arttırdığını ifade eden Urhan, buna karşın geleneksel sendikal yapı ve politikaların bu ihtiyacı talebe dönüştürme konusunda oldukça etkisiz kaldığını ve bu potansiyeli değerlendiremediğine dikkat çekti.

KADIN ARAŞTIRMALARI YETERSİZ

Sempozyumun ikinci gününde öne çıkan "Göç, Vatandaşlık, sınıf ve Toplumsal Cinsiyet" konulu oturumda çoğunlukla göçmen kadınların yaşamları tartışıldı. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları merkezi Öğretim Üyesi Çağla Ünlütürk; 20. yüzyıldan itibaren kadınların artık erkek izleyiciliğinden koparak uzak mesafe göçlerinde hareketlendiğini ve özellikle 1965-90 yılları arasında kadın göçmenlerin sayısının 35 milyondan 57 milyona yükseldiğini belirtti. Günümüzde ise bu sayının tahminen 90 milyonu aştığını ifade eden Ünlütürk, kadın göçünün bu denli yükselerek devam etmesinde kadınlarla özdeşleştirilen ev hizmetleri, hemşirelik ve bakım hizmetlerinde artan ihtiyacın da önemli bir rol oynadığını vurguladı.

Ünlütürk, Batı'da ev, bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlarla ilgili çok sayıda çalışma yapıldığını fakat türkiye'de bu konuya, az sayıda araştırmacının ancak son birkaç yılda odaklandığını belirtirken, kadınlara ulaşmanın güçlüğü, yasadışı statüleri nedeniyle konuşmaya çekinmeleri ve Türkçe'ye yeterli düzeyde hâkim olmamaları gibi kısıtiarın da etkisiyle henüz tüm yönleriyle ortaya çıkarılabilmiş bir konu olmadığını vurguladı.

Emek ve Küreselleşme İstanbul'da Tartışılıyor

16 Mayıs 2007 (BİA Haber Merkezi - İstanbul)

TÜSAMın hafta sonu İstanbulda düzenlediği sempozyumda, akademisyenler, emekçiler ve emek hakları savunucuları küreselleşme ve emek hareketini tartışıyorlar. Sempozyumda, Novamedden ve çağrı merkezlerinden emekçiler kendi deneyimlerini de aktarıyor.

Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği "Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?" sempozyumu, 19-20 Mayıs'ta İstanbul'da.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Maçka'daki Sosyal Tesisler'inde düzenlenen sempozyumda, "Küreselleşme ve Göç Olgusu", "Emek Hareketinin Uluslararası Dayanışması", "Güncel Alan Araştırmalarından Örnekler", "Göç, Vatandaşlık, Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet", "Uluslararası Düzenlemeler ve Politikalar", "İşçi Hareketinden Güncel Deneyimler" başlıkları yer alıyor.

Novamed ve Çağrı merkezi emekçilerinin deneyimleri

Sempozyumun ikinci gününde, "İşçi Hareketinden Güncel Deneyimler" başlığı altında, Novamed'deki işçi direnişinde yer alan kadın emekçilerden Necla Akgökçe ve çağrı merkezlerinde çalışanların örgütlenme girişiminden Ümit Akçay deneyimlerini paylaşıyorlar.

Sempozyum bildirilerinden özetlere, TÜSAM'ın İnternet sitesinden ulaşılabiliyor.